GÁL GYÖRGY SÁNDOR

Egy faun délutánja

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

EGY FAUN DÉLUTÁNJA

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

EGY FAUN DÉLUTÁNJA

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

EGY FAUN DÉLUTÁNJA

(Claude Debussy életregénye)

ZENEMŰKIADÓ BUDAPEST 1974

GYERMEKKOR

© 1974 Gál György Sándor
ISBN 963 330 024 x

Felelős kiadó a Zeneműkiadó Vállalat igazgatója
Felelős szerkesztő Czigány Gyula. Műszaki szerkesztő Koltai Károlyné.
Műszaki vezető Blaskó Nándor. Címlaptervező Zsoldos Vera.
Z 6921
Megjelent 50 000 példányban, 30 (A/5) ív terjedelemben
75.2825.66-14-1 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István

Elöljáróban

Az életrajzi regény bírálói szemünkre vetik (tegyük hozzá: több-kevesebb joggal), hogy túlságosan nagy rutinra tettünk szert anyaggyűjtés, szerkesztés, korfestés és persze „mesemondás" dolgában. Már pedig a nagy rutin – nagy veszedelem. Mint gyümölcs a mélyhűtőben, az igazi írói szenvedély is elveszti ízét, illatát, zamatát a rutin fagyasztó hőfokán. Az ember keze rájár bizonyos sablonokra, amelyek hovatovább erősebbek a kéznél, mely az írótollat vezeti. Biztosan láttak már kővéfagyott földutat, melynek árkai, „sárkányónjai" fogva tartják a kereket: csak arra mehetsz, amerre a megdermedt útbarázdák engedélyezik. Hát így az írói rutin is – megragadja szekered, ide-oda dobálja s olyan útvonalra kényszerít, mely nem szándékod szerint való.

További kelepcét jelentenek maguk a hősök. Csupa megistenült személy. Vonásaik – egy vagy több évszázad jóvoltából – szoborrá álltak össze, nagyszerű emlékművekké, melyeknek vakító márványa, nemesen penészedő bronzfelülete kizár minden igaz emberi kapcsolatot. Ezek a gigászok már nem közönséges halandók, hanem egy-egy örök eszmény megtestesítői: ez a szabadság kürtöse, amaz a templomi áhítat orgonása, egyik a hazafiúi honvágyat, másik a prométheuszi lázadást képviseli. Ezeket a titánokat a mítosz sűrű légköre veszi körül, igenis: mítosz – csodákkal, égi jelekkel, kinyilatkoztatásokkal, mártíromsággal és örökéletre való feltámadással. Aki hadat üzen a nagy alkotóművészek legendáriumának, az óhatatlanul magára marad. Mert a publikum – tisztelet a kivételnek – a csodákat szinte jobban szereti, mint magukat az alkotásokat. A publikum ámulni akar a „kisdeden" aki öt-hat esztendős korában mozarti csodákat visz véghez; az olvasó szívesen érez döbbe-

netet a mindmáig érthetetlen mirákulum hallatára: íme a süket Beethoven, aki elveszti ugyan a hallható világot, de teremt helyette egy másikat, amelynek minden nesze, mennydörgése, szélvihara és sóhajtása kizárólag az övé – az övé, illetve tízés százmillióké, de csak az ő médiumai közvetítésével.

Íme, a hármas kelepce: a sablon, a szoborrá vált nagyember és a mitológia, vagyis az embernek az a szünet nélkül működő, s a termeszekre emlékeztető tevékenysége, amellyel beborítja, felruházza, s végül már szinte láthatatlanná teszi imádott hőseit, bízvást mondhatjuk így: a „szenteket", akik hegedűvonóval, ecsettel, vagy szobrászvésővel teljesítik kiküldetésüket.

Claude Debussy élete ezt a hármas akadályt már eleve kiküszöböli. Róla nem írhatunk, de még csak nem is szólhatunk a közhely nyelvezetén, mert Debussy egész életműve egyetlen gigászi tiltakozás a közhely ellen, mely az ő indulása idején elborította a pódiumot, a színpadot és a zenés színházat. Nem, a sablonokat itt már eleve el kell kerülnünk, mint ahogy szó sem lehet holmi legendáriumról! Szögezzük le: Debussy visszautasított minden olyasféle kíváncsiskodást, mely nem életművére, hanem életére vonatkozott. Soha, soha nem beszélt gyermekkoráról vagy ifjúságáról. Hallgatott, ha konzervatóriumi élete felől faggatták. Senki meg sem merte pendíteni társaságában azokat a nem egyszer kényes problémákat, melyek szerelmeivel vagy házaséletével kapcsolatosak. Bátran mondhatjuk: tervszerűen kiirtott maga körül minden gyomot, amely veszélyeztette a virágos kertet, a csodálatos ragyogást, színpompát, fantáziának s költészetnek azt az örökkön áradó gazdagságát, melyet a Faun délutánja vagy a Noktürnök, a Tenger, a Szent Sebestyén mártíriuma, a Pelléas vagy a Gyermekkuckó képvisel.

És hát szó sem lehet istenülésről, vagy szoborrá válásról, mert hiányzanak az évszázadok, melyek ezt az „elidegenítő" folyamatot véghez viszik.

Hogyan is van ez?!

Hisz voltaképpen kortársról van szó . . . !

E sorok írója három éves volt, amikor Debussy itt járt Budapesten, lázba hozva (talán jobb így: fellázítva) a muzsikus ifjúságot, s valósággal megbotránkoztatva a nyárspolgárokat.

Igen, Debussy kortárs! Legalábbis e sorok írójának kortársa. Hiszen tizenegy éves voltam, mikor Debussy mindörökre lehunyta a szemét. Közös élményünk (az óriásé és a magamfajta kisemberé, akkor még kisdiáké) az első világháború vihara, s a ráeszmélés, hogy a háborús hőskölteményeknek vége. Nincsenek többé pirossipkások, Simonyi óbesterek, Gérard brigadérosok, itt már soha sem támadhat fel a búr háború cserkészromantikája... Az első világháború – ekkor már így látta minden józan ember – gépesített mészárszék, mely emberhúst zabál, s megcsonkított élőket vagy halottakat szór ki magából.

*

Már nem emlékszem pontosan, mikor találkoztam először Claude Debussy zenéjével. Muzsikusnak készültem, így hát hatéves koromban odakuporodtam a zongora elébe, és ott is maradtam majd harminc évig. Az időpontra, ismétlem, nem emlékszem, de nem is emlékezhetem, lévén, hogy egy zilált sörényű, zilált lelkületű zongoratanár indított el a muzsikuspályán, fantaszta, akinek féktelen pedagógiájához hozzátartozott, hogy ma keservesen döcögő Czerny etűdöt kopogtattunk, holnap Beethoven-szonátát, most operapotpourrit, aztán holmi slágert, mely a világháború divatja szerint tele volt elvágyakozással: a fronton szenvedő hős otthona után áhítozott, az otthoniak viszont „dalok szárnyán röpültek" a hazát védelmező katonához.

A Debussyvel való találkozás időpontjára nem emlékszem, de arra pontosan, hogy ezeknek a francia kottáknak más volt a nyomásuk, metszésük, betűtípusuk, másmilyen volt a margó és minden előadási jel, e kottákból valamiféle előkelő idegenség áradt; nem tudok rá jobb szót: a zömök, vaskos ércerejű klasszikusok után a párizsi hangjegyfüzetek bizonyos karcsúságot, hajlékonyságot képviseltek, s én gyerekfővel valósággal beleszerettem az Arabeszkekbe, a Gyermekkuckóról nem is beszélve, melyhez magamköltötte meséket fűztem, egész családom ámulatára, mert a meséket úgy mondtam el, hogy közben a hangszer szólt a kezem alatt.

Különös módon, amit a gyermek, a kezdő muzsikus egy

szemvillanás alatt felfogott és magáévá tett, az az ifjúság, a romantikus kamaszkor éveiben egyre inkább távoli, mindinkább halványuló, majd szertefoszló tüneménnyé lett. Debussy pasztell színeit eltakarták Wagner vastagabb freskóhatásai, el a tűzijáték, amit Richard Strauss eregetett, elfedték a látomások, melyek a késői Beethoven-művekből léptek elő; Debussyt elfeledtem, talán találóbb így: elsüllyesztettem az emlékezés olyan mély régióiba, amelyek nem ölik meg az élményt, csak elraktározzák, konzerválják, megőrizve és átmentve olyan időkre, amikor ez a gyengéd, hajlékony, karcsú és modern tünemény (e pillanatban azonosítom a modernséget a póztalanul egyszerű, s szinte eszköztelenül emberi önkifejezéssel), ez a jelenség egyszerre csak feltűnik mellettünk, ránk mosolyog azzal az időtlen és mégis kortársi ragyogással, amelyre nagy válságainkban óhatatlanul szükségünk van.

Bármily furcsa, talán meghökkentő kijelentés, de ez az igazság: Debussyhez akkor találtam vissza, mikor az emberiség végképp megfeledkezett a testamentumi igazságról, mely szerint Isten a maga képére teremtette az embert. Debussy gyengédségében akkor leltem meg az erőt, karcsúságában az acélos igazságot, közvetlen emberi beszédében a legcsodálatosabb pátoszt, amikor országok omlottak össze, mikor embermilliókat semmisítettek meg, amikor kultúránk legszentebb kegyhelyei merő katonai célpontokká degradálódtak, mikor a világ egyetlen gigantikus börtönné lett, melyben az embereknek nincs nevük, csak számjegy jelzi őket, talán valami titkos főkönyv rubrikái számára vagy kegyetlen tetoválásként a bőrükön.

Debussy muzsikáját akkor értettem meg igazában, amikor – legalábbis foglalkozás szerint – nem voltam már muzsikus, nem bajlódtam ujjrendekkel, a memorizálás oly divatos (sőt Liszt Ferenc óta kötelező) mesterfogásaival, amikor már nem tanultam, s szorgos tanárként nem is tanítottam Debussy műveit, csak élveztem olyan boldog, pogány gyönyörűséggel, ahogy Mallarmé, vagy Debussy Faunja élvezi a milliárd tőből burjánzó természetet, a föld élet-halál szagát, a felhőtlen égboltozatot s az ezersípú zenét, mely fák, virágok, szépséges nők, nyá-

ri napsütésben tikkadt bokrok, s e sugárzásban kerengő, zsongó bogarak, pillangók, darazsak orgonáján muzsikál.

Tulajdonképp Debussy vezetett el a XIX. századi Párizs csodájához. Általa s vele értettem meg nemcsak a nagy költői „szentháromságot", Baudelaire, Verlaine, Rimbaud költészetét, a parnasszistákat s a nagy Szimbólum megszállott keresőit, hanem ő hozott közel Valéry-hez, Pierre Louys-hoz és persze Maeterlinckhez s e nagy álló csillagok millió bolygójához, akik azonban nemcsak kölcsönözték a nagyok fényét, hanem villogtak, sziporkáztak saját tüzük, izzásuk jóvoltából is.

Debussy elvezetett a nagy francia piktorokhoz, akikhez oly szívesen kapcsolják zenéjét, azt a muzsikát, mely eleve elhárít magától mindenféle más műfajú házasítást, lévén, hogy zene akar lenni, mindenekelőtt és mindenekfölött zene, csak századik vagy ezredik helyen tükre irodalomnak, festészetnek. Mindegy, mégis ő kalauzolt el Monet, Renoir, Sisley, Pissarro művészetéhez, mégis Debussy muzsikájának kristályában láttam és értettem meg azt a különös francia századot, melynek Napóleont, Törpenapóleont és a földkerekség első kommünjét köszönhetjük; vele, általa értettem meg a szuperromantikus Hugót és a szupernaturalista Zolát, a harsányan kacagó Offenbachot és a zsoltáros-modern César Franckot.

Igen, Debussy hozott közelebb ahhoz a századfordulóhoz, mely megszállottja a technikának: vasútnak, automobilnak, repülőgépnek, szikratávírónak, fényképezőgépnek és mammutüzemeknek, s rajongója mindannak, ami e történelmi-társadalmi képlet ellenkezője: zenének, színháznak, újjászületett táncművészetnek, poézisnek, muzsikának, csupa légies tüneménynek, mely megfoghatatlan, mint az illat s mely éppen ezért a legdrákóibb törvények között is szabad marad, őrizve mindazt, ami az embert igazában emberré teszi.

Az írói tervek nagyon lassan érlelődnek.

A témát nem elég megismerni, tanulmányozni, még az sem elég, ha az ember becsületesen elmélyed egy élet és egy életmű rejtelmeiben. A témát meg kell hódítani – mint egy asszonyt. Magunkévá kell tenni. Majd azt mondom: le kell győzni. Debussy témáját, éppen azért, mert kortársi, mert sablonmentes, mert nélkülöz minden mitológiát, talán a legnehezebb volt meghódítanom.

Két teljes évtized telt el. És ekkor valami csodálatos találkozás jóvoltából – úgy értem: kiadó és író együttes gondolatából – pattant ki a lehetőség: regény Debussyről, vagy hogy szorosabbra vonjam kissé a műfaj korlátait: életrajzi elbeszélés Debussyről.

A mű első állomása: zarándoklat Párizsba. Zarándoklat Debussy városába, amelynek D'Annunzio szerint királya volt (Claude Roy), saját fogalmazása szerint a legalázatosabb és legszorgosabb munkása – Musicien français.

Persze egy párizsi zarándoklat – félek, hogy megbotránkoztatom az olvasót – némiképp a jellem aranypróbája is. Mert ugyan ki tud ellenállni a párizsi tavasznak, annak az elemezhetetlen parfümnek, melyet egy mennyei drogista kevert ki, a körúti fák, az áporodott szagú metró, a milliónyi autó kipufogó gáza, a tenger felől érkező párás áramlat s a nők, a tündéri párizsi nők illatából? Kinek van hozzá ereje, hogy a művészettörténet szent kegyhelyeire zarándokoljon, könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban kutasson, szakállas tudósokkal vitatkozzék, féltékeny kollegáktól kérjen fölvilágosításokat, amikor ott csillog, hívogat a Dôme kávéház terasza, ahol szemtől szemben láthatod Chagallt, s ha jó szerencséd megsegít, a sokszoros milliomos anarchistát, Sartre-ot?! Kinek volna kedve beporosodni, együtt az irattár irataival, mikor a kávéházi terasz előtt elsétál az egész világ: méltóságteljes hinduk, napszaknak megfelelően becsípett amerikaiak, izgága angolok (hogy változik a világ: valaha ők képviselték a rendíthetetlen nyugalmat), vad karneváli öltözetbe bújt ifjú britek és harminckét gyöngy-

fogat villogtató dél-amerikaiak, aztán koldusok, excsászárok, valódi uralkodók, művészek, félvilági hölgyek s hölgyek, akik az egész világnak kínálják magukat, urak, csavargók, szorgos tisztviselők és nemzetközi léhűtők, mind-mind egyetlen színes gomolyagban, egy város kellős közepén, ahol örökös a farsang s ahol mindig kézügyben van a feszítővas, amely az úttest kockáiból barikádot rögtönöz.

*

Szép kényelmesen elheverve a Dôme szalmafonatos karszékében, csodálatos programokat dolgoztam ki. Én így neveztem őket: a lelkiismeret-furdalás programjai! Tehát gondolatban, hangsúlyozom: csak gondolatban, meglátogattam a Cluny múzeumot és Rodin mester otthonát, az áhítat virágait raktam le Rubens királynőinek lábai elé, köszöntöttem – ismétlem, karszékben heverve – de nem gyalogolva egy tapodtat sem – az antik görögök győzelmes márványangyalát, Nikét s elandalodtam Monet katedrálisai láttán, megsejtve mindazt, amit a gótikus kőcsipkék rejtenek, s amit a festő bontott ki a kőrózsák, faragott cseppkőzuhatagok és hunyorgó színes ablakok álmaiból.

Ez a boldog ejtőzés mindaddig tartott, míg egy expresszlevél föl nem riasztott semmittevésemből. A levelet Dijonban adták fel, a Comité Bourgogne levélpapírján írták, a feladó Monsieur Levavasseur; az írás tartalma: udvarias meghívás a bizottság ünnepségeire, afféle folklór fesztiválra, felajánlva mindazt, ami egy ünnepségsorozatot ellenállhatatlanná tehet, tehát ígérve csodálatos borokat (némi pezsgőkkel vegyítve), orosz, albán, török, skót, délfrancia és arab tánccsoportokat, katonazenekarok versenyét, filmbemutatót, s mindezt a nemes burgundi italok jegyében.

Hosszú és céltalan mellékösvény lenne, ha most elmondanám ennek a feledhetetlen hétnek történetét. Mennyi kedvesség, micsoda dús patakjai, sőt: folyamai a nehéz vörös boroknak s a könnyű, mint mondani szokás, kontyalávaló fehér nedűknek, minő felköszöntő áradat – franciák üdvözölték a perzsákat, gö-

rögök az olaszokat, japánok a tunisziakat, végül mindenki mindenkit, megragadva az ékesszólás és koccintás valamennyi lehetőségét. A csodálatos burgundi borok párafátyolán át láttam a város fellobogózott utcáit s házigazdám otthonát, ezt a bámulatos ízléssel megalkotott stílusegyveleget, mely derűs egységbe foglalta egy düledező bagolyvár borpince-kazamatáit és a hipermodern eleganciát, egyszerre kínálva a krómnikkel dohányzó – bár – szalon kényelmét és a nyaktörő csigalépcsők középkori borzongásait. Elmém csak akkor tisztult ki, amikor összehoztak Monsieur Guy de B . . . n professzorral, aki Burgundia nevezetességeit gyűjti, kimutatva – a helytörténészek bocsánatos elfogultságával – hogy valamennyi francia nagyságnak köze van Bourgogne áldott vidékéhez. Mint kiderült, a professzornak köszönhettem a dijoni meghívást. Egyik jóakaróm közölte vele, hogy Debussyvel foglalkozom, azzal a mesterrel tehát, akinek családfája, helyesebben a családfa gyökerei Burgundia talajában fogantak.

Bemutatkozás, és másnap már a professzor úr otthonában folytatjuk a beszélgetést.

De talán legjobb, ha átadom a szót Burgundia lelkes patriótájának:

– Nagy mesterünket, Claude Debussyt sokszor megvádolták, hogy némi diákos hányavetiséggel kettévágta a nevét, s leveleit, sőt okmányait így írta alá: de Bussy. A jogász azt mondja: jogtalan névhasználat. Az utca embere ezt felvágásnak, még gorombábban porhintésnek nevezi. Egy ágrólszakadt kis diákgyerek, akinek se pénze, se úri nevelése, se rangja, se tekintélye nincs, így akart nagyzolni barátai, esetleg kenyéradó gazdái előtt. Anélkül, hogy az efféle célzatot teljes egészében elutasítanám – mondotta a dijoni professzor – le kell szögeznem, hogy a család eredetileg valóban így írta a nevét: de Bussy. Talán megvilágítom a családnév eredetét is. Bourgogne szívében volt egy nagyközség: Bussy le Grand. Hűbérura Roger de Rabutin, Bussy grófja. A derék úr, akit egyébként duplafejű Rabutinnak hívtak, lévén, hogy olyan homloka volt, mint egy bölénynek, bőségesen élt a jus primae noctis ínyenc lehetőségeivel, így hát jobbágyai javarészének nemcsak Istentől rendelt

ura, hanem a szó biológiai értelmében is atyja volt. Rabutin gróf igen bővérű legény lehetett, mert ezen vércsapolással sem érte be, hanem végigkalandozta mint zsoldos vezér egész Európát, eljutva Magyarországra is, ahol a törökök ellen harcolt, kevés hadi sikerrel, annál több zsákmánnyal.

Egyik jobbágyát, sok más „birtokolt" família között, Valentin de Bussynak hívták. Az előnévnek és a „de" szócskának persze semmiféle nemesi kicsengése sincs, annyit jelent csupán, hogy Valentin, aki Rabutin gróf egyik szőlejében és borospincéjében szorgoskodott, Bussy le Grand-ban látta meg a napvilágot. Ez a derék férfiú később átköltözött a szomszédos Benoisyba, de úgy látszik, valami eredendő nyugtalanság továbbkergette innen is. A család következő ivadéka, Pierre, a patkoló kovács, már Semurban születik. A kutatónak az az érzése, hogy a jobbágyok, már amennyire ezt a költözködési szabadság megengedte, igyekeztek minél távolabb kerülni a nemes gróf fészkétől. II. Pierre (elnézést, hogy ilyen királyoknak kijáró sorszámozást használok, de hiszen a szellem egy fejedelméről van szó), Pierre, e néven második már Montrogue-ban telepszik meg. Úgy látszik, nem örökölte atyja és nagyapja kézügyességét, mert visszasüllyed egyszerű parasztsorba. A családtörténet szálai most már végképp elvezetnek Burgundiából... A nagy francia forradalom úgy összerázza az országot, mint ahogy a kockajátékos rázza-keveri a számozott csontkockákat. Egész falvak, járások keltek vándorútra. Egyik csoportot az aszály, másikat a polgárháború, ezt a kalandvágy, amazt egész egyszerűen Párizs vonzotta, mely óriás lángjával pilleként szédítette magához az emberek százezreit. A következő leszármazott, aki egyébként a Claudius, Claude nevet viselte, már Párizs környékén bukkan fel. Mestersége: asztalos, kárpitos, fafaragó. Feleségének leánynevét is kinyomoztuk: Marianne Françoise Flandeau. Az asszony is iparos ivadék. Apja az akkoriban nagyon keresett rojtozó mesterséget űzte. Ebből a házasságból született Manuel Achille Debussy (1836. május 10.). A kettős név addigra már összeforrt. Nyilván a forradalom tanította meg a családot arra a bölcsességre, hogy a „de" nagyon veszedelmes szócska. És holmi helyesírási problémáért,

mármint hogy egybe írjuk a nevünket, vagy kettéválasztva, nem érdemes a vérpad lépcsőjére hágni.

Manuel Achille 1861. november 30-án feleségül vette Victorine Joséphine Manoryt, aki mindössze öt hónappal volt fiatalabb férjeuránál. A házasságkötés Levallois-ban történt. Az ifjú házasok Saint-Germain-en-Laye-ben telepedtek le. Lakásuk a Rue au Pain egy szerény házacskájában volt.

– Vajon miféle ember lehetett ez a Manuel Achille Debussy, a zeneszerző atyja?

A professzor homlokára tolja szemüvegét, úgy látszik kis távra használja csupán, és én elég messze ülök ahhoz, hogy pápaszem nélkül vegyen szemügyre, a tanár úr rám mosolyog:

– Most valami olyasminek kellene következnie, hogy Debussy atyjában már felfedezhetők a zsenialitás, vagy legalábbis a tehetség némi nyomai. De hát erről szó sincs. Manuel Achille, miért is szépítenők a dolgot, átlagember volt. Egész fiatalon, talán 18 éves se volt még, bevonult katonának, egyenesen a tengerészekhez, ahol azonban nem mint matróz, csak tengerész gyalogosként szolgált. Az Atlanti-óceán, a Földközitenger, a káprázta tó arab kikötők, a sziklás és dús sörényű Korzika igen nagy benyomást tehetett rá, mert arról álmodozott, hogy elsőszülött fiából is tengerészt farag. Közös sétáikon gyakran mesélt kalandjairól, amelyeknek, félő, kevés aranyfedezete volt, értem ezen a valóságot. Debussynk atyját élénk fantáziával áldotta meg a Teremtő, amit a kisfiú hamarosan felismert. A gyerek szótlan volt, mint az olyan emberpalánták általában, akik korán végére akarnak járni a reájuk meredő kérdőjeleknek: mi a nyitja annak, hogy a szomszéd fűszerkereskedő dúskál a vagyonban, az ő apja viszont, aki porcelánt, cserépedényt és egyéb kacatot árul, fojtogató gondokkal küzd. Bújócskát játszik a hitelezőkkel, a végrehajtóval és az adótiszttel, aki piros ácsplajbásszal írja fel az ajtajukra: holnap hajnalban jövök, az esedékes adót készítsék ki. A gyerek csak figyelte, kutatta, vajon mi lehet az oka annak, hogy édesanyja, akit valami titokzatos harag és elégedetlenség az állandó forrpont vagy inkább robbanás hőfokán tartott, olyan megvetően beszél az apjával, gyakran használva e furcsa titulust:

„vieux galvaudeux" ... Ez a szó valami különös tömörítéssel jelentette azt is, hogy vén tekergő, de az se volt messze a szó mélyebb tartalmától: vén kontár, aki csak belekap ebbe, abba, hol ezért lelkesedik, hol amazért, de végül is semmit sem tanul meg alaposan, csak egyetlen egy tudományt: újabb és újabb kifogásokkal szolgálni, hogy miért hagyta abba ezt a mesterséget, s amabba miért kapott bele. Valami furcsa viaskodás volt férj és feleség között, amely végül is mindig az asszony győzelmével végződött. Hogyan is végződhetett volna másként, hiszen Manuel Achille sovány volt, a tengeren eltöltött évek ellenére is szinte törékeny. Debussyné viszont nagytestű, erős keblű, erőtől, egészségtől duzzadó személy, aki – eltekintve pergő nyelvétől s elég vaskos szókincsétől – puszta testsúlyával is elsöpört minden ellenállást.

– Elnézést, hogy az elbeszélés folyamatosságát megzavarom, de szeretnék egy kérdést föltenni ...

– Parancsoljon.

– Zeneszerzőnk, Claude Achille 1862. augusztus 22-én született. A keresztelő dátuma viszont 1864. július 31. A születés és a keresztelő között eltelt idő majd két év. Ez szinte példátlanul áll egy egyszerű, névtelen francia család történetében, a katolikus Franciaország kellős közepén, ahol a szomszédok egykönnyen rásütik az emberre, hogy istentelen, pogány, tán még protestáns is!

Születés és keresztelő

A professzor úr szinte boldogan mosolyog, az olyan ember arckifejezésével, aki már nagyon várta a kérdést, és most elégtétellel válaszol:

– Hát igen ... Ez valóban fogas kérdés, bár nem szabad elfelednünk, hogy háromnegyed évszázad múlt el ugyan a Bastille lerombolása óta, és a Bourbonok, no meg a nagy Napóleon nyomdokaiba lépő Törpenapóleon mindent elkövetett, hogy Franciaország 1789 eszményeit elfeledje, de azért Párizsban még élt a jakobinus gondolat ... Ezt a kérdést már so-

kan feszegették, s eljutottak olyan túlzott következtetésekhez, amelyek egyenesen megkérdőjelezik Claude Debussy törvényes származását. A keresztelőlevélen Achille Antoine Arosa szerepel mint keresztapa, és Octavia de la Ferronière mint a kisded keresztanyja. Octavie őnagysága nem más, mint Debussy nagynénje (apjának húga). A hölgy afféle grande dame, vagy hogy nagyon kemények legyünk, félvilági hölgy. A dúsgazdag Achille Arosa kitartottja. Arosa tőzsdeügynök, aki milliós tételekben játszik, s a szép Ferronière afféle díszvirág, aki igen jól mutat a gomblyukat ékesítő kis piros cifraság – a becsületrend szalagja mellett. Ferronière őnagysága – az imént mondottuk csak el családfáját – vérbeli francia. Monsieur Arosa talán olasz, lehet hogy spanyol, s az sincs kizárva, hogy semita eredetű. Arosa úr és Debussy kisasszony, vagy ha úgy tetszik, Madame de la Ferronnière, sosem házasodott össze. A legenda szerint az ő szerelmükből született Claude Achille. A derék porcelánkereskedő indulatos és pergő nyelvű hitvesével egyetemben csak azért „vállalta" a kisfiút, hogy tisztességes neve legyen, és hogy mentesítse Ferronnière őnagyságát a szégyentől. Igen, ez pletyka, méghozzá nem is a legártalmatlanabb. Semminő tárgyi bizonyíték nem merült fel azóta sem, mely azt bizonyítaná, hogy e mendemondának némi köze van a valósághoz. Azért említem csupán – folytatta a professzor – mert a Debussy-irodalom is bőségesen foglalkozik vele. Kis gyűjteményemben egyébként megvan annak a görög homlokzatú templomnak a fotográfiája, amelyben Claude Debussyt keresztelték. Fogadalmi templom, II. Jakab angol király építtette, ily módon örökítve meg a száműzetés keserű, fogcsikorgató esztendeit, melyeket Saint Germainben töltött, a francia királyok nem éppen kegyelt vendégeként.

Az Arosa ház

A dijoni látványosságok, legalábbis kis időre, megszakították beszélgetéseinket. Újra elmerültünk a mámorban, melyet nemcsak az óbor táplált, hanem a kasztanyetták, csörgődobok, fu-

rulyák, szarvkürtök, s az a megszámlálhatatlan zajt keltő szerszám, amivel a folklór fesztivál népei kísérték táncaikat. Mindez elhalványult aztán, mikor a katonazenekarok versenyére került a sor. A pomponos sapkájú francia tengerészek és a vasárnapi színes mellékletből kilépő amerikaiak, a futólépésben közeledő olaszok s a félelmes csimpolyaszóval berobbanó törökök minden más művészi eseményt lesöpörtek a színpadról. Nemcsak a muzsikusok hevültek ki, hanem a nézőközönség is, s ennek eredményeképp a mozgó bor- és pezsgőárusok fantasztikus forgalmat bonyolítottak le, oly módon hallgattatva el a csipogó, szerény ásványvízárusokat, mint ahogy a török janicsárzenekar kényszerítette hallgatásra az albán népi táncosok bánatos furulyaszavát.

Aztán a zenekarok – ki-ki népének tradíciói és koreográfiája szerint – futva vagy szökdécselve, méltóságos díszlépésben vagy latinos slendriánsággal távoztak, s mi újra csak visszatelepedtünk Monsieur Guy de B . . . n dolgozószobájába.

– A húszas évek végén – mondta a professzor – még élt az a bizonyos Juliette kisasszony, aki süldőlány korában mint pesztonka szolgált Debussyéknél, hűen követve a családot St. Germainből Clichybe, Clichyből Párizsba. A kedves, kissé szószátyár matróna, aki ez idő tájt túljárt már a hetvenen, készséggel mesélt a famíliáról, melyről – s ezt szégyenkezés nélkül be is vallotta – nem hitte volna sohasem, hogy hírre, sőt világhírre vergődik.

Juliette szerint mintegy útközben születtek a többi gyerekek: Adèle, Alfred, Emmanuel és Eugène. Juliette szerint Debussyné csak az elsőszülöttel foglalkozott. Félreértés ne essék, itt nemcsak arról volt szó, hogy egyik gyermekét szerette, s mellőzte a másikat, hanem ennél jóval különösebb családi kapcsolatról: az anya csak Claude Achille-t tartotta magánál, a másik négy gyerek egy nagynéninél nőtt fel, szinte-szinte elszakadva a szülőktől. Debussyné – mint mondani szokás – valóságos tigrisanyának bizonyult elsőszülöttjével kapcsolatosan, a másik négy gyerek kevéssé, vagy talán egyáltalán nem érdekelte. Több mint száz év múltán nehéz szétbontani a szálakat, melyekből az idő, a feledés, a nagyokkal szembeni tiszteletteljes

szemérem fonja fátylait, vagy inkább függönyeit. Lehet, a nyomorúság tette, hogy a városról városra, egyik foglalkozásból a másikba sodródó família képtelen volt ellátni a gyerekeket. A szegénység, vagy erősítsük meg a szót: a koldusszegénység ritkán párosul magasrendű pedagógiai eszményekkel. Való igaz, hogy a kis Claude Achille hozzánőtt az anyjához, aki anyai szenvedélyében hol dédelgette, hol verte a gyereket; Claude Debussy, a már beérkezett nagymester, keserű gyengédséggel emlékezik meg a mamáról, aki szenvedélyes csókokkal és hatalmas pofonokkal irányította élete első téveteg lépteit. Némi fogalmat alkothatunk az anya-fiú kapcsolat erejéről, ha felidézzük Juliette szavait a kisfiú iskoláztatásával kapcsolatosan. A gyerek nem járt semmiféle intézetbe. Soha életében nem látott belülről sem elemi iskolát, sem gimnáziumot. A mama tanította írni, olvasni, mint ahogy ő oktatta a számvetés elemeire is. Ez olyan hátrányt jelentett, amit alig lehetett behozni, hiszen Claude Achille még pályája csúcsán is küszködött a francia helyesírás nem éppen egyszerű szabályaival. Mama nemcsak a költelkek szókincsét használta, de hangsúlyát, zenéjét is. Mama hangos volt. Olyan harsányan beszélt, mintha siketekkel társalogna, vagy százméteres távolságra küldene vezényszavakat. Juliette kisasszony szerint erre azért volt szükség, mert Monsieur Debussy, a családfő, szívesen elengedte füle mellett felesége észrevételeit, dorgálását és parancsait. Az asszonyság tehát kiáltozott, eleve kizárva férjuram kifogását: „Mit mondasz, Victorine . . . ? Nem értem!" Hát Debussyné őnagyságát meg kellett, hogy hallja-értse a jámbor férj, mert ezeket a riadókat – mint mondani szokás – nemcsak az élők, a halottak is meghallhatták.

A kisfiút irritálta ez a riadókészültség, amiben a ház élt, a feszült figyelem, amivel apa, fiú és a kis cselédlány leste a ház úrnőjének vezényszavait. A kis Claude Achille boldogan fogta meg a papa kezét, aki egy-egy vasárnap délelőtt csavarogni vitte a fiúcskát (a csavargás Victorine asszony szókincséből való), alkalmat nyújtva arra, hogy ne csak a világ dolgait vitassák meg, teljesen eltörölve egymás között a kor- vagy ha úgy tetszik rangkülönbséget, hanem egyszer-egyszer beszökjenek va-

lamelyik színház állóhely-galériájára is, és élvezzék Boieldieu-t és Offenbachot, Donizettit és Delibes-et, s azt a másik különös „szabálytalan" zenét, ami a tapsokból, kissé kétértelmű fütytyökből (sosem lehetett pontosan tudni, hogy a tetszés vagy nemtetszés jele), lábdobogásból és fülsiketítő újrázásból kerekedett.

Juliette szerint Debussy úr akkoriban már felhagyott mindenféle kísérletezéssel, és Achille Antoine Arosa úr ajánlására tisztviselői állást vállalt a Compagnie Fides-Lille vasúttársaságnál. A családfő a földkerekség legszorgalmasabb írnokának bizonyult. Hajnalban ment, és késő éjszaka érkezett. Aligha derítjük már ki, a munka iránti lelkesedés, vagy az otthonából való szabadulás vágya vezette.

Két-három hetenként egyszer a kopott Rue Pigalle-i ház elé állt Arosa úr ezüstszerszámos fogata. Ez persze csődületet vonzott: a bámészok körülfogták a csodálatos kétfogatút, különkülön figyelmet szentelve a selyemfényesre csutakolt lovaknak, a piros-zöld-sárga lakkozású kerekeknek, a szobormereven feszítő kocsisnak, s a bűbájos Ferronnière kisasszonynak, aki ki se hajolt a hintó ablakán, inkább csak kicsicsergett a kocsifészekből, mint tarkatollú madár, ki nem hagyhatja el pillanatra sem ezüstdíszítésű kalitját:

– Ismeri valaki Debussyéket?!

Egész kórus felelt:

– Hogyne ismernénk, madame!

– Felmenne valaki hozzájuk?

– Készséggel, madame!

– Csak annyit mondanál, kisfiam, hogy lent várjuk Claude Achille-t... Öltözzék gyorsan, mert kocsikázni megyünk.

Persze nem egy, hanem tíz gyerek rohant föl a rossz, vásott falépcsőkön, és tízen dörömböltek Debussyék ajtaján:

– Itt a kocsi! Várják a srácot! (Elnézést a túlságosan modernizált fordításért, de ha az eredeti szó nem is így hangzott, értelme nyilvánvalóan ez volt.)

És most elkezdődött az a szertartás, ami a legidegesítőbb, a leggyötrelmesebb volt a gyermek életében, mert késleltette azt a csodálatos pillanatot, amikor fellépegetett a kocsilépcsőn, kü-

lön élvezve a hintó rugójának érzékenységét, mely még az ő pille súlya alatt is megrebbent, s meghintáztatta kissé a jármű fészkét. Igen, most következett a mosdás, vagy inkább súrolás nehéz ceremóniája, a hajtépő fésülködés, fültisztogatás, majd maga az öltözködés, melyet a mama úgy intézett, hogy a dühös gyengédtelenség elfödje azt az anyai elérzékenyülést, mellyel fiacskáját útnak bocsátja egy tündöklő paradicsom, illatos mesepalota, magasabbrendű világ, az Arosák kastélya felé.

A Párizs környéki villának két gazdája volt: Achille Antoine Arosa, a kisfiú keresztapja és Gustave Arosa, aki egy lépcsőfokkal magasabb helyet foglalt el a társadalmi ranglétrán, mint Achille Antoine, lévén, hogy az (használjuk talán a régies szót) tőzsdealkusz volt csupán, Gustave viszont bankár, saját székházzal, tisztviselői karral, páncélszekrényekkel és az egész világot behálózó pénzügyi-kereskedelmi kapcsolatokkal.

Juliette kisasszony mindössze egyszer volt csak az Arosák fészkében, midőn a parádés kocsis megbetegedett, így a hintó nem jött a kisfiúért, s Juliette-nek kellett elkísérnie a gyereket a kalandos-félelmetes omnibuszútra. A kis pesztonka emlékezetében ez a kirándulás mély nyomokat hagyott, még fél évszázad múltán is emlékezett a szőnyegekre, amelyeknek „gyapjúpázsitja" meghajolt, besüppedt a lépések nyomán, mint a gondosan kaszált fű, s ki is egyenesedett, ahogy a léptek távolodtak. Juliette emlékezett a nagy ezüstkandeláberekre és az ezernyi képre, melyből a lehúzott redőnyök derengésében csak a védőüvegek látszottak, azt a benyomást keltve, hogy a szobákat furcsa, homályos tükrökkel aggatták tele.

Igen, Juliette jól emlékezett mindenre.

De csak ő.

A zeneszerző soha nem ejtette ki a nevét az Arosa famíliának. Ha sarokba szorították, kijelentette, életében se hallotta ezt a nevet.

Így hát csak gondos nyomozással lehetett földeríteni, miféle ember volt a két testvér, s milyen volt a ház, amit Juliette holmi mesepalotának nézett.

Érdekes módon erről a két emberről a francia festészet egyik óriása, Gauguin szolgált felvilágosítással. Az Arosák az elsők

között voltak, bár az is lehet, ők a legelsők, akik fölfedezték a szertelen életű, fékezhetetlen fantáziájú és életerejű művész zsenialitását. A kapcsolat először, mint ma mondanák, pénzügyi vonalon alakult ki. Gauguin bankár úr és a két Arosa közös ügyleteket bonyolított. A két testvér akkoriban már vásárolhatott képeket, s mint a felkapaszkodott emberek általában, az arisztokrácia gesztusait próbálták utánozni. Tehát: Raffaellókat vásároltak és Tizianókat, Watteau-kat és egész sor Fragonard-t. Gauguin mester harsányan kacagott. – Azt hiszem, nem szeretnétek, ha a páncélszekrényetekben is ilyen rendűrangú értékpapírokat és bankókat őriznétek. Ez csupa hamisítvány. Pontosan olyan hamis, mint a címer a hintótokon, a koronás monogram az ezüstneműn, s a különböző címek, rangok, amelyeket korrupt miniszterektől és félhülye királyoktól vásároltatok. Azt kell gyűjteni, ami valódi érték. Garasért kínálják a remekműveket, csak ahhoz ész és szem kell, hogy az ember fölismerje őket! Vásároljatok össze mindent, amit Monet festett vagy Renoir, Manet vagy Sisley, Pissarro vagy Morisot őnagysága, és persze vásároljatok tőlem, a legjobb festőtől mindannyiuk között!

Hát így lett egy látszatra mókás, valójában komoly tanács alapján az Arosa villa a modern francia művészet egyik legszebb magánmúzeuma. Az Arosák végtelenül szerették a pénzt, így a gyűjtemény darabjai holmi elheverő sorsjegyeket jelentettek csupán, amelyeket a jövő közízlése és műbírálata vagy „kihúz" vagy sem, szép nyereménnyel, esetleg főnyereménnyel kecsegtetve, bár az is lehet, hogy végül valamennyi sorsjegy értéktelen papírrongynak bizonyul. A műtárgynak azonban van valami sajátos emanációja, titokzatos sugárzása, amely a maga szellemi radioaktivitásával megfertőzi a vele foglalkozót, úgy annyira, hogy nemcsak eladó és vásárló szédül bele egy tündöklő festmény szépségébe, hanem még a rakodómunkás is, aki egy múzeum műtárgyaival cipekedik. Hát így az Arosák is. Szemük lassan rányílt a művészet szépségeire, s a gyűjtemény egyre tágult. A villa termeibe bevonult Millet, Rousseau, Delacroix, Corot, Jongkind, Berthe Morisot, Degas, Gavarni, Whistler, Daumier, Gauguin s még jó néhányan, akik valóság-

gal megrémítették a fogadónapok vendégeit, s akik nemcsak a házigazdákat, hanem egy kisfiút is elvarázsoltak, rákényszerítve mindhármukat, hogy ne csak a maguk szemével lássák a világot, hanem néhány rendbontó piktor szemüvegén át is, festők szemén át, akiknek szent meggyőződése volt, hogy ha egy század látásmódját megváltoztatod, újra formálod szívét, elméjét és világát is.

Nos, holmi fontoskodó túlzás lenne azt mondani, hogy egy kisfiú, aki alig hat-hét esztendős volt, bármit is megsejtett volna az ecsetek és paletták forradalmából. Viszont igaz az is, hogy másként indul el egy gyermek, aki valami kontár kézimunkán, bambára retusált családi arcképen vagy kalendáriumi olajnyomaton legelteti a szemét, és másképpen az, aki remekművek jóvoltából ismerkedik a szépséggel és minden szépség mélyebb tartalmával: az igazsággal.

Achille Antoine Arosa szerette a gyereket, persze a maga felnőtt önzésének korlátai között; ahogy kedvenc háziállatainkat szeretjük, melyeket becézés örve alatt megkínozunk kissé, hogy aztán egy jó falattal vagy jó szóval kiengeszteljük őket. Arosa kigúnyolta a fiúcska „botrányos" kiejtését, utánozta, majdhogynem kipellengérezte vontatott, nehézkes beszédmódját, s mikor a gyerek szája már sírásra görbült, akkor kivitte a kertbe, megsétáltatta a csodálatos virágágyak között, s engedélyezte, hogy Claude a ház elsőszámú kedvencét, az öreg molyhosszőrű angóramacskát az ölébe vehesse.

A kisfiú nem volt bosszúálló. Nem gyötörte meg a védtelen állatot, nem fizetett az angórának a gazdája komiszságáért. A cicával való édes kettes a kis Debussy legboldogabb időtöltése volt. Mivel a felnőttek előtt szégyellt beszélni – hiszen tudta maga is, hogy szókincse, beszédmódja egy kültelki kölyöké, és semmi esetre sem illő az Arosa palotához – gyengédségét és beszélő kedvét ezekre az órákra tartalékolta. Mesélt az állatnak, sőt még énekelt is. Szerencsére ez nem riasztotta el négylábú barátját, mert az angóra földsiket volt, és nem hogy egy gyermek szavára, de még egy égiháborúra sem reagált.

Arosa egyszer meglepte a gyereket. Diadalmenetben vitte Ferronnière kisasszonyhoz:

– Hallottad már énekelni a keresztfiadat?

– Nem én.

– Hát most hallgasd meg.

Claude csökönyösen néma maradt. Igaz, keresztanyja sem erőltette a dolgot. Mással volt elfoglalva. Szabónője az új tavaszi toaletteket hozta és Ferronnière kisasszony valóságos divatbemutatót tartott a két férfiú: Arosa és a kis Claude Achille számára.

A gyerek, aki mindig figyelt, s akinek tekintetét a jelentéktelen tünemény, fülét a legrejtettebb hang sem kerülte el, a gyerek most nézte a csodálatos átváltozást, amely ugyanazt a misztériumot játszatja le egy asszonnyal, mint aminőt a természet a fákkal, melyeket lombruhába öltöztet, majd megfosztja őket köntösüktől, pőrére vetkőzteti, hogy aztán újra felruházza valamennyit; Ferronnière kisasszony is először levetette az otthonkát, amely a gyermek szemében királynői palásttal felért, majd ledobott néhány alsóruhát is könnyedén, csak a fején áthajítva, vagy lerázva magáról, hogy aztán kilépjen a földre hullott alsószoknyák és egyéb csipkés, áttört holmik gyűrűjéből, s végül majdnem pucéran álljon meg nézői előtt, kissé fázósan és kacéran fogva össze két karját a keblén, mely dúsan és kívánatosan feszítette ki az utolsó rajtamaradt kis selyemholmit; de már jött is az új lombdísz, és hogy a szókép teljesebbé legyen, e tavaszi ruha valóban zöld volt, s bizonyos rejtett abroncsok haranggá formálták az aljat, de oly ügyesen, mondhatnók tapintatosan, hogy a ruha csodálatos virágként billegett, ahogy a kisasszony odébblépett, hátraszegve fejét, megmámorosodva az új ruha és önnön szépségétől.

Aztán ezt a lombdíszt is lefejtették Ferronnière őnagyságáról, de az alsó ruhák már rajta maradtak, s a kisfiú villámgyorsan összehasonlította a két látványt – ahogy mama vetkezik és ahogy a szép Ferronnière. Mama ruhája elnyűtt, s alatta a fehérnemű is foltos – ó, Isten ellen való vétek még kimondani is – rossz szagú, mert a mama mindig lázasan és verejtékesen dolgozik, anélkül, hogy ennek a házimunkának különös látszata

lenne. Ez munka – kizárólag a munka kedvéért. Önsanyargatás. Ürügy, hogy este hosszasan üldögélhessen az ágy szélén, fájós és nehezen mozgó lábfejét, lábujjait figyelve, és hogy belekezdhessen abba a végtelen monológba, melyet a mindenkori meghajszolt asszonyok mondanak el különös zsolozsmaként, alig számítva rá, hogy bárki is meghallgassa, s nagyon bizonytalan hittel arra nézve is, hogy vajon az Úristen meghallgatja-e?!

Ferronnière kisasszony vetkezése és öltözése, szabadulása a lombdísztől és újabb lombozattal való felékesítése egészen más. Ez a szépség egész arzenálját vonultatja fel: a gyönyörű, rózsásan hamvas test, a fehérneműből kimosolygó keblek, az illat és a női vonzás egész fegyverzetét. Claude szédülten állt a ruhabemutató bűvöletében. És a kisasszony azoknak a nőknek csalhatatlan biztonságával, akik egy életen át csak a férfiakért és a férfiakból élnek, a kisasszony felismerte a gyermekhomlok alól előparázsló férfiszempárt:

– Tetszem neked, Claude?

Csak sóhajtotta:

– Nagyon.

– Hát akkor csókolj meg.

A kisasszony fölkapta a gyereket, és odaszorította majdnem meztelen kebléhez. Claude szíve hevesen vert. Lehunyta a szemét. A tapintás és a szaglás élménye is elég volt számára. Hogy lásson is, azt valami önkínzó szigorúsággal megtiltotta magának.

A tenger

De talán ne hagyjuk cserben a kedves-lelkes Comité Bourgogne-t sem.

Fesztiválzáró ünnepség, lovaggá avatással. Abban az ősi dominikánus kolostorban, illetve az óépület pincéjében, melyet valaha a jámbor barátok arra használtak, hogy némi testi fenyítékkel űzzék ki a bűnös emberből mindazon gondolatokat, amelyek talán csábosak itt ezen a földön, de annál kárhozato-

sabbak odaát, a túlvilági öröklét és boldogság világában. A falba erősített vaskarikák és a mennyezet csigái némi tájékoztatást adhattak a testi fenyítékek mivoltáról. Mindez, hála Istennek, feledve: a boltozatos pince falai mentén damasztabrosszal terített asztalok, nehéz faragott karszékek, a sarkokban lovagi vértek, oly módon összeszerelve, hogy a hiszékeny ember még azt gondolhatja, élő vasas vitézek állnak a vártán.

A kőpadlós terem kellős közepén, egy százágú kovácsolt gyertyacsillár alatt folyik a lovaggá avatás ceremóniája. Latin szöveggel (csodálatosan ejtik ki a franciák a klasszikus mondókát: ü-re cserélve ki az u-t, elhagyva a szóvégeket, édes dallammá változtatva a tacitusok kemény nyelvét); pallossal, valóságos papi süveggel, lánccsörgéssel, s egyéb kísérties jelképekkel folyik a játék. E sorok írója elkerülte ugyan a lovaggá ütés szertartását, a tor gyönyörűségeiből azonban nem vonhatta ki magát. Az ünnepi vacsora madáreledelnek való kis húsételekből és félelmetes űrméretű boradagokból állt. A burgundi bor dicséretére elmondhatjuk, hogy másnapra semmi gonosz hatás nem mutatkozott. Sőt, mintha a nemes italok kiseperték volna agyunkat – frissebb szemmel láttuk a világot.

Erre a „másodnapra" esett a professzorral való utolsó megbeszélésem. Őt ügyei valahová az Egyesült Államokba szólították, nekem pedig Párizsban kellett jelentkeznem.

– Az Arosa villában voltunk utoljára – indítottam el a beszélgetést.

– Helyesebben a két Arosa *egyik* villájában. Vagyis a téli rezidenciában. Hogy beköszöntött a tavasz, de még nem bontakozott ki a nyár, a két pénzember leköltözött Cannes-ba. Villájuk egyike volt a legszebbeknek és a legpazarabbaknak. Egy pénzember háza nemcsak lakhely, hanem kirakat, cégér, ma azt mondanók: reklám, vagy legalábbis propaganda. A cannes-i Arosa villa meg is felelt ezeknek a követelményeknek. A földszinten óriás hall, körös-körül nemes márványoszlopokkal, s a legszebb antik bronzfigurák életnagyságú másolataival, ebből a kör alakú előtérből balra nyílt a nagy dohányzó, rézveretű empire asztalokkal, fotelekkel, szekrényekkel, és ugyancsak empire stílusban tartott óriás csillárral. A balszárnyon egy inti-

mebb dohányzó, ami egyben kártyaszobául is szolgált, négy zöldposztós asztallal, melyeknek lapjába kis rézvályúkat süllyesztett el az ügyes iparos a zsetonok, illetve az aranyak számára. Aki elunta a forgandó szerencse izgalmait, az átmehetett a könyvtárterembe, melynek csendjét és rendjét nemigen bolygatta senki. Az aranymetszésű szattyánbőr könyvgerincek csodálatos és háborítatlan glédában sorakoztak, jelezve, hogy a jelenlegi lakó nemigen érdeklődik Horatius és Seneca, Tasso és Dante, Corneille és Racine remekei iránt. De hát a könyvtárterem is hozzátartozik egy előkelő bankház kirakatához. Az idősebb Arosa olykor-olykor egy ifjú filozoptert is hozott magával, aki rendet teremtett a könyvek közt (senki sem tudná megmondani, miféle rendetlenség után), ez az egyetemi hallgató katalógust is csinált, persze elpiszmogva minden egyes könyvvel, hogy az egész nyarat Cannes-ban tölthesse.

Az épület jobb szárnyán – még mindig a földszinten vagyunk a biliárdszoba foglalt helyet és a „kis múzeum", amelynek falán az Arosa gyűjtemény néhány szép festménye sorakozott; a vitrinekben pedig kecses porcelán figurák, melyekben állítólag az élve elrothadt XV. és a vérpadon kiszenvedett XVI. Lajos gyönyörködött.

Az emeleten voltak a hálószobák, s a manzárdon a cselédség hálófülkéi. Claude áprilistól kora őszig itt lakott fenn az egyik tetőszobában. Talán ez az egyetlen gyermekkori emlék, amelyről kínos-keservesen elejtett néhány szót. Élete utolsó percéig vissza-visszatért az élmény: Cannes végeláthatatlan rózsamezői, s a kábító illat, melyet a szél sem tudott letépni a virágrengetegről: a nehéz illatfelhő mint valami gigászi kupola súlyosodott a vidékre, csak néha-néha engedve utat a másik illatözönnek, mely a tenger felől zúdult a városra, a sós végtelen, a napfényben ringó óceán, szárnyukkal a vizet érintő sirályok nagyszerű üzenetét hozva.

A gyerek már reggel hatkor talpon volt. Ilyenkor száguldott el házuk előtt, lent, a tengerparti vágásban a hajnali expressz. A kisfiú csak a szétterülő füstlegyezőt látta, s a vagonok rozsdásavos tetejét, de azért ezt a látványt nem mulasztotta el egyetlen nap sem.

Délelőtt óraszám ült a tengerparton.

Társ nélkül.

Nem akart barátkozni senkivel.

Ferronnière kisasszony ilyenkor tükre előtt ült. Jött a fodrásznő, aztán a kis szabócska, aki apró igazításokat eszközölt a tengernyi ruhán, majd cipőpróba, s legvégül a könyvtáros szerénykedett be a parfümtől fülledt női szentélybe; a kisasszony angolul tanult. Ez hovatovább fontos tartozéka lett az eleganciának. Illő volt néhány angol szót a társalgásba vegyíteni, vagy egy váratlan fordulattal Shakespeare nyelvén folytatni a franciául kezdett mondatot.

Arosa úr a kocsiszínben matatott. Zárt ajtó mögött. Száműzve a libériás kocsist, a lovászt (erre főleg Ferronnière kisasszonynak volt szüksége, aki reggelenként kilovagolt, „féloldalasan" ülve a nyeregben, s mindig azt a sétányt keresve fel, melyet a nemzetközi arisztokrácia látogatott).

Claude egyszer belesett a kocsiszín csorba, üveghíjas ablakán.

Szinte hihetetlen.

Arosa úr előtt állvány, az állványon kifeszített vászon; a tőzsdealkusz úr – pingált; egy meglehetősen hervadt virágcsokrot, mely ott díszelgett vele szemben, valami zöld, festékfoltos üvegben, fonnyadtan, s legalábbis Claude szerint: fakón, mint az útmenti kórók, melyeknek a nap már kiszítta színét-erejét. A vásznon mindez megváltozott. A festékcsíkos ócska üveg nemes kehellyé szépült, a virágok pedig ragyogtak, mintha az ecset visszaadta volna elvesztett életkedvüket.

– Mégis csak festő leszek – határozta el Claude, s fenn, a kis manzárdszobában ő is rajzolni próbált, de erőfeszítéséből csak holmi irkafirkára tellett, s így a gyorsan fellobbanó lelkesedés el is párolgott hamarosan.

De a színek vonzásától nem tudott szabadulni.

A tengerparti bámészkodást új mulatság váltotta fel. Lepkét gyűjtött. A gyűjtő szenvedélye még némi bátorságot is kölcsönzött neki. Felvezette keresztapját a szobájába, ami egy felnőtt ember számára nem volt éppen kellemes kirándulás, lévén,

hogy a legfelső traktushoz inkább létra vezetett, mintsem lépcső.

A falakat körös-körül halott pillangók díszítették. Nem minden rafináltság nélkül vegyítve a színeket: piros szárny ellensúlyozta a bolyhos feketét, pettyes sárga a csodálatos kék szivárványt, tajtékos fehér a mély barnát.

Arosa megállt, körülnézett.

– Megölöd a pillangókat. Nincs jogunk ölni.

A gyerek vállat vont.

– Ön megajándékozott a francia nemzet történetével . . .

Arosa a mondat elébe vágott.

– Azt akarod mondani, hogy az emberek is gyilkolják egymást?!

A gyerek szókincséből nem tellett a dialógus folytatására. Csak állt, kissé megszégyenülten, majd váratlanul felkapta a fejét.

– Szeretnék valamit mondani önnek.

– Tessék, hallgatom.

– Leskelődtem.

Arosa nevetett.

– Hol és mikor?

– Sokszor. Majd minden nap. Láttam, hogy ön fest. Csak azt akarom mondani: a kép nagyon tetszik.

Arosa fölkapta a gyereket.

– Tetszett, valóban?

A fiú arca valósággal megkövült.

– Én semmire sem mondom, hogy szép, ha az nem tetszik igazában.

*

A vasárnapi kocsikorzó jóval többet jelentett, mint valami gondtalan, boldog szórakozást. A kocsikorzó különös játékszabályokkal vívott versengés, mely lehetővé tette, hogy egy Rotschild – félreértés ne essék, nem a párizsi, hanem a londoni – különb fogatot tartson, mint az a királyi vérből való herceg, aki felmenőit állítólag Nagy Károlyig vezette vissza. Igaz vi-

szont, hogy Arosa úr előtt is megnyílt a lehetőség, hogy ő meg Rotschilddal mérje össze erejét.

Kétoldalt sorfal: bámész közönség, és valahol a kocsifelvonulás elliptikájának egyik gyújtópontjában a zenepavilon; bádogtető alatt vasoszlopok, s borostyánnal befuttatott dróthálók védelmében húsztagú zenekar muzsikált, de ez a zene csak foszlányokban érkezett el a kocsikázó előkelőségekhez, aszerint hogy a tenger felől érkező szellő merre szórja a hangot: erősítve vagy halkítva a zengést, mintha valahol egy láthatatlan ajtó nyílna, csukódna folytonosan.

Persze a kocsikorzóra elvitték a kisfiút is. Ott ült boldog lángolásban Ferronnière kisasszony és Arosa úr között; nem, igazán nem figyelt a zenére, inkább arra az elemezhetetlen szagra, ami a bőrülések, a megizzadt lovak, a közeli-távoli rózsakertek, a csendesen lélegző, szinte halott tenger és Ferronnière kisasszony kábító parfümjéből állott össze. Nem, biztos, hogy a muzsikát gondolatainak, vagy inkább érzékszerveinek egy másik szférája fogta fel, amely teljesen független volt akaratától. Otthon, tanúk nélkül, csak és kizárólag önmagának eldúdolta a városi zenekar egész műsorát. A Zampát és az Észak csillagát, a Kegyencnőt és a Gerolsteinit, persze anélkül, hogy bármelyik zenemű címét, szerzőjét ismerte volna.

Maestro Cerrutti

Ferronnière kisasszony budoárjában, megunt ruhák, fel nem használt kelmék, s egyéb rongyok alatt egy pianínó bújt meg, amit Arosa úr azért vásárolt, hogy Ferronnière kisasszony elsajátítsa a zene elemeit. Arosa úr kívánsága csak jó szándék maradt, mert a kisasszony soha nem nyitotta fel a hangszert, s talán a pianínó zárja is berozsdásodik, ha a szorgalmas szobalány olykor-olykor végig nem futtatja a szarvasbőrt a poros fekete-fehér billentyűkön. Ferronnière kisasszonyra, mint a rendetlen emberekre általában, esztendőben egyszer jött rá a rendcsinálás láza, s ilyenkor felforgatta, majd csüggedten visszahányta a fiókok tartalmát, beletúrt a szekrényekbe (a szolgáló-

lányok igaz örömére, mert ha őnagysága rendet nem is csinált, de néhány megunt ruháját szétajándékozta ilyenkor), és hát ledobáltatta a fölös holmit a pianínóról is. A gyermek, elég volt néhány próba, és máris megkóstolt minden hangot, óra múltán már megtalált a hangszeren minden melódiát. Másnap – mert a nagynéni kegyesen engedélyt adott a játékra – már a basszusokat keresgélte. Ferronnière kisasszony negyednap már idegeskedett, s kiadta az utasítást, a pianínót vigyék le a kevéssé vagy egyáltalán nem használt könyvtárszobába. Arosa úr néhány napig várt, vajon nem lankad-e a gyerek lelkesedése, aztán belátogatott a helyi konzervatóriumba. Cerrutti úrhoz utasították: ő foglalkozik kezdők oktatásával. Bár a derék olasz ember a promenád zenekarának koncertmestere volt, tehát igazi hivatása a hegedűhöz kötötte, Cerrutti mester mindazonáltal zongorát is tanított és hárfát, fuvolát, s ha nagyon megszorították, még kürtöt is. A kedves öreg talián erősen olaszos akcentussal beszélt, s ezt még tetézte a foghiány, ami majdhogynem érthetetlenné tette elszaporázott szövegét. De azért Arosa úr csak szót értett vele valahogy, és Cerrutti úr másnap bevonult az Arosa villába, megejtve a tehetségvizsgálatot, mely a maestrónál valóságos drámai színjátékká hevült.

– Ó, drága uram, manapság e hanyatló kétségbeejtő világban ritkán fordul elő, hogy egy ilyen nagy tehetség jelenjen meg a szakértők és igaz zenebarátok színe előtt. A gyermeket természetes vállalom, s ha óhajtja, mindjárt két hangszerre tanítom, zongorára és hegedűre, hogy egyszerre, mondhatnám: egy csapásra hódítsa meg a szép dallam és a boldogító harmóniák művészetét.

Ennek a lelkesedésnek értékéből sokat levont az a tény, hogy a tehetségvizsgálat során főleg Cerrutti úr játszott, énekelt, lobogott, lángolt, mint a művészet géniuszának élő csipkebokra, s a kis Claude, bármilyen tehetség lett légyen, még csak jelét sem adhatta jó hallásának, ütemérzékének, vagy bárminő zenei képességének, hiszen úgyszólván szóhoz sem jutott.

Mindegy, a tanulás elkezdődött, tegyük hozzá: a zongorastúdium, ha ugyan zenepedagógiának nevezhető az a fel-felriadó bóbiskolás, amellyel a maestro a végeláthatatlan Bertini

etűdöket és Clementi szonátákat követte, a skálákról nem is beszélve, melyek keserves lajtorjaként emelkedtek, hogy aztán egy aprócska hegyomlás robajával zúduljanak alá. Cerrutti úr ritka ihletett pillanatában világhírű őseiről beszélt, mindenekelőtt Giovanni Battista mesterről, aki kereken száz évvel ezelőtt olyan hegedűkkel öregbítette Cremona hírét, amelyeket még a nagy Paganini is megtisztelt vonójának illetésével. Cerrutti ritkán mesélt a cremonai ősökről, mint ahogy zenéről se nagyon szeretett fecsegni, a fáradt mesteremberek szokása szerint, akik alig várják már, hogy letegyék a kenyérkereső szerszámot, s valami boldogítóbb foglalatosságba kezdjenek. Cerrutti mester kertészkedett, s ezen ismeretei jóvoltából összebarátkozott a ház úrnőjével is. Ferronnière kisasszony ugyanis a csodálatos toalettek, vagyontérő ékszerek, s egyéb külsőségek burka alatt megmaradt egyszerű léleknek is, aki szívesen segített a ház kertészének, olykor-olykor még némi tanáccsal is szolgált; ma azt mondanók: a vérében élő burgund ősök tapasztalatait adva tovább.

Claude a zenetanulás legkezdetén már két nem mindennapi adottságról tett tanúságot. Füle csalhatatlan. Nemhogy a hangszer egyes hangjait, de a méhzümmögés, madárfütty, kapucsengő vagy vonatsíp hangmagasságát is felismerte, tévedhetetlenül. És fantasztikusan olvasott. Arosa úr nem győzte hozatni a különböző ujjgyakorlatokat, etűdöket, szonatinákat, jellemdarabokat, indulókat és zongorára redukált szimfóniákat. Claude olyan biztosan olvasott, oly gyorsan eligazodott a maga zenei birodalmában, hogy a kottákat néhány nap, néhány hét alatt átjátszotta, sőt: meg is tanulta, méghozzá hibátlanul. És e két fontos adományhoz egy harmadik párosult: a memória. Amit egyszer megragadott, soha többé nem ejtette el. Amit egyszer megtanult, az övé maradt minden időkre.

Szögezzük le: nem Cerrutti mester munkája volt itt a fontos. Ennek a különös zenepedagógiának lényege: az Arosa ház, a tenger, a rózsamezők, a vasárnapi promenád, a bőség, mely magától értetődővé tette, hogy új és új kották érkeznek Párizsból, hogy maestro Cerrutti minden alkudozás és huzavona nélkül megkapja a tandíjat (otthon mindez hangos csetepaté, vad

szemrehányások és szívós alkudozások után bonyolódott volna le), ehhez a pedagógiához biztosan hozzátartozott Ferronnière kisasszony is és a kocsiszín, titokban készülő festményeivel egyetemben.

*

Persze a hazatérés, az otthon mindig keserves zökkenőt jelentett. Hetek múltak el, mire a gyermek lélekben is hazatalált. És a gyötrelmes kérdés: mi lesz a muzsikálással?! Nincs hangszer. Nincs kotta. Nincs tanár.

Arosa segített most is. Zongorát vásárolt a gyereknek. Claude egyelőre magára volt utalva, mert apja nem tudta előteremteni a zenetanulásra való pénzt, s Claude homályosan sejtette, hogy ha ez a pénz elő is került volna valamiképpen, mama hevesen ellenezné az efféle uraskodó, hencegő ostobaságot, ami egyenesen kihívás lenne a nyomorult, szegény szomszédokkal szemben, nem is beszélve a háziúrról, aki biztosan fölemelné a lakbért, hallva, hogy Debussyék úgy urizálnak, mint a milliomosok.

1869 nyara még visszahozta a boldogságot.

Cannes, rózsaillat, zeneszó, lovasparádé, Cerrutti úr, s mindezen boldogságok jelképe – az Arosa villa.

1870 tavasza még Claude-é, de a nyaralás már elmaradt.

A fő ok: Arosa úr és Ferronnière kisasszony lappangó, de hamarosan a nagy nyilvánosság előtt is ismeretessé vált ellentéte. A cannes-i pletyka szerint Ferronnière kisasszony felismerve társadalmi helyzete, mondhatnók rangja teljes bizonytalanságát, célozgatni kezdett arra az egyedül lehetséges megoldásra, mely jó hírét helyreállítaná; ez a megoldás – természetesen – a házasság. Arosa úrnak viszont esze ágában sem volt házasodni, vagy ha igen, házassági terveiben egyáltalán nem szerepelt a La belle Ferronnière. Az érzékeny lelkű hölgyek ilyenkor viharos jeleneteket rendeznek, teljesen ártalmatlan mérgekkel kísérelnek meg öngyilkosságot, és csodálatos búcsúsorokban köszönnek el a hálátlan kedvestől, aki nem akarta megadni azt az egyedüli elégtételt, ami egy rossz hírbe kevert

hölgy becsületét helyreállíthatja. Így tett volna egy, a kor szentimentalizmusától megmételyezett személyiség. A mi Ferronnière kisasszonyunk azonban, mivel ereiben még mindig ott csörgedezett a jó burgundi parasztok vére, a mi hölgyünk nem sápítozott, mérget se kotyvasztott magának, hanem szép csendben, főleg azon napszakokban, amikor Arosa úr ecseteivel és palettájával bajlódott, belátogatott Cannes-ba, közelebbről a Hotel Roustanba, ahol kivételesen előzékeny kiszolgálásban részesült. A hallban Roustan úr csodálatos fagylaltjait szolgálták fel, persze elegáns, frakkos pincérek és bóbitás pincérkisasszonyok, a mi Ferronnière-ünknek azonban maga a szállodatulajdonos adta át a fagylaltkölteményt. Roustan úr, aki egyébként szívesen célozgatott arra, hogy ősei valahol boldog Arábiában látták meg a napvilágot, és hogy ereiben szultánok és kalifák vére csergedez, Roustan úr kissé himlőhelyes arca verejtéktől és boldogságtól ragyogott, ha a szép Ferronnière-t meglátta, és gyönyörűséges rosszullét kerülgette, mikor a hölgy kézcsókra nyújtotta szép kezét.

Ha a cselédség pletykáját hiteles híradásként fogadjuk el, akkor az ajtónál hallgatózó első szobalány és második szobalány, a nyitott ablak alatt leskelődő udvaros, groom és kertész tanúsága szerint a szakítás így játszódott le:

– Antoine, ráér egy percre?

– Természetesen, kedvesem.

– Valami fontosat szeretnék mondani.

– Sürgős?

– Nagyon.

– Akkor hát mi mást tehetnék: maga elmondja a mondókáját, én pedig a legteljesebb figyelemmel hallgatom.

– Ironizál, Antoine?

– Magával szemben semminő iróniának nincs helye. Magát kedvesem, lehet szeretni, talán gyűlölni is, de a gúnyolódás, az nem stílusos a maga jelenlétében.

– Antoine, én férjhez megyek.

A férfi harsányan nevet.

– Kihez?!

– No, ne ijedjen meg, nem magához!

– Most én teszem fel a kérdést: ironizál?

Ferronnière, aki többszöri sikertelen kísérlet után végképp lemondott arról, hogy a színi pályára lépjen, mert elég józan volt ahhoz, hogy felismerje: a kórista vagy a néma szereplő rangfokozatán sose jutna túl, a szép Ferronnière most eljátszotta azt a nagy szerepet, amit annyiszor megkívánt, látva idősb és ifjabb Dumas csodálatos színpadi hősnőit; Ferronnière most méltóságteljes volt és tündöklően kívánatos, amilyenek a nők csak a távozás-búcsúzás pillanataiban lehetnek: szomorú, de már egy elkövetkező boldogság lángjától perzselt, titokzatos, egyben gyermetegen naiv.

– Nos, nem is gratulál?

– Nem szeretem az ostoba tréfákat.

– Ez nem tréfa, barátom. Megszereztük az összes iratokat. Mához egy hétre az Angyali üdvözlet kápolnában örök hűséget esküszöm Monsieur Alfred Roustannak, aki . . .

Arosa türelmetlenül közbevág.

– Miféle ostobaságot beszél, kislányom. Csak nem adja magát össze valami jöttmenttel, akiről most hallok életemben először . . .

– Roustan úrnak egy szállodája van Cannes-ban és egy Nizzában.

Arosából kirobbant a megsértett férfigőg.

– De hát ez hallatlan! Ez az eljárás elképzelhetetlen úriemberek között.

A szép Ferronnière mosolyog.

– Mindig mondtam magának, hogy én nem vagyok az. Készséggel elismerem, maga mident elkövetett, hogy úrinőt faragjon belőlem, de látja – nem sikerült.

*

Ez azonban csak egyik oka volt annak, hogy a cannes-i nyaralások mindörökre befejeződtek. A másik ok – engedelmet a közhelyért – a történelem közbeszólt. 1870. március 15-én Bismarck úr elérkezettnek látta az időt, hogy a Habsburgok történelmi megaláztatása után III. Napóleon őfelségét fektesse

a deresre. A Hohenzollernek – persze Bismarck sugallatára – elhatározták, hogy elfoglalják a spanyol trónt, mintegy előrevetítve egy nagy német világcsászárság árnyékát. E bejelentésre francia demars felelt, a demarsra Bismarck történelmi jelentőségű Ems-i távirata, a sürgönyre mozgósítás a Rajna egyik partján, persze mozgósítás a másik oldalon is, s mire beköszöntött a nyár, a háború már elkerülhetetlen volt.

A börtön

Hó végén már Párizsban voltam ismét.

Derék francia barátaim szinte kézről kézre adtak, s így kerültem el Maurice Blaizeau-hoz, aki mindjárt „továbbított" Monsieur Georges Soriához; ez utóbbi úr jóvoltából ismertem meg a Debussy család történetének azt a kényes fejezetét, melyhez ezidáig nemigen nyúltak hozzá, lévén, hogy az életrajzírók kerültek minden „pártos" vagy éppen baloldali vonatkozást.

A Soriával való kapcsolat egy rövid levéllel indult.

Párizs, 1972. június 10.
Maurice Blaizeau úrnak,
a Francia–Magyar Társaság főtitkára
Rue de Montyon 8
75 – Párizs, IX. kerület.

„Kedves Barátom!

Válaszolva az Ön május 18-án keltezett levelére, itt közlöm a felvilágosítást, amely valószínűleg érdekelni fogja Gál György Sándor urat. Az anyag a Francia Állami Archivumban található BB 24/733 levéltári sorszám alatt. A dokumentum rövid tartalma a következő: Manuel Achille Debussy, aki 1836 májusában Montrouge-ban született, párizsi lakos, nős, négy gyermek atyja, könyvelő-tisztviselő, egykori tengerész gyalogos, s aki szabaduláskor jó magatartásáról bizonyítványt kapott, 1871-ben belépett a Nemzeti Gárdába, ahol előbb mint közkatona szolgált, később választás-szavazás alapján bajtársai ka-

pitányi rangra emelték. Ezen esemény 1871. május 3-án játszódott le a Nemzeti Gárda 13. batalionában. Öt nappal később a zászlóaljat Issybe helyezték. A parancsnok egy lórúgás következtében megsebesült, így a vezetést Manuel Achille Debussy vette át. Fölöttesétől azt a parancsot kapta, hogy Issy erődjét foglalja el. A katonák egy része megtagadta a parancsot, s ezért Manuel Achille Debussyt letartóztatták. Fentnevezett százados (Debussy) május 13-tól május 21-ig vizsgálati fogságát töltötte, melyből a kormánycsapatok szabadították ki, hogy azután ismét börtönbe vessék. A 3. számú hadbíróság 1871. december 11-én négyévi szabadságvesztésre ítélte. A büntetést 1972. május 11-én állampolgári jogaitól való négyévi felfüggesztésre változtatták.

Sok baráti üdvözletet küld
az Ön hűséges híve:

Georges Soria"

Idáig a levél.

És most nézzük meg, milyen további tanyagot találtunk az
Archives Nationales de France,
a Bibliothèque de l'Arsenal
a Service Historique de l'Armée
gyűjteményeiben. A leghelyesebb talán, ha egyetlen drámai jelenet foglalatában mutatjuk be a történetet.

*

(A 3. sz. hadbíróság bevonul a terembe. A bíróság az elnökből, két szavazó bíróból, ügyészből és írnokból áll. A bírósági tárgyalást a nyilvánosság teljes kizárásával tartják meg. A forma kedvéért néhány altisztet „kivezényeltek" közönségnek. A hallgatóság nagyon gyengén játssza a reá osztott szerepet; az emberek kártyáznak, kockáznak, legjobb esetben is az előttük levő széksor háttámlájára dőlve alusznak. A tanácselnök, mielőtt elfoglalná helyét a fekete posztós asztalnál, vigyázzt vezényel, mire a hallgatóság – kártyások, kockázók és hétalvók – felpat·

tannak ültükből, aztán széknyikorgás, csoszogás és elég hangos káromkodás közepette visszatelepszenek a helyükre.)

Elnök: Debussy vádlott álljon fel. Nem szeretem a civil huzavonát és fecsegést... kezdjük mindjárt a végén: bűnösnek érzi magát?

Debussy: Nem, uram.

Elnök: Tehát tagad!

Debussy: Csak az igazsághoz tartom magam.

Elnök: Ön belépett a Nemzeti Gárdába. Miért?

Debussy: Amiért minden tisztességes francia ember. Őfelsége miniszterei azt állították, hogy órák, napok alatt szétverik a boche-okat. Nem így történt. A boche-ok tiportak el bennünket.

Elnök: Ne politizáljon és ne bírálja a legfelsőbb hadvezetést.

Ügyész: Megtiltok minden olyan megjegyzést, amely lázítással helyettesíti a töredelmes beismerést.

Debussy: (jóval halkabban) Kérem, én csak a kérdésre felelek. Azért léptem be a Nemzeti Gárdába, mert a haza veszélyben volt, s a mi házunkra is kiragasztották a plakátot: védelmezd Párizst, szülővárosodat. Elsők között voltam, akik jelentkeztek. Mivel a polgári életben könyvelő vagyok, először a városházára osztottak be, ahol a közélelmezési osztályon dolgoztam. Munkámmal meg voltak elégedve, én azonban restelltem, hogy katonaviselt ember létemre, hivatalnokoskodom, míg mások a vérüket ontják a hazáért.

Ügyész: (nagyon élesen) Ne játssza itt a hazafit! Maga mint kommünár áll a bíróság előtt!

Elnök: (mérséklő hangon) Folytassa, Debussy.

Debussy: Önként jelentkeztem harctéri szolgálatra.

Ügyész: Miféle harctérről beszél? A kormány akkor már béketárgyalásokba kezdett, harctér nem létezett! Legfeljebb irreguláris bandák verekedtek itt-ott. Nem a hazafiság, a rablás lehetősége vezette őket.

Debussy: Minderről nem tudtam, uram. Én csak annyit tud-

tam, amennyit közöltek velem. Az újságok még azt írták egyre, hogy csapataink diadalmas harcokban tartóztatják fel a hazánkra törő rablókat, meg olyasféle híreket közöltek, hogy Cambetta miniszterelnök úr újabb három hadsereget állított talpra, amelyek bekerítik majd a túlságosan előre merészkedő németeket. Jó hónap múltán tudtuk meg, hogy akkorra már mindennek vége volt. Nem volt császárunk, nem volt vezérkarunk, nem volt hadseregünk, nem volt hazánk.

Elnök: (az iménti pattogó katonahangnál jóval csendesebben) Figyelmeztetem, Debussy, hogy az ön vallomása csak arra alkalmas, hogy súlyosbítsa a vádat, amely már így is nagyon terhelő . . .

Debussy: Kérem, én csak a színigazságot mondom. Jelentkeztem fegyveres szolgálatra, és jelentkezésemet elfogadták. Harmadnap már rám bíztak egy szakaszt. Mondom a feletteseimnek: nem ártana elkezdeni a kiképzést! Azt felelik: menjen csak a fenébe. Kit akarok kiképezni és miért? Mondom: az embereimet, hogy ne csak a szájukat tátsák, aztán meg elszaladjanak, ha jön az ellenség, hanem állják a sarat rendesen, ahogy egy francia katonához illik! – A tiszt csak rám néz, aztán vállat von: még mindig inkább a németek, mint ez a csürhe. Én csak elkezdtem a gyakorlatozást, egyelőre karókkal meg seprűnyéllel, mert puska nem volt sehol. Megyek be a városházára. Kérdem: ki irányítja a város védelmét? – Néznek rám, mint a hülyére, aztán az egyik írnok vállat von, s elmerül újra irkafirkáiba. Még válaszra sem méltat. Lenn, a földszinten, vagy inkább az alagsorban, valamiféle munkástanács működik. Bemegyek azokhoz is: – nincs fegyver, bajtársak! Puska nélkül hogy védjük meg Párizst?! Másnap a zászlóalj négyszáz puskát kapott. Tölténnyel. Aztán kaptunk négyszáz szuronyt is.

Elnök: Mikor történt ez?

Debussy: 1870. október 30-án.

Elnök: Itt a vádiratban az áll, hogy maguk elkótyavetyélték a fegyvereket, s különböző bandita csoportok kezébe adták, amelyek a fegyverzetet rablásra használták fel.

Debussy: Ez valótlanság, elnök úr. Mi a fegyvereket igenis az ellenség ellen fordítottuk. Kitörtünk a városból, és elfoglaltuk le Bourget-t. A boche-ok a háború során először tanulták meg, mi az, amikor a franciák támadnak és a német szalad, mint a nyúl.

Ügyész: Ez a parádé kétezer francia életébe került. Maguknak végül is ki kellett vonulniok le Bourget-ből, hátrahagyva a halottakat, sebesülteket és a nehéz fegyverzetet.

Debussy: (most először jön ki a béketűrésből) Miféle nehéz fegyverzetről beszél, ügyész úr? Két ócska ágyúnk volt, meg egy rossz tarackunk, amibe nem pászolt egyetlen lövedék sem. Máig se adjuk fel le Bourget-t, ha Trochu generális úr cserben nem hagy bennünket. Semmit sem kaptunk. Se lőszert, se kenyeret, de még vászontépést sem . . . A sebesültek úgy véreztek el, mint a kutyák!

Elnök: És maguk azért lázadtak fel?!

Debussy: Én semmiféle lázadásban nem vettem részt.

Elnök: Ott volt a párizsi helyőrség kitörési kísérleténél?

Debussy: Ott voltam, uram.

Elnök: Akkor meggyőződhetett róla, hogy a francia tisztikar mindent megtett a zászló becsületéért!

Debussy: (nagyon halkan) Ebben az ütközetben nagyon sok ember meghalt. A Nemzeti Gárda fele odaveszett.

Elnök: Erre önök tele torokból üvöltözni kezdtek: árulás!

Debussy: Lehetséges, de higgye el elnök úr, én nem voltam a vádaskodók között.

Elnök: Ön tehát mindig hallgatott, mindig csendes volt, csak éppen részt vett azokban a bűnös manipulá-

ciókban, melyek végül is a terroristák kezére játszották Párizst.

Debussy: Kérem, elnök úr, én nem terrorizáltam senkit. Én csak tisztességesen végrehajtottam a parancsot, s egyszerre csak azon vettem észre magam, hogy a század közfelkiáltással kapitánnyá választ.

Elnök: Hová lett az elődje? Az előző kapitány?

Debussy: Megszökött.

Elnök: No lám, az tudta, mi a tisztesség!

Debussy: Elnök úr, én elég soká katonáskodtam, de arra nem tanítottak soha sem, hogy a dezertálás az valami hősi, tisztességes dolog.

Ügyész: Ne feleseljen, mert megvasaltatom.

Elnök: Folytassa.

Debussy: 1871. március 28-án nagy ünnepség volt a városháza előtt . . .

Elnök: Maga ünnepségnek nevezi a gyalázatot?! Mikor Franciaország fővárosában kikiáltják a kommünt?!

Debussy: Mi azt tapasztaltuk, hogy e perctől fogva törődtek velünk. Nemcsak a zászlóalj kapott kenyeret, menázsit, de a hadbavonultak családjai is.

Ügyész: (fölpattan ültéből) Tiltakozom! A vádlott egyenesen földicséri a bűnözőket.

Elnök: Maga katonaviselt ember, Debussy . . . és tisztviselő. Intelligens ember. Április elején, mikor a rend, az igazi Franciaország, a törvényesen megválasztott kormány csapatai feltűntek Párizs határában, magának választania kellett: törvényesség vagy törvénytelenség. Rend vagy káosz. Az igazi Franciaország vagy a söpredék. Nos, maga a söpredéket választotta. Van valami mentsége?

Debussy: (zavartan, úgy látszik elvesztette önbizalmát) Az esküm, elnök úr.

Elnök: A maga esküje Franciaországnak szólt és nem egy gyülevész bandának.

Debussy: Nekünk azt mondták, hogy a versailles-i kormány szövetségre lépett a németekkel, és együttesen akar-

ják elfoglalni Párizst. Úgy mondták, Versailles áruló. Mi képviseljük Franciaországot.

Elnök: És maga ezt el is hitte?

Debussy: (nagyon csendesen) El.

Elnök: És hűségesen teljesítette a kommünárok parancsait.

Debussy: Ezt tanultam a katonaságnál. Engedelmességet.

Elnök: Milyen parancsot kapott 1871. május 16-án?

Debussy: Csatlakozzam a zászlóaljhoz, mely Issy ellen vonul.

Elnök: És ott mi történt?

Debussy: A zászlóaljparancsnok úr kijelentette, hogy ő alkalmatlan bárminő harci cselekvésre, mert megsebesült. De nem láttam rajta semmiféle sérülést. Meg is kérdeztem: hol sérült meg uram? Se vér, se kötés... nem értem! Azt feleli: a hátaslova rúgta meg... Fura dolog, mert én nemigen láttam a zászlóaljparancsnok úr közelében lovat. Se most, se azelőtt. A szerencsétlen négylábúak már régen nem a katonaságot szolgálták, hanem a közélelmezést. Azt mondja az őrnagy úr: ő visszamegy Párizsba, és rám bízza a zászlóaljparancsnokságot.

Debussy: Miért nem hárította el ezt a feladatot magától?

Elnök: Erre nem tudok felelni, uram. Az emberek olyanok voltak, mint a cserbenhagyott gyerekek. Maradtam. Ekkor odalép hozzám az őrnagy úr ordonánca, és átad egy levelet. Parancs, amit teljesítenem kell. Az írásban az állt, hogy rohammal be kell vennem az issyi erődöt. Az északi kaput petárdával robbantsuk fel, a déli, úgynevezett vízi kapu elé rögtönözzek pallóhidat, s azon keresztül törjek be az erődbe. A bástyákat tartsam gyalogsági tűz alatt, s így gátoljam meg a védelem kibontakozását. Gondoltam, legegyszerűbb, ha a parancsot fölolvasom a fiúknak. Fel is olvastam. Előbb morgás, aztán nyílt zendülés; hogy a fészkes fenébe gondolják a tiszt urak, hogy tüzérség nélkül megrohamozunk egy erődítményt, amelynek lőréseiből úgy meredeznek az ágyúk, mint sündisznóból a tüskék. Mondom:

fiúk, itt nincs szájaskodás, pofázás, itt azt kell csinálni, amit a parancs diktál. Az emberek már nemcsak káromkodtak, hanem meg is fenyegettek: felhúznak az első lámpavasra. Néhány derekas ember körém csoportosult, de a zászlóalj zöme indult Párizs felé. Félóra múltán mennünk kellett nekünk is, vagy inkább menekülni, mert ha az erőd legénysége kicsap a várból, egykettőre lekaszabolnak mindnyájunkat. Bizony futnunk kellett. Párizsban már várt a parancs, jelentkezzem a katonai bíróság előtt. Meg se hallgattak. Vittek egyenesen a Satory börtönbe. A versailles-iak szabadítottak ki (Debussy a szájára üt, mint aki felismeri, hogy hibázott, s most igyekszik jóvá tenni a lapszust), a kormány reguláris csapatai nyitották ki börtönömet. (némi csendes iróniával) Hogy aztán mindjárt rám is zárják ismét.

Elnök: Vezessék el a vádlottat. Ítéletet később hirdetünk.

*

A Satory börtön egyike volt azoknak a patkányfészkeknek, amelyeket a mindenkori kormány – XIV. Lajos csakúgy, mint Bonaparte Napóleon, X. Károly és a II. Köztársaság egyaránt lebontásra ítélt ugyan, de végül mégis érintetlenül hagyott, abból a meggondolásból kiindulva, hogy a bűnözőknek nagyon is megfelelnek a bűzös kazamaták. A börtönhatóság nagyon szerencsés helyzetben volt, mert mindaz, amit egy tisztességes kormányzat tolvajlásnak vagy sikkasztásnak minősített volna, az 1871–72 fordulóján jeles politikai cselekedetnek számított. Éheznek a kommünárok? Csak éhezzenek. És adjanak hálát az Úristennek, hogy nem kerültek oda a többiek közé, akiket bírósági ítélet nélkül – brevi manu – úton-útfélen lődöztek agyon, akasztottak fel, vagy kőkolonccal a nyakukon dobálták a Szajnába. A börtönigazgatóság tehát bátran ellophatta a börtönlakók legutolsó falatját is: nem felelősségrevonás, dicséret járt érte. A csodálatos dolog az, hogy Satory lakói nem vették tra-

gikusan szerencsétlen helyzetüket. A börtönben énekeltek, rögtönzött színjátékokkal szórakoztatták egymást, a falakat televésték gúnyrajzokkal és bökversenyekkel, a börtönőröket csodálatos becenevekkel tüntették ki, s ezeket nem is tartották titokban a fegyőrök előtt, pedig egyiket vaddisznónak keresztelték el, a másikat púpos tevének, ezt ganajtúrónak, amazt a pöcegödrök angyalának, így tömörítve az elítéltek véleményét a hivatalos hatalmasságok küllemérőI és jelleméről. Ez afféle szellemi ellenállás volt, mely megóvta az embereket a nyomorúságos összeomlástól, az alázatos, beismerő vallomásoktól, s mindattól a csúszás-mászástól, amitől a kommünárok a halálnál is jobban rettegtek. Mennyi névtelen hős, akiknek hőstetteit mindörökre betemette az idő! Az egyik hallgatott, mert a kivégző osztag puskagolyói örök titoktartást parancsoltak, és hallgatott a másik is, aki talán kiszabadult vagy örök száműzetésben rothadt el, hallgatott, mert ezt parancsolta a szerénység, a szemérem, amely mindig karöltve jár a bátorsággal. Persze a névtelenek közt akadtak nevesek is. Így az egyik cella lakója: Paul Verlaine, már akkor neves költő, bűne, ha ugyan bűnről beszélhetünk egyáltalán, mindössze annyi volt, hogy az egyik csendes irattárban ő gyűjtötte azokat az újságkivágásokat, amelyek a kommünről szóltak. Verlaine önként jelentkezett szolgálattételre, a párizsi kommunista forradalom vezetői azonban vigyáztak, nehogy a költő túl közel kerüljön a forradalom lángjához, s végül is megégesse magát. Hát így került az irattárba, fegyvere olló, lábasra való csiriz és ecset, amivel a ragasztót az újságkivágásokra kente. Manuel Achille Debussy sosem került egy cellába Verlaine-nel (akit egyébként csodák csodájára hamarosan szabadlábra helyeztek), viszont együtt volt Charles Sivery-vel, aki mint zeneszerző tette ismertté nevét, s néhány sanzonját, dalocskáját énekelték is városszerte. Charles de Sivery közeli rokonságban volt Verlaine-nel: a költő Sivery féltestvérét vette feleségül.

A Satory börtönben a társalgás kettős mederben folyt. Az egyik: a rabok gondolatban végigeszik az elmúlt harminc esztendő minden emlékezetes finom ebédjét. Emlékeznek minden

részletre, a mártás, a körítés valamennyi csodájára. A másik téma – mihez kezdünk, ha kiszabadulunk?!

Debussy és Sivery egymás mellett feküdt. A börtönigazgatóság szerint priccsen. Valójában nemhogy priccs, még szalma is alig akadt, így kevés túlzással azt mondhatjuk: a puszta kőpadlón hevertek.

Debussy kezdi a beszélgetést.

– Te muzsikus vagy, ugye?

– Az vagyok.

– Az én legnagyobb fiam is bolondul a zenéért. Én tengerésznek, vagy katonának szántam, de hát ki bír manapság a kölykökkel.

– Az a kérdés . . . tehetséges-e?

– Úgy mondják . . .

– Ki mondja?

– Sokan.

– No jó, ha egyszer kiszabadulunk innen, én majd meghallgatom.

*

Másnap a Vaddisznó megdörgeti a cellaajtót.

– Debussy!

– Parancs!

– Szedje össze magát, lekísérem a beszélőhöz. A felesége van itt.

Emberünk végignéz a cellán, s szégyelli bevallani magának is, de legszívesebben itt maradna. Előre fél az asszony szemrehányásaitól és dühkitöréseitől.

De kiderül, félelme alaptalan volt. Az asszony nagyon megviselt, testsúlyából is leadott jócskán, és mintha megkopott volna a hangja is. Néhány percük van csak, az asszony rögtön a tárgyra tér: kérvénnyel fordult az államfőhöz, s hivatkozva négy gyermekükre, kegyelmet kért.

– Ez nem volt helyes, kedvesem.

– Lehet, de akkor mondd meg, miből tartsuk el magunkat.

– Igaz . . .

– Azt írtam a kérvényben, hogy te csak azért jelentkeztél a Nemzeti Gárdához, s főleg azért maradtál bent, mert a gyerekek éheztek. A Gárda viszont úgy-ahogy gondoskodott a családról is.

– Mit mondanak a szomszédok?

– Sajnálnak, Manuel. Azt mondják: csupa csirkefogó ült a nyakunkra, akik legjobb esetben is elbújtak a németek elől, de még inkább összeszűrték velük a levet. És hogy ti vagytok az igazi franciák.

– Fene megette. Itt pusztulunk már hónapok óta, aztán még ítélet sincs . . .

– Vigyázz, beszéltem egy ügyvéddel, azt mondja: újra ki fognak hallgatni, de akkor aztán ne hencegj, ne járjon a szád, hanem viselkedj alázatosan. Rádsózhatnak tíz évet vagy tizenötöt, vagy mehetsz a bagnóba . . . Onnan csak a bőrödet hozzák haza . . .

– Ne papolj . . .

– Te mindig nagyon okos voltál. Most is. Hát én csak figyelmeztetlek, légy észnél és arra gondolj, hogy négy gyereked van. A kegyelmi kérvényt aláírta az egész utca. A szomszéd vaskereskedő, a sarki kávés, az öreg báróné, aki ott lakik fölöttünk és még vagy húszan. Csupa tekintélyes ember.

*

Harmadnap hívják a tanácselnökhöz.

– Olvassa el a felesége kegyelmi kérvényét.

Debussy átlapozza a kérést. Olyan izgatott, alig érti, mi van az írásban.

– Nos, megfelel a valóságnak? – kérdezi az elnök.

Nagyon halkan felel:

– Igenis, ez az igazság.

*

Több mint félévi raboskodás után kihirdetik az ítéletet: Manuel Achille Debussyt a katonai bíróság négy évi börtönbün-

tetéssel sújtja, mert bebizonyosodott, hogy tevőlegesen részt vett a fegyveres zendülésben, s mindazon hazaáruló cselekményekben, melyek végül is véres polgárháborúba taszították Franciaországot.

A kegyelmi kérvény sorsáról hónapok múltán döntenek: Manuel Achille szabad.

És ami még ennél is csodálatosabb: visszaveszik az állásába.

Madame Mauté de Fleurville

Charles de Sivery majd fél évvel később szabadult. Betartotta ígéretét, s 1872 októberében jelentkezett Debussyéknél. A családfő nem volt otthon, Debussyné asszonyság fogadta az idegent. Mogorván, sőt ellenségesen, mert semmi jót nem nézett ki a káprázatos öltözékű gavallérból, aki úgy járt-kelt a kopott lakásban, mint pompázatos tollú paradicsommadár a szemétdombon. De a muzsikus percek alatt leszerelte a jóasszonyt:

– Manuel jó barátom. Sokat mesélt önről asszonyom, s mindig a legodaadóbb szeretet hangján. Manuel egyébként kiváló jellemű ember – higgye el: a börtönben szigorúbb vizsgát kell kiállnunk, mint bármelyik egyetemen, már ami a jellemszilárdságot, önzetlenséget, bajtársias szellemet illeti – s ő mindig mondta: mindent önnek köszönhet . . .

Debussyné szívén lassan fölengedett a fagy.

– Tessék helyet foglalni. Mi járatban, uram?

– Férjeura még bent Satoryban megkért rá, hallgassam meg a nagyfiút. Hát itt vagyok. Ígéretem szerint.

A vizsga percekig tartott csupán, s máris megbeszélték, hogy holnap együtt keresik fel Charles de Sivery édesanyját, aki kiváló zongoratanárnő, jeles művész, s a fiatalok önzetlen gyámola. A vendég ragaszkodott ahhoz is, hogy Debussyné őnagysága kísérje el a fiút.

– Az asszonyok jobban megértik egymást. Meglátja, hölgyem, percek alatt megszeretik egymást anyámmal, ő is olyan érzékeny, gyengéd lelkű, mint ön.

És másnap első látogatás Madame Mauté de Fleurville-nél.

A hölgy akkoriban jócskán túljárt ötvenedik életévén, s úgy öregedett meg, mint a körülötte levő antik bútorok, képek, vakuló tükrök, keleti szőnyegek, díványpárnák és sárgult dagerrotipek: némi nemes patinát nyerve a múló időtől. A hölgy keze elefántcsontsárga volt, s bőre alatt finoman rajzolódtak ki a kék erek. Ősz, de még mindig dús haján csöppnyi főkötő, vállán indiai sál, mintegy jelezve, hogy őnagysága fázékony, miként a túltenyésztett nemes virágok, melyek az üvegház langymelegében élnek csupán. A hölgy nagyon kedves, de azért tartózkodóan előkelő mozdulattal ültette le vendégeit: – abban a székben, kedvesem, Musset úr ült valaha, s abban a kuckóban, ahol most a fiúcska foglal helyet, nem egyszer Balzac úr üldögélt, itt olvasva fel új kéziratának egyes fejezeteit. De talán ne töltsük az időt fecsegéssel, mikor én alig várom már, hogy meghallgassam ... hogyan is hívják a gyermeket? Persze: Claude Achille ... Nos, nagyon kíváncsi vagyok a kisfiúra, s bizonyára ő is szeretné már bemutatni képességeit!

Nem, Claude Achille semminő vágyat nem érzett az iránt, hogy a zongorához üljön, melyről egyébként kiderült, hogy billentyűit nemegyszer Chopin úr keze érintette, valamint Moschelesé és a kiváló Herze; ezek barátai, Chopin viszont mestere volt a háziasszonynak. A nagy lengyel hetenként két, esetleg három ízben adott leckét az akkor még kezdő kisasszonynak. A vendégek mindezt egy hosszan kacskaringó körmondat nyomán tudták meg, amely úgy vezette őket végig a háziasszony múltján és dicsőségén, mint holmi végtelenbe kígyózó Ariadné-fonál.

A mama erélye átsegítette Claude-ot a lámpaláz szorongásain. Leült a zongorához, Clementi egyik szonátáját adta elő, majd valami gyermeteg változat-füzért, mely Heller úr tollából származott.

Ezzel a két darabocskával a vizsga sorsa el is dőlt. A háziasszony felállt, így adva bizonyos ünnepélyességet kijelentésének.

– A gyermek tanítását vállalom.

A mama gyanakvása kiújult.

– Kérem, asszonyom, mi nagyon szegények vagyunk. A férjem kis fizetéséből négy gyermeket kell eltartanunk.

Madame Mauté de Fleurville fölemelte szép, elefántcsontsárga kezét.

– A gyermek tanítását természetesen minden ellenszolgáltatás nélkül vállalom . . .

Debussy mama szerette a precíz és félreérthetetlen fogalmazást, még ha az durvának tűnt is ebben a hervadtan előkelő környezetben.

– Szóval ingyen tetszik tanítani?

Madame halványan elmosolyodott.

– Ingyen, kedvesem.

Most már Debussyné is felállt.

– Ígérem, hogy a gyerek nagyon szorgalmas lesz, és hogy rajta tartom a szememet, nehogy hálátlansággal és lustasággal fizessen nagyságod önzetlen jóságáért.

*

Itt mintegy zárójelben kell megjegyeznem, bízva benne, hogy buzgóságomat nem ítélik holmi fontoskodó nagyképűségnek, hogy a lengyel muzikológusok, mindenekelőtt Stefan Jarocinski kétségbevonják Madame Mauté de Fleurville állítását, már ami a Chopinnel való kapcsolatát illeti. A lengyel zenetudomány pontosan feltérképezte Chopin valamennyi utazását, koncertjeit, persze barátait és tanítványait is. A lengyel zenetörténészek nem találják a Chopin-tanítványok listáján Mauté de Fleurville nevét. Nem szerepel a névsoron lánynéven sem mint Chariat kisasszony, és első házassága szerint mint Madame de Sivery sem. A lengyelek valami tiszteletreméltóan buzgó demokratizmussal megkérdőjelezik a „de" szócskát, mint a nemesi előnév kötőszavát és magát a Fleurville nevet is. Szerintük ez csak afféle kedves játék. Sedan, az égő Párizs és a rettenetes kapituláció után újra divatba jött az arisztokrácia. Az emberek szívesen öltöttek álruhát: lovagnak, bárónak, márkinak vagy akár hercegnek álcázva magukat, belesodródva a maszka-

bálba, melyet a bukott, megalázott, s vagyonilag is nehéz helyzetbe került Párizs rendezett.

Mindezek ellenére valószínű, hogy a lengyelek filoszi pontossága téved, és a francia zenetudomány nagyvonalú pontatlansága mond igazat. Madame de Fleurville azon kevesek közé tartozott ugyanis, akiről a csúcsra érkezett Debussy többször is megemlékezett. Mint már mondottuk, a cannes-i nyár után soha többé nem mondta ki Arosa úr és Ferronnière kisasszony nevét, még azt is tagadta, hogy Cannes-ban járt egyáltalán, de nem tett említést testvéreiről sem, és ne szépítsük a dolgot: szüleit se nagyon emlegette, Madame Mauté de Fleurville-t annál inkább. Kijelentette, hogy zongoratudásának alapjait ez a hölgy vetette meg, nála sajátította el a billentés chopini finomságát, s azt a megfoghatatlan lebegő pedálkezelést, mely a játéknak valami érzékeny, felfokozott szívdobogást, a harmóniáknak tiszta fényt, s a hangszíneknek ragyogó tüzet kölcsönöz. Debussy mindig célzott a chopini tradícióval való kapcsolatára, hiszen prelűdjei – persze jóval később, az alkotópálya csúcsán – nem Bach prelúdiumainak örökségébe kapcsolódnak, hanem a chopini prelűdök költészetébe.

*

Az újrakezdés rettenetes megpróbáltatás egy fiatal lélek számára. Már pedig Claude-nak elölről kellett kezdenie mindent. Őnagysága ragaszkodott ahhoz a pergő „gyöngyszemtechnikához", mely az ujjak teljes függetlenítésén alapul és persze egyenrangúságán is, mert a kisujj nem lehet ügyetlenebb, mint a mutatóujj, s egy tovairamló skálában a hüvelykujjnak nem szabad erősebben ütnie, mint a gyűrűsujjnak. Ehhez a technikához idegtépő, makacs szorgalom kell, s valami megszállott törekvés a tökélyre. A gyermekek nemigen szeretik a tanulás ilyesféle módozatait, nem is beszélve a trillagyakorlatokról (ez egyébként Debussy zongoratudásának mindvégig gyenge pontja maradt), az oktáv-, tremolo- és akkordetűdökről, melyek úgy viszonylanak az igazi zenéhez, mint emeletjárás az alpinizmushoz. Mauté de Fleurville őnagysága néhány hónapi „kény-

szermunka" után szabadjára engedte a gyereket. És jött Mozart – és Chopin, Schumann és Weber, felfedezték, mert akkoriban bizony még felfedezésre szorult, Rameau-t és Couperint, sőt felmerészkedtek olyan csúcsokra is, mint Bach, szédítő tempóban rohanva végig az utat a kis preludiumoktól a Wohltemperiertes Klavierig.

*

Félévi tanulás után a tanárnő beszélt a gyerek apjával is.

– A fiú rendkívül tehetséges.

– Boldoggá tesz, asszonyom.

– Olyan tehetség, mely nemcsak örömet jelent, hanem igen nagy felelősséget is. Vigyáznunk kell, nehogy elkallódjék, kedvét veszítse, vagy – mert ez a veszély mindig fennforog – sarlatánok kezébe kerüljön . . .

– Mi végtelenül hálásak vagyunk, asszonyom, eszünk ágába se jut, hogy más irányban, más tanárral kísérletezzünk.

– Nos, épp erről van szó . . . A gyermeket előkészítem a fölvételire, s jövőre szépen bevisszük a Conservatoire-ba.

– Bírjuk-e anyagilag?

– Claude olyan nagy tehetség, hogy tandíjmentessége, sőt stipendiuma sem lehet kétséges.

*

Claude tíz éves.

Mint a nagy tehetségek, bízvást mondhatjuk: a géniuszok, ő is ugrásszerűen fejlődik. Tegnap még Heller kis jellemdarabjait játszotta vagy Bertini mester törékeny kis etűdjeit, s ma már a zongorairodalom nagy opusaival birkózik. Fantasztikusan olvas, s úgy játszik prima vista, hogy szinte megrémíti tanárnőjét. Csodagyerek, ami mindig valami veszélyes koraérettséggel jár, olyan tapasztalatokkal, amelyeket az átlag emberpalánta elkerül. Mi mindent látott már ez a kisfiú! Éles szemmel figyelte Arosa úr háztartását, elkapva azokat a megjegyzéseket, amelyeket a cselédek váltottak egymás közt a „kitartott

bestiáról", aki hanyattfekve keresi meg mindazt, vagy ezerszer többet, amiért mások keservesen verejtékeznek. Éles, szinte kegyetlen pillantással figyelte otthoni életüket, s szinte minden illúzióját elvesztette a családi fészekkel kapcsolatosan, mint ahogy a gyöngédségben se nagyon hitt, ami összekapcsol szülőt és gyermeket. Mindez az élettapasztalat csak előkészítés volt ahhoz, amit Madame de Fleurville házában tapasztalt. A levendulaillatú, patinás családi otthonról kiderült, hogy pokol, amelynek tüzében emberek égnek el elevenen. A családhoz ez idő tájt csatlakozott Paul Verlaine úr, aki – mint már mondottuk – özvegy Mauté de Fleurville asszony egyetlen lányát vette feleségül. Paul szerény volt és jámbor, leginkább holmi báránykához hasonlított, mely engedelmesen tűri, hogy a gyapját nyírják, vagy hogy feláldozzák holmi pogány oltárkövön, esetleg az emberi étvágy kevésbé misztikus vesztőhelyén. Paul úr keveset beszélt és nagyon választékosan. Aztán egy nap hazajött, és senki sem ismert rá. Berúgta az ajtót, félretaszította a feleségét, és a szennyes szavak valóságos áradatát zúdította a szerencsétlen Fleurville asszonyra. Paul úr részeg volt. Méghozzá nem is akármilyen. Hiszen az ital százféleképp támad, fajsúlya, aromája, szesztartalma, bódító mérgei arányában. A borivó énekel és társaságot keres. A sör barátja legtöbbször kérődzik, mint holmi fűevő barom, helyet keresve, ahol elheverhet, s álmodhat további boldogító söröskancsókról. De Paul úr nem ivott bort, s a sört sem kívánta. Kizárólag abszintot ivott. Ezt az alattomos zöld mérget, amely sivárrá teszi a szívet és megnyomorítja az emberi akaratot, arra késztet, hogy a mocskot keresd, és – ha van hozzá tehetséged: látomásokkal birkózz, mint az ördöngösök, akiket élve ragad a pokolba Belzebub.

Paul úr megütötte a feleségét, és kezet emelt Fleurville asszonyra is, aztán végigvágódott a padlón, látszólag holttá merevedve, s magához sem tért, míg egy szomszéd orvos vissza nem segítette az életbe. Paul úr arca ismét gyengéd volt és ártatlan. Nem emlékezett semmire. Egy hét múltán elölről kezdődött a gyalázat, csak most még félelmetesebb volt, mint legutóbbi alkalommal. Valami üvegcseréppel megsebezte magát –

nyilván levegőnek nézve egy ajtó üvegbetétjét – s most keze csupa vér, amit elmázolt az arcán, ruháján, persze a bejárati ajtón is, s a bútorokon, melyeket valaha Musset érintett és Balzac, a karszékeken, melyekben Chopin ült és Moscheles. A szomszéd kórház orvosát kellett segítségül hívni és néhány ápolót, mert Paul úr dühöngeni kezdett, s félő volt, hogy nemcsak a holt tárgyakban tesz kárt, hanem élő személyekben is. Az akkori idők ápoló személyzete a botrányos részegben nem látott szánandó emberfiát, hanem komisz ellenséget, akit minden eszközzel jobb belátásra kell bírni. Paul urat tehát megfenyítették, méghozzá olyan ökölcsapásokkal, hogy térdre esett, majd elnyúlt, mint egy letaglózott állat. Így vitték el, megkötözve, hordágyon, a szomszédok riadtan bámészkodó kettős sorfala között, be az elmekórházba, méghozzá arra az osztályra, ahol a dühöngőket őrizték sűrű vasrácsok mögött. Paul úr hetek múltán tért vissza. Nagyon sápadtan, valósággal megkopasztva, mert haját, szakállát leborotválták. E perctől kezdve nem járt semminő hivatalba. Otthon üldögélt, s szinte mániákus szorgalommal dolgozott. Claude félt tőle. Csak elosont mellette, kerülve még a köszöntést is. De Paul úr egyszer megfogta a lépcsőházban.

– Félsz tőlem?

Habozás nélkül felelt.

– Félek, uram.

Paul úr csendesen, szégyenkezve nevetett.

– Kisfiam, én nem lehetek olyan részeg, hogy egy gyermekre vagy állatra emeljem a kezem . . .

Most hónapokig csend volt Mauté de Fleurville asszony otthonában. Paul haja, szakálla kinőtt, ha irodába nem is járt, de le-lelátogatott az utcára, hatalmas ívben kerülve el a kocsmaajtókat.

Aztán a vihar újra rázúdult a házra.

Paul úr egy barátját hozta fel magával, aki vidékről jött, s olyan magabiztosan lépett be a lakásba, mintha a háziak messiásként várnák, s ő kegyes leereszkedéssel fogadná a hivők imádatát. A fiatalembert Rimbaudnak hívták, tizenhatéves volt mindössze, de mindenki azt hitte róla, jócskán túl jár a húszas

éveken. Feje egy klasszikus szoboré, hatalmas teste az arénák gladiátoraira emlékeztetett. Ez a gyerekember, Paul úr megítélése szerint minden idők egyik legnagyobb költői tehetsége volt. Ezt a vélekedését azonban nem tartotta meg magának, hanem szemébe mondta a fiatalembernek, aki dicséretét úgy fogadta, mint holmi tömjénfüstöt, mely csípi a szemét, orrát meg tüszszentésre ingerli.

Az ebédek, vacsorák most már négyesben folytak. Az asztalfőn Fleurville asszony, aki vaknak és siketnek tettette magát, hogy ne hallja az ifjú Rimbaud bárdolatlan megjegyzéseit és hogy ne lássa az imádatot, mellyel Paul úr a faragatlan falusi kamasz kegyeit kereste. A gyerek ritkán vett részt a család étkezésein. De azért előfordult, hogy ott marasztalták, mivel tanárnő és tanítvány úgy belemelegedett a muzsikálásba, s a lecke olyan hosszúra nyúlt, félő volt: a gyerek otthon már nem kap ebédet.

Claude valami olyasféle intelligenciával rendelkezett, amit semminő iskola semminő kalkulussal nem osztályozhat. Ez az intelligencia megsejdített vele olyan dolgokat is, amelyeket hétköznapi értelemmel aligha foghatott volna föl. Megérezte a szituáció különös aberrált voltát, s nehogy rajtakapják a feszült figyelmen, mellyel a két férfi viselkedését követte, inkább leszegezte a fejét, tányérjába meredve akkor is, mikor már nem volt előtte falat étel sem.

Ez a furcsa családi négyes hovatovább felbolygatta a kisfiú életét is. Ami eddig nem fordult elő sohasem, most mind gyakrabban megtörtént: valahol a lakás egy távoli szegletében hangos szóváltás kezdődött, ajtócsapkodással, szitkokkal, asztaldöngetéssel – mintegy szomorú kíséretként: női sírással – aztán a szóváltás egyre közeledett, már a szomszéd szobából hallatszott, majd kivágódott az ajtó, s Fleurville asszony leánya tántorgott be.

– Nem bírom tovább . . .

Aztán a lakásban elcsendesült minden.

A két férfi eltávozott.

De a fiatalasszony akárhogy ügyeskedett, egyik arcát mindig árnyékba rejtve, az anyja meglátta mégis az árulkodó vörös

foltot. A szerencsétlent megütötték. Méghozzá erősen. A gyöngéd bőrön kirajzolódott az ujjak nyoma.

Madame de Fleurville egy ilyen botrányos összetűzés után levélben közölte, hogy betegsége miatt néhány hétig nem taníthat. De azért pontosan előírta, hogy a kisfiú mit gyakoroljon otthon, mit ismételjen, s milyen új anyagot kezdjen el, sőt a levél még bizonyos skálaformákat is tartalmazott, melyek a kettős terc és kettős szext fogásokat könnyítették meg.

Debussy mama gyanakvó volt, s kijelentette mindjárt, hogy őnagysága biztosan elunta az ingyenoktatást. Claude hallgatott. Egyetlen szóval sem említette, hogy pontosan tudja a kényszerű szünet hátterét. Mauté de Fleurville asszony pedagógiai sikerét jelzi, hogy a gyerek boldog volt, mikor a hó végén megérkezett a levél: a tanulást folytatják tovább.

A Fleurville házban teljes csend.

Eltűnt a falusi vasgyúró és eltűnt Paul úr is.

A fiatalasszony sose sírt. Szeme száraz volt, de mintha elfelejtett volna beszélni. Anyjának bólintással, vagy tagadó fejrázással felelt.

Mind gyakrabban végighallgatta a leckét. Mikor Claude játszott, hátradőlt a fotelban, és lehunyt szemmel hallgatott. Ő már közönség volt. Publikum. Valaki, akihez szólunk, akinek muzsikálunk, valamiféle titokzatos hódító szándékkal, ami minden művészben benne él, ha valóban részese az elhivatottságnak.

A CONSERVATOIRE

Nagyon röstellem, de csak most értesültem róla, hogy a Conservatoire-nak múzeuma is van. Persze naivitás lenne azt hinni, hogy a múzeumot nyitva is találom. A kapun szerény táblácska:

ÁTRENDEZÉS ALATT

Fenn, a titkárságon egy higanymozgású, lekötelezően kedves úr fogad.

– Végtelenül sajnálom uram, a gyűjtemény zárva van.

– Messziről jöttem, s nem valószínű, hogy egyhamar eljutok Párizsba.

A gyakorlott köszönőemberek rutinos sajnálkozásával kérdi:

– Honnan uram?

– Magyarországról, budapesti vagyok.

A szokásos szekvencia: tokaji, csárdás és Puskás Öcsi helyett őszinte érdeklődéssel faggat.

– Valami speciális témával foglalkozik?

– Claude Debussyvel.

– Oh! Én is Claude de France rajongója vagyok. És nem tudok ellenállni egy kérésnek, ami Bartók Béla honfitársától származik.

A házitelefonhoz nyúl, utasításokat osztogat, és már belém is karol.

– Mehetünk kedves barátom.

*

Most pedig átadom a szót Monsieur David Maréchalnak, aki félelmetes folyamatossággal beszél, mint aki attól fél, hogy

egy közbevetett kérdés vagy hozzászólás felbolygathatja, vagy talán szét is kergetheti a szavak megszokott és ezerszeresen kipróbált csatarendjét.

*

– Nagyon ritkán fordulnak hozzánk az érdeklődők, tekintettel arra, hogy az elmúlt másfél évszázad alatt a legkiválóbb férfiak buzgólkodtak az irányban, hogy a Conservatoire-nak rossz, vagy – hogy durvább kifejezéssel éljek – veszett hírét keltsék. Ezek között talán a legelső Berlioz úr volt, akit egy bizonyos, s ma már nehezen reprodukálható szóváltás során kitiltottak a Conservatoire könyvtárából. Ez olyan mélyen megsértette az ifjú mestert, hogy addig nem volt nyugta, míg a könyvtár ajtajait – fényes elégtételként – ki nem tárták előtte, s nem inaugurálták mint e jeles intézmény fő konzervátorát, illetve könyvtárosát. Berlioz úr mindezen elégtételek ellenére alig titkolt megvetéssel beszélt intézményünkről, mint a maradiság és a képmutatás fellegváráról. Liszt Ferenc úr elegánsabban járt el velünk szemben. Őt ugyan soha nem engedtük be az intézmény falai közé, de ezen eljárásunkkal ő csak néma megvetését szegezte szembe. Offenbach mester mindössze egy évig bírta a Conservatoire – úgymond – szellőzetlen légkörét. Claude de France, a mi drága, egyetlen és joggal istenített mesterünk tizenkét évig tartozott a Conservatoire kötelékébe. Bízvást mondhatom önnek, rengeteg bosszúságot okozott tanárainak. Egyetlen összhangzattan példájában, mely mindössze tizenhat taktus volt, a haragos professzor, Durand, kereken harmincegy hibát talált. Ezek közt volt olyan is, mely egyszerűen és közönségesen zenehelyesírási lapszusnak nevezhető – tehát fisz helyett... gesz! Vagy cisz helyett... desz! S mindig olyan helyen, ahol ez a lehető legbosszantóbb. Véletlen? Ügyetlenség vagy éppen tudatlanság? Aligha. Mint ahogy nem tudatlanságból származtak azok az anathémával sújtott párhuzamos lépések sem (rossz kvintek és hajborzoló oktávák), melyekkel a fiatalember jó alaposan megborsozta-megpaprikázta feladatait. Igen, a kedves Claude megizzasztotta zongoratanárát, sőt magát

az igazgató urat is, mikor a Wohltemperiertes Klavier esz-moll prelúdiumát úgy játszotta el, mintha az Manon búcsúja volna a szülőházától, vagy fojtott hangon elmondott szerelmi vallomás Julia veronai kertjében. Felhördült az egész tanári konferencia: minő blaszfémia ez, és micsoda diákos szemtelenség egy absztrakt zenei gyakorlatból holmi hús-vér muzsikát csinálni olyan pianisszimókkal és olyan crescendókkal, aminők egy operanyitányban elképzelhetők ugyan, de Bach „zongoragyakorlataiban" aligha. Ez az esz-moll prelűd olyan feltűnést keltett, hogy maga a méltóságteljes, vagy még ennél is több: fenséges Thomas is kiesett béketűréséből: – A fiatalemberek nemsokára némi agogikával skáláznak majd, lassítva és nekiiramodva, sóhajtozva és mennydörögve, valóságos színielőadást csinálva mindabból, aminek komolynak kell lennie és elvontnak, mint a matematikának. Mindezen bosszúságok ellenére a professzorok nem ismerték félre a gyermeket. Nézzük meg talán az okmányokat. 1875. január 15-én ezt jegyezték be a Conservatoire tanári naplójába: *Claude Debussy – 13 éves – kiemelkedően jól olvas lapról. Bizonyos alapfogalmakkal még nincs tisztában egészen.* 1875. június 9.: *zenei felkészültsége kitűnő.* Alig néhány hónappal később: *nagyon intelligens, de egyre inkább bizonyos féktelenséget mutat.* Egy év múltán: *kiegyensúlyozatlan természet. Nem vitás – pályáján sikere lesz.* Harmadéves, mikor a róla való vélekedés hanyatló tendenciát mutat: *bizarr természet, de intelligens. Zenei fogalmazása igen rossz!* Ez bizony nem igen utal a jövendő zeneszerzőre ... De talán nézzük részletesebben tanulmányi eredményeit. Íme, az egykori diákversenyek feljegyzései: Claude – mint elsőéves hallgató – díjat nyer a szolfézsban és – ha csak második helyen említik is – buzdítást nyer mint zongorajátékos. A másodéves diák zongorából első és szolfézsből második helyen végez. 1875–76-ban immár három éve koptatja a Conservatoire lépcsőit, szolfézsből díjat nyer, de mint zongorajátékost meg sem említik. Még egyszer 1876–77 fordulóján, Schumann g-moll szonátájával tünteti ki magát (a második díjat Camille Bellaiguegal, a jövendő zenekritikussal megosztva nyeri el), de a későbbi években már nem esik szó róla. Persze nem érdektelen meg-

nézni ezeknek a hajdani versenykoncerteknek a műsorát sem. A 12–13 éves gyerek Chopin f-moll koncertjét és F-dúr balladáját, valamint Beethoven nagy c-moll szonátáját (Op. 111) játssza. A tanárok, akik jó alaposan meggyötörték a gyereket, egyben túl is becsülték: olyan műveket bíztak rá, amelyeket a művészek pályájuk csúcsán tűznek műsorukra. De talán nézzük meg közelebbről – a vitrinben ódon képek sorakoznak –, milyen volt a tanári kar, melyre Claude-nak fel kellett volna tekintenie, s ami a fiúcskának sohasem sikerült, mert a nyugtalan rebellisek közül való volt, akik leginkább a puszta elkóborolt vadlovaihoz hasonlatosak, melyek nem tűrnek zablát, sem nyerget, ostort legkevésbé. A zongoratanár egy bizonyos Antoine François Marmontel úr volt, aki ez idő tájt hatvanadik életévéhez közeledett. Szakálla a fodrászipar csodája, mely lágy hullámaival, két ágra osztott szőrzuhatagával, s nem utolsósorban férfiasan vonzó illatával, megbabonázta a szalonok hölgyeit. Marmontel úr a tanórák kezdetekor megállt a zongora mellett, várva, hogy valamelyik ügyes diák alátolja a karszéket. A professzor belezökkent a fotelbe, majd felemelte finom, szinte áttetsző kezét, jelt adva egy másik buzgólkodó diáknak, hogy az osztálynaplót helyezze elé. Miután a bejegyzés megtörtént, Marmontel úr növendékeihez fordult: – úgy látom, ma Claude Debussy úrral foglalkozunk elsőnek. Ez a többes szám első személy ezúttal nem volt királyi többes, hanem finom utalás Marmontel professzor úr módszerére, mely bevonta a diákokat az oktatás folyamatába, lehetőséget adva arra, hogy a fiatalemberek (hölgyek ugyanis ez idő tájt külön tanfolyamon tanultak) elmondják véleményüket az elhangzott produkcióról. Ez persze kiváló módszer lett volna, ha a fiatalemberek függetleníthetik magukat tanáruk véleményétől, s ítéletüket önállóan fogalmazzák meg. Legtöbbször nem az történt. Ha a növendékek megsejtették a professzor véleményét – már pedig ez nem volt nehéz, lévén, hogy Marmontel úr zenehallgatás közben halkan dünnyögött, mintegy előrevetítve bírálatát – akkor a hallgatók igyekeztek a tanár úr kedvében járni, s lelkesen helyeseltek ott, ahol a professzor is helyeselt, s könyörtelenül ítéltek, ha a tanár úr pálcát tört valaki felett. Claude mindezt kihívásnak te-

kintette, mely egyenesen arra ösztökélte, hogy ne azt csinálja, amit várnak tőle. Midőn Marmontel úr Beethoven Patetique szonátájának alaphangulatát így határozta meg: *„ó, fájdalmas anya... szenvedő szent anyaság!"* a kis Claude a nyálasan érzelmes ostobaság ellen fordult, s olyan riadót zendített, hogy diáktársai, elfeledve a tanterem kötelező etikettjét, odasereglettek a zongora köré. Meg kell mondanunk, a zongorázó fiatalember nem volt valami esztétikus látvány: erőlködve, szinte fogcsikorgatva játszott, olyan hanghatásokat követelve a zongorától, melyek inkább egy nagy zenekar, mintsem egyetlen instrumentum sajátjai (egyelőre szó sincs arról az álomfinomságról, ami a későbbi nagymester játékát jellemzi). Marmontel úr a szó szoros értelmében a haját tépte: – Ön teljesen félreért engem. Mondhatnám: félremagyarázza utasításaimat. Félek, nem értetlenségből, hanem szándékosan. Meg kell mondanom: így sose lesz önből zongoraművész. Ön lehet ügyes zenész, de zongorajátékos nem – mert ön csak a muzsikát szereti, de nem rajong kellőképpen a hangszerért! Ért engem? – Értem uram, hogyne érteném! Fájlalom, ha bosszúságot okozok önnek... – Ennél több engedményre nem volt hajlandó. Marmontel úr természetesen bármikor kitehette volna a gyermeket, vagy akár el is tanácsolhatja: menjen más professzorhoz. De nem tette. Ez az elegáns, sima szalonférfiú, akinek roppant tekintélye előtt miniszterek és államférfiak hajtották meg fejüket, ez a világsikeres művész bizonyos idegenkedő tisztelettel, bosszús gyönyörűséggel szemlélte a kisfiút (hiszen az volt, úgyannyira, hogy első konzervatóriumi éveiben még rövid nadrágot hordott). Marmontel újra meg újra megkísérelte, hogy meghódítsa, vagy ha másként nem megy, letörje az osztály rebellisét. Nem sikerült. És Marmontel mégsem bántotta a gyereket, pedig szolgálatkész besúgói jóvoltából még arról is tudott, hogy a kölyök valóságos kabaréelőadásokat rendez: őt utánozza, az egyes műveket bevezető költői jelszavakat, a szakállsimítást, s azt a sóhajtó-fájdalmas arckifejezést, amivel Marmontel úr a hangszer elé szokott telepedni, mintegy jelezve, hogy átadja magát a kéjes gyötrelemnek, amit a múzsákkal való frigy jelent számára. Igen. Claude Marmontel osztályán maradt. Nem mintha ez az osztály

bármit is jelentett volna számára. Mivel nagyon szegényesen öltözött – kortársai és osztálytársai szerint egy kültelki munkásgyerek szánalmas eleganciájával – ezt azzal ellensúlyozta, hogy már-már gőgös önérzetet növesztett. Kis termetű volt, s talán a legfiatalabb az egész osztályban, de úgy viselkedett, mintha fejjel emelkedne a többiek fölé, és korban, tapasztalatban is messze megelőzné valamennyiüket. (Nincs kizárva, hogy ezúttal valóban igaza is volt.) Mivel társai olyan könyvekről beszéltek, amelyeket ő sohasem olvasott, művészekről, akiket nem látott, s különböző közéleti nagyságokról, akiknek a nevét sem hallotta, tudatlanságát – ő legalábbis így vélekedett – a legjobban úgy leplezhette, ha hallgatásba menekül. Ha magányos marad, elutasítva minden baráti közeledést. A duplafejűt – így becézték, vagy inkább csúfolták ifjú barátunkat – nem igen szerette senki. A gyerekek, mint akkoriban mondták, „zsúrokat" rendeztek, meghívogatták egymást, barátkoztak. A rossz bársonyzekébe, kopott rövid nadrágba és pomponos matrózsapkába öltözött ifjú Debussyt bizony nem hívta meg senki. Már gyerekfővel megfogalmazta a mindenkori sértődött emberek és művészek filozófiáját: „légy magányos, őrizd meg személyiségedet, mert csak így lehetsz szabad, mint a jó isten madarai." Kényszerű magányt font köré az otthon, a család is. Anyja percek alatt letett a hajdani katonatengerész álmokról, s most már újabb fantáziafüzéreket vont elsőszülött fia homloka köré. Debussy papa úgy vélte, már zsebében csörögnek a milliók, melyeket az új Liszt Ferenc fog beseperni a világ vezető impresszáriójától. Ő már érezte a vonatszagot, ahogy utaznak szerte a világban, persze mamát otthon hagyva, mert jelenléte csak a költségeket emelné, különös haszon nélkül. Az öreg már némi kalkulációkat is papírra vetett: milyen összegeket élnek föl, mit tesznek félre, s minő kamatokkal kecsegtet az egyre gyarapodó bankbetét. Aztán, hogy a tanári jóvélemények kezdtek apadni, s úgy látszott, Claude szép lassan alásüllyed abba az átlagba, melyből a színházi zenekarok, vendéglői orkeszterek, a kávéházak és üdülőhelyek együttesei táplálkoznak, Debussy papa egy vállrándítással túltette magát az egészen: valahogy majd csak lesz. Éhen már nem pusztul a gyerek. Annyit csak belevertek

azon a nyomorult főiskolán. Mama távolról sem volt ilyen béketűrő. Mind több indulattal, keserűséggel, csalódottsággal szemlélte elsőszülötte pályafutását, akitől valami csodát remélt. Érdekes módon nem az anyagiakra gondolt elsősorban. A dicsőség vonzotta és káprázttatta: valahogy szeretett volna azok közé kerülni, akikről sokat beszél a világ. Claude nem ezek közül való. Tehát marad minden a régiben: nyomorult, jeltelen, szürke tucatélet, amiből milliók vannak Párizsban és talán milliárdok az egész világon. Mama már nem pofozott. Mintha szitkozódása is megcsendesedett volna; de azért szemébe mondta a fiának: – micsoda viperafajzatot hoztam én a világra. Bár ne tettem volna!... Íme, itt sorakoznak a vitrinben Claude osztálytársainak fotográfiái – Gabriel Pierné, Paul Vidal és Maurice Emmanuel. Ez utóbbi fiatalember egyidős az ifjú Debussyvel. De micsoda mérhetetlen előnye van a duplafejűvel szemben. Több nyelvet beszél (németül kitűnően), szenvedélyesen fordítja a görög-római klasszikusokat. Vajon csoda-e, ha elnéző leereszkedéssel kezeli a kis vadócot, aki elképeszti ugyan tanárait és iskolatársait, de valami diadalmas jövőt aligha ígér. Nos, a rendezés eleganciájához tartozik, hogy ugyanabba a vitrinbe helyezték Emmanuel ifjúi arcmását és egy 1925-ös évben keltezett tanulmánykötetét. Címe: Claude Debussy – Pelléas et Mélisande. Talán egyetlen egy személy volt a konzervatóriumban, aki vakon bízott Claude jövőjében: első elmélettanára: Albert Lavignac. Alig egy esztendeje tanított a főiskolán – ahova mint az intézet „mintahallgatója" került – aki sorra nyerte a szolfézs, a harmonizálás, a hangszeres kíséret, az ellenpont, majd az orgonatanszak első díjait. Ez a fiatalember, mármint Lavignac, egyébként jeles színjátszó tehetség lehetett, mert az igazgatóság és a tanári kar kedvence volt és látszatra odaadó harcosa a zenei ortodoxiának, közben egyike a zenei „egyházszakadás" legmerészebb prófétáinak. Wagnert tanulmányozta, azt a rettenetes németet, akitől ez idő tájt úgy rettegtek, mint ahogy Rómában rettegtek Luthertől vagy Kálvintól. Lavignac az alig tizenhárom éves Claude Debussyt bevezeti Richard Wagner eretnekmuzsikájának titkaiba. Méghozzá nem mindennapi módon, hanem az összeesküvők

titkos borzongásának minden gyönyörével. Mikor a szolfézsórának vége, tanár és növendék, persze némi kerülővel, nehogy fölkeltsék más diákok féltékenységét vagy a többi tanár haragját, visszatér a tanterembe, és a zongorára felrakja a Tannhäuser partitúráját. Nem a tanár úr zongorázik. Ez a rövidnadrágos kölyök játssza a vezérkönyvet, valami megmagyarázhatatlan, fantasztikus biztonsággal. A professzor csak a harmonizálás újszerűségeire mutat rá, s azokra a különös formaelvekre, melyekkel a nagy lázadó dolgozott. Wagner énekszólamait összehasonlítják Gluck, majd Massenet énekszólamaival. Nagyon tanulságos munka ez. A tanításnak az a módja, de legfőképpen az a színvonala, amire a fiatal gyereknek szüksége van; mert nevetséges dolog egy muzsikusnak azt tanítani, ami már réges-rég a kisujjában van, amit olyannyira túlhaladott már, hogy nyugodtan sutba is dobhat. Talán a legjobb hasonlat, ha azt mondanók: a festő, aki az anatómia minden titkát megismerte már, nyugodtan elrajzolhat valamit egy erősebb, megragadóbb hatás kedvéért. Valahogy így van az ifjú Claude Debussy is a klasszikus összhangzattannal, a könyörtelenül szigorú négyszólamú szerkesztéssel. Ő nem azért hibázik, mert nem ismeri az ortodoxia szabályait. Ő szándékosan vét e törvények ellen, valami új, sosem hallott hatás, merőben újszerű kifejezés kedvéért. Hát Lavignac éjszakai tanóráin a zord és Claude által már rég túlhaladott alaptörvényekről nincs szó, mint ahogy nem sok értelme volna elsőfokú egyismeretlenes egyenletekről csevegni ott, ahol már a legfelsőbb matematika rejtélyeit bogozzák. Ezeken az éjszakai, majdhogynem tiltott, de mindenesetre titkos összejöveteleken az egyensúly, mármint a tanár és növendék balansza, alaposan felbillen. Az ifjú, vagy inkább gyermek Claude Debussy olyan kérdéseket vet fel, amelyek egy eljövendő század legizgatóbb problémái lesznek majd. A kis Claude megkérdi (talán nem is a tanárnak; önmagának szól a kérdés) – vajon elképzelhető-e az olyan zene, mely nem ragaszkodik a harmóniák mágneses vonzásához? Nem épül azon az alapelven, hogy a disszonancia feloldást vár, és hogy a feloldás újabb disszonanciát készít elő, és hogy az erre következő válasz is elkerülhetetlen: s ez a feszültségfeloldás, kérdés-

felelet mindaddig folytatódik, míg egy utolsó akkord már önmagában szól csak, nem kívánva újabb és újabb következményeket?! – Az ember joggal fölveti a kérdést, hogy ez a gyermek, Claude Debussy, aki félénkségében odáig ment, hogy szinte meg sem mert mukkanni diáktársai között, hogy ugyanez a kis kamasz hogyan tudott ilyen bonyolult dolgokat kifejezni? Nos, itt megint fény vetül Claude egyik alapvonására. Rendkívül lámpalázas. Ezért irtózott a vizsgáktól, ezért jelentett számára – még a világhír csúcsán is – szakadatlan gyötrelmet a nyilvános szereplés. Csak azok hallották igazában zongorázni, akik szűk társaságban leshették meg játékát, és csak azok döbbentek rá fantasztikus szellemi adottságaira, akik négyszemközt beszéltek vele. Ez a kisfiú, aki keserves önfegyelmező munkával irtotta ki beszédéből mindazt a dudvát, gyomot, amit környezetének és a párizsi utcának köszönhetett, a kis Claude ezeken az esti szeanszokon legigazibb énjét mutatta meg. Lavignacnak néha az volt az érzése, valami különös médiummal beszélget, aki más, idegen akarat és szellem közvetítője csupán.

Lavignac mester visszaemlékezéseiben följegyzett egy beszélgetésfoszlányt: – Teszerinted, Claude, a hagyományos harmóniakapcsolások elavultak; dehát mit teszel a régi törvények helyébe? – Mon plaisir, monsieur le professeur! (A tulajdon gyönyörűségemet, professzor úr!) Egyes magyarázói vagy félremagyarázói a *„mon plaisir"*-t *„bon plaisir"*-rel cserélték fel; ami már nem az ember *gyönyörét-kedvét,* hanem *kénye-kedvét* jelenti.

Egy-egy múzeum a tulajdonos arcmását is tükrözi: a német gyűjteményekben félelmetes pedantéria – gondosan elhelyezett nyilak jelzik, merre menj, nehogy holmi diákos hányavetiséggel felcseréld a műtárgyak sorrendjét, s így veszélyeztesd a pedagógiai célzatot; az olasz múzeumokban percek alatt cicerone szegődik melléd, látszatra merő patriotizmusból, valójában szerény borravaló reményében. Az angol múzeumok hűvösek és üresek: a derék brit turisták a világ minden kollekcióját végigböngészik – csak sajátjukat nem. És íme egy francia múzeum! Menynyi szellem, kedvesség, csípős megjegyzés (a feliratokon és vitrinszövegeken levő megjegyzésekre gondolok) minő lángoló

szerelem minden iránt, ami francia, aminek bárminő köze van a szellem, vagy a fegyver dicsőségéhez.

Íme, a kettő együtt!

1812. október 15... Bonaparte Napóleon dekrétumot bocsát ki a francia Nemzeti Színház (Théâtre Français) és a Conservatoire ügyrendjéről!

1812. október 19... megkezdődik a Grande Armée dicstelen visszavonulása...

Pokolian kemény ember lehetett a kis korzikai, aki szállingózó hópelyhek, a füstszagú, romhalmazzá vált Moszkva kellős közepén a tanár urak órarendjét, az ösztöndíjasok prémiumait, az egyes tanszakok évfolyamait és vizsgamódszerét szabályozza. Még a főiskola inspektorait is számbaveszi, s megerősíti őket hivatalukban (dicső névsor: Gossec, Méhul, Lesueur, Cherubini és Monsigny a tanári kar sem lebecsülendő: Adam, Kreutzer, Rode, Boieldieu és még jónéhányan). Bonaparte bizalmasát, Sarrette igazgató urat Waterloo után irgalmatlanul elcsapják, őt váltja Cherubini, majd Auber; az utóbbi harminceszten dős uralkodása után kerül „trónusra" Ambroise Thomas. Az ifjú Claude gyűlölettel, vagy ami még ennél is rosszabb: megvetéssel gondolt Thomas direktor úrra. Persze fogalma sem lehetett arról, hogy a derék igazgató valóságos szabadságharcot vívott a Conservatoire védelmében. Kereken száz esztendővel ezelőtt feltaláltak már egy bizonyos Bureau des Théâtres-ot, mely addig fonogatta-szövögette pókhálóját, míg valahogy a Conservatoire is felügyelete alá került. Thomas lépésről lépésre szorította vissza a „Hivatal" packázását, elutasítva az aktagyártást s minden olyan kísérletet, mely a Főiskolából még csak nem is főhivatalt, csupán segédhivatalt akart csinálni.

De térjünk vissza a dekrétumhoz, melynek szabályos és folyamatos gyöngybetűi mögött ott izzik az égő Moszkva, és a dekrétum kiegészítő okmányához, a „Méthodes du Conservatoire"-hoz, mely pontosan előírta – ezernyi más szabály között –, hány esztendeig látogathatja egy növendék a szolfézstanfolyamot, mikor, s milyen feltételek szerint kell átiratkoznia a harmonizálási osztályra. Claude, miután három évig megbújt Lavignac szárnyai alatt, átkerült Émile Durand professzorhoz,

aki a gyomorbetegek azon savanyú csoportjához tartozott, akiket gondolataik, érzéseik, hangulatuk kialakításában nem holmi ihlet, vagy nemes szenvedély vezet, csupán emésztőszervük állapota vagy a gyomorsav, aszerint hogy milyen tömény keserűséggel buzog fel a szájüregben, a nyeldeklőben, s milyen keserű görcsre kényszeríti a szívet. Durand professzor, ha szabad ilyen merész szóképlettel élnünk – gyomorsavba mártotta szentenciáit, osztályzatait, sőt, magukat a fiatalemberekct is, akiket nevelnie kellett volna, s akikből (a kis korzikai legalábbis így gondolta), valaha a francia zenei élet marsalljai, tábornokai, vagy legalábbis törzstisztjei lesznek. A gyomorsavas Durand egész különleges gyűlölettel tüntette ki a mi Claude Achilleunkat. A profcsszor úrnak volt egy rendkívül credeti módszere: a táblára felírt egy dallamot, majd kijelentette: a növendékek találják ki, ő milyen harmóniákat hallott a melódia kíséreteként. Claude percek alatt végzett a feladattal, s a tanár intésére már ki is vitte hangjegyfüzetét. Durand visszahőkölt: – hogyan, ön komolyan gondolja, hogy én ilyen harmóniákat hallok?! – Sajnos fogalmam sincs róla, hogy a professzor úr mit hall, én csak azt tudom leírni, amit én hallok! – Ez persze lázadás. A jó diák a tanár szemével lát, a tanár fülével hali, a tanár agyával gondolkodik, vagy legalábbis úgy tesz, mintha kölcsönkérné professzora agyát és érzékszerveit. Claude képtelen a színlelésre. S ha egyszer-másszor meg is kísérelte élete során, mindig felsült vele. A Marmontellel vívott küzdelem semmi ehhez képest. Durand nemcsak ezeket a „fantáziafeladatokat" dobja vissza, hanem az összes harmonizálási dolgozatot. És ha Durand hitt is a zeneszerzés örökkön változtathatatlan szabályaiban, akkor – miért is tagadnók – elvszerűen járt el. De hát nem így áll a dolog. Antoine Banes, Debussy osztálytársa, egy alkalommal rányitotta a tanári szoba ajtaját Durand professzorra. A zárat, sarokvasat jól megolajozhatták, mert Banes nesztelenül lépett be a terembe, ott benn pedig süppedő szőnyeg fogta fel lépteinek zaját. Durand az íróasztalnál ült, s Debussy egyik harmonizálási feladatát tanulmányozta. Banes nem tévedhetett, mert Debussy kézírása oly jellegzetes, hogy az senki máséval össze nem cserélhető. A tanár úr összecsücsö-

rített szájjal fütyürészett. Aztán maga elé meredt, s valami ilyesmit mondott: – nagyon leleményes . . . ! Hogy a csoda vinné el ezt a kölyköt . . . ! Nagyon leleményes! – Az ilyen titokban elsuttogott vélemények nem sokat érnek, már ami egy diák pályafutását, a „szamárlétrán" való feljebbjutását illeti. Már pedig Claude esetében most éppen arról volt szó: ha nem szerez valamelyik tanszakon akár a zongora, akár a harmonizálás tanfolyamon első díjat, akkor búcsút mondhat a Conservatoirenak. Marmontel félreérthetetlenül tudtára adta neki is, apjának is, hogy zongoravirtuózi pályafutásról ne is álmodozzanak. Maradt tehát a másik szép pálya – a zeneszerzés. Erre a tanszakra azonban csak az esetben veszik fel, ha a zongorázásból vagy zeneelméletből első díjat nyer. Íme, két ajtó a jövőhöz. És a kapukat olyan emberek állják el, mint Marmontel és Durand. Itt valóban csak a csoda segíthet. A csoda a Classe d'Accompagnement (a zongorakísérés tanszaka) vezetőjének, Auguste Bazille úrnak személyében jelentkezett. Mi is volt ez a tanszak? Az egykori szemtanú (Goléa) mondja el ezt is: *„A kísérés tanszakán mindent vagy majdnem mindent tanítottak, kivéve a zongorakísérést. A hegedű- vagy énektanszak egyetlen növendéke sem vállalkozott arra, hogy a kísérleti nyúl szerepét játssza el, s Bazille mester tanítványaival kísértesse magát."* Mégis, mit csináltak ezeken az órákon? Mindent és semmit. Semmit, ha a tanterv előírásait vesszük szemügyre, és mindent, ha egy muzsikus eljövendő feladataira gondolunk. Bazille úr partitúrát olvastatott a növendékekkel, de úgy, hogy a vezérkönyvet nyomban át kellett tenniök zongorára. Claude partitúraolvasását senki sem közelítette meg. Keresgélés, gondolkodás nélkül, teljes tempóban játszotta a gyors tételeket, egy-egy adagiónál pedig a növendék hallgatóság esküdni mert volna rá, hogy a zongorából „kihallatszanak" a kürtök, harsonák, a zizegő tremolók és az üstdob tompa szívdobbanásai. Bazille tanár úr egyik legkedvesebb vesszőparipája az improvizáció volt: változatok egy adott témára. Claude itt is remekelt. Debussy egyik rögtönzése után a tanár úr meg is kérdezte: – miért nem foglalkozik komponálással? – Ahhoz többet kellene tudnom, uram! – Tanulni kell! – Félő, hogy búcsút kell mondanom a

Conservatoire-nak. Nem vesznek fel a zeneszerzési tanszakra. Mint pódiumművész pedig nem állom meg a helyem . . . – Önt fel fogják venni a zeneszerzésre! – Alig hiszem professzor úr . . . – No, majd meglátjuk. – Bazille állta a szavát. Claude olyan osztályzatot kapott tőle, mely jócskán megfelelt bármely tanszak első díjának. Bazille professzor úr véleményezése szerint: Claude rendkívül kiemelkedő tehetség, messze megelőzi kortársait, s vitán felül fényes jövő áll előtte. (Bazille csak éppen azt nem mondta ki, amit néhány évvel később Gounod oly bátran közölt az ifjú muzsikussal: – zseni vagy, fiam!) Az otthoniak, mármint a Debussy szülők, fanyalogva fogadták ezt a vigaszdíjat, ami nem kárpótol a főtanszakok kudarcáért. Azon a véleményen voltak, hogy Bazille szépségflastroma a tornatanár jelesére emlékeztet, ami szánalmasan fest a matematika, fizika és egyéb nehéz tudományok elégtelenjei mellett. Nos, a szülők (és maga Claude is) kellemes meglepetésben részesültek: a Conservatoire igazgatósága ugyanis tudomásukra hozta, hogy Bazille professzor úr érdemjegyével felvételét kérheti a zeneszerzői tanszakra. Ez bizony szép ajándék. Talán a legszebb, amit az utolsó esztendőkben kapott. De most talán gyorsítsuk meg a történet pergését: 1879-et írunk – legalábbis a múzeum egyik kartonján ez a felírás áll – midőn a mindenható Marmontel (első számú nagyhatalom az igazgató után) behívatja magához a tizenhét éves fiatalembert.

– Önt Bazille úr nagyon dicséri.

– Félő, a professzor úr túlbecsüli képességeimet.

– No, csak semmi szerénykedés. Ez nem áll jól magának.

– Attól tartok, az ember sohasem lehet elég szerény.

– No, ne kerülgessük a dolgot: nekem volna egy egészen bizalmas kérdésem.

– Parancsoljon, professzor úr.

– Az az érzésem . . . hogy is fejezzem ki magam . . . de nem szeretném, ha bárminő félreértés adódna ebből a kérdésből . . . szóval úgy gondolom, önök nem nagyon jómódú emberek.

– Mi egyáltalán nem vagyunk jómódúak uram. Mi nagyon szegény emberek vagyunk.

– Nos, érkezett hozzám egy megkeresés: bizonyos Nagyezs-

da von Meck úrhölgy, aki egyébként Oroszország legelőkelőbb köreihez tartozik, néhány hetet Franciaországban tölt gyermekei kíséretében. Hegedűst és csellistát hozott magával (mindketten oroszok), zongoristája azonban, egy spanyol származású művész, cserbenhagyta. Márpedig a hölgy olyan szenvedélyes muzsikus, hogy kamaraegyüttes nélkül nem tud meglenni egy percig sem. Őnagysága zongoristát keres, és én önre gondoltam.

– Rám, professzor úr?

– Miért csodálkozik fiam?

– Ön évek óta elégedetlen előmenetelemmel . . .

– Talán inkább magatartásával. Ön az osztály diabolikus szelleme. Ön gúnyolódik, rossz tréfákat gyárt, és csak ritkán osztálytársai, annál gyakrabban professzorai rovására . . . tisztában vagyok vele, hogy a diáktréfák során engem sem kímélt, kedves Claude Achille . . .

Debussy rákvörös:

– Kérem tanár úr, vannak nálam sokkal érdemesebb növendékek.

Marmontel fölemeli finom, áttetsző kezét:

– Ezt csak bízza rám, fiam. A hölgy egyébként némi előleget hagyott nálam azzal a célzattal, hogy ön öltözzék fel rendesen.

Nagyezsda asszony

Álomutazás a Loire völgyében. Ódon kastélyok és a vetéstáblák végtelenbe vesző selyemszőnyegei között. A vasútállomáson hintó várja, s a kocsis úgy szorgoskodik egy szál árva bőröndje körül, mintha az uraságok tucatnyi málháját emelgetné. Jó tíz kilométeres kocsiút, aztán egy útforduló után váratlanul feltűnik – Chenonceaux. Valaha I. Ferenc építtette, de Medici Katalin kevesellte a pompát, és Delorme mesterrel még egy víziszárnyat emeltetett, építészeti csodát, mely öt hídpillérre támaszkodik, azt a látszatot keltve, hogy az épület a Cher folyó felett lebeg, testetlenül s tünékenyen, mint valami délibáb, melyet egy erősebb szélroham szétzilálhat.

Claude megállította a fogatot, kiszállt, s átadta magát a látványnak. Esztendők múltán most jutott eszébe először Arosa neve: micsoda szegényes kunyhó a bankár úr villája ehhez az álomhoz képest! Micsoda mértéktartás a pompában, s minő csalhatatlan ízlés, mely úgy tartja egyensúlyban az épület arányait, mint ahogy egy igazi muzsikus a zene harmóniáit és arabeszkjeit.

Az előkelőség és szépség úgy hat egy ifjú szívre, mint valami ital. Claude nemcsak tudomásul veszi a látványt, hanem meg is részegedik tőle: – tehát itt fog élni, e csodálatos ívpillérek fölött, e fenséges királyi galambdúcban, mely alatt elzúg a folyó, fölé pedig ezerfodrú baldachint emel a bárányfelhős ég.

Jó félórába telt, míg a visszhangosan dobogó kastélyhídra értek. Az első látogatás Madame Pelouse-Wilsonnak szólt, a ház jelenlegi úrnőjének, aki bérelte a kastély egyik épen maradt lakosztályát. S erre a nyárra – merő barátságból – néhány termet átadott Nagyezsda von Meck asszonynak. Mrs. Pelouse-Wilson egyenes volt, minden nőies domborulat nélkül. Arcát nyershúsvörösre égette a nap, lévén, hogy őnagysága ideje java részét egy halászcsónakban töltötte, csupán a nemes sport kedvéért, mert a kifogott halakat különböző ürügyekkel végül is visszahajította a folyóba. A deszkakeblű és deszkafarú hölgy valóban leereszkedően fogadta Claude-ot, lévén, hogy jó másfél fejjel volt magasabb az ifjú muzsikusnál. Valami elmosódó üdvözlést is mormolt alig nyíló ajkai között, melynek nemcsak értelme volt nehezen kivehető, hanem idiómája is. Debussy maga sem tudta, franciául vagy angolul köszöntik-e. A bemutatkozás után a fiatalembert végigvezették a vízikastély nagy termén, amely valaha nyilván lovagterem volt, legalábbis erről tanúskodott néhány ezüsttel befuttatott páncél, igaz, hogy ezt a marciális hatást jelentékenyen enyhítették a képek – a francia királyok Veronese remekeivel díszítették a falakat. A padló is valóságos remekmű: a különböző színű, erezetű és formájú – nincs jobb szó rá – famozaikok gazdag ornamentikája kerti ösvényeket varázsolt a látogató elé útvesztővel és pihenőkkel, mintha a padozat mestere Maître de Palissy-t utánozná, a nagy kertművészt, aki a hajdani Franciaország legszebb parkjait épí-

tette. Aztán még egy terem és újabb előcsarnok, kisebb képtár, s egy gobelinekkel teleaggatott női szalon, s Claude végül ott állt Nagyezsda asszony előtt. A hölgy hatalmas karosszékben ült, kissé roskatagon, kezeit rányugtatva a karfákra, valami fáradt császárnőre emlékeztetve, aki az uralkodás idegtépő, nehéz esztendei után végre lemond minden külsőségről, tartásról, ma így mondanók: reprezentálásról. A hölgy belépett abba a nehéz életszakaszba, mikor a *nő*, az *asszony* hódító eszközei teljesen fölöslegessé válnak. Őnagysága ötvenedik életévéhez közeledett, ahhoz az életkorhoz, mely a múlt század második felében az aggság küszöbét, ha ugyan nem magát az öregséget jelentette. Haját elég bizonytalan kontyba tűzte össze, leginkább egy rosszul megrakott szénaboglyához hasonlatosan, mely bármely pillanatban összedőlhet. Sárga, kiszikkadt bőre olyan volt, mint azok a földek, amelyek termőképességüket elvesztették, s millió apró ránccal, hasadékkal, rianással jelzik, hogy a talaj halott, ettől termést már ne várj. A hölgy egy kissé elviselt, valaha nagyon pompázatos háziköntösbe takarózott, mely alig fedte még mindig szép formájú lábát, s bokáit, melyeket megirigyelhetett volna bármelyik táncosnő. Nagyezsda asszony szép, telt zengésű althangon szólalt, olyan tökéletes, csiszolt franciasággal, ahogy csak a Comédie színészei beszélnek és a külföldiek, akik szentírásnak veszik a francia nyelvtan és fonetika minden szabályát.

A hölgy hellyel kínálta a fiatalembert, aztán a mellette levő dohányzó asztalról kis noteszt vett fel meg lornyont:

– Ön tehát Claude Achille de Bussy . . .

– Igenis, az vagyok asszonyom.

Némi hitetlenkedő fejcsóválás után:

– Húsz éves . . . Nem hittem volna, hogy tizenhatnál több.

– Igen, ezt már többen mondták. (Tehát egyszerre két füllentés: de Bussy – és 20 év, tizenhét helyett!)

– Információim szerint ön első díjat nyert a Conservatoireban. Zeneszerzésből vagy zongorajátékból?

Claude-nak pillanat alatt kell rögtönöznie, mert félő, hogy a zongorakísérői tanfolyam épp olyan bizalmatlanságot szülne

itt, mint tulajdon szüleinél, gúnyolódó barátairól nem is szólva. Tehát rögtönöz:

– Mint zongoraművész nyertem első díjat...

– Marmontel úr közölte önnel, hogy mi lesz az elfoglaltsága nálunk?

– Körvonalazta csupán.

– Akkor hát elmondom én... magammal hoztam Danilcsenko urat, aki a házi együttes csellistája és Pachulszkij urat, a hegedűst. Önök hárman a trióirodalom kiemelkedő alkotásait játsszák majd. Főleg Beethovenre, Schubertre és Mendelssohnra gondolok. Velem négykezest játszik, kedves ifjú barátom. Remélem, meg lesz velem elégedve. Jól olvasok lapról. Egyesek szerint kitűnően. És ön Claude Achille, hogy áll a prima vista játékkal?

– Elég jól, asszonyom.

Nagyezsda von Meck most óvatosan feltornázta magát a fotelból, finom arcjátékkal jelezve, hogy izmai és ízületei már nem nagyon engedelmeskednek a parancsnak, majd – Claude legnagyobb meglepetésére – belekarolt az ifjú vendégbe.

– Hát akkor menjünk át talán a zeneszobába, és mindjárt tegyünk egy próbát.

A kis zeneterem a szárny túlsó végén volt, így hát Claudenak bőven nyílt alkalma, ha csak oldalazva, s mintegy szemhéja rejtekéből, de szemügyre vegye mégis Meck asszonyt. Jóval kisebb volt, mint ahogy ültében elképzelte. A keserves feltápászkodás is inkább póz, mintsem való igazság: Nagyezsda kényen, katonásan lépkedett, nem annyira támaszkodva Claudera, inkább magával sodorva a fiatalembert.

A zongorán (Erard egyik legújabb és legrafináltabb gyártmánya, hármas pedállal és a billentyűkbe rejtett különleges repetáló ellensúllyal) a kottartartón kézirat volt, meglehetősen heves, s nem éppen pedáns kottafejekkel. Nagyezsda leültette a fiatalembert a hangszer elé, aztán tekintetét, mintha halászhorgot hajítana ki, a fiatalemberre vetette:

– Nos, megbirkózik vele fiam?

Claude, aki mind ez ideig zavart volt és ügyefogyott, úgyannyira, hogy a lámpaláz már-már megfutamította, a fiatal-

ember most először mosolyodott el. Aztán minden bevezetés, magyarázkodás nélkül játszani kezdett. Talán ne is elemezzük; elég egy szó: csodálatosan. Csak a géniusz képes erre, hogy a holt betűk mögött mindjárt, első pillantásra megtalálja az élő lelket. Hangjegyek mögött a szenvedélyt, s az üres kottafejek aprócska ablakain át meglássa azt a másik embert, aki megteremtette mindezt, az alkotás vajúdó gyönyörűségei közepette.

Most Nagyezsda asszony jött zavarba.

– Ez valóban egészen különös... hiszen ön nem láthatta sohanem a kottát: alig néhány napja érkezett Oroszországból.

– Ki a szerző?

Nagyezsda úgy ejtette ki a nevet, mint ahogy az ámen mondják ki az imádság után:

– Csajkovszkij.

– Nem ismerem, asszonyom.

A sárgás, agyagszerűen repedezett arc egyszerre fellángolt.

– Majd meg fogja ismerni, barátom. Az egész világ megismeri majd. Ő a század zeneszerzője. És nemcsak Oroszországé – az egész világé. A francia sarlatánok és a német professzorok mellett ő, egyes-egyedül ő képviseli az igazi zenét...

Az ifjú Debussy udvariasan meghajol.

– Remélem, jobban megismerem majd asszonyom, s bizonyára osztozni fogok az ön elragadtatásában.

Most már Nagyezsda is mosolyog:

– Meg kell szoknia kedves Bussy, hogy mi, oroszok néha kissé elvetjük a sulykot. Persze nem akartam megsérteni a francia mestereket...

– Az őszinteség még nem sértés. Ha önnek ez a véleménye asszonyom, csak mondja ki bátran. Imádom az egyenes embereket.

Nagyezsda ismét rámosolyog a fiatalemberre, s Claude csak most veszi észre, hogy az öregedő (vagy talán már megvénült) asszonynak csodálatos szeme van. Hideg, okos, s olyan sziporkákkal, csillámokkal teli, amely a hölgyeknél nagyon ritka: Nagyezsdának humora van. Nyújtja mindkét kezét:

– Azt hiszem, jóba leszünk, kedves Bussy.

– Kitüntet asszonyom.

Nagyezsda egy apró ezüstcsengővel ad jelt. A hang még el sem halt, a komorna máris megjelenik az ajtórésben.

– Parancsol, asszonyom?

– Küldje be Szonya és Julianna kisasszonyt.

Alighogy a cselédlány eltűnt, Nagyezsda ismét az ifjúhoz fordult: – A lányaim ... Az ön leendő tanítványai – Nagyezsda észreveszi Debussy kissé ijedt arckifejezését, hát mindjárt hozzá is teszi:

– No, de ne ijedezzék, fiam. Az én lányaim lusták, mint a medvék. Ha hetenként egyszer odakényszerítem őket a zongorához, akkor már csodát műveltem. Nem sok dolga lesz velük.

Az ajtó ismét nyílik.

A küszöbön a két kisasszony.

Szonya fehérbőrű, kicsit szeplős, különösen pisze orrocskája körül, de ezt a szépséghibát feledteti az égszínkék szempár, az ártatlanság és pajkosság, a bontakozó nő és a még mindig jelenlevő gyereklélek kedves tükre. Dús, szőke haja fonatban, amelyet nyilván a komorna tűz fel reggelenként, valólságos kis tornyot rögtönözve a leányka fejebúbjára.

Nagyezsda haragszik:

– Miért nem engeded le a copfjaidat?

A kislány nem válaszol, csak lesüti a szemét.

Claude tekintete most Juliannára téved. Szép, komoly, barna lány, az anyjára hasonlít. A tekintete mindenesetre. Lánysorban van még, de ebből a szempárból már a leendő feleség és anya biztonsága világít.

Nagyezsda nem sok időt hagy az álmodozásra.

– Ezek hát a lányaim. Lusták és vásottak. Majd maga, Bussy, rendbeszedi őket. Egyébként tizenegy gyermekem van, tizenegy élő gyermekem. Valaha tizenketten voltak: megboldogult férjem volt a tizenkettedik. Isten nyugosztalja: zseniális, de rendkívül könnyelmű ember volt. Egyik kezével milliókat keresett, másik kezével elherdált mindent, az utolsó kopejkáig. Bolondult a szép dolgokért: lovakért, nőkért, egy jó vadászpuskáért, de talán mindenekfelett a cimboráit szerette. És ezek veszedelmesebbek az asszonyoknál is. Itt egy váltó, amott egy váltó, itt tízezer rubelecske, ott százezer, mikor behuntyta a

szemét, kiderült, hogy több ezer verszt vasutat épített ugyan, de a haszon elfolyt az ujjai között! Hát én aztán rendbeszedtem az egész szemétdombot, és most úgy hívnak, a komisz Nagyezsda... Fütyülök a sok senkiházira! Amíg pénzem van, úgy ugrálnak körülöttem, mint a pojácák. Hát ezért olyan fontos, hogy az ember minden garasra ügyeljen – mert ha egyszer elfogy, ugyanezekből a pojácákból farkasok lesznek, rád rontanak és széttépnek. No, de elkalandoztak a gondolataim; ez a két lány lesz a tanítványa... Azt mondják, csinosak... de hogy jönnek a fiaimhoz! Ezek aztán a vasgyúrók! Remélem, találkozik majd velük is.

Nagyezsda most hátraveti a fejét és úgy nevet: – a hónukig se ér majd, kedves Bussy, mert ezeket orosz fából faragták jó nagyra, erősre, hogy ha még egyszer összeakaszkodunk a csatatéren, ahogy 1812-ben cselekedtük, megint csak mi kerekedjünk felül.

*

Danilcsenko, a csellista, afféle megszállott zenész volt, aki hajnalban kelt, s reggeli után kirohant a folyópartra, mert a muzsika mellett a botanika volt egyetlen szenvedélye. Pahulszkijt más fából faragták. Imádta az eszem-iszomot, szemérmetlenül kergette a kastély fehércselédjeit, közben áradozó szavakkal udvarolt a nagyobb lánynak, Júliának. Olykor Debussyvel együtt csatangolt a mérhetetlenül nagy és félelmetesen elvadult kertben. Ilyenkor alig lehetett megállítani – ömlött belőle a pletykaáradat:

– A mi drága Nagyezsda Filaretovnánk szereti úgy feltüntetni magát, mintha ő volna a józanság élő szobra. Hát bolond a lelkem, talpától a fejebúbjáig. A moszkvai Nagyszínházban páholya van, s mivel a gyerekek távolról sem rajonganak úgy a zenéért, mint őnagysága, minket cipel el a hangversenyekre. Tavaly még Imenez, a spanyol zongorista is velünk volt, de az megszökött idő előtt, nem bírta a hölgy szekatúráját. Utolsó este, mielőtt a spanyol hidalgó odébb állt volna, Nagyezsda egy

ménkűnagy partitúrát ad át neki: Csajkovszkij úr III. szimfóniáját. Azt mondja a hölgy: – adok rá egy hetet, írja át négy kézre, aztán majd lejátsszuk együtt! Imenez megvonja a vállát: – ő bizony nem! – Hogyhogy nem?! Nem akarja leírni, vagy nem akar négykézre zongorázni velem?! – Egyiket sem, imádott hölgyem... Elegem van a négykezesből, Csajkovszkij úrból, s ebből a nyomorult éghajlatból, amely télen fagyhalálra ítéli az embert, nyáron meg szúnyogfészket nevel még az orrlyukamban is. – Hát erre még nem volt példa. Valaki nemet mondott Nagyezsdának. Először nem hitt a fülének: – mit mond, Imenez? – Nem mondok én semmit, csak holnap reggel már ne keressen, itt sem vagyok! – Állta a szavát. Egy hajnali vonattal utazott el. Goromba levelet hagyott az asztalon, de azt megsemmisítettük. Nagyezsda abban a korban van, mikor a vértolulás egykönnyen végezhet vele. A hidalgó nagy űrt hagyott maga után. Ő ugyanis nemcsak zongorista volt, de postás is: ő vitte Csajkovszkij úrnak azokat az apró ajándékokot, amelyek – csak úgy, mellékesen mondom – több pénzbe kerültek, mint a mi egész évi fizetésünk. Hol egy mandzsettagomb, nyakkendőbe való melltű, színarany szivartárca... ezt ezért a művéért, azt a másikért, most meg azért, mert zongorázott, máskor meg amiért nem zongorázott... Nos, Imenez hűségesen szállította a kis szuveníreket, s hazajőve pontosan beszámolt: hogyan viselkedett az ajándék átvételekor Csajkovszkij mester. Ez az Imenez, aki a világ leglustább állata volt, túltéve még azon a szamáron is, melyen Sancho Panza lovagolt, Imenez se tanulni, se zongorázni nem szeretett ugyan, de a füllentésben utolérhetetlen volt... Hát az a nyomorult spanyol olyan történetekkel jött haza egy-egy Csajkovszkij úrnál tett látogatása után, hogy ilyet sem Shakespeare, sem Goethe nem tudott volna kitalálni. Mondom: mindent megtett, csak dolgozni ne kelljen! A zeneszerzőnél tett látogatásokból újabb és újabb pletykák kerekedtek. Kiderült, hogy a mi szent és szilárd akaratú Nagyezsda Filaretovnánk szép apanázzsal támogatja a szerzőt. Egyetlen kikötése: nem találkozhatnak sohasem. No, most egy használati utasítás, amit el kell mondanom, ha békében akar

élni Nagyezsda Filaretovnával: dicsérni Csajkovszkij urat, semmi gáncsoskodás, bírálat, észrevétel – csak odaadó hozsannázás. Ha tartja magát a jó tanácshoz, akkor nyert ügye van.

*

Délután premier.

Először játszik négykezest a ház úrnőjével. Nagyezsda ámul Claude biztonságán. Csak annyi megjegyzést tesz: – kicsit több érzelem, több melegség nem ártana. Claude válasz nélkül hagyja megjegyzését. Játszik tovább. Hogy vége a muzsikálásnak, kicsit rögtönöz a zongorán, azokat a különös harmóniákat idézve fel, melyek jó esetben csodálkozásra, legtöbbször dühkitörésekre késztették tanárait.

Nagyezsdának jó füle van.

– Érdekes és eredeti akkordok . . .

Claude csendesen lecsukja a zongora fedelét.

– Ezekért a harmóniákért majd hogy nem testi épségemmel fizettem. Durand professzor urat úgy felbőszítették, hogy mérgében kezemre csapta a zongorafedelet. E kis kaland után két hétig borogattam feketedett körmeimet.

*

Júliát alig látja.

Szonya szorgalmas növendék. Minden másodnap vesz órát és alaposan készül is. Szonya, tartva magát az anyai parancshoz, két sűrű fonatban hordja a haját, mely ott harangoz a válla fölött zongorázás közben. A kis Hummel-szonáta szüneteiben beszélgetnek.

– Egyszer el kell jönnie Oroszországba.

– Ilyen messze nem utazhatom.

– Ugyan miért?

Claude vállat von.

– Én még diák vagyok, s az útiköltség Oroszországba egy egész vagyon.

– Majd mama kifizeti.

– Rábeszélné?

Szonya elpirul.

– Miért ne? Maga igazán nagyszerűen zongorázik, és jól is tanít.

Nagyezsda végszóra ér be.

– Jövőre nagy terveim vannak magával, Bussy. Kicsit utazgatunk a világban, s ha időnkből kitelik, ellátogatunk haza is. Aki nem látta Oroszországot, az nem tud a világról semmit sem. Törpék közt óriás. A sok satnya, romlott nép között maga az egészség, de erről ráérünk még beszélni. Most csak muzsikáljon. És figyelmeztesse Szonyát, ne üljön görbén a zongoránál. Púpos lesz, és nem akad Oroszországban egyetlen férfi, aki hajlandó feleségül venni.

Hogy Nagyezsda után csukódik az ajtó, Claude halkan megjegyzi:

– Ha Oroszországban nem, talán Párizsban akad . . .

*

Ez már bizony barátság: Nagyezsda Bussziknak vagy le bouillant Achille-nak becézi az ifjút. Szonya tovább megy: négyszemközt Petruskának hívja Debussyt. Kicsit kétértelmű kedveskedés. Petruska a bábszínház kedvelt figurája, aki megveretik, nem egyszer a dicstelen halál kerülgeti, de végül csak győz: furfangjával, kedvességével. Ez a becenév: Petruska, kicsit utal Claude helyzetére is a kastélyban. A hölgyek unatkoznak. A házban található mázsányi francia regény, a délutáni és esti kamarazenélés ellenére is. Petruska szórakoztatja a társaságot. Ezeken a házi kabarékon tanárait utánozza, a Comédie híres színészeit és énekeseit, akiket a hetvenes-nyolcvanas években szárnyra kapott a világhír. Nagyezsda harsányan kacag. A térdeit csapkodja. Pahulszkij nemkülönben. Csak a trió csellistája bóbiskol meg a ház angol úrnője, aki az önfegyelem, vagy inkább idomítás csodájaként merev derékkal, s nyitott szemekkel alszik, csak egy-egy hangosabb akkordra vagy dallamfoszlányra riadva fel.

Nagyezsda nagyon jól érezte magát, s kicsit, nagyon kicsit

belesodródott Claude egyéniségének vonzásába. Lelkiismeretfurdalásos leveleket írt a távolról imádott Csajkovszkijnak:

„Utálom ezeket a francia sarlatánokat. – Massenet, Delibes, Godard, talán még a plágiumra is képesek. Épp ezért nem is mutatom meg az ön legújabb opuszait a kis franciának."

Később enyhít a francia vendégről alkotott képen:

„Igazi párizsi, tetőtől talpig az. Szellemes, és kész színész. Úgy utánozza Thomas-t és Gounod-t, hogy meg kell szakadni rajta."

A Debussyről festett kép egyre barátságosabb. Nagyezsda elküldi Claude fotografiáját is.

Csajkovszkij tüstént válaszol:

„Bussy úr kissé emlékeztet az ifjú Rubinsteinre. Adja Isten, hogy neki is olyan sikeres pálya jusson osztályrészül, mint a zongoristák királyának."

*

Szép, boldog nyár.

Szonya emlékfürtöt ad a hajából, amit Claude néhány kottasorral viszonoz, az ajánlásban rejtve el a félénk, szemérmes vallomást.

Vajon Claude szerelmes?

Persze Szonya bájos, finom, jómódtól, gondtalanságtól és nehéz orosz parfümöktől illatozó, de az ifjúi szerelem mégse neki szól, hanem a kastélynak, a Cher folyó fölött hunyorgó reggeli napfénynek, a csodálatos hálószobának, melyben egyes-egyedül lakik, s mely annyi évszázad után is királyok, hercegnők és hódító főurak lélegzetét őrzi.

Claude szerelmes az életformába, a boldogságba, mely elsősorban abból adódik, hogy ezt a jólétet nem kapja senkitől ajándékba. Ez nem Arosa úr alamizsnája és nem a szép Ferronnière-é. Ezt ő maga teremti elő. Munkájával, rátermettségével – miért kicsinyítené saját képességeit: tehetségével, sőt zsenialitásával.

Aztán az egész nyári boldogság szétfoszlik, mint egy fantáziapókhálóból összeszőtt látomás. Nagyezsda rossz híreket kap ha-

zulról. A fiúk, a híres vasgyúrók, de mindenekelőtt Vlagyimir, valami disznóságot csinált, amiben szerepel a kártya, a nő, könnyelműen aláírt váltó és persze rengeteg pénz. Nagyezsda azonnal csomagoltat, Szonya hiába nyűgösködik, és mindhiába a frissiben érkezett Csajkovszkij kézirat, amit idő híján már le sem játszanak, indulás azonnal, egyetlen óra késedelem nélkül.

*

Ismét otthon.

Rue Pigalle. Szegénység, családi csatazaj. Képtelen dolgozni. Pedig a zenei ötletek, mint mondani szokás: a tolla hegyében vannak. Csak le kellene írni. Talán így helyesebb: ki kellene írnia magából. Nem megy. Legtöbb kísérletét megsemmisíti.

Anyagi gondjai enyhültek, hiszen Nagyezsda komoly összeggel bocsátotta el, de hát itt az új gond: fölvétetheti magát a zeneszerzésre, de kihez? Massenet muzsikáját sokra becsüli. Némi fenntartással s ifjúi homlokráncokkal, melyek a nyilvánvalóan banális effektusoknak, kihegyezett poénnek, fényesre taposott közhelyeknek szólnak. Mindezek elllenére Massenet zsenialitásához nem fér kétség, de mint tanár, nem kívánatos. Olyan ragadós és olyan édes, mint a madaraknak kirakott lépvessző, ettől aztán nehéz, vagy inkább lehetetlen szabadulni. César Franck? Claude azzal hessegeti el magától a gondolatot, hogy Franck stílusa *agyonmodulált*. Ez a stílus egy virtuózé, aki olyan fölényesen uralkodik a hangnemek, átmenetek, sosem hallott modulációk birodalmán, hogy végül is saját tudományának foglya lesz: muzsikáján eluralkodik ez a folytonos hangnemváltás, zavarva a mű tiszta, nyugodt derűjét. Ez a kifogás azonban nagyon koholtnak látszik. Claude – csakúgy, mint Massenet esetében – fél a mintakép túlságosan vonzó erejétől. Nem akar belehullani Franck költészetének csábító és felperzselő lángjába. Egyedül akar maradni. Önmaga akar maradni. A legcsodálatosabb visszhang sem ér fel azzal a dallammal, amit mi magunk teremtettünk. Tehát sem Massenet, sem Franck. De hát kihez forduljon mégis? Sok ideje nincs a válogatásra, mert indul a tanév, s neki valamelyik professzorhoz

„el kell szegődnie". Választása végül is Ernest Guiraud-ra esik. A professzor ez idő tájt negyvenedik életéve körül jár, valóságos ifjú a sok nagy öreg között. Kiválóan érti a „szakmát", hiszen ő egészítette ki a Carment, mindmáig élő recitativókkal, s ő fejezte be a Hoffmann meséit is. Saját művei, melyek a maguk idején egész szép sikert arattak, nem ragadták meg a hallgatót eredetiségükkel, vagy éppen merészségükkel. Guiraud, ez az amerikai származású muzsikus, aki kissé távol tartott magától mindenkit, talán éppen azért, mert hajszolt munkatempója során száz és száz emberrel kellett kontaktust teremtenie, Guiraud kifogástalan, de kissé hűvös udvariassággal fogadta a fiatalembert.

– Hozott magával valami kompozíciót?

Debussy a mester elé rakta egyetlen szerény zsengéjét, a Danse bohémienne-t.

Guiraud fagyosan mosolygott.

– Nem sok, igazán nem sok, kedves barátom!

– Két dalt is írtam Banville és Bourget szövegére. Félek, nagyon kezdetlegesek.

Guiraud gyorsan áttekinti a kéziratokat, aztán nyújtja a kezét.

– Azt hiszem, meg fogjuk érteni egymást. A világ rendje az, hogy a diákok mindig nagyon merészek, a tanárok viszont nagyon maradiak. Baj csak akkor van, ha a tanár a maga képére akarja gyúrni növendékét. Nos, én megígérem, hogy nem fogok erre törekedni, nem a békesség kedvéért, hanem mert tehetségesnek ítélem önt.

*

Guiraud órái valóban simán peregtek. Soha semmi súrlódás. A tanár úr tett néha egy-egy megjegyzést anélkül, hogy bírálatát egy kinyilatkoztatás cáfolhatatlan törvényeként hirdette volna ki. Claude elég ritkán hallgatott a kritikára. Makacsul, szinte mániákusan kereste önmagát. Azt a hangot, melyek szöges ellentétben voltak mindazzal, amit az utolsó száz évben tanítottak, őt magát mégis valami különös mámorral ajándékozták

meg, részegséggel, ami semmi mással össze nem hasonlítható: ez a gyönyörűséges kábulat az alkotásé. A teremtésé, ami valami újat, sosem látottat, sosem hallottat hoz létre.

*

A felfedező út, melynek célja önmagunk felderítése, egykönnyen valamiféle remete-magatartáshoz vezet. Divatos szóval így mondják: köldöknézés. De Claude-ban megvolt a zseniális ember egészséges ösztöne is: ne zárkózz el, ne teremts magad körül magányt, épp ellenkezőleg: ismerd meg a világot magad körül, mert bármily különösen hangzik is: csak ezzel a kerülővel jutsz el önmagadhoz.

Hát ott van a Châtelet-ben minden héten, ebben az óriás hombárban, mely háromezer-hatszáz embert fogad be nem éppen kifogástalan tisztaságú falai közé, s ahol a francia zene megszállottja, Colonne úr dirigál. Műsorán Saint-Saëns, Massenet, Reyer, Bizet, Lalo és az újra meg újra fölfedezett Berlioz. Colonne mester mindennel vádolható, csak aprólékos pedantériával nem. Fölényesen vezényelt, egyesek szerint olyan fölényesen, hogy az elébe rakott partitúrát szinte figyelembe sem vette. Nem a kottafejeket interpretálta, hanem saját lángoló lelkesedését, elragadtatását, mely néha olyan méreteket öltött, hogy könnyei végigcsurogtak az arcán, összevegyültek verejtékével, s ezen bőséges permet eredményeként valóságos tócsa keletkezett a kottalapon, mintha egy olvadó eresz alá rakták volna. Mindez nem zavarta sem a közönséget, sem a muzsikusokat, legkevésbé a dirigenst. Colonne mester egy nagy fortissimónál megnőtt, szinte a zenekar fölé magasodott, a néző azt várta, hogy végül is elrepül nem csekély testsúlyával, orrvégére csúsztatott cvikkerével és átizzadt frakkjával egyetemben. Colonne közönsége két táborra, bízvást mondhatjuk két ellenséges táborra szakadt. A földszinten azok a hölgyek és urak foglaltak helyet, akik hintón érkeztek, s akiket fodrász, komorna, urasági inas és egész szolgasereg készített elő a társadalmi eseményre. Ezek a hölgyek és urak „kesztyűs kézzel" tapsoltak; ínyencek, akiket már csak a legvadabb ízek hoznak izga-

lomba. Colonne egy-egy zeneszám után, mintegy visszaérkezve a földre, ahonnét – mint mondottuk – elrepült a harmóniák és dallamok Illés-szekerén, a karmester nem a földszinti hölgyeknek és uraknak hajlongott, hanem a karzat népének, mely *kesztyű nélkül* tapsolt, őrjöngött, s megmámorosodva a lelkesedéstől, a legkülönbözőbb tárgyakat hajigálta a földszinti uraságok fejére: a ronggyá tépett műsorlaptól kezdve a rossz legyezők, foszlott zsebkendők, törött fésűk és hervadt virágok özönén át egészen a megunt és fölöslegessé vált ruhadarabokig, amelyeket az emelet szaharai hőségében már előbb levetettek magukról. Colonne úr előszeretettel vezényelte Berliozt, mert a Fantasztikus szimfóniát nemcsak előadta, hanem végig is szenvedte, mint holmi zseniális színész, aki minden rekvizit nélkül eljátssza a bódult szerelmest, az ópiumevőt, akit hol fojtogatnak, hol mennyei gyönyörűségben részesítenek démonai, az elítéltet, aki a vérpadra hág és a megdicsőült héroszt, aki végül is elnyeri a legdicsőbb pálmát – a halhatatlanságot. Hogy egy Fantasztikus szimfónia előadása után minő zaj, égiháború, vagy inkább földrengés tört ki a színházban, azt ma már leírni sem lehet. A földszintiek úgy ültek zsöllyéikben, mint egy süllyedő hajó előkelő hajótöröttjei, akik sorsukra bízzák magukat, mondván; a természet hatalma ellen úgy sem lehet tenni semmit. Az emeletiek viszont csak duzzasztották, mondhatnók: kihívták a vihar gonosz erőit: sarkukkal rugdalták a padozatot, öklükkel verték az előttük hajladozó, csikorgó széktámlákat (az ütésekből olykor jutott az előttük levő sor zenebarátainak is), s mindezt tetézte valami ezerszólamú kórus, amelynek szövege nem volt, csak hosszan kitartott magánhangzói, melyek egy előre megbeszélt és gondosan betartott rítus szerint váltakoztak. Colonne úr ez idő tájt még a tisztes szegénység barátja volt, s fütyült a frakkos közönségre, mely csak pénzét hozta el: szívét otthon hagyta. Ennek a nemes, szociális magatartásnak az lett az eredménye, hogy Colonne mester csődbe jutott. A csőd rendkívül kínos perceket szerzett nemcsak a zenészeknek, hanem az eljárásban részt vevő ügyvédeknek, vállalkozóknak és hivatalnokoknak is. Kiderült, hogy Colonne-nak az égvilágon semmije nincs, néhány rongyos kottán, gyanús tiszta-

ságú frakkingen és azon az egy szál ruhán kívül, melyben napközben reprezentált, este dirigált, kora reggel próbált és délben nagyon szegényes ebédjét fogyasztotta el. A zenekar néhány élelmes tagja a vezetést kivette a derék Colonne kezéből, s kimondta az Association Artistique megalakulását. Konzorcium, melynek csak alkalmazottja a mester, de nem vezetője többé. Persze megváltozott a hangversenyek szelleme és illemtana is. Az emelet egyre csendesebb lett, a földszinti jegyek viszont egyre drágábbak. A teremőrök udvariasan, de nagyon határozottan figyelmeztették az ifjú publikumot, hogy a szemetelésnek és padtörő lelkesedésnek egyszer s mindenkorra vége, mint ahogy megszűntnek tekintendők a nyakló nélkül osztogatott ingyenjegyek is. Colonne úr még ott lelkesedett, lángolt, izzadt és sírt a karmesteri dobogón, de mind gyakrabban jöttek a világhírű vendégek: Hans Richter, Hermann Levi, Félix Mottl, Artur Nikisch (megannyi szállascsinálója Wagner művészetének), később jött Grieg, Csajkovszkij, Richard Strauss és olyan világhíresség, mint Rubinstein, Sarasate, Ysaye, Paderewski és d'Albert.

Mikor Claude a Colonne-koncertekre kezdett járni, az intézmény mindössze hat-hét éves volt.

Debussy természetesen fenn a karzaton. Együtt tombolva és újrázva a fiatalokkal, akik persze nemcsak a Conservatoire-ből jöttek, hiszen szép számmal akadtak itt festők, szobrászok, leendő mérnökök, orvosok, sőt: leendő tábornokok és marsallok is.

Csak később, az 1880-as évek elején kezdett az ifjúság – az imént említett kormányváltozás folyományaként – átszállingózni a Théâtre du Château d'Eau-ba. Itt a vezér – Lamoureux mester volt. Ha Colonne az elragadó, már-már megható slendriánságot képviselte, Lamoureux mester maga volt a professzori pontosság. Példátlan szorgalommal készült fel egy-egy előadásra. Nem tűrt semmiféle mulasztást: a hegedűsök vonói olyan egyöntetűséggel emelkedtek és süllyedtek, mint egy gályán az evezők. Itt nem létezett, hogy egy hangszer akárcsak egy harmincketteddel is előbb vágjon be, mint ahogy nem fordulhatott elő, hogy egy végakkord foghíjasan, üresen zendüljön. Egy-egy crescendónak úgy kellett emelkednie, mint a bibliabéli laj-

torjának, mely egyenesen a mennyekbe visz. S a decrescendók úgy haltak el, hogy végüket már nem is hallottad, sejthetted csupán. Lamoureux mester volt az első, aki Wagnert adott elő, előbb csak felvonásokat, majd teljes műveket; természetesen oratórium formában. Az előadások hangulatára jellemző, hogy a nézőket különös felirat várta az előcsarnokban:

„A Société des Nouveaux Concerts igazgatósága, mely szeretné, hogy az előadásokat ne zavarja semminő kellemetlen incidens, tiszteletteljesen kéri a nagyérdemű közönséget, hogy felvonásvég előtt méltóztassanak tetszésük vagy nemtetszésük kifejezését mellőzni."

Colonne-t megmentette az óriási nézőtér, s a tetemes bevétel, mely még fél- vagy harmadház esetén is biztosította az együttes fennmaradását. Lamoureux színháza kicsiny volt, ezért hamarosan vándorútra kellett kelnie. Előbb a Cirque des Champs-Elysées-be költözött, de itt sem volt soká maradása. Végül is a Nouveau Théâtre-ban kötött ki, mely a derék karnagy szerencsétlenségére nemcsak szomszédos volt a Casino de Paris-val, hanem nézőtere egyugyanazon előcsarnokból, illetve lépcsőházból nyílt. A csodálatos wagneri deklamáció olykor összevegyült a Casino kánkánjával, Wotan búcsúja az operettfinálé rikoltozásával, Isolda szerelmi halála a trombitaharsogással, mely a belépő primadonnát köszöntötte odaát.

Claude, aki szabadulni akart Massenet és Franck varázsától, most egy veszedelmesebb géniusz vonzásába került. Wagner nem stílus a stílusok között. Wagner kizárólagosságot követel magának, mintegy eltörölve mindazt, amit előtte létrehoztak, önmagát pedig, mint a megmásíthatatlant, a véglegest, ne szépítsük a dolgot: önmagát mint az örökkévalóságot tüntetve fel. Nincs többé vagy-vagy... Csak ez az egy járható út létezik, melyet Wagner óriási zenekara jelöl ki, az orkeszter, mely mindent tud, amit az emberi szív érezhet, az emberi agy gondolhat, amivel a természet körülvesz bennünket, fenyegetve és simogatva. Ez a zenekar az istenek hangján beszél vagy az emberek nevében, akik Wagner csodálatos mitológiájában úgy összekeveredtek a Walhalla lakóival, mint ahogy a jelen fogódzik

a múltba, az aktuális kergeti az öröklétet, mint ahogy a wagneri filozófia vegyíti a látszatot a valósággal.

Claude nemcsak Colonne vagy Lamoureux előadásaira támaszkodik. Megszerez néhány vezérkönyvet is.

Maga sem tudja pontosan, mi nyűgözi le leginkább: a példátlan magabiztosság, amivel Wagner kolosszusait létrehozza, nem aggályoskodva pillanatig sem: vajon elviseli-e mindezt egy átlagember, vajon létezik-e hallgató, akit odaszegez óraszámra ez az örök dallam, mely az áriához, kavatinákhoz és operafinálékhoz szokott fülnek maga az örök dallamtalanság. Nem tudja, mit csodáljon elsősorban: a példátlan rafinériát, amivel az orkeszter körülfogja az embert, mint holmi folyondár, törékeny, finom ágacskákból és indákból fonva kötélnél erősebb béklyót. Nem, nem a zenekar és nem az éneklő beszéd, nem a mítosz és nem Wagner egocentrikus világa . . ., hanem az igény, amit önmagával és publikumával szemben támaszt! Nincs itt egyetlen hang sem a divatos operák divatos dallamainak közhelyeiből. Wagner nem enged egy pillanatra sem abból a magas feszültségből, mely azonnal megszakad, mihelyt egyetlen talmi szakasz, egyetlen kétes értékű gondolatfoszlány zavarja az emberi, művészi ihletáram folyamatosságát.

*

A Conservatoire könyvtárában minden föllelhető. Wagner csakúgy, mint a késői Beethoven. Az utolsó vonósnégyesek Egy átlagos francia muzsikus számára megannyi ijesztő útvesztő, mely burjánzó szólamrajzával Bachig, sőt Dürerig mutat. Claude-ot vonzza és taszítja, mint mikor magunk sem tudjuk: valami éget-e, vagy jéggé fagyaszt. Mondom, e remekműveket kikölcsönözhetné a könyvtárból is, de benne most kezd nyiladozni egy különös szenvedély – a gyűjtő passziója. Szereti, ha a legfontosabb partitúrák ott vannak körülötte. A sajátjai. Ráfirkálhat lapszegélyükre, magához ölelheti a kottacsomót, vagy dühödten a sarokba vághatja, lelkesedése vagy ellenszenve szerint. A „gyűjtemény" garasonként összeszedett tárgyai (gyűjti a szép színes nyomatokat, japán metszeteket, a szomszéd kár-

pitostól elkért delejes érintésű bársonyrongyokat, a Szajnaparton fölszedett különleges erezetű kavicsokat, könyveket, folyóiratokat és néhány angol nyelvtant – mindig szeretett volna megtanulni angolul, de ez sohasem sikerült –, a madarak röptükben elhullajtott tollait és ezerféle író- vagy rajzszerszámot, pirosat, kéket, zöldet, püspöklilát, mert néha úgy érzi, a leírt szólamokat nemcsak hallania, de látnia is kell, mintha valami gazdag festményt nézne előtérrel, fényben izzó centrummal és párába vesző háttérdíszletekkel), e szerény kis kacatok, garasos ócskaságok úgy veszik körül, mint megannyi háziállat. Értékük, vagy értéktelenségük lényegtelen számára. Szüksége van a bársonydarab macskaszőrtapintására, egy üvegcserép kígyószem villanására, vagy arra a nosztalgikus ábrándra, melyet egy fénymásolata támaszt – a távoli Indiákra vagy a tengerre szólítva; a csodálatos Édenbe, amit megkapott gyermekkora ajándékaként, s amit, úgy látszik, el kell veszítenie örökre. Az élettelen tárgyak e kis menazsériája egyben védekezés az otthon ellen is, amely nemcsak a gondolkodó, tegyük hozzá: mind elmélyültebben gondolkodó fiatalember intellektusát sérti, hanem majdnem betegesen érzékeny érzékszerveit is. Idegesítik a falkárpit foszladozó rózsái, az olcsó étkezések illata, mely beivódik bútorba, szőnyegbe, kopott függönyökbe, s a család szegényes ruhatárába, a rosszul, vagy sehogysem szellőztetett lakásba. Az „öreg", a családfő mindehhez még pipázik is. Szinte szünet nélkül. Így alszik el, s ezzel ébred. Valami csodálatos technika jóvoltából beszélni is tud, anélkül hogy a pipát letenné pillanatra is. Az ott sziszeg, szortyog a fogai közt és Manuel Achille beszél, beszél, hangsúlyok, kettőspontok, vesszők vagy mondatberekesztő írásjelek nélkül, csupa olyan dologról, amit már ezerszer elmondott. Csupa olyan csattanóval, mely puskapor híján lehuppan a földre, mielőtt még szellemi rakétaként felemelkedne. Manuel Achille beszél, és Debussy asszony is beszél, egyidejűleg, anélkül hogy a két szólam akár összhangosodna vagy harcolna egymással. Két végtelen monológ. Mindegyikük önnön hangjára figyel, mintegy kirekesztve magából nemcsak a partner hangját, de még testi jelenlétét is. Claude tehát védekezik. Gyűjtéssel. Munkával, s olyan szokásokat, mondhatnók jellem-

vonásokat ölt fel, amelyek ugyancsak a testi-szellemi védekezés jegyében születtek. Kissé extravagánsan öltözik. Ahogy a művésznegyed hősei: színészek, festők, írók, s a szellem tűzhelyei mellett melegedő szegénylegények. Széles kalap, bársonyzeke és hanyagul megkötött csokornyakkendő. Finom cipők, s egy-egy kameautánzat, mandzsettagomb és nyakkendőtű helyett. A finom anyagokat keresi. A legfinomabbakat. Valami van a fellépésében, ami a szabók, cipészek, könyvkereskedők és egyéb boltosok bizalmát már eleve biztosítja. Szívesen hiteleznek neki. Pedig még nem mutatott fel semmit. A rosszul öltözött „kültelki" gyerek kezdi felvenni azt a tartást, amiről néhány év múltán így beszélnek barátai és sorstársai: mint valami doge, aki lelépett egy Tiziano-képről. Mások azt mondják: méltóságteljesen jár-kel, puhán és zajtalanul, mint a nagy, ragadozó macskák. Kezd felbukkanni itt is, ott is, Párizs valamelyik művészkávéházában. Jelentőségteljesen, sőt méltóságteljesen hallgat. Ha megszólal, valahogy csendesség támad az asztal körül. Miért? Valami nagy tett van már a háta mögött? Siker, feltűnés, ami az emberek figyelmét hozzámágnesezi? Nem. Légköre van. Valami elemezhetetlen sugárzás, ami a nagy embert jósolja. Senki nem mondja ki, mint ahogy senki sem tisztázta magában ezt a vélekedést. De azért a különös emberi elektromossággal töltött atmoszféra ott van, helyesebben: ott feszül körülötte.

Gyűjtő. Tehát sokat kutat a Szajna-parti bouquiniste-ek ládáiban. Vásárol. Legtöbbször pénz helyett ígéretre. Igaz, ha keres néhány garast, rohan azonnal, mert röstellené, hogy egy kis ember csalódjék benne. Aztán a Szajna-partról eljut a Quartier Latin-be. A legtöbb időt Monsieur Baron üzletében tölti. Baron úr olyan szennyes, mint a könyvei. Baron ugyanis antikvárius. Elzászi franciának mondja magát, de kiejtése inkább holmi keleti eredetre vall. Baron mester pórusaiba beivódott a por, az a finom, nemes por, amely ódon kódexek őrzője, s akkor rakódott le Fragonard, Boucher, Watteau metszeteire, midőn e kincset érő lapokat még madame Montespan, vagy talán maga Pompadour lapozta. Monsieur Baron gyanúsan fekete keze mégis a legfinomabb műszernek bizonyul az antikvitások

vizsgálata során. Ez a bűvöletes tapintás pontos felvilágosítást ad a papír minőségéről, születéséről, a születés évszámáról és helyéről. Baron úr hüvelykujjának és mutatóujjának csipesze a leggyengédebb érintésre képes és a legnagyobb szilárdságra, mikor pénzt kell tapintania, nem annyira a bevételezett, mint a kiadott bankjegyeket szorongatva.

Baron mester a leggorombább boltos nemcsak a Quartier Latinben, hanem egész Párizsban. Az ostoba embereket kitiltja az üzletből. Nem azonnal. Csak többszöri kísérlet után. Előbb megpróbálja a műveltség oldalára állítani a műveletleneket, vagy ami még ennél is rosszabb, a félművelteket. Könyveket ajánl. Potom áron. Hasznáról is lemondva, aztán kikérdezi a nyomorult vevőt, hogy elolvasta-e a könyvet, s ha igen, mit olvasott ki belőle. Ha a vizsga sikertelen – vége a barátságnak, Baron nem ad több könyvet aranyért sem.

A kis, szutykos antikvárius – ámbár most látja először – úgy fogadja Debussyt, mint egy ifjú fejedelmet. De azért vizsgáztatja őt is.

– Muzsikus, ugye?

– Igen, az vagyok.

– Kottám nincs.

– A könyv legalább annyira érdekel.

A poros szemüveg mögött kíváncsian villan az antikvárius szeme.

– Milyen nyelven olvas, kedves ifjú barátom?

Claude bizonytalankodik.

– Hát főleg franciául . . .

– Németül nem?

Claude úgy tesz, mintha nem hallaná a kérdést és már bele is túr az egyik ládába.

A porlepte kisember nem tágít.

– Pedig németül olvasni kell. Ezt én bátran állíthatom, mert nekem két anyanyelvem van – titokzatosan teszi hozzá – vagy talán három is, de hát ez most nem fontos. Mit ér egy ember Goethe vagy éppen Heine nélkül, akit egyébként jól ismertem, s aki néha megtisztelte boltomat is, sőt olykor fizetni is

akart, persze nem fogadtam el tőle egyetlen fillért sem, csak arra kértem, engedélyezze, hogy bélyegzőmet beleüssem a könyv első és utolsó lapjába. És hát, ha muzsikus, Wagner urat is olvasnia kellene, akit szintén ismertem személyesen, de távolról sem kedveltem úgy, mint az istenben boldogult néhai Heinrich Heine urat. Meggyőződésem, hogy Wagner úr gyűlölte a franciákat, ami nagyon csúnya dolog. Mondhatnám komisz eljárás. Mert hogy lehet gyűlölni azokat, akik bátor orvosként önmagukon próbálják ki először a legkétesebb gyógyszereket, a legfantasztikusabb orvosi műtéteket s az érvágás legveszedelmesebb módozatait! Olyasmire gondolok, mint 1789, 1848 vagy – a poros emberke óvatosan körülnézett, mintha az üres üzlet diszkréciójában sem bízna teljességgel – és hát a Kommünre gondolok! Erős medicina, merész érvágás... A franciákra nem volna szabad haragudni. De hát elfecsegem itt az időt. Itt van Moscheles úr kis önéletrajza. Úgy hiszem, eredetileg angolul írta, de lefordították franciára is. Vigye haza, kedves barátom, és olvassa el. Nem, nem, semmi köszönet és semmi fizetség. A kötetet tartsa meg, s ha tetszik, gondoljon rám... Már úgy értem: szeretettel. Van itt egy kis Nietzsche könyvem is, ezt sajnos hiába adnám oda. Német nyelven íródott. Méghozzá igen nehéz és igen bonyolult németséggel. De nem baj. Ha belátogat hozzám, egy-egy passzust lefordítok majd önnek.

*

Otthon ráveti magát a könyvre. Moscheles a század első felének ünnepelt zongorahőse, biztos szemű kortárs, aki nem ittasodott meg saját hírnevétől: figyelte az egész látóhatárt. Azt mondja: *Chopin nem szerette a romantikusokat, sem Hugo Victort, sem Berliozt, az édesen szentimentális Mendelssohnt sem, és nem vonzódott a beethoveni életműhöz. Igazi mestere Bach volt, istene Mozart. Szellemi végrendeletében kimondta: „Jouez du Mozart en mémoire de moi..."*

Chopin gyűlölte a hangoskodást. A vad érzelmi kitöréseket, az erőszakos ritmizálást, a szeszélyes tempóváltást. Csupán sej-

tetni akarok. Csak elkezdem a festményt – a befejezést hallgatóimra bízom. Miért beszéljek folyton én. És miért hangoskodjam. Félő, a rettenetes zaj elrettenti a múzsákat.

*

Miféle varázsló ez a Baron, hogy éppen olyan könyvet ad a kezébe, mely saját gondolatait visszhangozza. Vagy inkább kétségeit. Át kell „hangszerelnie" egész muzikalitását. Azt a finomabb, csendesebb és sejtelmesebb zenei beszédet kell megtanulnia, ami csak elkezdi a festményt, a befejezést hallgatóira bízva. S úgy látszik baj van ifjúkora olvasmányaival is. Miért mindig Hugo és Lamartine. Miért mindig a romantikus póz, miért mindig a folytonos tisztelgés egy olyan áldozati láng előtt, amely már réges-régen kialudt.

Az az életforma, mely Byront éltette, nincs többé. Az a lelkesedés, mely Hugónak szárnyakat adott, majdhogynem nevetségessé vált. Már csak paródiaként él. Visszájára fordított királyi palást, mely férceit, rongyos bélését, s a színehagyott bársony penészfoltjait mutatja.

Mindez meghalt.

Lehet.

De hát mi az, ami él?!

*

Hét múltán újra Baronnál.

Az öreg már várja.

– Na, most lehúzom a redőnyt. Együtt olvasgatunk. Németből fordítok, hát jól figyeljen, mert akárhogyis, ez a nietzschei szöveg olyan fenséges, már-már embertelenül magasztos, hogy szinte lefordíthatatlan. Ezt németül álmodták meg, ez németül lett valósággá, s tulajdonképp németül is kell megérteni. No, figyeljen csak:

„A művészet és az ember világmindenségét nem ismerte senki sem, ő nyitotta rá először a szemét – Wagner Richard. Az ő útja az első világkörüli hajózás a művészet birodalmában,

amely, úgy látszik, nemcsak új művészetet tárt föl, hanem magát a művészetet szabadította ki rejtekéből. És ezzel a Wagner Richard-i tettel minden eddigi modern művészet vagy reménytelen magányban, mondhatnók: remeteségben senyved el, vagy mint fényűzési haszontalanság veszti értékét. Sok mindennek ütött most az elmúlás órája. Jósnő ez a wagneri művészet, mely a jövőbe lát, s ott nemcsak a művészetek elmúlását látja közeledni. Intő keze a mi állítólagos műveltségünk előtt ijesztő jelként emelkedik a magasba. Hadd vigadjanak a tudatlanok, hadd röpködjenek pillanatok alatt lehervadó jó kedvükben; nekünk viszont, az újra feltámadt művészet tanítványainak, komolyságra, mély és szent komolyságra jött el időnk és akaratunk."

– Nos, mit szól mindehhez? – kérdezi Baron, s a nagyobb biztonság kedvéért homlokára tolja szemüvegét. – Csak az igazat mondja, fiatalember. Ez a szöveg nem tűr hamiskodást!

Claude bólint.

– Érdekes. Olvassa tovább Baron úr!

„Vajon nem kell-e szellemileg, erkölcsileg megújhodnia mindazoknak, akik egy Wagner-előadás után ihletetten, mintegy szárnyakat bontva hazatérnek? Ámbár az is lehet, aki ez emberfeletti csodák után ott botorkál mindennapi életének útvesztőjében, végül is felsóhajt együtt Izoldával – hogy is tudtam eddigi életemet elviselni? S ha kell, hogyan is tudom elviselni majd?"

Baron becsukja a könyvet.

– Szeretném, ha most fokozottan figyelne, mert Nietzsche itt mondja ki először, hogy ez a művészet nemcsak ízlésünket változtatja meg. Megváltoztatja a szellemi tájak flóráját és faunáját. Égboltunkat és az intellektus csillagrendszerét. Múltkor azt mondottam: gonosz és igazságtalan dolog, ha valaki haragszik a franciákra, most viszont arra szeretném tanítani önt, hogy helytelen és kultúraellenes, ha a németekkel szemben gyűlölködünk. Mert igaz, mi csodálatos tornyokat, csipkefinom íveket, s nemegyszer nagyszerű katedrálisokat építettünk föl-föl a magasba. Oly mohón kívánva a felemelkedést, mint a szőlőinda, mely a napfényt keresi. Ezek a németek viszont a mély alapo-

zásról gondoskodtak. A fundamentumról, mely nem látszik ugyan, de mégis ez az alapépítmény tartja a tornyok, vízvetők, szélkakasok és viharban, napfényben fürösztött oromkeresztek ezreit. A franciák mind magasabbra, a németek mind mélyebbre törnek. Mi a fényt keressük, ők a sötétséget, vagy legalábbis a félhomályt, mely gondolkodásra, számvetésre, az önmagunkkal vívott küzdelemre késztet.

Baron tovább fordít:

„Wagner a legdacosabb egyéniségeket is leigázza. Nincs többé tehetséges muzsikus, aki bensőleg ne hallgatna rá, s ne tartaná őt meghallgatásra méltóbbnak, mint önmagát és minden más muzsikát, ami Wagner nélkül és Wagner világán kívül született. Némelyek valósággal birkóznak ezzel a felettük elhatalmasodó, benső gyönyörűséggel. Ezek aggodalmas készséggel száműzik magukat a régibb mesterek körébe, s állitólagos önállóságukkal inkább akarnak Schubertre vagy Händelre támaszkodni, mintsem Wagnerre. Mindhiába! Mialatt jobb lelkiismeretük ellen küzdenek, mint művészek egyre silányabbá, kicsinyesebbé válnak, megrontják önmagukat, mert kénytelenek rossz szövetségesekre és rossz barátokra építeni. És mindezen öngyilkos áldozatok után szinte félálomban mégis csak Wagnerre figyelnek. Íme, önmaguk védelmében – önmagukat veszitik el."

*

1880. július 1-én levél Szonyától. Tüneményes francia stilusban. És persze jóval nagyobb terjedelemben, mint aminőre valóban szükség lenne: a kislány, alig tizenhat éves, minden finomkodó francia fordulatot belegyúr a szövegbe, amit csak megtanult mestereitől, olvasmányaiból, s a moszkvai előkelőségek társalgásából. A lényeg: mama, Nagyezsda von Meck, július közepén a svájci Interlakenbe érkezik. Ezúttal nemcsak a két nagylányt hozza magával, hanem a legidősebb fiúkat is – Nyikolajt, Alekszandrt és Vlagyimirt. Aztán egy kedvesen kacér kérdés: – maga még nem kapott anyámtól levelet?

Másnap valóban megjön a levél. Ez nem meghívó – parancs.

Őnagysága felszólítja Claude Achille de Bussy urat, hogy július 10-én, de legkésőbb 15-én az interlakeni Jungfrau szállodában jelenjen meg.

Nagy öröm, de még nagyobb gond.

Mindenekelőtt az útiköltség. Aztán a ruházat. Nem mehet ugyanabban az öltönyben, köpenyben, amit már múlt nyáron is hordott. Tehát végigjárja az áruházakat, s a diáknegyed szabócskáit. Tüneményes frakkot, pantallót és ingeket vásárol és még tüneményesebb csokrokat. Bőröndre való kesztyűbőrből remekelt topánkát, s egy erős csizmát, ha esetleg kirándulásra kerülne sor. A Guiraud-tól kapott kölcsönből jut zsebkendőre, selyem és őzbőr mellényre, s egy széles karimájú Garibaldi kalapra, ami biztosan megdobogtatja majd a lányok szívét.

Ilyen díszöltözetben keresi fel a Conservatoire-t is. Durand, a rettegett professzor megállítja a folyosón:

– Mi az, házasodunk, fiatalember?!

Megjátszott szerénységgel válaszol.

– Nem, csak külföldre készülök.

– Hová, hová?

– Előbb Svájc, aztán ... – bámulatos biztonsággal rögtönöz: – talán Olaszország ... Még magam sem tudom.

Guiraud is kedvtelve pihenteti rajta a szemét.

– Tudod-e, hogy egész csinos legény lett belőled? Hány esztendős is vagy?

– Tizennyolc, uram.

– Hát akkor itt az ideje, hogy nekivágjunk valami komolyabb dolognak. Persze, csak ősszel ... A Római díjra gondolok.

Úgy látszik, a szerencse rámosolyog.

A legnagyobb útikészülődés közepette levelet kap egy bizonyos Madame Moreau-Sainti-től. A hölgy Párizs egyik legkeresettebb énektanárnője. Bazille professzor és Marmontel tanár úr ajánlatára fordul a fiatalemberhez: zongarakísérőre van szüksége, aki nemcsak korrepetál a tanítványokkal, hanem nyilvános hangversenyeken, tehát a dobogón is megállja a helyét.

Claude még aznap elrohan a tanárnőhöz, s azon nyomban meg is állapodik vele: október elsejétől hetenként háromszor

kíséri a növendékeket, s havonta egyszer-kétszer (persze külön díjazás fejében) mint koncertkísérő is rendelkezésre áll.

A tanárnő – hozzá kell tennünk: saját állítása szerint – valaha világjáró énekesnő volt. Claude-nak se ideje, se kedve az állítás valódiságát bolygatni, de az az érzése, hogy a „világjárás", ha nem is teljesen valótlan, de erősen túlzott fogalmazás. Madame Moreau-Sainti csak a röpködő fürtöket tartotta meg a hajdani „nagy énekesnő" fegyverzetéből, a mesterségesen aranyozott fürtöket, amelyek röpködnek, majdhogynem csilingelnek minden fejmozdulatra; megtartotta bíborpirosra színezett, már-már karomnak beillő körmeit, jelezve, hogy ezek a gyengéd kezecskék valaha férfiszíveket szaggattak; őnagysága a diadalmas múlt kábító illatát tartotta meg, az illatszerözönt, mely szinte narkotizálja a vele beszélőt; mindez nem tévesztette meg ifjú barátunkat, aki jól látta a hervadást, azt a megállíthatatlan folyamatot, melyet semminő kendőzőszer vagy parfüm föl nem tartóztathat – a hölgy már rég túljutott a delelőn, s lassan már lefelé ereszkedett, mint mondani szokás: „a domb túlsó oldalán".

– Néhány nap múlva utazom asszonyom, de azért szívesen rendelkezésére állok: tegyen próbát velem.

– Szükségtelen ... az aranyfürtök elismerően csilingelnek.

– És ha egyenesen megkérném ... ?

– Természetesen nagyon boldog leszek, ha eljön, akár még ma délután, ámbár növendékeim javarésze már rég üdül ... Hiszen tudja: mi párizsiak ilyenkor emigrálunk szülővárosunkból, hogy átadjuk helyünket a sok bámész idegennek.

*

Ennek a délutánnak minden élményét elmosta az idő. Claude később nem emlékezett egyetlen növendékre sem, vagy talán nem is akart emlékezni rájuk, hiszen kiderült, hogy a hölgyek – mert ők voltak számbeli fölényben, férfi talán egyetlenegy bukkant csak fel az oktatás folyamán, javarészt ízléses dilettánsok, akik a délelőtti kocsikorzóhoz, a szabónőnél töltött délutánok öröméhez, a még mindig létező irodalmi szalonok mű-

velt fecsegéséhez, a házasélet és a házaséleten kívüli szerelem örömeihez szívesen csatolták a zenét is, ezt a legelőkelőbb semmittevést, ami hatásosabb a legremekebb kozmetikánál is: erősíti a keblet, gyengéddé teszi a tekintetet, s a hangnak olyan árnyalatot ád, mint hegedűnek a hangfogó, vagy zongorának a tompító pedál.

Ő csak egyetlen növendékre emlékezett. A hölgyet Madame Vasnier-nek hívták. Debussy sosem beszélt róla, s egyetlen levelében vagy naplójegyzetében sem említette, így hát a leghitelesebb szemtanú vallomására vagyunk utalva, aki nemcsak látta, de meg is örökítette Vasnier asszony külsejét; nem túlozunk, ha azt mondjuk: még ennél is többet – egyéniségét, tartását, varázsát, ami megigézett mindenkit, aki csak a közelébe került. A szemtanú: Paul Baudry, a festő. A portré, melyet ránk hagyott, közel száz éves. De még most is hódít a gyönyörű asszony csodálatos szeme, mely talán nem is ránk néz, szinte túllát rajtunk, mintha a jövőbe tekintene, melynek oly sokat adott, egy névtelen fiatalembernek ajándékozva buzdítását, beléje vetett bizalmát és talán szerelmét is. Egy homlokba hulló hajfürt: mintha madárszárny árnyéka rajzolódna ki a szűzfehér hóra. Ily vakítóan fehér Madame Vasnier válla és dekoltázsa is, s mindezt – ezer bocsánat a régies, avult szóért – *átlengi* valami melankólia, a szép, sikeres, gazdag, s látszatra boldog emberek mélabúja, akiknek bele kell törődniök, hogy az elmúlás érctörvénye nem tesz kivételt velük sem.

A teljesség kedvéért egy másik portrét is meg kell említenünk, amit Jacques-Emile Blanche festett. A piktor nem mindennapi figura. Dúsgazdag amatőr, mint mondani szokás: „lángészgyanús"! Tagja a „Fekete bandának", mely meghökkentő modernségével rémítgette a nyárspolgárokat. Mivel fütyült minden megrendelésre, fütyült remekműveinek modelljeire is. Azt festette tehát, amit látott, s nem amit a megrendelő kívánt. Persze remekmű ez a kép is, amit Vasnier-né asszonyról festett. A hölgy szépségét nem tagadja ő sem, de azért művében benne van az ellenkezés, amit később, fél évszázaddal az itt leírt események után, publikált:

„Én a hölgyet Dieppe-ben ismertem meg, ahol ült nekem

egy pasztellembez, mellyel később díjat is nyertem... Az az érzésem, hogy a kortársak kissé indokolatlanul tették meg a »Fleurs du mal« hősnőjévé. Szép, nagyon szép polgárasszony volt, akit az ifjú Római díjas rajongó szerelme idealizált."

Ez idő tájt még szó sincs Római díjról és szó sincs szerelemről. Claude próbadélutánon kísért, helyesebben remekelt, mert ha a tanárnőnek és az amatőr dalosoknak nem is, de Madame Vasnier-nek feltétlenül imponálni akart. Kiderült, hogy az asszony nagyon szépen énekel. Ízlésesen. Ismerve saját képessége határait, s mindig e határokon belül maradva. Ma így mondanók: kulturált énekes, aki a jó szövegmondásra, s az intonálás tisztaságára helyezi a súlyt.

Claude a produkció után feláll.

– Ön nagyon szépen énekel, asszonyom.

A csodálatos szempárban titkos fényforrás gyúl ki.

– És ön zseniálisan kísér.

Ez hát az első találkozás. Claude néhány nap múlva utazik, és 1880. július 10-én már ott áll Nagyezsda von Meck asszony előtt, egy hatszobás lakosztály fogadótermében; Nagyezsda egy trónszéknek beillő fotelben foglal helyet, Claude pedig ott áll – feszeng, mert egyelőre senki sem kínálta ülőhellyel.

– Isten hozta, Petruska.

A fiatalember megbiccenti a fejét, Nagyezsda pedig kézcsókra nyújtja a kezét: királynő, aki kegyeiről biztosítja alattvalóját.

– Ismeri már útitervünket?

– Nem, asszonyom, még nem beszéltem senkivel – majdnem hozzáteszi – senkivel az udvartartásból.

– Egy darabig itt maradunk, mert a fürdők jót tesznek a szívemnek, állítólag az asztmámnak is. Aztán átrándulunk Arcachonba. Tudja fiam, nagyon szeretem a tengert. – Pillanatnyi szünet. Nagyezsda jó alaposan végigméri a fiatalembert. Meg kell állapítania: ez már nem a tavalyi Petruska. Komolyabb. Talán öntudatosabb is. E pillanatnyi szünet után folytatja: – És mi tagadás, szeretem az arcachoni játékkaszinót is. Én mindig nyerek. Mert nem a szenvedélyem. Nekem csak játék. Mellettem, körülöttem halált verejtékeznek az emberek. Én

csak nevetek az egészen. És úgy látszik, a szerencse a vidám embereket kedveli. De hát ez nem tartozik ide... a lényeg: a trió együtt van megint. A tavalyi személyzettel (igen, így mondja: személyzet, valami feudális színezettel, a száz év előtti viszonyokra utalva, mikor a muzsikus egy sorban állt – vagy talán hátrább valamivel – a komornyikokkal). Most pedig ismerje meg a fiaimat.

Nagyezsda asszony csengettyűjelzésére három szép szál dalia vonult be: Alekszandr, aki négy nyelven olvassa a század költőit, oroszul, franciául, németül és angolul, így aztán nemcsak Puskinért rajong, hanem Heinéért, Byronért és Victor Hugóért is; ott van Nyikolaj, akiről azt mondják, anyja gyors eszét és akaratát örökölte, s végül kezet fogott muzsikusunkkal a legidősebb fiú, Vlagyimir is. Szertelen, tágszívű, medveerős, báli botrányok és szerelmi kalandok hőse. Szép, mint egy ifjú isten. Tekintete mindig kissé bizonytalan: az elmúlt éjjel vagy a kora reggel elfogyasztott alkohol hatásaként. A másik két legény udvariasan hallgat. Ő az egyetlen, aki odalép a vendéghez, megöleli és meg is csókolja jobbról-balról.

– Anyám sokat beszélt önről – vidám szemvillantással teszi hozzá – és Szonya is. Hát majd csak elunatkozunk valahogy együttesen, testvéri szeretetben... csak arra kérem, ne játsszák mindig a zord klasszikusokat! – mosolya most valóban elragadóvá teszi: – én majd megtanítom önt néhány szép orosz dalra és a táncokra, úgy, ahogy az orosz parasztok járják. Hallott már cigányzenekart? Persze – nem! Hogy is hallhatott volna. Ha egyszer eljön Moszkvába, majd együtt keressük fel a cigánynegyedet. Micsoda lányok, micsoda tűz, micsoda zene... Én a híres koncerttermekben mindig elbóbiskolok, de a cigányzene olyan, mint a parázs. Ha fel nem ugrasz a helyedről, tán meg is éget.

Nagyezsda asszony türelmetlenül kopogtat a botjával:

– Nagyon örültem nektek, fiúk, de most a vendéggel szeretnék kicsit foglalkozni.

Ismét kettesben.

– Arcachon után Olaszország, kedves ifjú barátom. Közelebbről: Firenze. Ez a világ egyetlen pontja, ahol kísértésbe

esem. Talán még Moszkvánál vagy Szentpétervárnál is jobban szeretem. Számomra Firenze jelenti Itália tavaszát. Róma a nyarat és Velence a hervadást, a késő őszt, melybe már beleborzong a tél is. Most pedig keresse fel kedvesem a leányaimat, akik már izgatottan várják. Aztán majd jövök én is. Különös meglepetést tartogatok az ön számára. Remélem, örömet szerzek vele.

*

A meglepetés: Nagyezsda asszony átadja Claude-nak Csajkovszkij két partitúráját – a IV. szimfóniát és a Szent Johannát.

– Olvassa át. Holnap majd meghallgatjuk.

– Szükségtelen, asszonyom. Lejátszom lapról.

Nagyezsda elnézően mosolyog. Ő már ismeri a partitúrákat. Az új szimfónia pokolian nehéz. A kis francia, úgy látszik, hű marad a gall szellemhez: hetyke, magabiztos – vagy kissé erősebb szóval – hencegő. Hát most ráfizet. Az ifjú titánoknak nem árt a lecke. Minél több tanú előtt. A királynői csengettyűszó a lakosztály szalonjába szólítja az egész családot. Claude a zongorához ül, aztán anélkül, hogy pillanatig is gondolkozna, játszani kezd. Tempóban. Talán kissé gyorsabban is az előírásnál. Úgy véli, ez a zene önmagában is elég érzelmes – olykorolykor már túlfeszítve a drámai és lírai akcentusok ellentétét – nem kell ezt holmi tempólazító, visszatartó érzelgősséggel tetézni. Hát végigszáguld a billentyűkön, idézve a Fátum zord harsonaszavát, aztán a szelíd kromatikákban aláereszkedő „Őszi keringőt", amit a szerző így jelez: Moderato con anima *(in movimento di valse)*. Játszik, s az életrajzíró sápadtra színezné a jelenetet, ha nem mondaná meg – játszik, méghozzá tüneményesen. A harmadik tétel pizzicatói úgy pendülnek, mintha egy óriás balalajka szólalna. Claude játszik, s mindjárt hozzá kell tennünk: ellenkezéssel – és gyönyörűséggel. Mert van ebben a zenében valami, ami taszítja: ez a szerző *nem jélig* mondja el a történetet, suttogva, szinte bocsánatkérő szelídséggel, a histó-

ria másik felét a hallgatóra bízva. Nem, ez oroszlántüdőből énekel, egy óriás auditóriumnak, mely talán az egész ország, vagy az egész világ. Claude játszik, szinte hajszolva magát, mert hiába minden belső ellenállás: az utolsó tétel fantasztikus népünnepélye mégiscsak magával ragadja.

A produkció után tiszteletteljes csend.

Nagyezsda szólal meg először.

– Ez csodálatos zene, s ön, Claude (a Petruska megszólítás mindörökre eltűnt) csodálatosan játszik. Hihet nekem, hiszen én Liszt Ferencet hallgattam és a két Rubinsteint, akik gyakran voltak vendégeim.

*

Nagyezsda asszony 1880. augusztus 17-én levelet írt Csajkovszkijnak:

„Tegnap este első ízben játszattam le az én kis franciámmal a »mi« szimfóniánkat, a negyediket. Ma egész nap rettenetes idegállapotban vagyok. Nem tudom hallgatni ezt a művet anélkül, hogy a láz át ne járja minden tagomat, egész lényemet. E különös közérzettől aztán nem tudok szabadulni naphosszat. Bussy talán nem játssza elég jól az ön zenéjét, de mindenesetre csodálatosan olvassa. Ez az ő egyetlen, bár nem lebecsülendő erénye. Úgy olvas partitúrát, beleértve az önét is, mint ahogy más egy könyvet lapozgat. Itt meg kell jegyeznem: van egy másik erénye is – el van ragadtatva az ön zenéjétől. Bussy úr – már ami a zeneelméletet illeti – Massenet tanítványa, és persze mesterét tartja a legnagyobb lángelmének! (Ez nyilván Claude nagyzoló füllentésének visszhangja: Massenet neve jobb csengésű a gazdag orosz hölgy számára, mint az akkor még jobbára ismeretlen Guiraud-é). *Tegnap az ön Suite-jét is játszottuk* (négykezesről van szó) *s őt annyira elbűvölte a fúga, hogy kijelentette: »a modern fúga-irodalomban még sosem találkoztam ilyen szépséggel. Massenet mester sem versenyezhet Csajkovszkij úr alkotásaival!« Úgy látszik, francia barátunk nem sokra becsüli a német mestereket. Kijelenti: az ő tempreramen-*

tumuk nem egyeztethető össze a mienkkel. Műveik nehézkesek, s nem eléggé világosak. A mi kis franciánk csinosan komponál, de hát kompozícióban is vérbeli francia . . ."

*

A levél többrendbeli színjátszásról, vagy ha úgy tetszik, alakoskodásról tanúskodik. Nagyezsda – úgy tűnik legalábbis – némi hangfogót tesz a mondókájára: nem akarja túldicsérni a francia vendéget. A művészek nagyon érzékenyek. Különösen a zilált idegzetű Csajkovszkij. Ha túlságosan dicséri Debussyt, talán a nagy orosz mestert sérti vele. És hát alakoskodik Debussy is. Nyilatkozatai szerint rajong Csajkovszkijért. Ezek a lelkes kijelentések – félő, hogy valótlanok, vagy legalábbis túlzottak. Debussy tehát szerepet játszik. Jól vagy rosszul – ki tudná megmondani? Későbbi pályája során képtelen volt színlelésre. Ifjú korában talán igen.

*

Aztán újabb és újabb meglepetések.

Vlagyimir betartja szavát: cigánydalokra tanítja Debussyt. Méghozzá zongorán. Szertelenül, Marmontel így mondaná: szabálytalanul muzsikál, de ellenállhatatlanul. Kiderül, hogy a mulatozó-dorbézoló Apollo gyermekkorában Nyikolaj Rubinstein tanítványa volt. Új oldaláról mutatkozik be Júlia is. A házibemutatón ő énekli Csajkovszkij Szent Johannájának címszerepét. Szép, zengzetes hang. Debussy úgy érzi, ez a leányszív csordulásig telt érzelemmel, s a zene szelíd érintése is elegendő – a telt kehely végül is kibuggyan.

A harmadik meglepetés: Szonya.

Együtt sétálnak a tengerparton. A lány indítja a beszélgetést.

– A háziorvosunk azt mondja, nagyon gyenge a bokám.

– Vigyáznia kell – válaszol Claude gépiesen, mert gondolatai másfelé járnak: vajon találkozik-e még a szép Madame Vasnier-vel? És ha igen: lehetséges-e, hogy egy férfi egyszerre két nő bűvöletébe essék? Mert csodálatos Szonya tündöklő, vi-

rágillatos szőkesége, de csodálatos az a másik asszony is – csak a kezét érintette meg, de emberi árama olyan erős volt, mintha villámcsapás érte volna egész idegrendszerét.

Szonya tovább cseveg:

– Éppen azért, mert a bokám ilyen gyenge, mindig bele szoktam karolni a kísérőmbe. Megengedi?

Claude gyengéd szorítást érez a karján.

*

Arcachon – ismét szemtől szemben a tengerrel. De ez már nem gyermekkorának óceánja. Soha sincs négyszemközt a végtelen víztükörrel, mint gyermekkora édeni idején. Nagyezsda asszony telhetetlen a muzsikálást illetően. Délután négykezes játék, este valóságos koncert és egész sor „házi" megrendelés. Az *úrnő* – ez nem szókép, hanem szigorúan megfogalmazott valóság – négykezes átiratot készíttet a Hattyúk tavából. Claude olyan briliánsan látja el feladatát, hogy Nagyezsda azonnal elküldi a kéziratot Moszkvába, Csajkovszkij kiadójához, és saját költségén kinyomatja az átiratot. Debussy neve nem szerepel sehol. Meckné furcsa érveléssel védekezik: *„Massenet mester bizonyára rossz néven venné, hogy tanítványa egy másik mester szekerébe fogta be talentumát..."* Nagyon gyenge érvelés, ami nemcsak Debussyt bánthatja meg, hanem az orosz mestert is: hát szüksége van Csajkovszkijnak arra, hogy más foglalkozzék a kompozícióival? Méghozzá olyan alkotó módon, ahogy az ifjú francia teszi!

Nagyezsda nem sokat törődik Debussy érzékenységével. Csajkovszkijéval annál inkább. Újabb levelet meneszt az orosz mesterhez, amelyben igyekszik Debussy művészi rangját jó alacsonyra helyezni:

„Ahogy Bussy úr után megítélhetem, a francia és az orosz muzsikusokat össze sem lehet hasonlítani, a mieink annyira felülmúlják francia kollégáikat, mind muzikális, mind technikai szempontból. Egyébként az én kis franciám most a Római díjat akarja megpályázni... És ha elnyeri?! Ezek a díjak abszurdumok, és egy fabatkát sem érnek."

Hideg és meleg, dicséret és pocskondiázás – úgy látszik, ez Nagyezsda asszony módszere, mert nem sokkal az iménti levél után Claude kis vizsgadarabját, a Danse bohémienne-t küldi el Csajkovszkijnak:

„Itt küldöm önnek a mi kis franciánk egyik kompozícióját. Nézze át, és mondjon véleményt. Ez a fiatalember zeneszerző akar lenni, s valóban nagyon bájos dolgokat ír, de hát mindez professzora, Massenet-nek visszhangja csupán. Most egy triót ír. Persze ez is Massenet-re emlékeztet."

A Danse bohémienne bírálata postafordultával megérkezik:

„Nagyon bájos dolog, de túlságosan rövid. Egyetlen ötlete sincs végképp kidolgozva. Formája ügyetlen és nem egységes."

*

Szeptemberben Meckné áthelyezi rezidenciáját Olaszországba.

A társaság a firenzei Oppenheim villában száll meg. Fejedelmi környezet. A kert márványtorzóit majd kétezer évvel ezelőtt faragták. A szökőkút még azokból a csövekből és csatornákból táplálkozik, amelyeket valamikor Bramante és Michelangelo korában terveztek. A tisztesen kopott márványlépcsőket talán a Mediciek saruja érintette. A küszöbön mindenkinek meg kell pihennie néhány pillanatra, mert az előcsarnok mozaik padlója „állj"-t parancsol: semmi hangoskodó, harsány szín, csak finom derengés, amiből kobaltkék, terrakottavörös, halvány fűzöld és hervadó szegfűként rózsálló színfoltok világítanak.

A falakon a reneszánsz mesterművei. Kortalanok és változatlanok évszázadok óta, s a megörökített hölgyek szelíd mosolya, a festménnyé fagyott férfiak derűs vagy erőszakos pillantása mégis az elmúlásra emlékezteti ifjú hősünket. A baldachinos nyoszolyák is, melyekben szeretkeztek és meghaltak, születtek és az utolsó útra készültek fel a villa hajdani lakói. Az Oppenheim villában a borzongató hűvösség, s a könnyű szellő, mely úgy suhan végig a házon, mintha szellemlakók kísértenének, s gyötrelmes ellentétre emlékezteti a látogatót: a tárgyak

halhatatlanságára s a mulandóságra, ami a nyomorult ember osztályrésze.

De hát mindez néhány pillanat csupán, mert a vendégek nyüzsgése egykettőre szétrebbenti az ódon villa árnyait. Itt a bőröndöket ürítik ki (Nagyezsda annyi málhával utazik, mint egy kisebb megszálló hadsereg), amott a zongorát hangolják, mert Nagyezsda érzékeny füle nem bírja az elhangolt hangszert: itt a lányok ismerkednek lakosztályaikkal, amott Vlagyimir ismerkedik a villa szolgáló személyzetével (válogatott szép olasz lányok), nyelvtudás híján – elnézést az útszéli kifejezésért – kézzelfoghatóan.

Este már koncert.

És másnap este a házi „zenekar" bemutatja Debussy új művét, a G-dur triót. A mű annyira megnyeri a „főnökasszony" tetszését, hogy azonnal levelet meneszt Csajkovszkijhoz:

„Sajnálom, hogy a Triót nem küldhetem el önnek véleményezés, bírálat céljából, de már nincs idő a másolásra. Bussy úr utazik. Haragszom, hogy elmegy, mert kitűnő partner, és nagyszerűen négykezesezik. Hiába, mennie kell, hiszen már így is tizenötnapos haladékot kért a Conservatoire-tól és egy párizsi hölgytől, akinek az iskolájában éneket tanít . . ."

*

A Debussy irodalomban sokszor fordul elő ez a szó: rejtély. Kopott szó, amit agyonhasználtak a sajtó szenzációt kergető munkásai. Debussy életrajzában mégis nélkülözhetetlen. Rejtélyes fiatalember. A Triót, amelyet Nagyezsda *kérésére*, s talán Szonya *kedvéért* írt, a Triót, mely felett ott leng Massenet szelleme, s amely elképzelhetetlen azon technikai útbaigazítások nélkül, amelyeket Guiraud mester adott, a zongora-hegedű-cselló hármast végül is annak a Durand professzornak ajánlja, akit soha nem szeretett, s aki sohasem szerette őt, akivel a legcsekélyebb emberi kapcsolata sem volt, s aki rossz osztályzatával majdnem kiszorította a Conservatoire-ból.

Miért?

Nincs rá semminő magyarázat. Szeszély? Debussy mindig na-

gyon komolyan vette azt, amit alkotott, s ha olykor a legmerészebb tréfáktól sem idegenkedett, ezek ritkán célozták meg saját kompozícióit; marad hát a kopott szó: rejtély. Mint ahogy örökkön az marad, hogyan búcsúzott el Szonyától? A szerelem megmaradt afféle gyermekszerelemnek, melynek legmerészebb megnyilvánulása sem több egy kézfogásnál, sóhajnál, vagy az ajtórésbe csempészett levélnél? Vagy több történt ennél? Csók, fogadkozás, talán eskü?! Erre a kérdésre az író ma már aligha válaszolhat. Bár Nagyezsda Csajkovszkijhoz intézett újabb levele némi támaszpontot ad mégis:

„Kis franciám elutazott . . .

Képzelje, Pjotr Iljics, a fiatalember sírt, mikor elhagyott bennünket. Ez mélységesen meghatott. Szerető szív!

Hiszek Bussy jövőjében, mert szenvedélyesen szereti a maga választotta hivatását. Voltaképp semmi más sem érdekli az életben, mint a muzsika . . ."

Ez talán Nagyezsda asszony legmelegebb, legbarátibb megnyilatkozása. Nem taktikázik, nem ügyeskedik, megmondja őszintén – mélységesen bízik Claude jövőjében, és nemcsak az embert szereti, hanem az ifjú művészt is.

Most már csak az a kérdés, mi a mértéke ennek a szeretetnek? Meddig megy el? Hol ütközik akadályba – a társadalmi rang, a vagyon sorompóira gondolok –, ahol a méz epévé, a gyengédség elutasítássá, s a szeretet hirtelen fellobbanó haraggá változik.

*

Párizsban azonnal jelentkezik Moreau-Sainti asszonynál. Kedvező hír várja: a Concordia Énekegyesület, mely főleg a nagy oratóriumok, a kórusénekles és az egyházi zene művelésére alakult (s melynek Gounod a fő patrónusa), gyakorlott zongoristát keres, aki a nagy mester és helyettese: Vidal famulusaként vezeti a próbákat, s előkészíti a nyilvános előadást. A Faust zeneköltője ez idő tájt elmúlt hatvan esztendős. Claude a tizenkilencedik évébe lépett. Különös, szinte megindító barátság. Az öreg ember – hiszen majd száz esztendővel ezelőtt

a hat „X" már a tiszteletreméltó vénséget jelentette – Gounod, nincs jobb szó rá: gyengéden szereti ezt a rejtélyes fiatalembert, aki néha úgy jelenik meg a próbákon, mint egy gőgösen adakozó herceg, aki megajándékozza mosolyával szerény alattvalóit, néha meg úgy, mint holmi gamin, aki gyilkos karikatúrákat szerkeszt a zongorán, nem kímélve új patrónusát, Gounod-t sem. Debussy a legszigorúbb korrepetítor, aki előtt nem marad rejtve a legcsekélyebb „csúszás" vagy bizonytalan hanglebegés sem, de ugyanő diákcsínyeken töri a fejét, így például a divatos szerző, Pessard műveit játssza újonnan szerzett barátainak (persze ezt a tréfát megcsinálja a régiekkel is), elhitetve velük, hogy az elegáns művecskék az ő kompozíciói. Miért? Füllentés? Rosszhiszeműség? Vagy éppen csalás? Szó sincs róla! Valami megmagyarázhatatlan – idézzük a száz év előtti szót – extravagancia ez, mely szívesen állítja fejtetőre a tényeket, fejtetőre az embereket, olyannyira, hogy legjobb barátai sincsenek tisztában vele: komédiás, vagy elmélyülő művész! A Quartier Latin szeleburdi mókamestere, vagy nagy ígéret, amit Gounod így juttat kifejezésre: „Toi, tu as du génie!" „Te, fiam, zseni vagy!"

Azt mondtuk az imént: rejtély; de könnyen lehetséges az is, hogy a bolondos tréfa abból születik: nincs mit játszania, nincs mit bemutatni tisztelőinek. Ez idő tájt egész termése néhány darabból áll csupán: egy töredék, amelynek első tétele maradt csak fenn, az is négykezes átiratban, a Nagyezsda von Mecknek ajánlott Symphonie en Si, a már több ízben emlegetett Danse bohémienne és három dal: Banville, Bourget és Girod szövegére.

Hallgassuk csak, a tréfacsináló milyen elégikus hangokat pendít a *Beau Soir*-ban:

Lám szép csendesen ballagunk
Mint hab a folyó medriben
Őt várja már az Óceán
Szívünk majd a sírban pihen.

Igaz, hogy a *Búzavirágok* című dalban (Girod) már a vidám francia pásztordalok visszhangja szól, de a *Nuit d'étoiles*-ban megint csak a múlt, a tovatűnt szerelem cipruslombjai susognak. Ami természetes is; a tizenkilenc éves fiatalemberek szívesen tetszelegnek a sír felé ballagó aggastyán szerepében. Ez a dal egyébként első zeneszerzői keresetét jelenti. Debussy papa ötven frankért eladja a kis kompozíciót (kérdés, hogy fia tudtával vagy tudta nélkül), később alapos gondot okozva Debussy kiadójának, aki természetesen visszavásárolja a dalt, jó húsz esztendővel születése után.

*

Madame Vasnier-vel ritkán találkozik. A hölgy akkor is másodmagával, férje társaságában jelenik meg. Vidal, a Concordia karmestere, elég epésen nyilatkozik a házaspárról.

– A hölgy 27–28 éves lehet. A férfi az ötvenes évek derekán. Vasnier úr építész, és mérhetetlenül sok pénzt keres. A hölgy, aki egyébként rendszeresen énekel oratórium-estjeinken, műkedvelő énekes – és mérhetetlenül sok pénzt költ. Vasnier úr alig öltözik jobban, mint egyik-másik pallérja, aki az építkezéseket vezeti. A hölgy viszont, mint egy páva . . .

Claude, mielőtt még a karmester valami komiszabb dolgot mondana, közbevág:

– De a hölgy gyönyörű!

Vidal vállrándítással felel:

– Én mindig arra kértem az úristent, hogy az efféle szépasszonyok messze elkerüljék köreimet.

Claude viszont mindent elkövet, hogy ez a tündöklő páva közelebb kerüljön köreihez. Ha őt kíséri, a zongora hárfává változik, mely lágy arpeggióival szinte körülöleli az asszonyt, mint egy gyengéd illat, vagy mint maga az ifjúi szerelem. Madame Vasnier udvariasan bólint, olykor meg is köszöni a ragyogó muzsikálást, de a kézfogás, az emberi áram villámütése elmarad.

Talán kárpótlásként érkezik Szonya levele. A francia fogalmazás ezúttal nem olyan díszes, s így a levél tömörebb. Szo-

nya csak azt közli, hogy mama ismét útra kél, de félő, hogy ezúttal orosz zongoristát keres. Jó volna, ha Claude – legalább egy udvarias üdvözlet erejéig – jelentkezne Nagyezsdánál, s közölné, hogy számít a nyári találkozóra.

Debussy ír valóban és Nagyezsda azonnal válaszol: július tizedikén várom moszkvai palotámban.

*

A Conservatoire éppen csak becsukja kapuit, ő máris indul. A moszkvai pályaudvaron Vlagyimir várja, aki aztán betessékeli a vendéget egy olyan fogatba, amiről a szegény párizsi fiatalember csak álmodozhat, alig több realitással, mint ha az Ezeregyéjszaka meséit próbálná képzeletében felidézni. De hát ez nem Aladdin vagy a varázslámpa csodája, ez élő valóság. Két almásderes, amelyek engedelmesen állnak ugyan az irdatlan nagy indóház forgatagában, de minden izmuk pattanásig feszül, mintha valamiféle robbanóanyag telítené őket. Dinamit, aminek elég egy ostorpattintás, s a két lovat már elsodorja a sebesség, a repülés démona. A bakon talán nem is ember ül: libériába bújtatott szobor, mely csak díszíti az ekvipázst, ezt az ezüsttel, aranyozott veretekkel, remekbe vésett faragványokkal ékesített, szíjrugókon hintázó álombatárt. Aztán az Ezeregyéjszaka újabb és újabb kapui tárulnak fel. Nagyezsda von Meck palotájában vagyontérő keleti szőnyegek kápráztatják a vendéget és olyan bútordarabok, melyeknek egy-egy réz-, gyöngyház vagy elefántcsont berakása sok esztendei munkát jelentett egy egész műhelynek, mely ezt a bútorkölteményt létrehozta. A márványlépcsők, melyek kettős ívben kapcsolódnak a palota vesztibüljéhez, a lépcsősorok aztán szétválnak, majd újra összeölelkeznek, olyan szelíd fordulókkal és kanyarokkal, hogy a jámbor látogató könnyen hiheti: valamiféle földi mennyország újabb és újabb emeleteit, az Éden újabb és újabb kapuját közelíti meg. Az úrnő dolgozószobája a második emeleti termek (bálterem, könyvtár, házi színház) mögött, a hátsó traktusban található, távol az utca zajától, sőt a családtól is távol, mert Nagyezsda innen igazgatja mérhetetlen birtokait, erdő-

gazdaságait, vasútérdekeltségeit és egyéb vállalkozásait, melyek összefonódtak birodalmával.

A fogadtatás majdnem baráti. A „majdnem" szót csak azért iktatjuk ide, hogy kifejezzük azt a finom tartózkodást, amit Nagyezsda a legbizalmasabb pillanatokban sem adott fel.

– Jól utazott barátom?

– Kitűnően, asszonyom.

– Néhány napra el kell utaznom. Átadom önt gyermekeimnek. Remélem, gondoskodnak majd szórakoztatásáról.

Hát szórakozásban valóban nincs hiány. Vlagyimir betartja ígéretét: kettesben látogatják meg a cigánynegyed leghíresebb mulatóhelyeit. Vlagyimir fantasztikus borravalókat osztogat, de el is tűrik minden bolond szeszélyét. Most összeölelkezik-csókolózik a cigánybanda prímásával (itt meg kell jegyeznünk, hogy a prímás nemegyszer asszonyszemély), máskor meg lovaglóveszszőjével csap a túlságosan tolakodó népség közé. Vlagyimir sokat iszik, s ami a borisszáknál elég gyakori – hamar kicsúszik lába alól a talaj. Hangja megbicsaklik, aztán lábai mondják fel a szolgálatot, végül ráborul az asztalra és sír (ez még a szelídebb eset), – vagy elalszik olyan mélyen, hogy öntudatlanul cipelik ki hintajához.

Nagyezsda távollétében átlátogatnak a Moszkva melletti Gyurevóba is. Bennigsen, született Alexandra von Meck grófnéhoz. A város enyhített valamit azon a feudális orosz szellemen, amely alig különbözött a hajdani várurak és várúrnők zsarnoki uralmától. De itt, vidéken, még teljes „virágjában" állt az orosz középkor.

Egy francia fiatalember csak Párizs külvárosainak nyomorát ismerheti; de amit itt látott, az valami más volt: parasztok a legteljesebb kiszolgáltatottság és reménytelenség poklában. Emberek olyan odúban, melyekhez képest az istállók palotaként ragyogtak, lelkes emberi lények olyan rongyokban, melyektől irtózna a legnyomorúságosabb Szajna-parti csavargó is. És e nyomorúságos, földbe süppedő viskók közt a Bennigsen-palota. A XVIII. század szélsőséges rokokó ízlése szerint. Csupa báj és csupa finomság, mint egy óriás születésnapi torta, amelyből gyertyasorként áll ki a sok kémény, tornyocska, s amelyet

mintha csokoládéval öntöttek volna le, valami sikamlós-fényesmézédes burokkal, mely kirekeszti a tündérpalotából a környezet minden bűzét, piszkát, emberi vagy inkább embertelen nyomorúságát.

Bennigsen grófnő – magas, karcsú és kísértetiesen sápadt – csak egy dologban hasonlított Nagyezsdára: rajongott a zenéért ő is. Nem volt olyan jó zongorajátékos, mint Meckné, viszont mentes volt az egyoldalú, már-már beteges rajongástól, amivel Nagyezsda tömjénezte imádott zeneszerzőjét, Csajkovszkijt.

– Meddig marad, barátom?

– Októberben folytatni kell tanulmányaimat, és tanítok magam is.

Bennigsen grófné tekintete már el is kalandozott, jelezve, hogy a kérdésre – mely merő udvariasság csupán – nem vár részletesebb felvilágosítást: a kihallgatásnak vége.

Este lejátszotta a családi hallgatóságnak a IV. szimfóniát. Udvarias tetszésnyilvánítás. Az a bizonyos „kesztyűs taps", mely inkább lehűti, mintsem lelkesíti az előadóművészt. Hamarosan véget is vetettek a muzsikálásnak, a társaság szétoszlott: egy részük a biliárd- és kártyaasztalok körül folytatta a szórakozást, más részük az óriási franciapark nyírott fasor „útvesztőiben" andalgott.

Szonya és Claude kettesben.

– Féltem, hogy az idén már nem látom, Claude.

– Ha maga hív, jövök tüzes poklokon is át.

– Most megmondhatom: anya kissé idegenkedett a gondolattól, hogy ismét meghívjuk.

– Vajon miért?

– Nem tudom, de azt észrevettem, hogy legjobb, ha távol tartom magam az ügytől. Ha én kérlelem, még jobban megmakacsolja magát. Szóltam Vlagyimirnak. Az ő kérésének mama nem tud ellenállni. Ő aztán nyélbe ütötte a dolgot. Azt mondta: szent ígéretet tett, hogy francia barátunknak megmutatja Moszkvát. És hát egy von Meck nem szegheti meg a szavát.

– Köszönöm, Szonya.

– De ugye szívesen jött?

– Nagyon.

Szonya belekarol, s vezeti a park legsűrűbb fasorai felé, amelyek mintha az óriás ország gigászi méreteihez igazodnának, fantasztikus terjedelmű lombkoronával árnyékolják be a fehér kőmorzsával behintett utakat.

– Olvasta az Anyegint, Claude?

– Nem. Nem tudok róla, hogy megjelent volna franciául.

– Akkor hát nem mond magának semmit a név sem: Tatjána.

A fiatalember zavartan hallgat.

– Tatjána írt Anyeginnek. Ez több, mint levél... Szerelmi vallomás. Egy lány teszi meg az első lépést. Megalázza magát. Hiába.

Claude, aki nem rendelkezik még az ifjúi szerelem szókincsével és gyakorlatával, még mindég hallgat, s elég ügyetlenül hebegi el ezt a néhány szót is:

– Bizonyára nagyon érdekes...

A lány súlyosabban támaszkodik a karjára.

– Most arra kérem, csókoljon meg. – Aztán riadtan teszi hozzá:

– Mintha testvérét vagy egy jó barátját vonná magához...

Nagyon messziről hallatszik a kiáltás.

– Szonya, merre vagy?

A lány elindul a hang irányába. Claude hajnalig bolyong az óriás kertben. Önmagát faggatja: játék ez, vagy valóban szerelem? És Szonya – valóban vonzódik hozzá, vagy csak azt a délibábot kergeti, mely oly könnyen kirajzolódik előttünk, mikor az élet ismerete híján egy álomélet díszleteit festjük magunk köré. Álomszerelmet, az igazi helyett, mert nemcsak környezetünk talányos számunkra, hanem önmagunk is.

*

Nagyezsda hazarendeli a családot, és a moszkvai palotában újra elkezdődik a muzsikálás. Kevés túlzással: reggeltől estig. Claude rengeteget dolgozik. Néha már csömöre van a muzsikálástól. És persze mindig Csajkovszkij. Mivel a IV. szimfóniá-

val már beteltek, úgy értem: ízlésüket valósággal megmérgezte már a IV. szimfónia pátosza, és olyasféle tüneteket okozott, mint mikor az ember valami nehéz édességgel megterheli a gyomrát, Nagyezsda előveszi a mester korábbi szimfóniáit is. Könnyedebb, játékosabb hang. A IV. szimfónia mázsás zenetömbjei helyett valami súlytalanabb szerkesztés, mely nem rendíti meg ugyan a hallgatót, de – s ez úgy látszik Claude számára kívánatosabb hatás – elbűvöli az embert. Mondhatnók így is: elringatja, mint a nemes tánczene vagy az altatódal, ami éppen egyszerűségével és természetességével hódít.

Claude-ból valósággal kibuggyan a kérdés:

– *Pourquoi Monsieur Tchaikovsky a-t-il changé son style?*

– Vajon miért változtatta meg Csajkovszkij úr a stílusát?! – kérdezi a fiatal Debussy, s ezzel valósággal megsebzi Nagyezsdát. Hogyan, hát ez a fiatalember kétségbe vonja, hogy Csajkovszkij pályája egyre emelkedik? Perspektívája mind szélesebb?! A kis francia visszaforgatná egy káprázatos alkotóélet óramutatóit?! Többre becsülve a kezdetet, mint a beteljesülést?

Nagyezsda megmerevedik; suttogja csak:

– Mára talán elég. Fáradt vagyok. Úgy látszik, ön is fáradt. Nos, hét végéig szabadságolom.

Claude Moszkva könyvkereskedéseiben tölti szabad óráit. Néhány kottát vásárol. Persze orosz zeneműveket. Főleg Borogyin és Rimszkij-Korszakov opuszait.

Nagyezsda előtt semmi sem marad titok. A következő ebédnél meg is kérdezi:

– Milyen kottákat vásárolt, barátom?

– Néhány dalt és zenekari zongorakivonatot. Borogyin úrtól és Rimszkij-Korszakovtól.

Az asztalnál jeges csend.

Honnan tudhatná ez a párizsi fiatalember, hogy a két név alig kívánatosabb Nagyezsda asztalánál, mint az anarchista merénylőké a cári palotában, vagy egy ateista filozófusé a moszkvai pátriárka körében.

Nagyezsda éles hangon oktatja ki a házimuzsikusát:

– Ezek az urak semminő zenei képzésben nem részesültek. Műkedvelők, akiket nem lehet és nem szabad egy napon emlí-

teni mesterünkkel, Csajkovszkijjal. Ezek az urak holmi szövetséget, vagy inkább szövetkezetet hoztak létre; csak és kizárólag egymást dicsérik és sárba rántják mindazokat, akik ez öndicsérő társasághoz nem csatlakoztak. Szeretném, ha egyszer s mindenkorra megjegyezné: Rimszkij-Korszakov teljesen élettelen, ha szabad az asztalnál ilyen kifejezéseket használnom: hideg, mint egy hulla, akinek már rég elapadt a vérkeringése, s akinek szíve – ha volt egyáltalán – felmondta a szolgálatot. Borogyin tudatlan, mint azok a kezdetleges ikonfestők, akik képtelenek egy emberi végtagot, vagy akár csak egy hajszálat megrajzolni. A szövetség többi tagja se különb: Kjui természetellenes, Muszorgszkijról pedig beszélni sem lehet. Botfülű zeneszerző. Mintha egy vak festene, egy néma szavalna, vagy egy fatuskó próbálna repülni. Balakirev úr szélhámos. De van benne némi kedvesség és fantázia. Mint ahogy a szélhámosok általában fantáziatúltengésben szenvednek. Csajkovszkij mellett két mesterről, vagy inkább két hűséges barátról lehet beszélni csupán: Napravnikról, a karmesterről és Rubinsteinről, minden idők legnagyobb zongoraművészéről.

Claude hallgat.

Délután gondosan átolvassa a hangjegyeket. Friss levegő áramlása érinti, mintha egy túlfűtött, elhasznált levegőjű szoba ablakait tárnák ki. Csupa invenció. Merészség. És valami megejtő, ártatlan tisztaság. Ezeknek az embereknek semmi közük a zenei piachoz, mely szünet nélkül újabb és újabb műveket követel, műveket, melyek alázatosan kiszolgálják a nagyérdemű publikumot. A sok gyakorlott, rutinos francia zeneszerző a mának ír, Rimszkij-Korszakov és Borogyin a holnapnak. Egy közönségnek, mely még meg sem született; azoknak az embereknek, akik majd felépítik a jövendőt.

*

Nagyezsda mindenről tud.

Talán még az ártatlan csókról is, a gyurevói kirándulás gyermeki kalandjáról.

Szonya most nagyon ritkán mutatkozik. A mindinkább gyé-

rülő zongoraleckéket vagy Nagyezsda üli végig, vagy a francia kisasszony, aki soha véget nem érő kézimunkáját is félreteszi, hogy teljes figyelmét a két fiatal léleknek szentelhesse. De a kotta margóján jól olvasható Szonya kérdése:

– Ugye nem felejtette el Gyurevót?

Claude azzal az ürüggyel, hogy dinamikai jeleket és ujjrendet ír be a kottába, azon nyomban válaszol:

– Nem felejtem, ami felejthetetlen.

A következő ebédnél Nagyezsda asszony kijelenti:

– Moszkva büdös, meleg és elviselhetetlen. Hét végén indulunk Itáliába.

Ez nem tervezgetés, ez parancs.

Hét végén töméntelen láda, bőrönd, hangszer, s a család valamennyi mozgatható tagja a kis zenekarral és a tekintélyes cselédszemélyzettel együtt, elindul Róma felé.

Aztán ismét Firenze és megint otthon: Párizsban. Mintha egy káprázatos álom után valaki arra ébredne, hogy a józan, szürke hajnal bámul be az ablakon, csekély fényét is megszűrve, tompítva a piszkos ablaküvegen.

Maga sem tudná megmondani, mivel is telik az idő. Énekeseket kísér, a Concordiában tanít, konzervatóriumi tanulmányait végzi. Igaz, csak ímmel-ámmal, de folytatja mégis, mert bármennyire is irtózik a kötöttségtől, ő sem tud szabadulni a tradicionális balhittől, hogy a muzsikus csak akkor kész, ha homlokára illesztették már a Római díj babérkoszorúját.

Néha belátogat Delibes óráira, Massenet mesternél is vendégeskedik, közben egy fiatal művész lelkiismereti problémáival küszködik. Gounod és Guiraud tanácsa teljesen egybehangzó: a modern, túlságosan merész kísérleteket süllyessze el szépen az íróasztala fiókjába. Amit a hivatalos Franciaországnak, az élet-halál – mellékesen a Római díj – felett rendelkező műítészeknek ír, azt komponálja meg lege artis, a zeneművészet „örökérvényű, változhatatlan" szabályai szerint. Talán jó tanács. Csak megosztja, szinte kettévágja egy fiatal muzsikus alkotó szellemét. Mintha valakit arra kényszerítenénk, hogy kétféleképp beszéljen, kétféleképp gondolkozzék, mozdulatait, ta-

lán még testtartását és járását is kettőzze meg, folytonossá téve a gyötrelmes színlelést.

Szonya levelei tartják benne a lelket.

A kislány úgy számolja a heteket-hónapokat, mint a karácsonyt váró kisgyerekek: még tíz hónap, még kilenc... öt... kettő... és újra látjuk egymást.

Kérdés, hogy Nagyezsda meghívja-e ismét?

Meckné úgy látszik félreteszi gyanakvását és feledi a Rimszkij-Korszakov–Borogyin „ügyet", mert a meghívólevél 1882 tavaszán ismét megérkezik.

1882. augusztus 27-én a Podolszk melletti Plehcsevóban csatlakozik a Meck családhoz. Ez inkább holmi birodalom, mint birtok. Tíz- és tízezer paraszt, óriás gulyák, nyájak, ménesek, milliókat rejtegető hombárok és egy palota, ortodox ízlésben, inkább valami végvárra emlékeztetve, mely törökkel, tatárral dacol, mintsem egy nyári lakra, ahol a Meck család ídeig-óráig táborozik csupán. Néhány nap múlva – Nagyezsda villámgyors hadműveleti stílusában – szinte rohanvást keresik fel a moszkvai palotát, aztán indulnak Nyugat felé: elég szeszélyes útiránynyal: Bécset, Velencét, végül Párizst keresve fel.

Kis közjáték első személyben

Mielőtt tovább követnők a Meck család szeszélyesen kanyargó útját, álljunk meg néhány pillanatra. Várjuk meg, míg a családi vihar lecsillapul, mely olyan méreteket öltött, hogy nemcsak a további utazást, hanem az egész família békéjét fenyegette. A földrengés azzal kezdődött, hogy Vlagyimir kereket oldott, rövid levélkét hagyva maga helyett a szállodai ágyon: *„A badeni rulettklubban tizennégyezer rubelt vesztettem. Azonnal fizessétek ki!"* Nagyezsda őrjöngött, és kijelentette, hogy kitagadja a fiát, s ezt olyan komolyan gondolta, hogy ügyvédet is hívatott, aki aztán lebeszélte erről az őrültségről, értésére adva, hogy az atyai végrendelet a döntő, és nem az özvegy utólagos és önkényes rendelkezése. A nagyasszony látszólag lecsillapodott, valójában valami hideg düh forrt benne, ami fe-

nyegetőbb minden villámlásnál és mennydörgésnél. Ezt a bolond percet választotta ki Júlia, hogy bejelentse: gyűrűt váltott Pahulszkijjal, a házi trió hegedűsével. A mi szókincsünk nagyon szerény és erőtlen ahhoz, hogy Nagyezsda összes dühkitörését lekottázzuk. A multimilliomos hölgyről kiderült pillanatok alatt, hogy kitűnően ismeri a legmélyebb néprétegek káromkodásait, beleértve az orosz cigányok szókincsét is, mely tudvalevőleg a legváltozatosabb az átkok és káromlások tekintetében. Nagyezsda tehát otthon feküdt jégzacskóval homlokán, kimerülten a többrendbeli érvágásoktól. A fiúk – félve a további viharoktól – szép óvatosan elszeleltek hazulról, feltehető, hogy bátyjuk nyomdokába lépve, ugyancsak a badeni kaszinót keresték fel. Júlia szobájában sírt, duzzogott, és búcsúleveleket fogalmazott egy hamarosan, vagy későbbi időpontban elkövetendő öngyilkossága esetére. Így történhetett meg, hogy a bécsi Nagyopera páholyában, melyet az igazgatóság Nagyezsda von Meck asszony és családja számára tartott fenn, a páholyban mindössze ketten foglaltak helyet: Szonya és Claude. Az óriás páholy nagy tengeri kagylóként fogta körül őket, kagylóként, melyben a tenger zúgása visszhangzik. Ez az óceáni morajlás, felzúgó hullámverés és elcsituló szélcsend: a Trisztán és Izolda előadása volt.

És az író itt kér szerény helyet az első személyben elmondott vallomás számára. Mi, öregek nemcsak azért irigyeljük az ifjúságot, mert izmaik és ízületeik töretlenek, mert szívük és vérkeringésük a teljes értékű élet nagyszerű ritmusát visszhangozza, nemcsak csillogó szemükért, szomjas intellektusukért, s az örökös tavaszért, melyet a boldog és boldogtalan szerelem biztosít számukra, hanem a csodálatos élményekért is, melyek csak most várnak rájuk: először olvassák a Faustot. Még ha „üvegen keresztül", mintegy a műfordítás ablakán át látják is a csodát. De mégis, most buknak alá először a Faust tengermélységeibe, s így fölismerik, hogy a végtelenség isteni szédülete megadatott nekik is. És irigyeljük, hogy először feledkeznek bele Beethoven késői quartettjeibe, melyek oly hívogatók, egyben oly félelmetesen zordonak, mint az alpesi csúcsok, melyeknek jegére csak a kiválasztottak juthatnak fel. S így, majd

száz esztendő távlatából szinte irigykedve figyelem a két ifjú lelket: Szonyát és Claude-ot – először hallják a Trisztán és Izoldát. A párizsi kóstolók, egy-egy koncertdobogóra vitt felvonás, vagy a zongorakivonat és partitúra, amit Claude alaposan áttanulmányozott, mind-mind megsemmisül e személyes, közeli, szinte lángoló élmény tüzében. Ez a folytonosan áradó, újabb és újabb forrásokból táplálkozó, mind sebesebben száguldó, mind féktelenebbül zengő zenei szökőár magával kell hogy ragadja a két fiatalt, hiszen a Trisztánnak éppen az a csodája, hogy messze túl a zene és a dráma szféráin, a fiatalembert olyan dolgokra ébreszti rá (ezért az imént már említett irigység), amelyekre mind ez ideig nem is gondolt. A Trisztán talán rávezeti arra, hogy másféle irányt kell szabnia életének. Hogy el kell hagynia a várost, az országot, tán még a földrészt is, amelyen eddig élt. Ez a lángoló, fájdalmasan gyönyörűséges muzsika a bátorságot ébreszti fel és a kezdeményezést. Bár az is lehet, hogy ez a különös, kiismerhetetlen méreg az erőset viszont elgyengíti, és a héroszból magába roskadó, önnön köldökét szemlélő bölcset csinál. Mindegy, mi most csak azt vizsgáljuk, milyen hatása lehetett ennek a zenének a mi két fiatalunkra. Úgy hiszem, Szonya eddig is parázsló tüzét magasra lobbantotta. Hiszen a szerelmi kettős, minden idők legcsodálatosabb szerelem- és halálhívó zenéje, világossá teszi a habozó előtt, hogy a szerelem törvénye erősebb és kényszerítőbb, mint a hűség, tisztesség, a kötelességérzet,, erősebb mindenféle istennél és hitvallásnál, olyan erős, olyan végzetes és olyan elkerülhetetlen – mint a halál. Bizonyára írói hamisítás volna, ha most megkísérelnők leírni kettejük – Szonya és Claude ügyefogyott, szárnyatlanul repdeső szóváltását, ha megpróbálnánk szóképekbe fogni azt az izzást, s a halálos riadalomnak azt az érzetét, mely betöltötte a páholykagylót. Joggal mondhatná az olvasó: kár leírni azt, ami leírhatatlan. Átérezni, amit csak ők érezhettek valójában.

*

A hintó ott várt rájuk az előkelő proszcéniumpáholyok bejáratánál, de Szonya egy kézmozdulattal elbocsátotta a fogatot.

A két fiatal gyalog ment haza. Kettejük párbeszéde a legkülönösebb, ami egyáltalán elképzelhető.

– Trisztán . . .

– Izolda.

*

A vihar másnap alábbhagyott. És harmadnap kiderült az ég. Nagyezsda közölte Júliával, hogy nem áll útjában a két fiatal lélek boldogságának, de két esztendő próbaidőt ír elő, mely bőségesen elegendő ahhoz, hogy Pahulszkij beigazolja: méltó a házasságra, Júlia pedig állhatatosságáról tegyen bizonyságot. Vlagyimir tizennégyezer rubeljét viszont ki kellett fizetni.

*

Másnap magánkihallgatás Nagyezsda asszonynál.

Claude: Hívatott asszonyom.

Nagyezsda: Komolyan szeretnék beszélni magával.

Claude: (némán meghajol, jelezve, hogy szavaival nem akarja megzavarni a nagyasszony gondolatmenetét).

Nagyezsda: Elöljáróban csak annyit, hogy nagyon kedvelem önt. Jó muzsikus. Persze az út legkezdetén. De bízom benne, hogy ön nem fog megrekedni ezen az állomáson, hanem tovább halad majd. Bízom az ön sikerében, s úgy hiszem, némi csekélységgel én is hozzájárultam ahhoz, hogy a siker és elismerés egyszer bekövetkezzék. Mindezek előrebocsátása után meg kell mondanom, hogy nem engedhetem meg, ellenkezőleg: a legerélyesebben megtiltom az ön közeledését Szonyához. Én tudok várni és hallgatni. Nos, vártam és hallgattam abban a reményben, hogy önben felülkerekedik a jobb érzés, és nem kísérel meg olyasmit,

ami enyhén szólva – visszaélés egy anya türelmével, főleg bizalmával. Én önnek még mindig barátságomat ajánlom fel, vagy ha nem tekinti sértésnek: támogatásomat. Minden lehető eszközzel. Pénzt kínálok és morális segítséget. A von Meck név előtt minden ajtó megnyílik. Ismerem azt a szezámot, melytől a legkomplikáltabb lakat is lehullik. Nos, a varázsigét rendelkezésére bocsátom... De nagyon kérem, a lányomat kímélje meg. Ez a gyermek igazi orosz. Csupa lángolás, nemes érzelem, s ami ezzel együtt jár: naivitás. Ön francia. Mi több: párizsi. Önnek egy ilyen kislány csak játék. Ami Szonyának szenvedélyes regény, az az ön számára tréfa, amit egy hunyorítással és vállrándítással elintéz.

Claude: Kérem, asszonyom...

Nagyezsda: Még nem végeztem. Én önnek tisztességes egyezséget kínálok: fair magatartás Szonyával szemben, és akkor ön minden időkre a Meck ház barátja, sőt bizalmasa marad. Ha nem – azonnal ki kell válnia kíséretemből.

Claude: Én szeretem Szonyát, és ő viszontszeret. Igaz, én valóban párizsi vagyok, de ez távolról sem jelenti azt, hogy kihalt belőlem minden tisztelet a szép és nemes érzések iránt. (Claude valami ünnepélyes tartást vesz fel, mely azonban kissé nevetséges, mint a heroikus gesztusok általában az olyan embernél, akiben nyoma sincs hősies magatartásnak.) Én, igen tisztelt asszonyom, ünnepélyesen és tiszteletteljesen megkérem a leánya kezét.

Nagyezsda: (Mintha elveszítené merev tartását, mint a felnőtt, aki fenyíteni akar ugyan egy gyermeket, de közben megesik rajta a szíve, tudva, hogy a kisember fegyvertelen és kiszolgáltatott.) Köszönöm, kedves Claude. De hát erről beszélni sem szabad. Nekem Szonyával más terveim vannak.

Nem titkolom ön előtt: kiválasztottam már jövendőbelijét, s ez a választás nemcsak Szonya, de az egész család javát szolgálja.

Claude: És Pahulszkij . . .?

Nagyezsda: Ez nem tartozik önre.

Claude: Lehet. Sőt: biztosan így van. De ön se felejtse asszonyom, hogy itt két ember boldogságáról van szó.

Nagyezsda: Vagy boldogtalanságáról . . . De talán jobb is, ha befejezzük ezt a beszélgetést. Mivel tudtam előre, hogy nem tudok megállapodni önnel, titkáromnál letétbe helyeztem az ön teljes járandóságát. Azt hiszem, az összeggel meg lesz elégedve. Én a Conservatoire vezető tanárainak fizetését vettem alapul. Szeretném, ha ön még a délelőtt folyamán elhagyná a várost. Poggyászait kivitettem az állomásra, a vasútjegyet, fizetésével együtt, máris átveheti.

Claude: Nem beszélhetek Szonyával?

Nagyezsda: Nem. Vele már közöltem elhatározásomat. Ő ma reggel Júlia társaságában elutazott, és útban van Oroszország felé.

*

Van a francia nyelvben egy szókép: l'esprit d'escalier, mely azt a bölcsességet jelzi, mely lefelé menve, a lépcsőn, tehát a dráma színhelyét elhagyva száll meg bennünket, persze utólagosan, mikor az okoskodásnak, a villámló riposztnak se helye, se értelme nincs. Hát ez a l'esprit d'escalier tüzelt a mi hősünk homloka mögött is, midőn hátradőlve a párizsi gyors párnázott ülésén, a kegyetlen nagyasszonnyal, Nagyezsdával vívott képzeletbeli szóharcot. Most már meg tudta mondani, hogy ez komisz és gőgös eljárás, hogy ezt csak az teheti meg, aki fent ül a vagyon és a hatalom trónusán, s így egykönnyen belerúghat a nyomorultba, akinek se rangja, se pénze, s akinek egyetlen vagyona az a tarsolyában őrzött kitöltetlen csekk, amit a sors,

vagy talán maga a jóisten adott, de úgy, hogy a beváltás időpontja bizonytalan, az összeg megnevezhetetlen, mert ez a bankutalvány – maga a jövő. E szópárbaj közepette Claude el is bóbiskolt, majd felriadt, újra álomba merült, aztán egy zökkenés újra visszasegítette az ébrenlétbe.

A parázsló forróság hűlni kezdett a homloka mögött. Mintha részegségből térne magához, mind józanabbul idézte fel a Nagyezsdával való beszélgetést.

Már ott tartott, hogy magát vallatta: boldogtalan vagy valóban?

Soká, nagyon soká késett a válasz. De végül csak megérkezett: – nem, nem vagyok boldogtalan. Önmagamnak hazudnék, ha azt mondanám: rettenetes, tragikus csapás ért. Megaláztak, de nem tettek szerencsétlenné.

A vonatkattogásba most halkan, nagyon halkan beleszólt egy másik hang is, melyre élesen kellett figyelnie, hogy meghallja, hiszen a hang végtelen mélységekből jött. A lélek olyan rejtekútjain át, melyek még önmaga előtt sem ismeretesek: ez a suttogó önvallomás így hangzott: megaláztak és szabaddá tettek. Megóvtak valamitől, amit nem is láttál tisztán . . .

A vonat zakatol tovább.

És mélyről jött hang tovább susog: szabad vagy, tehát boldog. Ha megaláztak is.

Megpróbálja felidézni Nagyezsda arcát. Sikerül. De képtelen rá, hogy gyűlöletet érezzen. Még haragot sem.

Aztán újabb kísérlet: Szonyát próbálja maga elé rajzolni. A Trisztán-zenét hallja pontosan. Már-már ijesztő, minő intenzitással szól az angolkürt, ez a magányosan merengő, a sosemvolt-seholsincs boldogságot sirató pásztorsíp. Hallja a nyitány folyondárként kúszó kromatikáit . . . De a lány arcát képtelen felidézni.

A VILLA MEDICI

Újra otthon.

Az asztalon halomnyi levél. Baron érdeklődik: csak nincs valami baj?! (Debussy nem búcsúzott el tőle). Egy bizonyos Henriette Fuchs ír: a Concordia nagy koncertre készül – műsoron Palestrina, Händel, Bach, Saint-Saëns. Madame Fuchs Gounod mester „szárnysegédje", aki az öreg úr mellett az erélyt és a kifogyhatatlan női energiát képviseli. Néhány órával a levél vétele után már meg is jelenik Claude-nál, lesodorja az íróasztalról mindazt, ami nehezék híján könnyen lesodorható. Szabadkozik: percet sem időzhet, mert még számtalan intéznivalója van, aztán mégis leül, cseveg, s jó alaposan szemügyre veszi a fiatalembert, akit az olasz nap szép barnára égetett, s akin érezhető – legalábbis a kifinomult női érzékszervek számára – hogy valami nagy kalandon esett át, melyben boldogság és boldogtalanság egyaránt szerepel, s ami végül is kívánatossá tesz egy ifjút, mint ahogy a gyümölcsöt is akkor szeretjük igazában, amikor egy madár csőre megcsípte már.

Madame Fuchs távozik.

Claude tovább bontogatja a leveleket: Madame Flaxland meghívja a „mestert", tisztelje meg szalonját, illetve a házi koncertet, melynek keretében Madame Vasnier énekel.

Aztán egy közös levél osztálytársaitól: Lalo mester új balettjét mutatja be az Operaház. Hírlik, csinos botrányra van kilátás. A fiúk számítanak Claude-ra, mert a diákpáholy (fönt, majdnem a tető alatt, ahonnét csak hallani lehet, látni alig, vagy egyáltalán nem), a diákpáholy is ki akarja venni részét az ütközetből.

És levél Szonyától. Oly szép és költői írás, hogy Claude-nak az az érzése: a kislánynak nagyobb gyönyörűséget szerez a drá-

mai szakítás, mint az ügyetlen kis diákszerelem. Aki ennyire szenved, s ezt ilyen szép kerek mondatokban fejezi ki, megválogatva a jelzőket, s vigyázva, hogy a szótár legválasztékosabb szókincse kerüljön csak a levélpapírra, az már túl is jutott a megrázkódtatáson. S talán kislányosan büszke is rá, hogy ily fiatalon esett át az első szerelem tűzkeresztségén.

*

A Namouna-botrány (Ez volt Lalo új balettjének a címe) valóban nagy port kavart fel, annál is inkább, mert a konzervatívok az előadást afféle modern frontáttörésnek tekintették, amit vissza kell verni mindenképpen, a fiatalok viszont Lalo táncjátékát egy új francia stílus hajnalhasadásaként üdvözölték. A színház táncosai, élükön Sangalle kisasszonnyal, aki egyébként a közönség legfőbb kedvence volt, a balett-táncosok elhatározták, hogy szép és mutatványos ugrások helyett, vagy mint ők nevezték: *repülés* helyett, csak végigbandukolnak-botorkálnak a színpadon, jelezve, hogy az igazgatóság parancsának nem mondhattak ellent, de az ízlésüket sértő zenét még e felsőbb utasításra sem táncolhatják. Ehhez a néma tüntetéshez csatlakozott a proszcéniumpáholyok és a zsöllyék közönsége is: hangosan csevegtek, nevetgéltek, cukorkás zacskókat zörgettek, a páholyajtókat nyitották és zárták be, a lehető legnagyobb zajjal (az urak udvariassági látogatásokat eszközöltek barátaiknál és ellenségeiknél), a földszinten akadt olyan néző is, aki tüntetően felállt, s mivel helye a sor közepén volt, felállásra kényszerítette szomszédait is, aztán döngő léptekkel végigdobogott a parterre-en, hangos megjegyzéseket váltva (vagy inkább provokálva) ki, melyekre aztán a távozó úriember megfelelő replikákkal felelt.

S ebben a drámai, vagy inkább nevetséges pillanatban avatkozott be a küzdelembe a diákpáholy.

Éles hang süvített bele a földszint sziszegő-susogó tereferéjébe:

– Csendet kérünk! A vénasszonyok otthon pletykáljanak!

A földszintről egy még erélyesebb hang felelt.

– Csönd legyen odafent! Rendőrökkel vezettetem ki az egész bandát!

Most már az igazgató, Vaucorbeil úr is elérkezettnek látta az időt, hogy rangjával és tekintélyével elnyomjon minden rendbontó szándékot. Vaucorbeil úrnak villámgyorsan kellett döntenie: az előadás mellett, vagy az előadás ellen tüntetőket rendszabályozza-e meg? A direktor döntése pillanatok alatt megszületett: a páholybérlők a színház létét vagy nemlétét döntik el. A zsöllyék bérlői a sikert vagy balsikert, a telt vagy üres kasszafiókot jelentik. Világos, hogy a diákpáholyt kell megfegyelmezni. Bár jó négy emeletet kellett megmásznia, mégis fent volt a fiúknál percek alatt.

– Kérem, jelentkezzék a rendbontó, különben egyszer s mindenkorra bezáratom a diákpáholyt!

Valaki felmordul, de a páholy félhomályában aligha lehet megállapítani kilétét.

– A frakkos csirkefogókat seprűzze ki!

Vaucorbeil hangját is elveszti a dühtől. Csak hápog:

– Engem ne oktassanak ki fiatal barátaim, mert nemcsak innen tiltom ki a társaságot, hanem a Conservatoire-nál is megteszem a megfelelő lépéseket. Nos, jelentkezik az az úr, aki bárdolatlan megjegyzésekkel sértegette a hölgyeket, illetve az egész publikumot?

Csend.

Úgy látszik, senki sem vállalja a bűnbak szerepét.

Claude feláll és indul a páholyajtó felé. Csak menet közben veti oda az igazgatónak:

– Jöjjön ki, uram, a folyosóra. Ne tetézzük a botrányt, elég ebből ennyi is.

Künn, a páholy előterében folytatódik a diskurzus. Az igazgató már kissé lecsillapodott.

– Szóval, ön volt?

– Lehet, hogy én, lehet, hogy más. Ennek semmi jelentősége. Mindnyájan így gondolkozunk, és az a valaki mindnyájunk nevében beszélt. De hát tegyük fel, hogy én voltam. Tudom, hogy igazam volt. A francia művészet nyomorúságos állapotban van. Lalo úr minden tehetségét latba veti, hogy enyhítsen

ezen a nyomorúságon. Önök kifütyülik, meggyalázzák, nevetségessé teszik . . . önök tehát vétenek a francia zene ellen. Nem kell, hogy kitiltson igazgató úr. Be sem teszem a lábam ebbe a műintézetbe, még ha hívnak, vagy akár könyörögnek is.

*

A nevét még nem ismerik Párizsban, de azért minden szalonban róla beszélnek: *az a fiatalember,* aki botrányt csinált a Nagyoperában. Persze Madame Flaxland estélyén is ez a téma, s midőn kiderül, hogy Claude Achille Debussy és a botrányhős egy ugyanazon személy, megtapsolják, s a szalonon úgy vonul végig, mint egy hős, aki diadalmas csatából érkezett.

Az élő pálmákkal, életnagyságú bronzszobrokkal, bársony kanapékkal és valószínűtlenül nagy méretű perzsaszőnyegekkel díszített Flaxland ház és a diadalmas bevonulás az a háttér, s az a légkör, mely a Madame Vasnier-val való találkozást keretezi.

A hölgy nyújtja mind a két kezét.

– Ott voltam én is az Operában. Gratulálok.

Claude sápadtan mosolyog.

– Szeretném, ha másféle hőstetteimhez gratulálna.

Ebben a pillanatban lép hozzájuk Monsieur Vasnier.

– Marie-Blanche sokat beszélt önről. Igazán örülök, hogy végre találkozunk.

Claude egyetlen szemvillanással felméri a vele beszélőt: ez már alig nevezhető férfinak. Öreg ember. Sűrű, rendetlen ősz szakáll, galambősz haj. Monsieur Vasnier tartása kissé hajlott, mint a magas termetű és szerény embereké általában, akik lemondva a természet adta előnyről, inkább keresik az átlagember szerepét, mintsem a kiemelkedő személyiségét.

Ilyenkor jól jönne valami szellemes, esetleg meglepő kérdés, de az ilyen pillanatokban egy gyakorlatlan fiatalembernek semmi sem jut eszébe. Csak közhely.

– Remélem, jól érzi magát, uram?

Amaz mosolyog.

– Köszönöm, valóban nincs kifogás egészségi állapotom el-

len. Önt meg sem kérdezem: az olasz napfény még ott van minden pórusában. És hát miért is kérdezném ezt egy fiatalembertől, mikor volna egy sokkal fontosabb kérdésem is: nem volna kedve egyszer ellátogatni hozzánk?

– Boldogan, uram.

Madame Flaxland suhog hozzájuk (a földet seprő estélyi ruha olyan hangokat ad, mintha szelíd szél suhanna végig a dús perzsaszőnyegeken).

– Zavarok, uraim?

– Ön soha! – válaszol Vasnier.

– Vidal úr volt szíves felajánlani szolgálatait, s úgy volt, hogy a mai házi koncertet ő kíséri. Csak levél érkezett helyette: súlyosan megbetegedett.

Claude meghajol.

– Talán ez egyszer megfelelek én is . . .

Madame Flaxland most már nemcsak ruhájával, hanem idegesen lebbenő legyezőjével is suhog.

– De hát nem ismeri az anyagot!

Claude ezúttal talpraesetten válaszol:

– Egy gyenge kísérő még mindig jobb a semminél. Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy keveset hibázzam, azt is úgy, hogy a hölgyek és urak ne vegyék észre.

A házi koncert három részből állt. Elsőnek a háziasszony énekelt, utána az egyik vendég: Madame de Tinan, s a fénypont – legalábbis a háziasszony így jelenti be – Madame Vasnier énekszámai. A hölgy Mozartot, Schubertet és Schumannt énekelt, majd egy kis francia műsort: Lalo, Saint-Saëns, Massenet és Delibes dallamait. A siker jelentős mértékben Claudenak szólt, aki fantasztikus biztonsággal olvas (zárójelben kell megjegyeznünk: hibátlanul), és eszményien kísér. Az a fiatalember, aki valaha kétségbeejtette professzorát „erőszakos" akkordjaival, dühösen csapkodó oktáváival és orkeszterzengést utánzó pedálzúgásával, a fiatalember lehiggadt, mondhatnók így: lecsendesedett, s megtanulta a kamarazene legfőbb törvényét: a szerénységet, s azt a különös zenei ékesszólást, mely csak akkor ragyog fel, ha nem veszélyezteti a partner szólamát.

Elsőnek Vasnier gratulál:

– Remélem, hamarosan jelentkezik nálunk.

Madame Vasnier közbevág:

– Ej, hagyjuk a formaságot. Holnap délután otthon vagyunk, legyen szerencsénk.

*

A Vasnier család városi rezidenciája a rue Constantinaple-on volt, a nyaraló, melyben a vakációkat töltötték, Ville d'Avrayben. A városi ház nyilvánvalóvá tette, hogy a tulajdonos – építész. Méghozzá modern és puritán mester, aki gyűlöli a gipszrózsákat, a habarcs arabeszkeket, a drótvázra felvakolt áloszlopokat és álpilasztereket. Itt minden egyszerű volt és levegős; a nagy, világos szobákat könnyen szellőztethette a személyzet, mert Vasnier úr már eleve úgy tervezte az épületet, hogy a folyosók, előterek, belépők ne holmi porfogó barlangok legyenek, hanem a ház többi helyiségével együtt fényt és levegőt kínáljanak. A belépőt már a hallban óriási nyitott könyvpolcok fogadták. Semmi faragás, intarzia, cifraság. A könyvgerincek szolgáltak díszül. Vörös, zöld, kénsárga, fehér könyvhátak, meg arany betűk, melyek arról tanúskodtak, hogy a könyvtár gazdája nemcsak a maga szűkebb mesterségével foglalkozik, hanem történelemmel, etnográfiával, francia irodalommal és a görög–latin klasszikusokkal, színházzal és zenével, de mindenekfelett költészettel, méghozzá németül, angolul, olaszul, sőt spanyolul is.

Ez volt hát az első benyomás.

Aztán két gyerek szaladt a vendég elébe.

Egy nagyobb lányka: Marguerite és egy fiúcska: Maurice. A kislány volt a bátrabb:

– Te fogsz bennünket tanítani? Apu azt mondta, ma kezdünk zongorázni.

Claude még felelni sem tudott, és már megjelent a küszöbön Vasnier asszony. Ez a különös női szépség olyan volt, mint a nemes drágakövek, melyek azonnal színt váltanak, amint a világítás a legcsekélyebb mértékben is megváltozik. Marie-

Blanche más volt a Concordia próbatermében és más egy nagy estély fényözönében, más a koncertdobogón, és most egészen, megrendítően más az otthon, a család foglalatában. Valami melegség áradt belőle, mely pillanatok alatt átjárta a fiatalember szívét is oly módon, mint mikor az ember hűvös vízben úszik, s egyszerre végigsimít rajta valami meleg áramlat, egy titkos forrás üzenete. Claude megmagyarázhatatlan gyengeséget érzett: egyszerre, egyidejűleg jelentkezett a kettős inger – jó volna nevetni is, sírni is.

Egész gyerekes módon kérdezte magától – ez volna hát a szerelem?

*

Marguerite Vasnier majd egy fél évszázaddal később elmondotta (sőt: írásba is foglalta) Debussy első és további látogatásának benyomásait. Ezek a benyomások hiteleseknek mondhatók. A hölgy nem egészítette ki gyermekkori impresszióit a felnőtt korban szerzett ismeretekkel, s mindazzal, amit a világhír és a világsiker mintegy járulékosan fűz hozzá a valósághoz: átrajzolva a kontúrokat, felfokozva a színeket, és utólagosan jelentőséget tulajdonítva annak is, ami a maga idején jelentéktelen, s merőben érdektelen volt. Marguerite kisasszony, aki 10-12 éves lehetett, midőn Claude Achille Debussy először lépte át házuk küszöbét, nagyon szigorú tanárként ismerte meg az ifjú mestert. Valószínű, hogy ez a szigorúság nem holmi pedantériából táplálkozott, inkább a türelmetlenségből, mely a tanár urat minduntalan felpattantotta ültéből, s valósággal végigkergette a zeneszobán, mintha a botladozó ritmusok, bizonytalan vagy éppen hamis összhangok gyötrő fúriaként hajszolnák, s kényszerítenék szünet nélküli rohanásra. Igen – emlékezik vissza a kisasszony –, Debussy úr nagyon türelmetlen volt, s csak akkor csillapodott le, ha a Mama is megjelent az oktatásnál, s csendesen üldögélt a zongora túlsó oldalán, szembenézve a tanár úrral, mintha tekintetéből akarná kiolvasni: elégedett-e a növendékekkel, vagy sem. Tanítás után a tanár úr általában átment a dohányzóba, ahol csendesen, szótlanul üldögélt a Ma-

ma társaságában, engedelmet kérve, hogy rágyújthasson egy szivarra, ami olyan kellemetlen füstöt terjesztett, hogy az oktatás harmadik vagy negyedik hetében Anya hatalmas szivardobozzal ajándékozta meg a vendéget, csodálatos dohányrudakkal, amelyek állítólag egyenesen Havannából érkeztek. Anya hamarosan megunta a tétlen üldögélést, s valami átlátszó kifogással kilibbent a szobából. Ilyenkor Apa – mintegy végszóra – érkezett. Hosszasan elbeszélgetett a fiatal zenetanárral. Nagyon nehezen lehetne meghatározni – emlékezik vissza Marguerite kisasszony –, hogy milyen kapcsolat volt az idős és a fiatal férfi között. Néha az volt az ember érzése, Apa haragszik Debussyre. De gyakoribb volt a teljesen ellenkező magatartás. Apa a szó szoros értelmében oktatta az ifjút. A módszer sem volt mindennapi. A dohányzószoba asztalán „merő véletlenségből" ott felejtette a földrajzkönyvet, ami kisdiákok okulására szolgált. Ezt a tankönyvet a Vasnier család harmadik vagy negyedik generációja használta már. Claude mindig bekapta a horgot, s mohón tanulmányozta – nincs jobb szó rá – a kikészített tananyagot. Másod- vagy harmadnap Apa kikérdezte a fiatalembert. És persze korrigálta a hibás válaszokat. Mindez nagyon nevetségesen hangzik. És persze az is, de még inkább az lehet, ha valakit egy előkelő, művelt társaságban elemi (vagy inkább elemi iskolás) tévedéseken kapnak rajta. Aztán odakerült az asztalra a természetrajz, a fizika, a francia történelem és még jó néhány tantárgy iskolakönyve. Az ifjú agya, felvevőképessége csodálatosnak bizonyult. Órák, napok alatt tanulta meg azt, amihez másnak esztendőkre van szüksége, s e friss tanulmányokkal még el sem készült, midőn Apa már újabb feladatokat tűzött ki eléje. Az emlékezet csalóka, s perspektívája éppúgy megtéveszti az embert, mint mikor egy távoli hegytetőt figyelünk, s nem tudjuk megállapítani, melyik fa van közelebb hozzánk, melyik távolabb, sőt: a nagyobb sziklavonulat távlata is megcsalja az embert, játékosan cserélve fel a tér és távolság való viszonyát. Így – emlékszik vissza Vasnier kisasszony – már nehezen állapítható meg, melyik volt az a költő, akit Apa először rakott ki arra a bizonyos asztalra, melyről bízvást mondhatjuk, valóságos „horgászterület" volt, melyen

egy lelket ejtettek a szépség és a magasabb ismeretek hálójába. De talán mégis Verlaine-nél kezdte apa. Sőt: biztos, hogy így volt, mert az ifjú zenetanár, aki egyébként soha nem beszélt semmiféle kapcsolatáról, se múltjáról, se jelenéről, erre a költőre azt mondta: találkozott vele gyerekkorában. A tanár úr el is pirult, ami szintén a legritkább megnyilvánulása volt, s valami olyasmit mondott: – nem szereti felidézni ezeket az emlékeket –, de bárhogy nyilatkozott is, e perctől kezdve lelkes rajongója lett Verlaine-nek, s e lelkesedést nem halványította el a sok újabb és újabb verskötet: Baudelaire és Rimbaud, Sully Prudhomme és Mallarmé, még Villon sem, akiről azt mondta néha: szívesen cserélne vele gúnyát és sorsot, vállalva a késszúrásokat is, amelyeket Villon mester osztogatott és elszenvedett. Később apa és Debussy valóságos felolvasásokat tartott, amit mama félig komolyan, félig kuncogva hallgatott, de elcsendesedett ő is, mikor a két férfi vitába szállt egy-egy vers mélyebb értelmezése felett. Debussy bámulatos biztonsággal tapintott rá a lényegre. Ez több volt, mint tudás: ihlet, ami csak a nagy költőknek és a prófétáknak adatott meg. Egy gyermek, bármily koraérett is, és bármilyen művelt környezetben nőtt is fel, a vitákat, s azok értelmét nem foghatta fel teljességgel, de azt érezte, hogy szeme láttára, füle hallatára valami varázslat játszódik le: a dolgok megmutatják legbensőbb rejtett valóságukat; mint megannyi szégyenlős ember, a szavak levetik ruhájukat, s mezítelenül, érzékenyen, sebezhetően, s épp ezért csodálatos természetességükben mutatkoznak meg előttünk. Hát Debussy így beszélt. Mit mondott, fél évszázad múltán már felidézhetetlen – mondja Vasnier kisasszony –, de a varázslat ereje még most sem illant el teljesen, s a visszaemlékezés oly erős, hogy a hideg, ötven év múltán is, végigszalad az ember hátán. Egy ilyen felolvasás után, mely valósággal felizgatott bennünket, Debussy engedélyt kért, hogy ledőljön a kis szalon kerevetére, mert nagyon fáradt. Apa rögtön megkérdezte: Remélem, nem beteg? – Szó sincs róla, csak elfáradtam. Két helyen korrepetálok, van néhány tanítványom is, és a professzorom a Conservatoire-ban újabb és újabb kompozíciókat követel, mert mint odabent mondják: futtatni akar a Római díjért. – Nem szabad

ennyit dolgoznia, Claude, helyesebben nem szabad elfecsérelnie az erejét! – Hát ha még látná uram, hogy milyen körülmények között dolgozom. Otthonom minden másra alkalmas, csak az elmélyült zenei munkára nem. Sokan vagyunk a kis lakáshoz, s testvéreim nem nagyon respektálják munkámat... – Volna egy megoldás, kedves Claude. Az emeleti vendégszobát az ön rendelkezésére bocsátom. Senki nem fogja háborgatni. Kottáit, papirosait, könyveit nyugodtan ott hagyhatja az asztalon, a kereveten, vagy akár leszórhatja a földre is, ígérem, hogy még a szolgáló sem lépheti át a küszöböt. Csak az ön kérésére és az ön jelenlétében. Bármikor jöhet-mehet. Ha akarja, itt alszik, ha akarja, hazamegy. Kapukulcsot kap, és természetesen lezárhatja a szobáját is. – Félek, uram, hogy ilyenfokú előzékenységet el se fogadhatok... – Nem fogadok el semmi kifogást és semminő szabadkozást. Holnaptól kezdve ön családtag. Ha óhajt, részt vehet étkezéseinken is, ha ez terhére van, intézkedjék úgy, ahogy jól esik. – Apa mindezt olyan határozottan, szinte parancsolóan mondta, hogy az ellentmondás lehetetlen volt. E perctől kezdve Claude egész napját nálunk töltötte, kivéve azt az időt, amit a Conservatoire kötelező órái igényeltek, s azt a néhány percet vagy órát, amit családjával töltött. Debussy kezdetben kissé morózusnak, vagy inkább ingerültnek bizonyult, mint az olyan emberek általában, akik elfogadják ugyan a felkínált szívességet, de már eleve félnek az elkötelezettség minden lehető béklyójától. Rossz kedve később felengedett úgyannyira, hogy vendégeink első kérdése már megérkezéskor így szólt: – Claude Achille is itt lesz?! – Ez a szeretteljes érdeklődés nem annyira a zongoraművésznek szólt, vagy a csodálatos kísérőnek, aki mamát valósággal föllelkesítette, hanem a gaminnek, aki rögtönzött a zongorán, énekeseket, politikusokat, színészeket és a párizsi utca típusait utánozta, méghozzá olyan szellemesen, hogy még apa is hahotázva nevetett, ő, akit nem láttam kacagni sohasem. Debussyt nem lehetett irányítani. Ha csak egy vendég volt a társaságban, akit nem szeretett, vagy úgy érezte, hogy a vendég nem szereti őt, ha csak egy olyan megjegyzés hangzott el, ami sértette már-már betegesen érzékeny önérzetét, ha zenéről vagy művészetről esett szó, és valaki

bárdolatlanul nyilatkozott Bachról vagy Wagnerről, Lalóról vagy Massenet-ről, Debussy-azonnal becsukódott, felöltötte legmogorvább ábrázatát, aztán fittyet hányva a társasélet legelemibb szabályainak, köszönés nélkül távozott, föl a vendégszobába, vagy ha nagyon feldühítették, ami nála egykönyen ment, elhagyta a házat is, s a családjánál kötött ki, de jóval valószínűbb, hogy valamelyik kávéházban, ahol aztán megvigasztalták barátai.

Marguerite természetesen szülei emlékét védelmezi, és így nem szól – hogy is szólhatna – a kapcsolat másik vonatkozásáról, amit a kortárs (Jean de Bérys: Le Cas Debussy) elég kíméletlenül tár fel:

„Pierre Vasnier (a férj) viselkedése minden csodálatot megérdemel. Kacér feleségének bűnét talán elítéli, de megbocsátja ifjúsága heves fellángolását. Vasnier rezervált magatartást tanúsított, ami egyedül tette elfogadhatóvá a kínos szerepet, mely bárki mást nevetségessé tett volna. Szinte egyedülálló az az emberi tisztesség, amivel a fiatalember sorsát intézi. Lelkiismereti kérdést csinál abból, hogy a Vasnier család megfeleljen a küldetésnek, amit a sors rábízott.. Szemet hunyt a fiatalember szenvedélye felett, és csak a zseniális muzsikust látja, aki karrierjének ebben az induló szakaszában őrá, egyedül őrá támaszkodik. Vasnier rákényszeríti az ifjúra a munka legelső és legfőbb parancsát – a munkafegyelmet. Ő szorítja rá, hogy a Conservatoire vizsgaversenyeire felkészüljön, és főleg, hogy részt vegyen ezeken a versenyeken, amelyekből Claude teljességgel kiábrándult. Nem hiába írja későbbi feljegyzéseiben (Monsieur Croche, a dilettánsok réme): azon intézmények közül, melyekkel Franciaország büszkélkedik, ismernek-e nevetségesebbet, mint a Prix de Rome?! Tudom, ezt már sokszor elmondták, s jó néhányszor le is írták; minden látható eredmény nélkül, mert az intézmény él tovább, azzal a sajnálatos makacssággal, mely a képtelenségeket általában jellemzi . . .!"

*

Érthetetlen módon a francia zenetörténészek javarésze Debussy esetében úgy viselkedik, mintha egy közismert egyházi személyiség erkölcsi tisztaságát, szűzi érintetlenségét kellene bizonyítaniok. Azt kérdik: hol vannak a szerelmes levelek, amelyeket Claude Debussy intézett Madame Vasnier-hez?! Ha valóban szerelmi viszony volt közöttük, akkor annak írásbeli bizonyítéka is fenn kellett hogy maradjon. Persze, ha az ember logikusan gondolkozik, rájön, hogy ennek a tisztelettudó, de naiv állításnak éppen az ellenkezője igaz. Hát nem veszik észre, hogy milyen furcsa, szinte érthetetlen dolog, hogy őnagysága minden levelet, s egyéb írásbeli dokumentumot megsemmisített? Vajon megsemmisíti-e Vasnier-né asszony a történelmi becsű leveleket, ha a lángoló, szerelemtől izzó sorok nem veszélyeztetik jó hírét a jelenben és az utókor előtt?

Levél tehát nem maradt egyetlen egy sem. De mindennél többet mond a Madame Vasnier-nek ajánlott dalok mottója:

„Ezek a dalok csak általa keltek életre, és elveszítik bájukat, ha nem őáltala, a dallamos tündér ajkáról hangzanak fel.

Az örökkön hálás szerző"

*

Julien Cain, a Bibliothèque Nationale igazgatója az eredeti kéziratok alapján (jó néhány „hivatalos" műjegyzékkel ellentétesen) így sorolja fel a Vasnier-né asszonynak ajánlott dalokat:

Mandoline (1882?) Verlaine
Apparition (1882) Mallarmé
Clair de Lune (1882) Verlaine
Coquetterie posthume (1883. március 31.) Th. Gautier
Chanson espagnole: Dalkettős két azonos hangmagasságra
Romance (1883. szeptember) P. Bourget
Musique P. Burget
Paysage sentimental (1883?) Verlaine
La romance d'Ariel (1884. február) Bourget

Regret (1884. február) Bourget *Pierrot* (1884?) Banville
Pantomime Verlaine *Romance* – dal egy legyezőn

*

Dalköltészete első darabjaiban még sok a múltra való emlékezés és a jelenből vett kölcsönhatás. Még kísért Gounod közelsége, Saint-Saëns szelleme és Massenet behízelgő dallamossága. De mindezen visszhangok ellenére van ezekben a dalokban valami új vonás, ami össze nem téveszthető, föl nem cserélhető senki-semmi mással. Valami könnyed grácia, ami leginkább az ecset francia mestereire emlékeztet. Félreértés ne essék: nem az impresszionistákra, hanem a gáláns kalandok, rokokó álmok piktoraira gondolunk: Watteau-ra, Fragonard-ra, vagy Boucher-ra. Ez a zene főhajtás a nagyúri elegencia előtt, de csipkelődő irónia is. Ez elragadtatás, s talán ugyanabban a pillanatban csipetnyi kiábrándulás is. Modern és antik. Kokett játék: a kacérság álarca alól mintha szomorú szempár pillantana ránk. Még hagyományos harmóniák, de az akkordok közül itt-ott hiányzik már az „ütköző", a modulációs átvezetés, mely a harmóniát egy logikus folyamat részesévé teszi, mintegy megkönnyítve a hallgatónak forróból a hidegbe, egyik hangnemből a másikba, magaslatról a mélybe (vagy éppen ellenkezőleg: hanglapályról a hegycsúcsra) való átkelést, zenei akklimatizálódást.

Ez afféle „illegális" zene, amit Claude meg sem mutat tanárainak. Marmontel biztosan félrehúzná a száját, hiszen még a zongorakíséret faktúrája sem a régi. Valami új kottakép keletkezik Debussy keze alatt, amelynek már semmi köze a szép, egyenletesen gördülő triolákhoz, a szabályosan csoportosuló tizenhatodkötegekhez, a hagyományosan ingázó basszusokhoz – igen, a zongorakíséret is szeszélyessé, meglepővé válik, egyenként zavarba hozva azt a zongoristát, akinek a keze már rájár a romantikus dalfüzérek hangszergyakorlatára.

Ez hát az illegális termés.

És a legális?

A „szabályszerű" anyag a professzor urak szigorú ellenőrzése alatt keletkezik. Az ellenőrzés úgy értendő, hogy a Római

díj aspiránsai műveiket először a Conservatoire belső bizottságának mutatják be. Ezek egy háziverseny keretében döntik el az elsőséget, s ezek a díjnyertesek kerülnek aztán az igazi zsüri elé, amelyet már az Akadémia delegál. Nagyon furcsa módon. A legfelsőbb tudományos intézmény a bíráló bizottság tagjait költőkből, filozófusokból, tudósokból, szobrászokból, festőkből – és zenészekből válogatja össze. A tudomány és irodalom kilenc jurort küld, a képzőművészet ugyancsak kilencet, a zenei szakosztály mindössze ötöt, de ez a csoport kiegészíti a maga létszámát meghívott, „alkalmi" döntőbírákkal. A zsüri javarésze – a felsorolás után nagy titkot nem közlünk megállapításunkkal – nem ért a kottaírás-, olvasás tudományához. A zsüri kétharmada, tehát a többség, csak úgy „érzés" után dönt. Nem túlzás, ha azt mondjuk: kénye-kedve szerint ítél, hiszen szakismeretekkel alig, vagy egyáltalán nem rendelkezik. Hát ez nem valami csábító lehetőség, különösen az olyan ifjú számára, aki már kiábrándult az egész intézményből, bíráival, tudálékos jegyzőivel és ostoba formalitásaival egyetemben. A versenyzőknek – a Conservatoire belső bizottsága általában két-három növendéket enged az akadémiai zsüri elé – zárt ajtók mögött, mintegy szobafogságban kell a kompozíciót – a hivatalos nyelvvel élve – *szállítania*. Mindennemű segédeszköz tilos, kivéve egy szánalmasan elhangolt zongorát, melyhez azonban egyik jövendőbeli zeneszerző sem mer nyúlni, mert a hamis hangok nem annyira hívogatják, inkább szétrebbentik a muzsikát. Az Akadémia csak vokális műre ír ki pályázatot. A szöveg eleve adva van. És a forma is. Tehát: zenekari bevezető, kórus, három szólóária (ami azt jelenti, hogy a zeneszerzőnek három szereplővel kell számolnia), hasonlóképpen kötelező a duett, az orkesztrális közzene, a tercett és a *lege artis* megkomponált finálé.

Amilyen könnyedén születnek az „illegális" dalok, oly keservesen küszködik az ifjú Debussy a Conservatoire és az Akadémia kötelező feladványaival. 1882-ben Claude megkomponálja a Gounod témájára írt fúgát és a Printemps című kantátát, Comte de Ségur szövegére. A Conservatoire zsürije nem zárkózik el azon megállapítás elől, hogy a zeneműben sok eredeti és érdekes fordulat található, különösen a hárfa használatát ille-

tően, a továbbjutást mindezek ellenére megtagadják tőle. Keserű csalódás a Vasnier házaspár és az otthoniak számára is; Debussy immár tíz éve koptatja a Conservatoire küszöbét, és sehol semmi eredmény! Apja csak beletörődne a dologba, de Debussy mama lángol a felháborodástól. Ismét a régi átkozódás: inkább egy viperafajzatot tápláltam volna keblemen!

Az 1883. évi kísérlet sem hozza meg a sikert. Először Heine Intermezzo című költeményével foglalkozik, majd Lamartine l'Invocationjával. A szokásos és kötelező fúga természetesen ezúttal sem maradhat el. Az eredmény – katasztrofális. Debussy negyedik helyen végez, ami annál is szégyenletesebb, mert első: Paul Vidal, második: Charles René, harmadik: Xavier Leroux – Caude mögé már senki sem kerül: négy versenyző indult összesen.

Gounod-hoz fordul:

– Nem volna helyesebb uram, ha végképp visszavonulnék a versenytől?

– Önnek, nem szabad megfutamodnia, kedves Claude Achille. Csak módszert kell változtatnia. Ön hamis pénzt ad át nekünk, s valódi aranyait egy zártkörű kis társaság számára tartogatja.

Claude fogcsikorgatva engedelmeskedik. Talán nem is Gounod-nak, hanem Vasnier úrnak, aki nem tágít: Római díj nélkül nem hagyhatja el a Conservatoire-t.

Nekifohászkodik hát újra. A költő ezúttal Emile Moreau. Nevét, életművét betemette a történelem és az elmúlás pora. Költeményét is, a Le Gladiateur-t.

A szerencse, illetve a zsüri tetszése ezúttal sem kedvez. A második díjat megosztva kapják Georges Martyval. A sorrend azonban így alakult: második díj első helyezettje: Georges Marty, második helyezett: Claude Debussy. A Római díjtól tehát ezúttal is elütötték. Mégis nagy nyilvánosságot kapott, mert a versenyről a sajtó is beszámolt. Az egykorú kritika nagyon tanulságos: *„George Marty úr ügyesebb, zenéje gördülékenyebb. Debussy úr erényei és hibái egyénibbek és sajátosabbak. Bár itt-ott felhangzik Massenet Hérodiade-jának és Lalo Namouna ci-*

mű balettjének visszhangja, mégis a fiatal zeneszerző eredetisége kétségbevonhatatlan.

Ez az elismerés némi vigaszt jelent ugyan – mármint a család és Claude pártfogói számára –, de hát a bukás csak bukás marad, márpedig itt nemcsak babérkoszorúról van szó, hanem évi négyezer frankról is, ami akkoriban gondtalan, mondhatnók előkelő megélhetést jelentett.

Tehát újabb és újabb nekirugaszkodás: fúga Massenet témájára és kantáta Jules Barbier verseire.

Bukás.

Debussyt a harmadik helyre utasítják.

Közbeszólás első személyben egy hajdani szerelem ürügyén

E kis zenei kitérő után, visszakanyarodva elbeszélésünkhöz, ismét csak felvetjük a kérdést: szerelem? Biztos, hogy ez a csodálatos láng forrasztotta össze a harmincadik évéhez közeledő asszonyt és a húsz-huszonkétéves ifjút? De hát hogyan találkoztak? Elképzelhetetlen, hogy egy kétgyermekes anya saját otthonában bonyolítsa le pásztoróráit. Ez lehetetlenség a család, a gyermekek, a cselédség, a férj állandó közelléte miatt is. Maradna hát a vidéki villa, amire viszont gondnok ügyel és a cselédség, mely a kertről, a virágokról, a gondosan nyírt gyepről és a lezárt ház biztonságáról gondoskodik. A szerelmesek találkozása tehát teljes lehetetlenségnek tűnik. Hadd világosítsam fel a kedves olvasót. A 90 év előtti Párizs ezer- és ezer búvóhelyet kínált a rejtőző, vagy múlt századi szóval élve: a „bűnös" szerelemnek. Ami a hajdani találkahelyeket illeti, vezettek a varrónők és az elegáns kalaposnők szalonjai. Itt mindig volt egy selyemmel-bársonnyal bélelt kicsi fészek, ahol a delnők egészen bizalmas *beszélgetéseiket* lebonyolíthatták. De még ezeknél is gyakrabban használták a vendéglők, kávéházak, klubok úgynevezett különszobáit, szeparéit, melyek legtöbbször igen tisztes célokat szolgáltak: matúrabankettől az emlékbizottságok gyűléséig, de olykor, talán ritkábban, s bizonyára jóval

borsosabb áron, olyan párocskáknak is rendelkezésére bocsátották, akiknél az izzó szerelem pótolta a szenvedélyt szentesítő hivatalos papírokat. És hát hány száz, vagy ezer vendégfogadó, kiskocsma, vadászház, a jó ég tudná felsorolni műfaji hovatartozásukat, hívogatta a szerelmeseket a Párizs környéki erdőkbe, a Szajna-parton, s kissé távolabb az enyhe dombhajlatok között.

Nos, kísérjük el Marie-Blanche asszonyt és az ifjú Claude Achille-t egy meghitt sétájukon, mely Saint Cloud és Suresnes felé vezet, mindössze két vasútállomásnyira Ville d'Avaraytől.

Tudom, a pedáns historikus ráncolja a homlokát: ha a szerelmesek erre jártak valóban, akkor csak az úristen hallgathatta ki beszélgetésüket. Én szívesen fejet hajtok a történészek zord ítélete előtt, s az elkezdett fejezetet talán nem is folytatnám, ha nem jutna eszembe a világirodalom különös bökkenője – vajon Shakespeare hogyan hallgathatta ki III. Richardot és minő csodaszer (vagy varázsszőnyeg) röpítette, midőn Antonius és Cleopatra párbeszédét leste meg... és hogyan jutott Voltaire XII. Károly közelébe? Miképpen vett részt győztes csatáin és hogyan érezte át a bukás és társtalan menekülés iszonyatát? És Thomas Mann? Aki beköltözik Goethe testébe – ugyan minő kicsinyeskedés? egyenesen Goethe lelkébe, s még e titkos világ legtitkosabb tudatalattijába is –, midőn együtt álmodik és ébred a weimari óriással, kitalálva a búcsúszavakat is, amelyekkel Lottétól mindörökre elköszönt? És vajon jobb lett volna-e, ha Feuchtwanger a pedantériára hallgat, s elrebbenti a tudománytalan látomásokat, melyek egy egész kort, s e kor csodálatos ember-virágát, Goyát idézték fel, talán mélyebben és igazabban, mint a legpontosabb apparátusú tudomány?

Anélkül, hogy csak közelébe is merészkednék annak az ösvénynek, amelyen ezek az óriások jártak, anélkül hogy munkámat egyívásúnak tartanám az ő lángeszű alkotásaikkal, mégis az ő gyakorlatukra támaszkodva kérem, fogadja el az olvasó ezt a kis párbeszédet, melyet nem okmányok hitelesítenek, csak az író legjobb szándéka, hogy hőseit ne csak megértse, hanem meg is értesse olvasóival.

Íme a szellemidéző kísérlet:

Marie-Blanche: Attól félek, hogy a kudarc elsősorban az enyém . . .

Claude Achille: Nem, a siker a magáé drága Marie. A dalaim sikere.

Marie-Blanche: Ez játék a szavakkal. Magát, barátom, ismét elmarasztalta a zsüri, mert hiszen mi más ez, mint szigorú elmarasztalás, s az emberekben biztosan felmerül az a gyanú . . .

Claude Achille: (közbevág) . . . Én pedig fütyülök minden gyanúra, s ha úgy kívánja, szívesen nyilvánosságra hozom, hogy magát az életemnél is jobban szeretem.

Marie-Blanche: (kissé elérzékenyülve) Én most nem erre a gyanakvásra és gyanúsításra gondolok, hanem arra, hogy az emberek számon kérik: mivel tölti maga az időt? Nem tékozlás-e minden perc, amit nálunk, mivelünk tölt, ahelyett, hogy minden figyelmét stúdiumaira összpontosítaná? Pierre ott volt valamennyi hangversenyén. Én nem mertem elmenni. Féltem, elárulom magam. De ő ott volt és nagyon feldúlva jött haza.

Claude Achille: Ugyan miért?

Marie-Blanche: Mert önmagának szegezte a kérdést: vajon nem tévedünk-e: nem értékeltük-e túl magát? Mert mindaz, ami négy fal között, egy szalon intim hangulatában oly nagyszerűen hangzik, valahogy elsápad, lehervad, jelentéktelenné válik a hangverseny külsőségei között. De ha úgy volna is, hogy maga valóban a jövő muzsikusa – megfelelő-e a környezet, amiben most él? Ez a folytonos feszültség. Ez a szerelmes aggodalmaskodás. Ez a féltékenység és bolondos kívánság, hogy újra meg újra meggyőzze magát: szeret és viszontszeretik. Talán hibáztunk, mikor

magát ennyire magunkhoz kötöttük ...

Claude Achille: (sápadtan mosolyog) Én csak magához kötöttem magam, és nem magukhoz. És én nem tékozoltam el az időmet, mert én magától tanultam meg nemcsak azt, hogy mi a dal, nemcsak azt, hogy mi egy vers húsa és lelke, de magától tanultam meg azt is, hogy mi az: szeretni ... Szeretni a legvégső gyönyörűségig és a legvégső kétségbeesésig.

Marie-Blanche: Az az érzésem, ez így nem folytatható.

Claude Achille: Rám unt?

Marie-Blanche: Nem, kedves barátom ... Csak Pierre nehezen tűri már ezt a szituációt. Pierre különös ember.

Claude Achille: Mi a kívánsága, Marie?

Marie-Blanche: Válnunk kell.

Claude Achille: Ez annyi, mintha a halálos ítéletemet mondaná ki.

Marie-Blanche: Gyerekes beszéd. Maga zsákutcába jutott, s ettől csak úgy szabadulhat, ha újjáteremti az egész életét. Magának új környezet kell és új barátok.

Claude Achille: Tehát Róma. Villa Medici. És papok, romok, tömjénfüst és gyötrelmes unalom.

Marie-Blanche: Igen, Róma. Unalom. Kényszerítő magány: dolgoznia kell. Csak dolgozni!

Claude Achille: Értem. Ez elbocsátás. Biztosan tudom, nem tenné, ha csak fogalma volna róla, milyen rettenetesen szeretem.

Marie-Blanche: Én is szeretem magát, Claude, és attól akarom megóvni, hogy kiábránduljak magából. Én azt a fiatalembert szerettem, akit Gounod mester zseninek nevezett. És most? Néhány dal, néhány vázlat ... de a siker, a géniusz megjelenése – bocsásson meg Claude – a zseni diadalmas bevonulása – elmaradt.

Claude Achille: És ha azt mondanám, hogy le is akartam

késni a diadalmenetet, mert nem tudtam elviselni a gondolatot, hogy három évig távol legyek!?

Marie-Blanche: Hát ezért kell válnunk, kedves Claude...

Claude Achille: Ez a végső szava?

Marie-Blanche: Igen. Három álmatlanul átzokogott éjszaka után.

Claude Achille: És ez mindörökre szól?

Marie-Blanche: Ezt, drága barátom, maga dönti el. Elmegy Rómába, és mint huszonöt éves fiatalember tér vissza. Addigra én (Marie most felvillantja elbűvölő szépségének minden sugarát) talán már öregasszony leszek, s maga csak mosolyog: ezt a hervadt szépséget szerettem én?...

*

1884 júniusában az Akadémia zsürije előtt. Ez is hagyomány: az ifjú zeneszerzők a júniusi hőségben vizsgáznak, mikor Párizsra rátelepszik a nedves-párás hőség, az aszfalt besüpped a járókelők lába alatt, s a körúti fák, baljós augurként, már az ősz színeivel riogatják Párizs polgárait – a korai hervadás, a piszkosan sárguló avar riasztó szimptómáival. A kötelező feladat: *Guinand: A tékozló fiú* című lírai kantátája. Claude, akit már megérintett Verlaine, Baudelaire vagy Mallarmé költészete, szinte ellenségesen forgatja a lapokat, melyeken egy közepes költő lapos kis közhelyei sorakoznak. Vajon mit kezdjen ezzel a suta kis dialógussal:

Lia
Visszatért gyermekem
Fiam, én megbocsátok
Annyi kín után a béke vár.

Azael
Ah, annyi jót köszönni
Anyám, rövid az élet.
A porba hullva könyörgök én.

Lia
A múlt hadd tűnjön el,
Mint szörnyű, rémes álom,
Az édes otthon újra vár.

Mindegy, most ez a feladat.

Ahogy a diákok mondják: benn ül a Prix de Rome izzasztójában, s a néhány héttel ezelőtt lezajlott csatára gondol: előbb a belső zsüri előtt kellett megállnia a helyét – persze más témával, más apparátussal, más dramaturgiai felállás szerint – és most itt kínlódik ezzel a gyötrelmes Tékozló fiúval, aki erőtlen ahhoz, hogy operahős legyen és túlságosan teátrális, semhogy megállhatná helyét a kantáta puritánabb stíluskereteiben.

Dolgozik, mint egy megszállott.

Nem a lelkesedéstől.

Szeretne mihamarabb túllenni a magára vállalt feladaton. Most már egyre megy: siker, vagy sikertelenség... csak túl legyen rajta. És aztán soha többé! Már nem érdekli, mit mond Pierre, és nem érdekli az sem – legalábbis elhiteti magával, hogy teljesen közömbös az asszony véleménye iránt is – mit mond Marie-Blanche, a család, a kárörvendő kollégák, a bölcs professzorok, akik megjátszott szomorúsággal, de a jövőbe látó tudós önelégültségével mondják majd: – hát igen, mi ezt előre tudtuk... fékezhetetlen, s épp ezért használhatatlan tehetség. De hát ügyes zongorista, remek kísérő, éhen biztosan nem pusztul.

Ül az „izzasztóban".

Az Institut teremőre félóránként bekopogtat:

– Nincs szüksége valamire, uram?

– Nincs. Illetve... ha hozna egy üveg jó vörösbort!

– Sajnálom, uram, a szeszesital fogyasztása tilos.

– Ugyan miért?

– Mert aki a Római díjra pályázik, az nem lehet mámoros, vagy – isten bocsá' – kapatos. Aki idejön, annak nagyon is szüksége van az eszére! Én itt vagyok teljes harminc esztendeje. Is-

merem a jelölteket és ismerem a professzor urakat. Itt csak az nyerhet, aki hideg elmével, ésszel dolgozik . . .

– És a tehetség? – ugratja Claude az Olympos szárnyatlan Mercuriusát.

– Ahhoz nem értek, uram. Csak azt tudom, aki szép, pedánsan írt, gondosan kihegyezve a tollat, aztán nem pocsékolta a tintát, hanem annyit használt csak, amennyire éppen szüksége volt, az biztosan győzött. Az olyan szeleburdi népség, aki föl-le rohangált, verte a zongorát és hangosan óbégatott, mintha tudja isten milyen gyötrelmes kórság háborgatná, azok elhasaltak mind. Mert tessen elhinni: a rend mindennek az alapja. Anélkül nem boldogul senki. Akár utcát seper, akár a zenének szenteli magát.

*

A szárnyatlan Mercuriusnak igaza van.

Valahogy rendet kell teremtenie a gondolatai között.

Huszonkét éves. Ahogy mondani szokás: nagy ígéret. Tizenkét esztendeje koptatja a Conservatoire küszöbét. És még mindig nagy ígéret csupán. A régi diáktársak mind eltűntek mellőle: Rómában vannak vagy egy templom orgona karzatán, zenekart vezetnek vagy rég professzorok valamelyik zeneiskolában. Csak ő maradt itt – ígéretnek. Sőt: nagy ígéretnek. Tizenkét évi padkoptatás után.

Mindegy.

Valahogy meg kell rágni és emészteni ezt az iszonyatos szövegkönyvet:

És szívem új reményre gyúlva,
Vesd ki, mi benne salak,
Gyermek, gyermek lettem újra,
Jó apám megáldalak.

A pedellus megmondta világosan: rend, kevés tinta, semmiféle óbégatás, mindent a professzor urak bölcs mértéktartása, örök középszere szerint.

Dél felé olyan hőség van a szobában, hogy megrázza a csengőt. A pedellus besiet.

– Parancsol, uram?

– Kimegyek a levegőre. Itt megfulladok.

– Kérem, a levegőzésnek semmi akadálya. Majd szólok az egyik ellenőrző professzor úrnak, hogy kísérje le sétájára.

– Hagyja, barátocskám. Inkább maradok.

– Parancsára.

– Kérdezhetek valamit, kedves altiszt úr?

– Már hogyne kérdezhetne, uram!

– Vajon szereti-e a zenét?

– Nem. Ezt a leghatározottabban állíthatom. Mi itt, az Akadémián általában nem szeretjük a zenét. A professzor urak sem. A zsüri sem. Nagy zajjal jár kérem az ilyesmi. S mi itt, az Akadémián, a csendet kedveljük. A nagy könyvtárban még arra is rászólunk, aki hangosabban pergeti a lapokat. Beszélni tilos. Még suttogni is. Mert – tetszik tudni – a tudomány az általában hallgat. De ha aztán megszólal . . .

– Akkor mi történik?

– Hát azt nehéz volna szavakkal kifejezni. Akkor aztán jő a csillaghullás: arany érdemrend, becsületrend, tiszti kereszt, parancsnoki kereszt, elnöki dicséret és hát persze pénzjutalom.

– Szóval a zenét nem szereti. És a zenészeket?

Amaz szinte szemérmetesen elpirul:

– Hát ifjú koromban persze, hogy szerettem. Mikor még jegyben jártunk a feleségemmel, s olykor elvittem táncolni is . . .

*

Csak rágja, morzsolja a szöveget:

Mi űzött messze tőlem!
Anyád mért hagytad el?
Képed szívemben őrzöm –
Azael, Azael.

Lassan, nehezen épül a kantáta. Claude birkózik a gyatra versekkel, mint ahogy Jákob birkózott az angyallal. Néha valósággal megbénul a keze: van értelme ennek az egésznek? Erre a verssivatagra, az álköltészet e futóhomokjára építhető valamiféle muzsika? Aztán csak verejtékezik, dolgozik tovább, s mint tehetséges emberek általában, valahogy belelovalja magát a munkába, kigyúl, de nem a szövegkönyv izzásától, hanem önnön ihletétől, mely végül is parázslani kezd, kibontakozik a kis zenekari bevezető, aztán Lia fohásza:

Hogy szállnak, tűnnek az évek,
Tavasz jő, s minden éled,
Csak az én szívem csendesül el
Azael, Azael . . .

(Hevesi Sándor fordítása)

*

A zsüri ezúttal huszonnyolc tagból állt. Mivel az urak javarésze csak hallás után ítélhet, az írott partitúra semmit sem jelent számukra. *A tékozló fiút* két zongorán adják elő: az egyik hangszernél Claude Debussy, a másiknál René Chausarel. Lia, az anya: Rose Caron; az apa: Emile Alexandre Taskin; a tékozló fiú: Ernst van Dyck.

Az utolsó próbán főleg Taskin lelkesedik. Vérbeli muzsikus. Olyan családból, mely jó másfél évszázada űzi ezt a szép mesterséget, hol mint hangszerkészítő, hol mint énekes, de akad a Taskin családban zeneszerző is. A kitűnő baritonista az egyik próba után belekarol ifjú zeneszerzőnkbe:

– Nagyon rossz szöveget választott, barátocskám.

– Az Akadémia választotta, nem én.

– Akárki cselekedte, nem ért hozzá. És éppen ezért becsülöm a maga munkáját, kedves Claude. Ebben a kis kantátában vannak olyan zenei sorok, melyek fennmaradnak, amíg csak muzsika szól Párizsban. Azt hallom, kötetre való dalt írt már. Ha újra dalt komponál, gondoljon rám is. Lehet, hogy ma meg-

bukunk. Nincs kizárva. De kezemet adom rá: ez olyan dicsőséges bukás lesz, amihez boldogan adom a nevemet.

*

A délutáni hangverseny nem indul éppen szerencsés csillagzat alatt. Guiraud professzor beteget jelentett, s így helyét – rögtönözve – egy vadidegen zsüritaggal töltötték be. Caron kisasszony indiszpozícióról panaszkodik, és apró kis köhintésekkel jelzi, hogy valami nincs rendben a torka és a hangszalagjai körül. Claude fásultan ül a zongorához, mint az olyan harcos, aki már eleve megadja magát. Pillantásával az ismerősöket keresi. Mama nem jött el, csak Debussy papa izgul a legutolsó sorban. Pierre Vasnier az első sorok előkelőségei között feszeng. Itt van Durand professzor és Lalo, aki úgy látszik értesült a Namouna botrányról, és most visszaadja a kölcsönt: Marmontel mellett ül, és barátságosan mosolyog az ifjú kandidátusra, biztatva: nincs semmi baj, mi maga mellett vagyunk.

Aztán megszólal a két zongora, s a terembe mintha szárnybontva és diadalmasan maga az ifjúság köszöntene be. A szöveg száz közhelye eltűnik, mint egy düledező viskó fala, melyet elborít ezer ölelő karjával azörökzöld folyondár. Lia első áriája után még valami halk, bizonytalan taps is felcsattan, amit persze lepisszegnek azonnal, mert a tudós testület otthonában tilos az ilyen triviális tüntetés. De azért – érződik taps nélkül is, hogy az anya és a tékozló fiú első találkozása még a zordon professzor urakat is megfogta. A taps felcsattan újra, és ezúttal el sem fojtható. A siker kivirul, meghangosodik, az énekesek – ugyancsak a legszigorúbb tilalom ellenére – főbiccentéssel fogadják az elismerést, csak Claude marad mozdulatlan.

A kantáta befejezése után Debussy menekül.

Nem akar beszélni senkivel.

Tisztában van vele: győzött. Régi művei elhervadtak a nyilvánosság előtt. Ez most virágzott ki igazában. Azokról tudta maga is, megannyi sápkóros, élettelen lény. Ez él. Erőszakosan kérve helyet a világban, mint egy sikoltozó, rúgkapáló újszülött.

Mindegy. Nem akar beszélni senkivel. Pierre Vasnier-vel sem,

aki – legalábbis Marie-Blanche szerint – elvesztette a belé vetett hitet és tanáraival sem, akik most biztosan megveregetik a vállát: no lám, egy kis szolidság, és máris rendbejön minden.

Menekül.

A Pont des Arts-on állapodik meg.

Alkonyodik. Az úristen – mint a népszerűséget kergető piktor, aki már-már a giccsre is kapható – csodálatos képet pingál az égre és részegítő színekkel tarkázza a Szajna habjait. Vörös, sárga, lila és izzó fehér színfoltok a vízen és az égen, az alkonyba hanyatló épületeken, a hídkarfákon, s a párizsi hölgyek tarka nyári öltözetén. A Szajnán apró kis gőzösök siklanak, oly fürgén és olyan váratlan fordulatokkal, mintha magát az életörömöt jelképeznék, Párizs tündöklő boldog életét, mely tele van meglepetéssel és csodálatos fordulattal.

A vizet nézi és gondolkodik: – most hát vége. El kell hagynia Párizst. Úgy, ahogy Pierre Vasnier kitervelte. Talán szeretetből – talán gyűlöletből. Ki tudja? Mondják: a tüzes vas érintése olyan, mint a jégé. A jég viszont úgy éget, mint a leghevesebb tűz. Talán így van ez a szeretettel és gyűlölettel is. Láng és jég könnyen összecserélhető.

Valaki megérinti a vállát: Chausarel, a zongorista.

– Öregem, örömmel és büszkén közlöm veled; megnyerted a Római díjat. A szavazatok: huszonkettő – hat ellen! A te javadra. Erre még nem volt példa a Prix de Rome történetében.

Megfordul, nyújtja a kezét:

– Nagyon köszönöm, barátom. Nagy segítségemre voltál.

Amaz szerénykedik.

– A siker a tiéd. Boldog vagyok, hogy némi csekély részem nekem is volt a győzelemben.

Három nyilatkozat A tékozló fiúról:

Nagyezsda von Meck Csajkovszkijhoz írt levele.

„Kedves Pjotr Iljics!

Olvastam a Figaróban, hogy a mi kis franciánk, aki több nyarat töltött velünk, megkapta a Római díjat. Úgy látom, hogy műve körül nagy hűhót csinálnak. Sikere nem lep meg. Ez

egy ízig-vérig tehetséges fiatalember. Mikor nálunk volt, módjában állt, hogy kiszélesítse zenei látókörét és kifejlessze ízlését más, idegen kompozíciók tanulmányozása által. Értett hozzá, hogy a stúdiumokat jól hasznosítsa."

A levél folytatása már érdektelen. Jóval tanulságosabb Debussy önkritikája:

Claude Debussy önmagáról

„... maga a műforma valamiféle hibrid lény, mely leginkább az operaműfajhoz csatlakozik, a dalmű legbanálisabb vonásait tartalmazza; de az is lehet, hogy ez a művecske a szimfóniával tart kapcsolatot, egy zenekari műfajjal, mely énekeseket is foglalkoztat. Akárhogy is, ez valami mesterségesen létrehozott tákolmány, és senkinek sem tanácsolnám, hogy vállalja a szerzőségét. De hát hogyan is lehetne az év egy pontosan megadott napján, s e nap eleve előírt percében gondolatainkat, tehetségünket egy óramű pontosságával koncentrálni?! S ha éppen abban a hónapban, azon a napon, s egy bizonyos pillanatban nincs hangulatunk az alkotáshoz? Éppen ez az önkényesség magyarázza, hogy a Római díjnak nincs semmi jelentősége a jövőre vonatkozólag."

Charles Darcous, a Figaro kritikusa

„Az idei verseny egy fiatal, tehetséges muzsikust hozott felszínre, a Conservatoire egy kitűnő tanítványát, aki mostani alkotásával nem emelkedik ugyan évtársai fölé, de műve első taktusától kezdve megsejtet valamit abból a nyilvánvaló tényből, hogy őt másféle fából faragták, mint a többieket. És ennek különleges értéke van egy olyan korban, melyben tehetség akad bőven, annál kevésbé – egyéniség! Monsieur Debussy olyan muzsikus, akit a jövő a legmagasabb elismerésben részesít majd. És ami ezzel együtt jár: a legkeményebb inzultusokban. Egy biztos: a Római díjat évek óta nem ítélték oda ily nagy ígéretű jelöltnek. Most már a fiatal muzsikuson a sor, hogy megtalálja a maga útját a lelkesedés és gáncsoskodás közepette, mely óhatatlanul együtt jár a tehetséges ember sorsával.

Első útja Vasnier-ékhez vezet.

Marie-Blanche gratulál, megkockáztat egy anyáskodó csókot is, aztán gyorsan búcsúzik – barátnői várják valahol.

Vasnier hellyel kínálja a fiatalembert, majd letelepszik maga is.

– Azt hiszem, a mi szerepünk ezzel véget ért. Ön előtt most kitárul a siker és elismerés útja. Anyagilag is elnyeri a teljes függetlenséget. Három év nagy idő – ezalatt az ember testvért, szülőt, jóbarátot is elfelejt. Bízom benne, hogy az ön hozzánk fűzött kapcsolata kivételt képez.

– Írni fogok rendszeresen.

– Én nem dokumentumot kérek, hanem őszinte ragaszkodást. Ha visszatér, régi szobája újra várja. Ígérem, a pianínót sem nyitja fel senki sem, és feljegyzéseit, vázlatait úgy őrizzük majd, mint legdrágább kincsünket. Mikor indul?

– Még nem tudom – feláll, már indulna kifelé, mikor hirtelen szembefordul Pierre-rel: – lehet, hogy csak télen megyek. Bár az sincs kizárva, jövő tavasszal. De nem fogok alkalmatlankodni. Látom, felesége őnagysága nagyon elfoglalt, és hát az vagyok én is.

*

Másnap levél Marie-Blanche-tól: azonnal jöjjön!

Claude két napig ellenáll. Aztán mint az alkoholista, aki végül is boldogan adja meg magát a nyomorúságos-gyönyörűséges szomjúságnak, Claude elrohan az asszonyhoz.

Marie mosolyog.

– Hiszen még nem mentél el, miért sietteted a válást?

Claude belezuhan egy fotelbe.

– Azt hittem, utadban vagyok.

És másnap újra Saint Cloud és erdei séta és csókok – tűz és jég, forróság és fagy: a jelen boldogsága és a jeges fölismerés, hogy ez már búcsú. Talán mindörökre.

1885. január 27-én érkezik meg Rómába.

A Villa Medici Római díjas lakói kijönnek elébe a vasútállomásra. Szép, ünnepélyes fogadtatás, amitől kissé elszorul a szíve: mi történt Georges Martyval, Gabriel Piernével, és Paul Vidallal? Nemrég még vidám konzervatóriumi cimborák, akikkel harsány nevetés közepette cserélték ki újabb és legújabb értesüléseiket a professzor urak kisebb-nagyobb erkölcsi botlásairól (e kalandok ki is érdemelték az ifjúi hahotát, lévén vénemberek méltatlan bakugrásai) Ámor illatos kertjében. És most? Ugyanezek a cimborák oly méltóságteljesen álltak a római pályaudvar peronján, mintha Caesar, Antonius és Brutus szobrához állnának modellt. Benn az épületben, az Intézet éppen lelépő igazgatója, Louis Nicolas Cabat (sajnálatos módon elfelejtett tájfestő) fogadja, s mindjárt át is adja a fiatalembert Hébert igazgató úrnak, aki néhány órával ezelőtt vette át a kis birodalom jogarát. Persze Hébert úr is festő. Ez tradíció a Villa Mediciben, mintegy jelezve, hogy a kis palotában a képzőművészeké az elsőbbség. Az új direktor „birtokába veszi" Debussyt, s a találkozás első perceiben közli vele, hogy a ház a múzsák hajléka és nem a kicsapongásé. Hogy eltávozás lehetséges ugyan (ettől a szótól: lehetséges, Debussy valami szorítást érez a mellkasában), de csak akkor, ha az illető idejében bejelenti kimaradását, némileg körül is írva és indokolva célját. Claude úgyszólván le sem tette még bőröndjeit, de Hébert úr máris tudtára adja, hogy az étkezést gongütés jelzi, s nagyon rossz néven venné, ha az újonnan jött percet is késne, felborítva a ház ügyrendjét. Minden két hónapban fogadóest a Villa Mediciben. A rokonintézmények vezetőit és lakóit hívják meg, olykor a diplomáciai képviseleteket, ritkábban Róma kiemelkedő művészeit. A fogadóesteken való részvétel – a legszigorúbban kötelező. A Prix de Rome nyolcvanéves történetében még nem fordult elő, hogy a ház bármelyik lakója elmaradt volna a reprezentációról.

Claude bátortalanul érdeklődik:

– Megtekinthetem a szobámat?

Hébert, akinek kissé reszket a feje, nyilván attól az erőfeszítéstől, hogy apró és törékeny termete ellenére megfeleljen annak az eszménynek, amelyet egy világhírű intézet imperátorától elvárnak, Hébert tagadóan int:

– Sajnos, különszobát csak kivételesen adhatunk, főleg betegség esetén, s így önt egy hatszemélyes hálóterembe osztottam be. Lakótársai elsősorban zenészek, akiket már megismert, hiszen kint voltak a pályaudvaron; hozzájuk csatlakozik Marcel Bachet úr, Maurice Vaucaire, a költő és még egy zeneszerző: Xavier Leroux . . .

Claude riadtan mosolyog:

– Szívesen nézném meg a közös szobát is.

– A lakrészt csak délután két órakor bocsátjuk a lakó rendelkezésére, s ehhez még másfél óra hiányzik. A takarító személyzetet nem ildomos zavarni.

Claude beleroskad az iroda egyik kopott bőrfoteljébe, fejét megtámasztja két öklén, hallgat. Nem így a reszkető fejű Hébert:

– Szokásaink előírják, hogy a novíciust végigvezessük birodalmunkon. Bízom benne, hogy ön is örömmel csatlakozik ehhez a tradícióhoz.

Claude sóhajt.

– Természetesen, uram.

Hébert futva teszi meg az utat a Medici-kert kilátó pontjáig, Claude csak cammog utána, gyötrelmes fejfájással küzdve, s valami rossz közérzettel, aminőt az erdei vad érezhet, mikor nyilvánvalóvá válik előtte, hogy a csapda, amit holmi ártatlan játékszernek vélt, véglegesen, elháríthatatlanul bezárult.

A reszkető fejű a gyakorlott idegenvezető folyamatosságával beszél:

– Íme uram, a Monte Pinción tartózkodunk, azon a mondhatnám megszentelt helyen, ahol valaha Ricci de Montepulciano úr állt, megmámorosodva a világ szíve, Róma látományától. Fentnevezett Ricci úr volt a villa első tulajdonosa, aki állítólag nem kisebb személlyel vitatta meg az épület formáját, arányait és belső beosztását, mint Michelangelóval. A Ricci család kezéből került a villa Alessandro Medici, majd XI. Leó őszent-

sége kezébe. A házat nemcsak a mi kitűnő művészeink, Római díjasaink teszik halhatatlanná, hanem a lakó is, aki 1630-tól 1633-ig tanyázott az ódon falak között. Ezt a lakót Galileo Galileinek hívták, s a Villa Medici börtönéül szolgált. Őszentsége úgy vélte, hogy forró fejét lehűtik majd az épület hűs termei, a nyugtalan szellem megpihen e csodálatos panoráma láttán: balra a Trinita del Monte, s a márványlépcső, mely levezet a Piazza di Spagnához, jobbra a Via Pincio, melyet egy hajdani lakó, Hector Berlioz úr Róma Champs Elysées-jének nevezett. Gondolom, megnyugtató a szívnek és elménk e régi park is, melyet közel háromszáz esztendővel ezelőtt ültetett a rég porladó kertész. Amerre néz – mondotta a reszkető fejű Hébert – píniák, parafatölgyek, pálmák és nemes márványszobrok, melyeket részint a Mediciek, részint őfelsége Bonaparte Napóleon állíttatott fel a kertben. Nos, nézzen a távolba – ott a Szent Péter-bazilika, a Vatikán, a Tiberis ezüst szalagja, az Angyalvár, a Janiculum, s még távolabb a Via Appia. Biztosra veszem, fiatalember, hogy önt is eltölti a hely varázsa. Gondolja csak meg: e domb alján három Róma ad egymásnak találkozót: a cézároké, a nagy pápáké és persze a jelen Rómája, mely tiszteletre méltóan a nagy elődök diadalmas ösvényét keresi. Most pedig, fiatalember, betérünk az ebédlőbe, melynek falán nyolcvan év római díjasainak arcmásai sorakoznak . . .

Claude megadja magát sorsának.

A reszkető fejű előresiet, ő csak megadón ballag utána.

Az ebédlőterem nagyon sötét, s valami különös illat tölti be, ami talán nem is nevezhető kellemetlennek, de Claude, akit a természet rendkívül érzékeny idegrendszerrel vert meg, valamiféle émelygést érez, ami az enyhe gyomorrontáshoz hasonló, s amitől a szenzibilis ember még kiütést is kap. A reszkető fejű karvastagságú gyertyát kerít elő a tálalóból, s így mutogatja a hajdani lakók arcmásait:

– Íme, első lakónk, egy bizonyos Androt úr, aki 1804-ben költözött házunkba, egyenesen őfelsége Bonaparte Napóleon rendeletére. Azt hiszem, senki sem tudja már, minő cselekedetéért vagy alkotásáért nyerte el a kitüntetést, de nem is ezzel írta be nevét a ház annalesebe. A szerencsétlen váltólázban

halt meg, mert nem hallgatott a bölcs rómaiak tanácsára: este hét óra után legjobb meghúzódni otthon. Abban az időben még sok volt a mocsaras terület, s még több a rabló, akik villámgyorsan kezelték a kést, s a zsákmány nem lehetett olyan csekély, hogy számukra a merénylet ne legyen kifizetődő. Az 1815-ös római díjasról sem tudunk sokkal többet. Benoit-nak hívták, egy ősi zenészcsalád tagja volt, s felmenői javarészt be is kerültek a zenetörténet jelesei közé. Ő sajnos nem. Íme egy arckép, mely rejtélyként mered ránk: hol vannak a művei? Hová lettek? Vajon voltak-e egyáltalán? Az 1819-es győztes, Halévy mester. Tizenegy évvel később Berlioz, alig két évre rá Thomas, majd Gounod, Massé, Bizet, Massenet, Serpette (derék alakja a francia pedagógiának), a többieket be sem kell mutatnom, hiszen ezek valamennyien az ön személyes ismerősei.

Debussy tisztelettelijesen fojtja vissza ásítását.

– És a többiek? Hisz itt még vagy harminc kép sorakozik? Ezekről nem mondott semmit, uram.

Hébert úr a szokásosnál kissé idegesebben rezegteti a fejét.

– Különös módon ezekről az urakról nincs semmi adatunk. Győztek. Nyilván érdemeik jutalmául kerültek ide, s ezzel lezárult pályafutásuk.

*

Végre beléphet a zöld terembe, amely teljes három évig lakhelye, vagy inkább börtöne lesz. Heves undort érez a falfesték színe iránt. Mi ez? Penész, vagy moha, amely belepi a romokat, s az elhagyott-ottfelejtett sírköveket?

És hol mosdanak ezek a fiúk?

A közelben semmiféle fürdőalkalmatosság! És hogy lehet itt dolgozni? Ebben a járás-kelésben, ajtócsapkodásban, terefere közepette, amelyet a félistenné magasztosult római díjasok sem tudnak megtagadni maguktól. Egyáltalán – hogy lehet itt létezni? A megszokott íróasztal, karosszék, az ismerős hangszer, a drága, piszkos és imádott párizsi utcák nélkül? ... És hogyan létezhet Marie-Blanche nélkül? Miért száműzték ide? Mit nyújthat neki Róma – mikor semmi köze templomaihoz, papjaihoz, s

a dicsőséges elmúlásnak ahhoz a tömjénillatához, mely mindent betölt a Tiberis két partján . . .

Tudja, meg kellene hódítania társait.

Mint ahogy meghódította Nagyezsdát (s a hódítás tartott egészen a végső szakításig).

Ahogy meghódította a Vasnier famíliát. Nem, nemcsak az asszonyt, Pierre-t is, aki ellenkezve és behódolva, lelke mélyén talán gyűlölködve, de a felszínen mégis csak szeretetet kínálva állt mellé . . . Vagy talán nem is?! Talán kezdettől fogva a Római díj csapdája körül ügyeskedett . . . Lehet. De Pierre nem alattomos. Ámbár, ki tudja . . . Való, hogy most itt van, és ha nem történik vele valami, akkor kénytelen lesz megszökni. Ha nem kap pénzt, akkor gyalog, ha a Conservatoire hatalmasságai kitagadják, akkor él majd egy kávéházi muzsikus szintjén, ahogy ezer és ezer bohém éldegél, sose gondolva arra: mit hoz a holnap; csak a mának élve, elterülve a nyomorúságos pocsolyájában, ami mégis a szabadságot biztosítja. Ha többet nem: a vegetálás szabadságát.

*

Lassan csak megbarátkozik a zöld szobával, amit etruszk sírnak nevez, aztán fölfedezi a szomszéd „cellát", amiben semmi sincs, csak gyalult asztal, rozoga szék, s a falon Paul Albert Besnard néhány színvázlata. Nem ismeri a piktort, de biztosan rokon lélek. A képekből árad a fény, a szikrázó napsütés és – ez biztosan Claude hallucinációja csupán – a honvágy Párizs után.

Dolgozni próbál.

A legteljesebb sikertelenség jegyében.

Márpedig valamit alkotni kell, mert az Institut megköveteli a római díjasoktól, hogy szabályos időközökben beszámoljanak haladásukról egy-egy Rómában íródott zenemű bemutatásával. A hivatalos elnevezés – mert az is van – Envoi. Magyarul: küldemény.

A kottapapirosokat szépen elrejti az ingei alá, a szekrény legbiztosabb rejtekében, s föladja a küzdelmet. Nem tud dol-

gozni. A szökéshez viszont nincs elég bátorsága. Tisztában van vele, hogy kapcsolata Vasnier-ékkel bármely pillanatban megszakadhat, és félti még ezt a vékony szálacskát is. Ha szökik, Vasnier-ék ajtaja végképp bezárul. És hát a szülők... Mama újra előveszi a régi szöveget: viperafajzatot neveltem.

Marad.

Közvetlen környezetével mindenesetre megjavítja kapcsolatát. Majdnem szoros barátságot köt Gaston Redon építésszel (az álomvíziókat festő Odilon Redon testvérével), aki mellékesen remek fuvolás, s Debussy szívesen hallgatja a madárként daloló, füttyöngető hangszert, amely szinte megvigasztalja a zongora vaskosabb, brutálisabb hangja után. Jól megértik egymást Lombarddal, a szobrásszal és a már említett Bachettel, aki egészen ismeretlen világot tár fel Claude előtt: az új angol irányzat, a preraffaeliták művészetét. Bachet (és persze a modern angolok) szerint nem a túlérett, elvirult, agyonmásolt, lejáratot, s a rossz kópiák által „diszkreditált" reneszánsz példáit kell követni, hanem a primitívekét, akik ártatlanok, mint a gyermek, tiszták, mint a Paradicsom lakói, mielőtt kiűzettek az Édenből, s akik nem az emberi anatómiát kutatták, hanem a lélek, a megfoghatatlan szellem, az istentől belénk helyezett ihlet csodáit.

Claude először hallja Dante Gabriel Rossetti nevét, s a finom, misztikusan borongó szonetteket, melyeket a csodálatos mester írt, aki művésze volt a rajzónnak, az ecsetnek és a tollnak egyaránt.

Igen, a villa légköre valamivel barátságosabb, bár a lakótársak véleménye még mindig ingadozó. Egyesek szerint Claude kihívóan viselkedik, mások azt mondják: túlságosan visszavonul. Elhangzik olyan vélemény is: Claude affektált, túlzó finomkodása (ételekkel, italokkal, színekkel, és bizonyos emberi ábrázatokkal kapcsolatosan) nem más, mint a nehezen érvényesülő ifjú póza, aki ily módon akarja magára vonni a figyelmet. Van, aki észreveszi kristálytiszta logikáját, de akadnak, akik alábecsülik szellemi képességeit, s hosszú, néha napokig tartó hallgatását készületlenségével, erősebb szóval: műveletlenségével, s a leggorombább megítélés szerint: szellemi tompaságával

magyarázzák. Akárhogy is, a légkör javulóban, s megalakul – másnak aligha nevezhetjük: A „Medici klub", amely heves vitadélutánokat rendez a „becsempészett" új folyóiratok tartalma felett; parázs viták pattognak, érvek és ellenérvek szikráznak a La Revue indépendante, a La Vague, a La vie moderne, a Revue moderne és a Revue Wagnerienne cikkeivel kapcsolatosan. Igaz, nem dolgozik, vagy ha igen, másnap darabokra tépi vázlatait, de látóköre fantasztikusan kiszélesedik. Itt olvassa Félix Féneon írásait, melyeket az anarchizmus és a naturalizmus védelmében írt. Az író mindössze húszéves. Római olvasója huszonhárom. Író és olvasó egyaránt éretlen még, de úgy tűnik mindkettejüknek, hogy az anarchia és a naturalizmus két csodálatos kapu, mely mögött a teljes szabadság és a teljes igazmondás paradicsoma rejtezik. Claude hamarosan kiábrándul mindkét eszméből, de a lapok újabb és újabb csodákkal kápráztatják el. Talán a szöveg nem is annyira. Inkább az illusztrációk: Berthe Morisot, Seurat, Signac, Whistler, Rodin, Van Gogh remekei. Aztán csodálatos műfordítások, melyek jóvoltából Keats és Whitman költészetével ismerkedik.

A festők mintha az ő elméletét igazolnák. A színek között nincs áthidalás, finom moduláció, mely olvadékonyan vezet át zöldből a sárgába, sárgából a harsány vörösbe . . . Szín szín mellett, akkord akkord mellett. Ütközők nélkül. A színek megőrzik teljes szuverenitásukat. Egy-egy színfolt létét nem az igazolja, hogy majd feloldódik egy másik színharmóniában; egy szín nem azért lobog, hogy átolvadjon egy másféle koloritba. Önálló életük van, jelentőségük, amelyet az értő szem tisztán elrendez egy magasabb harmóniába, az értő fül egy szép, pogány" összecsengés jegyében.

Milyen furcsa, felforgatott világ. Ezeket a nagyszerű új piktorokat mindenki más megérti, csak a festők nem. Az új költőkért viszont a festők, szobrászok, építészek rajonganak. És hogy vagyunk a muzsikával? Claude néhány dalát eljátssza, zümmögi lakótársainak. A zenészek összeharapják a szájukat. De rajongó elismerést arat képzőművész barátai között. Ez volna hát a szakember alkonya?

Lecsapja a zongora fedelét, és hangosan fölnevet: – ezeknek Delibes, vagy Auber melódiáit kellene eljátszanom. A *szakemberek* biztosan tapsolnának.

Néhány szó a gyónás gyönyörűségéről és jóval több szó Debussy gyónásairól úgyszólván idegen embereknek

Bizonyára az olvasót is szorongatja néha a kényszerűség: valakit kellene találnom, akinek elmondhatok mindent. Persze ne legyen ismerős, aki ellenőrzi szavaimat, talán még bele is javít a mondataimba, megállít: „hohó, hiszen ez nem így történt! Nagyon jól emlékszem... Nem is ott laktál, hanem amott, nem az első emeleten, hanem a harmadikon, nem ebbe a kávéházba jártál, hanem amabba! Barátocskám, ez az elbeszélés így nem lesz rendjén..." Ezért kell a gyónáshoz idegen ember. Aki előtt kissé megszépíthetjük magunkat, akinek úgy mondhatjuk el a történetet, ahogy annak történnie kellett volna, s nem úgy, ahogy valóban le is játszódott. Hát ez a gyötrelmes vallomáskényszer kínozta a mi Claude-unkat is. Kinek panaszkodjék? Kinek mondja el, hogy a Villa Mediciben nem ízlik egyetlen falat sem, mert mindig és szünet nélkül az a másik asztal fehérlik előtte, az asztalfőn – Marie-Blanche. És mit ér a legszellemesebb beszélgetés, ha az ő hangját nem hallja? Talán nem olyan szellemes, mint egyik-másik legényke a Villa Mediciben? Lehet. Biztos, hogy nem riposztozik olyan villámgyorsan, mint Vidal. Vagy a halk szavú Pierné. De micsoda grácia van a hangjában, hanglejtésében, a leírhatatlanul finom mordentben, amellyel felkanyarítja a mondatok végét! Nem, ezekkel a fiúkkal nem beszélhet bizalmasan. Tehát ír Baronnak. Leírja, hogy Rómában zuhog a hó, de nem válik szép, szűzi takaróvá. Elolvad. Piszokká feketedik, s a sok pap úgy tipeg-topog, bújócskázik a sok tócsa között, mint holmi riadt pingvinsereg, mely alatt olvadozni kezd a sarkvidék. Elmondja Baronnak, hogy a villában mindössze két ódon kandallót fűtöttek be, de úgy,

hogy a maró venyigefüst kiüldözte a száz éve nem használt kéményekből a baglyokat és denevéreket, persze megfutamította a római díjas lakókat is, elsősorban Claude-ot, aki e zimankóban látogatta meg először Róma nevezetességeit, s a kényszersétától elgyötörten summázta keserű észrevételeit: a Szent Péter-templom riasztó kőrengeteg, a hajdani Róma maradványai alig jelentenek számára többet, mint megannyi sírkő, mely egy ismeretlen ország ismeretlen halottaira emlékezik kopott, olvashatatlan betűivel. Igaz, hogy a kényszerű futás elkergette az ócskásokhoz, antikváriusokhoz, souvenirboltosokhoz, egyszóval a gettó izgága lakóihoz is, akik csodálatos kincseket teregettek ki az ámuló idegen elé. Debussy már a jövő havi zsoldját költötte (szívesen nevezte magát „Sous-officier à solde entière"-nek, amely valahogy így fordítható: „altiszt teljes zsoldon", mert valahol talált egy kámeát, amelynek profilja Marie-Blanche-ra emlékeztette, és egy egyiptomi faragott követ – a derék izraelita esküvel állította, hogy a faragvány háromezer éves – melyet a rég porladó művész egy fekvő macska kontúrjára formált. És vásárolt ócska misekönyvet, igen szép iniciálékkal és egy nehéz bronzkeresztet, amelynek miniatűr figurái az Úr Jézus Krisztus golgotáját elevenítették meg. Claude kissé eladósodott. Nemcsak társainak, de Hébert igazgató úrnak is tartozott, aki szívesen kölcsönzött, lévén, hogy őt is szorongatta egy el nem mondott vallomás, s valamiképp megérezte, hogy titkának legbiztosabb letéteményese az ifjú Claude Debussy lesz. Nos, a titok így hangzott: a Villa Medici ereklyéi között őriznek egy patinás, ódon hegedűt, melyen állítólag a villa hajdani igazgatója, Ingres, a világhírű festő muzsikált (innnen a szókép: Violon d'Ingres – vagyis Ingres hegedűje, tehát a vesszőparipa, mely kívánatosabb az igazi Pegazusnál). Hébert igazgató úr olykor kiemeli a hegedűt üvegburája alól, s játszik rajta. Illetve játszana. De nincs partnere. Vidal menekül előle. Pierné nemkülönben. Marty mázsás hazugsággal fedezi magát: a villa nedves levegőjétől podegra állt mindkét kezébe. Claude vállalja a zongorakíséretet. A reszkető fejű Hébert reszkető vonóval és reszketeg hegedűhangon végigcincogja a csodálatos Beethoven szonátákat, de legfőbb passziója – az olasz antikvitás. A kottákat

ő ásta ki. Némelyiknek címlapja sincs, tehát szerzője sem ismeretes. Claude úgy bánik Hébert-rel, mint ravasz kocsmáros az iszákossal. Olykor megtagadja tőle a zenélés mámorát (elfoglaltságára vagy gyötrő fejfájására hivatkozva), s midőn másod- vagy harmadnap újra leül a zongorához, Hébert szeme sarkában kigyöngyöznek a könnyek, íme: az iszákos ismét alkoholhoz jutott, a megtagadott szerelmes öleléshez. Ilyenkor aztán bármit kérhet Hébert-től. Elmaradást. Éjszakára is. Mert Claude csak lélekben hűséges Marie-Blanche-hoz. A teste hűtlen. Úgy tüzel, éget ebben a nyirkos, hideg villapalotában, hogy néha kora reggel kimerészkedik a fürdőodúba, s jéghideg vízzel ledörzsöli, hűti magát. És olykor éjszakánként valamelyik széplánynál alszik, gyönyörűséget keverve a lelkiismeret-furdalással, jelent a múlttal, testes valóságot a testetlen emlékezéssel. Hébert ezután sem zárkózik el a kisebb-nagyobb kölcsönök elől, mert Hébert hegedülni akar. Zongorakísérettel. Méghozzá a csodálatos hangzásnak szomszédságában, amely Claude keze alatt születik, szinte magasra emelve a nyomorúságosan citerázó hegedűhangot, olyan biztonsággal és erővel, mintha egy kolosszus venné tenyerébe a reszkető egeret.

Claude elég gyakran ír Baronnak. Könyveket kér, amelyek jönnek aztán ládaszámra. A legizgalmasabb: Schopenhauer. És vele együtt Spinoza. Aztán bolondos, ifjontian kapkodó sorrendben a Karenina Anna és Gabriel Saraczin kötete: Les poètes modernes de l'Angleterre, majd Vogue kötete: Roman Russe, benne káprázatos tanulmányok Gogolról és Tolsztojról, Goncsarovról és Dosztojevszkijről, Turgenyevről és Szologubról. És újra meg újra a Revue Wagnerienne, benne Mallarmé, René Ghil, Paul Verlaine, Gerard de Nerval, Champflery, Baudelaire, Dujardin, Gautier és Renan írásai. És egy megrendítő mondat, ugyancsak Renan tollából:

„Jeune homme, la France se meurt, ne troublez pas son agonie . . ."

„Fiatalember, Franciaország haldoklik, ne zavarja agóniájában."

A folyóiratból kiderül, hogy a wagnerizmus nemcsak zene. Wagner új filozófiát jelent és új festészetet. Wagner a dráma

és a színpadi játék új fejezete. Wagner az új világ és az új ember előhírnöke. Wagner megváltó, aki azonban nem szelíd mosollyal közeleg, hanem igenis korbáccsal, mint az a Másik, aki ugyancsak korbácsot emelt a templom kufárjaira. Wagner az új harmónia és az új dallam, mely nem az utca rikoltozó hangjaiból táplálkozik, hanem az erdők zúgásából, a fellegek csendjéből és mennydörgéséből, a nagy vizek hullámveréséből és a patakok csobogásából. Ennyi szédítő-mámorító tudományt meg kell osztania másokkal is. Felolvasás – a Revue Wagnerienne füzeteit felváltva tartják kézben –, aztán maga Wagner szólal, ha csak zongorán is. E téren senki sem versenyezhet Debussyvel. Szinte betéve tudja Wagner egész életművét; és végül Wagner-ünnep: a Villa Medici lakói együttesen keresik fel az Apolló színházat, ahol Lohengrin itáliai ősbemutatója hangzik fel. Utána hajnalig tartó zongorázás, amely még a zeneőrült Hébert igazgatót is kihozza a sodrából. De hát mit tehet? A zongoránál Claude Debussy, akinek nem mondhat egyetlen rosszalló vagy feddő szót sem, hiszen ő nyitja vagy zárja a csapot, melyen át a muzsika mámorító nektárja ömlik.

Igen, gyakran ír Baronnak (hálálkodva a nagyszerű olvasmányokért) és ír a másik Vidalnak, Charles-nak, aki a Concordia Egyesület karnagya, egyébként nagybátyja a Villa Mediciben raboskodó Paul Vidalnak. Ezeket a leveleket abban a reményben írja, hogy Charles Vidal válaszaiban megemlíti majd Marie-Blanche-ot is. Akárhogyan: rosszallólag, vagy dicsérően. De ír róla. Charles Vidal néhány tőmondatban felel, csak műsorokról, a sajtóról, s az egyre nehezebb megélhetésről. Marie-Blanche-ról egy szót sem! Nincs más kiút: Marie-Blanche-nak ír. Nagyon tartózkodón, majdnem hűvösen, olyan stílusban tehát, hogy elolvashassa bárki. Nincs válasz. A második, harmadik, tizedik levélre sem. Módszert változtat. Pierre-nek, Monsieur Vasnier-nek ír. Vajon neki szól a levél valóban? Lehetséges. De valószínűbb, hogy ezeket az írásokat arra szánta: valaki más is olvassa el, aki, úgy látszik, elfeledte Claude-ot végképpen.

Lássuk csak, hogy ír hősünk:

„Kedves Pierre!

Újra és újra kísérletezem a munkával, de nem megy. Ön tudja, mit jelent számomra a zene, és elhiteti, hogy jelenlegi hangulatom, mely lefogja kezemet, mennyire elkeserít. Nem bírom ezt az életet. Isten a tanúm, mindent megadnék, hogy kissé kevesebb legyen anyagi biztonságom és nyugalmam (mely fáraszt, és lehetetlenné teszi az életem!), de több kedvem legyen a munkához."

*

Néhány hónappal később.

„Egy fogadáson megismerkedtem Primoli gróffal, akinek csodálatos villája van a tengerparton Fiumicino közelében. Régi dalaimat játszottam neki – ön ismeri valamennyit – s ezek annyira megnyerték tetszését, hogy felajánlotta, töltsek néhány hetet tengerparti palotájában. Csak a cselédség lesz ott, a gazdák közül senki. Hébert hosszú könyörgés után beleegyezett e különleges kedvezménybe. Megvallom, letérdeltem elé, úgy kértem. Megérte. Itt, ebben az elhagyott házban élhetek vad ösztöneimnek, ahogy éppen jólesik. Nem ismervén a környéken senkit, nem beszélek senkivel, csak a cselédséggel, amikor megéhezem. (Megvallom ez elég nagy nehézséget okoz.) De dolgozom. Majdhogynem jól. És sétálok a tengerparton. Egyedül. Emberek és fülsértő fecsegés nélkül . . ."

*

Hiába, csak vissza kell mennie Rómába.

Újabb levél – megint csak Monsieur Vasnier-nek címezve.

„Attól félek, hamarabb jövök Párizsba, mintsem gondolná. Azt hiszem, bebizonyítottam szilárd elhatározásomat, és itt maradtam, de higgye el, ennél a próbatételnél nincs haszontalanabb dolog. Szent meggyőződésem, hogy nagyon rossz szolgálatot tesz nekem az, aki arra kényszerít, hogy itt töltsem a második évet is, hiszen ez nem járhat más eredménnyel, csak az-

zal, hogy valósággal megmerevedem, végképp elveszítve azt a könnyedséget, mellyel dolgoztam valaha."

*

Vasnier szorgalmasan válaszol. Osztogatja a kegyes tanácsokat. Mintha egy tigrisnek mondaná – légy szelíd, mint a bárány. Vagy a rohanó folyóvíznek: állj meg és változz poshadtvizű tocsogóvá. Claude mind türelmetlenebbül olvassa a kenetteljes leveleket; fütyül minden jó tanácsra, bölcsességre, polgári józanságra. Fütyül valamennyi levélre, ha azon nincs egy aláírás, vagy legalább egy monogram, egyetlen titkos jel, ami a régi boldogságra emlékeztet: tollvonás, ami Marie-Blanche-tól származik.

Mindegy, dolgozni mégiscsak kell, mert a tudós Akadémia elvárja a Küldeményt.

Istenem, mit is írjon?! Legszívesebben valami bolondos Offenbachiádát vetne papírra, rúgkapáló kánkánt, mely az ő drága Párizsát idézi. A tündöklő és piszkos várost. Az óriás Boulevard-okat s az ódon mellékutcákat, melyekben valaha Balzac húzta meg magát (dühödt hitelezői elől menekülve), meg Voltaire és Racine, persze mind-mind a legendás régi időkben, hiszen most házaik kis lotyóknak, olcsó utcalányoknak nyújtanak menedéket. Oh, csak még egyszer láthassa Párizst! Biztosan visszatérne az ihlet és a zene, amely most oly mélységesen hallgat benne, hogy félő: ez a csend végleges. Hiába, dolgozni kell, a *Küldemény* nem várathat magára sokáig; a terv: Heine: Almansor. (A cím esetleg így alakulna: Zuleïma. Keleti történet, orientális színekkel: Granadát elfoglalják a spanyolok. Almansor, az arab herceg megmenekül, de imádottja, Zuleïma, fogoly. Almansor visszalopakodik a várba, hogy kimentse jegyesét. A kalandos vállalkozás sikerül, de a herceg menekülés közben tudja meg, hőstette hiábavaló volt. Zuleïma szíve egy ifjú spanyolé, s így a két boldogtalan lélek nem talál más kiutat, csak a halált. Szép történet. Csakhogy – a ráaggatott keleti fátyolok ellenére is – túlságosan *valóságos*. Claude valami olyan történetet keres, ami lebegésével, jelképesen bujkáló monda-

nivalójával szárnyakat ad a zenének. Mint egyik panaszos levelében írja: „a sok szó súlya lehúz".

Az Almansor–Zuleïma egy töredékével elkészül valamiképp. A párizsi bizottság rossznak találja eljétől végig. Georges Boyer librettóját, Claude szokatlan harmóniáit, s az egész kompozíciót, melynek se színe, se iliata, mint a préselt virágnak, amelytől már réges-rég elbúcsúzott az éltető napfény. Aztán újabb és újabb tervek: Flaubert – Salammbô. Ismét óriási méretek. Tömegek a színpadon. Ő pedig valami törékeny, finom poémára vágyik. Egy Baudelaire-versre. De talán elég volna egyetlen versszak is:

Be szép is a tűnő napfénnyel langyos alkony
Mily nagy mélység a tér! Mily hősi úr a szív!
Éreztem, legdicsőbb úrnőm, kebledre hajlón
A véred illatát, mit cimpám fájva szív.
Be szép is a tűnő napfénnyel langyos alkony!

(Tóth Árpád fordítása)

Baudelaire-től megmámorosodik valóban. Csak le kellene ülnie a papirosnoz, s a dal máris kész. Hallja a hárfázó zongorát, s a rövid sóhajokból összesimuló dallamot. A különös zenét, mely nem kísér, nem fogódzkodik a versbe, hanem kivirágzik belőle olyan természetességgel, ahogy növény bukkan ki a földből, vagy gyermek az anyaméhből. Igen, ehhez pillanatok alatt elkészülne a muzsika:

Fáradt szemed, szegény szerelmem,
Hagyd hunyva hosszan: ne beszélj.
Maradj e hanyag helyzetedben,
Amelyben meglepett a kéj.

(Babits Mihály fordítása)

De hát nem ezt kell írnia, hanem a „Küldeményt" az Institutnek. A Salammbô szövevényébe annyira belebonyolódik, hogy inkább visszatér Almansorhoz. Érzi maga is, nem sok sikerrel.

Az Akadémia bürokratikus szervezetéhez hozzátartozik az is, hogy a Journal Officielben (Hivatalos Közlöny) véleményezi a Római díjasok beküldött műveit. A Közlöny megdicséri Paul Vidalt és Piernét, Debussy Zuleïma–Almansor-töredékét viszont jó alaposan helybenhagyja. A hivatalos kritika (amit állítólag Saint-Saëns fogalmazott) így szól:

„A szimfonikus óda bizarr, érthetetlen, előadása pedig egyet jelent a lehetetlenséggel. A vokális szólamok teljesen érdektelenek, beleértve mind a melodikus, mind a deklamáló megoldásokat. Itt-ott felbukkan ugyan egy-egy egyéni gondolat, egészében az ifjú muzsikus afféle »visszaeső bűnös«, aki az egyéni kifejezést összecseréli a különcködéssel."

És végül a kegyes kicsengésű záradék:

„Az Akadémia Bizottsága Debussy úr korábbi munkájának eredményét tekintetbe véve reméli, hogy a figyelemre méltóan tehetséges zeneszerző megtalálja újra az utat ahhoz a drámai és melodikus kifejezéshez, amit A tékozló fiú-ban már meglelt. Jelenleg mindennek az ellenkezője állítható csupán. Mégis megvan a remény rá, hogy Debussy, több időt szentelve munkájának, s további tapasztalatokat gyűjtve római munkája során, kiküszöböli írásmódjának valamennyi extravaganciáját.."

Ez bizony lesújtó vélekedés.

Szerencsére a szülők nem olvassák otthon a Hivatalos Közlönyt. Annál inkább a Vasnier házaspár, és persze a Villa Medici lakói.

Vajon Claude szégyenkezik?

Szó sincs róla!

Most, ezekben a nehéz esztendőkben tanulja meg, hogy a művész nem sandíthat állandóan a publikumra, a közvéleményre, a kritikusokra, a környező világra. Debussy nem Saint-Saëns szavaitól szenved. Őt saját belső hangja gyötri, mert tudja jól, hogy ez a kompozíció valóban élettelen: nem a túlzás teszi elviselhetetlenné, ellenkezőleg: nemhogy túlugrotta a mércét – alatta maradt.

Claude, *Le prince des Ténèbres*, a sötétség hercege, mint alkotó társai hívják, ismét magányosan és kedvetlenül jár-kel az ódon palota penészszagú termeiben. Elhatározása kész: meg

kell szöknie. Akárhogy is, látnia kell Párizst. De talán nem is a várost. Csak őt. Hogy végre szemtől szemben álljon vele, az ő szájából hallja a felmentést vagy az ítéletet. Visszatér hozzá, vagy száműzi az életéből örökre.

Már az imént mondottuk, hogy legszívesebben vadidegeneknek gyónunk. A bérkocsisnak vagy a mellettünk ülő utasnak, akivel egy vasúti kocsi fülkéje zár össze néhány órára. E gyötrelmes órákban Claude egy bizonyos Popelin előtt tárja ki szívét. Jeltelen kis grafikus, akit a feledés homályából egyetlen pillanatra szólít csak elő a tény, hogy Claude olykor elbeszélgetett vele, majd levelével is kitüntette.

„Kedves Barátom!

Ugye felesleges elmondanom, hogy az utóbbi hónapok nem hoztak semmi változást, legfeljebb annyit, hogy még jobban érzem a szenvedély jelenlétét. És tűrnöm kell az érzelmi vihar tombolását, mert képtelen vagyok távol élni attól a valakitől, aki gondolataimat inspirálja, hisz nélküle mintha nem is élnék. Képzeletem nem engedelmeskedik alkotó parancsomnak. Sajnos nagyon is hozzászoktam, hogy ez az asszony irányítsa gondolataimat. Jobb szó: őáltala gondolkozom – par Elle. Nagyon-nagyon messze vagyok az ön tanácsának végrehajtásától, hogy próbáljam meg ezt a szerelmet igaz és mély barátsággá átváltani. Nem megy, sehogy sem megy, uram!"

Pedig valóban elkövet mindent, ami egy embertől telik; szinte önnön hajlandósága ellenére végigjárja a múzeumokat és templomokat, és mivel minden sablonnak és bemagolt előítéletnek esküdt ellensége, Michelangelóért rajong – és ugyanekkor Raffaellóért, Signorelliért és a Primavera mesteréért, Botticelliért. (Mintha egyszerre ihletné meg a zord sziklacsúcs és a szelíd dombhajlat, a cikázó villám – és a hunyorgó gyertyaláng). Aztán betéved a Santa Maria dell'Anima templomba, és itt éri a római évek legnagyobb élménye: Palestrinát hallgatja és Lassót. Egyik levelében beszámol a találkozásról:

„Ezt a két mestert csak abban a környezetben szabad meghallgatni. És ez az egyetlen egyházi zene, amelyet »elviselek«. Gounod és társai egyházi zenéje valami hisztériás miszticizmus termékének tűnik, és mi tagadás, valami szörnyű farce hatását

teszi rám." (Gounod kicsit több hálát érdemelne Debussytől; Claude hálátlan. Ha az igazság és a hála között kell választania, biztos, hogy az „igazat" részesíti előnyben.) „*A fentemlített két derék mester (főleg Orlando di Lasso, aki dekorativabb, emberibb, mint Palestrina) igazi muzsikával szolgál. A lángész csodálatos erőmutatványai azok az effektusok, amelyeket határtalan ellenpont-tudományukkal érnek el. Az ellenpont számomra a legijesztőbb zenei jelenség, de csodálatos kinyilatkoztatássá válik, amikor a szavakat sosem hallott mélységgel boltozza alá, s olyan melódiákat rajzol fel, amelyek a régi misekönyvek színes iniciáléira emlékeztetnek. Ezek a templomban töltött órák zenei éhségemet csillapították.*"

*

Minden tőle telhetőt elkövet.

A múzeumlátogatások hatására egy Tavasz című szimfonikus szvitbe kezd (majd felhúzzák az orrukat a párizsi tudósok, mondván: ismét egy zenei extravagancia) szöveg nélküli kórussal. Hébert kedvezni akar szonáta-partnerének, és ünnepélyes fogadást rendez, amelyen a szvit elkészült anyagát mutatják be. Persze kórus nincs, mint ahogy nincs zenekar sem. Az apparátus két zongora, a hangszerek mellett Augustin Savard és Claude Debussy. A bemutatónak nincs különösebb visszhangja, ámbár Hébert mindenkit meghív, aki valamit számít a városban. De sose ítéljünk a külszín után. A vendégek között van egy bizonyos Ternant úr, afféle múltszázadi finom angol úriember: utazgat, jegyezget, kapcsolatokat és üzleteket köt; széplélek lévén, itt-ott közöl is bizonyos vonal alatti tárcákat, amelyek még nem teszik íróvá az embert, de mindenesetre az átlagos ember fölé emelik. Nos, ez a Ternant úr, aki ritka érmeket, kéziratokat és élő, híres embereket gyűjt, odalép a szerzőhöz.

– Nagyon érdekesnek találom a muzsikáját.

A „Sötétség hercege" kedvetlenül felel.

– Örvendek, uram.

– Szeretném revanzsálni magam.

– Már megtette . . . Azzal, hogy eljött.

– Arra gondoltam, hogy megismertetem önt az új olasz zene vezérkarával. Úgy hiszem, az ismeretség hasznos lesz mindkét félnek.

*

És így Ternant jóvoltából találkozik Arrigo Boitóval és Leoncavallóval. Boito túl van már a Mefistofele bemutatóján (a Faust-legenda olasz változata, operaformában), de a dalmű csak hírhedtté teszi – híressé aligha. A nagy bukást évekig, vagy talán évtizedekig sem tudja kiheverni. Most mint költő, újságíró, librettista dolgozik, és egész egyszerűen elhallgatja Claude előtt, hogy muzsikus ő maga is. A derék Leoncavallót sem veti fel a pénz. Még teljes hat esztendőt kell átkoplalnia a világsikerig, a Bajazzókig. Két szegény legény. A muzsika, a lelkesedés, a lelkendező tervek, az örökös gondok, zálogcédulák, uzsorakamatra kapott kölcsönök kóbor lovagjai. Boito csak úgy odavetve közli:

– Holnap Sant'Agatába utazom. A maestróhoz. Verdihez.

Claude sóhajt:

– Ha önnel mehetnék...

– Mi akadálya? Jöjjön velem.

Nagy öregek

Az életrajzi történet egyik legnagyobb problémája – a kronológia. Az évszámok rendje. Helyesebben: az események egymásutánja, összefüggés-szerkezete, amely nem mindig helyezkedik el a naptár évszámai és dátumai mentén. Ezek a nyilvánvaló, esetleg titkos kapcsolatok bújócskát játszanak a történet felszíne alatt, előbukkannak, eltűnnek, megmutatják, esetleg csak sejtetik jelenlétüket, kijátszva történészi rendszeretetünket, s így fejtetőre állítva minden kronológiát. Persze így van ez a mi regényes históriánkban is. Két fontos találkozót idézünk, s egymás mellé rakjuk a két jelenetet, pedig „évjáratuk" nem azonos. Talán enyhíti módszerünk megítélését az a tény, hogy nem tudjuk pontosan, milyen sorrendben játszódott le a két

esemény. A Liszt Ferenccel való találkozás vajon megelőzi-e a Sant'Agata-i kirándulást, vagy fordítva: Debussy előbb jelentkezett Verdinél, s csak azután hozta össze jó sorsa Liszt Ferenccel. Akárhogy is történt, a regény kompozíciója így kívánja: álljon egymás mellett ez a két szelíd óriás, akik szinte vállukon hordozzák a roskadozó, elmúló XIX. századot, mintegy fenntartva a roppant íveket, boltozatot, mennyezetet mindaddig, míg a XX. század ívei és kupolái fel nem épülnek.

Az egyik óriás: Giuseppe Verdi. Ahogy vendégei elé sietett a Sant'Agata-i park zúzottkő útján, aligha mondta volna bárki is, hogy a század egyik nagyjával találkozik. A kis öregember viharvert szalmakalapjában, mely alól kibukkant egy-egy hófehér hajfürt, a rossz kis papucscipőben, a vállára dobott, s több helyütt megfoltozott kabátban, egy kedves, öreg kertészre emlékeztetett, aki addig élt virágai, fái, szőlővenyigéi, s keservesen fölnevelt cserjéi között, hogy kicsit önmaga is fölvette a szótalan, de bizonyára lelkes lények arculatát. Orcáján ezer barázda, mely borostás fatörzsre emlékeztet. Dolgos keze mint a gyökér. Szeme oly kedves, mint aprócska tócsa, vagy inkább víztükör, mely még borús időben is azt a szemernyi napsugarat veri vissza, mellyel megajándékozta az ég.

Verdi nagyon jól beszélt franciául. Milánóban nevelkedett, ahol akkoriban, az osztrák járom ellensúlyozásaként illett, sőt, kötelező volt franciául tanulni. És hát éveket töltött Párizsban, az olasz forradalom összeomlása után.

A maestro elnézést kért, mert a Boitóval való beszélgetés minden más udvariassági formaságot megelőz. A hamarosan bemutatásra kerülő Otello nem tűrt pillanatnyi halasztást sem: Verdi, a zeneszerző és Boito, a szövegíró azon nyomban nekilátott, s a kerti asztalra kiterítette a partitúrát meg a librettót, oly heves vitába kezdve, ahogy csak olaszok tudnak perelni egy szóért, egy hangsúlyért, hiányzó vagy túltengő szótagért, egyetlen koronáért, melyet a zene megkíván ugyan, a szöveg viszont elutasít. Csak így, e heves diskurzust hallgatva, döbbent rá Claude, hogy Boito zenész, méghozzá a javából.

Claude jó óráig várakozott, inkább sejtve, mintsem megértve a vita minden egyes fordulatát, aztán a házigazda átváltott

franciára, s nagyon kedvesen érdeklődött a vendég nacionáléja iránt: hány éves, honnan jött, kitől tanult, milyen kész munka van a tarsolyában, mik a tervei, majd mintha belelátott volna Claude gondolataiba, így folytatta a beszélgetést (mely inkább csak monológnak bizonyult, hiszen egyik fiatalember sem merte megszakítani a mester gondolatmenetét):

– Maguk, fiatalok, valamiféle receptet várnak elvénhedt kollégájuktól, varázsképletet, mely már eleve biztosítja nemcsak a sikert, de a halhatatlanságot is. Mi, a magunk idején, kínlódva rossz kis zenekarokkal, analfabéta énekesekkel, nemegyszer bárdolatlan közönséggel, arra törekedtünk, hogy tisztességesen megálljuk a helyünket; hogy legyen kulisszatologató, legyen aki felhúzza a függönyt, igen, ifjú koromban még nem nyílt ketté a színpad bársonypalástja, hanem fölemelkedett, mint valami erkölcstelen asszonyság szoknyája, aki némi pénzecskéért lassan, apránként megmutatja bájait – arra ügyeltünk, hogy helyén legyen minden kellék, hogy a kottamásoló időben szállítsa a szólamokat, hogy a tenorista, ha nem is szóról szóra, de legalább nagyjából azt énekelje, amit mi nagy keservesen papírra vetettünk... igen, ifjú barátaim, nem sok időnk maradt az elméleti, vagy ha úgy tetszik, filozófiai meggondolásokra, mert nagylelkű mecénások, királyi hercegek és fejedelmek híján (gyengéd célzás Bayreuthra és az őrült bajor királyra), mindennap meg kellett verekednünk a sikerért, mert a siker telt kasszát jelent, és csak garassal teli pénztárfiók biztosított arról, hogy a stagione nem züllik szét, a tagok nem dezertálnak, s így holnap is lesz előadás, sőt, holnapután is. Higgye el, ifjú barátom, a halhatatlanság vágya s a nagyratörő álmok messze elkerültek bennünket. Úgy hiszem, egyikünknek sem jutott eszébe, hogy valaha is ugyanazon történetkönyv lapjain szerepelünk majd, amelyen Palestrina vagy Scarlatti, Veracini vagy Tartini neve díszeleg. Ön bizonyára azt gondolja: mesteremberek voltunk csupán. Olyan igénnyel önmagunk és a közönséggel szemben, mint az iparos, aki jó portékát szállít, s talán gondol a holnapra, sőt a holnaputánra is, de az idők végtelenjére, az eljövendő századokra – sohasem. Ezért nem gyártottunk csodálatos teóriákat, melyek nemcsak a mi igazun-

kat bizonyítják, de nyilvánvalóvá teszik azt is, hogy mindaz tarthatatlan, idejétmúlt ostobaság, ami nem tőlünk, a mi tollunkból, a mi műhelyünkből származik. Mi olaszok sohasem fabrikáltunk ilyen csalhatatlan teóriákat, mint ahogy sosem gondoltuk, hogy a Testamentum tanúságtételével ellentétesen mi vagyunk a választott nép, és nem az izraeliták, akiknek megadatott, hogy személyesen beszélgessenek az úristennel. Mi olaszok józan emberek vagyunk, mert józanságra, s némi szerénységre tanított történelmünk. Mi hiszünk istenben és hiszünk az emberben, de nem kedveljük azokat a félisteneket, akik ég és föld között lebegve megcsúfolják mindazt, ami isteni, de megcsúfolják magát az embert is. Mi gyűlöljük a zsarnokokat. Mindegy, hogy papi ornátusban, császári palástban vagy modern szalonruhában jelentkeznek-e. Mi gyűlöljük az író zsarnokokat és a muzsikus zsarnokokat is. Mi olaszok vidám emberek vagyunk, akik csak megadjuk magunkat a halálnak, de nem keressük. Nem emelünk máglyákat, hogy kéjjel vessük bele magunkat őrült tűzimádóként, a megsemmisülésben látva a legnagyobb gyönyört. Mi a szép dallamokat szeretjük, mert a mi közönségünk nem lehorgasztott fővel távozik a színházból, hanem énekelve. Dalolva azt, amit az imént hallott a színpadon. Éppen ezért mi az egyszerűséget szeretjük, hogy muzsikánk öröm legyen az énekesnek, a zenekari árok muzsikusainak, a karmesternek és mindenekfölött a közönségnek, melyet nem akarunk leigázni – csak megnyerni. Mi ritkán használjuk ezt a szót: modern. Annál gyakrabban a másikat: őszinte. Mert higgye el barátom, ha megvizsgálja az elméleteket, és felismerve jelentéktelenségüket, félre is dobja valamennyit, végül is egyetlen szót talál a papírhalmaz alján: Sincerita... őszinteség. Ez azt jelenti, hogy ne állj lábujjhegyre. Mutatkozz akkorának, amekkora vagy. Sincerita: a valóságról énekelj, az emberről, s mindarról, amit valóban láttál. Ne ködképekről, melyek eltűnnek csalárdul a valóság leheletére. Légy őszinte, s az embereknek azt a dalt mondd el, amit valóban hallasz. És sose feledd – ha már nem tudod kiirtani magadból a művészi büszkeség és nagyravágyás álmait –, hogy a halhatatlanságot nem tudósok adják... hanem a közönség. Vagy most, vagy holnap. De igen-

is ők adják, a névtelen, jeltelen emberek, akiket lenéztek, akiket kicsúfoltok, semmibe vesztek, sőt: elzárkóztok előlük, kirekesztve a profánusokat abból a képzelt templomból, amelyet önmagatoknak emeltetek. Tehát: sincerita, modestia, simplicita... őszinteség, szegénység, egyszerűség! Mindez elhatározás, józanság és jóakarat kérdése. A többit, a tehetséget – isten adja. Vele hiába vitatkozunk. Bőkezűen mér vagy takarékosan – ez az ő kegyelmétől függ, és semmi mástól. Persze a gondviselés kegyelméért imádkozni is lehet. A mi imádságunk – a munka. A szorgalom. Sokat kell imádkoznunk.

*

A másik találkozáshoz elég kacskaringós út vezet.

Claude több ízben kérte Barontól Gobineau könyvét a fajok egyenlőtlenségéről. (Annak idején Nagyezsda hívta föl rá a figyelmét.) A könyv végül is megérkezett, heves vitát kavart, úgyannyira, hogy visszhangja túljutott a Villa Medici falain, megmozgatva a papi körök érdeklődését is. A könyv így jutott el Hohenlohe kardinális őeminenciájához, majd végigjárta a főpap egész baráti körét, híveket és vad ellenlábasokat szerezve. A legközelebbi fogadásra őeminenciája is eljött a Villa Medicibe. Mint mondotta, meg akarja ismerni azokat a fiatalembereket, akik ilyen komoly, sorsdöntő problémákkal foglalkoznak. Hébert igazgató úr a hír hallatára nyugtalanul kezdett röpködni, mint azok a túlérzékeny madarak, melyek már akkor jelzik a vihart, mikor még felhő sincs az ég peremén. Nyilvánvaló, hogy valami ünnepi műsorral kell kirukkolnia, hiszen valószínű, hogy őeminenciája elhozza két muzsikus barátját is, Liszt Ferencet és Sgambatit. Hébert agyában pillanatra megfordult a hérosztratoszi gondolat, hogy ő maga is dobogóra lép, s megragadva Ingres hegedűjét, egy Beethoven-szonátával kellemkedik a vendégeknek. Szerencsére erről az utolsó percben lebeszélték. A műsor végül is így alakult: Paul Vidal és Claude Debussy egy részletet mutat be Debussy *La Damoiselle élue* című kantátájából, majd ugyancsak két zongorán, Chabrier *Valses Romantiques*-jét adják elő.

A fogadás jól sikerült.

Hohenlohe tett ugyan valamiféle célzást a Gobineau-könyvre, melyet katolikus szempontból mélységesen elítélt, de a témát elejtették hamarosan. Liszt ugyanis valóban megjelent, s jelenlétében egyetlen téma lehetett csak hangadó – a zene.

Nagyon nehéz volna leírni a nagy magyar mester külsejét élete utolsó esztendejében (a találkozás ugyanis akkor zajlott le). Papi ruhában járt, de arcéle, tartása, jelentős fizikai erőre valló vállai még mindig a condottiere-re emlékeztettek, aki valaha magányos hódítóként járta a világot. Volt ezen az arcon valami kedves szelídség, ami eloszlatott minden feszengést, zavart, ami a nagy emberek légkörére jellemző, de azért pillanatra sem feledte senki sem, hogy e homlok mögött született a *Faust-szimfónia*, a *Krisztus* és a *Les Préludes*. Szép keze ott pihent a fotel karfáján. Különös: keze nem öregedett meg. Még mindig olyan volt, mintha nemes élő márványból faragták volna. A feszes, izmos felszín alatt ott kerengett a csodálatos áram, mely milliók szívében és idegrendszerében keltett rokonáramot.

Hébert igazgató úr odaszerénykedett a nagy vendég elé.

– Volna egy igen nagy kérésem . . .

Az öreg mester felpattant székéből, s intett Sgambatinak, induljon a pódium felé. Onnan fentről felelt a görnyedező igazgatónak:

– Tudom, sorsomat nem kerülhetem el. Természetesen játszani fogok. A francia házigazda tiszteletére francia művet. Saint-Saëns *Beethoven-variációit*.

A produkció után viharos taps, de Hébert igazgató úr még mindig nem tágít.

– Ha a mester nem veszi zokon . . . szólójátékában szeretnénk gyönyörködni . . .

Liszt hátravetette magát a székben, harsányan kacagott:

– Szűkebb hazámban járja egy mondás: nyújtsd a kisujjad, és az egész karodat követelik!

Ennyi volt az egész ellenvetése, és zongorázni kezdett máris.

Claude feszülten figyelt. A mester a Desz-dúr prelűdöt játszotta. Chopinnek e fájdalmas remekét, mely az esőcseppek

dobpergését idézi, s a gyászfátyolként lebegő, hajladozó dallamot, mely ott zokog a sírkertek fölött, s amelyet nem rebbent el a felmorajló vihar sem. Ez több volt, mint zongorázás: szellemidézés. Azé a hajdani Párizsé, mely az ifjú, vagy talán gyermek Liszt Ferencnek tapsolt. Ez a szellemidéző szeansz olyan erővel hatott a hallgatóságra, hogy az emberek valósággal megmerevedtek, mintha a gyönyörnek egy különös mérge érte volna idegrendszerüket, kábítószer, mely teljes, tökéletes mozdulatlanságot parancsol. Aztán a termet egyszeriben elöntötte valami káprázatos fény- és hangzuhatag; a zongorától – bár a hallgatónak az volt az érzése, hogy valahonnét a magasból – a Villa d'Este szökőkútjai ontották vízsugaraikat, oly játékosan és megvesztegetőn, oly habosan szikrázva és virágsziromként hajladozva, mintha nem is a Liszt Ferenc-i műremek zsongana körülöttük, hanem maga a kert, vagy talán azon is túl, a boldog grációk, kik ott járják táncukat a szökőkutak fordított cseppkőalakzatai között, melyek nem a magasból ereszkednek le a földre, ellenkezőleg: a földből törnek fölfelé az örök szépség magasságait keresve.

*

Aztán a Hohenlohe palotában négyszemközt Liszt Ferenccel. Túlzás volna, ha azt mondanók, hogy a generációk nem értik meg egymást. Mármint a szó nyelvészeti értelmében. Úgy hiszszük, egy nyelv teste lassan, szinte észrevétlenül változik, csak ruházata más, amit a múló és érkező divattal, a tűnő és előtűnő társadalmi osztályok kavalkádjával együtt magára öltött. Biztos, hogy Racine „ezerszavas" franciasága kissé furcsa volt Voltaire számára. De Voltaire-é is szikár Victor Hugo ítélete szerint. Hugo viszont túlságosan dagályos annak, aki Verlaine álomtájain kalandozott. De nem kétséges az sem, hogy Verlaine suttogása elhal a zolai művek zsivajában, e hangzavarban (ha úgy tetszik művészien hangszerelt hangzavarban), melynek forrása: a piac és a tőzsde, a kocsma és a miniszteri előszobák, a sedani csatatér s a pénzért vásárolható széplányok budoárja, no meg a külváros, gépzúgásával, gőzkalapács-mennydörgésé-

vel, a munkába szólító síp sikolyával és a földrengéssel, mely névtelen milliók vonszolódó, nehéz lépései alatt kél.

Hát most két francia nyelv, két francia történelmi korszak áll egymással szemben. Debussy a ma nyelvén beszél. Liszt azzal a csodálatos franciasággal, amelyet Hugótól tanult, a szónok Lamartine-től, és az 1830-as évek párizsi szalonjaiban sajátított el. Ez a nyelv elegáns, mint egy tüneményes estélyi öltöny, selymesen fényes, mint azok a különös francia kelmék, melyeket a XVIII. század takácsai szőttek, kezük munkájával, s valóban verejtékük és könnyük árán.

Az elbeszélés talán éppen ezért maradt olyan maradandó és emlékezetes a fiatal muzsikus számára.

– Néhány esztendővel ezelőtt még fent laktam a Monte Marión, egy szerzetesi cellában, melynek egyetlen dísze a kereszt és rajta a corpus, ez a gyötrelmesen szépséges jel, mely ébredéskor, munkám közben és az estéli imádság idején arra figyelmeztetett, hogy nemcsak keresztény vagyok, hanem katolikus is, tehát hitem katolikosz, egyetemes, mely magába fogadja a világot minden ellentétével, fényével és árnyékával, bűneivel és erényeivel egyetemben. A feszület arra figyelmeztetett, hogy világunk két tartó pillére az örök – változtathatatlan – és az örökkön változó. Mert változtathatatlan az Isten, határtalan, megmérhetetlen, felfoghatatlan, s e csodálatos változatlanságában örökké való. És változó az ember, akinek változnia is kell, mert a sötétségből indul és szüntelenül halad a fény felé. Ebből származik nyugtalansága, türelmetlensége, hiszen aki a sötétből kilép a szabad világosságra, az nem tud betelni a fénnyel, s minden sejtjével azt kívánja, hogy még több sugarat, még több biztonságot, még több mennyei biztatást nyerjen. Így hát olyan a mi világunk, mint valami különös ércöntvény, melyben ez a két fém vegyül: örökkévalóság és mulandóság. Isten és ember. Így válik egyetemlegessé hitünk, mely magába zárja a szépséges természetet, mely bizony nem ördögi mű, hiszen ha így lenne, a mi drága Ferencünk nem prédikált volna a halaknak és madaraknak. A mi egyetemleges szeretetünk így vonja magához a földi lét legnagyobb misztériumát – a szerelmet, mely nem lehet az ördög műve, hiszen e szent vonzalom jegyében fogantat-

tunk mi magunk is, s hitünk úgy felmagasztalja az Amor Sanctust, hogy Megváltónk is az isteni szerelemben, a szeplőtlen fogantatásban nyerte életét. Hitem egyetemleges. Ezért szent számomra a művészet, mely nem más, mint a sárból gyúrt ember roppant erőfeszítése, hogy maga is a teremtés részesévé váljék. Erre figyelmeztetett szerzetesi cellám keresztje, amelytől sajnos meg kellett válnom, mert néhányszor megcsúsztam a rideg köveken, s a meredek mezsgye sem volt éppen biztonságos, különösen esőben, vagy ha a dér csúszóssá tette a macskakövet. Így hát Hohenlohe barátom leköltöztetett a városba, és a kis fülkémet most fel kellett cserélnem e szép palota nemes pompájával. Így mondták: kényelmem most már teljesebb lesz. Cselédség áll szolgálatomra, különösképpen egy inas, akit az eminenciás úr rendelt mellém, hogy gondolataimat is ellesse... – Liszt Ferenc abbé úr arcát most felderítette valami ifjúi mosoly, mely a régi-régi világhódító Liszt Ferencre emlékeztetett: – igen, lesik a gondolataimat is, s néha végigfut a hideg a hátamon: vajon mi lenne, ha valóban megismernék minden titkos eszmémet? Mert az Úristen változatlan öröklétében hiszek ugyan, de az isten kegyelméből való királyok öröklétében annál kevésbé. Ez a rebellis eszme talán abból az időből való, midőn ifjú fővel sokat koptattam a királyi udvarok küszöbét, s így ostoba fejedelmekkel, gonosz imperátorokkal, aljas hercegekkel, léhűtő uralkodókkal, alattomos cézárokkal, s egész sor koronás ripőkkel találkoztam. Nem hiszek abban sem, hogy az isten kenyerét csak egyféleképp lehet felosztani. Mármint hogy igazságtalanul. Ez nem Rendelés. Ez nem végleges. Ez a kenyérosztás nem az öröklét jegyében született. Nem hiszek benne, hogy az egyik halandónak karéj, a másiknak csak morzsa jár. Ez mind változó. Mert ez emberi, ez igenis változó, méghozzá a jobb, az igazságosabb, az egyetemlegesen emberi irányban. És meg kell mondanom azt is, kedves ifjú barátom, hogy nem hiszek a művészetek változtathatatlan öröklétében sem. Én az esztendő egy jelentős részét szülőhazámban töltöm. Jó barátok vesznek körül. Úgy hiszem, szeretnek is. Épp ezért nem ismerem a zárt ajtót, a zárt szekrényt és a zárt íróasztalokat sem. Írásaim ott hevernek őrizetlenül, belenézhet, beleolvashat

bárki. Persze ott hagyom a nyitott fiókban készülő, vagy már elkészült új munkáimat is. Tudom, átböngészik valamennyit. Aztán szemérmesen hallgatnak. Mert nem merik szembe mondani, hogy amit mostanság írok – merő őrület. Felforgatás. Dinamit. Olyasféle robbanószer, mint aminőt az anarchisták dobálnak felkent királyaikra. Lehet, hogy barátaimnak van igazuk, dehát én megmondtam: nem hiszek az emberi dolgok változtathatatlan öröklétében. Mozart kortársa bizonyára végső és fellebbezhetetlen igének tartotta mindazt, amit Mozart kimondott. Aztán mindez megváltozott – Beethoven kinyilatkoztatása szerint. Később az emberek – figyelje csak, gondolataink úgy lendülnek egyik végletből a másikba, mint ahogy a hinta száll jobbról balra, magasból a mélybe és mélyből ismét a magasba – aztán az emberek Chopinre esküdtek vagy Mendelssohnra, Wagnerre vagy Verdire. És most már szent meggyőződésük volt, hogy innen nem mehetünk tovább tapodtat sem. Ez a vég. A fejlődés csúcsa. A legeslegutolsó part, ami után már a végtelen szakadék leselkedik. Én azt mondom magának fiam, ez a legnagyobb ostobaság. Semminek nincs vége, és sehol sincs szakadék. Ellenkezőleg: most várnak ránk a legcsodálatosabb meredélyek. Új hangnemek. Vagy az is lehet, ősrégiek, melyek megifjodva, az újdonság bájával csábítanak újabb és újabb kalandokra. Igen, az elaggott dúr és moll helyén, mint ahogy a kimerült meddő szőlőskertekkel teszik, új venyigéket ültetünk. És új harmóniákat. Lehet, az új bor íze kissé fanyar lesz, sokan kiköpik majd szájukból, mert csak a régi ízeket kedvelik, de biztos, hogy még többen találják meg benne azt a mámort, ami egyre ritkábban gyújtja ki szívünket és elménket. A régi szőlőskertek szemünk láttára pusztulnak, s e szellemi peronoszpórát tudósaink siettetik is a tudománnyal, mely elemez, magyaráz, boncol, kategóriákat teremt (félredobva mindent, ami e kategóriába nem fér bele); pedánsan konzerválnak, s így észrevétlenül elhervasztják azt is, ami még élő, s éppen azért, mert a változtathatatlan öröklét jegyében osztályoznak, idő előtt átadnak mindent – ez az emberiség legnagyobb szerencséje – a változásnak, e kegyetlen démonnak, ki egyik kezében halálos mér-

get kínál a *jelennek*, másik kezében éltető nektárt a *holnapnak*, a *jövendőnek*.

Azt hiszem, túl gyakran követelem az olvasótól, hogy képzelje el azt – ami elképzelhetetlen. Fessen maga elé olyasmit az én szegényes kontúrrajzaim alapján, ami ellenáll mindennemű ecsetnek. A tájat, épületet, arcot, az élet különböző színpadait egykönnyen elképzeljük. De a gondolatokat, melyek ott kavarognak egy ember, a mi esetünkben egy lángész homloka mögött, nagyon nehéz szóképletekbe szorítani, vagy ennél is több – a képzelet vásznára fölvetíteni. Márpedig valami ilyesmit kell cselekednünk, midőn hazakísérjük az ifjú Claude Debussyt a Hohenlohe palotában töltött szép este után. Fölötte kirajzolódnak a római égbolt csillagai, s azon a belső égboltozaton, amelyet nevezhetünk léleknek, szellemnek, ha úgy tetszik, gondolatvilágnak, a század eszméinek csillagképletei rajzolódnak ki. Bolygók és állócsillagok. Napok, holdak, üstökösök. Melyiket kövesse? Törékeny és ezernyi vonzásba, titkos áramlatba, hullámverésbe és parti apályba került hajóját merre vezesse? Van-e szextáns, s van-e az égboltozatnak szilárd pontja, amelyet követhet? Hiszen egyszerre, egymás mellett ragyog Massenet, Gounod, Verdi, Wagner, Liszt, Csajkovszkij csillaga. És hány égitest még, melyeknek létezéséről csak halvány sejtelme van, pontosabb ismerete alig, bár az is lehet, nincs is egyáltalán.

De talán könnyítsük meg az olvasónak az elképzelést, vagy inkább állítsuk őt is oda a fedélzetre, s kutassuk együtt a XIX. század utolsó negyedének viharos tengerét és káprázta tó firmamentumát.

Az indulás éve legyen az az esztendő, melyben Claude Debussy átlépte a Villa Medici küszöbét:

1885. Liszt: Magyar arcképek, Brahms: IV. szimfónia, Franck: Szimfonikus variációk, Richard Strauss: Wanderers Sturmlied, Bruckner: VIII. szimfónia, Grieg: Holberg Suite.

1886. Liszt: Balcsillagzat (Unstern), Franck: Hegedű-zongora szonáta, d'Indy: Szimfónia egy hegyi dallamra, Fauré: Requiem, Brahms: Három dal Heine verseire, Gounod: Zenekari fantázia.

1887. Csajkovszkij: Vonós szextett, Brahms: Kettősverseny, Lalo: Szimfónia, Verdi: Otello.
1888. Strauss: Don Juan, Csajkovszkij: V. szimfónia, Mahler: II. szimfónia, Franck: d-moll szimfónia.
1889. Strauss: Halál és megdicsőülés.
1890. Mascagni: Parasztbecsület, Borogyin: Igor herceg.

*

Ugye, káprázta tó égbolt?

Egy érett ember is megtántorodhat e tünemény láttára. Hát még egy fiatalember! Szerencsére az ifjak nem soká fürkészik a csillagos ég rejtelmeit, hiszen karnyújtásnyi távolságra égetőbb, ifjúi megítélésük szerint reálisabb problémák sorakoznak. Mindenekelőtt a rég tervezett szökés. A nagy élmények csak elodázhatják a tervet, de meg nem gátolhatják. Nem köti Rómához sem a munka, sem a barátság. Nem szereti ezt a várost, mint ahogy nem szeret egyetlen kottafejet sem, ami itt született a kényszermunka evezőpadjához láncolva. Mikor az ember őrültséget követ el, vagy legalábbis fölkészül egy őrültség elkövetésére, olyankor minden érvet felsorakoztat, csak azt az egyetlen egyet nem, ami a bolondság igazi rugója. Ő tehát szökik a komisz időjárás, a nyirkos hálószoba, a rossz zongora, a már megszokott, de éppen ezért meg is unt lakótársak, az Hébert mesterrel való hegedülés, a félbehagyott kompozíciók, s ezernyi olyan semmiség elől, amit felsorolni se nagyon érdemes, csak egyetlen indokot hagy ki az érvelés láncából: látni akarja Marie-Blanche-ot.

*

1886 őszén valóban elindul Párizs felé, és úgy, hogy előzőleg esküvel megerősített ígéretet tesz a reszkető fejű igazgatónak, hogy legkésőbb egy hét múltán visszatér, hiszen ha nem tenné, nemcsak maga előtt zárná be a zenészi érvényesülés minden kapuját, hanem tönkretenné Hébert urat is, aki a hangos botrányt aligha úszná meg büntetlenül.

A déli vonattal érkezik. Bőröndje nincs, csak egy kis csomag,

amiben néhány holmiját hozza és szerény ajándékokat a Vasnier családnak.

Nem érkezhet gyalog.

Kocsit fogad, úgy hajtat a Rue Constantinople-ba.

Lehúzott redőnyök. Úgy látszik, nincs otthon senki. Kicsöngeti a portást. Az jön, bizalmatlanul kémlelve ki a sűrű kapurácson, aztán felismeri a gyakran látott vendéget:

– Á, monsieur Debussy... Hogy van, hogy van, rég nem láttuk errefelé...

Claude nem magyarázkodik. A kérdés olyan hevesen robban ki belőle, hogy az öreg portás valósággal visszahőköl.

– Hol vannak az uraságok?

– Kimentek a villába. Úgy hírlett, valami tűzkár keletkezett a cselédtraktuson, s az úr kiment, hogy megismerkedjék a tényálladékkal.

– Őnagysága?

– Vele ment.

– És a gyerekek?

– A kisasszony intézetben, a kisfiút meg magukkal vitték az uraságok. De azt hiszem, még ma este visszatérnek.

Claude rohan szüleihez, pár szóval lerázza magáról a reá záporozó kérdéseket, aztán megy vissza a Vasnier házhoz.

Az ablakok kivilágítva. Sőt, az egyik függönyre kirajzolódik egy tovasuhanó árnyék: ez Marie-Blanche, kétségtelen.

Csenget. A portás kitárja a kaput, s ő megy, kettesével véve a lépcsőket, fut fölfelé, s alig néhány pillanat múltán ott áll szemtől szemben az asszonnyal. Bármily banális kérdés, ez egyszer igazán helyénvaló:

– Az istenért, hogy kerül ide Claude?

Az ezerszer megálmodott találkozás egyszeriben ostobasággá, céltalan diákcsínnyé torzul. Claude félszegen mosolyog, aztán megvonja a vállát:

– Eljöttem...

Az asszony homloka csupa szigorú ránc.

– Remélem, nem végleg?!

– Nem... néhány napra csupán.

– Engedéllyel?

– Igen, engedéllyel.

Ajtócsapódás: megérkezett Vasnier is.

Bolond szituáció. Vasnier legszívesebben fölképelné ezt az ostoba kis lázadót, aki idomíthatatlan, mint azok a veszedelmes macskafajták, amelyek játékosak, simulékonyak, kedvesek, de csak addig, míg föl nem támad bennük ragadozó ösztönük. Igen, Vasnier úr agyát elönti a forróság, s csak pillanat választja el attól, hogy ha tettlegességre nem is, de olyan brutális szavakra vetemedjék, aminőket csak gonosz kölykökkel szemben használunk, felnőtt férfiakkal aligha. Különösképpen ez nem a férj haragja, még csak nem is az óvatos családfőé, aki esztendőkön át dolgozott azért, hogy a famíliát megóvja egy csendes, de azért elég kellemetlen botránytól. Ez az indulat mindenekelőtt a nevelőé, aki dühösen, nem egyszer féltékenyen, de mégis csak szerette ezt a fiatalembert. Különös dolog, de így van, büszke volt rá, s mint a nevelő szenvedélyű emberek általában, abban a tévhitben élt, hogy Claude-ot valóban ő formálta, hogy nyilvánvaló és kétségbevonhatatlan tehetsége talán el is vész, ha ő ki nem halássza abból a pocsolyából, amibe sorsa, társadalmi állása és puha, erőfeszítésekre képtelen természete vetette.

Mindez egy pillanat csupán.

Vasnier fegyelmezett ember.

– Remélem tisztában van vele, Claude, hogy ez a kirándulás a Római díjba kerülhet. Jövőjét kockáztatja. Az életét. Megvallom, alig hiszek a szememnek. Azt hittem, megkomolyodott, s nekünk nem lesz más dolgunk, mint ünnepelni a megkoszorúzott zeneköltőt.

Claude szívét elönti a keserűség. Igaz, Marie-Blanche kedvéért jött, egy szerelmes szenvedély sugallatára, de azért – micsoda bakugrása a logikának – kissé Vasnier kedvéért is, mert sokat adott a férfi véleményére, mely megelőzött számára minden más bírálatot. Ha Vasnier féltékenyen szerette őt, ő viszont szorongva és lelkiismeret-furdalásosan szerette Vasnier-t. És ez az ember most gúnyolódik, ironizál. Babérkoszorúról beszél, mikor tudja jól, hogy a fiatal Claude-nak mind ez ideig csak a művész különös töviskoszorúja jutott: a bizonytalanságé, a hitetlenségé, amivel örökkön boncolta, gyötörte magát.

Végre, nagy keservesen, könnyeit nyelve szólal meg:

– Kérem, Pierre, én sosem kérkedtem a már elnyert, vagy a jövőben elnyerendő babérkoszorúkkal. Ön engem megszégyenít.

Vasnier nyújtja mind a két kezét:

– Bocsásson meg fiam, ez igazán nem volt szándékomban.

Marie-Blanche veszi át a szót, olyan magas hangvétellel, mint holmi rossz zenekar koncertmestere, aki egyszeriben az egész együttes fölé kerekedik, nem azért, hogy vezessen, hanem hogy túltegyen mindenkin, már-már olyan hangsúllyal, mintha el is akarná hallgattatni a többieket. Marie-Blanche hangja magas, ha talán nem is hamis, de semmi esetre sem meggyőző:

– O, ó, maguk nagy gyerekek mind a ketten... Hát nem kell ebből a szökésből olyan nagy dolgot csinálni. A fiatalemberek meggondolatlanok, mi meg azt várnók tőlük, hogy olyan higgadtak legyenek, mint mi, öregek, vagy legalábbis érett emberek. Claude most szépen lemosakszik a hosszú út után, szobájában változatlanul ott van a háziköntös, ez egyszer eltekintünk az estélyi öltözéktől, felölti a köpenyt és máris vacsorázunk, már szóltam Adèle-nek, hogy egy terítékkel többet tegyen az asztalra és hogy a pincéből hozzon fel egy üveg vörösbort, amit a mi kedves Claude Achille-unk olyan nagyon szeret. És többé egy szót sem az egészről... a mi ifjú barátunk holnap vagy holnapután szépen visszatér Rómába és remekel, mint ahogy remekelt eddig is...

Debussy homlokán ékbe szaladnak a ráncok.

– Nyilván olvasták a Hivatalos Közlönyt. Nos, ők nem találják remeklésnek nyomorult római termésemet...

– Mert nem értik (Marie-Blanche ezt hússzeletelés közben mondja, inkább a sültnek szentelve figyelmét, mintsem a Közlöny hivatalos kritikájának).

– És vajon mi biztosíték van arra nézve, hogy ma nem értenek ugyan, de holnap – igen?!

Pierre Vasnier válaszát – a szót ezúttal akusztikai vonatkozásban használom – tompítja a szájában őrölt húsdarab, ami, a szakácsnő tudományát dicsérve, puhán omlik szét a család urának fogai között. Mondom, a válasz kissé tompán érkezik, némi

megszakításokkal, melyeknek ütemét a rágás és nyelés ritmusa szabályozza:

– Ma még nem értik, kedves Claude, de holnap megértik biztosan, nem azért, mert az urak eszesebbek lesznek, mert az akadémikusok felfogása kitisztul, vagy mert az Institut szelleme javul meg, hanem azért, mert ön fog megváltozni kedvesem, mint ahogy mindnyájan megváltozunk, megszelídülünk, ahogy elsuhannak felettünk az évek. Igen, minden valamirevaló fiatalember forradalmárként indul, és szent esküvéssel fogadja, hogy inkább az éhség, mint a becstelen megalkuvás. Aztán az esztendők köszörűköve elkoptatja acélos akaratunkat, haragos ifjúságunkat, lázadó szenvedélyünket: megnyugszunk, lehiggadunk, s belátjuk, hogy a megváltás nem a mi feladatunk már csak azért sem, mert a megváltónak feszület jár, nem márványból, nem aranyszögekkel, ahogy évszázadok, lassan évezredek múltán szépítő szándékkal felidézzük, hanem göcsörtös, szálkás fából, vasszeggel, s Longinus dárdájának kegyelemdöfésével.

A szép, metszett pohárban szikrát vet az üvegből csobogó bor. E zenéhez furcsa diszkantként a nemes porcelánon karcoló kés nesze társul. S e kis kamarazenekarhoz csatlakozik a szobalány halk, tisztelettudó vokálisa:

– Parancsol még, uram (már nem Claude úrfi és nem fiatalúr, hanem: uram)?

– Nem – mondja Claude és még a feketekávé előtt feláll:

– Ugye nem haragszanak rám, ha én most megköszönöm a vacsorát és távozom. Nagyon fáradt vagyok. Különben is várnak odahaza, és nem akarom megijeszteni a szüleimet.

Nem marasztalják.

Vasnier feláll, s a vendéget kikíséri az előszobaajtóig:

– Remélem, látjuk még...

– Nem tudom. Azt hiszem hallgatok a jó tanácsra, s már holnap visszamegyek.

– Ezt csak helyeselni tudom. Mindenesetre kedves volt magától, hogy nekünk szánt egy egész estét.

*

Harmadnap indul vissza Rómába.

A Villa Mediciben már várja Marie-Blanche levele. Szép, okos, hűvös írás. Claude-ban felmerül a gyanú, hogy a fogalmazás Pierre-é, s az asszony csak lemásolta az impúrumot. Kedve szerint indulatosan, sőt gorombán válaszolna, hogy valamiképp áttörje a falat, amit Marie-Blanche épített maga köré. Ahol nincs többé szerelem – talán gyűlölet van még. És még az is jobb a hűvös, bölcs közönynél.

Aztán lehiggad és egyáltalán nem felel.

Újabb levél. Most Pierre ír. Őszintén, barátian. Ezt a levelet már nem lehet válasz nélkül hagyni.

Claude megírja, hogy Theodore Banville-lal foglalkozik, mintegy üdülésül az akadémikus szövegek után, amiket az Institut a szerencsétlen Római díjasok nyakába akasztgat. Megannyi zörgő papiros, melyen a sápadt tintával együtt beszáradtak az érzések és gondolatok is. Csupa magasztosság és csupa unalom. Banville legalább tiszteletlen egészen a szemtelenségig. Csipkelődő, de úgy, hogy keze nyomán olykor a vér is kiserked. Jelenkori Villon. Vállalja is ezt a szerepet! Harminchat vidám balladájában, melyet a nagy csavargó példájára szerzett, tőr-, illetve tollhegyre szúrja a püspököket, a tábornokokat, bankárokat és zsaroló szerkesztő urakat, a nagy politikát igazgató kokottokat és a színpad hölgyeit, akiket pezsgőben fürdetnek hálás imádóik.

A levél tanúsága szerint Banville komédiájával, a *Diane au bois*-val, Az Erdő Dianájával foglalkozik.

De bejelenti hamarosan, hogy felhagyott a kísérlettel. Csupa rossz hír Párizsból. Talán ez ingatta meg elhatározásában. A Printemps hivatalos bírálói a szerző szemére vetették, hogy Fisz-dúr hangnemet használ, ami kellemetlen, erőszakolt és nehezen játszható. Persze fel vannak háborodva a „zümmögő" kórustól is (ezt egyébként a későbbi verzió során elhagyta). Úgy látszik, a sors az Akadémia tudós uraihoz igazodik: a partitúra elégett a könyvkötőnél. Vezérkönyv helyett a kétzongorás kivonat maradt.

A Pierre-hez írott levél beszámol a legújabb kísérletről is. A *La Damoiselle élue* (eredeti címe: The Blessed Damosel)

kompozíciós munkáival foglalkozik, mint írja, rettenetes nehézségek közepette:

„Kötelességemnek tartom, hogy új és új formákat találjak. Persze a legegyszerűbb volna, ha Wagnert követném, de mondanom is felesleges, mennyire nevetségessé tenném magam. Mit vehetnék át tőle? Talán a jelenetek szerkesztését, illetve Wagner szerkesztésmódjának bizonyos egyhangúságát. Én – Wagnerrel ellentétesen – az énekszólamra szeretném helyezni a hangsúlyt, méghozzá úgy, hogy a zenekar ne nyelhesse el az énekesek mondanivalóját. A színpadi akció kevéssé érdekel. Az érzelmek kifejezését keresem, az expressziót, ami belülről jön, az emberi mélységekből, ami aztán emberivé teszi magát a muzsikát is."

Claude elmondja, hogy az apparátus is szokatlan: egy alt narrátor, a hősnő (szoprán), kis női kórus és zenekar.

Íme a részletesebb terv:

A mű prelúdiummal indul. Lento con calma, tele vad „törvénysértésekkel": párhuzamos kvintekkel és kvartokkal, melyek olyan szerepet töltenek majd be az Akadémia arénájában, mint megannyi vörös köpeny a dühödten fújtató bika szeme előtt. A nyitány tematikája hármas tagolású. Rossetti fogalmazása szerint: szenvedés, megbánás és megváltás. E zenekari bevezetőt követi a női kórus. Homofon, áttetsző, naiv, mint azok a sápadt freskók, melyek Cimabue vagy Giotto keze alól kerültek ki. Kórus? Inkább suttogás, vagy sóhaj, ahogy az angyalok köszöntik a mennyek országába érkező Áldott Jövevényt. A narrátor és a kórus kis concertója után az Áldott Hölgy kantátája következik, ismételve a nyitány „szentháromság"-tematikáját: szenvedés, megbánás, megváltás. A liliomos Damoiselle profán óhajtással érkezik a mennybe: szerelmesét várja, aki még él, lent a földön, s ha megjő, talán fél és néma marad. Ó, Madonna, akkor engedd meg nékem, hogy arcomat az övéhez szorítsam, s zavar és gyengeség nélkül beszéljek neki szerelmünkről. És a boldogságos Anya megszán majd minket, s megoldja szerelmesem ajkait...

*

Különös ember ez a mi ifjú Debussynk: az imént még a villoniáda borsos tréfáival foglalkozott, jókat nevetve Banville szilaj bakugrásain, most pedig egy „liliomos" történetet mond el (vagy legalábbis megkísérli a szent legenda előadását), mely körül égi kórus illatozik, a megdicsőült szentek virágoskertje és halk sóhaj az örök boldogság után. Melyik hát az ifjú Debussy igazi hangja?! Vagy lehetséges, hogy egyik sem az?!

Ez az ellentét csak tisztes távolból ilyen éles.

A *Diane au bois* csípős hangvételében is van valami szemérmes áhítat – tiszteletadás a természetnek, a szépségnek, az antik bájnak; valami panteista boldogság, melynek az örökkön sarjadó, növekedő, elmúló és újraszülető természet a forrása. Viszont a *Damoiselle élue*-ben is van valami modern játék, finom profánság, ami óhatatlanul idézőjelbe teszi az egész szent históriát. Debussy tolla követi azt a kacskaringós, kissé mesterkélt, ma így mondanók: szecessziós rajzot, amivel a szövegköltő Rossetti vázolja fel figuráit. Van ebben egy bizonyos naiv hit, már hogyne volna, de ugyanakkor pogány játék is! Rossetti Paradicsoma nagyon is hasonlít azokhoz a századfordulói angol palotákhoz, melyek egy paraszthéz primitív otthonosságát idézik ugyan, de ez a kezdetlegesség a legrafináltabban megmunkált nemes fákból, szőttesekből, üvegneműkből és kovácsoltvas holmikból tevődik össze.

Ez a hit csak játék a hittel.

Ez a Paradicsom kulissza csupán.

Ez a zene nem Palestrináé és nem Lassóé: egy modern ember játéka, aki jól tudja, a Giottók és Cimabuék kora lejárt. E kissé sápadt zenei freskó mögött nem a középkor szerzetesi cellái, kámzsás miniatúrafestői és szelíden hervadó zárdaszűzei őrködnek, e kép mögött a modern világváros lüktet: ez a mű csak íródott Rómában, de a szellem Párizsé, vagy bármely modern világvárosé, ahol csak játszanak az áhítattal, s a vezeklő kámzsát csak álarcosbáli jelmezként öltik fel.

Talán nem is pontos megfogalmazás: *Rómában íródott*. Talán így helyesebb: a *Damoiselle*-t Debussy csak *elkezdte* a Szent Városban. A művet – az Institut szigorú előírásával ellentétben – Párizsban fejezte be.

De talán beszéljen ő maga.

A címzett: monsieur Vasnier.

Dátum nincs, de nyilvánvaló, hogy a levél 1887 kora tavaszán íródott:

„Képtelen vagyok itt maradni. Mindent megpróbáltam, követtem tanácsait, mindhiába: nap múlt nap után, s azt bizonyította mindegyik, hogy itt nem tudok sem élni, sem dolgozni. Azt fogja mondani, kedves Pierre, elsiettem elhatározásomat és nem gondoltam meg jól, alaposan. Biztosíthatom, nagyon sokat törtem a fejem, s az eredmény mindig ugyanaz: ha itt maradok, szellemem teljesen megsemmisül. Mióta itt vagyok, semmi sem sikerült. Távozásom másik oka: örökkön kételkedem magamban. Szükségem van valakire, akiben bízom, s aki megerősít önmagamba vetett hitemben. Ezt önben, kedves Pierre, sokszor megtaláltam. Bátorságot öntött belém. Ha valamelyik alkotásom tetszett önnek, erősebb lettem magam is. Itt, Rómában ezzel sosem találkoztam. Társaim tréfálkoznak, kigúnyolják szomorúságomat. Tőlük ugyan nem várhatok bátorítást. Érzem, Párizsban kétszeres erővel dolgozom majd. Itt, ebben a »tökéletes nyugalomban« szellemem teljesen megbénul.

Szombaton utazom.

Kérem, ne legyen túl szigorú hozzám.

Semmim sincs, csak az ön barátsága. Tartsa fenn számomra: nagyon nagy szükségem van rá."

*

Így hát Párizsban fejeződik be a *Damoiselle*, és itt íródik, tegyük hozzá, szabályellenesen, a zongorára és zenekarra írt *Fantázia*, amit Debussy később megtagad. Vincent d'Indy be is akarja mutatni a művet. A bemutatót már hirdetik, mikor Debussy egyszeriben csak nem találja a zenekari anyagot. Érthető, hogy a hivatalos hatalma tetőfokán álló d'Indy (zeneszerzőnek, karmesternek egyaránt világhírű) erre a kellemetlen gesztusra rendkívül indulatosan reagál. Behívatja a szerzőt:

– Ön benyújtott egy művet a Société Nationalé-hoz. Mi kértük az ön kompozícióját, vagy ön kínálta fel?

– Én ajánlottam fel, uram.

– Ön tisztában van vele, hogy mi célból alakult a Société Nationale?

– Sejtem, professzor úr . . .

– Szeretném, ha sejtését pontos ismeretekre váltaná fel . . . Tehát a társaság azért alakult, hogy a francia zenét népszerűsítsük, kiváltképpen a fiatal francia mesterek alkotásait. Mi tehát megtiszteltük önt azzal, hogy franciának tartjuk, hogy muzsikusnak tartjuk, sőt: mesternek. Opuszát műsorra tűztük, és ön gyerekes, átlátszó kifogásokkal halogatja, végül is lehetetlenné teszi a bemutatót. Ne csodálkozzék, ha a jövőben nemcsak az én támogatásomat veszti el, hanem megfosztja magát a Société Nationale segítségétől is. Kérem, az *elveszett* (d'Indy mintegy megritkította a szót, minden szótagot külön hangsúlyozva), az állítólag elveszett zenekari anyagot ne keresse többé. Nem tartunk rá igényt.

Persze mindehhez hozzá kell képzelni d'Indy mester professzori eleganciáját: a csíkos nadrágot és a tüneményesen szabott zsakettet, az íróasztalhoz támasztott ébenfa botot s a fogason várakozó cilindert és selyemmel bélelt felleghajtót. De hát itt nemcsak erről a professzori eleganciáról volt szó, hanem egy jelentős intézmény súlyáról is. A Társaság, mely ez idő tájt tizenöt esztendős volt, olyan nagyságokat gyűjtött maga köré, mint César Franck, Guiraud, Saint-Saëns, Massenet, Fauré, d'Indy, Chabrier, s ha egy művet koncertműsorára tűzött, az egyet jelentett a végleges beérkezéssel.

Nos, az „akaratszegény", puha s komoly elhatározásra képtelen Claude Debussy ezt az óriási lehetőséget utasította vissza. Vajon miért?

Idézzük őt magát:

„Csak művem tüzetesebb vizsgálata során jöttem rá, hogy a Fantázia, *vagy ha úgy tetszik Koncert, merő camouflage – mögötte semmi. Az opusz César Franck utánérzése, a klasszikus szimfóniák hagyományos »kidolgozásával«, tehát a témák továbbfejlesztésével. Az utolsó tétel a legolcsóbb eszközöket vonultatja fel, teljesen banális: variációk és újabb variációk, az a módszer tehát, mely sokat mutat ott, ahol kevés van, vagy ta-*

lán semmi. És hát ettől a műtől d'Indy mester sem idegen. A Hegyi szimfóniát *is kihallom saját akkordjaimból."*

Egyébként a zenekari anyagot nemcsak d'Indy elől dugta el, elrejtette a nyilvánosság és a kiadók elől is, csak egy évvel halála után publikálták.

*

De hát térjünk vissza történetünkhöz.

Debussy Vasnier úrhoz intézett utolsó levele félreérthetetlen. Még mindig kereste a kapcsolatot Marie-Blanche-hoz és Pierre-hez. Fiatal volt, s tulajdonképpen tapasztalatlan, de azt már látta ő is, hogy a szerelem végképp kilobbant. De most már, elkésve, csak a barátságot szerette volna megmenteni. Rá kellett azonban ébrednie arra, hogy ez a barátság csak addig létezett, míg átszínezte a szerelem forrósága is. Amíg a Pierrerel való barátság mögött ott izzott – titkosan, vagy talán nyilvánvalóan, ezt már nehéz egy évszázad távlatából megállapítani – az a tiltott szerelem, ami különös súlyt adott a legbanálisabb szónak, jelentőséget a legjelentéktelenebb érvelésnek, megszentelte mindazt, ami profán, és a bölcsesség szintjére emelte a leglaposabb, legnyárspolgáribb tanácsokat is.

Igen, Claude megkísérelte, hogy felújítsa, mondhatnók így: megfoltozza a szakadozó, szétfoszló barátságot.

Nem sikerült. Néhányszor elment még Vasnier-ékhez, de már csak rövid ideig tartózkodott náluk. Idegesen, türelmetlenül, mint az a fiatalember, aki egyik percről a másikra igazi férfiúvá érett, és most már szűknek érzi a kamaszkor ruháit. Szűknek és nevetségesnek.

Egy estélyen is részt vett még, de nem ült le a zongorához. Pedig Marie-Blanche kérte fel erre.

Claude megrázta a fejét:

– Akinek nincs mondanivalója, az hallgasson. És akinek elapadtak a dalai, ne énekeljen.

*

1889 januárjában felszólítást kapott az Akadémiától, nyújtsa be műsorát a Római díj ünnepélyes zárókoncertjére. Claude a *Damoiselle*-t és a *Printemps*-t nyújtotta be. A zsüri elfogadta a kantátát, a zenekari művet, a Printemps-t azonban visszautasította, ami annál is fájóbb, mert Claude a „tűzkárosult" partitúrát keserves munkával újraírta. Az Akadémia nagyon udvariasan nyilatkozott a „vallásos ihletésű" dalműről:

„A zenéből nem hiányzik a költőiség, a báj, noha még mindég érződik kifejezésmódján és formáján az a homályos tendencia, melyet az Institut már nemegyszer szemére vetett a szerzőnek. Debussy úr mégis bizonyos mértékig megfékezte hajlamait, hogy zenei stílusával a szöveg definiálhatatlan műfaját és mondanivalóját igazolja."

Debussy ezúttal is – az idő meghatározásában semmi túlzás – pillanatok alatt döntött. Nem kér a komédiából. A mellére akasztott érdemrendből sem. Nem akar kezet fogni d'Indy úrral. Sőt Saint-Saëns-szal vagy Gounod-val sem. Nem akar ott feszíteni a pódiumon, a többi ostobával egyetemben, akik azt hiszik, hogy az akadémiai koszorú bármire is feljogosít. Igen, felállna szívesen a zsüri, az ünnepi bizottság elé, ha ott kimondhatná az egész publikum füle hallatára: – több mint két esztendőt elraboltatok tőlem. Két évig harcoltam azzal a fantommal, amit ti művészetnek hisztek, ezzel a bárgyú óriással, akit fűrészporral és szalmával tömtetek ki, abban a tévhitben, hogy a puffadtság nagyság, és hogy az akadémiai érdemrend pótolja az igazi érdemet, aminek nincs szüksége medáliára és nyilvános elismerésre, csak arra a belső, csodálatos boldogságra, ami a jól végzett munka után szállja meg az embert.

A díjkiosztó ünnepségen nem jelenik meg.

Műveit visszavonja.

Minden magyarázat, mentegetőzés, érvelés nélkül.

Azon az éjszakán végigcsatangolja a várost. Pillekönnyűnek érzi magát. Megszabadult egy tehertől, ami immáron harmadik esztendeje gyötörte. Többé semmi köze az Akadémiához, a hivatalokhoz, Hébert igazgató úrhoz és a fennkölt Vincent d'Indyhez. Nem kell többé semmi olyat komponálnia, ami papírzörgésével a lánccsörgésre emlékeztet. Isten veled, *Diane* és

Damoiselle... Isten veled, *Printemps* és *Almansor*... Isten veletek, fúgagyakorlatok és nyomorult kantáták... Isten veled, Róma és etruszk sírbolt... Ég áldjon, Hébert igazgató: vesd tűzre Ingres hegedűjét! Isten veled, nyomorúságos és haszontalan ifjúságom... Isten veled, te szerencsétlen halászat, melynek zsákmánya semmi... Talán egyetlen kottafej, egyetlen dallamvonal sem, amiért kiállnék, és büszkén vallanám magaménak. De hát most szabad vagyok! Most szabad nyomorognom, és szabad valami újat teremtenem. Szabad koldulnom, és szabad királynak képzelnem magam. Szabad elvegyülnöm Párizs söpredékével, és szabad odaülnöm az asztalhoz, amely körül Párizs szellemi fejedelmei foglalnak helyet. Szabad sírni, és szabad muzsikálni. És többé ne adjon senki tanácsot. Se isten, sem ember, se asszony, se férfi! Igen, huszonöt éves vagyok. Egy negyedszázad zúgott el a fejem fölött. Sokan azt mondják majd: nem vittem semmire. Én pedig azt mondom: igenis, lettem valaki. Egy ember, aki *nem*et mer mondani akkor, amikor mindenki más *igen*t mondott volna.

VÁLASZÚTON

„Die erste Begegnung mit Beethoven war kurz. In einer Versammlung ersuchte mich einer meiner Nachbarn am Pulte um die Gefälligkeit, am folgenden Vormittag Beethoven ein Billet von seinem Lehrer Schuppanzigh übergeben zu wollen, da er selber verhindert sey. Mit Freuden übernahm ich den Auftrag . . .”
Zu Ende März 1814.

Anton Felix Schindler

„Vor wenigen Tagen bin ich hier angekommen, heute war ich zuerst bey Goethe. Der Empfang seiner Seits war überaus herzlich . . . Der Eindruck seiner Person auf mich der Art, dass ich diesen Tag zu den glücklichsten meines Lebens rechne.”
Weimar, Dienstag den 10. Juny 1823.

Johann Peter Eckermann

Vajon mi volna, ha egyszer nem Goethe történetét kerekítenénk regénnyé, hanem a szelíd Eckermannét, aki 31 éves fővel beállok. Ez a regény biztosan nem volna olyan izgalmas, mint az bön, s csöndesen mondja: – Itt vagyok uram, és rendelkezésére állok. Ez a regény biztosan nem volna olyan izgalmas, mint az a másik, amit át- meg átjár a Faust emberfeletti gondolatárama, de talán lenne olvasó, aki elérzékenyülten forgatná a lapokat: milyen csodálatos gesztus ez, ahogy az egyik ember áldozatot helyez a másik emberistenség oltárára, s ez az áldozat nem kisebb, mint önmaga. Mert Eckermann attól a pillanattól kezdve, hogy a weimari Goethehaus küszöbén megállt, soha többé nem foglalkozott mással, csak Vele, Goethe excellenciás úrral, lejegyezvén minden gondolatát, ötletét, eszméjét és apró megjegyzését, haragos-humoros kiáltásait, mindazt a forgácsot tehát, ami az óriás vésője alól kipattant, s talán ki is söprik merő hulladékként, eltüntetve az utókor elől, ha a kedves Eckermann össze nem szedi a sok szilánkot, átmentve az elkövetkező évszázadok számára. És ugyan mi lenne, ha egyszer nem Beethovent célozná meg az író tolla, hanem az alázatos Anton Schindlert, aki tizenhat évvel Beethoven halála előtt a haragos-mogorva és nagyon érzékeny Titán mellé szegődött, életének egyetlen céljául azt a kínos-magasztos hivatást választva, hogy elszenvedje a nagy ember zsörtölődését, gorombaságát, türelmetlenségét és tapintatlanságát csak azért, hogy megleshessen egy-egy pillanatot, mikor az isteni szikra lobban és lángra gyújtja az alkotó szellem máglyáját. Igen, mi lenne, ha . . . ez egyszer nem Claude Debussyt követnénk, hanem a kedves, szerény Robert Godet urat (Debussy haláláig hű barátját), aki Neuchâtelben látta meg a napvilágot, finom, polgári környezetben, ahol ter-

mészetesnek találták, hogy a fiatalúr franciául és németül beszél (kettős anyanyelvként), de folyékonyan ír, olvas angolul is, a szent antikvitásról, a görögről és latinról nem is beszélve. Godet úr körül a jólét finom csendje honolt, mert egy svájci polgárházban illetlenségnek számít a hangoskodás, különösen akkor, ha a házban más emeleten lakik a fiatalúr, máson a kisasszony, máson a szülők, és megint máson a cselédség; az apa nem osztogat hangos parancsokat az ifjúnak, és az ifjú sem a cselédségnek; minden halkan és tapintattal történik, s nagyjából ez a jelszava egész életüknek. Tehát nem illő hangosan csörömpölni az evőeszközökkel, csapkodni az ajtót, vagy mennydörgő lépésekkel lerobogni a nemes tölgyből faragott lépcsőkön. Vitázni sem illő. És beszélni is csak akkor, ha a szülők erre felszólítják a fiatalembert. Nos, így indult a mi történetünk Schindlere (vagy Eckermannja): Robert Godet úr, hogy 1888–89 fordulóján az ifjú francia zeneszerzőhöz, Debussyhez csatlakozzék, hűségesen, önfeláldozón, forró baráti vonzalommal, mely égett-melegített mindhalálig.

Robert Godet 32 évvel élte túl halhatatlan barátját, s így az 1940-es évek végén még szívesen állt az érdeklődők és a kíváncsiskodók rendelkezésére. Örömmel beszélt néhai Claude Debussyről, az olyan *szerelmesek* szenvedélyével – szeretnők, ha az olvasóban ez a különös megjelölés nem keltene semminő kellemetlen érzést – az olyan imádók buzgalmával, akiknek öröm, hogy róla beszélhetnek, arról, aki csak volt, legalábbis testi mivoltában, s aki itt van és itt lesz mindaddig lélekben és szellemben, amíg az emlékező csak eszmélni tud, amíg az emlékezőnek ereje lesz hozzá, hogy feltámassza az örökre elköltözöttet. Nos, Monsieur Godet 1949 tavaszán leült a Montparnasse egy kis kávéházának alig tenyérnyi márványasztalához. (Vagy talán nem ott történt, hanem fönt a Montmartre-on? Lehet. De az sincs kizárva, hogy mindez a Szent Lajos-szigeten zajlott le, és hogy a szavakba szelíden belekondult a Notre-Dame harangjainak keresztényi gamelánja. Ne firtassuk a helyet, és ne törekedjünk arra sem, hogy a visszaemlékezés filológiai pontosságú-e vagy sem. Csak a lényegre figyeljünk, s higgye el a kedves

olvasó, hogy az elmúlt idők költői feltámasztása néha hűségesebb a precízen lejegyzett évszámoknál és dátumoknál.)

Beszéljen tehát Robert Godet úr.

Szabadon, minden gátlás nélkül. Ha téved, majd kijavítjuk a lexikonok, történetkönyvek és hajdani memoárok tanúságtétele szerint. Beszéljen hát Monsieur Godet. Meséljen, ahogy Schindler tette Beethoven helyett. Vagy a Goethe ajkát leső Eckermann, mikor a Nagyok Nagyja eltávozott már, s neki, a szerény írnok historikusnak még jó húsz esztendő adatott, hogy Helyette, Róla, az Ő nevében nyilatkozzék.

*

„Közvetlenül Rómából való hazatérése után találkoztam Claude Achille-lal. Akkor még szüleinél lakott a Rue de Berlin 27. szám alatt. Az utcát azóta átkeresztelték, s Rue de Liège lett belőle. Claude nem szerette, ha itt keresték fel. Azt hiszem kissé szégyellte a családját. Anyja rettenetesen elhízott, apja pedig valami különös idegbajban szenvedett, mely abban nyilvánult meg, hogy szünet nélkül beszélt. Ez nagyon mulatságos, ha a beszélő valóban figyelemre méltó és mulattató dolgokat mond, természetesen a hallgatóság megfelelő figyelmére számítva, de egyenesen kínos, ha a szóáradatot nem igényli senki, olyannyira, hogy a családtagok szinte menekültek a szobából, esetleg a lakásból is. Ezért beszélgetéseink mind gyakrabban egy közös barátunk, Maurice Emmanuel lakásán zajlottak le, olykor előfordult az is, hogy Claude Achille hajdani tanára, Guiraud volt a házigazdánk. A hangadó – Claude Achille. Úgy látszik már ez idő tájt foglalkozott egy zenedráma megalkotásával, mert főleg dramaturgiai megjegyzéseire emlékezem. Számtalanszor elmondta alapelvét: a zene ott kezdődik, ahol a kimondott szó jelentősége véget ér. A zene tehát azt mondja el, ami semmi mással ki nem fejezhető. A költő épp ezért ne törekedjék a szószaporító teljességre. Ne akarjon mindent elmondani, ami emberi szavakkal egyáltalán elmondható. Ne gyújtson százféle fáklyát, ami a hőst megvilágítja minden lehetséges nézetből. A poéta legyen szófukar, higgyen abban, hogy ahol ő hall-

gat, ott a zene majd ékesszóló lesz helyette is. A drámaíró, aki muzsikussal köti össze sorsát, életét, az ne a cselekmény szálainak bogozásával gyötörje magát, s a zeneszerzőt, hiszen hőseink nem arra születtek, hogy vitázzanak egymással, hogy birkózzanak a nemezissel ... csak arra, hogy elszenvedjék a reájuk rótt sorsot, a keresztként hordozott életet. Olykor Claude le is ült a zongorához, és csodálatosan rögtönzött. Nekem úgy tűnt – nagyon gondos zenei nevelésben részesültem, a házizongorázástól a partitúraolvasásig – az volt az érzésem, hogy ezek az odalehelt akkordok úgy úsznak, lebegnek minden dallam- és ritmuskötés nélkül, mint ahogy a kósza felhők úsznak az égboltozaton. Egy ilyen rögtönzés után Guiraud professzor jelenlétében az alábbiakat mondotta: Nem kell egy témát agyonrágni, egészen addig, míg elveszti igazi ízét, hogy úgy mondjam rostjait, hiszen így megcsaljuk hallgatóságunkat és önmagunkat! Az a falat, mit ezerszer megforgattunk a szájunkban, egyáltalán nem emlékeztet már arra a csodálatos ínyenc csemegére, ami megmozgatta érzékeinket, ízlésünket, fantáziánkat. És ezzel az unalomig majszolt témafeldolgozással együtt hajítsuk sutba az összes szabályt és törvényt. A mi egyetlen korlátunk az istrumentum, a hangszer, amely gátakat szab elénk, de nem tiltakozik az ellen, hogy teljes szókincsét kihasználjuk. Guiraud közbevetette: – de hiszen ez taníthatatlan! Az ilyenfajta zenélést nem lehet átadni a növendékeknek ... – Valóban – sóhajtotta Claude. – Ez nem fér bele semmiféle pedagógiába! – Akkor hát a zene taníthatatlan! – csapott le rá Guiraud. – Azt hiszem, így van, uram, a zene sajnos taníthatatlan ... – S akkor ön miért töltött tizenkét esztendőt a Conservatoire-ban? – Hosszú csend. Aztán Claude újra megszólalt. – Amit ön mond, professzorom, az elgondolkoztató valóban. Hogy is van ez? Miért is töltöttem én ennyi időt a főiskolán? Azt hiszem, előbb meg kell tanulnunk a fúga szerkesztését, hogy aztán fütyülhessünk minden fúgára. Talán az az igazság, hogy el kell sajátítanunk az összes tilalmi törvényeket, hogy végül is áthághassuk a tilalmak összes kerítéseit. Meg kell ismernünk mindazt, amiből ki akarunk ábrándulni. Úgy vagyunk ezzel, mint az asszonyokkal. Hogy lehetsz hozzájuk hűtlen, ha nem is voltak a tieid?!

Azt hiszem, erre az időre esett egy bizonyos Baron nevű úr halála, akivel mindössze egyszer találkoztam, s meg kell mondanom, igen rossz benyomást tett rám. Ápolatlan volt, s talán nem is nagyon tiszta. Úgy gondolom, elzászi születésű izraelita lehetett, legalábbis erre utalt különlegesen bántó akcentusa. Nos, a mi Claude-unk úgy meggyászolta ezt a jelentéktelen kis embert, hogy egyenesen megdöbbentett. Én kissé gőgösnek ismertem Claude-ot, s azt hittem, hogy az igazi művész önzésével jár-kel a világban, semmit sem törődve azokkal a jeltelen, érdektelen figurákkal, akik benépesítik körülötte az élet színpadát. Alaposan tévedtem, Claude aztán megmagyarázta nekem, hogy rendkívüli vonzalom köti őt mindazokhoz, akik valamiféle nyomorúság folytán előnytelenül indulnak el életútjukon. Sajnálja, s ami ennél több: szereti a nyomorultakat, a kisemmizetteket... és talán éppen ezért vonzódik úgy az állatokhoz is, akiket (úgy mondom, ahogy ő: *akik*nek nevezve néma útitársainkat) megbánthat bárki, pedig az állat csak ritkán tud védekezni. Akiket meg is ölhetsz, mert a gonosz természet kannibalizmussal vert meg bennünket, s így felfaljuk azokat a kedves lényeket, akik nem tudják azt mondani: jaj! – Debussy tehát elkísérte utolsó útjára Baront, és rettenetesen megsiratta. Mivel szégyellte elérzékenyülését, hosszasan magyarázta nekem, hogy a kis könyvüzlet (az én időmben már a Rue de Rome-on volt) jelentette számára a gimnáziumot, az egyetemet, a művelődést. Nem sokkal a temetés után egy Bailly nevű könyvkereskedő lépett az elhunyt Baron helyébe. Ez is jól beleillett Claude barátom állatkertjébe. Bailly mester – akinek cégtábláján ez a nagyotmondó felírás díszlett: „L'Art indépendant", tehát független művészet, a derék könyvárus púpos volt, és bicegett, hangja pedig – ez egyébként elég gyakori púposoknál – magas volt, szinte sipító, olyan mellékzörejjel, mint mikor a ráspoly kissé rozsdás vasdarabon csúszkál. Ha azt mondom, a boltos rajongott Claude-ért, akkor nagyon enyhe kifejezést használok. Ez lángolás volt. Imádat. Bailly csak azért szerzett be zongorát és állíttatta fel az üzlet hátsó traktusában, ahol egyébként üzletbarátai szoktak összegyűlni, azok a festők, szobrászok, írók, költők, akik nála vásároltak hitelbe, s talán

ezért csatlakoztak oly szívesen a független művészet zászlajához – azért állította fel a hangszert, hogy néha gyönyörködjék Claude játékában. Azt mondja a kis púpos: – Mondja csak Claude, dolgozott maga valamit Rómában? Vagy csak urizált, mint egy Római díjashoz illik? – Persze, hogy dolgoztam. Ha nem tettem volna, kiakolbólítanak a Villa Mediciből! – Nagy szemtelenség volna, ha arra kérném Claude Achille, hogy játsszon valamit a római termésből? – Másnap Claude behozta a *La Damoiselle élue*-t, eljátszotta és elzümmögte a kis púposnak. Az le sem ült, csak nekivetette nyomorult hátát a zsúfolt könyvpolcnak, és lehunyt szemmel hallgatott. Hogy vége lett a zenének, odabiceg a zongorához és Claude-ra emeli két könnyes szemét:

– Ezt ön írta valóban?

Claude tréfálkozni próbál:

– Én hát! Ugyan ki más írta volna? A Villa Mediciben nem laknak jótét lelkek.

A mi kis púposunk visszabiceg a könyvpolchoz, kiemel egy könyvet és odarakja Debussy elé.

– Mit szól ehhez?

– Gyönyörű! Ismerem a kötetét, Rossetti versei. Baron leküldte nekem Rómába . . .

– Hát én kiadom a maga *Damoiselle*-jét . . . ugyanígy. Az oldalakon köröskörül virágindák és mindenütt rajzok, amelyek figyelmeztetik az olvasót: ez valami rendkívüli dolog! Ezt aranyba kellene foglalni . . .

Claude ügyetlenül szerénykedik:

– Ó, hát ez merő túlzás . . .

– Nem, ebben nincs semmi túlzás! Magáról, fiam, akkor is beszélni fognak, amikor a mi nevünket már nem említi senki. És figyeljen csak rám: ahogy valaha harci kiáltás volt Piccinni vagy Gluck, úgy lesz harci kiáltás d'Indy vagy Debussy. S ahogy a történelem Gluck mellett döntött, úgy dönt majd maga mellett is, kedves ifjú barátom!

Önöket érdekli bizonyára az is, hogy miféle emberek jártak Bailly úr „független" könyvesboltjába. Szép névsor. Csupa olyan nevek, melyek azóta megdicsőültek, s világítanak mind-

addig, amíg szép fáklyánk, a francia nyelv világít. Tehát Villiers de l'Isle-Adam, Mallarmé, André Gide, Pierre Louÿs, Henri de Régnier és még sokan mások, akiknek neve e pillanatban nem jut eszembe, de majd igyekszem felidézni valamennyiüket... No látja, máris előlép a sötétből egy nagyszerű ember! Igen, igen, emlékszem a mozdulatra, ahogy Bailly beinvitálta a hátsó traktusba, a független művészet szentélyébe: – No, jöjjön csak kedves Chausson, hadd ismertetem össze magukat. Ez itt Claude Achille Debussy, ez pedig Ernest Chausson! Szeretném, ha nemcsak ismernék, de kedvelnék is egymást... – Úgy látszik, Bailly óhaja meghallgatást nyert az égiek körében, mert már másnap meghívást kaptunk mind a ketten Luzancyba, ahol Ernestnek igen szép villája volt. Chausson otthona egyenesen fényűző. Olyan pompás, hogy egykönnyen zavarba hozhat valakit, aki, mint Claude, ide-oda hányódott, gyakran cserélve albérleti szobáit vagy a mellékutcai szállodákat, mert az otthon tartózkodás elviselhetetlenné vált számára. Szerencsére Debussyben nyoma sem volt annak a lámpaláznak, amit egy szegény fickó érezhet a gazdag ember jóléte és pazarlása láttára. Claude egy bizalmas pillanatban aztán elmondta, hogy gyerekkorában annyiszor szenvedte végig a kis kültelki kölyök pokoljárását, hogy egyszer s mindenkorra meggyőzte magát: az ilyen ostobaságokkal nem szabad törődni. Mit számít egy szőnyeg, bútordarab, szobor, vagy ezüstholmi, ha az ember távolibb és magasabb célpontokra emeli a szemét... Ez bizony gyengécske vigasz – állapítottam meg magamban –, hiszen a puritán szerepben tetszelgő Claude Debussy igenis élthalt a szőnyegekért, bútorokért és rissz-rossz ezüstholmikért. De hogy újra felvegyem elbeszélésem fonalát, lépjük csak át a Chausson villa küszöbét, és üdvözöljük a társaságot, mely érkezésünkkor már együtt volt. A házigazdán kívül – maga is országos hírű zeneszerző – csupa képzőművész: Blanche úr, aki egyébként megörökítette mind Debussyt, mind a kitűnő amatőr énekesnőt, Madame Vasnier-t. Ott volt Eugène Carrière, aki azzal tette híressé nevét, hogy képeit nem kisebb műértő gyűjtötte, mint Rodin, s akiről azt suttogták, hogy örökkön változatlan aranybarnáit színvakságának köszönheti. Claude-ot öröm-

mel üdvözölte a két Redon – festő és szobrász, az utóbbi a Villa Medici hajdani lakója, s egy idősebb piktor, Monsieur Stevens, aki megbontva a Villa Chausson házitörvényét, lányát is magával hozta. Nagyon bántana, ha visszaemlékezésem sértené halhatatlan barátunk, Debussy emlékezetét, de azért mégis meg kell mondanom, hogy Stevens kisasszony, mint mondani szokás: agit adott barátunknak, vagy talán fejezzük ki magunkat irodalmibb módon: a kisasszony kidobta a csalétket, és barátom azon nyomban be is kapta. A kisasszony nagy és erősnövésű hölgy volt, feltűnően fejlett keblekkel, s olyan mézszínű szőke hajjal, amilyennel Loreley rendelkezhetett, midőn a gyanútlan utasokat csábítgatta a biztonságot nyújtó szárazföldről a halállal fenyegető Rajna-örvénybe. Mi svájciak úgy nőttünk fel, hogy a szerelem egyet jelent a házassággal, házasság gyermekáldással, gyermekáldás a jövő szép terveivel, s mivel a jövőt általában az öregkorral szoktuk egybekötni, mi, genfiek, már eleve úgy tekintünk szívünk hölgyére, mint leendő anyára, sőt nagymamára. Másképp élnek és szeretnek a franciák, s bízvást mondhatom, ha valaki vérbeli francia, a gall fajta minden szépségével és sajnálatos vonásaival egyetemben, hát akkor ez a tipikus Párizs-lakó – az én Claude Debussy barátom volt. Sápadt arca csupa láng. Nemes formájú szép keze, mely oly tévedhetetlen és magabiztos a zongorán, most lázasan reszketett, ahogy borral kínálta a szép Stevens kisasszonyt. Persze neki zongorázott egész este. Rosszul mondom: neki *játszott* az éjszaka során. A két csodálatos Arabeszket játszotta el, amely első pillantásra (bocsánat: hallomásra) mintha Schumannra emlékeztetne. A *Traumes Wirren* finom, elsuhanó árnyjátékára, s a látomásokra, melyek a Nachtstückök költőjét környékezték. Hamarosan kiderült, hogy e kis remekműveknek semmi közük Schumannhoz. Csupa eredeti koncepció. Új a dallam, és új a harmóniarend. Schumann látomásai Hoffmann költői mámorából táplálkoztak: Debussyé Verlaine és Mallarmé poéziséből. Én most hallottam először énekelni Debussy barátomat. A Baudelaire-dalokat énekelte. Akkor úgy gondoltam, és voltaképp még ma is azt gondolom, hogy ezeket a dalokat csak az ismerheti igazában, aki legalább egyszer hallotta a szerző utá-

nozhatatlan, ihletett és teljesen eszköztelen előadásában. Remélem, emlékeznek még erre a csodálatos versre, amelyet az én időmben mindenki könyv nélkül recitált:

„Így a te lelked, melyet hően
a gyönyörök villáma gyujt,
kirebben gyorsan s vakmerően
szárnyat nagy büvös égbe nyujt.
De majd lehalva, szárnyelejtőn
bus bágydásba márt az ár,
amely egy láthatatlan lejtőn
lelkemnek is mélyébe száll."

(Babits Mihály fordítása)

Az afféle esztétikai maszlag, hogy tudniillik a zene Baudelaire remekművének kettős fénysugarát köti össze: az egyik fénykévében a szökőkút csillogó vízcseppjei, másikban a szerelmi légyott gyönyörűséges tűzijátéka . . . ha ezt mondanám, csak leírnám a leírhatatlant. Fel is hagyok hát vele. Talán inkább azt mondom el, hogy a mi szelíd, csendes polgárházunkban sokszor felhangzott Schubert, Schumann, esetleg Brahms egy-egy dala. Ezeket a dalokat azért írták, hogy az otthon négy fala között a család gyengédlelkű hölgytagjai szólaltassák meg. Ezekhez a dalokhoz nem volt szükség holmi zseniális, virtuóz előadóművészre. Legfeljebb a zongoraszólam késztette arra a hölgyeket, hogy házikoncertezés előtt kissé gyakoroljanak a fehér-fekete billentyűkön. Ezek a Debussy dalok viszont aligha íródtak házimuzsikálásra. Kíséretük ritmusa, a zongoraalakzatok *felrakása,* a kiélezett harmóniahatások, melyeket egy jó pedál kivirágoztat, egy helytelen pedálhasználat viszont megöl – mindez szakavatott művészt kíván. Az énekesről nem is beszélve. Ugyan ki téveszthet hangnemet egy szelíd lejtésű Schubert-dal hangpillérjei között? De ezekben a Debussy-dalokban bizony az intonálás igazi mestert kíván. Mert Claude barátom a hangnemiség egy olyan szándékos bizonytalanságát teremtette meg, mely éppen a lebegéssel, e hangnemek fölé emelkedő bol-

dog szabadsággal ragadta meg a hallgatót. Csodálatos versek, lenyűgöző zene és feledhetetlen előadás.

Jól emlékszem „Az áhítat" című költeményre is, mert ez is azon versek közül való, melyeket betéve tudok:

„egy vén-hid-ív alá a Nap holtan zuhan már
s Keletre hömpölyög hatalmas gyászlepel:
ott – hallod édesem? – a csöndes éj suhan már"
(Tóth Árpád fordítása)

És persze emlékszem a zenére, mely az antik géniusz örök jelképével szolgált: a lefelé fordított fáklyával, mely az éj kettős értelmét jelzi: a szerelem, Ámor éjszakáját – és a Halálét.

Aligha kell mondanom, hogy a Chausson-villát együtt keresték fel, de Debussy már nem velem – Stevensékkel távozott. Teljesen kigyúlva és feloldódva valamiféle boldog izgalomban, melyet – mint később rájöttem – nem annyira a szerelmi beteljesülés kívánása vagy reménye, mint inkább a kaland jelentett számára, ami egyenesen megsokszorozta énjét, képességeit – nincs jobb szavam rá – életenergiáját.

Úgy hiszem, ez idő tájt bérelte ki a Rue de Londres 42. szám alatti padláslakását, amelyet hamarosan felcserélt a Rue Gustave Doré egy második emeleti lakosztályával. Bútora úgyszólván semmi. Néhány düledező, harmonikázó könyvespolc, amelyen csodálatos amatőrkiadványok sorakoztak, a megboldogult Baron és a púpos Bailly ajándékai. Egy széles fekvőhely, s a dolgozószoba közepén az óriás Pleyel-zongora (azt hiszem, a legnagyobb, amit valaha is láttam), s a zongorafödél csukott részén kámeák, apró bronzszobrocskák, néhány kínai elefántcsontfaragvány, s egy kőből faragott macska, amely – bármily nevetségesen hangozzék is – kedves-kegyetlen ábrázatával a mi Claude Achille-ünkre emlékeztet.

*

Claude eltűnt. Hetekig hírt sem adott magáról. Megvallom, hűtlensége rosszul esett, mert mi svájciak egy avult morál szel-

lemében nőttünk fel: mifelénk a rendíthetetlen hűség kötelező. Ez persze Franciaországban nevetséges. Párizsban meg különösen az. Nekem Claude elmaradása mindenesetre jót tett: némi levegőhöz jutottam – nem követtem ugyanis Claude Achille-t éjszakai csavargásain – és így elvégeztem kenyérkereső foglalkozásom többé-kevésbé kellemetlen feladatait... De talán ideje már, hogy magamról is szóljak néhány szót. Akkoriban újságírással kerestem a kenyerem, s különböző svájci, olasz, német és angol lapokat tudósítottam elsősorban színházról és zenéről (ezeket a cikkeket elláttam aláírásommal is), de a kezdő nem válogathat – így hát politikai cikkecskéket is küldtem megbízóimnak (természetesen szignó nélkül). Nos, ez idő tájt fütyültek a szépelgő esztétikai tanulmányaimra: mindenütt a napi politika híreit várták. Elsősorban a szép nevű tábornokról, Georges Ernest Jean Marie Boulanger őkegyelmességéről. A fáradt, közönyös, kiábrándult Párizsban ez a csodálatos ember képviselte a romantikát. Bajusza – látványosság. Dereka – mint a legünnepeltebb balett-táncosé. Hangja, mint a kürté, érces, messzehangzó, de dallamos is, mintha e hangszert Meyerbeer úr zenekarából kérték volna kölcsön. Boulanger csodálatos lovas. Maga a hadisten. A ritka tábornokok egyike, aki Párizs ostromakor lovasrohamot vezetett a boche-ok ellen, s e véres lovasparádé során tizenegy lőtt és vágott sebet kapott. Aztán vitézkedett Tuniszban, de ott volt Turbigónál is, ahol néhány francia vadásszal megmentette az olasz kamerádokat, akiket a bekerítés veszélye fenyegetett. Nos, a mi Boulanger barátunk a tunya, Szajna-parti város kellős közepén kitűzte a világtörténelem legrendhagyóbb forradalmának legrendhagyóbb zászlaját. Ezen a lobogón kissé ellentmondásos jelszavak ragyogtak. Mindenekelőtt: *revánsl* Jó alaposan visszaütni a piszkos disznóknak, a porosz csürhének. Meg se állni Berlinig. Ott kell szétt iporni a német viperafészket, mely halállal és pusztulással fenyegeti Európát. Ehhez persze fel kell rúgni a korhadt köztársaságot, fecsegő civiljeivel, korrupt képviselőivel, ostoba minisztereivel és gazfickó elnökével egyetemben. Szocializmust a népnek! De arról sosem volt szó – legalábbis Boulanger nem igen szellőztette a dolgot –, hogy miféle szocializmusra gondol.

Ez valami ködös álmodozás volt csupán, melynek teóriája aligha ment túl néha jó Henrik király megállapítása: „Szeretném, ha vasárnaponként minden parasztomnak szépen kopasztott tyúk főne a fazekában!" Mindegy, akármilyen fura szocializmus volt ez, az embereknek nagyon tetszett. Mint ahogy a népnek általában a tömör és világos útbaigazítások tetszenek. Például: lámpavasra az arisztokratákkal! Vagy: a gazdagoktól el kell venni a fölösleget! De az ilyen megfogalmazás is nagyon népszerű: a francia a világ első népe... illendő volna hát, hogy mi uralkodjunk az egész világon! Ellenlábasai még a Boulanger-féle fogalmazásnál is tömörebben jellemezték a hadisten tábornokot: kávéházi nótafának nevezték, aki akkor énekel, ha a tányérjában csörög a pénz. A tábornok úrnak hatalmas tányérja lehetett, mert egyedül Uzés hercegnő hárommillió frankkal jutalmazta a kegyelmes úr politikai nótáit, s állítólag mások még Uzés hercegnőn is túltettek. Mindez banális, érdektelen, századunk folyamán ezerszeresen ismétlődő komédia. A párizsiak meg különösen fütyültek volna az egészre, hiszen szent meggyőződésük, hogy a kormányváltozások mindössze annyit jelentenek: új rablók foglalják el a régi rablók helyét, ha lehet, még közelebb húzódva a húsosfazékhoz. De hát volt ennek a történetnek egy-egy csodálatos mellékvágánya is. A daliás, pörge bajszú Boulanger addig mesterkedett, míg be nem jutott a képviselőházba, majd egyszeriben ott találta magát a miniszteri bársonyszékben is. Az ilyen kávéházi Napóleonok kissé könnyeden bánnak a bukszával, különösen, ha az erszény nem az övék. Rossz nyelvek azt suttogták, hogy a kegyelmes úr 242 000 frankot emelt ki az államkasszából, nemcsak politikai célokra, hanem egy szép szerelmi románcra is, mely a kiváló hadfit egy bizonyos Madame Bonnemainhoz kötötte. A szerelem lángoló volt és tragikus. A hölgy akkor halt meg ugyanis, amikor a tábornok szökésre kényszerült, s mikor dicstelen távozása helyett hősiesen ki kellett volna állnia és szétzúznia ellenségei táborát. Ő azonban elvesztette fejét. Madame-ot bebalzsamoztatta, a halott kedvest átszöktette Belgiumba, végül is maradék híveinek követelésére eltemettette Júliáját, ő maga pedig arra a szigetre menekült, amelyről valaha Victor Hugo küldözte át-

kait „rongynapóleonnak". Az excellenciás úr francia volt, méghozzá vérbeli gall, aki egy szép gesztusért nemcsak jövőjét dobta oda, hanem egész pártját, mely akkor már olyan kiválóságokból állt, mint Rochefort, Déroulède, Laguerre és Dillon. Valamennyien félelmetes szónokok, s még félelmetesebb céllövők, ami e párbajozó bolond világban nem lebecsülendő tudomány. Nos, a mi tábornokunk visszaszökött Brüsszelbe, kiment Júliája sírjához, s ott lőtte főbe magát. Erre szétzüllött a párt, viszont született egy szép új legenda Európa utolsó trubadúrjáról, aki többre becsülte a szerelmet, mint a legcsodálatosabban javadalmazó stallumokat, a hatalmat és a történelmi halhatatlansághoz vezető politikát.

A Debussyvel való barátság e kényszerű szünetében mindezt továbbítottam Genfbe, Londonba, Milánóba, Bécsbe, Sztambulba és New Yorkba. Ezeket az írásokat – mint már mondottam – nem szignáltam, pedig szerkesztőim szerint soraim jóval kapósabbak voltak, mint mikor azt jelentettem, hogy Fauré úr ezt komponálta, Dukas úr viszont amazt, hogy Chausson ilyesféle kompozícióval lépett a közönség elé, Charpentier úr viszont valami olyasmivel, ami még Párizs bennfenteseit is meghökkentette. Ez volt az a bizonyos „múzsák megkoronázása", amelynek zenéjét javarészt beleolvasztotta aztán a nagy sikerű Louise-ba.

Le kell szögeznem azt is, hogy a politikai pletykák iránt csak Párizson kívül volt ilyen nagy az érdeklődés. Költő barátaim bámulatos közönnyel fogadták mindezt. Olyasféle unottsággal, mintha egy csodálatos tengeri kagylóban élnének, amelyik teljesen kirekeszti az óceáni viharok harsogását. Mindezt azóta százszor, ezerszer is leírták már, úgyhogy nem szeretném, ha az események után félszázaddal olyan históriákat mesélnék, amelyek már az iskolás fiúk számára is nyilvánvalóak. De pár szót talán engedélyezhetek magamnak ... Tehát: az egyik álláspont a Parnassien-csoporté volt, mely felhúzódva a Parnasszusz ködös, havas magaslataira azzal törődött csupán, hogy a mű, az alkotás, az aranymíves költő filigrán remeklése minél tökéletesebb legyen. Hiszen az idő iszonyatos őrlőmalma szétzúzta mindazt, amit Nagy Sándor teremtett, vagy amivel Da-

reiosz kápráztatta el a világot, de a finom művű érem, a csodálatosan kivésett márvány, a nemes lejtésű verssor, amit az akkori Parnasszus lakói reánk hagytak, mindez örök, elévülhetetlen: ez maga az ember, aki nem akar moralizálni, nem akar fakó tanításokat hagyományozni az utókorra, mert egyetlen hitvallása a szépség, amely önmagáért való. L'art pour l'art. Minden más elv hamis. Ez az egyetlen igazság. Ha a kristályosan áttetsző borba egyetlen csepp vizet ejtesz – a bornak vége. Ha homokkal szennyezd be – vége! Ha kevered más itallal – beszennyezted és megölted az istenek nedűjét. Hát így van a művészettel is. Ha filozófiával terheled, poros tudománnyal, ócska szabályokkal, politikai áligazságokkal – a nemes bor halott! Ezek után biztos, hogy a Parnasszus költői nem nagyon érdeklődtek a Boulanger-botrány újabb és újabb fordulatai iránt. Mint ahogy a szimbolisták prófétája, Jean Moréas megfogalmazta: *„A szimbolikus költészet ellensége az oktatásnak, a szónoklatnak, a hazug érzelmeknek és a tárgyilagos leírásnak."* A drága, szelíd Mallarmé még ennél is tovább ment. *„Megnevezni egy tárgyat annyi, mint megfosztani a költeményt attól az örömforrástól, mely a fokról fokra való megfejtésben rejlik."* Egész biztos, hogy ezen a hangszeren nem lehet politikai dalokat játszani, se Boulanger ellen, se Boulanger mellett! Ez az instrumentum csak arra jó, hogy megkapóan édes zenéje – szinte a dallamhoz csatolt szövegtől függetlenül, nemegyszer a szöveg ellenére – elringasson bennünket, megejtsen szépségével, s elhitesse velünk, hogy mindaz az ocsmányság, ami a világban történik: megcsúfolva az embert, az emberi érzelmek legszebb virágát, a szerelmet, s tönkretéve e szerelem legistenibb megnyilatkozását, az ember iránti szeretetet, mondom – mindez tünékeny látszat csupán; higgyünk egy tökéletes harmóniában, mely ott bujkál a szavak *alatt*, a kifaragott formákon *túl*, a vászonra rakott festmények *fölött*. Vagy talán így a leghelyesebb: létezik egy harmónia, mely ugyanazon alkatelemekből áll ugyan, mint az érzékelhető világ aljas disszonanciája, de a zseninek megadatott, hogy másképpen helyezve hangot hanghoz, színt színhez, eszmét eszméhez, formát formához,

a semmiből valamit, a felfoghatatlanból felfoghatót, az embertelenből a legcsodálatosabban emberit teremtse meg.

Ezek a költők, akár az *Új parnasszus*, akár különböző szimbolista manifesztumok hívei (Mallarmé, Moréas, Verlaine, Régnier, Baudelaire, vagy a század csodagyereke: Rimbaud) talán azzal politizáltak – hogy nem politizáltak egyáltalán. A századot oly undorítónak, embertelennek és rothadónak találták, hogy egyetlen méltó magatartásuk – a megvetés. Ha valaki mégis félreérthetetlenül, hadd mondom így: kézzelfoghatóan politizált, mintha vezércikket írna, vagy haragos pamfletet, az ilyen fickót e nagyszerű költők mélységesen lenézték. Pedig akadt ilyen jócskán, hiszen Zola regénykolosszusainak egy jó részét már megírta. Szimbólumok és parnasszista ötvösremeklések nélkül. (Különös módon egy dán kollegám, Brandes, kimutatta Zoláról, hogy ő is szimbolista volt – de hát ez csak filológiai játék; nem sok köze van a valósághoz.)

Mindezt azért mondtam csak el, mert az a költőgeneráció, mely az 1871-es összeomlás után a legfigyelemreméltóbb, a legtiszteletreméltóbb és a legzseniálisabb volt, az én kedves barátomat inkább a rejtett szimbólumok és a parnasszusi finomságok felé vezették, mintsem ahhoz a forradalmi harsogáshoz, ami néhány évtizeddel ezelőtt még betöltötte az egész európai színpadot. Az én drága barátom arra a Verlaine-re esküdött, aki így oktatta kortársait (ha nem untatom, el is mondom a vers néhány sorát):

„Zenét minékünk csak zenét,
ezért a versed lebegőben
ragadd meg a lágy levegőben
amint cikázik szerteszét
ha szókat írsz, csak légy hanyag
és megvetőn dobd a zenének
mert édes a tétova ének
s a kétes olvadó anyag . . .
. . . . . .
. . . . . .

Zenét minékünk muzsikát!
Legyen a vers egy meg nem álló
lélek, mindig uj vágyba szálló
mely új egekbe ugrik át."
(Kosztolányi Dezső fordítása)

Eleget tettem hát összes újságírói kötelezettségemnek, s őszintén unatkoztam már – mellékesen nagyon bosszantott, hogy Claude Achille még mindig nem jelentkezik –, midőn lebilincselő levelet kaptam tőle:

„Kedves Robert, a vasárnap mindig kegyetlenül unalmas nap. Nem tenné ez egyszer kellemesebbé számomra azzal, hogy velem vacsorázik ezen a napon?"

A dátumra emlékszem: március 17. De azt már nem tudom, 1888 vagy 1889 márciusában találkoztunk-e a Chez le Père Thommen vendéglőben. Lelkes volt, aranyos, megölelt, megcsókolt, s kérdésemre, mi van Catherine Stevens kisasszonnyal, kelletlenül vonta fel a vállát.

– Valóban, mi is van vele . . .? Azt hiszem, leutazott a tengerhez, mert a borítékjain nizzai bélyegzőt látok.

– Nem értem. Hogyhogy a borítékokon? Hát nem bontod fel a leveleit?

– Az utóbbi napokban nagyon el voltam foglalva, és nem értem rá. De igazad van. Ha hazamegyek, első dolgom – elolvasom valamennyit.

– Szabad kérdeznem, mivel voltál úgy elfoglalva?

– Ó, istenem! Hát még nem küldtem el neked a példányokat? Ez a drága Bailly valóban kiadta a *Damoiselle*-t és ráadásul még öt Baudelaire-dalomat is. Maurice Denis illusztrálta mindkét művemet.

– Tetszik?

Vállat von.

– A jó ég tudja. A rajzok kicsit mesterkéltek, egyszerűek, mert a művész egyszerű akart lenni. Ugyanakkor cizelláltak, mert a művész szenvedélyesen cizellál. Ne akarj *lenni* se ilyen, se olyan. *Légy* az, ami *vagy* valójában. No, mindegy. Holnap eljuttatom hozzád a két kottát.

– Elkéstél. Megvettem. Néhány nagyon eredeti dolgot találtam a *Damoiselle*-ben. Gyönyörű a hölgy kíséret nélküli indítása . . .

– Észrevetted?

– Hát hogyne. Félig-meddig én is muzsikus vagyok.

– Hazudsz! Te egészen az vagy, mert észrevetted azt, ami a legfontosabb, vagy talán egyetlen fontos az egész művecskében. Az, hogy ebben az üvöltöző világban merek csendes lenni. Hogy a hősiesen ordítozó operahősök között megszólaltatok egy olyan hangot, ami szerénységével vonja magára a figyelmet.

– Mintha Wagner ellen beszélnél . . .

– Nem. Én a magam védelmében beszélek. Önállóságom védelmében. Meg akarom teremteni önmagamat, mert még mindig nem vagyok senki sem. És azt hiszem, ily módon kerülök önmagam közelébe. A csenden át. Az elhallgató zenekar legvégső pianissimói közepette, amit már semmi mással nem lehet kifejezni, csak azzal, hogy ujjadat az ajkadra helyezed: hallgass . . . a csend beszél helyetted a legbeszédesebben.

*

A *Damoiselle*-t végül is előadták, mégpedig jelentős siker közepette. Az Áldott Hölgy megszemélyesítője egy bizonyos Thérèse Roger volt, egyike a legszebb nőknek, akiket valaha is láttam. Hajlékony, friss, mint a virág, amihez kertész keze még nem ért sohasem. Virág, amit a jóisten maga nevelt, az égiek gyengédségével és szerelmével. Claude azonnal lángralobbant, hisz tudjuk jól, hogy a közös siker a legnagyobb kerítő. Ahogy fogták egymás kezét, s hajlongtak a függöny előtt, az már két lélek, sőt: két ifjúi test kézfogója volt. Thérèse mamája azonban igen rossz információkat kapott Claude-ról, úgyhogy becsapta a családi ház ajtaját az ifjú muzsikus előtt. Persze, aki nagyon keresi a szerelmet, lévén hogy minden élő célpont, vagy ha úgy tetszik: minden valós partner nélkül már eleve szerelmes, az egykettőre talál játszótársat ahhoz a gyönyörű időtöltéshez, amivel Ámor ajándékozta meg az emberiséget. Szinte percek alatt feltűnt egy Camille Claudel nevű hölgy, aki szob-

rász volt, s azonnal megmintázta barátomat. A kedves szobrászno Párizs legszélsőségesebb különcei közül való, aki az esti összejöveteleket azzal kezdte, hogy a megjelent hölgyekről és urakról leparancsolta a ruhát: valamennyiöknek le kellett vetkőzniük anyaszült meztelenre. Ez egy párizsinak – tréfa. Egy svájci kálvinista sarjnak viszont – maga a pokol. De hát mit tehet az ember? Megadtam magam sorsomnak, s a komornyiknak átnyújtottam ruházatomat, vadonatúj lakkcipőmtől vadonatúj kürtőkalapomig. A háziasszony aztán elmagyarázta bizarr intézkedésének művészi indítékait: – minden öltözék szemérmetlen. Minden rongy valami titkot, valami elhallgatott bűnt, félelmetes rútságot takar. Az egyetlen szemérmes és tisztességes magatartás – ha megmutatjuk önmagunkat... ez vagyok, fogadjatok el úgy, ahogy a gondviselés megteremtett.

Az ily módon lemeztelenített vendégek között a legsiralmasabban a szerencsétlen Pierre Louÿs festett. Hírlett: többszörös milliomos. Zseni. Versnek, prózának egyaránt mestere. Mindehhez tüdőbajos. S mint a tüdőbajosok általában, féktelen étvággyal fogyasztotta az asszonyokat. Nos, képzeljék el, ott álltunk hárman, nyomorult, meztelen férfiak: Claude Achille Debussy, Pierre Louÿs és én. Azt mondja a tüdőbajos milliomos:

– Hallom Claude, maga anyagi nehézségekkel küzd.

Claude harsányan nevet.

– Tapintatosan fejezi ki magát, kedves Pierre. Nincs egyetlen fillérem sem... viszont tartozom a házigazdámnak, a mosodásnak, a sarki kávéház főpincérének, a házmesternek, néhány kollégámnak és egy kellemetlen ószeresnek, akitől két bronz gyertyatartót vettem – persze a piszkos gazember becsapott, azt állítva, hogy a gyertyatartók Benvenuto Cellini munkái – de hát mindegy, mégis csak tartozom neki, nem csekély összeggel, kereken hatszáz frankkal.

Másnap Pierre Louÿs felkereste Debussyt és négyezer frankot adott át, fizesse ki az adósságait, s öltözzék fel tetőtől talpig, mert már úgy fest, mint néhai d'Artagnan lovag, akinek már nem a cérna, csak a becsülete tartotta össze széthulló rongyait.

Hát ez volt Pierre Louÿs.

Vagy tíz évvel később elmesélte, hogy egy bolond orvos, miután megvizsgálta a költőt és jó alaposan kiforgatta a zsebeit, fölvette az íróasztalról a naptárt, s némi számolgatás, hümmögés, nagyképű bólogatás után megjelölte az időpontot, mely Pierre Louÿs úr halálát jelzi. A kifutás – mesélte Pierre nevetve – két év. Hát ez alatt el kell verni az egész vagyont. Gyereke nincs, testvérei sincsenek, szülei elhaltak, legjobb ülepére verni a milliócskáknak. Később kiderült, hogy az orvos sarlatán volt, s a naptárral művelt hókuszpókusz merő csalás, de akkorra Louÿs már szépen nyakára hágott vagyonának. Ez idő tájt jó középúton járt: a vagyon fele még zsebben, másik fele már kiszórva az ablakon. Pierre egyébként nem érte be a négyezer frankkal. Berendezte Claude lakását, aztán zsebpénzzel látta el, így barátom nem kényszerült többé óraadásra, mert azt gyűlölte a legjobban, mondván: millió növendék közül ha egy tehetséges akad – és az egész biztosan nem hozzám jön.

Claude hamarosan elutazott a tengerhez, gondolom, nem szerzek nagy meglepetést az utókornak, ha elmondom azt is, hogy Claudel kisasszonnyal együtt távozott. Néhány hét múlva bűntudatos levelet kaptam:

Drága Robert!

Visszajöttem a tenger mellől... Mikor láthatom? Ugyan miért ne mondanám meg őszintén, hogy nagyon erős és mély szimpátia köt magához. Nagy szükségem van önre!...

C. D.

A levélke világoskék kartonra íródott. A betűk kuszák, zaklatottak, mint valami bozót, amit a vihar összezilált.

Nem akarom hosszú lére ereszteni a történetet, tehát csak a lényeget mondom el: szakítás Claudel kisasszonnyal, másnap kibékülés, harmadnap újabb utazás – sajnos nem tudom pontosan hová –, és negyednap hármasban, a fentebb említett kiskocsmában, ahol megbeszéltük, hogy meglátogatjuk Claudel kisasszony mesterét: Rodin urat.

Nagyon emlékezetes látogatás. Rodin mesternek valami különös, intenzív beszédmodora volt, amely jelentőssé tett minden egyes szót, szünetet és kérdőjelet. Úgy beszélt, mintha egy lát-

hatatlan írnok minden szavát márványba vésné, s így félő, hogy az esetleges nyelvbotlás odakerül a kivésett és öröklétre szánt igék közé. Az volt az érzésem, hogy ebben a házban, ebben a műteremben nyoma sincs a rögtönzésnek. Az üdvözlő mozdulat egy ezerszeresen kipróbált rítus szerves része. Így a másik mozdulat is, amellyel kijelölte helyünket, ki hová üljön. A szertartás talán csúcspontjához ért, midőn egy-egy még vizes védőronggyal bevont agyagszobrot leleplezett. És itt ért aztán a legnagyobb meglepetés: a kipróbált, színészien csiszolt pózok után csupa mestermű, ami a lángeszű rögtönzés frisseségével hatott. Mintha e pillanatban készült volna. Félreértés ne essék: nem mintha e pillanatban fejeződött volna be a szobrászi munka, hanem ebben a percben született volna az egész. Mindenestől: a koncepciótól, az ötlet első villanásától egészen addig, míg a mintázó fa az utolsó simításokat végezte. Persze itt szó sem volt simításról. A szoborfelület habzott, hullámzott, rongyos volt, mint egy csodálatos tengerfelület, ami a legbékésebb pillanatban is tele van aprócska hullámmal, buborékkal, tarajló vízcsipkével. Claude-ra rendkívül mély benyomást tett Rodin műterme.

Azt mondja: – Ez azért olyan megrendítően szép, mert minden sarkalatos szabály, ezeréves beidegzés, megfellebbezhetetlen klasszikus parancs *ellenére* szép. Mintha valaki fellazítaná az anyagot, vért, idegeket, élő izmokat csúsztatva a kőfelület alá. Persze, ezt tudta Michelangelo is. Láttam Rómában. De itt a felület is megváltozik. Nem válik el szép simán a körülötte levő levegőtengertől, hanem millió dudorral, az agyag vagy a márvány csápjaival kapaszkodik bele a körülöttünk levő atmoszférába. Ahogy Verlaine mondja: csupa feloldott lazaság. Amilyennek a zenének kellene lennie . . .

Claudel kisasszony egy nagyon nemes mintázású szoborral ajándékozta meg Claude barátomat (címe: *A keringő* – ez a szép, kettős márványfigura ott állt Claude zongoráján egészen a zeneszerző haláláig).

Talán ne szaporítsuk a szót: újabb szakítás, de most már végleges. Hogyan tört ki a vihar, s hogyan ragadta el Claudel kisasszonyt Debussy mellől, ezt már nem volt módomban meg-

figyelni és lejegyezni, mert újságírói munkám újra igénybe vett. Ez idő tájt zajlott a párizsi világkiállítás, amelynek három szenzációja volt: az oroszok, a magyarok és a malájok. Az orosz küldöttséget Beljajev úr vezette. Bizalmasai: Rimszkij-Korszakov, Lavrov (zongoraművész) és Glazunov, aki ugyancsak jó nevet szerzett már szűkebb hazáján kívül is. Az orosz mesterek a Trocadéróban mutatkoztak be, a Colonne-zenekar élén. Az oroszok – nemhiába két világrészre terjed birodalmuk – szeretik az óriási méreteket. Íme az 1889. július 22-i műsor:

Glazunov: II. szimfónia
Rimszkij-Korszakov: Zongoraverseny
Glinka: Kamarinszkaja
Borogyin: Poloveci táncok
Muszorgszkij: Egy éj a kopár hegyen
Balakirev: Islamey
Ljadov: Scherzo
Rimszkij-Korszakov: Spanyol capriccio

A június 29-i hangverseny ugyancsak az éjféli órákba nyúlt:

Glinka: Ruszlán és Ludmilla – Nyitány
Borogyin: Közép-Ázsia sztyeppéin
Csajkovszkij: Zongoraverseny – I. tétel
Rimszkij-Korszakov: Antar
Balakirev: Variációk orosz témákra
Kjui: Ünnepi induló
Ljadov: Birulki (miniatűrök)
Dargomizsszkij: Finn fantázia
Glazunov: Sztyenka Razin

A két koncert között fogadás az orosz követségen: a francia vendégek között Massenet, Thomas, Delibes, Pugno, Messager, s valahogy besodródtunk mi is, Debussy barátommal együtt. A fogadáson – többek között – Glazunov és Rimszkij-Korszakov zongorázott, hozzá kell tennem, elragadóan. Debussy be-

szélt az egyik orosz úrral, s egy bizonyos Nagyezsda von Meck iránt érdeklődött.

Az orosz úr, azt hiszem, meghatalmazott miniszteri rangban, elég tartózkodóan viselkedett:

– Szabad érdeklődnöm, miért kíváncsi von Meckné sorsára?

Debussy zavarba jött.

– Valaha szoros barátság kötött a családhoz.

– Értem. Sajnos, nem mondhatok semmi jót.

– Betegség? Vagy talán meghalt . . .

– Vannak szituációk, amelyek a mi körünkben rosszabbak a halálnál. Őnagyságát az egyik fia esztelen spekulációkba vonta, és ezek előbb vagyoni állapotát rendítették meg, aztán egészségét.

Távozóban Debussy néhány érdekes megjegyzést tett az orosz zenére vonatkozóan. Kijelentette, hogy Muszorgszkij valóságos vadember, aki tör-zúz maga körül, s talán éppen ez teszi olyan elragadóvá . . . Az ásatag romok helyére merőben új palotát épít, s ez csupa szépség és báj, azokhoz a gyermekrajzokhoz hasonlatosan, amelyeket felnőtt kéz utánozni nem tud sohasem, s amelyek frisseségükkel hódítják meg az embert, elvezetve bennünket abba az aranykorba, midőn még romlatlanul láttuk a világot, s mikor még nem kendőztük el élményeinket hazugsággal, megalkuvással. Muszorgszkij azt adja, amire legégetőbb szüksége van a világnak: megújulást, visszatérést a kezdethez, az ősforráshoz, a tisztasághoz, ami után oly rettenetesen áhítozunk, de erőnk nincs hozzá, hogy megkeressük.

Mint már az előbb mondottam, a világkiállítás másik szenzációja a maláji zenekar volt. Ennek az orkeszternek a zömét különböző ütőhangszerek, gongok, dobok és megnevezhetetlen instrumentumok teszik, melyek nem szolgáltatnak pontosan meghatározható hangmagasságot, csak zümmögnek, ciripelnek – bocsásson meg a furcsa szóért –, hümmögnek és sóhajtoznak, vagy felhördülnek, mint a dzsungel rengetegében járó félelmetes fenevadak. Ezeket a dobokat és sosem látott húros hangszereket simogatták, tenyérrel ütögették, oly andalító lágyan, gyengéden, mintha kímélnék a nemes hangszerek érzékenységét, vagy mintha valamennyi muzsikus csodadoktor lenne, aki súlyos be-

teget gyógyít kenegetéssel és ráolvasással. Mert ezek a muzsikusok, miközben álomzenéjüket létrehozták, valami szent szöveget mormoltak, a szakértők szerint Buddha evilági zarándoklatáról, más szakértők szerint viszont a szerelmi egyesülés különböző módozatairól, ami annál is inkább hihető, mert a hangszerekkel való bánásmódjuk hasonlított nagymértékben a szerelmes gyengédség, simogatás, sőt a felajzás keleti ügyeskedéseihez; ezekről az indusok és malájiak többbrendbeli titkos könyvet is publikáltak, persze csak a beavatottak: a szent kéjnők s a templomi prostituáltakat ellenőrző boncok számára.

Claude el volt ragadtatva ettől az úgynevezett gamelán zenétől. Kijelentette, hogy bonyolultsága túltesz a nagy flamandok és az olasz reneszánsz mesterek polifóniáján. Ellenpontjuk olyan csodálatos, hogy mellette minden európai kontrapunkt gyermekes próbálkozás csupán, és hogy látszólagos monotóniájukkal a zene lényegét adják – a szép hangzás, a boldogító hangzás csodáját.

Később hozzátette, hogy ez a zene azért is elragadó számára, mert nem terhelték meg tudományos tételekkel, filozófiai okoskodásokkal, történelmi és vallási célzásokkal, programfüzetekkel, s mindazokkal a nyomtatványokkal, írásbeli közlésekkel, amelyek olyan hasznosak, mintha egy virágsziromra sarkantyút, egy gyengéd rózsaszálra kapukulcsot, vagy egy elbűvölő vízililiomra vasrácsot aggatnánk, széttörve, megsemmisítve a természet áldásait. Ez a gamelán zene csak illatozik, mint isten virága, csak szívünket gyönyörködteti, mint távolból érkező esteli harangszó, mert nem akar semmi más lenni, csak szép és megint csak szép, és ezerszer meg milliószor szép, minden filozófia, program és átkozott hangversenynyomtatvány nélkül.

Ez volt hát a második világkiállítási szenzáció, a harmadik pedig a magyar cigányzene. Claude óraszám hallgatta ezeket a különös zenészeket, akik a művészet ősállapotát idézték, mikor még betű, hangjegy, írásbeliség nem korlátozta a művészeket. A cigányok valami csodát vittek véghez, amit csak tudomásul vehetünk, de magyarázatát nem adhatjuk semmiképpen. Tehát: egyszerre tíz-tizenöt ember rögtönzött. Szabadon, vidáman, olyasféle lelkesedéssel, amilyennel Bacchus isten kísérői rophat-

ták a táncot, harsoghatták a szüreti nótát, s tépkedték a lanthúrokat, köszöntve a legcsábosabb istent – a boldogító Mámort. Igen, a nagyszerű klarinétos, a Liszt Ferenc-i improvizációval tündöklő cimbalmos, a zene viharában nádszálként hajladozó primárius valamit megsejtetett velünk abból a példátlan gazdagságból, mely még a föld alatt rejlik. Mondom, Claude nem tudott betelni a cigányokkal, annak ellenére, hogy a nagy zeneszerzők népdalfeldolgozásaival szemben – az oroszok iránti rajongása ellenére is – némi fenntartással élt. Azt mondja: mindent elkövetnek, hogy a reszelős, vénhedt paraszti torkokból kicsaljanak valami ódon dallamot, amit aztán felöltöztetnek, de oly alaposan, hogy a nyomorult dallamocska összeomlik a súlyos palást alatt – hiszen paraszti gúnyához szokott, királyok köpenyéhez aligha. No látja, ezeknek a cigányoknak elhiszem, hogy jól sáfárkodnak a zenével, amit parasztjaik rájuk bíztak.

*

Sok évtized távlatából összemosódnak már az évek, évszámok, de úgy gondolom, erre az időre esett Claude barátom két bayreuthi kirándulása is. E Wagner-istentiszteletekről kissé megtépázott wagneri rajongással tért haza. Elnézést, ha pontatlanul idézném a német mesterről alkotott véleményét, de bízom benne, hogy átlagosnál jobb memóriám majdnem a szó szerinti idézetet teszi lehetővé:

„. . . a wagneri művészet eleinte azt követelte híveitől, hogy költséges zarándokutakat tegyenek meg Bayreuthba, és misztikus lelkigyakorlatokba merüljenek. Ez volt a művészet-vallás, mely alkalmasnak látszott arra, hogy a közönség egy részét megragadja, a másik, oda nem való részt pedig végképp elriassza. A wagneri művészet-vallás sajnos rossz útra tért, mert fényűző vallássá módosult, és szükségképpen kirekesztette hívei közül mindazokat, akik gazdagok jószándékban, de annál szegényebbek csengő aranyban. Ha ez így megy tovább, Bayreuth csupán egy nagyvilági művészet alázatos szolgája lesz. Tudom, Wagner művészete sohasem halhat meg egészen. De értéke végzetszerűen csorbul, az idő kikezdi Wagner alkotásait is, ki-

kezdi, majd befejezi a rombolást egészen addig, amíg csak pompás romok maradnak belőle. Ott unokáink majd elgondolkodhatnak annak az embernek elmúlt nagyságán, akinek ahhoz, hogy igazán nagy legyen, mindössze valamivel több emberiességre lett volna szüksége . . ."

*

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy a pontos időmeghatározás szinte lehetetlen Claude Debussy zegzugos történetében. Ő maga nemigen készített feljegyzéseket, s a leggondosabb, leghűségesebb barát is szem elől tévesztette, részint Claude hibájából, másrészt a jóbarát mulasztásából, aki kenyérkereső munkája parancsára olykor elhagyta Párizst, méghozzá nem is – mint mondani szokták – ugrásnyira távozott, hanem távoli földrészekre is. Jómagam – vallotta Godet úr – majd egy évig voltam távol Szumátrán, Borneóban és Celebeszen, aztán levelezői megbízást kaptam, amely Londonhoz, Oxfordhoz és Cambridge-hez kötött. Itt újra belekapcsolódtam Claude életébe, tekintettel arra, hogy én közvetítettem a meghívást, amit Claude Londonból kapott. Itt, az angol fővárosban gyakran találkoztam egy Hueffler nevű úrral, aki egyrészt a London Times szerkesztője, másrészt a Musical World kiadója volt. Sokat beszéltem új barátomnak Debussyről, s megmutattam neki a *Damoiselle* partitúráját, ami annál is inkább felkeltette érdeklődését, mert a szöveg angol költő munkája. Hueffler közvetítésével eljutottam Novello úrhoz, aki olyan rangot töltött be a világ zeneműkiadásában, mint a derék Rothschild báró a pénz világbirodalmában. A család, amelynek ez idő tájt Joseph Alfred volt a feje, többek között Händel műveit propagálta, s létrehozott egy zenei lexikont, amelyre félő tisztelettel tekintett fel az egész világ, hiszen az enciklopédia értékelése szerint alakult zeneszerzők, karmesterek, zongoristák és énekesek, librettisták és díszlettervezők világpiaci ázsiója. Joseph Albert úr olyan barátságos volt, mint egy páncélszekrény, olyan előkelő, mint a lordmajor a beiktatási ünnepélyen, a legkomorabb formaságok közepette, és beszédes, mint egy karthauzi szerzetes

szótlansági fogadalmának tizedik esztendejében. Hát ennek a zenecézárnak mutattam be az én Claude Achille-omat. A találkozás barátságos hangulatát még tetézte, hogy Claude soha nem tudott megtanulni angolul, ebben a tudatlanságban olyan konzekvens volt, hogy még a szokványos brit üdvözlésig, a „How do you do"-ig sem jutott el. Novello mester, aki úgy tudott franciául, mint Voltaire vagy Verlaine, felháborodva vette tudomásul, hogy ez a nyomorult francia tüntetően nem beszéli Shakespeare nyelvét. E pillanattól kezdve Novello úr sem ismerte a gallok idiómáját.

Mi mást tehettem, tolmácsoltam a két úr között. És most igyekszem minden szépítés vagy torzítás nélkül felidézni a párbeszédet.

– Nos? (Ez Novello úr barátságos intonációja)

– Uram! (Ez Claude barátom nem kevésbé morózus válasza)

– Hozott valami Sir?

– Hoztam.

– Láthatom?

Erre már nem érkezett válasz. E helyett Claude a nyitott zongorához ült, s azzal az elragadó billentéssel, amit nem tudott utánozni senki sem, ezzel a simogató és mégis erőteljes tónussal, mely valósággal világított, mint azok a sejtelmesen halvány fényforrások, amelyeknek sugara mégis átüt a legvastagabb ködsötétségen is, ezen a felejthetetlen zongorahangon játszani kezdte a *Nocturne*-t, majd a *Valse Romantique*-ot, aztán a készülőben levő *Suite bergamasque*-ból azt a zenei csodát, amelyről nem tudok meghatottság nélkül beszélni, lévén, hogy egy új zenetörténeti fejezet indító sípjelének tartom – játszani kezdte a *Claire de Lune*-t, valósággal ringatózva a zene aranyló hullámain.

Novello úrnak becsületére válik, hogy teljesen elfeledkezett rothschildi pózairól, felállt, a zongorára könyökölt és csendes bólogatással jelezte, hogy a muzsikát elragadónak tartja, a francia vendéget zseninek, engem pedig prófétának, aki híradást hozott az új Messiásról. Ezek után a beszélgetés francia nyelven folyt olyan meglepő fordulattal, hogy még az én lélegze-

tem is elállt, pedig mint újságíró aligha hökkentett meg bármi is.

Tehát Novello úr kezdte:

– Ön valóban zseniális ember.

– Köszönöm, uram.

– A zenéjét körülbelül harminc év múlva fogják megérteni. De lehet, hogy tévedek, s az ön elismerése csak ötven év múltán következik be . . .

– Hízelgő, egyben ijesztő jóslat.

– Valóban az. Mi itt Londonban szolidságra törekszünk. Mind a művészetben, mind az üzletben. Cégünk természete olyan, hogy a művészetet és az üzletet szorosan össze kell kapcsolnunk. Nem vághatunk bele olyasmibe, ami üzlettel kecsegtet, de nélkülözi a művészi értéket. És nem kísérletezhetünk a legnemesebb művészettel sem, ha üzleti kilátásai elriasztók.

Claude-ban feltámadt a párizsi ember humora.

– Árulja el kedves Novello, én melyik kategóriába tartozom? . . . szép eladó lány vagyok – hozomány nélkül, vagy csúnya vénkisasszony – jókora hozománnyal?

Novello úr magába zárkózott ismét, mint egy wertheimkasszsza, amelynek páncélajtaját szép nesztelenül becsukták.

– Nem szeretném, ha rossz tréfának venné mindazt, amit mondani szándékoltam. Tényeket közlök önnel. Az ön által papírra vetett hangjegyeket ma senki nem vásárolná meg Londonban. Érti uram? Senki! De ön még fiatal, önnek rengeteg ideje van. Nyugodtan kivárhatja azt a néhány évet, midőn a Novello-cég tálcán kínálja önnek a szerződést mind a jelenlegi, mind a még ezután megírandó kompozícióira.

Godet úr elbeszélése során egy olyan Debussy kirándulást is említett, amiről alig, vagy egyáltalán nem esik szó a Debussy-irodalomban.

A kirándulás célja: Bécs.

A meglátogatott híresség: Johannes Brahms.

A történet némi kerülővel jutott el hozzám – mondotta Godet úr – és így nem is vállalok felelősséget hitelességéért. *Állítólag* (szeretném ezt a szót jó alaposan aláhúzni) Claude egyoldalú levelezést folytatott a nagy bécsi mesterrel. Ez úgy ér-

tendő, hogy Claude szorgalmasan írt, Brahms pedig csökönyösen válasz nélkül hagyta a leveleket. Hadd húzzam alá ismételten az *állítólag* szót. Nekem Claude sosem tett említést ezekről az episztolákról, soha nem beszélt Brahms zenéjéről, és általában Bécs valahogy kiesett érdeklődése, orientációja szemsugarából. Mindegy, én csak ismétlem a fülembe jutott „kósza" történetet.

Claude tehát tanácstalanul lézengett a világban, már megjárta Londont és kilincselt jónéhány francia kiadónál – eredmény nélkül. Kétségbeesésében vágott neki a bécsi útnak. (Hadd teszem hozzá, semmi oka nem volt a kétségbeesésre: két művét nemrégiben publikálták, barátai távol tartottak tőle minden gyötrelmes anyagi gondot, az asszonyok elkényeztették, a társaság pedig úgy tekintett rá, mint a diadalmas jövő városának. Ugyan honnan származott volna ez a kétségbeesés?!)

Tehát elutazott Bécsbe, ott jelentkezett a francia követségen, melynek egy magyar származású(?!) tisztviselőnője már hetekkel, hónapokkal előbb egyengette az utat a harapós öregúrhoz, Brahmshoz. Hogy ki volt ez a magyar nő, arról nem áll rendelkezésünkre semmiféle adat.

A nagy találkozó állítólag így zajlott le (bár én *apokrif*nek tartom az elbeszélést):

Claude megjelent Brahms mester nagyon elhanyagolt, nagyon magányos agglegénylakásán, s udvariasan bekopogtatott a szentélybe. Brahms, akit a több évi bécsi tartózkodás sem tudott megpuhítani, s aki mindhalálig megmaradt harapós hamburgi teutonnak, a vendégre förmedt:

– Maga az, aki leveleket küldözget Párizsból?

– Igen, én vagyok, uram.

– Jó volna, ha abbahagyná a levelezést, mert csak szótárral tudom elolvasni a leveleit, válaszolni viszont egyáltalán nincs szándékomban.

– Úgy gondoltam, érdekelné önt a zene, kedves mester, amit mi mostanában fabrikálunk Párizsban.

Brahms megenyhült.

– Ha zongorázni akar, csak tessék... valóban érdekel, mi történik a nagyvilágban.

Claude csodálatos zongorázása meghódította Brahmsot is. Azon az estén együtt vacsoráztak – állítólag ott volt a magyar származású hölgy is –, majd az estebédet jó magyar borral öblítették le, de az eredmény itt sem volt több vagy kecsegtetőbb, mint Londonban. Brahmsnak is az volt a véleménye, hogy erre a zenére nem akad bécsi kiadó. Brahms még borúlátóbb volt, mint a derék Novello:

– Ez száz év múlva lesz érdekes, uram. De meg kell mondanom, nagyon finom muzsika ez. Érdekes és elgondolkoztató. Nagyon kérem, a jövőben ne írjon egyetlen sort sem. Csak a hangjegyeit küldje el.

Brahms majd egy évtizeddel élte túl a találkozást. De nem tudok róla, hogy Claude küldött volna neki egyetlen kottasort is.

*

A londoni történet valódiságáról szavatolok, hiszen ott voltam magam is. Nincs kizárva, hogy a bécsi história apokrif. Amit viszont most vagyok elmondandó, annak igazságához nem fér semmi kétség. Dupont kisasszonyról szeretnék beszélni, vagy ha úgy tetszik Gaby-ról, aki a keresztségben Gabriella nevet nyerte. De hát a találkozás előtt beszélnünk kell arról is, hogy hol találkoztunk össze az erős állú, szép termetű, jeges tekintetű, és nagyon kevéssé beszédes széplánnyal. Aligha értenők a találkozás jelentőségét a helyszín nélkül. De talán kezdem legelölről: azon az esten a Boulevard Rochechouart 84. szám alatt találkoztam Claude-dal. Abban a híres Chat Noirban, melynek cégtábláját nem kisebb mester tervezte, mint a ragyogó művész Steinlen. A „tulaj" egy bizonyos Rodolphe Salis volt, valaha jeles karikaturista, aki lassan lecsúszott a szereplés világot jelentő deszkáiról, s meghúzta magát a „Fekete macska" kocsmában, előbb mint vendég, mint a termetes gazdasszony ivócimborája, aztán mint tulajdonos, lévén hogy beházasodott a vendégfogadóba. Salis, aki magát – megkülönböztetendő a nagyszájú, hencegő kollégáktól – egy teljesen jövő nélküli zugfirkásznak nevezte, az úgynevezett jópofák állatfajtájá-

ból való volt, akik szünet nélkül árasztják a viccet, a sziporkázó ötleteket, de úgy, hogy azért jól felfogott üzleti érdekeikről sem feledkeznek meg pillanatra sem. Ez a nagyszerű, harsány, állandóan pityókás és ijesztően obszcén szótárral rendelkező „bohém" ittasságának legrévültebb perceiben sem tévesztette szem elől, hogy árait jó ötven százalékkal magasabbra srófolja, mint a szomszéd kocsmáros, és hogy minden minutumban kitaláljon valami étel-italféle újdonságot, amiért, éppen újdonsága miatt, fantasztikus árakat követelhetett. Egyik kitűnő ötlete volt, hogy a walesi herceg, a görög trónörökös, s egy szigorú inkognitóban malackodó Romanov mellé – igaz, a szomszéd asztalhoz – valódi apacsokat ültetett, akik pimaszul szemeztek a walesi herceg barátnőjével, az erősen elázott Romanov szeretőjét viszont táncra is kérték. A Chat Noirba özönlött az úri közönség, talán éppen a mosdatlan csirkefogók jóvoltából. Egészen addig, míg a gyanús vendégek ki nem robbantottak egy olyasfajta tömegverekedést, mely ártatlannak látszó pofozkodással indult, s végül a kocsma teljes szétrombolásához vezetett. Az egyik pincér, aki önfeláldozóan védte egyik főúri vendégét (borravalóiból csinos házacskát vett a Szajna-parton), ez a pincér olyan késszúrást kapott, hogy mire az orvosok kezelésbe vették, már menthetetlennek bizonyult. Ekkor költözött át a „Fekete macska" a Rue Victor Masse-ba, ahol egy teljes háromemeletes házat foglalt le. Egyik emeletről a másikra nemesen faragott tölgyfalépcsők vezettek. A faburkolatba besüllyesztett üveglapok alatt Toulouse-Lautrec, Gavarni, Daumier, Steinlen káprázatos metszetei, litográfiái és rajzai. Lent a földszinten jó, régimódi kocsma. Cinkupákkal (a sörözők számára) és metszett üvegcsodákkal – a pezsgőivóknak, akik mielőtt lehajtanák az italt, fény felé fordítják a nemes nedűt, hogy nemcsak ínyük, szemük is a megérdemelt gyönyörhöz jusson. Az első emeleten Charles de Sivery és Erik Satie felváltva zongorázott. Sivery elég öreg volt már (a gyermek Claude már mint felnőttet ismerte), Satie viszont az új generációt és az új stílust képviselte. Bohóckodott. Rongyos szalmakalapot csapott a fejére, vállán mulatságosan bő, kockás skót kabát, gallérjában pöttyös, vörös nyakkendő (pontosan úgy, ahogy a cirkuszi po-

jácák kötik rőfnyi csokorba), lábán felemás cipő, s mindehhez valami ördögi zongorázás, ami hol úgy hangzott, mint egy megveszekedett xilofon, hol mint egy rezesbanda utánzata (ezt a hanghatást a húrokra helyezett tálcák, éteszközök, sörösüvegek és összetört tányérok biztosították), de Satie szívesen pendített valami érzelmes hangot is, mintegy idézőjelbe téve, cukros melódiát, saját magyarázata szerint: akár a vak zongorista, aki egy nyilvánosházban játszik, de nem vesz tudomást környezetéről, s úgy muzsikál, mintha orgonabillentyűket simogatna a Notre Dame de Sion tömjénillatú, felszentelt hölgyei között. Fent, a második emeleten árnyékszínház, melyet egy bizonyos Henri Rivière igazgatott...

Elnézést kérek, hiszen olyan mellékösvényekre viszem az olvasót, hogy lassan már nem találok vissza elbeszélésem fő útvonalára. Tehát a zöldszemű Gabyról van szó, akivel – azt hiszem, ez ennyi évtized távlatából már egyre megy – vagy a régi, vagy az új Chat Noirban találkoztunk először. Lent a kocsmában történt, tehát a földszinten. Gaby egy barátnőjével ült a szomszéd asztalnál, és bámulta Claude-ot. Olyan meredten, mint ahogy a vadász nézi áldozatát. Claude tréfára vette a dolgot:

– Mi van kicsikém, tetszem neked?

– Eltaláltad.

– Hát akkor gyere át...

– Hol tanultál illemtant? Ti gyertek át hozzánk.

Így is történt. A lányok nem kérdezték, hogy mi a foglalkozásunk, hol lakunk, honnan jöttünk és merre igyekszünk, így hát mi sem kérdeztünk semmit. Annyit megtudtunk mindenesetre, hogy a zöldszeműt Gabynak, a barátnőjét Lilynek hívják. Én hamarosan faképnél hagytam őket, Claude ott ült velük éjfélig, aztán jó párizsi szokás szerint odébbálltak egy utcával, és bementek a Brasserie Pousett-ba, mely a Rue de Chateaudun és a Rue Faubourg Montmartre sarkán várta a vendégeket.

Prélude à l'après-midi d'un faune: A ma chère et très bonne petite Gaby la sure affection de son dévoué

Claude Debussy

Most pedig bocsássuk el békében – ha véglegesen nem is, de kis időre – a mi kedves Godet barátunkat, aki amúgy is szabadkozik: – ő a nőhistóriákhoz nem ért. Hadd utazzék hát Neuchâtelbe, ahol már várja az egész Godet család; kerülve a szabados érzelmi kitöréseket, kerülve a francia túlzásokat, tehát az ölelkezést, a csókolózást, csak úgy svájci módra köszöntve a hazatérőt: főbiccentés – isten hozta, fiam... kissé alázatosabb főhajtás: – megérkeztem atyám... –Hogyan telt az idő Párizsban? – Kitűnően, atyámuram... – Nos, akkor foglaljunk helyet a családi asztalnál, kedves Robert és mondjuk el együtt az esti imádságot!

A családi áldás szavai összemosódnak, mint öreg visszhangos templomban a gregorián. A szavak értelme elcsúszik, csak a hangsúly jelzi, hogy alázatos polgárok imádkoznak ahhoz a józan, mértéktartó és fontolgatva ítélkező polgáristenhez, aki nem szereti a pogányokat, de irtózik a túlságosan buzgó hívőktől is, mert őistensége szereti a bölcs egyensúlyt, mind a főkönyvek évvégi mérlegében, mind a hitbéli buzgóságban.

A kedves Robert helyett invitáljuk asztalunkhoz a korai halállal kacérkodó Pierre Louÿst. Szeme sarkában monokli, nikotintól sárgult ujjai között egyiptomi cigaretta, fehér, erőtlen kezein mesébe illő ékszerek súlya minden munkát lehetetlenné tesz:

– Ezek szerint a szép Gaby után érdeklődnek...

– Igen, ha nem terhelnénk vele.

– Szó sincs róla! Boldogan állok rendelkezésükre, ha halhatatlan barátomról, Claude-ról és a halhatatlanságra kevésbé érdemes Gaby Dupont-ról van szó. A szép, erőskeblű, keményvonású, jégtekintetű Gaby ott született, ahol a kedves, szelíd Szent Teréz: tehát Lisieux-ben. Ez a vidék kiváló iparosairól

nevezetes, akik valóságos művészei a posztógyártásnak. Nos, Dupont úr, a mi lisieux-i, de szentnek aligha nevezhető Gabriellánk édesatyja ugyancsak e nagy mesterek közül való volt, s mivel lányának is biztos kenyeret akart a kezébe adni, egy masamódhoz szerződtette le, abban a reményben, hogy az majd jóravaló, szorgos hajadont nevel belőle. Gaby nem sokáig bírta a robotot. 1887-ben, 21 éves korában hátat fordított a városkának, s ment egyenesen Párizsba. A nyomok nagyon nehezen követhetők. Állítólag házasságot kötött egy Lhéry nevű úrral, de rossznyelvek szerint ez csak afféle próbaházasság volt, okmányok nélkül, annál több szenvedélyes szerelemmel. Gabyt nem nagyon szenvedhették Debussy barátai. Voltak közöttük olyanok is, akik valósággal veszett hírét keltették. A rágalmazás ritkán múlik el nyomtalanul. Így történt ez Gaby esetében is. Azzal vádolták, hogy Claude egy nyilvános házból emelte ki és telepítette be lakásába. Mindez szemenszedett hazugság. Gaby egy áruházban dolgozott, ahol keservesen robotolnia kellett minden garasért. Nemigen látták férfitársaságban. A barátnőjével csellengett mindenfelé, oly elválaszthatatlanul, hogy ez is alkalmat adott a rágalomra, mondván: két beteg hajlamú leány, akik nemcsak barátsággal, hanem szerelemmel is megajándékozzák egymást. Persze ez sem igaz. Olyan párizsi midinett volt a mi Gabynk, mint ezer és tízezer más. Egy szép állat hűségével bámulta az ő Claude-ját, akiről elhíresztelte mindenütt, hogy a legcsodálatosabb férfi, aki Párizs utcáin valaha is szaladgált, s hogy nem múlik reggel, este, hogy őt ne részesítse a szerelem gyönyörűségeiben. Hát sok beszélgetnivalójuk nem volt, az biztos. Fő témájuk: Claude miért utasítja vissza a leckeórákat, amelyekért a bolond, zenére vágyó népek huszonöt frankot is fizetnének, bőségesen biztosítva mindkettőjük ebédjét és vacsoráját. A másik fő téma: Claude hűtlensége. Néha megunta Gabyt – s pár napra hazaköltözött a szüleihez. Aztán visszajött, s komor asszír fejének egy bólintásával, vagy egyetlen mosollyal visszahódította Dupont kisasszonyt. Ilyenkor elvitte a hölgyet vacsorázni is. Néha olyan drága helyekre, ahová csak milliomosok jártak. Azt hiszem, a vidéki leány hanyattvágódott, mikor elsétáltak a Rue Mazet-be, s ódon bronzkopogtatón zörget-

tek a legméltóságteljesebb kocsmáros, Magny kapuján. Itt nem vezették be a gázt – az asztalokon, lépcsőfordulókon, s a százágú csillárokban gyertya égett csupán. A nyilvános étterem még csak hagyján, de fenn a különszobákban egy bizonyos Jules úr szolgált ki, aki azt állította magáról, hogy száz éves, hogy személyesen ismerte Chénier-t, látta, mikor az Osztrák Hölgyet a nyaktilóhoz vitték, tapsolt Napóleonnak, és segédkezett Rossini mesternek a híres tournedos elkészítésében, hogy kiszolgálta az istenben boldogult Offenbach urat is, aki nemegyszer arra a szentségtörésre vetemedett, hogy étkezés közben szivarra gyújtott, tönkretéve az étel és ital nemes aromáját. Nos, ez a Jules vezette be ilyenkor az ámuldozó Gabyt és a keleti hercegként bevonuló Debussyt a csendes, finom különszobába, amelynek kerek asztalánál még ott díszelegtek a gombostűvel feltűzött névjegyek: Ernest Renan, Jules de Goncourt, Ivan Turgenyev, Gustave Flaubert, George Sand, Sainte Beuve és Edmond de Goncourt. Gabyra nem tett túlságosan nagy hatást a ragyogó névsor. Inkább az ezüsttálak, metszett poharak és kristály edények, amelyekben Magny kivételes remekét, az egzotikus gyümölcsökből készült kompótot tálalták. Dupont kisasszony elfeledte Claude hűtlenségét – hiszen nem mindig a mama lakásáról érkezett, előfordult, hogy más hölgyeknél keresett ideiglenes menedéket –, elfeledte a szűk napokat is, amikor Claude csak filléreket adott, vagy azt se, Gabyra bízva, hogy ügyeskedjék a zálogházi becsüsök körül. A széplány mindezt feledte, a szerelem és bőkezűség ragyogásában, mely glóriával fogta körül Claude Debussy homlokát. De talán a parádés vacsoráknál is nagyobb szenzáció volt Gaby számára a cirkusz. Ha a muzsikus fáradt volt, semmi sem üdítette őt fel annyira, mint a porond látványosságai. Hogy tudott nevetni a bohócokon és ámulni a szemfényvesztők ügyeskedésein! Hogy csodálta és sajnálta az idomított állatokat, s milyen tökéletes színjátszónak bizonyult, amikor elhitette Gabyval, hogy a cirkuszigazgatótól két kölyökoroszlánt vásárolt, s magánál is tartja őket mindaddig, míg el nem sajátítják a kutyák tudományát, s szíjon sétálnak mellette végesvégig a körutakon... Hát ez volt Gaby. Helyesebben ez volt a kapcsolat Claude és Gabriella között. A keleti

herceg és rabszolganője. A mágus – és az elvarázsolt kegyencnő. Úgy gondolom, Claude azért fért meg olyan jól ezzel a műveletlen és tanulatlan lánnyal, mert Gabriella egy személyben egész háremet jelentett. Ő volt a ház szelíd kis cselédje. Ő volt a tüzes, fáradhatatlan szerető. Ő volt a szorgos közvetítő hitelezők és az adós – már mint Claude Debussy – között. Küldönc volt és kijáró a zálogházaknál. És ha ügyetlenül is, félszegen és botladozva – a nagyúri hölgy, aki néha megjelent Claude oldalán a szépen terített, előkelő vacsoraasztal mellett is. Claude visszautasító módon hárított el minden érdeklődést, faggatást, kíváncsiskodást magánéletét illetően. Gabyról sem lehetett vele beszélni. A magamfajta öreg szakember a titkolózás ellenére is belátott a kulisszák mögé. Claude ezt a sivár, szellemtelen otthoni életet csak úgy tudta elviselni, hogy más nőknél is keresett kielégülést, és hogy szellemi kapcsolatait férfiak között kereste. Lehet, hogy Godet mesélt már egyet és mást ezekről a különös éjszakai kalandokról, de nem hiszem, hogy az ő elbeszélése túl sokat mondana, már csak azért sem, mert egy svájcinak nincs szeme, talán mondhatnám így is: nincs szíve Párizshoz. Hát biztosan egy szót sem ejtett a Chat Noir irodalmi péntekjeiről. A vezér Charles Cros. Muzsikus, feltaláló, költő, fantaszta, aki már akkor megálmodta a különböző zenekonzerveket (hanglemez), amikor erről még a legvadabb képzelődők, a Jules Verne-ek sem álmodtak. A péntekeken beavatottak vehettek csak részt, méghozzá három rangfokozatban:

Les Hydropates (a vízi szarvasok),

Les Hirsutes (a torzonborzak),

Les Zutistes (az ottegyemegafenemisták).

Ha ön kérdi, hogy miképp folyt az avatás, és hogy zajlott le a rangemelés, egyik fokozatról a másikra, nagyon nehéz volna válaszolnom. Félő, hogy ez kimerítené a blaszfémia, tehát az istenkáromlás, az obszcenitás, tehát a nyers életélvezés és a satanizmus, vagyis az ördöggel való cimborálás fokozatait.

Aligha tudja elképzelni, kedves uram – mondja Pierre Louÿs, miközben szeme sarkából kiemeli a monoklit, elegánsan rálehel, majd bársonykabátja ujján kifényesíti az üveget – mi volt itt szellemben, ragyogásban, világraszóló bölcsességben és világ-

raszóló ostobaságban, mi mindent alkottunk és mi mindent tékozoltunk el, hogyan nevettük ki az egész világot, s hogyan éreztük kínos szorongás, elemezhetetlen és gyógyíthatatlan szívidegesség formájában, hogy valami földcsuszamlás fenyeget vagy földrengés, mely alapjában rázza majd meg az egész világot. Ez a mi akkori Párizsunk egy különös gall ízlés szerint való pokol volt aprócska lángokkal, az ördögök kezében apró szigonyok; az olajkatlanok és egyéb pokolbugyrok színültig töltve pezsgővel, de azért pokol volt az, hihet nekem, kedves uram! Volt ezer ördögünk, néhányszáz Luciferünk, s pár vezető bukott angyalunk, akik egyenesen az égből, vagy legalábbis az elmulasztott akadémiai bársonyszékekből zuhantak alá. E pillanatban Caran d'Ache-ra emlékezem, aki ceruzaheggyel ölt; olyan karikatúrákat rajzolt ugyanis, hogy abba a gyengécske emberek egykönnyen belehalhattak. Aztán itt volt Alphonse Allais, aki minden nap gyártott egy dallamot, hozzá verset, megannyi szikrázó nyilat, mely elől nem volt menekülés, se pajzs, se páncél. E szúrós nyílvesszők mindenütt eltalálták az áldozat vékonyát. Már elfelejtették Raoul Ponchont, a humoristát, aki másfél óráig mesélt, egyik csípős tréfát a másik még csípősebb és gonoszabb tréfába öltve, anélkül hogy egy csattanót megismételt volna valaha is. És ne feledkezzünk el a derék Pousset apóról sem, aki bevezette Párizs éjszakai életébe a sört és a keménytojást. Á, nincs önnek fogalma, hányféle variánsa van e nemes tojásételnek. Aszerint, hogy milyen lében fő, hogy milyen mustárral kenegetik, hogy hány percig izzítják és hogy milyen hőfokon tálalják a hajnali éhes publikum elé. Mert Pousset mesterhez, aki hadat üzent a burgundiai, rajnai, moseli, szicíliai és görög boroknak, s vált igehirdetőjévé az elzászi sörnek, Pousset mesterhez pontosan hajnali kettőkor állítottunk be, amikor is megérkeztek az éjszakai szerkesztők, hozták a nedvesfriss újságlevonatokat, s azon nyomban megvitatták a napi politika és a világtörténet aktuális, esetleg tiszavirág-életű, de nemegyszer súlyos és gondterhes problémáit. Én csak arra az éjszakára emlékezem – mert ez is Pousset apónál történt – amikor 1894 decemberében a Figaro szerkesztője berohant a helyiségbe, s elsőnek mondta ki ezt a nevet: Dreyfus! Ismeretlen és ér-

dektelen nevecske – lehet, hogy egy elzászié, lehet, hogy egy izrealitáé, bár az sincs kizárva, hogy a név mögött olyan valaki rejtőzik, aki elzászi is és zsidó is. Tulajdonképpen ott és akkor eszméltünk rá, hogy az elegáns, unott és politikamentes álarc, amit majd húsz éven át erőltettünk magunkra, hamis, s egykönnyen rongyokra téphető maszk csupán, mert igenis az emberek, ha hangosan kimondva nem is, de lelkük mélyén, tehát elfojtva és indulatosan oly dühödten politizáltak, mint ahogy kannibálok acsarkodnak egymásra egy még érintetlen húsdarabért, velős csontért, vagy bárminő ízes falatért. Azon a Pousset apónál eltöltött esten indult a közelharc: először csak játékosan, mókásan, ahogyan újságírók kötözködnek, ahogy egymás közt fumigálják a nagyközönség számára szent és sérthetetlen eszméket, személyeket... Igen, így volt ez azon az induló esten, de néhány hét múlva kiderült, hogy Dreyfus nem egyetlen személy csupán, hanem nyomorult ütköző két tábor között. Az egyik fél az elvakult klerikalizmus nevében gyötörte és küldte halálba a „Júdás-ivadékot". A másik tábor a tisztesség és a szabad gondolkodás nevében emelte zászlóként a magasba a kis, leköpött, meggyalázott kapitány összerongyolt mundérját. Az egyik tábor a reváns nevében követelte a kis keszeg százados vérét, mondván: a poroszok besúgója, a másik párt holmi új megváltót látott benne, aki az emberiség békéjéért szenved a feszületen... Hát az „ügy" így indult barátocskám Pousset-nál, keménytojás-evés közben, miközben ürültek a söröskorsók; kezdetben az ironikus-mókás csipkelődés jegyében, később oly dühödten, hogy emberek, akik egy életen át asztaltársak voltak klubban, kávéházban, kocsmában, ne szépítsük: Párizs elragadó, vagy visszataszító bordélyházaiban, most egymás köszönését sem fogadták. Önök joggal teszik fel a kérdést: vajon mit szólt mindehhez Claude Achille Debussy? Sokáig nem nyilatkozott. Aztán egy különös incidens során mégis csak hallatta véleményét. Valamelyik zenei társaság Grieget hívta meg egy parádés koncert szólistájának. Gondolom, saját zongoraversenyét kellett volna játszania. A koncertet lemondta az utolsó pillanatban azzal az indoklással, hogy olyan országba, ahol egy Dreyfus-per lehetséges, a lábát sem teszi be többé. Claude nagyon indulato-

san reagált Grieg nyilatkozatára. Valami ilyesmit mondott: ez az ember tehát sommásan elítélte Franciaországot. Mindenki bűnös. Ezek szerint perbe fogja a védőügyvédet, illetve az ügyvédeket, akik Dreyfus mellé álltak. Az írókat, akik tollukkal Dreyfust szolgálják. A tömeget, mely Dreyfus védelmében tüntet, kivonul az utcára, csatázik a gonosszal, épségét, sőt életét is kockára téve. Grieg nyilatkozata merő ostobaság. A gyűlölet pártját nem gyengíti. Az igazságot viszont zavarba hozza... De hát nagyon messze elkanyarodtam a témától... Hiszen Gabyról volt szó. És az asszonyokról. Ha megengedi, egy kis kerülőt teszek mégis: nem a fecsegés kedvéért, bár nem tagadom egyetlen pillanatig sem, hogy nagyon kedvelem a mulatságos szószátyárkodást, dehát ezúttal a szószaporítás valóban a történet szolgálatában áll. Csak azt szeretném elmondani, hogy Claude egy eléggé termékeny korszakához érkezett el. Ami persze nem jelenti azt, hogy barátunk nem volt tele kétségekkel, s ezernyi olyan bajjal, gonddal, ami csak az igazán nagy mestereket sújtja. Ez idő tájt komponálta az *Ariettes publiées* sorozatot, Verlaine verseire. Aztán további dalremekművek: *Dans le jardin, Deux Romances, Les Angelus*, majd visszatérés Verlaine-hez: *Trois Mélodies* és *Fêtes Galantes*. Már születnek, érlelődnek a *Proses liriques* sorai: ezúttal nemcsak a zeneszerző, a költő is Claude Debussy. A szép dalok visszavezették mesterünket ahhoz az énekesnőhöz, Thérèse Roger-hez, akivel már dolgozott együtt, s akinek már felajánlotta szerelmét – talán nem is sikertelenül –, de a hölgy édesanyja időben közbelépett, és elhárította a leányát fenyegető „veszedelmet". Joggal kérdezik: ki volt hát a kedves mama? Pauline Roger neves énektanárnő, egy női kórus vezetője, akinek nem kisebb mesterek ajánlották fel alkotásaikat, mint César Franck, Fauré és Chausson. Claude tehát ismét jelentkezett a zseniális és kábítóan szép énekesnőnél, s ezúttal kettős sikert ért el: a kisasszony műsorára tűzte Debussy új dalait, a mama pedig – úgy látszik ő maga is Claude emberi és művészi bűvöletébe került – elnézően figyelte az érzelmi szálakat, amelyek mindinkább összekötötték Claude-ot és a szép Thérèse-t. Hamarosan megtartották eljegyzésüket. Szerényen, csendesen, valaha így mondták: kerülve a

nagy nyilvánosságot. Hogy Claude ezt a kettős életformát hogy képzelte el, azt évtizedek múltán nagyon nehéz rekonstruálni. Tény, hogy Gaby volt, létezett, teljes testi valóságban (és bármennyire becsüljük a szellem röptét, azért ez a testi, hogy úgy mondjam: hálószobai jelenlét sem lenézendő), közben a vőlegény úr, ugyanaz a Claude Debussy, aki pár perccel ezelőtt még unott, hogy úgy mondjam házastársi csókot nyomott Gaby homlokára, ugyanez a férfiú beállított arájához, csokorral a kezében, ügyes komplimentekkel bűvölve-szelídítve a nehezen meghódítható mamát. Az elbeszélés szálait nagyon nehéz összefogni, mert itt beszélnem kell Claude brüsszeli utazásáról, ami viszont már átvezetne bennünket egy egészen más világba, közelebbről az egyetlen Debussy-kvartetthez, mely merőben új színekkel gazdagította Debussy palettáját; mondom, említenem kell a brüsszeli utazást, melyből aztán olyan botrány kerekedett, hogy elsodorta Debussy életének nehezen összetákolt kártyavárát, s majdnem komoly tragédiához vezetett.

A históriát többféleképpen mondták el, aszerint hogy elsőkézből élvezték a drámát (szomszédok), vagy hallomás útján értesültek róla (barátok, ismerősök, közömbös pletykamalmok és nagyon is érdekelt ellenfelek), de a történet lényegében egybehangzó.

Roger mama – a már említett brüsszeli utazás idején – kereste fel Debussy lakását, s így a szerencsétlen Gabynak egyedül kellett elviselnie a rajtaütést.

Tehát: kopogás, vagy inkább dörömbölés. Gaby éppen takarít, közelebbről a konyhakövet mossa. Némi gondolkodás után kiszól:

– Mi van? Ki az . . . ?

Kintről egy kemény, ellentmondást nem tűrő hang:

– Claude Debussyt keresem.

Még mindig a csukott ajtón át:

– Nincs itthon.

– Azért beengedhet.

– Ha vár, és nem dörömböl.

Végre egymással szemben. A nagyúri, csipkékbe és selyembe

öltözött Pauline Roger és a mosogatórongyot gyúró Gaby, aki a nők bámulatos ösztönével kitalálja rögtön, miről van szó.

– Mit akar Claude-tól?

– Mi az? A művész úr magának csak Claude? Hát ki maga itt tulajdonképpen?

– Ide hallgasson jóasszony . . . – Gaby még egy utolsót gyúr a nedvesen csöpögő rongyon – én nyitok ajtót, és maga az, aki kopog, hát így illő, először maga mondja meg, milyen szél hozta, hogy hívják, és csak azután faggasson engem . . .

– Én Thérèse édesanyja vagyok . . .

– Nem tudom, ki az a Thérèse.

– Claude Debussy úr mennyasszonya.

Gaby kezéből kiesik a rongy. Egy darabig áll, talán kicsit meg is tántorodik, de ezt csak ő érzi. Roger mama aligha veszi észre. Gaby egészen halkan mondja:

– Fáradjon beljebb, asszonyom.

Bent leülnek, hallgatnak. Madame Roger körülnéz a nyomorúságos szobában, s tulajdonképpen menekülne már, de valami ólomsúly lehúzza, mozdulni is képtelen. Végre nagykeservesen megszólal:

– Maga együtt él Debussyvel?

– Igen, asszonyom.

– Régóta?

– Hát elég rég.

– És nem házasodtak össze?

– Minek? Én csak egy egyszerű falusi lány vagyok. Claude művelt ember, barátai gazdag nagyurak.

– És arra nem gondolt, mi lesz holnap?

Gaby feláll, de csak hiszi, hogy uralkodni tud magán. Gyorsan a szék támlája után kap, ha nem fogódzkodna meg, talán el is esne.

– Én szeretem Claude-ot. És amíg ő is szeret, nem mozdulok mellőle. De hát, úgy látszik, mindennek vége. Ha házasodik, én továbbállok.

Hát képzeljék csak el, hogy az én nyomorult barátom Brüsszelből hazatér, és otthon egy jéggé fagyott Gabyt talál, meg a Roger család sürgönyét, melyben közlik vele, hogy az eljegyzést felbontják, s Debussy urat minden időkre kitiltják a Roger-házból.

Barátom hozzám rohant, tanácsot kért. Azt mondtam neki: itt már semmiféle tanács nem segít. Könyörgött. Írtam helyette egy nagyon körmönfont levelet, amelynek másolatát mindmáig megőriztem. A címzett: Madame és Mademoiselle Marceaux; előkelő társaságbeli hölgyek: ők adják majd tovább a levelet, mert a Roger hölgyek *közvetlenül* Claude vagy Pierre kezéből még a békéltető írást sem vennék át.

Drága hölgyeim! Engedjék meg, hogy a meghitt barátság jogán beleavatkozzam olyan dologba, amibe jog szerint nem volna szabad beleszólnom. Nagyon keményen, s talán kissé elhamarkodva ítélték meg a szituációt, amelybe szegény barátom belekeveredett. Tudom, a látszat Debussy ellen szól, nem csodálkozom, hogy önök meg vannak botránkozva. Engedjék meg, hogy a történethez hozzáfűzzem: egy fiatalember nem küldheti el a barátnőjét, mint valami cselédlányt, egy asszonyt, aki két évig élt vele, s aki panasz nélkül osztozott nyomorában, s akinek semmi szemrehányást nem tehet, ha csak azt nem, hogy ráunt és megházasodik. Az ember ilyenkor néhány bankjegy árán vonul vissza. Ez nem éppen finom megoldás, de nagyon kényelmes. Debussy ezt a módszert nem alkalmazhatta. Nem tehette, nemcsak könyörületességből, hanem elővigyázatosságból sem, hiszen az elhagyott asszonynak módjában áll, hogy keményen visszavágjon és bosszút álljon. Nem vitás, hogy Debussy esetében némi időnyerésre lett volna szükség. Ha nem sietik el az eljegyzést, Debussynek talán elég ideje marad, hogy teljesen szabaddá tegye magát, még mielőtt a házasság formális elkötelezettsége bekövetkeznék. Az én barátom képtelen volt erre a hasznos huzavonára, nem értett hozzá, hogy így ügyeskedjék. Rettenetesen megbüntették ezért. Ami azokat a híreszteléseket illeti, amelyeket előbbi életéről közöltek önökkel, kezeskedem érte, hajmeresztő rágalmak, s úgy gondolom, az ember becsületét nem kezdhetik ki névtelen levelek, melyek legtöbbször ha-

zug, de mindig gyáva emberektől származnak. Személyesen tanúsíthatom, hogy Debussy képtelen volt úgy élni, ahogyan híresztelik felőle. Ezt két olyan személy tanúságtételével is megerősíthetem, akik több, mint egy évtizede ismerik, és akik szintén felháborodtak csakúgy, mint jómagam, e komisz és szomorú intrika láttán. Különben meg tudom nevezni a két tanút: Raymond Bonheur és Étienne Dupin. Tanúvallomásukat Chausson úr is megerősítheti.

Mindezt mély fájdalom hatására és olyan hévvel írom, melyért bocsánatot kell kérnem, hölgyeim. Nem ismerek kínosabbat, mint látni, hogyan becstelenítenek meg egy embert, akit végtelenül szeretek és nagyra tartok, s aki most minden ajtót zárva talál maga előtt éppen abban az időpontban, mikor a zeneértők kezdenek rájönni, hogy Claude Debussy több mint tehetséges: zseniális!

Fogadják hölgyeim tiszteletteljes hódolatom kifejezését

Párizs, március 22 (?)
Rue Grétry No 1.

Pierre Louÿs

*

Itt szakítsuk meg egy percre Pierre Louÿs elbeszélését. Idézzünk még egy levelet. Ezt Godet kapja Debussytől.

Mi azon a véleményen vagyunk, hogy ez a levél is a Roger-ügy viharos visszhangja. Néhány francia zenetörténész ezt kétségbe vonja ugyan, azt állítva, hogy az alábbi levéltöredék nem Gabyval és nem Thérèse Roger ügyével kapcsolatos, hanem egy másik szerelmi idillel. Lehet. De nem valószínű. Bármilyen szertelen érzelmi-szerelmi életet élt is a mi ifjú Claude-unk, ennyi vihart egy időben még az ő szíve sem bírt volna ki. Dehát beszéljen a levél:

„... rettenetesen fájlalom, hogy oly soká távol maradtam, de az utóbbi időben nagyon féltem önmagamtól, s csak ilyen szembetűnően feldúlt lelkiállapotban mutatkozhattam volna, s

igy jobbnak láttam, ha hallgatok, ha nem jelentkezem. Pedig el sem képzeli, mennyire vágytam ön után, hogy végre elmondhassam apró gondjaimat és kinzó szenvedéseimet. Szerettem volna elmesélni mindent a fájdalom szavaival, de attól féltem, még ez is halvány, erőtlen, érzéseimhez képest. Egyébként még mindig teljesen tanácstalan vagyok. A történetnek, melyről egyet-mást elmondtam önnek, mint ahogy előre láttam, egyszer s mindenkorra szomorúan, fájdalmasan vége. Talán nem lett volna szabad szavakra bízni legbensőbb dolgainkat. Valami különös és érthetetlen transzponálással, miközben szerelmem kemény, szinte ellenséges mondatai reám záporoztak, én bensőmben egy másik hangot hallottam, a régi hangot és a régi szavakat, amelyekkel valaha oly bőkezűen és imádnivalóan megajándékozott. Így aztán a realitás hamis hangzásai és a képzelet álomhangjai összeütköztek, kemény, feloldhatatlan disszonanciában. Így hullottak szét »belső« dalaim és már semmit sem hallottam belőlük . . ."

„. . . *s mindehhez tegye hozzá a napi élet apró gondjait, a buta kényszermunkákkal elvesztegetett időt, a hűtlenné vált zenét, mely megrémült mindettől a durva lármától és riadtan tovaszállt. Szeretném, ha gyorsan válaszolna a következő kérdésre: mennyi pénzt kellene összeszednem, hogy átköltözzem magukhoz* (Godet a levelet Londonban kapta meg) *és a maga közelében, a maga megnyugtató társaságában éljek, hiszen ön azon kevesek közé tartozik, akik nem kizáróan az élet prakticizmusát látják. Mert torkig vagyok már a praktikus emberekkel. Aztán vannak itt Párizsban utcák, amelyek kálváriajárást jelentenek számomra, mióta a régi, bűbájos léptek szomorú visszhangját kopogják csupán . . .*"

*

(Az alábbiakat zárójelbe teszem, lévén, hogy mondanivalóm is afféle zárójeles közlés csupán. Nem tartozik a történethez. Csak függelék: gondolatok, illetve variációk egy különös műfaj felett. A műfaj: a *lábjegyzet*. Csodálatos írói lelemény. Hasonlatos a régi színművek szerzői utasításához: „félre" . . . ! A te-

nyér mögött elsuttogott szöveg el is hangzik, meg nem is. Akinek szánták – meghallja, aki előtt titkolják, az csak áll, báván mered maga elé, ő az egyetlen, aki nem vesz tudomást a *félresuttogott* szavakból még akkor sem, mikor mindenki hallja már – karzattól a súgólyukig. Hát ilyesféle „félre" a lábjegyzet is. Aki akarja, elolvassa, aki már eleve unja – szép simán átugrik rajta anélkül, hogy lelkiismeret-furdalást érezne a szerzővel szemben. De hát nem ez a lényege a lábjegyzetnek: van ebben valami szerény szerénytelenség, valami nemesen álcázott tudományos pretenzió, gyengéd célzás – amit sajnos, legtöbben nem vesznek észre a fentebb már vázolt okokból, tudniillik a lábjegyzetek iránti komisz előítéletből kifolyólag –, célzás: lám, itt összeolvastam, dolgoztam, búvárkodtam, leveleztem, vitáztam, a vitában győztem, esetleg alulmaradtam, míg ez a hatalmas mű létrejött. Olyan az én munkám – mondja a lábjegyzet szerzője – miként a jéghegy, mely halálos léket ütött a Titanic gőzös oldalába: a szöveg, a regényes elbeszélés alig látszik, legfeljebb szerény cukorsüvegként emelkedik ki a habokból, mert a lényeg, az igazi súly, az ott van láthatatlanul, a víz alatt, a lábjegyzetek mély tengerében. Csodálatos műforma, irodalmi alkat, valóságos bölcsője az apró kis sátánoknak, vagy inkább ördögi ötleteknek, arra nézve, hogy miként lehet a konkurenciába ügyesen belemarni, hogyan lehet bebizonyítani, hogy versenytársunk e tárgyról vallott véleménye téves, sőt alaptalan, esetleg légből kapott, persze az a legcsodálatosabb, ha bebizonyítható, hogy a velünk szemben támasztott ellenvélemény egyenesen káros.) Nos, mindezek után illő volna, ha én is történetem segítségére sietnék néhány lábjegyzettel, de hát most már nem tehetem. Túl sok rosszat mondtam a műfajról, semhogy élhetnék minden előnyével, szépségével, magamra öltve a lábjegyzetíró tudós talárját, s felmutatva a névjegyet: poeta doctus sum. Erre a műfajtudományi kitérőre annál is inkább szükségem volt, mert az imént elolvasott oldalak, közelebbről a két levél, bizony magyarázatra szorul. Vegyük csak sorra: ki az a Monsieur Dupin? Róla csak annyit, hogy szenvedélyes wagneriánus, aki két ízben kísérte el Debussyt Bayreuthba. Ilyenkor azt szokás mondani: a *rossznyelvek szerint* Dupin úr fedezte

Claude Debussy költségeit is. Valljuk be őszintén, hogy mi, bár Claude Debussyvel szemben a „jó nyelvet" képviseljük, s nem a rosszat, csak megerősíthetjük az állítást: a Wagner-zarándoklatok mecénása igenis Étienne Dupin volt. Merő nagylelkűség? Több annál. Kettős imádat. Dupin úgy szerette Wagnert, hogy minden vágya az volt, Debussyvel is megszerettesse bálványát. És Étienne annyira szerette Debussyt, hogy minden vágya az volt, Debussy világát kiteljesítse a wagneri birodalom szépségeivel. Raymond Bonheur, akit Pierre Louÿs ugyancsak említ levelében, a klasszikus *kísérőemberek* közül való. Ezek azok, akiknek van ráérő idejük, hogy barátjukkal beüljenek a fodrászhoz. Míg azt nyírják, ő, a „hivatásos" kísérő, mulatságosan cseveg. Bonheur virraszt a kávéház márványasztalánál, pedig a fáradhatatlanul éjszakázó Claude mellől már mindenki kidőlt, mert Monsieur Bonheur nem mondhat le a szerencséről, hogy ő szolgáltasson díszkíséretet a hajnaltájt hazavergődő jóbarátnak. Louÿs levelében van még egy célzás, amire a világ legḥosszabb lábjegyzete sem adhat feleletet: a Marceaux hölgyek erősen megkérdőjelezik Claude életmódját, ha úgy tetszik: erkölcseit. Olyan hangon és olyan célzásokkal, hogy Pierre Louÿs felháborodva tiltakozik. Vajon mi van e mögött? Nem túlozunk, ha azt mondjuk: egy egész világ, egy elsüllyedt Atlantisz, amit a mai olvasó képzelete legmerészebb erőfeszítésével sem tud felidézni. Akkoriban a hölgyek arcukat, két kezüket, talán a cipellőjük hegyét mutatták csak esengő imádóinak. A lánykérés etikettje középkori formaságok szerint történt; a férjhez menő kisasszonyok olyan merevek voltak, mint a halcsont, mely fűzőjük páncélzatát feszítette. Az élet bizonyos funkcióiról beszélni sem lehetett házasság előtt, azokról a szervekről nem is beszélve, melyek e funkciók során szerepet játszottak, még a ruhadarabokról sem, legkevésbé az intim alsóruhákról, melyek ez ördögi szervek burkolataként szolgáltak. Legalábbis ez volt a teória, amely szerint egy mintakisasszonynak viselkednie kellett. Ugyanekkor egy párizsi fiatalember két-három szeretőt tartott, s mivel nem idegenkedett a zenés kávéházaktól (melyek női személyzete főfoglalkozásként a prostitúciót űzte), természetes, hogy nem idegenkedett a bordélyoktól sem, amelyek alig,

vagy egyáltalán nem voltak megkülönböztethetők a café chantant-tól. Hát a mi Claude-unk nem volt rosszabb az átlagnál, de jobb sem. Végigjárta az utat, amit egy párizsi fiatalembernek végig kellett járnia, ha nem akart ostoba fajankóként mutatkozni barátai előtt, ha nem akarta kirekeszteni magát abból a forgatagos, eufóriás, tékozló, fékezhetetlen kavarodásból, amit az akkori Párizs nyújtott a férfiaknak. Hát ha valaki minden szépítés nélkül elmondta azt a kis éjjeli őrjáratot, amit Claude és barátai végigcsatangoltak egy éj során; attól a halcsontfűzőbe szorított mama és a levendulás fehérneműbe burkolt kisasszony joggal sápítozhatott.

De vajon ki mondta el a hölgyeknek mindezt? A kérdés helyes. Elgondolkoztató. Hiszen ha férfiember mondta el, akkor önmagát is leleplezte. Talán egy hölgy az elbeszélő? Olyasvalaki, akinek nincsenek skrupulusai, vagy hogy elnézőbbek legyünk vele szemben, nincs vesztenivalója? De hát erről egy későbbi fejezetünkben számolunk be. Most rekesszük be a rendhagyó műfajú lábjegyzetet. Godet hívja a barátját, és Claude elfogadja a meghívást. Londonba utazik. A kirándulás egyetlen dokumentuma egy angolnyelvű kérdőív és az arra adott feleletek. A tolmács Godet volt, hiszen, mint már mondottuk, Claude a reménytelen szerelem rajongásával kergette az angol nyelv délibábját anélkül, hogy valaha is a közelébe került volna. Magyarán: egy szót sem tudott angolul.

Íme a kérdések és feleletek:

Mit tart a legfőbb férfierénynek?	A büszkeséget
Mi a férfi legfontosabb tulajdonsága?	Az akarat
És a nőé?	A báj
Mi a kedvenc foglalatossága?	Jó pipa dohány és egy jó könyv
Mit írna be az útlevelébe, mint legfőbb ismertetőjelét?	A hajamat
Mi a boldogság?	A szerelem
Mi a szenvedés?	Ha melegem van
Kedvenc színe és virága?	Az ibolya

Ha nem volna muzsikus, mi szeretne	Tengerész
Hol szeretne élni?	Bárhol – a földön kívül
Kedvenc prózaírói?	Flaubert és Poe
Kedvenc költője?	Baudelaire
Kedvenc festői?	Botticelli és Moreau
Zeneszerzői?	Palestrina és Bach
Kedvenc hőse?	Szkobalev kapitány
Költött hőse?	Hamlet
Költött hősnője?	Rosalinde (Shakespeare: Ahogy tetszik)
Kedvenc étele, itala?	Az orosz konyha és a kávé
Mitől irtózik legjobban?	A dilettánsoktól
Kedvenc történelmi hőse?	Heródes
Milyen lelkiállapotban van most?	Szomorú és várakozó
Milyen hibák iránt a legelnézőbb?	A szabálytalan harmóniai lépések iránt
Jelszava?	Egyre feljebb!

(Hát ilyen kis távolságra világít csak a halhatatlanság csillaga? Debussy esküszik egy festőre – Gustave Moreau-ra gondolok –, s mi már a nevét se nagyon ismerjük. Hát Moreau-ról csak annyit, hogy az összes legendákkal ellentétesen, melyek Debussy impresszionista elkötelezettségéről szólnak, Claude választása nem Monet-ra és Renoirra, még csak nem is Manet-ra vagy Pissarróra esett, hanem arra az elfelejtett piktorra, aki Sámsont festette és Delilát, Európa elrablását és a holdfényben fürdő szfinxet, jeles akadémiai tudással, nagy kompozíciós készséggel – ami az impresszionistákra egyáltalán nem jellemző – olykor minuciózus, aprólékos technikával, csupa olyan adottsággal tehát, mely inkább a XVIII. század, mintsem a XX. század felé mutat. A lábjegyzetíró mintegy enyhítésül közli, hogy Moreau Rouault, Matisse és Marguet tanítómestere volt.

És ki légyen Szkobalev kapitány? Talán emlékszik még kedves olvasóm a Sipka-szorosra, amelyben minden csendes. Nos,

ennek a hágónak rettenthetetlen hőse a cári hadsereg legendás lovasa: Szkobalev. Delirium tremensben és hátgerincsorvadásban halt meg, ahogy egy gárdakapitányhoz illik.

Ennyit a londoni közjátékról és Szkobalev kapitányról.)

És most folytassuk a történetet ott, ahol abbahagytuk: nézzük meg, mi történt Gaby és Claude között.

A szemtanú, Gaby beszél (talán helyesebb, hogy a főszereplő), kereken fél évszázaddal az események után.

*

Az 1940-es évek derekán (a német megszállás idején) Pasteur Vallery-Radot professzor felhívást intézett a Figaro olvasóihoz, arra kérve őket, segítsenek a lappangó Debussy-relikviák összegyűjtésében. Vallery-Radot rengeteg levelet kapott, többek közt Forge-Neuve en Dordogne-ból. A feladó egy bizonyos Colaneri doktor volt, aki közölte a professzorral, hogy háztartásában, a doktor úr gyermekeinek gondozójaként, egy öreg hölgy él, aki néha egy bizonyos régi-régi kapcsolatról regél, mely őt szoros szálakkal fűzte Claude Debussyhez. Vallery-Radot azonnal elutazott az isten háta mögötti városkába, felkereste a doktort, aki bemutatta neki Madame Lhéryt, született Gaby Dupont-t. Pár kérdés, s a kérdésekre adott válaszok percek alatt meggyőzték, hogy az igazi Gabyval áll szemben. Tekintete még mindig jégkemény. Álla, talán mert a kegyetlen évek levéstek róla minden fölösleges húst, még erősebb. A nagy testből csak a paraszti csontozat maradt meg, mely itt-ott valósággal kibökte, feszítette a pergamenné sárgult bőrt.

– Hány éves ön, kedves Gabriella?

– A hetvenhetediket taposom.

– Jól emlékszik Claude Debussyre?

Gaby némi szünet után válaszolt:

– Miért kérdi?

– Debussy emlékeit és relikviáit keresem.

– Ellene, vagy mellette?

– Hogy érti ezt?

– Mert jó múltkoriban kerülgetett itt valami szélhámos, aki

azért turkál a szegény Claude múltjában, hogy minél jobban befeketítse.

– Én nem, kedves Gabriella . . .

– No jó. Hát akkor hadd hallom, mi érdekli?

– A Roger-ügy.

– Aha! Ez akkoriban sok embernek piszkálta a csőrét. Az a kis énekesnő egy közönséges polgári liba volt. Ha egyszer az én Claude-om ráemelte a szemét, akkor örülnie kellett volna a szerelemnek, mint ahogy kisgyerek örül a játékvasútnak. Mert olyan szerető, mint Claude, nem volt és nem lesz a világon soha többé. Ez mindig úgy ölelt, mintha nemcsak tőlem, hanem az élettől is búcsúzna. Tudja mi az az extázis? – Áh – Gaby asszony legyintett –, honnan is tudná . . . az extázis kitépi a szívedet, fojtogat, mint egy gyilkos, kigyújtja a nyomorult agyadat, közben azt érzed: most kellene meghalni, de ebben a minutában! Hát mit tudhatott erről az a kis ostoba tyúk! A szemtelen, arrogáns, fölgyűrűzött mamájával? . . . és ő maga, az énekesnői begyével, amit mindig úgy düllesztett ki, mintha egyes-egyedül csak neki adott volna a jóisten mellbimbókat. De hát ne szidjuk az istenadtát, hiszen ő is, mint ahogy az én drága, egyetlen Claude-om is, elment, örökre . . . Hát igen: hogyan is volt az a Roger-ügy? A leány édesanyja felkeresett, én tudtára adtam, hogy Claude a szeretőm, ő meg a képembe vágta, hogy a kedves lánya Claude eljegyzett menyasszonya. Istenem, mit is tehettem ebben a szörnyűséges helyzetben? Magamra kapok egy kabátot meg valami ócska kalapot, mert ilyenkor az ember olyan, mint egy eszelős . . . esztendők múlnak anélkül, hogy kalapot raknék a fejemre, de most azzal szöszmötöltem a tükör előtt, még két tűt is beledöftem, hogy szilárdan álljon a fejfedő a kontyomon. Volt nekem akkor egy barátnőm, hogy a föld vetné ki, ha ugyan befogadta egyáltalán halálában, egy bizonyos Lily Texier kisasszony. Ezt a kisasszony címzést csak gúnyolódásból mondom, mert bizony rossz kis ringyó volt az istenadta. Mindegy, a szomszéd utcában lakott, hát hozzá futottam át. Tudja, milyenek a nők. Mindig kell, hogy valamiféle bizalmasuk legyen. Hát nekem ez a Texier az volt. Otthon találtam. Elmondtam neki a dolgot. Néz rám, mint a hülyére. – Aztán te

ezt csak úgy lenyeled? – Mi mást tehetnék? – Tudod merre jár az a csirkefogó? – Miféle csirkefogóról beszélsz? – Hát arról a te drágalátos Claude Debussydről! – Azt mondta, Brüsszelbe utazik valamiféle előadás ügyében . . . – Címe megvan? – Meg hát! – Hát akkor sürgönyözünk neki: miféle disznóság ez? Mi van evvel a Roger kisasszonnyal? Sürgönyválaszt kérünk!

A sürgöny meg is érkezett, azt hiszem egy vagyonba került, mert annyi szöveg volt benne, mint egy kalendáriumban. Claude kimentette magát, s valami olyasfélét magyarázott, hogy az egész ügy csak egy rossz tréfa, ami úri körökben gyakori és szokásos mulatság.

Én csak lenyeltem volna a maszlagot, de a barátnőm, a Texier, az nem. Azt mondja: – És mi lenne, ha ezt a lepedőnyi sürgönyt megmutatnánk a méltóságos-nagyságos Roger kisasszonynak? – Csak nézek rá: – Mi a fenének mutogassuk? – Bízd csak rám! Ha ezt a sürgönyt meglátják, olyat ugranak, mintha gombostűt szúrtak volna a fenekükbe.

Persze én utálom az ilyesmit. Mindig is utáltam. Aztán mire jó az egész? . . . Ha egy férfi el akar menni, hadd menjen. Vagy visszajön, vagy nem. Az ember egy ideig sír utána, aztán elunja a sírást, és keres egy másikat. Én legalábbis így gondoltam, de Texier addig ügyeskedett, beszélt, érvelt, okoskodott, hogy végül is beadtam a derekamat. Együtt mentünk el a Roger hölgyekhez. Persze kiöltöztünk, mint a ministránsgyerekek az Úrjézus nevenapján. Hívattam egy kétfogatút, beleültünk és hajtattunk egyenesen a Rue Malesherbes-re. Inas nyit ajtót, de be se akar ereszteni. Én félretaszítom, nem mondom, kissé kíméletlenül, úgy, hogy a jóember a szemközti falon támaszkodik meg. Megyünk be egyenesen. Bent nagy zongoraszó, trillázás, éneklés, taps, de mindez csak olyan finom félhangon, mintha az egész ház üvegbura alatt lenne, mint azok a régi, kényes óraszerkezetek. A ház öreg úrnője már ismert engem, hisz járt nálam, az öregasszony most feláll, s elébem plántálja magát, de olyan dühösen ám, mint valami fúria: – Mit keres itt kisasszony? – Mit *is* . . . teszem magam, mintha most fundálnám ki, hogy mi is a teendőm. Mondom neki, bizonyos tempós késedelemmel: – Hoztam valamit, aminek nem hinném, hogy nagyon örülné-

nek . . . – A sürgönyt azon nyomban kitépi a kezemből. Előbb csak némán mozog a szája, aztán már olvas hangosan.

Hát így alaposan betettem az ajtót az én kedves Claude barátom előtt. Persze nagyon megbántam az egészet. Nem szokás mifelénk egy férfi után szaladgálni, aztán ha nősülni akar, hadd nősüljön. Dehát ez a Texier a fülembe duruzsolt, nem tudtam szabadulni tőle.

A látogatás után valahogy hazatértem, vagy inkább botorkáltam, mert gyötört a lelkiismeret-furdalás: gonosz dolgot cselekedtem. Szégyellni való dolgot. Elmúlt egy hét, Claude-nak se híre, se hamva. A harmadik héten üzent, eljön a holmijáért – már úgy értem a ruhaneműkért – mert új lakást keres. Valóban el is jött, hóna alatt egy kosár.

– Ez mi? – kérdem.

– Itt a sarkon egy állatkereskedés nyílt, vettem egy kis macskát.

– Aztán kinek?

– Hát kinek . . . neked.

– Mi az, macskát hozol magad helyett? Már úgy értem: te elköltözöl, a macska meg marad . . . ?

Hozzám lép, megcsókol jobbról, balról, aztán csak ennyit mond:

– Maradok én is.

Hát így kerültünk együvé megint.

Életem legnehezebb óráit éltem át. Claude nem zsörtölődött, soha egyetlen hangos szót nem szólt, csak kedvetlen volt, de halálosan.

Mondom neki: Miért nem dolgozol?

– Mit?

Erre persze nem tudtam válaszolni.

Másnap azt mondom:

– Ne ülj itthon, menj a barátaid közé.

Hallgatott rám, és lassan kóstolgatni kezdte ismét az éjszakai Párizst, s belezökkent a régi életébe. Hajnalban tért haza, délig aludt, aztán leült az íróasztalához, és dolgozott. Egyszer azt mondom neki: – Játszd le, amit írtál . . . húzódozik, mosolyog, aztán letelepszik a zongorához és valami bolondos kánkánt kez-

dett ütögetni. Csak nézek rá: – Ezt komponáltad? Ne tégy már bolonddá... – Honnan tudod, hogy nem én komponáltam? – Akkor értettem meg, hogy alig becsül többre holmi szelíd, ártatlan háziállatnál. Csak ránéztem: – Nagyon ostobának tartasz, Claude. Biztosan igazad van. De azért ennyire ostoba nem vagyok. Ha ilyen utcaszemetet írnál, talán nem is szeretnélek.

Láttam, meghökkent egy kicsit. Pár kiengesztelő szót mondott, de csak intettem: hagyd abba, nem érdekel, menj a barátaidhoz.

Claude-ot nem kellett nagyon rábeszélni.

Ment ő magától is.

Akkoriban kapták fel a Café Voltaire-t (a Place de l'Odéonon), itt gyülekeztek a Mercure de France munkatársai, többek közt egy Anatole France nevű író, aki nemcsak szóval tartotta a társaságot, hanem valósággal el is varázsolta környezetét. Barátainak az volt az érzése; mindent tud, ami emberi elmével egyáltalán felfogható. Kiderült, hogy mélyebben ismeri az antik világot, mint az antikvitás egyetemi professzorai, az aktuális politikát, mint az aktív politikusok, a művészetet legalább úgy, mint a műtörténészek, de beszélt ő az ókor perzsáiról és a középkori boszorkányperekről, Vatikánvárosról és Provence-ról, tábornokokról és szélhámosokról, aztán újra meg újra visszatért – úgy látszik ez volt az igazi vesszőparipája – a kis nyeszlett zsidócskához, a meghurcolt Dreyfus kapitányhoz. France szerint a Dreyfus-ügy aprócska pörsenésnek indult, amit az ország rossz orvosai kezeltek, mint a legrosszabb falusi felcserek vagy ostoba javasasszonyok, akik ráolvasást ajánlanak medicina helyett. A pörsenésből pokolvar, gyilkos gyulladás lett, s ma már az egész testet fenyegeti: az ország szívét, a nemzet szellemét, Franciaország agyát, egy modern állam idegrendszerét... Talán a gyógyító kés még segíthetne, de úgy látszik, senki sem meri megragadni a pengét. A Café Voltaire közönsége nagy odaadással hallgatta az előadást, majdnem olyan figyelemmel, ahogy egy kitűnő színielőadást hallgatunk, megborzongva a várbörtönök rémségeitől, igen, megborzadva hallgatták mindezt azzal a kellemes utóérzéssel, hogy az egész história na-

gyon messze zajlik, olyan csillagászati távolságban, hogy ez már az ügy realitását, hogy úgy mondjuk: valódiságát is megkérdőjelezi. Egy-egy sóhaj kijárt Dreyfus kapitánynak. Zord homlokráncolás is, de hát valószínű, hogy az egész rémhistória néhány nyughatatlan újságíró füllentése csupán, akik eseménytelen, unalmasan tántorgó évszázadunkban szenzációról akarnak gondoskodni, izgalomról, mely kissé megmozgatja petyhüdt polgári jóléttől érzéketlen idegrendszerünket.

– Valóban – mondta a Café Voltaire egyik törzsvendége, egy bizonyos Catulle Mendès úr –, milyen romantikátlan, milyen kifacsart, elhasznált citromhoz hasonlatos egész világunk .. hol vannak a régi, csodálatos kalandok, hol van a régi, szenvedélyes világ, mely ütközetet csinált egy színházi bemutatóból, és országos üggyé tett egy csinos szerelmi botrányt.

Catulle Mendès úr panasza nem volt egészen indokolt, hiszen annak a romantikus kornak szegénylegényei, akiket a kávéház márványasztalára könyökölve visszasóhajtott, szegények voltak és nyomorultak, Mendès úr viszont gazdag, mint egy Krőzus, körülrajongott, mint egy keleti fejedelem, és becsvágyó olyan mértékben, amely már egy csendesebb elmebéli vagy idegzeti eltorzulásnak is megfelel. Catulle Mendès e wagnerista világban a legnagyobb Wagner-hivő volt, a Dreyfus-ügy nyomán elburjánzott vad sovinizmus idején a legnagyobb soviniszta, az érzékeny parnasszista költők között a legérzékenyebb, legmagamutogatóbb.

Egy éjszaka átküldi a pincért Claude-hoz:

– Megtisztelne egy konyak erejéig?

Claude, mivel tudja, hogy a város leggazdagabb amatőrje invitálja meg, szép asszír fejének legfejedelmibb mozdulatával közli:

– Talán fáradjon át ön énhozzám.

Percek múltán már együtt ülnek, s a beszélgetés oly izgalmasnak bizonyul, hogy másnap, harmadnap megismétlődik. Catulle Mendès operaszöveget ír, és Claude Debussyt akarja megnyerni zeneszerzőnek. A librettó: Rodrigue et Chimène, Racine remekén alapult, de az anyag kezelése – legalábbis Mendès így nyilatkozik – teljesen eredeti, forrongóan modern, le-

leplezően aktuális és elragadóan költői. Mendès a szerencsés emberek közül való, akik példátlan rajongással tudnak beszélni önnön művükről és persze önmagukról. Mint elfogult szülő, aki mindig magával hordozza gyermekei arcmását pólyáskortól az egyetemi esztendőkig. Mendès úr is elhozza a kávéházba a nagyreményű mű kéziratát, s nem sokat törődve a Café Voltaire hangos csatazajával, fel is olvassa a kéziratot. Claude-ban a rendkívül igényes művész, a kissé bizalmatlan ember tiltakozik ugyan Mendès vad rohama ellen, de ki tud védekezni egy olyan szóorkán sodrában, amelynek zúgása során kiderül, hogy Mendèsnek zsebében van az egész Operaház igazgatótól a portásig, és persze az illetékes minisztérium is; a zsüritagok régi cimborái, hasonlóképpen a vezető énekesek, akik majd diadalra viszik a század egyik nagy művét, Catulle Mendès és Claude Debussy közös alkotását. Igen. Claude-ban berzenkedik valamiféle ellenállás, de Mendès fáradhatatlan: délelőtt a lakásajtón kopog, hozza az újabb kéziratíveket. Éjszaka felolvas, és hajnaltájt felvonultatja az illetékeseket, akik egyetlen szót sem ismernek még sem a szövegből, sem a zenéből – hogyan is ismernének, hiszen ez utóbbiból még egyetlen hang sincs –, de máris előlegezik teljes bizalmukat, odaadásukat, méghozzá – legalábbis Mendès szerint – teljesen önzetlenül. Claude azon veszi észre magát, hogy dolgozik. Sőt: meg is győzi magát arról, hogy ez a munka mindenképpen előnyös számára. Ebből nagy siker lesz, rengeteg pénz: egyszer s mindenkorra megszabadul gyötrő gondjaitól. Erre pedig annál is inkább szüksége van, mert Pierre Louÿs mint mecénás nem sokat jelent már – sikerült maradéktalanul elszórnia a vagyonát. A kis, púpos Bailly – fizetésképtelenség előtt áll; mindent elkövetett ugyanis, hogy pénzes vevőit szétugrassa, kizárólag lyukas zsebű művészpalántákat gyűjtve maga köré. Mendès, mint a nagyon gazdag ember általában, anyagi ügyekben rendkívül óvatos. Tehát csak ködös ígéretekkel, célzásokkal és titokzatos szemhunyorításokkal fizeti ki Claude-ot, anélkül hogy egyetlen fillérrel is segítené. A jó Gaby ismét elindul a zálogház felé, megvívja zord csatáit a becsüsökkel, alkudozik a piacon, kacérkodik a

sarki fűszeressel, aki fogcsikorgatva, de mégiscsak tovább hitelez.

Aztán jön a csoda.

Godet megérkezik Londonból. Persze első útja Claude-hoz vezet.

– Hartmann nem jelentkezett nálad?

– Ezt a nevet most hallom először.

– Pedig letárgyaltam vele az egész ügyet. Neve: Georges Hartmann. Zeneműkiadó. Van egy pár régi embere – öreg muzsikusok, akik már megették kenyerük javát – most fiatal zeneszerzőket verbuvál. Kint járt Londonban. Körülnézett ott is. Sikertelenül. Én téged ajánlottalak. Mondom neki: – Maga szaladgál a világban, mikor Párizsban várja a főnyeremény! – Nevetve kérdezi: – És ki légyen az a főnyeremény? – Claude Debussy!

Claude kedvetlenül vonogatja a vállát:

– Nem írt, nem üzent . . . úgy látszik fütyül rám.

– Akkor elmegyünk hozzá hivatlanul, kéretlenül.

– Gyűlölöm a tolakodást.

– Én is, kedves Claude, de egy tülekedő világban mi mást tehetünk: tülekedünk mi is.

*

Még aznap felkeresték Hartmannt.

Szép, világos irodahelyiség. A falakon öreg metszetek és néhány arckép: a francia zene panteonja – Rameau, Lully, Couperin, Méhul, Adam, Gounod s néhány még élő muzsikus arcmása.

Claude nehezen barátkozik.

De Hartmann meghódítja egyetlen rohammal, mert a ritka vállalkozók közül való, akik szerelmesek a mesterségükbe. Nem beszélt fennkölt zenei eszmékről, sem a francia kultúra világhatalmáról. Nem akart egy próféta szerepében tetszelegni, és nem rejtette véka alá pillanatig sem, hogy szeretne minél több pénzt csinálni részint a maga, részint – ő csak így mondta – emberei számára. Ebben a fogalomban – embereim – benne

volt a nyomdász és a zeneszerző, a hangjegyet metsző rézkarcoló s a főkönyvelő csakúgy, mint a családtagok, akiknek érdekeltségük volt a Hartmann-cégben. És hogy tudott beszélni papirosból, új hangjegytípusokról, s arról az óriási gépezetről, amely a kottákat szétviszi a világba, odarakja a tanuló gyerkőcök zongorájára, a világhírű karmesterek pulpitusára, elhelyezi a kirakatokba, a kis vidéki városok hangjegyboltjaiba, elviszi mindenüvé, mint egy csodálatos érrendszer, mely a vérkeringésből a legapróbb hajszáleret sem hagyja ki.

És Hartmannban volt valamiféle kedves, gyermekes tisztelet a művész iránt. Az is lehet: elvetélt művész maga is. Talán arról álmodott gyermekkorában, hogy a hegedű szép, engedelmes testét odaszorítja az álla alá, s megsimogatja vonójával, gyönyörűségére önmagának, talán a hangszernek is, és egész biztosan – a közönségnek. Ebből az álomból csak az üzlet, a nyomdagép, s a hófehér papirosra nyomtatott kottafejek maradtak. Meg a szerelem. Mely lángoló szenvedélyből komoly házassággá, illetve üzletté érett.

A megállapodás percek alatt elkészült.

– Az ezután írandó műveit mi adjuk ki, kedves uram. A régebbieket, melyek már nyomtatásban napvilágot láttak, majd lassan visszavásároljuk a kiadótól. Évi hatezer frank előleget folyósítok önnek – ez úgy tudom, megfelel a Római díj összegének (duplája – a szerk.) –, év végén aztán elszámolunk. Ha szorgalmas lesz, drága mester, akkor én tartozom majd magának. Ha lustálkodik, akkor sajnos, ön fogja adósságba verni magát.

*

Ez bizony óriási szerencse.

Vége a gyötrelmes kölcsönöknek, a zálogházi sétáknak, az óvatos kerülőknek (azokat az üzleteket kell kikerülnie, ahol már túlságosan felgyülemlett az adósság), vége a háziúrnál tett alázatos látogatásoknak – ez Gaby feladata ugyan, de így is megalázó –, és vége az apró, megalázó, pimasz kis gondoknak, amelyek néha gyötrelmesebbek, mint a nagy, sorsformáló tragé-

diák. Vége a gyűlölt piszton- és oboa-átiratoknak, gyűlölt zeneszerzők gyűlölt műveiből.

De Catulle Mendèstől egykönnyen nem szabadulhat. Most már nemcsak a librettó kéziratát hozza, hanem csodálatos intelmeket is hangoztat, a leendő opera dramaturgiájára vonatkozóan: „A módszer – Wagneré. Tőle vesszük át a Leitmotivot is. A tartalom: francia. Az a csodálatos gall lendület, mely nem ismer akadályt, lehetetlenséget, amely arra született, hogy meghódítsa az egész világot. A zene óriási katlan, melyben ott forr, izzik, bugyborékol a színpadi dráma visszhangja. Örökmozgó – miként az élet. Örökkön zsong, mint a tenger vagy az őserdő. Örökszépségű, mint a csillagos ég. Mámora is örök – mint a szerelemé. A dráma pedig olyan, mint egy hegyoldalon lefelé száguldó szikladarab: egyre gyorsabb, és mégis egyre súlyosabb! És megállíthatatlan, míg csak el nem érte végzete és célja mélypontját..."

Claude enyhe gyomorémelygést érez e szónoklatok hallatára. Tulajdonképp miért csinálja mindezt? Mi szüksége van erre a futóbolondra, akinek minden szava, gondolata, gesztusa merő ellentéte az ő szavainak, gondolatainak és gesztusainak? Miért nem szabadul ettől a rettenetes zenei kényszerzubbonytól? Mert Mendèstől nem lehet szabadulni. Vagy személyesen jön, vagy egy barátját küldi, levelet ír, kézirat-korrekciót, egy énekest meneszt Claude-hoz, aki már az iránt érdeklődik, hogy a tenorszólam milyen fekvésű, és hogy az áriacsúcsokban vajon elég-e egy b, vagy szükség van a magas c-re is?

Valahogy otthon is megromlott a légkör.

Úgy látszik, Gaby nem érzi magát elég erősnek a Claude-dal vívott küzdelemben. Segítséget hív. Most már Lily Texier ott van nap mint nap. Mondhatnók így is: reggeltől estig.

Talán adjuk vissza a szót megint az öreg Gabynak, akit Vallery-Radot professzor még jónéhányszor meglátogatott:

– Lily már reggel átjött, s azzal kezdte a napot, hogy áskálódott Claude ellen. Azt mondja: Mit akarsz te ettől az éhenkórász muzsikustól...? – Fenét éhenkórász! Egész szépen keres. Ha nem vásárolna össze minden ócska kacatot, még pénze is lehetne a takarékban... – Ha nem vásárolna, ha nem köny-

nyelműsködne, ha nem szórná a pénzt. De igenis szórja, mint az elmeháborodott... Hát így locsogott ez a Texier reggeltől estig, és csak ette a májamat, hogy már egészen belebetegedtem. Egyszer meg is kérdeztetm tőle: – Mondd csak, te Lily, mit akarsz te ettől az én Claude-omtól? Nem bántott az téged sohasem. Aztán mégis csak a ház gazdája, nem illik, hogy így ármánykodj ellene!

Lily csak épp elmegy, jön Claude.

– Elment már a barátnőd?

– El.

– Ha ez így megy tovább, haza sem jövök. Utálom, hogy mindig hármasban vagyunk.

– Eddig nem is mondtad. Mondd meg neki is!

– A te barátnőd. Ezt neked kell elintézned vele.

– Mi a kifogásod ellene?

– Semmi és minden. Nem szeretem a hangját. Nem szeretem a bizalmaskodó mosolyát. Ő már előre tudja, hogy te mit kérdezel, és néha az az érzésem, eleve tisztában van az én feleletemmel is. Nem szeretem, ahogy rákönyököl az asztalra. Nem szeretem, hogy felhúzza a szoknyáját, és a lábikráját mutogatja. Nem szeretem a kibomló kontyát, mert irtózom a női hajszálaktól. Szóval: nem szeretem és nem szeretem!

Hát így vívódtak ezek velem. Egymást szidták, de rajtam keresztül. Néha már azt hittem, megbolondulok. Mondom a Texiernek:

– Te, most egy darabig ne gyere hozzám...

– Ugyan miért?

– Claude rettenetesen ideges. Csapkod, káromkodik – nem kell ehhez tanú, elég, ha én végigszenvedem.

– Hazudsz! Úgy hazudsz, hogy még bele is pirulsz. Ezt Claude mondta. Szinte hallom: kergesd el már ezt a lányt, látni se tudom. Ha megteszed, olyan leszel, mint az alázatos eb – arra szaladsz, amerről a gazdád füttye szól. Aztán magadra vess, ha Claude bolondot csinál belőled. Rászolgáltál alaposan.

Hát nem kergettem el Lilyt, sőt jobban ragaszkodtam hozzá, mint valaha, mert magam is úgy gondoltam, Claude nem a ba-

rátnőm ellen áskálódik, hanem engem akar letörni, megfosztva ettől az utolsó segítségtől is.

De hát Claude fújta ám a magáét. Két tűz közé kerültem.

Azt mondom nekik egy nap:

– Gyerekek, én nem bírom az alakoskodást. Valami van köztetek, amit én sehogy sem tudok kibogozni. Hát én most elszaladok egy kicsit, maradjatok magatokra, és beszéljétek meg ezt az egész keserves históriát. Magyarázkodjatok ki, vagy vesszetek össze végképp. Nekem ebből elég!

Így cselekedtem. Talán bolondság volt, talán bölcsesség, fene sem tudja már ennyi évtized távolságából. Most már mindegy. Halottak mind a ketten, csak én maradtam meg, pedig isten engem úgy segéljen, mindent elkövettem, hogy utánuk menjek én is. Mára talán elég a meséből. Jöjjön professzor úr újra, majd megmutatom a hozzám intézett leveleket, s egy kéziratot, ami a legszentebb számomra. Őrzöm és szeretném, ha velem temetnék el: *Egy faun délutánja.*

EGY FAUN DÉLUTÁNJA

Faun, az ábránd a kék hideg szemből kicsap
Mint a legszüzebbnek zokogó könnypatakja;
Másik, merő sóhaj, miféle kontraposztja
Mint forró nap szele bozontos gyapjadon?
De nem! az ernyedés a rekkenő napon
Hőséggel fojtja meg a friss reggelt, ha lángol,
Többé víz nem csobog, csak az én fuvolámból
Az ütem öntözte ligetben? egyedül
A szél siet, s lebel a két sípon kívül,
Míg szerteszáll a hang a tűz-záporú tájon,
A mozdulatlan és redőtlen láthatáron,
A víg, nyilvánvaló, művészi lebelet,
Az iblet, mely az égbe visszasiet.

Robanok, lábamnál nyugalmasan beszélnek
(Aléltan a rossztól, hogy párban fekszenek)
Alvó nők, lágy karjuk egymásra tekereg;
szét se bontva rablom el őket, fel a bércre
Szállok mit megvet a léha lomb-árny sötétje,
Rózsákkal szikkasztok minden más illatot;
S játékunk hunyjon el, kötve múlt napot . . .

(Mallarmé: Egy faun délutánja;
részletek Weöres Sándor fordításából)

Mindenekelőtt köszöntsük Godet urat, aki majd egy évi távollét után visszatért Londonból. Megházasodott, lelkes diákarca kissé megtelt, viselkedése méltóságteljessé lett, de mindez nem változtatott alaptermészetén, melyet egyetlen szóval jellemezhetünk csupán: hűség. Változatlanul és rendíthetetlenül ragaszkodott Claude-hoz.

Az iménti versidézet, amely úgy tetszik, teljesen indokolatlanul tolakszik a történet sorai közé, a versidézet szintén egyik éjszakai kirándulásuk – nincs jobb szó rá – kísérőzenéje. A kávéházi éjszakákról már beszéltünk, de talán nem említettük még a *magán-összejöveteleket*. Szerda esténként a Rue Rembrandton gyülekezett a társaság, Pierre Louÿs otthonában. A szombati nap a költőé, Herediáé, ő a Rue Balzacban lakik, olyan tárgyak között, amelyek inkább egy komor remetére, mintsem egy párizsi költőre emlékeztettek. Az egyik falon óriás, durván összeácsolt kereszt. A korpusz olyan megkínzott, hogy érzékenyebb ember rá sem merte emelni a szemét. E keresztényi látvány ellensúlyozásaképpen a szemközti sarokban erősen megcsonkított Bacchus-szobor, a szesz és mámor önkívületében, amely hasonlóvá tette a pogány istenséget a megfeszítetthez. A hétfői összejöveteleket a Polignac család egyik rezidenciájában tartották meg, mely arról volt nevezetes, hogy a házigazda, Polignac herceg viselkedett a legalázatosabban, viszont gőgösek voltak a költők, akik csak így tudták ellensúlyozni a palota mérhetetlen arany-ezüst kincseinek, félévezredes goblenjeinek és cseppkőzuhatagként káprázta tó csillárjainak nyomasztó jelenlétét. Mindezen találkozók jelentéktelenné váltak a keddi összejövetelek fénye, varázslata mellett. Kedden ugyanis – és ez

indokolja előbbi terjedelmes versidézetünket – Mallarmé szerény, mondhatnók szegényes otthonában találkoztak a jóbarátok. De hát adjuk át a szót Godet-nek, aki majd a bennfentes biztonságával kalauzol bennünket az este hősei és eseményei között.

Néhány lap Godet naplójából:

Ezen a szép, illatozó tavaszi estén fölkerestük Mallarmé urat, azzal az elhatározással, hogy elnyerjük engedélyét: Claude szeretné megzenésíteni az Egy faun délutánját. *Barátom elhatározása lassan bontakozott ki, amiben közrejátszott az is, hogy a költeménynek több bírálója és ellenlábasa volt, mint elismerője. Nemigen akarták közölni sem, úgyhogy a költő fénymásolatokat készíttetett a kéziratról, s így küldte el a művet legbizalmasabb barátainak. Claude általában nehezen határozott, mert rendkívül élesen bírálta minden egyes hangjegyét. Hozzá kell tennem: mielőtt még a kottapapírboz ült volna, már akkor aggályoskodott, úgyannyira, hogy a papiros néha hetekig-hónapokig várt, míg az első kottasorok benépesültek. Claude először arra gondolt, hogy egy koncert keretében idősb Coquelin, a színész mondja el majd a verset s ezt előzi meg a zenemű, melynek eredeti címe és formája:* Prélude, interludes et paraphrase finale pour l'après-midi d'un faune; *tehát előjáték, közjáték, és befejező parafrázis a Faun délutánjához. Töredelmesen be kell vallanom, hogy barátomat igyekeztem megingatni elhatározásában, olyan indoklással, amit ma már restellek egy kicsit:*

– A vers érthetetlen!

Debussy rám emelte a tekintetét:

– Vagy talán mi nem vagyunk elég értelmesek a vershez!

Claude közbevetése zavarba hozott.

Úgy vagyok Mallarméval, mint ifjúkorom latin olvasmányaival... Mire fáradságosan összerakom a szó-gondolat-mondat mozaikokat, mire megtalálom a rejtvény kulcsát, addigra elillan az egész költemény bája.

Én pedig azt mondom – felete Claude –, hogy a költészetnek csakúgy, mint a zenének, hermetikus, tehát titkos tudománynak kellene lennie, melyet nehéz, szinte áttörhetetlen interpretálási

törvények öveznek, elbátortalanítva az embernyájat, mely úgy akarja használni a költészetet és zenét, mint ahogy a zsebkendőjét, a sétabotját, vagy a kalapját használja. Igen, Mallarmé akadályokat állít az olvasó elé, kapcsolódva az én tervemhez: egy ezoterikus társaság megalapítását illetőleg, egy társaságét, mely a legfinomabb elmék gyülekezőhelye, a legtisztább remekművek meghallgatása és megvitatása céljából. Meg kell értenie, kedves Godet, hogy a művész a modern civilizációban mindig olyan lény lesz, akinek hasznosságát csak a halála után fedezik fel. Akkor viszont őt is, művét is elborítja a spekuláció... Nos, érti már, miért védekezik a költő? Hogy kivonja magát a jelen piaci lármájából, és hogy megnehezítse az eljövendő korok spekulánsainak sikerét.

Ez a párbeszéd volt előjátéka a Mallarméné tett látogatásnak. A költő, aki egyébként mint nyelvtanár kereste kenyerét (előbb Avignonban, majd Párizsban, végigkínlódva a lycée Condorcet, a lycée Janson-de-Saly, majd a collége Rollin gyötrelmes leckeóráit), a poéta ez idő tájt ötvenesztendős volt, s valami boldog borzongással eszmélt rá, hogy évtizedek teljes sikertelensége után lassan mégis csak fölfedezik, legalábbis azok a költők, gondolkodók, tudósok, akik elég bátrak és erősek voltak ahhoz, hogy Mallarmé költészetének fárasztó meredekeit megjárják. Ezeken a keddi estéken mindössze nyolc-tíz vendég volt jelen. Félreértés ne essék, ebben nem volt semmi szerepe a válogató gőgnek. Mallarmé szobája olyan kicsi volt, hogy abban mindössze egy kerek asztal fért el, körülötte nyolc-tíz szék a vendégeknek, s egy üres hely: itt állt, a barna cserépkályhának támaszkodva a házigazda, aki bámulatos folyamatossággal beszélt, soha, egyetlen másodpercet sem hagyva a közbeszólónak vagy vitapartnernek; lenyűgöző képessége volt ahhoz, hogy ő maga képviselje az állítást és a cáfolatot, egy bizonyos vélemény bal- és jobbszárnyát, tehát mindazt a dialektikát, amihez legalább két személyre volna szüksége. Nos, ezen az esten Claude Debussy kérése volt műsoron, s ebből indult ki a Mallarmé-„szimfónia", amelynek ő volt a zeneköltője, zenekara, librettistája, karmestere, hallgatósága, kritikusa és rajongója is. A költő azt fejtegette, hogy a zenének és irodalomnak

nincs szüksége arra, hogy megtalálja a házasság, az összeforrás, a hiánytalan és tökéletes egyesülés lehetőségeit, hiszen az már kezdettől fogva megvolt, csak egy beteg civilizáció vághatta el a finom ér- és idegrendszert, mely e kettős és mégis egységes testet valaha összekötötte; mert miféle vers az, amelyet nem jár át a zene olyan módon, ahogy egy kertet átfűt a napsugár, átjár az illat és meghint csodálatos ragyogással a hajnali harmat gyémántesője. És ugyan miféle zene az, mely mögül nem tekint rád a költő mély pillantása, azé az emberé, aki egyetlenegy dologban hisz: magában az emberben, aki erőtlen és végtelenül erős, aki titkok között jár, s csak azért fejti meg e roppant kérdőjeleket, hogy új és új titkokkal ékesítse létünk csodálatos labirintusát. Ha valaki arra kér, hogy költészetemet zenével egészítse ki – mondotta Mallarmé – úgy kell válaszolnom, mint az atya, aki hosszú-hosszú távollét után megpillantja tékozló fiát: – Íme, hát visszajöttél. Itt melegszel a keblemen, csókjaimat kéred, meg azt, hogy nyújtsam mindkét kezemet, mellyel valaha gyermekkorodban megáldottalak; íme, most áldásomat megújítom . . .

Mindezen költői beszéd végeredményben engedélyadás volt, amivel Claude Debussy barátom élt is, rendkívüli műgonddal teremtve meg a Faun délutánjának zenei visszhangját. Dehát egyelőre ott vagyunk még a kerekasztal mellett. Mi megigézetten ülünk, Mallarmé pedig hátát a cserépkályhának vetve szinte megállás nélkül beszél, meglepve valamennyiünket elméje kifogyhatatlan gazdagságával, s a csodálatos szervezettel, mely a szív és tüdő ilyen erőfeszítésére képes.

Voltaképpen csak azt szövöm tovább – mondotta a költő – amit nagyszerű barátom, Paul Verlaine már feltett a guzsajra, hiszen ő a legnagyobb muzsikus minden költők között, s ő a legnagyobb költő, aki valaha a zene hárfáját megérintette. Ő egyben jó példa arra is, hogy az igazi költő élete is merész, sosem hallott poémává válik. E szárnyaszegett, kimerült, javarészt vak világban, mely már nem bízik érzékszerveiben, s nem bízik egyetlen egészséges ösztönében, érzékiségében sem, ennek a hanyatló, s félig-meddig már eltemetett világnak ő mutatja meg, hogyan hangolhatók fel egy nagyszerű élet húrjai: lám,

majdnem öl, s majdnem megöletik... Szerelmet kér, szerelmet ad, olykor már túlnyúlva a hétköznapi szexuson, ráeszmélve, hogy a legmélyebb és legigazibb erotika sem kötődik a nemekhez; nemekfeletti, mint ahogy a zene is minden hangszert megkeres, minden lehetőséget arra, hogy a legtisztább harmóniát váltsa a gyönyörűségesen mérgezett disszonanciákkal. Erkölcseinket nem a karhatalom rendelkezései szabályozzák. És még csak nem is pimasz tintafalók, akik szótárunk nagy részét megsemmisítésre ítélik, mondván: ez mind megannyi erkölcstelenség, s a szótárnak csak azt a részét engedélyezik, melyet az államfő, az összes miniszterek és rendőri hatóságok jóváhagytak. Itt szeretném megemlíteni – mondotta Mallarmé – hogy egy kiváló kollegám (akivel egyébként sok vitánk volt, s az igazság – mi tagadás – nem mindig a mi oldalunkra billent), egyik kollegánk, Emile Zola, a földről és parasztjainkról írt, nem tagadva, hogy ezek az emberek a föld és állatok közelében élve, néha hasonlóvá válnak a humuszhoz, melyet nemcsak a munka és a mag, hanem a trágya is termékenyít, és hasonlóvá válnak az állathoz, melyeket robotjuk során nemcsak az ostor hajt, hanem valami megmagyarázhatatlan és megindító ember-állat testvériség is. Zola urat ezen szép bátorságáért holmi firkászok megtámadták, s mintegy kirekesztették őt a francia irodalom teljességéből. Íme az erkölcsbírák nevei: Paul Bonnetain, J. H. Rosny, Lucien Descaves, Paul Margueritte és Gustave Guiches. Ámbár a mi keddi összejöveteleinknek az a híre, hogy eltávolodunk az élő valóságtól, és a képzelet fellegvárába menekülünk, rossz hírünk szerint felhőlovasok vagyunk és mámorkergetők, mégis szeretném leszögezni – mondotta Mallarmé –, hogy mi teljes erőinkkel, egész szívünkkel és lelkesedésünkkel Zola úr mellé állunk, s arra kérjük barátainkat: álljanak ők is mellé...

Hazafelé menet Claude-ot a Faun délutánja foglalkoztatta ismét: vajon próbálkozhat-e holmi ortodox kísérlettel: háromtételes szimfónia – csakúgy mint Mozart, Haydn és Beethoven idején? Tehát újra csak a gyors és lassú tételek banális váltakozása. És újra csak fő- és melléktémák, melyeken elkérődzik a zeneszerző, mint derék, békés szarvasmarháink a takarmányon.

Megint expozíció, feldolgozás, reexpozíció és coda. Pontosan a százéves minták szerint . . .

Másnap együtt.

Azt mondja: – elvetette a három tételt. Egyetlen zenei tömböt farag, de az aztán masszív lesz és megbonthatatlan.

Aztán eltelik egy hét, nem szól egyetlen szót sem a kompozícióról. Sejtem, hogy szokása szerint, mielőtt még odaült volna az íróasztalhoz, máris aggályoskodik: vajon belekezdjen-e a munkába egyáltalán?

Kérdezni nem szabad. Vagy megnyilatkozik magától, vagy hallgat, elutasítva minden érdeklődést.

Aztán egy éjszakai sétán monologizálni kezd:

– Már felötlött bennem néhány dallam és a hangszerelés is: három fuvola, két oboa, angolkürt, kettőzött klarinét, fagott, pisztonok, hárfák, no meg a szokásos vonóskórus. Csak a vers, vagy ha úgy tetszik, a zenemű tartalmával nem vagyok még teljesen tisztában. Mintha egy ködös tájon járnék, mely csalóka perspektíváival szakadék felé vezet . . . Ködös táj: csak sejtem hajlatait, színeit, zenéjét és flóráját, de nem látom elég tisztán ahhoz, hogy le is fessem.

Azt hiszem, később Mallarméhoz fordult, aki viszont kitért a kérdezősködés elől. Végül Claude maga jött rá a talányos vers nyitjára: a Faun maga a költő, aki eggyé olvadva a világgal, maga is részese köveknek, fáknak, csobogó vizeknek és napfényben izzó fenyérnek . . . A Faun, a világot szemlélve, szemléli önmagát is: vajon a mohos kő azonos-e istenemberi testével? Erdő és bozót – bozontos hajával? A szél, a füttyentgető, majd harsányan kiáltó szél és a Faun kettős fuvolája nem egyazon isten munkája-e? Ebben a különös képben, melynek kettős tükrözése eget és földet, istent és embert, halandót és halhatatlant egyszerre mutat, e kápráztató és mégis vonzó képben két nőalak tűnik fel: összefonódva, álomittasan, szerelmet kínálva, de taszítva is, hiszen bűnös ölelkezésük nemcsak hívja, de riasztja is a kecskelábú emberistent. A Faun óriás két markába fogja a pihegő asszonytesteket, s rohan velük fel a szélmarta hegycsúcsra . . . Aztán – ez minden álomkép sorsa – a

két asszonyalak párává válik, már csak emlékük él. Illatuk. S egy szétfoszló árnyék, ami pillanatig még ott remeg füvek és virágok bársonyágyán.

*

Az alkotó munka – mindig titok marad... Hogyan küzdött Claude az anyaggal és eszmével, hangszerekkel és költői tartalommal, ezt a legjobb barát sem tudja felderíteni. Annál inkább az eseményeket, melyeknek nemcsak tanúja, de bízvást mondhatom, részese is voltam.

Talán legfontosabb: a szakítás, vagy legalábbis az elhidegülés Catulle Mendèsszel. Már hetek óta tervezték, hogy bemutatják a társaságnak közös operájukat. Claude valamiféle kifogással mindig elodázta a bemutatót. Kezdett a dolog kínossá válni. Catulle epés megjegyzéseket tett, amelyekre Claude hasonló csípős szavakkal felelt. Gyűlölöm az összetűzést, különösen barátok között. Egy alkalommal – kettesben tartottunk hazafelé, szállásom ugyanis Claude lakásának közelében volt, nekiszegeztem a kérdést:

– Mi van ezzel a szerencsétlen operával?

– A partitúra kész. Néhány oldal hiányzik csupán. Vagy talán annyi sem. De én ezt a vezérkönyvet gyűlölöm. Ez megalkuvás és jellemtelenség. Ha ezt a vezérkönyvet kiadom a kezemből: végem. Belépek azoknak a becstelen forradalmároknak a sorába, akik ifjúkorukban teli tüdőből üvöltözték: szabadság és forradalom! De mikor elérnek oda, ahol már érett fővel és leszűrt tudással szolgálhatnák a művészi igazság ügyét, akkor a pénztárfiókra sandítanak, a rangra, a becsületrendre, az Akadémia zöld frakkjára, mert a zene már egyáltalán nem fontos, csak a pénz, a nyomorult pénz, ami újra és újra megaláz...

Megkérdeztem tőle:

– Tanácsot kér tőlem? Ahhoz hallanom kellene a muzsikát.

Claude – mostanáig az utcasarkon álldogáltunk – lassan elindult, aztán csak úgy menetközben vetette felém:

– Drága barátom, ez az egyetlen művem, amit nem mutatok meg magának. Kiábrándítsam magamból? Rájöjjön, hogy csu-

pa közhelyet halmoztam egymásra? Wagnertől kölcsönzött közhelyeket, melyeket nem bocsátana meg a kezdet kezdetén álló ifjú Római díjasnak sem?

– Akkor hogyan adjak tanácsot?

– Tulajdonképp tanácsra nincs szükségem, csak egy tiszta, nemes főre, mely rábólint elhatározásomra: én a Catulle Mendèsszel írt kéziratot megsemmisítem.

– Halálos ellenséget szerez.

Claude megállt ismét, fölszegte a fejét, szép metszésű arcát szinte odanyújtva a csillagfénynek:

– Mindegy. Vállalom azt is. És esküvel fogadom, hogy ezt a kéziratot soha ki nem adom a kezemből. S ha valami kísértés meglátogatna mégis – pénz, rang, hírnév képében –, akkor igenis végrehajtom az ítéletet, és tűzbe dobom a sok sivár, kiszikkadt papirost, amelybe annyi munkámat öltem bele. A drága Hugo, vagy az öreg Dumas így mondaná: végső veszélyben megsemmisítem gyalázatom gyermekét.

*

A Faun még mindig szunnyad, de egész sor más esemény kárpótol e késedelemért. Minap itt járt Ysaÿe, s magával hozta vonósnégyese tagjait: Crickboom, Van Hout és Jacob urakat. Megtanulták Claude első és egyetlen kvartettjét, s most egy házibemutatón eljátszották a társaságnak. Ez életem egyik legtanulságosabb előadása volt. Mindenekelőtt le kell szögeznem, hogy Claude-ot valamiféle asszonyos puhasággal vádolják, ahogy az angol mondja: catlike-természettel. Nos, a vonósnégyes első ütemei (Animé et très decidé) meggyőzhetik a hallgatót arról, hogy ez a „cat" tigriskörmöket rejteget. A nagyszerű fríg dallam duzzad az erőtől, a méltóságtól: vésővel metszették ki, méghozzá szilárd, szikravető márványból. És micsoda szellem, ha úgy tetszik: ötletgazdaság, anogy Claude megkerüli a klasszikusok tematikus továbbfejlesztését, s a témát mégsem ejti el sohasem, mint az a bizonyos francia piktor, aki katedrálisát más és más napszakok fényében fürdette meg, ő is, a zene más és más fényeit vet rá a dallamra – a hajnal rózsaszínét, a dél ke-

gyetlen izzását, a délután borongó árnyait, s az aláereszkedő alkony még utolszor fellobbanó visszfényét. Ez az asszonyosan puha zeneköltő a Scherzóban (Assez vif et bien rythmé) a legálmosabb konzervatívot is meghódította a modern zene számára. Mi is ez? Pillanatnyi gondolkodás után már kész is a megfejtés – ez a gamelán zene visszhangja. A surrogó, lüktető doboké. A sóhajtozó húros hangszereké, a körömheggyel kitépett pizzicatóké, melyeket a nagyszerű maláji zenészek olyan virtuozitással rögtönöztek, hogy azt hittük, e csodának európai zenész a közelébe sem kerülhet. És most íme, itt a gamelán! Igaz, európai ruhát öltött, s talán kissé rafináltabb, mint azok a távol-keleti muzsikusok, akik istentiszteletet mutatnak be muzsikálásuk során. És felejthetetlen a kvartett harmadik tétele (Andantino doucement expressif), amelynek – ha elmondható volna egyáltalán – így fogalmaznám meg a tartalmát: egy istentelen ember istenkeresése. Imádság, amit egy gyakorlatlan száj mond el, egy lélek, aki még sosem imádkozott. Magábaszállás és megtisztulás. A csend zenéje és a léleké. Oly tisztán és oly megrendítően, amilyen tisztaságot csak a természet ismer, a szemérmes-szemérmetlen, a bűnös-bűntelen természet. És végül a zárótétel (Très modéré; Très mouvementé et avec passion). A megtalált önbecsülés. A nehéz küzdelemben meghódított életöröm. Ez már nem az ifjúság zenéje, hanem az érett férfié. Ismeri erejét, képessége határait. Lassan nyiladozó felismerés – a végtelen hív, legyen benned bátorság, hogy a kihívást el is fogadd.

*

Egy remekművel ismerkedtem meg Ysaÿe mester és együttese jóvoltából, s megszilárdult bennem a meggyőződés, hogy Claude barátom a század egyik legjelentősebb művésze, de talán az sem túlzás, ha azt mondom: a legjelentősebb. Ezt a gondolatot mintegy kiegészíti egy másik felfedezésem: Debussy a hagyományos hangszereket használja. De az instrumentumok használata nem hagyományos. A hegedűsnek mintegy újra kell tanulnia a hegedülés művészetét, mert ehhez a műhöz a régi

fogások nem elegendők. Nagyon bántana, ha tudálékossággal vádolnának, de higgyék el, minthogy közvetlen közelről figyeltem az előadást, bátran elmondhatom – más az ujjrend, más a vonóhúzás, más értelme van a pizzicatónak és újfajta remegése a vibratónak . . . De áll ez a csellóra is, s a brácsára nemkülönben; mert dallam szól itt is (méghozzá milyen megejtő melódia), de a Debussy műnél másképp kell formálni a dallamot is: légy szenvedélyes, de azzal a fenntartással, ahogyan a modern ember mintegy idézőjelbe teszi szenvedélyeit. A dallamtól se félj, de vigyázz, ha egy dallamcsúcsot elérsz, tartsd magad szilárdan, s át ne bukj a hegy túlsó oldalára, mert érzelgős-nevetséges szakadékban találod magad. Míg az Ysaÿe kvartettet hallgattam, rá kellett eszmélnem, hogy egy művészeti forradalom az eszközök, a technika, a gyakorlati értelemben vett muzsikálás forradalmát is jelenti. Mai zenélést, amit élesen el kell választani a tegnaptól. S ha ezt az újféle modust nem tudod megtanulni, a modern zenéhez hozzá se nyúlj, mert hamis lesz minden hangsúlyod, akcentusod, belebotlasz a ritmusba, elfulladsz dalolás közben, rosszul megtanult idegen nyelven beszélsz, amelynek tanulását már ott elvétetted, mikor az első szótárat vetted a kezedbe.

*

Később Franck nagyon érdekesen méltatta Claude kvartettjét:

– *C'est dè la musique sur les pointes d'aiguilles! Ez muzsika a tű hegyén!*

Mások viszont – egyebet aligha vethettek Claude szemére – azzal vádolták a zeneszerzőt, hogy éppen a derék Franck muzsikájából indult ki. Lehet. Sőt, igen valószínű. Hiszen atya nélkül ritkán nemződnek gyermekek. Igaz, Claude tanult César Franckról. De hányan tanultak Debussytől? Hányan ittasultak meg a szenvedély hangjától, a jávai őszene visszhangjától, a dallamok definiálhatatlan nemességétől, a harmóniák sosem hallott gazdagságától, mely mégsem tarka, hanem *egységes*, mint a

nagy piktorok vásznai? Mert ezt a szédületes koloritot bonthatatlan egységbe foglalja egy rendező elme biztonsága, egy teremtő szellem emberfeletti ereje.

*

Persze Catulle Mendèsnek nem tetszik a vonósnégyes. Nemcsak a házibemutatón tesz epés megjegyzéseket, hanem a nyilvános premieren is, mely egyébként egy Debussy fesztivál keretében, csupa Debussy-művel együtt hangzott fel, természetesen az Ysaÿe kvartett előadásában. Ahogy megjósoltam előre; Mendès jóbarátból komisz ellenséggé vált. És ezen nem segít az sem, hogy Claude, mintegy megtagadva elveit, vállalkozik arra is, hogy Catulle Wagnerről tartott előadásait zongorajátékával illusztrálja. Ott voltam néhány előadáson, és csak ámulattal adóztam barátomnak. Egy Trisztán-előadás szem- és fültanúja voltam. Claude egy személyben képviselte a zenekart, Trisztánt, Izoldát, Marke királyt és a zenedráma valamennyi szereplőjét, beleértve a bánatos angolkürtöt is, mely egymagában búsong, siratva a haldokló Trisztánt, és szólítva a távollevő Izoldát. Micsoda zongorista ez az én barátom, és micsoda zenész! Közben gyötrő kétségek kínozzák: mintegy magára erőlteti a Wagner-ellenesség páncélját és sisakját, pedig tudja jól, hogy a század aligha lehetne meg a Trisztán csodája nélkül. Claude tehát játszik – lelkesedve és haragosan, elbűvölve hallgatóságát, s szinte birokra kelve önmagával, hogy elviselje Wagner rettenetes hatalmát, s megőrizze az önnön hatalmába vetett hitét.

Claude csodát művel, de ellenségei engesztelhetetlenek. Nem bocsátanak meg a csodatevőnek sem. Így hát Catulle szövi-fonja a hálót, amit előbb-utóbb majd ráborít barátunkra. Látszólag teljes a békesség és barátság, de én tisztában vagyok vele, hogy e látszólagos csend mögött indulat és gonosz harag feszül.

*

Nem tudom, olvasták-e Pierre Lotit? Ha nem, pótolják gyorsan a hiányt és – ugye elnézik a gorombaságot – falják fel gyorsan az „Egy szpáhi történeté-t". Ha túl vannak rajta, vegyék elő a Figaro kritikáját. Azt mondja: „Egy tétel Debussy úr kvartettjéből többet ér, mint Loti összes keleti története együttvéve." Szép nyilatkozat, büszke is vagyok rá. A barátom nevében. De ez nem menti fel a közönséget, mely úgyszólván taps nélkül hagyta Claude remekét. A publikum lassan sportot csinál abból, hogy nevetségessé teszi magát a jövő nemzedék előtt. Kinevette az impresszionistákat, harsányan kacagott Rodin szobrai láttán, és most ásítva veszi tudomásul Claude káprázatos vonósnégyesét. Hát nem tudják az emberek, micsoda erőfeszítés rejlik egy valóban új remekmű mögött? A szerzőnek szinte saját bőrét kell letépnie, hogy új mezbe, új páncélzatba öltözzék. El kell felejtenie mindazt, ami volt, és meg kell sejtenie a jövendőt. Le kell mondania a boldogító hagyományról, amelyben oly kellemes elfeküdni, mint fáradt testnek a langyos fürdővízben. Mindent meg kell tagadnia ahhoz, hogy egyetlen igazán új dallamot megteremtsen. Hogy elültessen egyetlen fát, mely aztán gyökeret ereszt és virágot hajt. Nos, az én barátom egész erdőt ültetett... És Pierre Lotival vetik össze. Szerintem ott a helye a Panteonban: Rameau, Lully és Berlioz mellett, a nagy franciák között, akik elég lángeszűek és erősek ahhoz, hogy valóban franciák legyenek.

*

A Faun még mindig szunnyad.

Úgy látszik, valamiféle ihletésre van szüksége.

Chaussonnal beszélgetek a minap, s Claude-ra terelem a szót. Azt mondja:

– Egyáltalán nem vagyok elragadtatva a vonósnégyestől...

Persze bosszankodtam. Chausson képzett ember, elég jó ízlésű, de Claude bokájáig sem ér. Aztán még tetézi a tapintatlanságot:

– Én ezt meg is mondtam a szerzőnek. Elfogadta a kritikát,

és megígérte, hogy a második vonósnégyes magvasabb és dallamosabb lesz.

Gyűlölöm a vitát, hát lenyeltem mérgemet, aztán odalépek a zongorához. A hangjegytartón vadonatúj kotta. Nehezen betűzöm ki a cirill betűkkel írt címet:

Modeszt Muszorgszkij: Borisz Godunov.

Kérdem:

– Hogy került magához?

– Saint-Saëns hozta Oroszországból. Azt mondja, zagyvaság. És azt hiszem, igaza van. Átjátszottam néhány taktust (meggyőződésem, hogy nem mond igazat: a kottához még nem nyúlt senki sem), dilettáns próbálkozás. Érdekli?

– Igen.

*

Hazavittem a kottát, némi túlzással azt mondhatnám, végigjátszottam együttömben. Csoda. A brutális erő és a gyermeki gyengédség összhangja. Ez a mester semmit sem kért kölcsön. Csak éppen a hagyományos hangjegyeket. De azon túl aztán minden új. Ezt át kell olvasnia Claude-nak is.

Másnap nálam ebédel. Kirakom a kottát a zongorára. Belelapoz, de nem fog tüzet. Harmadnap próbálkozom ismét. Végül is elfogy a türelmem.

– Nem érdekli? Kukkantson bele legalább . . .

Ebéd után hóna alá vágja a kottát, viszi haza. Alig múlik néhány nap, jön, egészen megmámorosodva:

– Maga csodát művelt velem, Robert!

– Talán Muszorgszkij?

– Maguk ketten, együtt . . . – aztán gyorsan hozzáteszi – persze vannak fenntartásaim, nem azonosítom magam mindenütt ezzel a nagyszerű muzsikával, de hát egészében – az aprócska hibák, melléfogások, elnagyolt megoldások ellenére – ez maga a szabadulás. Ez faltörő kos, ami szétzúzza az ember begyöpösödött véleményei börtönét. Tudja, én még Római díjas koromban a Karenina Annát olvastam, s akkor is úgy éreztem, átléptem egy új világ küszöbét. Hát most így vagyok Mu-

szorgszkijjal. Megtanít rá, hogy nekünk szükségünk van a tehetségünkre, az ízlésünkre, az önismeretre és még sok minden másra... de elsősorban bátorságra! Ez minden más képességet megelőz. Ez a maga Muszorgszkija olyan gyengéd, mint egy álmodozó szerelmes, de olyan ökle van, mint azoknak a rabszolgáknak, akiket néhai eszményképem, Michelangelo faragott.

*

Azt hiszem, a Faun ébredezőben van...

Múltkor elhívott hozzájuk és néhány sort játszott a partitúrából.

– Nos, hogy tetszik?

– Egyetlen morzsából nehéz megítélni, milyen a kalács!

Nevet, aztán megölel.

– Magának majdnem mindig igaza van. A majdnemet akár el is hagyhatom... De azért ezt a fuvolaszólamot, a pánsípnak ezt a bűvös csúszkálását mégiscsak fel kell ismernie. Az én kedvenc hárfáim glisszandójával egyetemben. Ez egy finoman megmunkált elefántcsontdarab, vagy inkább ametiszt, amelynek aprócska miniatúrájában benne él az egész antik világ. Ami után vágyakozunk. Ami éppen e vágy hatalmas erejénél fogva meg is elevenedik a szívünkben. Hiszen az istenek itt járnak közöttünk. Csak leplezik magukat, hogy elkerüljék a hétköznapi emberek durva érintését. Nem érezte meg a boulevard kellős közepén, hogy egy grácia suhant el maga mellett? Vagy a múzsák egyike? Aki nehezen talál hajlékot a modern világ kőrengetegében?...

– Mikor hallhatjuk a teljes művet?

Nevet.

– Ha felelőtlen volnék, azt mondanám: akár holnap is. De csiszolnom kell a kámeát, hogy minden kontúr éles legyen és tiszta, mint a tükör... Tükre egy költőnek, s egy szerénytelen zeneköltőnek, aki odafészkeli magát a poéta és a publikum közé.

*

Ismét csend.

Úgy látszik, a bemutatóra még várni kell.

Viszont meginvitál: sétáljunk végig a Louvre termein. Tiziano képe, a Jupiter és Antiope előtt megállunk. Azt mondja:

– *Valóban gyönyörű. De azért a legnagyobb élmény mégis maga a természet. A szél tanácsára kell hallgatni, senki másra, mely elmondja nekünk a mindenség történetét. És tudja: a napfelkeltét látni hasznosabb, mint újra és újra meghallgatni a Pastorale-szimfóniát. Általában szimfonikusaink nem értik meg eléggé az évszakonként váltakozó arcú természetet. A papírmasé sziklák és a festett fátyolból készült színpadi lombok meggyőzőbbek számukra, mint a valóság. Nekünk, muzsikusoknak a természet mindenünk. Igaz, hogy mi adjuk vissza a leghűségesebben. Festő és szobrász egy pillanatot lát csupán. Egyedül a muzsikusok privilégiuma, hogy felfogják az éjjel és a nappal, a föld és az ég teljes varázsát, hogy beszívják atmoszféráját, hogy ritmussá váltsák gigászi szíve dobbanását. Ezért olyan csodálatos a Freischütz! Ezért vonzódom annyira Carl Maria Weberhez. Ő valóban az erdők fia volt, míg a többiek beérik a természetrajzkönyvek préselt virágaival...*

Továbbmentünk, s egy holland tájkép előtt állapodtunk meg. Claude ismét fantáziált:

– *Gyermekkoromban szívesen időztem el az őszi tájban, mely fogva tartott az öreg erdők varázslatával. Az aranylevelek hullásából, melyek a fák dicsőséges halálát, s a lombok elmúlásának végtisztességét celebrálták, az Angelus gyenge hangjából, mely álmot parancsolt a mezőkre, valami lágy és meggyőző hangzat szállt fel: a legteljesebb feledés csodálatos harmóniája. A nap elhagyott-magányosan bukott alá. A mezőn parasztok és állatok percig sem gondolták arra, hogy egy festői tünemény részesei. Csak mentek hazafelé. Nem tudva a viákról, melyeket a művészet nagy emberei vívnak egymással, hatalmas nagy szavakat váltva a csalhatatlanság jegyében. Azt hiszem, sohasem szerettem úgy a zenét s a művészetet, mint abban a korai korszakomban, amikor még egyetlen szót sem hallottam zenéről és művészetről...*

E szép monológok már sejtették velem, hogy a Faun hamarosan megszületik. Valóban meghívást kaptam egy bizonyos Gustave Doret-tól, aki csodálatos módon a Gustave Doré utcában lakott. Az előbbi egy kitűnő karmester, aki vállalta a Faun bemutatóját. Az utcanév viszont egy kiváló rajzművészre emlékeztet, akinek neve végképp összeforrt a Divina Commediával és a Bibliával. Doret-nál összeült az egész társaság. Az ünnepélyes alkalomra meghívtuk Mallarmét is, ő azonban kimentette magát. Úgy látszik, lámpalázas volt Debussy helyett is. Claude azonnal leült a zongorához, nem várva kérést, invitálást, s máris játszani kezdett. Doret, a karmester, később így fogalmazta meg a bemutató élményeit: *Aki nem hallotta Claude-ot zongorázni, az el sem képzeli a bűvöletet, melyet csodálatos kezei a billentyűből elővarázsoltak. Tetszése szerint lüktettek a hangsúlyok, ragyogtak fel a színek, s dobbant a muzsika szívverése.*

Tulajdonképpen ez az első próba volt, amelynek során még itt-ott javítottak is a hangszerelésen.

A bemutató előadásról így emlékezik meg a karmester:

– *Felmentem az emelvényre, izgatottan, de jó érzéssel és a legteljesebb nyugalommal. A terem zsúfolásig tele. Biztató csend, aztán remek fuvolásunk, Barrère, mintegy legöngyöli a témát... Hirtelen szinte érzem a hátam közepén – ez a karmester különleges adottsága – hogy a közönség lenyűgözötten figyel. A diadal teljes, annyira, hogy meg kell ismételnünk a művet, annak ellenére, hogy a Société Nationale az ismétlést szigorúan tiltja. Hát így... a Faun délutánja megkezdte csodálatos diadalútját.*

A kritika, ó, a kritika! Az urak ismét blamálják magukat. Darcours, aki eddig Debussy lelkes híve volt, így nyilatkozik:

– *Hasonló dolgokat nagyon szórakoztató lehet papírra vetni, de meghallgatni annál kevésbé.*

A Guide Musical se igen kíméletesebb:

„Debussy úr térjen vissza az egyszerűséghez, s akkor fényes jövőt jósolhatunk neki."

Mallarmé felismerte, hogy remekművének méltó visszhangja támadt:

– *Az illusztráció nem disszonáns az én szövegemmel, ha-*

csak azért nem, mert jóval messzebbre szárnyal, igen, a nosztalgiában és fényben – finoman, nyugtalanul és gazdagon.

Aztán megindul a vita és szellemtelen élcelődés. Chevillard karmesternek, aki érthető módon instrukciókat kér, mert szinte tanácstalanul áll a teljesen újszerű partitúrával szemben, a felizgatott és már nagyon türelmetlen Claude durva, mondhatjuk: obszcén választ ad:

„C'est un berger qui joue de la flûte, le c... dans l'herbe!"

(A könyv szerzője kissé zavarban van, mert sem a szöveg, sem a fordítás nem ildomos. Tehát: ez egy pásztor, aki fújjafújja furulyáját, közben az a szerve, amit ugyanezzel a hangszerrel szoktunk tréfásan megjelölni, a földdel, vagy ha úgy tetszik, földanyánkkal érintkezik.)

Claude később megenyhült, s a fontoskodó Henry Gauthier-Villars kritikusnak már szelídebb magyarázattal szolgál:

– *Egy faun délutánja, kedves uram, talán az álom, mely a faun fuvolájának mélyén maradt? Pontosabban: a zenemű a költemény általános benyomását nyújtja, mert ha követné lépésről lépésre, a zene úgy kifulladna, mint egy fiáker, amikor egy telivérrel kell versenyre kelnie a Grand Prix-ért. Mégis, muzsikám követi a költemény emelkedését azzal a humanitással mint többlettel, amelyet a 32 hegedűs ád, aki jó korán talpon volt már, hogy megfeleljen kötelességének. A befejezés az utolsó versszak zenei meghosszabbítása: – Isten veled szerelmes pár! Tűnő árnyatokat keresem...!"*

A zeneszerző tehát győz.

Szerencsére – a teoretikus téved.

Mert a Faun nem bizonyul ezoterikus zenének, mely csak a műbarátok hermetikus körét ragadja el.

A Faunnak egyszerűen és közönségesen – sikere van.

A siker ott kezdődik a zenekari pulpitusok között.

Az öreg, harcedzett muzsikusok, akik mint mondani szokás, álmukban is megtalálják a szokványos fogásokat hangszerükön, az öreg, gyakorlott zenészek először lámpalázasan bajlódnak szólamaikkal, olyannyira, hogy a koncertmester az első próbák után csüggedten teszi le vonóját – nem megy.

Aztán, ahogy megízlelik ezt az újfajta zenét – igen, megíz-

lelik, mint valami fanyar bort, amelynek íze csak lassan terül szét ínyünkön – ahogy eltelnek Debussy harmóniáinak különös bouquet-jával, mind lelkesebben muzsikálnak, olykor meg is toldva a játékidőt, korábban jöve és később távozva a próbateremből.

Nyolcvan esztendő múltán bízvást kimondhatjuk: a csendes álmodozó fuvolaszó (a Faun mintegy „körültekint" a világban, végigjártatva pillantását az álomtájon) aligha marad el jelentőségben a híres *lábdobogás* mögött, amellyel *Don Carlos* érkezik Hugo *Hernani*jának első jelenetében; a Faun álomittas, boldog nyújtózkodása csak egy másik mozdulattal mérhető össze – ahogy Manet *Olympiá*ja hever végig a kereveten.

*

Nem tudom, az olvasó járt-e már a világ nagy kaszinóiban, s jelen volt-e, mikor egy különösképpen szerencsés játékos „robbantotta" a bankot. A kártya- vagy rulettgyőzelem nemcsak pénzzel jár, hanem bizonyos külsőségekkel is, melyeknek éppúgy megvannak a ministránsai, mint a katedrálisokban bemutatott ünnepi miséknek. A győztes zsákmányából mindenekelőtt a croupier kér, akinek – ki is vonná kétségbe – oroszlánrésze volt a győzelemben. Aztán tenyerét nyújtja az a kopott úr, akinek frakkja már pókhálóra vékonyodott térdben, könyökben és a zsebei körül: ő az a kibic, aki szerencsét hoz, s aki azzal a puszta ténnyel, hogy hűségesen odacövekelte magát a nyerő mögé, mintegy elriasztva a rontás szellemét, villámhárítóként szívta magához a győzelem nagyszerű villamosáramát. De pénzért jelentkezik a komornyik is, aki lesegítette a kabátot, s aki most, kivételes előzékenységgel és gyengédséggel segíti vissza a felöltőt, úgy óvatoskodva, mintha a felsőkabát tulajdonosát valami nagyon törékeny anyagból gyúrták volna, talán hártyavékony üvegből, aminek a legkisebb koccanás is megárthat. Hát hogyne tartana igényt a borravalóra maga a ruhatáros, aki őrizte a botot, cilindert, havelokkot... no meg az ajtónálló és a portás, aki a kocsit szólítja, mert a játékkaszinó cézárja nem mehet gyalogosan, már csak biztonsági szempontból sem.

Hát ilyen játékkaszinó – egész Párizs.

Némi merész általánosítással – az egész világ.

Most, hogy Claude győztesként állt fel a művészet, érvényesülés, a siker és a hírnév játékasztalától, most egyszeriben jelentkeztek mindazok, akik részt kértek a dicsőségből.

Elsőnek Satie mester bukkant fel, akiről megemlékeztünk már néhány odavetett szóval, de úgy látszik nem jellemeztük mélyebben, mert ha ez megtörtént volna, most Satie úr szereplése nem jelentene számunkra ilyen kínos meglepetést. A két barát (vagy talán kolléga? A jó ég tudná meghatározni a kapcsolatot), Debussy és Satie minden alkalommal valami bolondos, mókás szertartás kíséretében érintkezett. Valahogy így:

Claude: Üdv a mesternek.

Satie: Foglalj helyet lábaimnál, mert még sokat kell tanulnod tőlem, fiam.

Claude: Ezzel tisztában vagyok, mesterem, mint ahogy tudom azt is, hogy lángelmédnek kincstára kimeríthetetlen!

Móka ez?

Feltétlenül.

De az ilyen furcsa, nyakatekert tréfák mögött, melyekre a kocsmavilágítás szórja fényét, s amelyeket durranó pezsgősüvegek és harsány női kacagások „írnak körül" háttérzenével, az ilyen bohémbolondságok valamiféle valóságelemet is rejtegetnek. Satie-t az egész éjszakai élet blaguer-nak, magyarán: tréfacsinálónak nevezte, de volt ennek a szónak valami csípősebb másodjelentése is, mely szerint a blaguer afféle félember csupán, aki életét áldozza egy tréfáért, s egyéb élethivatása nincs is, mint nevettetni másokat, vagy ha ez nem sikerül, meghökkenteni a társaságot, a jóízlésen innen vagy a jóízlésen túl, egyszóval minden áron, még saját önérzete, vagy önbecsülése feláldozásával is. Satie, a tréfacsináló, szíve mélyén őrzött egy nagyratörő álmot, mely állítólag minden clown szívében él: egyszer a legvadabb mókák közepette, miközben az ittas társaság körül már körhintaként jár az egész világ, egyszer a tűnő éjjel és a felhasadó hajnal kísérteties találkozásakor majd leveti az álarcot, és megmutatja: ki is ő! Minő próféta rejlik a mész-

poros pojácamaszk mögött! Egyszer, ha eljön a nagy varázslat ideje, megmutatja majd a sok senkiházinak, fölényeskedőnek, uborkafára felkapaszkodottnak, álzseninek és áltudósnak, hogy ki Erik Satie... Micsoda titkokat rejteget az agyonbarázdált, agyonéjszakázott homlok, és micsoda dallamokat, kísérve olyan harmóniákkal, melyek merő meglepetések a muzsikálás legmerészebb konkvisztádorai számára is.

De hát ez egyelőre távoli és bizonytalan, bár ezerszer megálmodott álom. A valóság az, hogy Satie egyik zenés kávéházból a másikba, valamelyik bohémkocsmából valamelyik bohém mulatóba vándorol; néha két kegyetlenül erős abszint között részesül az önvád és a boldog megtisztulás kegyelmében, ilyenkor napokig orgonási tisztet tölt be valamelyik külvárosi templomban, halálra rémítve a miséző papot és az ájtatoskodó vénaszszonyokat, dantei látomásokkal, s a zenének olyan sátáni hangzuhatagával, melyhez valamennyi orgonasípra, s minden létező regiszterre, pedálra és crescendo-hengerre szükség van.

A játék ismétlődik napról napra.

Claude: Üdv, mesterem.

Satie: Lábaimhoz, fiam.

Közben Claude egy romlatlan gyermek boldogságával nevet Satie ötletein. Most egy művet komponált, ami csak sárga bársony mellényben és feltűrt ingujjakkal játszható. Majd egy újabb opusszal szolgál, amit szárazon kell kopogtatni, mint egy harkály és könnyeden, mint főtt tojás a legmélységesebb csendben. Olyan utasítást is ad: muzsikálj fogfájós csalogányként; és a zenemű élére írt program sem marad el a többi bukfenc mögött: *„hajsza egy tengeri homár után. Az üldözők alászállnak a vizek mélyére. Rohanás. Egy távoli kürt szava hallatszik a tengerfenéken. Az üldözött homár sír."*

Claude rendkívül mulatságosnak találja mindezt, úgyannyira, hogy Satie egyik zongoraművét meg is hangszereli (Gymnopédies). Mulatságból, szívességből, de semmi esetre sem azért, hogy Satie nyomdokain induljon el a halhatatlanság felé.

Később Satie visszavonult Arcueilbe, ahol atyai örökségéből kis házat vett, s úgy élt, mint egy idő előtt megvénhedt patriárka, aki maga köré gyűjti szellemi gyermekeit és unokáit. A haj-

dani blaguer – úgy látszott legalábbis – végképpen megtért, ami egyrészt abban mutatkozott, hogy szorgalmas látogatója lett a Schola Cantorumnak, ahol részint az ősi gregoriánt, másrészt a középkor lapidáris többszólamúságát tanulmányozta, magára vonva d'Indy figyelmét is, aki annak rendje és módja szerint végbizonyítvánnyal bocsátotta útjára a kissé vénecske tanulót. A bizonyítványban ez állt: Très bien. Ez a két szócska alapjában rendítette meg a jó Satie egész szellemi-lelki épületét. Ő, aki egy csavargó nagybácsi útitársaként járta a világot, előbb ismerve meg Calvados valamennyi gázlóját, horgászhelyét és útmenti kocsmáját, mint az egyszeregyet és az elemi betűvetést, Satie, aki annak idején egy-két évig bírta csak a Conservatoire fagyasztó fegyelmét, s akinek politikai hitvallása az anarchia és rózsakeresztes misztikum között ingadozott, most egyszerre megszelídült, lecsendesedett, s lassan-lassan felöltötte azt az újabb maszkot, ami után vágyakozott egész csavargó élete során. Mester lett. Nem tréfamester. A Schola Cantorum „très bien"-nel elbocsátott mintatanítványa.

Satie hosszan magyarázta tanítványainak, hogy az egész modern zene az ő csodálatos invenciójából táplálkozik, a merész disszonanciák, a tudatos szembefordulás a romantikával. A Wagnertől való menekülés. Az igazi tiszta francia szellem, mely Rameau-ra, Lullyre tekint, Couperinre és Daquinra, de semmi esetre sem a másodkézi ócskakereskedőkre: Meyerbeer úrra, Thomas-ra, vagy akár Halévyre. Az arcueili remete lassan fényt derített Debussy indulására is. Honnan vette merész és újszerű hangszerelését? Természetesen tőle, Satie mestertől. Ki tanította meg Claude Debussyt egy újfajta ritmus minden eddigitől elütő ütemrendjére? Természetesen ő! Erik Satie a mester, aki – mialatt bohócruhában keringett a porondon – új életet, új szemléletet, új hangot, s valami újfajta lélegzetvételt ajándékozott kortársainak, s az elkövetkező utódoknak.

– Debussy semmi nélkülem... – mondotta Satie –, vagy legföljebb holmi léghajó burka, amit én töltöttem meg azzal az elixírrel, mely az élettelen, lomha, petyhüdt ballont végül is fölrepíti a levegőbe...

*

Debussy nyert, és a játékkaszinó minden kibice nyújtotta kezét: adj nekem is a győzelemből.

Claude-ot különös, néha egzaltált, olykor – de tegyük talán a szót idézőjelbe – kissé „kegyetlen" természettel áldotta, vagy verte meg a gondviselés. De soha nem gondolt bosszúra. Soha nem vont senkit felelősségre. Nem forrasztotta Satie torkára a valóságot: – Hiszen én fejeltem meg gyengécske harmóniáidat. Én öltöztettem fel művedet a hangszerelés, az orkesztrálás ruházatába. Ugyan hogy tanulhattam volna tőled?! – De hát erre a számonkérésre sosem került sor. Sőt: Debussy mindhalálig fenntartotta az *ismeretséget*. De a barátságot nem. Godet és Pierre Louÿs kötetre való levéllel bizonyíthatta, hogy Claude bizalmasa volt. Satie-nak soha nem írt egyetlen sort sem. Mulatságos fickónak találta, de kicsit veszedelmesnek is. Játékszer, melyet úgy szerkesztettek meg, hogy harapni is tud. Claude tehát soha nem írt neki. Pedig szívesen foglalta gondolatait levélformába, amelyek néha messze túl a gyorsan „odakent" híradások stílusán, a modern francia nyelv remekei: megannyi prózába zárt poéma.

*

Az imént – éppen Satie-val kapcsolatosan – papírra vetettük ezt a szót: rózsakeresztesek. Egy fogalom, mely úgyszólván megfoghatatlan, mert ha komoly kézzel nyúlsz hozzá, szétbomlik, mint azok a sárból összegyúrt figurák, amelyekből a nap kiszívta már az éltető nedvet, s a legóvatosabb érintés is végez velük. Volt ebben a rózsakeresztes játékban őskeresztényi misztérium és arabs alkímia, szédelgéssel kacérkodó szemfényvesztés és titokzatos hatalmi játék, mely a rózsakeresztes füzért a legkülönböző stallumok, rangok és pozíciók megszerzésére használta fel. Az olvasó hitetlenül csóválja a fejét: hogyan, az a Párizs, amely Taine kristályos logikáján okult, melyet Renan szabadított meg az üres és teljesen formális bigottság bilincseitől, hogy fölcserélje azzal a szabadsággal, mely végül is a század hatalmas bálványrombolásához: a „Kereszténység eredetéhez" vezetett, hogyan: az a tizenkilencedik századi Franciaor-

ság, melyet festőóriások tanítottak meg rá, hogy végre megpillantsa nem a valóság látszatát, hanem a valóságot, a múlt századi Párizs – Flaubert, Balzac, és nem utolsó sorban Victor Hugo tanítványa, felülne ismét holmi babonás javasasszony-tudománynak? Párizs, mely örömünnepet ül a ledöntött Bastille romjain, Párizs, mely megfutamította a Bourbonokat, a polgárkirályt, s a város csúcsára kitűzte a kommün lobogóját, ez a Párizs most rózsakeresztes ostobaságokkal játszadozik? Asztalt táncoltat, szellemet idéz, vagy ahogy egyik múlt századi írója SAR Peladan kívánná: a régi asszírok, babiloniak, kelták és tűzimádó párszik badarságát támasztja fel!

Minő zuhanás!

Az úgynevezett szellemi emberek minő árulása, a l'Esprit micsoda degradálása és micsoda szemforgató játéka: elfordulni a valóságtól, mely kenyeret követel a külvárosokban, gyógyszert a nyomortanyákon és csipetnyi emberséget a világváros embertelenségei közepette.

Godet mester folytatja naplóját

Természetesen tudósítottam valamennyi lapomat a Faun szép közönségsikeréről, elhallgatva bizonyos áskálódásokat, amelyek közül a legmeglepőbb Fauré mester állásfoglalása, aki mind ez ideig barátságosan viselkedett Claude-dal szemben. Most kijelentette, hogy kettőjük közül valamelyik nem muzsikus. Ha az zene, amit Debussy ír – akkor az *ő zenéjét* nem lehet ugyanezzel a fogalmi meghatározással illetni. Vagy-vagy! Fauré végül önelégülten jelentette ki, hogy természetesen az ő zenéje az, ami a mindenkori ízlésnek megfelel, és Debussy úr muzsikája – elvetendő.

Töredelmesen bevallom, hogy cikkeimnek nem volt túlságosan nagy visszhangja. Az európai közvéleményt, s az én igen tisztelt megbízóimat ugyanis egyetlenegy dolog érdekelt – és ez az egyetlenegy téma: a Dreyfus-ügy. Édestestvére a babonáknak, a misztikus képzelődéseknek, a valóságon túli szellemvilágnak, hiszen ebből a szférából való a legkönyörtelenebb ba-

bona – a vérvád is. Természetesen nem voltam hajlandó erről az ügyről írni, mert csak olyan híreket tehettem volna közzé, amelyekkel kárára vagyok annak a kedves és hőn szeretett népnek, amelynek vendégszeretetét már jónéhány esztendeje élvezem. Hát igen, ez már nem jogi ügy, ez nem igazságszolgáltatás, itt már senki nem tartja magát sem a törvény betűihez, sem a törvény szelleméhez, de hogyan is tarthatná, amikor Rochefort az Intransigeant-ban, Judet a Petit Journalban, Drumont a Libre Parole-ban és névtelen tollforgatók a La Patrie-ban és a l'Éclairben már eleve kimondják, hogy ha nem kerül elő egyetlen bizonyíték sem, ha nem is találják meg az indítóokot, mely Dreyfus kapitányt az árulásba kergette, akkor is ő a bűnös, lévén abból a Júdás-nemzetségből való, mely Krisztust is átadta a poroszlóknak, miért ne adná át hazája védelmi kulcsait is. Itt már nincs bíráskodás, rábizonyítják, hogy asszonyfaló, kártyás, és hogy hamis váltókkal üzérkedett. A védelem ugyan bebizonyítja, hogy Dreyfus csak a családjával foglalkozott, hogy kártyát soha nem vett a kezébe és hogy vagyona megközelíti az egymillió frankot! Mindegy. Felvonultatják az írásszakértőket, akik az egyetlen bizonyítékról, egy alá nem írt és semminő tényt nem tartalmazó papírrongyról – ha nem is egyhangúlag, de bizonyos fenntartásokkal, visszavonulásokkal, majd újabb, a tömeg taszításával kikényszerített nekibuzdulásokkal – fejcsóválva és ravaszkodva (gondoskodva az esetleges visszavonulás útjáról is) kijelentik, hogy a papiroson Dreyfus kézírását ismerik fel. Ez sem elég. A miniszter titokban valóságos ultimátumot küld a bíróságnak: Dreyfust el kell ítélni! A bíróság még mindig habozik. Akkor feláll az egyik tanú és kijelenti: bár tiszti becsületszava tiltja, hogy a forrást megjelölje, ő mégis bizalmas, de legmagasabb helyről jött értesülés alapján esküvel állítja, hogy a zsidó tiszt – áruló. Képzeljék csak el a tiszti bíróságot! Ember nem látott még ennyi érdemkeresztet, csillagot, rozettát, vörös lampaszt, s akkor az egyik hős katona feláll, egyik kezével a becsületrend keresztjére mutatva, másikkal a feszületre, és dörgő hangon megismétli: – Az élő Jézus Krisztusra esküszöm, hogy az áruló – Dreyfus kapitány. Ezt a tisztet Henry őrnagynak hívják, és vagy az évszázad legnagyobb

színésze, vagy olyan csaló, amilyen egy évezredben csak egyszer születik. És íme, csodák csodája: az ügyész nem kérdezi meg – ki az a magasabb személy, akire hivatkozik, őrnagy úr? A tiszti bíróság sem. Az elnök sem. Tehát nem akad az igazságszolgáltatás egész gépezetében egyetlen fogaskerék, mely pillanatra megállna mégis, hogy megállítsa a nyaktiló mozgásban levő gépezetét. És ekkor hallgatják ki a kis szerencsétlen Dreyfus kapitányt. Vékonyka hang, csapott vállak, egy kicsit, de nagyon kicsit idegenszerű, elzászi kiejtés (amire egykönnyen mondható, hogy zsidó zsargon) és micsoda gyengécske lélegzet, ahogy kimondja: ártatlan vagyok. És hogy reszket a keze, mikor íráspróbát vesznek tőle. Az egyik bíró valósággal ráförmed:

– Az ön keze reszket, kapitány: csak nem fél?

– Nem, nem félek uram, csak nagyon hideg a kezem.

Talán ha akkor összeroppantja a ceruzát, s oly módon dobja a földre, ahogy bírái törtek pálcát fölötte, vagy ha az elnök arcába vágja és felordít: – Hát az ön keze nem reszketne, mikor az életéről, vagy ami az életnél is fontosabb, a becsületéről van szó?!

De hát a kis kapitány nem törte össze a ceruzát.

És nem fakadt ki belőle az indulat, mint ahogy a vér bugyogyan elő egy agyonszaggatott sebből. Csak annyit mondott:

– Hideg a kezem.

És aztán az ítélet.

Száműzetés, életfogytiglan, egyelőre meg nem nevezett helyre.

Aztán a lefokozás.

Végig kell járnia a golgotautat, a Tiszti Akadémia nagyudvarán, melyet katonai négyszög vesz körül, feltűzött szuronnyal és élesre töltött fegyverrel.

Letépik róla a csillagot.

A vállrózsákat.

Kardját szemeláttára összetörik, és a porba dobják.

Az utcáról pokoli kórus. A boszorkányégetések, a vérvád, a tömeghisztéria üvöltő kórusa:

– Lámpavasra vele! Öljétek meg! Akasztófára! Kötél jár neki, nem száműzetés!

A tömeg megostromolja az Akadémiát, hajszálon múlik a kis kapitány élete.

Aztán rohanás egyik börtönből a másikba. S végül kegyetlen találkozás ökegyelmessége a hadügyminiszter külön megbízottjával:

– Dreyfus, ha beismer mindent, mérsékeljük a száműzetést. Nem küldjük messzire. A rabság körülményei is emberségesebbek. Talán családja is felkeresheti.

– Nincs mit bevallanom, ártatlan vagyok!

– Ez több, mint makacsság, ez ostobaság. Önt a bíróság bűnösnek találta. És csak a francia törvények enyhesége mentette meg a haláltól. Miért nem próbál könnyíteni a lelkiismeretén?

– Ártatlan vagyok.

– Tehát magára hagyja családját, a védtelen kicsinyeket egy haragvó ország kellős közepén, kitéve őket a bosszúállásnak, mely jogtalan és embertelen ugyan, de jelen körülmények között érthető.

– Ártatlan vagyok.

Gyalázatos és kegyetlen játék.

Egyetlen órát hagynak az asszonynak, hogy férjével utoljára beszéljen. Dreyfus cvikker nélkül járta végig a golgotautat, mert a hajszában, a tömeggel való életveszélyes találkozások közepette (megtámadták és a földre teperték) elvesztette szemüvegét; Dreyfus most odahajol az asszonyhoz, majdnem hozzátapasztva arcát, hogy rövidlátó szemei még egyszer magukba foglalják az imádott feleség vonásait.

A perről beszélniök nem szabad.

Arról sem, hogy mi a család teendője.

A fegyőr nagynehezen megérti, hogy a cvikker, amit a feleség hozott, nem valami bűntény eszköze, hanem nélkülözhetetlen segítség a nyomorult rabnak.

Aztán az Ördög-sziget.

Dél-Amerika partjain.

Negyvenfokos meleg. Közel az egyenlítőhöz. De nincs egy árnyat adó fa, és a tengert sem szabad megközelítenie. A ház köré magas paliszádot emelnek, hogy ne lásson semmit a világ-

ból, csak a felhőket meg a deszkapalánkot, amely valósággal gőzölög az iszonyatos hőségben.

Éjszaka láncra verik.

Két őr vigyáz rá éjjel-nappal. Hogy éberségük ne lanyhuljon, kétóránként váltják az őrséget. Ő a börtönként szolgáló kőkaliyiba egyetlen lakója. Előbb csak négyen vigyáznak rá, aztán az őrség létszámát felemelik tizenkettőre.

Egy galád újságíró fölrepíti az álhírt: Dreyfus szökni próbált az Ördög-szigetről.

Persze újra megerősítik az őrséget, és Dreyfus életkörülményeit már-már elviselhetetlenné teszik. És mégsem lesz öngyilkos. Azt írja a köztársasági elnöknek: ki kell tartanom őrhelyemen addig, míg teljes ártatlanságom be nem bizonyul.

Az ember itt Párizsban ezer emberrel beszél, és olyan titkokat tud meg, amelyekről joggal hihetné, csak a legfelsőbb államvezetés ismeri. Az egyik svájci barátom, aki egyébként itt teljesít szolgálatot Párizsban mint képviseletünk kereskedelmi ügyvivője, azt mondja a minap:

– A jó isten sem érti a franciákat... Hát hogy lehet az, hogy az egész Deuxième Bureau ezt a nyomorult Dreyfust gyötri, mikor mindenki tudja, hogy itt a városban jár-kel egy bizonyos Esterházy őrnagy úr, aki hol hercegi őseivel pöffeszkedik, hol meg a széplányokkal, akik kitartják, most egy bordélyházba társul be, aztán meg valami rossz szagú vidéki bankba, és hát nyilatkozik úton-útfélen: – gyűlöli a franciákat, és legszívesebben azt látná, ha kiirtanák őket írmagostul. Esterházy urat nem kell nagyon rábeszélni, hozza-viszi a katonai titkokat, és csak az nem veszi észre üzelmeit, aki nem akarja... mert bizonyos vakságot ír elő a katonai becsület, a tiszti fegyelem, a haza szolgálata... ez persze sokkal fontosabb, mint az igazság...

Állítólag valaki Esterházy őrnagy úr nyomába vetette magát, de milyen különös játéka a véletlennek és a balszerencsének: az illető tisztet előbb áthelyezték Afrikába, ott viszont olyan lovasbaleset érte, hogy nem valószínű, követni tudja a nyomát.

Hát ezt meséli az én barátom, és kénytelen vagyok elhinni, hogy igaza van. De hát mindezt megtartom magamnak, és nem írom le, hiszen bizonyítékaim nincsenek, és ha bárki perbe fog,

óhatatlanul alulmaradok. Az ostoba, felelőtlen, megalapozatlan pletyka csak a kis Dreyfus kapitány *ellenében* erős, de *mellette* – aligha.

*

Persze az újságírással azért nem hagytam fel, és továbbra is elküldöm cikkeimet Londonba és Genfbe, Rómába és New Yorkba, szerencsére nem ebből élek (évjáradékom elég tekintélyes, derék szüleim és nagyszüleim jóvoltából), mert a cikkek javarésze –sajnos – papírkosárba kerül. Pedig szerintem írásaim – legalábbis ami tartalmukat illeti – igazán érdekesek. Kis tanulmányt írtam arról, hogy az impresszionisták forradalma, mely alig néhány évvel ezelőtt még botrányköve volt az egész társadalomnak, milyen gyorsan lett holnapból tegnappá. Ma már ők a klasszikusok. És nem minden idegenkedés nélkül nézik azokat az új művészeket, akik az impresszionizmus szemléletét egy új stílussal váltják fel, amire egyetlen szó van csupán: szecesszió. Ezek a szecesszionisták szívesen használnak egy új fogalmat: képírás. A rajz tehát nemcsak kontúr (bár elsősorban az), hanem játékos, kanyargós, virágindaként hajladozó kaligráfia is. A festő nem akar becsapni, hogy ő a természet mását adja, nem, szó sincs róla: játszik veled, mesél, benépesíti lakásodat, a falakat díszíti, enyhíti rosszkedvedet, amelyet óhatatlanul érzel, mikor az újságok vezércikkeit és a különböző hatalmasságok vadkanröffenéseit olvasod. Hogy kik találták ezt ki? Én azt hiszem, az angolok. Bár a németek természetesen azt mondják: a németek. A jelentkezők sorában ott találjuk a franciákat is, bár becsületükre legyen mondva: ők már nemcsak az impresszionizmust feledték el, de ráuntak a szecesszióra is és valami olyan új művészetet konstruálnak, mely a röntgensugár művészi másaként először a dolgok belsejét, konstrukcióját, építőelemeit mutatja meg, és csak erre rakja rá a valóság húsát, bőrét, idegrendszerét. És mi van az irodalomban? Vajon Mallarménál tartunk vagy Zolánál? Azt hiszem, itt ért bennünket a legnagyobb meglepetés.

Minden a falakon túlról jön.

Tehát az északiaktól és az oroszoktól.
Ibsen és Tolsztoj.
Strindberg és Dosztojevszkij.
Vajon elképzelhető-e egyáltalán, hogy Párizs elveszítse vezető szerepét? Hogy a fáklyát ne a franciák tartsák, a szövétneket, mely körül ott kereng, röpköd Európa minden művésze?
Nem, meggyőződésem, hogy Párizs szerepe minden időkre megmarad. Mert rugalmas, kifogyhatatlan, örökéletű, s tulajdonképpen egyet jelent – Európával. Párizs felszív mindent és áthasonít a maga képére. Lám, a párizsi lángban összeforr az antik Hellász és a Lajosok kacér rokokója, a szép, magvas beszéd, amit Voltaire-től Baudelaire-en át minden igaz francia hangoztat, és az a ködös, párás képalkotás, mely Mallarméhoz fűződik s ahhoz az új zenéhez, amit az én Claude Debussy barátom teremt. Sokan azt mondják – az ilyenféle megjegyzések elkerülhetetlenek a siker közvetlen közelségében –, hogy Claude tulajdonképpen nem fejezi ki azt a kort, amelyhez muzsikusként hozzászegődött. Mi mindent mond el a modern életről Richard Strauss Don Juanja, és micsoda új világszintézis van a Parsifalban! A gyermeki játék, suhancos nótázókedv és a századvégi alkony minő akkordjaival szolgál Mahler . . .
Hát Claude?
Első kézből mondhatom, hogy barátom igenis felfigyelt a század minden szívdobbanására. Szenvedélyes olvasó, aki olvas verset és filozófiát, regényt és történelmet, színművet és útirajzot, az egész körképet, amivel a világirodalom szolgál. És Claude-ot nagyon is érdekli az a furcsa masina, mely megmozgatja a fényképet, s egy celluloid szalagra rögzíti a körülöttünk mozgó világot. És igenis érdekli a repülés, és felfigyel a varázslatra, amelynek jóvoltából láthatatlan elektromos szikrák továbbítnak híreket vagy SOS jeleket földrészeken és óceánon át. Érdekli korának hite és hitetlensége. Rendkívül érzékenyen reagál a politika felszíni mozgásaira és azokra a mély áramlatokra, amelyeket csak az fedez fel, aki szívvel-lélekkel az életnek, a politikának adja magát. Claude nagyon is érzi idegeiben azt a félelmetes földrengést, aminek egy botrányper csak tünete anélkül, hogy az igazi betegséget elárulná. És mindezen áramló

múló újságok melankolikus tudatában és felismerésében, igenis olyan zenét ír, melyet üzenetnek szán az emberiség számára:

Gépek között és az emberi szellem keltette titokzatos villámok közepette, fenn repülve a felhők fölött, vagy az óceánok mélyére búvva, remegve az újtól, vagy lelkesen köszöntve egy új század kapunyitását – maradj ember mindenekfölött. Ha egyszer elveszted a gyönyörűséget, amit a szép virágban, nemes italban és gyönyörű asszonyokban találtál, ha egyszer megtagadod azt a faunt, aki sípjával életre kelti az erdők, a csalitok titokzatos gráciáit, ha egyszer elhiszed, hogy a gép erősebb, mint te, és hogy a modern szemlélet villanyfényénél párává lesznek mindazok a tündérek, akiket istennel együtt (vagy az istenek ellenére) teremtettünk, ők adva a természet példáját és mi a képzeletet; ha egyszer ez a katasztrófa bekövetkezik, a faun sípja elhallgat mindörökre, kiszikkadnak a források, elsárgulnak a lombok, és a föld kietlenné válik, méltatlanná – hogy az ember otthona legyen.

Én igenis azt mondom: a Faun a század igazi zenéje. Strauss harsány kiáltásai és ünnepi tűzijátékai közepette, Mahler szimfonikus Götterdämmerungjával egyidejűleg, miközben Puccini, Leoncavallo, Mascagni hódít a színpadokon, még mindig helyet adva Verdinek, Gounod-nak, Massenet-nek és Bizet-nek, miközben Amerika felől egy újfajta zene érkezik, mely az ember érzékeny és érzéki idegrendszerét célozza meg, eközben a mi Claude-unk kitárt karral öleli magához a drága, öreg és örökkön ifjú Európát: Hellászt, Botticelli Itáliáját, a preraffaeliták szellemidéző álmait, Baudelaire, Verlaine és Mallarmé kábító szeszekkel mérgezett és mégis tündöklően tiszta álomvilágát, dalt mondva földrészünk gyermekkoráról, mely azonban üzenet a jövőnek is, egy csendes, mélabús fuvola hangján, a faun kétágú nádsípján.

*

Félő, túlságosan messze elkalandoztunk, utat tévesztve a tanulmány és a történelem ingoványos talaján. Térjünk hát vissza a regényhez, s mint manapság mondani szokás: némi formabon-

tással a megszállt és elsötétített Párizs képét idézzük fel. Vallery-Radot professzor a Rotonde kávéház teraszán adott randevút Gabynak. Ez egyébként utolsó beszélgetésük.

Az asszony riadtan és jókora késéssel érkezik:

– Megkergettek. Valami csoportosulás támadt az Eiffel körül, és ezek a német hóhérok rögtön körülfogták a teret. Egy csomó embert letartóztattak. Majdnem a markukba kerültem én is...

– Nyugodjék meg, Gaby. Igyon valamit, aztán majd elbeszélgetünk.

Csend. A szomszéd asztaloknál is fojtott hangon beszélnek az emberek. Párizs, a nyíltszívű, a tele torokból éneklő, a hangoskodón pajtáskodó Párizs most suttog, ajkát a tenyere mögé rejti. Párizs titkolódzik, mert senki sem tudja, ki ül a szomszéd asztalnál, s mikor lesz egy eltévedt szóból, gúnyos hunyorításból – ügyészség, vád, golyó. Hát Párizs suttog. A fény városa sötét. Hárommillió vak tapogatódzik az elsötétült utcákon. Csak az ütemes lábdobogás jelzi: őrjárat vigyáz a botorkáló vakokra.

– Nos, Gaby, megnyugodott?

– Igen. Bár igazában sosem tudok megnyugodni. Félek a németektől. Gyűlölöm őket. Úgy ölnek, mint mészáros a vágóhídon, szenvedély nélkül, precízen...

– Halkabban, kedves Gaby, mintha a szomszéd asztalnál már figyelnének ránk.

– Jó, hát vigyázok. Mit akar még megtudni tőlem?

– Mindent. Amire csak emlékezik.

– Megpróbálom. Azt hiszem, ott tartottam a mesémben, hogy összehoztam Lilyt meg Claude-ot. Béküljenek meg egymással. Én aztán sosem kérdeztem meg, mit beszéltek, mire jutottak, csak örültem, hogy otthon csend lett. Claude nem háborgott Lily ellen, és Lily se gyötört Claude-ra tett megjegyzéseivel. Én akkoriban nagyon nehéz időket éltem át, apám abban az időben halt meg. Nagyon egyszerű ember volt. Jóravaló munkás, aki csak azért költözött fel Párizsba, hogy a közelemben legyen. Öregségére nagyon elnyomorodott, hát már nem is saját szakmáját űzte – raktárosnak ment egy ócskavastelepre. Majd minden nap kiszaladtam hozzá: vittem kis meleg levest, korty

bort, dohányt szereztem neki, mert ott a roncstelepen annyira unta magát, hogy a pipázás volt egyetlen mulatsága. Egy nap kimegyek hozzá: ül a kispadon, de olyan furcsán, meredten néz maga elé. – Baj van? – kérdem. Csak bólintással felel, mintha megnémult volna. Átszaladtam a szomszéd telepre. Találtam valami jótét lelket. Együtt emelgettük az öreget, bevittük a piszokfészekbe, amit szegénykém irodának nevezett. Leraktuk a hencserre, de ekkorra már rettenetesen zihált; szíve, tüdeje nehezen győzte a lélegzést. Nagy keservesen orvos is került. Konflist hozattam, valahogy begyömöszöltük szegény öreget, de mire a kórházba értünk, már csak a halált állapították meg. Hazamegyek. Keresem Claude-ot – sehol. Múlik az este, az éjszaka, már rám virrad, de az én emberem még nincs sehol. Reggelre került elő, igen jó hangulatban. Már rég leszoktam arról, hogy szemrehányást tegyek; mondom: – szegény apám meghalt... Megáll, szinte megmered, aztán hozzám ugrik, nagyon gyengéden a karjába vesz, megcsókol: – Ó, szegénykém... hát így múlik el az életünk. Bajjal és szomorúsággal. – Nagyon jól esett a részvéte. Ilyen kedves, együttérző maradt másnap, harmadnap is. Aztán újra kezdte az esti csavargást – hajnalig, vagy inkább reggelig. Nem szóltam. De hát egy asszony figyel, és akarva-akaratlan a férfi titkai után szimatol. Egy reggel: ő a bohémek nappali álmát alussza, én meg a ruháját, cipőjét tisztogatom. Valami ropog a kabátzsebében. Megnézem, miért is ne nézném... Talán még hálás is lesz érte, hogy valami elvesztett, elbitangolt dolgot megleltem. Levél. Néhány sor csak, de olyan sorok, majd kigyúl tőlük a papiros. Szerelem, rajongás, hála a csókokért, ölelésekért. Vajon mit tegyek? Keltsem föl, s csapjam a képébe a levelet? Nem tehetem. Ha hallgatok, talán még megmenthetek valamit, ha felfordulást csinálok – vége, mindennek vége. Claude nem bír el egyetlen hangos szót sem. Claude gyűlöl minden szemrehányást, veszekedést, mint ahogy gyűlöli a hangos fogadkozásokat, ömlengéseket és szerelmi vallomásokat is. Néha az az érzésem, tulajdonképp azt szeretné legjobban, ha megnémulna körülötte az egész világ... ha nem zúgna a szél, ha nem dobolnának az esőcseppek, ha az utcán nem kurjantanának az utca-

kölykök, s ha az emberek megfeledkeznének a beszédről is. Talán e halálos csendben tisztábban hallaná a zenét, ami végtére is ott zsong körülötte reggeltől estig, csak a sok zaj elfedi, megfojtja, úgy kell kihámozni az élet hangoskodó zűrzavarából. Visszateszem a levelet a kabátzsebbe. Mondom: ma lesz szegény apám temetése. Azonnal kiugrik az ágyból, öltözik, és már karol is belém: – Elkísérlek. Állja is a szavát. Velem van a frissen ásott sírgödör mellett, és sír. Hát hogyan lehetséges ez? Megcsal, bolonddá tesz, s ami a legjobban fáj: nevetségessé. Aztán itt áll mellettem és zokog. De oly őszintén, annyira a szíve mélyéről, hogy ezt játszani, komédiázni aligha lehet. Otthon azt mondom neki: – Jó volna, ha egyszer őszintén beszélnénk egymással... – Vállat von: hát erre lesz még elég alkalom. Most nyugodj meg. A seb olyan friss, apádat épp csak hogy eltemettük, nem volna helyes, ha most még egyéb gondokkal is gyötörnénk egymást. – És miféle gondokra célzol? – Fogalmam sincs, Gaby, csak az arcodról látom, valami baj van... – Most aztán kitört belőlem a panasz, a kétségbeesés: – Megtaláltam a szerelmes leveledet! Kivel kerültél már megint össze?! – Persze ezt a kérdést nem lett volna szabad föltennem, mert ha Claude-ot kérdezik, felel. És az igazat mondja. Nem tud hazudni, alakoskodni. A kérdés hát ott lebeg közöttünk, s én már mondanám is, hallgass!, ne felelj!, vagy hazudj bármit, csak ne öld meg ezt a maroknyi boldogságot is, ami még az életemből megmaradt! De már elkéstem. Claude leül a kerevetre, odavon maga mellé és beszélni kezd. – A szerelem is meghal, kicsikém... Mint ahogy minden és mindenki felett ott lebeg a halálos ítélet. A mi szerelmünk különösen szép volt. És tiszta. Mert nem volt benne semmi kényszer. Se esküvő, se papiros, se papi áldás. Még a szülőké sem. Ki tehet róla: elmúlt. Ha megsiratjuk, akkor sem támad fel, s ha gyötörjük egymást, csak meggyalázzuk szép halottunkat. Hát azt mondom: váljunk el csendesen, békében, száműzzük szívünkből a haragot, a boszszút, hiszen a halottakra sem haragszunk, pedig milyen fájdalmat okoznak nekünk, magukkal ragadva életünk egy darabját. – Csak ültem mellette, nem szóltam egyetlen szót sem. Néztem ezt a szép, sápadtbarna arcot, a félelmetesen mély szem-

párt, s a nagy homlokot, amelynek boltozata alatt annyi szépség született, s amely lám, minden érzést, gondolatot befogad – csak az irgalmat nem. – Vége? – kérdezem, vagy talán csak gondolom a kérdést, s ki sem merem mondani hangosan. Bólint. – Elköltözöl – kérdezem – vagy menjek el én? – Nem, a lakás a tied marad, és itthagyok mindent. Csak a kottáimat viszem magammal. – Ha volna erőm hozzá, talán nevetnék is: – Ó istenem, hát mit hagy itt? Néhány ócska kacatot: szobrocskát, képeket, faragványokat, amikért még az ószeres sem adna egyetlen fillért sem. Hallgatunk megint. Ő töri meg a csendet: – Persze, támogatlak továbbra is, mindaddig, amíg szükséged lesz rá. – Most első ízben vesztem el türelmemet: – És ugyan miből akarsz támogatni? Hartmann nem folyósítja a pénzed, mert halálos beteg, s azt hiszem, orvosra meg gyógyszerre is alig telik a nyomorultnak. Vagy talán a barátaidra számítasz? Ha nem tudnád: Pierre Louÿs megnősül, s azt elhiheted nekem, hogy egy feleség nemigen érti meg férjuram értelmetlen baráti nagylelkűségét. Azt hiszem, neked nagyobb szükséged van segítségre, mint nekem. Én sosem féltem a munkától. Amíg két kezem van, addig mindig meglesz a kenyerem is. – Persze, tudtam én abban a pillanatban, hogy ostobán beszélek, és már rá is vertem volna a számra, de késő; az ember mindig bolondot cselekszik, ha előbb beszél, és csak azután gondolkodik. Nekem nem a kemény, büszke amazont kellett volna játszanom, hanem a nyomorult áldozatot, akin megesik a férfiember szíve. De én csak mondtam a magamét, egyre keményebben, egyre hangosabban: – Hát elfelejted az esztendőket, amelyeket végignyomorogtam veled? A zálogházat és a fűszerest, akinél megaláztam magam kis, krajcáros hitelekért? Most elfelejtesz mindent, s szaladsz valami ringyó után, akiben több kedved telik, s akit éppúgy megunsz majd, mint engem, mert mindenkit megunsz: ez a betegséged, a nyomorúságod ... Van aki sántán születik, van aki vakon, ennek a tüdeje rossz, amannak a szíve – de te úgy születtél, hogy az unalom beléd ette magát, mint a féreg, s nem is szabadulsz tőle soha, veled marad, amíg eleven vagy, s tán még halálodban is ... – Most már tudom: végtelenül ostoba voltam. Melyik férfi sze-

reti, ha egy asszony leckét ad neki életbölcsességből meg egyéb tudományokból? Biztosan többre megyek, ha átölelem, ha hozzádörzsölöm magam, ha fölgyújtom benne a férfit. Ehhez a játékhoz most nem volt semmi kedvem. Mondom – kész az ebéded, edd meg, aztán hagyjuk békén egymást. Mára elég volt a komédiából. – Az ételhez hozzá sem nyúl, veszi a kabátját, kalapját – távozik. Így megy ez másodnap is. Hadmadnap elunom a játékot. Kendőt borítok magamra, és surranok utána – le a lépcsőn, át az utcakeresztezésen, aztán egyre csak tovább, pedig már rég elvesztettem a bátorságomat, s legszívesebben visszafordultam volna, de valami erő, amely hatalmasabb nálam meg az én ostoba asszonyi fejem elhatározásánál, valami emberfeletti hatalom csak taszít előre. Ó, nagyon ismerős az utca és a ház, meg a kapualja is. Várok kicsit, aztán belopakszom magam is. Fel a lépcsőn, az emeletre, s jó alaposan megdöngetem az ajtót. Nem jelentkezik senki, de nem hagyom abba a dörömbölést. Végre valaki kiszól: – Ki az? – Megismerem a hangját: Lily Texier. A jó barátnő. A tanácsadó. Megrázom az ajtót: – Claude itt van? – Ne bolondulj meg egészen. Hogy volna itt? – Akkor eressz be! – Gondolkodik. Nyilván zavarban van. Azt mondja: – Nem engedhetlek be, mert itt van a barátom ... – Nem erősködöm tovább. Visszafordulok. Otthon lefekszem. Arra ébredek, Claude rám nyitja az ajtót. A lakásban sötét van. Én nem gyújtottam lámpást. Ő sem. Nyilván nem akar felriasztani. Csendesen, lábujjhegyen óvatoskodik a bútorok között. Rászólok: – Már tudom, ki az a titokzatos szerető! – Megáll, de nem reagál a szavamra. – Megmondjam a nevét? – Szükségtelen. Hallom, ott jártál ma délben. – Minő bosszút állhat egy asszony, akinek a bosszúhoz nincs semminő hatalma? Egyetlenegyet tehet csupán: a két nyomorult lelkiismeretét gyötörheti meg. Emlékezzenek rám, amíg élek. Legyen megmérgezve minden csókjuk, ölelkezésük. Ha két szavuk között szünet támad, ebben a szünetben én bukkanjak elő. Véresen, az ő bűnükre emlékeztetve ... Még aznap kimentem az ócskapiacra. Mondom az egyik boltosnak: – Az én emberem gyűjt mindenféle kacatot. Rozsdás kardokat, sisakokat, most az minden vágya, hogy valami régi pisztollyal egé-

szítse ki a gyűjteményét. – A boltos rám néz, és igen sanyarú ábrázatot vág: – A rendőrség nemigen szereti, ha lőfegyverekkel foglalatoskodunk. Az ilyen ócskaság játékszer csupán, de azért soha nem lehet tudni, hogy a játékból mikor kerekedik valamiféle súlyos bonyodalom... – Rámosolygok az ócskásra, s úgy látszik, még nem vesztettem el minden varázsomat, mert bevisz az üzlet mélyére, s mutat egy egész arzenált. Van ott puska, szurony, pajzs, sisak, tán még mozsárágyú is. Egy igen takaros, gyöngyházbetétes pisztolyt a kezembe nyom: – Aztán vigyázzon szép nagyság, mert ezzel embert is lehet ölni! – Alkuszunk egy darabig, végül hazaviszem a pisztolyt. Van hozzá minden: gyutacs, lőpor, golyó... Az én drága apám, mikor még Lisieux-ben laktunk, eleget csavargott a határban, derék orvvadászként lődözve a nyulakat. Hát nem idegen számomra a lőfegyver. Szép akkurátusan belerakok mindent a pisztolyba, aztán lefekszem, úgy, ahogy egy asszony a nászágyon terül el, bordámhoz szorítom a fegyvert és meghúzom a ravaszt. A kórházban ébredtem fel. Egy öreg apáca közölte velem, hogy a jóisten megmentett a főbűnök egyikétől, mert el akartam dobni az életemet, de a mindenható megfogta a kezem, és visszavezetett az élők sorába. A főorvos, aki nap mint nap végigrohant az ágyak között, oly dühösen fújtatva, mintha nem is a gyógyítás volna a feladata, hanem a végső leszámolás esküdt ellenségeivel, a doktor bácsi már távolról sem volt olyan szelíd, mint Jézus menyasszonya: – Rámordít: – Hova siet, maga liba! – Ne féljen, jön a halál kéretlenül is. Szerencsére olyan csontjai vannak, mint egy medvének. Az ólomgolyó is kicsorbult rajtuk. – Kérdem: – Megmaradok, doktor úr? – Meg. Egész nyugodt lehet. Az ilyen öngyilkosjelölteket végül úgy kell agyonütni, mert a maguk jószántából el sem hagyják az árnyékvilágot... Claude csak hétvégén jön. Gondterhelt. A maga módján kedves is: – Hogy tehettél ilyet, Gaby? – Mi mást tehettem volna? – És ez segített rajtunk? Változtatott az életünkön? Csak belekeveredtél egy botrányba, ami nem tesz jót se neked, se nekem. – Vannak az ember életében pillanatok, amikre nem tudok mást mondani: mintha egyszeriben kinyilna a világ... Megmutatva minden titkát, mindennek a titkos értel-

mét, magyarázatát. Biztos, hogy a nagy embereknek millió ilyen pillanata van. A magamfajta nyomorultnak csak egy-kettő egész életében. Hát most, hanyattfekve az ágyon, átvérzett kötéssel a bordáim táján, egyszeriben kitisztult előttem egész életem. Abban a pillanatban tudtam, hogy nem érdemes harcolni Claudeért. Hogy csak eltékozoltam egész sor esztendőt az életemből, és hogy ez a tékozlás... talán mégsem volt egész haszontalan. Olyan valakinek adtam a fiatalságomat, akire nagyobb szüksége van a világnak, mint énrám. Hívom a nővért, kérem, ültessen fel. Az ágy külső végére kötél van hurkolva. A nővér kezembe adja a végét. Azt mondja: – Csak húzza fel magát szépen, ez is hozzátartozik a gyógyuláshoz. Fölülök, s azt mondom Claude-nak: – Most pedig menj el szépen, és ne lássuk egymást soha többé. Te ne tégy szemrehányást nekem, amiért botrányba kevertelek, és én sem teszek szemrehányást az elfecsérelt évekért. Nagyon szerettelek Claude, de most már nem szeretlek. Idegen lettél. Már nincs közünk egymáshoz. Ilyenkor azt szokás mondani: ha egyszer szükséged lesz rám, csak hívjál. Én nem mondom ezt. Hiába hívsz, én már nem jövök soha többé. – Hát így kellett tennem, hogy valami mégis maradjon az önérzetemből, de ezért a néhány szóért nagyon meg kellett fizetnem. Nem látogatott meg senki. Nekem nem voltak barátaim, mert egész életemet Claude-nak adtam. Aztán – már nem emlékszem pontosan –, harmad- vagy negyednap beállít hozzám egy úr, s bemutatkozik: – Chausson a nevem. Debussy úr kollégája vagyok. Muzsikus. Hallottam, hogy ön milyen nehéz helyzetben van. Szeretném felajánlani támogatásomat... – Claude tud erről? – Nem tud, s nem is érdekel, hogy tudomásul veszi-e vagy sem. Ez a látogatás nem Claude Debussy úrnak szól, hanem önnek, asszonyom. Kérem, tekintsen jóbarátjának, s közölje velem minden fenntartás nélkül, hogy miben segíthetek! – Valami köszönésfélét dadogok, de hát magam sem tudom, mit beszélek. Szívemet, agyamat, egész testemet elönti a forróság: hát ilyen emberek is léteznek még?! Csodálatos... De időm sincs a csodálkozásra, mert másnap egy Ysaÿe nevű úr keres fel, s közli, hogy a kórházi főorvos gyógyultnak tekint, de nem tartja helyesnek, ha a nagy megrázkódtatás után azonnal

hazamegyek... Ysaÿe úr és családja úgy döntött, hogy egy kis utóüdülésre elvisznek Brüsszelbe. Ysaÿe úr oly határozott, hogy ellentmondásnak helye nincs. Csomagolunk és indulunk. Csak most tanulom meg, mennyi jóság van az emberekben. De meg kell tanulnom azt is, hogy az emberi szenvedélyek útja kiszámíthatatlan. Visszajut a fülembe, hogy Claude árulónak tekinti Chaussont, amiért kéretlenül az én segítségemre sietett. Ysaÿera meg annyira haragszik, hogy egy készülő művét – amit egyenesen a brüsszeli mesternek írt –, visszavonja, sőt át is hangszereli, nehogy még kísértésbe essék, s viszajuttassa a kottát Ysaÿe-nak. Mi ez? Kicsinyes bosszú? Bosszú egy bűnért, amit ő követett el? Harag a jóbarátokra, mert azt tették, amit neki, Claude Debussynek, a hűtlen szeretőnek kellett volna megcselekednie? Vagy talán valami megmagyarázhatatlan torz indulat önmagával szemben? Mert Chausson és Ysaÿe cselekedetének tükrében – önmagát pillantotta meg...? Méghozzá olyan vonásokkal, melyeket szégyell önmaga előtt is? Ezekre a kérdésekre már senki sem válaszolhat – mondotta Gaby az elsötétített Párizs, a vakon, némán tapogatózó Szajna-parti metropolis fülledt és fenyegető csendjében. – Már senki sem él az egykori dráma hősei közül. Meghalt Claude és meghalt Lily is, s elmentek sorra a jóbarátok: Ysaÿe, Chausson, Pierre Louys... Az egyetlen Godet él. Forduljon hozzá, talán kiegészíti az én történetemet.

*

Vallery Radot professzor valóban fölkereste Godet urat, s talált nála néhány igen érdekes dokumentumot. Íme Debussy levele, melyet annak idején Pierre Louÿs-hoz intézett, s amely végül is a kitűnő Debussy-kutatóhoz került:

„Az acélszemű Gaby levelet talált a zsebemben, mely semmi kétséget sem hagyott: ezt bizony egy szerelmes asszony írta, olyan lángolással, mely a legkérgesebb szívet is megindítja. Erre: dráma, sírás és revolver; tehát ponyvaregény, mely végül is a Petit Journalban talál krónikásra... Ó, drága öregem, téged épp most ragadott a kalandvágy Algírba, most, mikor

olyan szükségem lett volna közelségedre, hogy segíts magamra ismernem ebben a mindinkább elburjánzott rémregényben. Mindez barbár história, felesleges, és egyáltalán nem változtat a történeten... Nem öli meg a csókokat, amelyek már elcsattantak, és nem törli le egy házasságtörés emlékét; pedig milyen szép volna, ha olyan törlőgumit találnának fel, mely eltünteti az ilyesmit is. Különben szegény kis Gaby most vesztette el az édesapját is, s talán ez is hozzájárult a históriához. Mindez az ő hibája lenne?! Ném! Semmi esetre sem!... Biztosan én hibáztam; hisz néha olyan szentimentális vagyok, mint egy kalaposlány. Hiába, no. Olyan fogékony a szívem, hogy még mindig képes a legborzongóbb remegésre..."

Alig két hét múltán újabb levél Pierre Louÿs-hoz.

„*Elutazásod óta nagyon szerencsétlen vagyok; a legszenvedélyesebben szerencsétlen, és sokat hullatom könnyeimet... Remélem, hogy barátságod képessé tesz majd rá, hogy mindent megérts. Nagyon keveset dolgozom, de a Chansons de Bilitis mégis elkészült, s remélem, a harmadik éppen úgy fog tetszeni neked, mint a másik kettő. A Noktürnök is visszatértek életembe, mely egykor tele volt reménységgel, aztán reménytelenséggel, végül ürességgel. Jól tudod, sosem tudtam dolgozni, ha valami komoly fordulat történt az életemben. Azt hiszem, ez teszi az emlékek magasabbrendűségét: A JELEN ESEMÉNNYEL SZEMBEN A MÚLT NAGY EMÓCIÓI végül is beszivárognak az ember műveibe.*"

Néhány nappal később:

„*Nagyon nagy szükségem van a szeretetedre, annyira egyedül vagyok és tanácstalan. Semmi sem változott az életem fölé boruló fekete égen. Egyáltalán nem tudom, hová megyek, hacsak nem az öngyilkosság felé, ami igazán ostoba megoldás valaki számára, aki talán jobbat érdemel, s mindez csak azért, mert az értelmetlen szélmalomharcokban elfáradtam..*"

*

Lehetséges, hogy az első, szinte cinikus hangon írt levél holmi álarc csupán: Debussyt megrendíti az életre-halálra menő

játék, s a „ponyvaregénybe illő" búcsú, ami pontot tesz egy évtizednyi szerelmi románc után.

A következő levél – mely egyébként Robert Godet-nek íródott – ismét hetykén hangzik:

„Kedves Robert!

Élettörténetem anekdotikus részét most két esemény jelöli: átköltözöm a Rue Cardinet 58-ba; a második esemény: házasságom. Igen, kedves barátom, üljön csak le... Lily Texier kisasszony megváltoztatta rosszul hangzó nevét, s felcserélte a jóval harmonikusabb Lily Debussyvel. Erről egyébként bárki bármikor meggyőződhet. Lily valószínűtlenül szőke, legendába illően szép, s mindehhez hozzájárul még az is, hogy egyáltalán nem modern. Kedvenc dala egy ősrégi rondó, mely a pirospozsgás kis gránátosról szól, ki éppúgy egyensúlyozza két fülén a gránátoskucsmát, mint a többi öreg harcos."

Ezek szerint Debussy és Lily össze is házasodtak. Törvényesen. Ha papi áldással nem is, de legalábbis Franciaország érvényes törvényei szerint. Lily Texier így belépett a francia zenetörténetbe, s mint a történeti hősök általában, a találgatások, füllentések, szépítések és torzítások pergőtüzébe került. Egyesek azt állítják, hogy Texier kisasszony édesapja a bichain-i vasútállomás derék főnöke volt. Mások szerint a családfőt sajnálatos mód le kell fokoznunk, mert a vasútnál dolgozott ugyan, de távolról sem állomásfőnöki rangfokozatban, hanem mint Villeneuve – la Guyard vasútállomásának pályamunkása. A skála elég tág – pályamunkástól az állomásfőnökig, de ez mit sem változtat Texier kisasszony ragyogó megjelenésén s a rangon: Madame Debussy, és szőkeségén sem, mely talán Mélisande ihletője volt.

*

Az ókori kocsiversenyek hőseiről jegyezték fel, hogy a quadriga kétszer négy hajtószárát fogták össze egy marokkal; nos, az író még a quadriga-hajtónál is nehezebb feladatra vállalkozik, hiszen egyetlen fogással a gyeplők, figurák, összefüggések, események, művek százait kell megmarkolnia. És milyen könnyen

száguld az egyik paripa, míg a másik botlik és lemarad, emez rántaná magával a szekeret, amaz meg visszatartja lomhaságával. Azt hiszem, itt a pillanat, mikor alaposan körül kell tekintenünk, s mihamarább rendet teremteni az összekuszálódott istrángok között.

Hiszen miközben Gaby, Lily, Claude köznapi és mégis szívenütő drámáját mondottuk el, közben elhangzott néhány remekmű címe is:

Noktürnök...
Chansons de Bilitis...
Pelléas és Mélisande...

Talán bővebben kellene beszélnünk ezekről is. Hallani vélem kritikusaim dorgáló szavait: csakis ezekről kellene beszélned! Háttérbe szorítva mindazt, ami regény, románc, találgatás vagy éppen anekdota.

*

A haragosan emlékező Gaby mindenesetre igazat mondott, mikor azt állította, hogy a Noktürnöket a szerző Ysaye-nak szánta, és első formája: hegedűszóló zenekarral. Azt azonban már nem fogadhatjuk el, hogy az áthangszerelés, mely eltüntette a szólóhegedűt, egy személyes averzió, kicsinyes bosszú, „haragszomrád"-játék folyománya. Debussy attól félt, hogy az uralkodó hegedűszólam, bármily nagymester játssza is (vagy éppen azért, mert egy nagymester szólaltatja meg), kiválik a Noktürnök egységes képéből. Megbontja. A festményből kiugrik egy szín, és háttérré alázza a többi színeket. Márpedig a zeneköltő ezúttal – bármennyire tiltakozott az impresszionizmus vádja ellen – egy pillanat, egy csodálatos perc festői benyomását akarta megörökíteni. A szorgalmas és fáradhatatlan Godet „begyűjtötte" az első Nocturne (Felhők) legendáját is. Egy Paul Poujaud nevű fiatalember kísérgette akkoriban Debussyt végelátthatatlan sétáin.

„Emlékszem, azon az estén nagyon felhős volt az ég. Alkonyodott... A Pont de la Concorde-on haladtunk át. A mester jódarabig figyelte a mélyen járó felhőket, melyeket heves

szél kergetett. A Szajnán egy kis gőzös küszködött a habokkal, kürtjével szaggatott jeleket adott; azt hiszem a mester erre emlékezett az angolkürt rövid, kromatikus témájában. Ebből az élményből született hát a Nuages (Felhők).

Hadd fűzzük hozzá az iménti elbeszéléshez Oscar Thompson „megfejtését". Szerinte a Felhők ötlete egy Baudelaire-versből származik. A *L'Étranger* hősét kérdezi a költő: vajon mit szeret a földi világon, hiszen se apja, se anyja, se fivére, se nővére, se barátja, se hazája. Az idegen így felel: „A felhőket szeretem, uram, melyek elvonulnak a végtelenbe... A varázslatos felhőket szeretem."

És most vessünk egy pillantást a Felhők partitúrájára. Emlékeznek a vonósok finom pengetésére, szétfecskendező pizzicatókra, aztán a fuvolákra és kürtökre, a hegedűk és brácsák aprócska szólóira, amelyek mintegy belépnek látókörünkbe, hogy hamarosan el is illanjanak, mint a felhők, amelyek csak néhány percre részesei életünknek. Biztosan emlékeznek a csellók sóhajtásnyi rövid közbeszólásaira is, s a darab végén az elhaló vonósokra, melyek összeolvadnak a dob halk, elmosódó morajával. Biztosan emlékeznek minderre, s akkor érzik is a rokonságot a tollat tartó és az ecsetet tartó kéz között. Itt is, ott is a finoman felrakott foltok, amelyeket mégis összefog az alkotó géniusz nagyszerű fegyelme. A zenei kép egységes, mint a vászon, mely közelről élesen elhatárolt színfoltokat mutat, de lépj csak hátra, távolodj csak néhány lépésnyire, s íme a foltocskák eggyé olvadnak az alkonyodó táj, az egymást kergető felhők szimfóniájaként. Persze a hallgatónak jóval könnyebb dolga van az Ünnepek hallgatásakor; itt már némi program is segít: a kettéváló néptömeg, mely helyet ad a vidáman táncoló tamburbotnak és a ragyogásnak, mely a kürtök öblében és a pompás egyenruhák aranysujtásaiból árad. Aztán végül is „enigma" a rejtvény: Szirének. Nők énekelnek, szöveg nélkül. Az „a" vokálist hajtogatva, mint valami széles selyemfátylat, hívogatva az örök férfit... És ez az ezüstösen hajladozó selyemhang összeolvad a vizek zenéjével, melyre most a hold teríti rá ezüst varázslatát.

*

A férfiak általában könnyen felejtenek. A mi csapongó, örökkön szerelmes Debussynk – különösképpen. A Noktürnök vezérkönyvimpúrumán ez az ajánlás olvasható: *Ez a kézirat az én kis Lily Lillomé. Minden jog fenntartva. Egyben az a mély és szenvedélyes öröm is, hogy én vagyok Lily férje.*

*

A bemutató reggelén Debussy levelet intéz Pierre Louÿs-hoz: *„Vasárnap Chevillard-nál játsszák a Nocturnes-t. Sajnos, csak az első kettőt, a harmadikat nem. Lámpalázas vagyok. Nagyon korán kelek, ami idáig nemigen sikerült. Látni a hajnalhasadást – felér az élet legnagyobb élményeivel. A Nocturnes-nel együtt adják elő Liszt Faust szimfóniáját. A remekművet, melyből egy egész muzsikusnemzedék oltotta szomját, táplálkozott, és nem utolsó sorban: hangszerelt."*

*

Debussy joggal érez lámpalázat. Ez az első nagy publikumtalálkozó a Gaby-ügy óta. Sok barátja ellene fordult. Akad jónéhány, aki már előzőleg is ellenségesen érzett, de ürügyre várt, hogy ellenszenvét ki is mutathassa. A Chausson család halálosan sértődött. Debussy elmulasztotta velük szemben a legelemibb udvariasságot: nem kondoleált a családfő halálakor. Catulle Mendès sem újsütetű ellenség. Ysaÿe barátai sem nézik jó szemmel az átgyúrt, áthangszerelt, s szerintük Ysaÿe boszszantására kitűzött Noktürnöket. Aztán vannak ellenfelei, kik minden különösebb indok, ürügy nélkül: tehetségét, zsenialitását gyűlölik. Haragszanak erre a furcsa emberre, aki jócskán túl a harmincadik évén (közelebb a negyvenhez) mindenféle szabadosságot megenged magának: egyik szeretőjét öngyilkosságba kergeti, a szeretője barátnőjét feleségül veszi, rossz hírű kocsmákba jár, s még rosszabb hírű barátokkal adja össze magát, de egy valamiben soha-soha nem tesz engedményt: egy valamiben acélnál is keményebb – pedig erkölcsi kérdés ez is –: művészetikája tündöklően tiszta, csak azt adja ki a kezéből,

amiben hisz, a megszállottak, a fanatikusok, a mártírok hitbuzgó szilárdságával.

Hát most jó volna esést, csúszást, visszalépést fölfedezni: bizonyítani, hogy magánéletének árnyékai odavetülnek a partitúralapokra is.

Igen, sokan ilyenféle elégtételről álmodoznak. Vagy inkább büntetésről, ami a tehetséges embernek előbb-utóbb biztosan kijár.

De hát csodálatos módon, a Gaby-botrány ellenére, a hajdani barátokból lett riválisok bosszúságára, a kritika mélyen meghajol Debussy tehetsége előtt. Pierre de Bréville így ír a Mercure de France-ban:

„Debussy zenéje egyet jelent a kritikai megjegyzések reménytelenségével. Az analizálás képtelenségével. Amit ad – definiálhatatlan. Ez tiszta zene. Vajon mondhatunk-e lelkesebb dicséretet?"

Alfred Bruneau így nyilatkozik:

„Debussy nemcsak menekül a világ elől, hanem keresi és meg is találja az álmokat, melyek hívogatják, befogadják a menekülőt."

Paul Dukas még tovább megy a dicseretben:

„Debussy a mai muzsikusok között egész különös helyet foglal el. A kritikus és a közönség egyaránt kifogy a szavakból, midőn egy új alkotásával találkozik. Debussy nem szorítható be egyetlen kategóriába sem. Minden új műve meglepetés, s ez magyarázza azt a képtelen nehézséget, melyet azok éreznek, akik egyszer s mindenkorra meg szeretnék állapítani: miféle irányzat követője. Debussy azonban osztályozhatatlan. Művei – a szimbólumok szimbóluma: a maga sajátos hangján kifejezve, mely oly gazdag és meggyőző, hogy a zenei szótár új ékesszólását teremti meg, amely csak a maga törvényeinek engedelmeskedik."

A zenekritikusok fiatal nemzedékét Gaston Carraud képviseli:

„Titokzatos és pontos a prezicitásig, zavarbaejtően rafinált, de végső fokon tiszta és egyszerű, mint az áttetsző kristály."

Az egyetlen tiltakozó hang D'Indyé:

„Vajon a zenei formák mely családjába osztható be ez az újabb alkotás?

Szonáta?

Soha!

Suite?

Még kevésbé.

Vagy talán szimfonikus költemény?

A nagyon is hangzatos elnevezések ellenére: Nuages, Fêtes, Sirènes, itt semmiféle irodalmi program vagy dramaturgiai rend föl nem fedezhető. Mint ahogy semmi sem indokolja a tonalitás értelmetlen kilendülését, sem a tematikai váltásokat, melyek csak éppen egymás mellé vannak rakva a szerves összeillesztés minden eszköze nélkül. De mivel ezek a művek mégiscsak léteznek, sőt, meg is szólaltak, s mivel formai indokolásokkal egy mű létezését mégsem lehet kétségbevonni, azt mondanám, leghelyesebb, ha Debussy úr kompozícióját a fantáziák közé utaljuk. Nem látok számára más helyet."

És néhány szót a Chansons de Bilitisről.

A költő – ha úgy tetszik szövegíró – Pierre Louÿs. Tulajdonképpen ez a három dalból álló sorozat maradt mindössze számtalan közös tervükből, melyek közt operaszinopszis csakúgy szerepelt, mint balettváltozat, vers és próza, majdnem kész librettó és játékosan felvázolt szcenárium. A három költemény megint csak az antik világ álmait hangoztatja: „Pán sípja", „A hajzat" és a „Najádok sírja". Pierre Louÿs-nak oly nagy mértékben sikerült a rafinált, s egyben naiv antik hangot megszólaltatnia, hogy néhány német filológus már nyomozni is kezdte az eddigelé ismeretlen görög költő: Bilitis származását, stiláris kapcsolatait és irodalomtörténeti jelentőségét. A két jóbarát költői kalandjai ezek szerint igen jól sikerült; de hát itt nem tréfáról van szó, holmi Osszián-féle stílushamisításról, hanem három remekműről, amely magasan kiemelkedik a századvég egész francia daltermésből. Amit a Faun délutánja egy takarékosan kezelt szimfonikus zenekar jelképével mond el, ami a Nocturnes-ben már emberi hangot ölt (a szövegmondás igénye nélkül), az a Chansons de Bilitisben már a vers és a zene kettős húrozatán zendül. A pánsíp messze hív, s elszólít

a kőrengeteg piaci lármájából, a szerelmes lány aranyhaja, mely az álmok hídját feszíti ki két ifjú *szív* és *ajak* között, s a szatír elmosódó lábnyomai a hóban, melyek egy elfelejtett sírhoz vezetnek, ahol a hullám tündérei nyugosznak, mindez egy egységes világkép jelrendszere, mely már átvezet bennünket a Pelléashoz.

PELLÉAS ÉS MÉLISANDE

A régi Párizst – ezúttal ifjúságom Párizsára gondolok – már nem idézheti fel semmi sem. Félreértés ne essék: ezúttal az „én" magát a szerzőt, Gál György Sándort képviseli, s erre a közbeszólásra azért van szükség, mert a történet folyamán jócskán éltünk az egyes szám első személy fikciójával, hol Godet, hol Pierre Louÿs, máskor meg az acélszemű Gaby asszony nevében szólva; de most az „én" valóban engem jelent: az írót, aki némi nosztalgiával gondol az örökre eltűnt csodára, Párizsra, mely leginkább azokhoz az andalító szépasszonyokhoz hasonlított, akik éppen diadalmas szépségük tudatában kissé hanyagok: hajuk kócos, ruhájuk is rendetlen talán, de hát mit árthat nekik mindez, mikor árad belőlük a csodálatos sugárzás, aminek forrása a test varázsa, a szerelmes odaadás, a tündöklő kacérság, s az a megnemesült epikureizmus, mely széppé varázsol mindent – a sebtiben földrehajított inget, a párnán végigkígyózó hajfonatot, a kopottorrú papucsokat, a töredezett körömlakkot a gyengéd ujjvégeken, s mindent, mindent, amit hazai szemléletünk, s a zord szülői ház törvényei értelmében merő rendetlenségnek, ápolatlanságnak, sőt, végső fokon erkölcstelenségnek kellene ítélnünk. Hát igen. A hajdani Párizs ilyen volt, s ezt tüntette el Malraux miniszter úr, midőn hófehérre sikáltatta a Notre-Dame-ot, bearanyoztatta az Operaház kerítésének lándzsahegyeit, s tisztába rakatta az ódon palotákat, guanótól feketéllő szobrokat, tehát egyszerűen és magyarán, a kacéran hanyag szépasszonyra fűzőt erőltetett, bedaueroltatta a haját, s eltiltotta mindazoktól a finom kalandoktól, amelyek nem mindig szolgálták ugyan a hölgy jó hírét, viszont lángként vonzották a földkerekség férfipilléit. Le kell azonban szögeznünk, hogy Párizsnak volt (és mindig lesz) egy másik arculata is, amely talán

még az előbbi vonásoknál is izgalmasabb. Az imént kacér mosolyról beszéltünk. Nos, ez a másik arc – zordon, szinte félelmetes. Ez a másik profil a guillotine fölött rajzolódott ki, hogy megszépülve, Istenné magasztosulva tűnjék fel Delacroix vásznán, szerelmi láz helyett a forradalom lázával fűtve a barikádok hőseit. E sorok írója ezzel a másik Párizzsal is találkozott. 1927-ben ott voltam, mikor Sacco és Vanzetti kivégzésének hírére forradalom (semmi idézőjel – igenis: forradalom) tört ki Párizsban. Higgyék el, nem zúztak be egyetlen kirakatot sem, de a fényes portékák, melyek ott virítottak az üvegtáblák mögött, megöregedtek mégis, fényüket, csillogásukat veszítve, mintha röstellnék maguk is, hogy a szenvedés és halál gyötrelmei közepette talmi fényükkel hivalkodnak. Láttam elhagyott autóbuszokat és taxikat, amelyeket sofőrjük nem „bántalmazott", föl sem gyújtott, meg sem rongált, csak éppen otthagyott, jelezve, hogy e rémnapokban a vezető nem akarja szolgálni senki kényelmét vagy éppen turista mulatságát. Ott álltak ezek a kocsik, mint holmi haldoklók, akiket barátaik és családtagjaik is cserbenhagytak, álltak kopottan, megrokkanva és reménytelenül, mintha nem is a sofőrök – a gép lelke szállt volna ki belőlük. És láttam végeláthatatlan emberfolyamokat a szent gyűlölet izzásában. A tegnapi Párizs még kéjesen nyújtózkodó szépasszony; egy nappal később: amazon, aki acélkeblét tartja oda a süvítő, csattanó puskagolyóknak. Hát ez *is* Párizs. Ez a villámgyors változás. Átmenet és figyelmeztetés nélkül. Jószerencsém (vagy balsorsom) úgy hozta, hogy láttam a diáktüntetések Párizsát is. A két olaszért a szervezett munkásság tüntetett. Most a gyerekek lázadtak fel. Nagyon művelt, a világ egyik legelső egyetemén köszörült európéerek. A proletárok kímélték Párizs-édesanyát. A gyerekek nem. Gyújtogattak. És kivágták azokat a fákat, melyek alatt Verlaine tántorgott egyik kocsmából a másikba, kivágták a famatuzsálemeket, melyek még látták Baudelaire-t és Zolát, a keresztény boldogságban fürdő César Franckot és a pogány suhancot, azt a Rimbaud nevű fiatalembert, aki csak úgy félkézzel, lenézve, sőt leköpdösve a múzsát, mégis beírta nevét a halhatatlanság könyvébe. Igen, kidöntötték a fákat, vagy ha ez nem sikerült, elektromos fűrésszel

nyiszálták el a tölgyek, platánok, ecetfák derekát, olyan kéjjel mészárolva le e királyi törzseket, mintha egy modernizált guillotine kése alá helyeznék a jelen, a múlt és a jövő valamennyi uralkodóját. A proletárok és a diákgyerekek lázadása csak egy valamiben volt hasonló: jött, mint a villámcsapás. Egyik percről a másikra. Finom átmenet nélkül. Ahogy az olaszok mondják: chiaroscuro... fényárnyék. Gyengéd átmenet – ragyogásból a sötétségbe. Hát itt nem volt chiaroscuro. Tegnap még millió lámpával tündökölt a fény városa, s percek múltán, gigászi rövidzárlatként, minden elsötétült.

Mindezt azért mondottuk el, hogy némi fogalmat alkothassunk arról, milyen volt az a villámgyorsan lesújtó felfordulás, ami 1897–98 fordulóján zúdult a Szajna-parti városra.

Átmenet nélkül.

Semmi chiaroscuro.

Vakító fény – vakító sötétség.

Igen, ez valóban így volt, hiszen előző este még duc d'Uzés káprázatos estélyt rendezett, amelyen megjelent minden oroszok cárjának fia, Vlagyimir nagyherceg is, meghökkentve mindenkit csodálatos franciaságával, a szavak és kifejezések valóságos keleti pompájával, mely a századvég epés-szatirikus hangvételével szemben majdhogynem vidékiesnek, sőt nevetségesnek tűnt. Itt volt a két elválaszthatatlan: Prince de Sagan és comte Robert de Montesquiou (vigyázat! Nem sajtóhiba: a különcködő főúr nem vállalt semmi azonosságot hajdani ősével, még nevük írásmódjában sem!). Sagan és Montesquiou a finom borzongást jelentette az estélyen, mivel a két jeles férfiú a homoszexuálisok táborából való volt, akik bizonyos büszkeséggel viselik aberrációjuk terhét, mondhatnám rátartian, hiszen ők jelentik a kifinomult dekadenciát egy olyan világban, mely parasztian józan, unalmasan racionális, s csak a jelennek él, elfeledkezve azokról a különös, betegesen izzó mámorokról, amelyekkel az antik Hellász vagy Perzsia lepte meg a világot. Igen, az est csodálatosan indult. Jött Boni de Castellani, karján az elragadó comtesse Anne de Noailles, akiről egyébként az a hír járta, hogy olykor-olykor teljes áttetsző fátyolpeplumban jelenik meg bizalmas barátai előtt, nem titkolva testének semminő rejtett

szépségét, sem a mellbimbók rózsálló gyümölcsét, sem a finom pihéket, melyek itt-ott inkább sejthető, mint látható árnyékot vetnek márványtestére. Az estély hőse mégis két férfiú volt. Az egyik – minden cím és rang nélkül: Drumont. Keresztnév nélkül. A fogalmaknak sincs keresztnevük. És Drumont az volt. Kétméteres óriás. Mégsem magas növésével ragadta meg a nézőt, hanem súlyával. Kétméteres fémoszlop, amit sűrű, izzó hússal töltött meg a teremtő. Izommal, vérrel és dühödten vibráló idegekkel, melyek majd szétrobbantják az acélburkolatot. Drumont a század legfélelmetesebb párbajhőse. De hát kinek is lehet vele szemben esélye? Létezik olyan kard, mely ezt a szobrot megsebezheti? Létezik olyan pisztolygolyó, ami komoly kárt tehet ebben a vastömegben? Drumont amellett csodálatos tollú közíró. Azzal a nevezetes tudománnyal megáldva, hogy egyetlenegy személyről vagy társadalmi osztályról, és ami a számára a legvonzóbb: egyetlen felekezetről a becsmérlő jelzők olyan litániáját tudja összehordani, ami szinte egyedülálló a nagyjából szűkszavú, pattogóan friss francia nyelvben. Drumont az utolsó tizenöt esztendőt arra szentelte, hogy minden haragját, gyűlöletét, szellemességét, durvaságát az izraeliták ellen sorakoztassa fel. Drumont antiszemita szövetséget hívott elő a semmiből és oszlopa volt annak az Union Générale-nak, amely mozgósította a legmagasabb klérust, s mindazon hazafiakat, akik elégedetlenek voltak a francia bankszakmában meghonosodó kamatlábbal; a mozgósítás célja: megdönteni az ezerszer átkozott Rothschildok világhatalmát. Nos, a csodálatos Drumont egy percre minden tekintetet magához vonzott, hogy hamarosan átadja helyét comte Albert de Munnek, aki egyébként a hústoronynak merő ellentéte volt, s talán éppen ez tette lehetővé életre-halálra szóló barátságukat. Mun szikár volt és keskeny, mint egy borotvaélesre fent kardpenge. Arca – halálfej, amiből egy fanatikus szempár tűzött az emberre, olyan lángolással, hogy a gyengébb idegzetű ember csak pillanatokig bírta a gróf tekintetét. A francia parlament Savonarolája – mert így nevezték bizalmasai – ebben a pillanatban érkezett a képviselőházból.

Maga a háziasszony fogadja.

– Nos, sikerült?!

De Mun mélyen meghajolt:

– Természetesen, kegyelmes asszonyom. Mint ahogy sikerülnie kellett, és mindig is sikerülni fog, hogy egy szent ügy legyőzze a szentségtelent, hogy a nemes elme úrrá legyen az aljas ösztönökön, hogy egy nemzet, mely Szent Lajost adta az emberiségnek és a Mártírkirályt, Johannát, Pascalt és a szentek légióját, hogy ez a nemzet végül is magára eszméljen, és elutasítsa magától a hazugan értelmezett nemzetköziség, az álszocializmus (mely csak a tribunusoknak használ, a misera plebsnek soha) és a zsidó pénz csábítását. Egy olasz eredetű, szennyes fantáziájú zugírnok, akinek nevét nehezemre esne kiejtenem is (a fennkölt úr Zola Emilre gondolt) mint mindnyájan tudjuk, az egyik naponta megjelenő szennyiratban (Savonarola nem akarja a l'Aurore-t cím szerint megnevezni) egy felhívást vagy inkább vádiratot közölt (J'accuse!), amelyben csalással, okmányhamisítással, bűnrészességgel vádolja hadseregünk színe-javát. Azokat a magas rangú tiszteket, akik határainkat óvják, akik gyermekeink hazafias neveléséről gondoskodnak, akik megjárták a háború minden poklát Afrikától Elzászig, Indokínától a Vogézekig, s akik – ha kell – újra odatartják mellüket, hogy tulajdon testükkel fogják fel a csapást, amit Franciaországnak szántak. Ez az olasz patkány nyíltan vádolja Paty de Clam urat és a tábornoki kar legjelentősebbjeit: Mercier, Billot, Boisdeffre, Conse, Pellieux kegyelmes urakat, s természetesen az izraeliták pénze lehetővé teszi, hogy e szennylap háromszázezer példányban terjessze az orgyilkos hazugságokat. És mindezt miért? Milyen indokkal? Mindezt csak azért, hogy egy becstelen árulót, Dreyfust, kiszabadítsák börtönéből, mintegy felbátorítva az izraeliták világszövetségét: nem kell félnetek! Mi minden zsoldosunkat megvédelmezzük. A mérleg egyik serpenyőjében tehát ez a nyomorúságos, piszkos kis sakál, Dreyfus. Aki csak egy ostoba törvény nemtelen paragrafusának köszönheti, hogy nem a hóhér végzett vele. A másik serpenyőben pedig – az egész hadsereg. Annak a hadseregnek egyenes jogutódja, vagy inkább trónörököse, amely győzött Valmynál. Annak a hadseregnek gyermeke vagy dédunokája, mely egy XIV.

Lajos jogarának egyetlen intésére megremegtette egész Európát. Nos, uraim, könnyű volt győznöm a Parlamentben, midőn bebizonyítottam a hivőknek és hitetleneknek, eszes képviselőtársaimnak, de ugyanúgy az esztéleneknek is, hogy a felmentés, Dreyfus kiszabadítása a német-zsidó haditerv szerves része. Mondhatnám: a haditerv nehéz tüzérsége. Ha Dreyfus ártatlan – gazemberek főtisztjeink. Ha generálisaink csirkefogók – azok a törzstisztek is, amiért nem fordultak szembe bűnös vezetőikkel. És persze gazfickók a csapattisztek, sőt az őrmesterek és a káplárok is... Ne bízz hát parancsaikban. Tagadd meg az engedelmességet. Fordítsd a fegyvert ellenük, hiszen a hazugság, a csalás, a ferdítés, a gonosz cselszövény uralmát honosították meg egész Franciaországban. Igen, ez történne, ha elölről kezdenők a Dreyfus-pert. Ha hallgatnánk a szirénhangra, amely ilyen tanácsot ád: ültessétek Esterházyt a szégyenpadba, hozzátok haza Dreyfust, s az ügy mindenki örömére elintéződött. Nagyon csábító dolog ez. Egy ítélet jobbra, egy felmentés balra, s íme: csodát műveltünk. De hát ez nem így van. A levelek ezreit kapom, s tudomásom szerint Drumont barátom postája is roskadozik az ilyesféle írásoktól: *„Úgy hiszek Dreyfus bűnösségében, mint ahogy hiszek Isten igazságában! Tőzsdespekulációkon vesztettem el egész vagyonomat. Ezért Dreyfus és Rothschild felelős. Hát nincs egy tisztességes francia ember az egész hadseregben, aki egy szuronydöféssel elintézné az egész Dreyfus ügyet?!"* Nos uraim, így áll a helyzet. Fikarcnyit sem érdekel, hogy a Dreyfus ellen felhozott vádak igazak-e vagy sem. Miért is érdekelne? Hiszen én tulajdonképpen nem is őt vádolom, hanem egyetemlegesen azt a fajt, amelyből származik, és amelynek sarja. Nem is cselekedhet másképp, mint ahogy Dreyfus cselekedett: a hűtlenség, az árulás és a júdáspénz jegyében.

*

És Claude?

Vajon ő merre tart?

De bízvást feltehetjük a kérdést így is: részt vett-e egyálta-

lán ebben a különös ütközetben, melyet joggal nevezett a kortárs a lelkiismeret csatájának?

Színt vallott-e egyáltalán, eltekintve attól a megjegyzéstől – Grieg fellépésével, vagy lemondásával kapcsolatosan –, amit már előző lapjainkon idéztünk.

Nehéz kérdés. Claude Debussy sziklaszilárd, ha a művészet dolgaiban kell eligazodnia. Joggal mondhatja Napóleonnal: vakon követi csillagát. De ugyanez a Debussy, aki csalhatatlan ízlésű, ha egy japán fametszetről van szó vagy egy gyertyatartóról, amely egy francia reneszánsz mester keze nyomát őrzi, ugyanez a Claude Debussy, aki elmehetne szakértőnek vagy akár becsüsnek, midőn egy flamand tájkép valódiságát kell eldönteni, ugyanez a Claude bizonytalanná, bátran mondhatjuk: ügyefogyottá válik, ha a napi politika útvesztőjében kell eligazodnia. A józan belátáson túl rokonszenv és ellenszenv vezeti. Nem szereti Zolát. Személyesen nem is ismeri. Ellenszenve az írónak szól, akit darabosnak, brutálisnak, sőt: egyenesen kihívónak talál. Ha rosszmájúak lennénk, azt mondanók, ehhez a szellemi ellenkezéshez még hozzájárul az is, hogy Bruneau operát komponált Zola egyik elbeszéléséből. Mi tagadás: Bruneau-t sem szereti, konvencionálisnak, közhelylovagnak tartja, aki azt a nótát fújja tovább, amit a francia színpadokon évszázad óta hangoztatnak. De talán mindez érdektelen. Ennél jóval fontosabb a barátok befolyása. Mindenekelőtt Pierre Louÿs-é! Befutott ember. Szinte egyik percről a másikra. Elegáns világfi, független, vagyonos, az előkelő körök kedvence, aki azonban nem a felső százakat próbálja a maga esztétikus hitvallására téríteni, ellenkezőleg: ő veszi át a nagyurak ízlését. Élvezi – ha csak távolról is, lévén, hogy a lovaglást nem igen bírja – a falkavadászatot, majd a „splendid" társalgást a vadászkastély nyitott kandallója mellett, a csevegést, amiből kilúgoztak minden értelmet, tartalmat és komolyságot – mert előkelő ember nem vesz semmit komolyan, se életet se halált, se pénzt, se nyomorúságot (mindaddig, míg más életéről és haláláról, pénzéről vagy nyomorúságáról van szó). Hát ezek a kandalló körül csevegő hölgyek és urak az egész Dreyfus ügyet nagyszerű falkavadászatként kezelik. Pompás mulatság. Nagy-

úri időtöltés. Hogy a rókát halálra űzik? Ugyan – ki törődik a rókával? És a kandalló mellett mind gyűlöletesebbnek tűnik az ellentábor. Dreyfus körül nyüzsög a sok szocialista, néptribun, barikádszónok, munkásvezér – és persze zsidó. A kandalló mellől nézve mindez félelmetes, vagy legalábbis elriasztó. Louÿs – anélkül, hogy észrevenné – a kandalló mellett melegedők kényelmes hitvallását veszi át: könnyen meglehet, hogy az a kis kapitány ártatlan, de ez mit sem változtat a tényen, hogy ez a szürke katona személyesíti meg a tapintatlan kritikát, mely nem kímél sem minisztert, sem tábornokot, sem porkolábot, sem bírót, nem kímél se rangot, se előjogokat, se vagyont, se születést, mert ez a távoli szigeten sínylődő kapitány maga a forradalom, az értelem, az intelligencia lázadása olyan dolgokkal szemben, melyek minden értelmen felülállók, hiszen nem az ember vagy az emberi törvény, hanem isten kegyelméből valók. Ez a kis kapitány, bár szánalmas, utálatos és megvetni való, ez a tisztecske mégis félelmetes erőt képvisel. Íme a vad, mely szembefordul a hajtóvadászat lovasaival, vérebekkel és hajtókkal, puskákkal és korbácsokkal. Szánalomra méltó?! – kérdezik mintegy önmaguktól a kandallópártiak. Aztán így felelnek – nem, mi érdemlünk szánalmat, mi, akiknek létét, rangját, becsületét veszélyezteti ez az egy szál nyomorult kis zsidó.

Hát ezt hozta magával Pierre Louÿs a kandalló mellől. Ha Debussy társaságában nem is beszélt a Dreyfus-ügyről – mint ahogy biztos, hogy erre a témára nemigen került sor –, a vadászház légkörét, eszméit sugározta magából. És csodák csodájára a higgadt svájci patrícius, Godet is megváltozott kissé. Nem, most sem vonta kétségbe Dreyfus ártatlanságát, és most sem titkolta abbeli véleményét, hogy ez a botrányper beárnyékolja Franciaország jó hírét. Mégis . . . és ezután a szócska után most valami egészen másfajta gondolatsor következett, lényegesen eltérő attól, amit még néhány hónappal vagy esztendővel ezelőtt hangoztatott. Pierre Louÿs leült a kandallóhoz! Godet viszont megismerkedett azzal a Houston Steward Chamberlainnel, aki Angliában született, Franciaországban nevelkedett, s végül Wagner vejeként harcias teutonná vedlett át. Godet többször találkozott vele Bayreuthban, Párizsban és néhányszor

Londonban is. Chamberlain (akit Hitler később úgy emlegetett, mint az igazi angol ember ideálját) jó alaposan átgyúrta Godet gondolatvilágát is.

– Dreyfus ártatlan! – mondotta az új barát – és ezt nem is vonja voltaképpen kétségbe senki, már csak azért sem, mert ezt maga Vilmos császár, minden németek ura és Bülow kancellár több ízben kinyilatkoztatta. Most csak az a kérdés, hogy egy bizonyos klikk mire akarja felhasználni Dreyfus ártatlanságának bizonyítékait! Vajon nem arra-e, hogy most már megkérdőjelezzenek mindent, ami egy nép, talán egy földrész, vagy az egész emberiség biztonságát jelenti?! Dreyfus ártatlan, majdnem biztos, hogy az. De ártatlan a gyutacs is, amit arra használnak fel, hogy egy lőporos hordó romboló erejét szabadítsák rá ugyancsak ártatlan emberekre.

Íme, a két barát: Pierre Louÿs és Robert Godet.

Most már csak az a kérdés; hová vezet a személyes tapasztalat?

A városban két memorandumra gyűjtenek aláírásokat. Két fellebbezés a parlamenthez, a kormányhoz, az államfőhöz, sőt az egész francia néphez.

Dreyfus ellen.

És Dreyfus mellett.

A száműzött kapitány hívei között, vagyis a memorandum aláírói között ott találjuk Romain Rolland-ot, Anatole France-ot, az ifjabb Bizet-t (a Carmen szerzőjének fiát) Claude Monet-t és sorra a rég ismert neveket; ott van Zola, a két Clemenceau, Proust, Elie és Daniel Halévy, Jean Jaurès és egész sor egyszerű ember aláírása, „közembereké", akik alig, vagy egyáltalán nem emelkednek az átlag fölé.

Bizony a másik lista majdhogynem népesebb: Vogue (megírtuk már róla, hogy az orosz irodalom szerelmese) Leon Daudet, Forain, a gyilkos tollú grafikus, Degas, a francia festészet egyik vezető mestere, Lemaître, az esszéista és kritikus, Mistral, a provance-i költészet újraálmodója és François Coppée, akit inkább szelíd ostobasága sodort a politikai reakció felé, mintsem valami mélyebb meggyőződés.

Claude Debussy aláírását egyik névsorban sem találjuk.
Közömbös?
Aligha. Csak a maga útját járja.

*

Tavaszi délelőtt. Claude egyedül indul sétájára. Néhai barátja, Baron könyvkereskedő fiát keresi fel, aki a Rue Voltaire-n nyitott antikváriumot: metszeteket, litográfiákat, értékes kéziratokat, élő és holt mesterek grafikáit és persze értékes könyveket kínált vevőinek.

A Rue Voltaire – mire Claude déltájt megérkezik – csatatér. Bezúzott kirakatablakok. A kövezeten szanaszét szórt holmik: női ruhák, kelmék; egy vasüzlet egész raktára – szerszámok, edények, szögek, kapcsok, srófok, kilincsek és bútorvasalások, oly módon hajigálva szét, mint mikor egy menekülő sereg hullajtja el a zsákmány fölöslegét. A Baron féle üzlet füstölgő, félig már el is szenesedett romhalmaz. A flaszteren megcsonkított, agyonsebzett és halott könyvek. Letiporva, beszennyezve és megbecstelenítve azzal a módszerrel, amellyel a templomgyalázók élnek mindazóta, amióta templom és gyalázatos emberek léteznek. A könyveken szenny és ürülék, jelezve, hogy a merénylőknek nem elég a halál. A halottat még halálában is meg kell alázni.

Egy szál rendőr sétál a romok közt.

Claude megszólítja:

– Mi történt itt?

A rendőr – látva, hogy úriemberrel van dolga – kihúzza magát, sarkát is összeveri peckesen, aztán úgy beszél, mintha felettesének tenne jelentést:

– Délelőtt tizenegy órakor észleltem, hogy gyanús elemek gyülekeznek az utcában. Némelyiket fel is ismertem, mint a toloncház és a prefektúra őrizetes celláinak gyakori lakóit. Azonnal jelentést tettem és kaptam is hat fő erősítést. Négy gyalogos és két lovas bajtársat. Déli tizenkét órakor a helyzet igen veszélyesnek látszott. Egy járókelőt ütlegelni kezdtek, majd a megtámadott egyén segítségére siető további személyeket is

megtámadták. Egyelőre lőfegyvert nem használtak, csak olyan ólmos botokat, melyek egy emberélet kioltására is alkalmasak. Bajtársaimmal együtt oszlatni kezdtük a tömeget. Ekkor egy civilruhás úr hozzám lépett és igazolta magát: a belügyminisztérium egyik magasrangú tisztviselője. Azt mondja:

– Ne fújják fel a dolgot, mert ha beleártják magukat, ebből még emberhalál lesz. – Eszerint legjobb, ha leléptetem az embereimet, és én magam is visszavonulok az őrszobára. Bajtársaim el is mentek valóban. Én azonban ebben az utcában teljesítek szolgálatot immáron tizenöt esztendeje. Ahány boltos, annyi régi ismerős. Izraeliták ugyan, de rendes népek. Soha nem volt velük semmi bajom. Mire bajtársaim eltűntek az utcafordulón, én már egy csata kellős közepébe csöppentem. Mi mást tehettem volna: kimenekítettem a bajba jutott boltosokat, de azt már nem tudtam megakadályozni, hogy az üzleteket fel ne prédálják. Ez az egy szerencsétlen Baron kivétel. Nem hagyta el a boltját. Állt az ajtóban, és bár sápadt volt, mint a halál, de azért nem tágított tapodtat sem. Mondom neki: Az istenért, meneküljön hát, még megölik a végén. Azt mondja: Hát öljenek meg. Ha elmenekülök, a könyveimet gyilkolják meg. S ki ér többet: én, vagy a könyveim?!... – Csak egyet fordultam, és máris megrohanták a boltját, őt meg kiráncigálták a könyvpolcok közül, pedig mondhatom, emberül viaskodott. Már kint voltak az utcán, mikor az egyik csirkefogó valami kődarabbal sújtott rá. Egyszeriben elöntötte a vér, s úgy hanyatlott le a földre, mint valami szelíd bárány, aki egy percig oroszlánnak képzelte magát.

– Hol van Baron?

– Az irgalmasok kórházában.

*

Harmincágyas kórterem. Nehéz, fullasztó szag: fertőtlenítőszer és vizelet, gennyes sebek és tisztátlanság. Nehéz, fojtó levegő, de ablakot nem nyit senki. Talán ez a szabály. Az is lehet, tüdőgyulladástól féltik az embereket.

Claude egyenesen a fiatalember ágyához siet.

– Ó, hát erre igazán nem számítottam, Mester. Pedig nagy csalódást kell okoznom önnek. Egy egész sor grafikát készítettem az ön számára: Steinlen, Daumier, Odillon, Redon, Gavarni, és néhány csodálatos lap Toulouse-Lautrec Moulin Rouge sorozatából. De hát elégett minden. Az imént volt itt egy szomszéd. Ők elég jól megúszták. Nekem semmim sem maradt. Porrá égtek a könyveim. Még a kis pénzem is, amit ott tartottam a vaskazettában...

– De hát hogy történt mindez?

– Félek, hogy untatom.

– Én pedig attól félek, hogy fárasztom. Mégis szeretném megtudni a valóságot.

– Fél éve történt. Elegáns katonatiszt áll meg a kirakatom előtt. Én ékszerrel, ezüst- vagy aranyholmival nem foglalkozom. De egy szomszéd öregasszony megkért, értékesítsem a holmiját, hát egy finom velencei óezüst ékszerdobozt kitettem a kirakatba, mindjárt rá is függesztve az árcédulát – 600 frank. Ennyit kért a néni, nem akartam rajta keresni. Alig egy napja van kint a holmi, mikor egy daliás katonatiszt bejön az üzletbe. Valósággal rámförmed: – adja ide azt az ékszerdobozt! – Rossz érzésem támadt. Mondom: – nem sokallja az árát, őrnagy úr? – Végigmér, olyan pillantással, hogy majd elsüllyedek: – Egy Walsin Esterházynak semmi sem drága! – Becsomagolom a dobozt, aztán megyek a kasszához: várom a pénzt. Az őrnagy egy névjegyet nyújt át – herceg Walsin-Esterházy dragonyos őrnagy, lakik Rue Rolland 11. Azt mondja: ő sohasem hord magánál pénzt. Jöjjek fel, majd kifizeti a portékát. Kérdem: Most? – Nevet: Ezt most elviszem szívem hölgyének. Holnap reggel hatkor jöjjön a pénzért, mert aztán kilovagolok... Mi az ördög lehetett ebben az emberben, hogy én szó nélkül átadtam az ékszerdobozt, hogy elhittem neki: holnap fizet majd, úgyannyira, hogy reggel hat órakor már ott topogtam az ajtaja előtt. Csengetek. Nincs felelet. Dörömbölök az ajtón. Nagysokára megszólal belülről egy erősen másnapos hang:

– Ki az? Mit akar? – Az ezüstdoboz áráért jöttem, uram. – Nem tudok semmiféle ezüstdobozról! – A hátamat egyszerre

elöntötte a víz. Hiszen a doboz nem is az enyém. És 600 frank nem csekélység. Sokat kuporgatok én, míg ilyen összeget összekaparok. Könyörgőre fogtam: – Őrnagy úr, ne tegyen engem tönkre. Biztosan tréfál csak, hiszen azt mondta, hogy reggel hatra legyek itt! – Erre felpattant az ajtó és az én daliás, elegáns őrnagyom helyett egy elvadult képű vadállat tűnik fel a küszöbön: – Eltakarodj innen, te nyomorult, mert ezzel a korbáccsal verem szét a pofádat. – Már suhint is felém, s ha félre nem ugrom, a bikacsök végigszántja a képemet. Higgye el, uram, nemcsak a hatszáz frank bántott, hanem rettenetes kiszolgáltatottságom is: Mitévő legyek? Kihez forduljak? Megyek vissza az üzletbe, hát jön egy régi vevőm, Lucien Herr, az École Normale Supérieure főkönyvtárosa. A legnagyobb tudós a világon. Régi hugenotta család sarja, de egy kis zsidógyerek jár vele mindenhová, ő a titkár, a famulus, a leghűségesebb tanítvány – Leon Blumnak hívják. Hát elmondom nekik az esetet. Herr, aki olyan rövidlátó, hogy orra végén a legyet sem veszi észre, leveszi a pápaszemét, mint akit elkápráztat ennyi ostobaság, ennyi gonoszság. Az ostobaságot én képviselem, a gazságot Esterházy őkegyelmessége. Herr rám förmed: – Se papír, se elismervény, csak úgy kezébe nyomta a holmit?! – Igen, főkönyvtáros úr, ez történt... Herr visszaillesztette a pápaszemét az orra hegyére, aztán lemondóan legyintett: – Félő, hogy ez a 600 frank mindörökre elveszett. De ne adjuk fel a reményt. Küldök én magának egy ügyvédet, nem is egyet – kettőt. Azok talán kihúzzák a slamasztikából.

Hát így kerültem össze a két Clemenceau-val. Albert-rel, az ügyvéddel és Georges-zsal, a széplélekkel, aki Monet-ről írt tanulmányt és Ibsen Nórájáról, az impresszionistákról és az új francia regényről. Legalábbis látszatra ez a szereposztás. Valójában Albert a csendes álmodozó, aki verskötetekre vásárol nálam és George a „tigris" – így hívják őt ellenségei, sőt barátai is – aki olyan vehemenciával veti rá magát az ügyre, hogy megszűnik számára minden más: saját érdekei, talán még karrierje is; órák alatt megtalálja az orgazdát, aki megvásárolta Esterházytól a szelencét. Ez a csirkefogó már kétezer frankot kért a dobozért. Clemenceau tudtára adta, hogy perbe fogja orgazda-

ságért, és nincs kizárva, hogy ezért 5-6 évet sóznak rá, méghozzá a világ legbarátságtalanabb nyaralóhelyén a Bagnóban. Erre az ipse visszaadta az ékszerdobozt, de hogy valamiképp mégis bosszút álljon Esterházyn, egész sor gyanús ügyet mesélt el, melyekbe az őrnagy jó alaposan belemászott, még csak nem is nagyvonalúan, mert apró csalásai, szélhámosságai garasos piszkos ügyek körül forogtak. Clemenceau mindent gondosan írásba foglalt, aztán a jegyzőkönyvet alá is íratta az ócskással. Mint ahogy aláíratta az én vallomásomat is. Alig múlt el 24 óra, egy óriás jelentkezik a boltomban. Bemutatkozik: – Drumont... azt mondja: – egy barátja, Esterházy herceg kedveli a bolondos, beugrató tréfákat, hát ilyen móka volt az is, hogy látszólag eltulajdonította az ezüstszelencét. – Így folytatja: Mondjam meg, milyen anyagi károsodás ért, azonnal kiegyenlíti... Mondom: – Nekem nincs semmi károm. A tárgyat visszakaptam. Ingyen. Minden ellenszolgáltatás nélkül. Ismétlem: nincs követelésem. – Drumont rám mosolyog. Mintha egy farkas vicsorítaná rám tépő fogait: Hát azért az ijedséget, meg a bolond tréfa fölötti bosszankodást mégis csak meg kell fizetni. Esterházy barátom küldött ezer frankot. Azt üzeni, váljék egészségére. – A farkas mosoly most egyszeriben eltűnt: És még azt üzeni, hogy pofa be! Ha valahol elfecsegte ezt az ostoba kalandot, most fusson oda azonnal, és vonja vissza vallomását. Mert hallom, különböző zugügyvédekkel szövetkezik... azok bizonyosan kicsikartak magából valamiféle hazug történetet. Visszavonni! Mert ha nem, baj lesz... Mi nemcsak adakozni tudunk – újra meglobogtatta az ezer frankot – hanem ütni is. De úgy ám, hogy ott csont törik, s a koponya is beszakad!

– Nem vagyok hős, uram – folytatta ifjabb Baron, fölkerestem Clemenceau irodáját. Gondoltam, döntsék el ők, mi a teendő. Ha nagy szükség van a vallomásra, áldozom magam. Ha nincs, engedjenek ki a játszmából, a magamfajta kisember jobban szereti a békességet. Mire a Clemenceau-irodába érkeztem, ott már valóságos népgyűlés fogadott. Ott volt Joseph Reinach, a köztársaság-alapító Gambetta hajdani titkára, Rank szenátor és Scheurer-Kestner (az idő tájt a szenátus elnöke), a szerencsétlen Dreyfus kapitány testvérbátyja: Mathieu, mellet-

te ült a szocialista vezér, Jaurès, úgyszólván velem együtt lépett a lakásba Anatole France úr, akit nemcsak mint írót becsülök, hanem mint nagyszerű vevőt is: mindent megvásárol, ami csak a kezeügyébe kerül, mert a legrongyosabb ócska könyvben is fölfedez valami különös értéket – ennek a kötése szép, annak a szedése, ez ritka példány, amabban egy régi klasszikus mester bejegyzését találta meg, ez azért jó, mert görög nyelvű, a másik mert latin, ez a szentekről szól, a mellette lévő fóliáns az ördögökről... Így hát vásárlásainak csupán az szabott határt, hogy hóna alá csak korlátozott számú könyvet szoríthatott. Nos, ez a társaság gyűlt össze, midőn megérkezett a két utolsó vendég: Millerand és Viviani. Szocialisták. Jaurès ellenlábasai. Ők azt mondják, semmi közük Dreyfus úrhoz. Az egész Dreyfus ügy nem más, mint egyik kapitalista csoport acsarkodása a másik ellen. Dreyfus kapitány ott pusztulhat az Ördögszigeten, vagy triumfálva hazatérhet, mindez nem változtat a lényegen. Az igazság így is, úgy is halott. Az igazság csak akkor diadalmaskodik, amikor a kapitalista társadalom végképp összeomlik. Vádló és vádlott egyaránt egy másik osztályhoz tartozik, amelyhez semmi közünk. Ekkor Jaurès úr felállt, és azt mondta: Dreyfus kapitánynak nincs osztálya. Letépték kitüntetéseit, egyenruháját, talán még ingét is, s most ott áll anyaszült meztelenül, mint maga a meggyalázott emberiség. Dreyfus már nem katonatiszt és nem elzászi milliomos. Dreyfus a nyomorult, didergő ember, aki várja az igazság hajnalhasadását... Millerand felállt, és kezet szorított Jaurès-szel. Aztán így cselekedett Viviani is. És ezzel a kézfogással az én sorsom is eldőlt. Csak nem akadékoskodom az én nyomorult kis vallomásommal, mikor ezek itt vérszövetséget kötnek az emberi igazság védelmében! Megvártam, míg a tanácskozás véget ért, elmondtam beszélgetésemet Drumont-nal, és ügyvédi letétbe helyeztem az ezer frankot, kérve Clemenceau-t, hogy járjon el legjobb tudása szerint. Ő a pénzt visszaküldte Drumont-nak és mindent elkövetett, hogy engem az obligóból kiengedjen. Sehol nem használta terhelő vallomásomat, sehol nem említette nevemet, s midőn ezt szóvá tettem, egy vállrándítással intézett el: – Ahol elefántok harcolnak, ott nincs keresnivalója a kis egérnek. Ez való-

ban elefántok harca volt, hisz hamarosan sor került a Walsin-Esterházy-perre. Tulajdonképp mindent rábizonyítottak a csirkefogóra. Csalásait, hamisításait, a francia hazához való hűtlenségét, ocsmány viselkedését a különböző nőkkel kapcsolatosan, akik közül a legelőkelőbb – ezt rebesgették – hercegi családból való – mélyen lefátyolozva meg is jelent a tárgyalóteremben, méghozzá a tanúk padján. Nevét sohasem említették. A megszólítás ez volt: Mélyen tisztelt asszonyom! Ilyen komédia még sohasem játszódott le egy francia bíróság falai között. A hölgy kilétét csak a bíróság ismerte, a tanúk és a közönség nem. Ha Esterházyt sarokba szorították: miből fedezte a százezer frankos kártyaveszteséget, amit éppen az orléans-i herceg palotájában szenvedett el, a lefátyolozott hölgy rögtön kész volt a válasszal: A pénzt én adtam. – Midőn azért szorongatták a hétpróbás csirkefogót, hogy miből vette a palotát (amit aztán garasokért el is kótyavetyélt), a lefátyolozott hölgy máris felelt: A palotát én vásároltam! – Hát így ment ez véges-végig. A bíróság végül is felmentette Esterházy herceget. Az urak – akik együtt vadásztak, kártyáztak vele, s akik a daliás Esterházy herceggel közösen bonyolították le feketemiséiket, az urak most odajárultak Walsin-Esterházyhoz, megölelték, meg is csókolták jobbról-balról, s kijelentették, hogy Walsin-Esterházy diadalában a nagyszerű francia hadsereg diadalát köszöntik. Holtpont. Az ügy, úgy látszott legalábbis, végképp megfeneklett. És ekkor közölte Zola úr azt a bizonyos vádiratot, mely felborította a rendet nemcsak Párizsban, hanem az egész országban. Párizs rendőrprefektusa bámulatosan hasonlít Zola úrhoz. Különösen ha zsakettet ölt, és cilindert nyom a fejébe. Nos, a prefektus úrnak is vannak diszkrét kirándulásai, mikor a civilruhát előnyben részesíti az egyenruhával szemben. A tömeg – mikor a hintó egy útkereszteződésnél lelassított – a kocsifészek utasában Zola urat vélte fölismerni. A hintó lovait azonnal kifogták, elhajtották (a paripák egyébként azóta sem kerültek elő), a prefektus urat pedig, Emile Zola szerencsétlen hasonmását, kirángatták a hintóból, ruháit letépték, úgyhogy egy szál alsónadrágban és ingben nyargalt végig a körúton, s talán dicstelen halálát leli a bosszúszomjas tömeg közepette, ha a rendőrök segít-

ségére nem sietnek, s ki nem menekítik a veszedelemből. De hát ez jelentéktelen ügy csupán, amelyet jóval jelentősebb események követtek. Zavargás Párizsban. Aztán Lyonban, Nantesban. A hajsza most már nemcsak a zsidók ellen folyik, hanem egy bizonyos titokzatos „szindikátus" ellen is, mely szabadkőművesekből, szocialistákból, protestánsokból és izraelitákból áll. Drumont személyesen vezeti az izgatást Oranban és Algírban. Három embert megölnek, köztük egy egyetemi tanárt, tulajdon unokafivéremet. Kigyullad egy bazár, s erre a jeladásra Oran valamennyi zsidó kereskedőjét kirabolják. Clemenceau-tól azt a tanácsot kaptam: tűnjek el Párizsból. Hova mentem volna? Elzászba, ahonnan a németek elől menekültünk? Oranba, ahol megölték az unokafivéremet? Vagy bujkáljak Párizs környékén, ahol valóságos polgárháború folyik: Viviani, Millerand és Jaurès hívei szembeszállnak Drumont fölbérelt embereivel, akiknek zsoldját egyre emelik. Napi két frankról háromra, aztán ötre, tízre, a főcsahosoktól még a százfrankosokat sem sajnálják. Ide menjek? Egyenesen a fegyveres harc tűzfészkébe? A Voltaire utcában maradtam. Maradtam akkor is, mikor a derék rendőrbiztos már mindenkit kimenekített. Mint mondottam, mindenem tönkrement. Koldus lett belőlem. Voltaképp siratnom kellene a sok füstté lett betűt, a drága könyveket, amiket még édesapámtól örököltem. Ahogy itt fekszem a betegágyon, lassan ráeszmélek, hogy nincs mit siratnom rajtuk. Álomvilágba ringattak. Abba a tévhitbe, hogy az emberiség felcseperedett, kinőve minden gyermekkori babonából, még ha azt ilyen vagy amolyan hitvallásnak nevezik is. Azt hittem, a tudomány százada következik, s nekünk izraelitáknak – legalábbis én ebben a hitben nevelkedtem – csak a tudomány tiszta fénye segíthet. Ez bevilágít minden titkos zugolyba, előzve a denevéreket és az árnyakat, mindazt, amitől rettegünk, s ami kísértetként követi nyomorult nációnkat egyik világrészből a másikba, egyik évezredből az újabb évezredbe, ókorból az újkorba, a magunk keservesen összetákolt egéből az emberiség által ásott pokolba. Azt hittem, minden nyomorúságnak vége: Darwin megfejtette az ember születésének titkát, Renan az istenét, Laplace a csillagokét... Én mindig szorgalmas olvasó voltam.

Boldogan böngésztem Charles Henry L'esthétique scientifique-jében, mint ahogy elolvastam René Ghil Poésie scientifique-jét, habzsoltam a Goncourt urak roman scientifique-jét is, abban a gyermeteg reményben, hogy egyszer csak megszületik az antisémitisme scientifique is... és ez a tudomány egyetlen mondat csupán: légy igaz ember, s a kutya sem törődik vele, mi a hited – ha ugyan van –, és mi a nációd, ha ugyan tartozni akarsz bármiféle nációhoz.

*

Az ifjú Baron egyik lábára megbénult.

Az ütés valami idegközpontot ért.

Két bottal jár majd, de az élet még így is szebb a halálnál.

Kis pénz is került hamarosan. Alaptőke az új üzlethez. Az adakozók névtelenek. Köztük volt Claude is biztosan. Bár ez az időszak anyagi helyzetének mélypontját jelenti. Talán ezért menekül Párizsból, s utazik Bichainbe, apósához, aki ez idő tájt már valóban állomásfőnök, igaz, Burgundiának egy olyan csöpp kis zugában, ahol az állomás egyetlen egérszagú irodából, egy kis váróhelyiségből, s egy messze bűzlő illemhelyből állt, melyet az utazóközönség, éppen „illata" miatt, nemigen használt, inkább künn, a fal tövében végezte el sürgős szükségét. És Claude mégis szerette ezt az isten háta mögötti kis zugot. Élvezte a távíró finom, ideges csilingelését és a jelzőharang komolykodó kondulását, mint ahogy szerette az összecsapódó ütközők fémes koccanását is, a várakozó, elhagyott vagonokat, melyek messze tájak káprázatát őrizték, csikorgó tengelyük, kopott kerekeik és rozsdacsíkozta pléhtetejük emlékezetében.

Igen, menekül Párizsból. Talán nemcsak az anyagi gondok elől.

*

Egyesegyedül ül a gyorsvonat bársonnyal bélelt fülkéjében. Gondolatai makacsul visszatérnek a kis Baronhoz. Voltaképp ki is képviseli a hazát? Kik az igazi franciák? Akik jobboldalon

állnak, vagy a baloldalon. Tud-e azonosulni egyáltalán azzal a Franciaországgal, amit jobbról-balról emlegetnek? Flaubert azt mondta – miközben Solferinónál negyvenezer ember vérzett el –: Hazám a művészet! Ő így toldaná meg a gondolatot: hazám a francia zene, melyet meg kell újra teremteni, mivel elfeledtük, hogy ilyesmi létezett egyáltalán. Miután behódoltunk olaszoknak és németeknek olyan alázatosan, hogy elhittük azt is: Gluck mester az igazi francia, s nekünk azon kell lennünk, hogy Gluck mintájára váljunk franciává. Átvettük tehát azt a komolykodást, nehézkességet, azt az agyonmagyarázó stílust, mely szájunkba rág olyasmit is, ami nyilvánvaló első pillantásra, s amit csak a német alaposság akar szétszedni és újból összerakni, elemezni és paragrafusokba szedni. Igen, hazám az a francia művészet, mely szeretné tovább álmodni Rameau csodálatos látomásait, tovább festeni a képeket, amelyeket Watteau és Boucher hagyott reánk örökül, tele bájjal és könnyedséggel, egyszerűséggel és tisztasággal, merő ellentéteként mindannak, amit tudósaink holmi klasszikus hagyományként erőszakolnak reánk. A francia művész voltaképp itt találja meg igazi hazafiságát. Mikor menekül a tudósok pórusig menő elemzésétől. Ez boncolás. S mivel az élveboncolás a legszigorúbban tilos, a tudósok, illetve a kórboncnokok csak hullákat nyitnak fel. A bonckésnek csak a halottak engedelmeskednek. A tudós törvények csak a halottakra alkalmazhatók, mert az élő fellázad, szabályt bont, törvényeket robbant. Igen, ez így van, hiszen mire a fúga törvényeit, vagy ha úgy tetszik: a fúga törvénykönyvét megfogalmazták, akkorra a fúga már halott volt. Minden diák megtanulhatja e szövevényes, komplikált, mondhatnók így is: tudálékos műfajt. Csak már nincs benne lélek. A géniusz szállt el belőle. A fúga hullája maradt a boncasztalon. És így van ez a csodálatos szimfóniával is! Micsoda hegycsúcsok, minő szenvedélyek, micsoda építési remeklés és minő gigantikus harc témák és témák, gondolatok és másmilyen gondolatok, szenvedélyek és ellentétes indulatok között. IX. szimfónia! Boltozata, kupolája egy évszázadnak, vagy talán az emberiség első évezredeinek. Micsoda dallamok, és minő emberi magatartás! Micsoda új hazafiság – mely *egy* népnek tekinti az emberi-

séget, s egyetlen bölcsőnek a földet! Igen, ez már-már embertelenül nagy örökség. Dehát a szimfóniát is odarakják a boncasztalra, elemzik, nyüvik, magyarázzák, kodifikálják, sőt: szentesítik. De ez a gigászi test már halott. Az alkotó lélek szállt el belőle. És hiába próbálkozik Schumann vagy Mendelssohn. Műveik – iskolás remekművek. Dallamaik – iskolás dallamok. Építkezésük – az iskolamestert dicséri, a boncnokokat, de a géniuszt semmi esetre sem. A francia művész tehát nem indulhat el ezen a nyomon. Ha valóban új hazát, ha valóban francia művészetet akar teremteni. Tisztelet a nagy halottaknak, de még nagyobb tisztelet az élőknek, és mi élő zenét, művészetet akarunk teremteni, melyen nem érződik a kórházak és hullakamrák szaga. Ez a mi új francia muzsikánk a nagyon lenézett és már-már elfelejtett gall elvből születik. Ez az elv az élet önfeledt élvezése. A gyönyörűség megbecsülése. Visszatérés ösztöneinkhez, amelyek nem tudományt kívánnak és nem pazarul megfogalmazott elveket, hanem az érzékek gyönyörűségét. A zene érzéki művészet. A muzsika érzékeinkhez szól. Mire eljut agyunkhoz, szellemünkhöz, mire belekapcsolódik logikai rendszerünk fogaskerék-sorozatába, addigra már elhullajtotta legjava illatát, mérgét, tápláló esszenciáit... Érzékeinket üdítve fel, mint a tiszta forrásvíz, szárnyat adva szellemünknek, mint a nyers földszagú tavaszi szél, végigsimítva vagy borzolva idegzetünket, mint egy varázslatos asszonyi kéz, magasabb szférába emelve bennünket, mint a csók és a szerelem, felidézve emberré válásunk gyermekkorát, amikor a tündérek lombpalástba öltöztek, és istenek rejteztek a sziklák között, amikor még nem rendeződött el végképp, hogy kik lelkes lények, s kik merevülnek lelketlen tárgyakká. Mikor még ég és föld összefolyt, hogy az égiek könnyebben érintkezhessenek a földiekkel. A francia muzsikusnak újra és újra ki kell jelentenie: hiszünk a zene lírájában és kissé elfáradtunk a zene eposzi zengésétől. Ki kell mondanunk, hogy szeretjük a gyengéd dallamokat, amelyek nem kígyóznak a végtelenbe, inkább egy sóhajhoz hasonlítanak, mellyel az ember ráeszmél a szépségre, vagy a lét ritkán kinyíló titkaira... ez a dallam asszonykacagáshoz hasonlít, vagy ahhoz a megfoghatatlan neszhez, mely akkor keletkezik, mikor a

fűszálak meghajolnak egy fiatal lány vagy egy gyermek talpának súlya alatt. Nehogy azt higgye bárki is: a francia zenéből Massenet vagy Gounod kirekeszthető. Massenet olyan mélységesen francia, hogy bízvást mondhatjuk: minden franciában ott bujkál egy vércseppnyi Massenet. Mert bájos, mert nem akar többnek látszani, mint ami, mert hasonlatos azokhoz a különös madarakhoz, amelyek olyan felhangokat is meghallanak, amelyek már túlmennek az ember halláshatárain. Nos, Massenet a szerelem és a szerelmes nők szívhangjaira érzékeny. Sokan haragszanak rá. Merő irigységből. És ez a sorsa Gounod-nak is. Aki szemünk láttára teszi franciává azt, ami eredendően német: a Faust legendát. A tudományból – szenvedély lesz, a tudósból – világfi. A „kísérletből" lángoló, örjöngő szerelem, mely a legvégsőkig megy el: gyilkol. Hűségesen az antik képlethez, mely egységbe foglalja a nászt és a halált. Nos, a modern francia muzsikus csak az ilyesféle hazafiságra hajlamos: menekülni a ravasz Klingsor varázsbarlangjából, vissza a tündérkertbe, ahol Fragonard és Lully, Molière és a tücsökként cirpelő Couperin le Grand vár reánk. De ehhez a gall muzsikáláshoz sok mindent újjá kell varázsolnia. Le kell rombolnia a mai operaházakat. Jelképesen, vagy ha úgy tetszik: valójában is. El kell tüntetni az unatkozó-ásítozó habitués búvóhelyeit, barlangjait: a páholyokat, amelyekben ásítozó emberek figyelik a cirkuszi néző unottságával és beteges kárörömével, vajon mikor csuklik meg valamelyik énekes hangja, mikor mulasztja el belépését egy muzsikus, s mikor téved a karmester, összegabalyítva a gondosan megfogalmazott szólamokat. Az effajta operaházat el kell tüntetni az ostoba közöny hangversenytermeivel egyetemben. Zenét kell teremteni. Igenis, zenét, francia zenét. Új zenét, méghozzá bátor zenét – de kinek? Lehet-e még hinni a hallgatóban, akinek unalomtól kidülledő szemében ott bujkál a pánik: atyaisten, ez a muzsikus valami újat akar rám kényszeríteni! Pedig a merészen újra, a meghökkentően újra olyan szükségünk van, mint kiszikkadt földnek az esőre. Zenénk fejlődése, kibontakozása lelassult, mondhatjuk így is: megbénult, mert nem tud vagy nem akar lépést tartani a csodával, amit festészetünk és költészetünk jelent. Mi is a lényeg? Nehezen volna megfogal-

mazható... de talán mégis! Ha a legköltőibb költőt, s a merészek közt is a legmerészebbet: Mallarmét hívjuk segítségül. Költészetének legmélyebb varázsa a szabadon burjánzó asszociáció. Nem vezet lépésről lépésre, lépcsőről lépcsőre, mint ahogy a gyermeket vezetik. Szabadon száguld, olykor szívverésünk és lélegzetünk is eláll a hatalmas ugrástól, mely csillagtól csillagig röpít. Nos, a muzsikának is a gondolatok szabad társításával kell hatnia. Törjünk ki már a tonika és dominánsok fojtogató körforgásából. Hogy Mozart és Beethoven e szorosra zárt gondolatkörben is csodákat művelt? Így van biztosan. És Rodin mégsem követi szolgaian Michelangelót. És Monet a csodálatos Claude Lorrain-t. Így a muzsikus sem topoghat a bűvös körben, mely több-kevesebb szimplifikációval a szentesített zenei funkciók taposómalmának nevezhető. A körből ki kell törnie, és ez csak akkor sikerülhet, ha a zene alapszövetét is megváltoztatjuk. A taposómalomból csak akkor léphetsz ki, ha letéped magadról a dúr-moll szolgaság láncait. Tehát új skálarend. Új dallamív. Új zenei anyanyelv. Visszafordulhatunk a középkor csodálatos skálatípusaihoz, talán Távol-Kelet pentatóniájához, de teremthetünk valami újat, melyből kiküszöböljük a mifa és ti-do félhangkelepcéjét. Egészhangú skála, mely végrevégre kiszabadít a funkciók, az örökkön ismétlődő kadenciák börtönéből. Ez az új zene valami más instrumentumot is kíván. A túlságosan öblös, kihívóan harsány, tonnás súlyával fenyegető német hangszerelés helyett franciásabb, könnyedebb, elegánsabb orkesztrálást: több szerepet a simulékony fafúvóknak, új és egyénibb hangot a fúvós-kórusnak. Csak használjuk minél bátrabban ősidők örökségét, a hárfát és intsük illő szerénységre a rézfúvókat, szabadulva a marciális hangtól, mely mindig a háborút jósolja, és nem a lelkek csendességét.

Hát ez a gondja a francia muzsikusnak, aki a maga hazáját keresi, a maga sajátos hazafiságát. De mindez csak eszköz, szerszám, vagy mondjuk így modus vivendi. Mindezekhez meg kell találni azt a mondanivalót, mely nem sápad el néhány évtized vagy évszázad múlásával sem, mely nem kapaszkodik semminő aktualitásba, újsághírekbe vagy éppen botránypere kbe. A francia muzsikus most valami olyan témát keres, mely alapprobléma-

máinkra világít rá. Látszólag korszerűtlenül – valójában örökkön korszerűen. A rettenetes magány témája ez, mely az embert a történelem legzajosabb fordulóin támadja meg. A magány, mely Pelléasnak jut és Mélisande-nak, arra kényszerítve őket, hogy egymást keressék, mert árvaságukat csak a tiszta szerelem oldhatja fel. A két lélek magányosságát megsokszorozza a gyanakvás, mely ott leskelődik az ártatlan emberek körül. Igen, tragédiáink mozgatója a gyanú, mely mindenhol és mindenkoron halálba kergeti a tisztákat, ártatlanokat, a gyanútlan lelkeket. Talán a francia muzsikus, aki ebben a szellemi magasságban keresi igazi otthonát és hazáját – talán mégsem távolodott el oly messze a *mindennap*, helyesebben: a *ma* kérdőjeleitől, mikor az ártatlant veszi védelmébe. Aki tehet bármit, gondolkozhat bármiképp, minden szavát, minden gesztusát ellene fordítják. Ez hát a meghurcolt ember drámája, kire milliónyi szállal fonódik rá a hínár, mind mélyebbre-mélyebbre húzva, végül is átadva az áldozatot – a halálnak. Vajon a francia zenész hogyan lép közelebb a századforduló gyötrelmes kérdéséhez: ha nevét odarója az egyik listára vagy a másikra, az egyik memorandumot támogatva vagy a másikat, vagy ha messzehangzó szóval az örök áldozatról énekel, akit az erőszak megölhet ugyan, jó hírét, becsületét is elveheti, csak emlékét nem, mely úgy libeg az öröklét vizén, mint a mesék örökéletű lótuszvirága.

*

Az állomáson várja az egész család: Alfred Texier állomásfőnök úr, aprócska ember, ritkás, szimatolón nyugtalan bajuszszal. Texier mama, aki mintha szégyellné kicsattanó pirospozsgás ábrázatát, vastag púderréteggel leplezi almaként viruló arculatát. A két Texier fiú, mint a kölyökkutyák, nem minden bizalmatlanság nélkül pislognak a párizsi vendégre, hiszen merő idegenszerűség, mintha nem is francia, hanem holmi külföldi vendég lenne: sárgásan fehér arc, tusfekete szakáll és különös, álmodozó tekintet, mely elszáll felettük, vagy tán az egész vasúti indóház fölött, mintha nem is a burgundiai kis falucskát, hanem a felhőket szemlélné.

És persze itt van Madame Debussy, Lily Texier.

Ugyanaz a Lily volna, aki mellette él az utóbbi esztendők során? Mintha testesebb lenne és harsányabb. Mint aki mind ez ideig színészkedett csupán, megjátszva a párizsi hölgyet s az elegáns szépasszonyt, aki otthonos az éjszakai Párizs minden szegletében, sőt: a párizsi szalonok illatos kuckóiban is. Ez a Lily Texier most egyszeriben visszavedlett falusi asszonysággá, hangja riasztóan éles, és ehhez méretezettek a gesztusai is. Így egy burgundiai parasztasszony öleli meg a férjét, ilyen csontropogtató vehemenciával. Talán egy bichain-i asszonyság tolja így el magától hitvesét, mintegy távlatot keresve az alapos vizsgához:

– Mi történt veled? Lefogytál és sápadt vagy, mint a halál. Mert éjszakázol és nem eszel... ! Na, majd itthon! Friss tejen, jó gyümölcsön... meg a mama főztjén!

De már mennek is fel az emeletre, ahol az állomásfőnök úr magánlakosztálya van. Ó, istenem, micsoda tapéták, s micsoda rettenetes bútorok, milyen mázolmányok a falon és minő üresen vicsorgó könyvállvány, amit gömbpálcikákból és rosszul gyalult deszkából barkácsoltak össze. (Nincs kizárva, hogy a mester maga a családfő, vagy valamelyik fiú a „kölyökkutyák" közül). De micsoda illat! Fűszereké, amelyeket Párizsban már réges-rég talmi hamisítványokkal pótolnak, s csendesen pöfékelő lábasoké és fazekaké, melyek födői alatt tejben vagy borban, frissen kisütött tepertők között, a húsok egész garmadája sül (vagy talán párolódik), várva a vendéget, aki a hosszú úton biztosan megéhezett.

Micsoda kapkodó ebédek Párizsban!

És micsoda csendes, nyugodalmas szertartás a bichain-i állomásfőnök úr ebédlőjében! Levesprelúdium, mely oly szép kényelmesen terjeszti melegét az emberi szervezetben, mint a lassan, vontatottan egymásba kulcsolódó akkordok egy megejtően tiszta orgonaelőjáték ütemeiben. Aztán a húsok gazdag variációs tételei: borjú és bárány, frissen leölt tyúkok, s néhány szelet azokból a sertésoldalasokból, melyek a kéményben füstölődnek heteken, hónapokon át, hogy átvegyék a fanyar ízt, azt a csiklandozó melegséget, mely nemhogy megkívánja, egye-

nesen megparancsolja az embernek, hogy jócskán ürítsen az ízes burgundi borokból. A szárazból csakúgy, mint az édeskésből, az óborból és az új fanyar nedűből, mely olyan, mint egy virágzó fiatal lány: már nem gyermek és még nem asszony – már nem must, de még bornak se nagyon nevezhető.

És ebéd után rögtön lefekvés.

Párizsban – sebtiben ágyaznak, sebtiben lehevernek, s talán e pár perces pihenőben még gyors szeretkezésre is sor kerül, mert az éjszakákat majd mindig társaságban töltik, a reggelek – alvásra valók, így hát a délután a szerelem ideje.

De ez most egészen más . . .

A mama ágyaz.

De hogyan?!

A szétpattanásig tömött matracokra pihével töltött derékalj kerül. És erre a lepedő, amelynek fehérségét nemcsak a lúgos falusi parasztszappan teszi, hanem a hevesen sugárzó nap is, mert a fehérneműt nem a padláson szárítják, hanem kint, isten szabad ege alatt. És fehéríti az ágybelit Burgundia illatos szele is, ez a szünet nélkül zúgó, éneklő, sikongó, duruzsoló, álmodó és riadtan ébredező melódia.

De ez a lepedő nemcsak fehér, hanem kemény is és rugalmas, mint valami szép, romlatlan paraszti test. A mángorló adta ezt a rugalmasságot és a faszénvasaló, mely elsimít minden hepehupát, egyben éles hajtásokat is présel az ágyneműbe.

Fej alá két anyai emlőként duzzadó nagypárna, s erre még két kispárna is, ámbár a választás szabad: aki jobban szereti a hengerpárnát, kaphat azt is.

És aztán a dunyha. Claude halványan tiltakozik, hogy ez kissé meleg lesz tavasz – nyár fordulóján. De hát letorkolják. Ellenvetését semmibe veszik.

– A dunyha meleg? A dunyha csak télen meleg, nyáron hűsít a finom vászonhuzat, ami még a fiókos szekrény csendjét, félhomályát és hidegét őrzi.

Hát így alusznak el. A széles nagy ágyban, mely annyi felmenő nászi nyoszolyája és halottas ágya volt.

Persze a szerelem Párizsban is édes. Claude-nak különösen, hiszen azok közül a férfiak közül való, akiknek ez víz és ke-

nyér, vagy inkább levegő, melyet nélkülözni sohasem lehet. De hát itt a szerelem is más. Boldog feloldódás, mintha az ember aprócska vízcseppé válna, melyet felivott, feloldott a tenger.

Künn pihenő mozdony zihál, ütközők csattannak, aztán egy síp sikolt, mint valami riadt állat, melyet késszúrás vagy a tagló csapása ért.

Újra csend, csak a burgundi szél hegedül az ablakrács húrjain, a telegráfdrótokon, s lassan-lassan csavarja-csikorgatja a szélkakast, mely fent őrködik a háztetőn, pontosan a fejük felett.

Itt falun valósággal megújul a szerelem, Claude csak akkor rezzen össze, mikor Lily fölkacag, vagy valamit olyan harsányan mond el, hogy a férfi érzékeny hallószerve valóságos görcsöt kap. Rászól:

– Kicsit halkabban, Lily.

Az asszony közelebb húzódik hozzá, és egész testével ráfonódik:

– Hát akkor ne is beszéljünk.

*

Este fenn virraszt.

Lily alszik, ő egy petróleumlámpa fénye mellett a Pelléas kész zongorakivonatát olvassa át. Rendkívüli gonddal. Minden harmóniát újra- és újrakóstol, nehogy egyetlen bántó íz keveredjék a finom hangesszenciákba. Claude ritka tulajdonsággal bír: egy bizonyos idő múltán idegenként szemléli önmagát, helyesebben: ismeretlen műként vizsgálja át saját munkáját is. Mintha most találkozna először hőseivel, az öreg Arkel királylyal, Allemonde fejedelmével. Ő az a furcsa lélek, aki már nem élő és még nem halott. A határmezsgyén jár, imbolyogva, mint valami kóbor láng, amit a szél föl-fölgerjeszt, de bármely pillanatban el is olthat. Lánya Geneviève. Két házasságot kötött. Az elsőből Golaud született, erős, borostás, ezerszegletű, mint a szikla. Golaud özvegy ember; a halott asszony egy fiút hagyott rá, Ynioldot. Geneviève második házasságának gyümölcse: Pelléas. Szép, mint azok az ifjak, akikről Botticelli álmo-

dott, s akik végül is élőbbek lettek az élőnél, a festő lángelméjének varázshatalmánál fogva. Pelléas karcsú és gyengéd. Ha Golaud harsány kürtszó, Pelléas álmodozó fuvoladallam. Golaud arra született, hogy tovább éltesse a nemzetséget. Pelléas, hogy utolsó gyümölcs legyen egy fán, melyet vastag kérge óv ugyan a gyors pusztulástól, de benn, a tölgy finom nedvcsatornáiban, a sejtek alagútjaiban, a gyökérzet kapaszkodó karmai közt már ott a halál.

És itt van Mélisande.

Titok.

Nem tudja senki, hol született, apja-anyja ki volt, miért menekült, ki elől menekült, s végül miért fonta össze sorsát Golaud végzetével.

Titok, amit nem old fel a dráma, se párbeszéd, se önvallomás, talán még a zene leginkább, felrajzolva egy tovalibegő tüneményt, aki a titkok világából jött, a titkok világába megy, s e két állomás között csak lélegzetnyi pihenőt tartott a földön.

A zenedrámához – most utólag büszke elégtétellel állapítja meg, hogy helyesen cselekedett – nem írt valami hangzatos, szélesen terpeszkedő nyitányt. Néhány bevezető taktus csupán, és máris kinyílik a színpad, vagy inkább az erdő, mely finom neszeivel, az összesúrlódó ágak zenéjével, s az alászálló éjszaka harmóniáival bűvöli vagy riasztja az eltévedt vándort.

Golaud vadászat közben tévedt el. Most körülnéz, minden különösebb megindultság vagy babonás félelem nélkül: a vadat keresi, amit nyila biztosan eltalált, ezt mutatja véres nyoma is, de a zsákmány mégsincs sehol. Pedig ide kellett, hogy fusson, hiszen a forrás szomjúságára és talán sebére is enyhülést hoz.

Ez hát a látható, a gyors pillantással felmérhető szituáció. A zene azonban másról beszél. Megrendítőbb találkozás vár itt Golaud-ra, mint az elejtett vad, a véres zsákmány.

Megpillantja Mélisande-ot. Annak első szava:

– Ne me touchez pas! (meg ne érints!)

A riasztó csend elhallgattatja még a zenekart is. Golaud erőt vesz magán, s harsány hangját csendes suttogásra kényszeríti (a zenekar ismét hallgat):

– Ne remegj hát, hiszen senki sem bánt – most már jóval szenvedélyesebben teszi hozzá:

– Oh! Vous êtes belle! (Oh te szép vagy!)

– Ki bántott? Miért sírsz?

– Azt úgysem mondom meg.

Golaud vigyáz, hogy el ne rebbentse ezt az idetévedt, csodálatos tollú mesemadarat, de a zene, mely most átforrósodik, elárulja mégis, hogy a szerelem, mint valami villámcsapás, első pillantásra lesújtott rá.

Menekültem előlük! – mondja Mélisande, de egy szóval sem magyarázza meg, hogy kitől fél, kik fenyegették, honnan űzték el, csak tétován jelzi az irányt: – ott, ott . . . ó, nagyon messze innen . . . és most lenn a vízben csillog a koronám, amit elejtettem, és nem akarom, hogy kihozzad onnan, nem, nem akarom, hogy a vízbe ugorj . . .

Golaud úgy véli, elébe kell mennie a lánynak, bemutatkozásával kényszerítve rá, hogy ő is eláruljon valamit magáról:

– Én Golaud herceg vagyok. Nagyapám Arkel, Allemonde öreg királya.

Ritmtsváltás, új, delikátabb hangzás, egy gyereklány, aki a meséből jött, ráeszmél a valóságra; tulajdonképp most pillantja meg igazában Golaud herceget:

– Ó, hiszen ősz a hajad Golaud herceg, és ősz a szakállad! – majd hozzáteszi:

– Vous êtes un géant. (Te óriás vagy.)

– Ember vagyok, akár a többi (a muzsika mint valami viszszafojtott lélegzet vagy zaklatottan verdeső szív dobog). Golaud így folytatja: – Hogy szólítsalak?

– Mélisande.

Szakadatlanul morajló triolák: egy őserdő milliónyi indája fonódik így vagy az éjszaka árnyai, melyek ódon kövek, vén bagolyhuhogásos tornyok körül ingadoznak. Aztán a gomolygásból valami határozottabb alakzat rajzolódik ki – pontosabban, élesebben akcentuált ritmus . . . tán őrségváltás folyik egy régi vár bástyáin a hűs, mocsaras védárkok felett.

Színváltás: az agg Arkel király várában vagyunk.

Géneviève asszony egy levélről számol be Arkel királynak,

melyet Golaud írt féltestvérének: Pelléasnak: Golaud újra megházasodott. Az erdőben lelt rá menyasszonyára. Most fél, mert Arkel, az öreg király egy hercegkisasszonyt jelölt ki számára mátkául. Legyen hát Pelléas a közvetítő unoka és nagyapa között. Ha meg tudja békíteni az öreg fejedelmet, gyújtson jeltüzet a tengerre néző bástyán, mert hajója ott bolyong majd Allemond vára körül. Ha fellobban a tűz: hazatér. Ha sötétség fogadja, világgá megy.

Arkel bölcsen dönt:

– A végzet útját nem állhatom el, legyen Golaud saját sorsának ura. Ami most rossznak tűnik, később tán örömre fordul.

Pár egyszerű, tiszta akkord Pelléas jöttét jelzi.

Arkel majdnem teljesen vak: közelebb hívja unokáját, hogy ne csak elhomályosult szemével, hanem tapintásával is meggyőződjék róla: kedvence jött.

Pelléas szomorú hírt hoz nagyapjának:

– Barátom, Marcellus halálos beteg. El kell utaznom hozzá.

Arkel tagadóan int:

– Itt kell maradnod. Apád, ki élet és halál között hányódik hetek, hónapok óta, tán nem is él, mire Marcellustól visszajössz. És hát rád vár a feladat: a jelzőlángnak égnie kell fent a bástyacsúcson.

És most valami új zene jön.

Ez az ódon kastély zenéje, melyet a tenger ostromol és a szél, mely ott sóhajtozik vagy sikongat az őrtornyok között. Furcsa világ muzsikája ez, egy világé, ahová alig vagy talán sohasem süt napfény. Átkozott föld ez: a halottak kinyújtják kezüket a föld alól, s az élők arra várnak, mikor jön már el az ideje, hogy egyesüljenek földanyával.

Mélisande sétál a fekete vár fekete kertjében:

– Ez csupa gyász, és gyászolnak a fák is a kastély körül.

Génevième, Golaud és Pelléas anyja vigasztalja:

– Mikor idejöttem, megzavart, elriasztott engem is. Aztán megszokja az ember. Mindent meg lehet szokni – mindent meg kell szokni.

De a muzsika már nem a gyász kertjéről beszél. Széles ar-

peggiók jelzik: valaki jön. Fényt hozó. Akinek arca, szíve átvilágít, áttűz a sötét nyájként összetorlódó fákon.

Pelléas jön.

A két gyermek a hajóról beszél, mely Mélisande-ot hozta, és most a viharos tengeren át keresi útját hazafelé. Vajon hazaér-e, vagy a vihar széttépi vitorláit, s a tenger rémei magukhoz rántják a hajót?

De a zene egy másik dialógust is pendít. Párbeszédet, amely kimondhatatlan, vagy talán nem is szorul szavakra.

A zene megtorpan. Csak Pelléast halljuk:

– Rohamosan sötétedik és feltámad a szél is. Nyújtsa a kezét, Mélisande.

– Virágokat viszek ...

Aztán az elhalkuló szél (messziről a távolodó hajó matrózainak sóhajjá halkuló kórusa szól), a már inkább csak sejthető, mint hallható muzsika zsongása közben, Pelléas Mélisande-hoz fordul:

– Én holnap elutazom!

– Ó, és miért utazik el?

Nincs válasz.

Csak a zenekar felel olyan elmosódottan, mintha egy sejtésről regélne, ami még nem vált szilárd gondolattá.

*

A reggelizőasztalnál ismét várja Claude-ot az egész család.

A reggeli a vidéki emberek optimizmusának csodálatos forrása. A hófehér abroszra rámosolyog a nap, és ezt a mosolyt százannyival viszonozza a kis zömök porcelánbödön, melyben a méz aranylik és a tányér, melyet kibéleltek lapulevéllel; ezen fekszik a vaj, mely nemrégiben még a kerekeskút aknájában hűsölt, de most lassan izzadni kezd, mint holmi kövér asszonyság, kit verejtékezésre késztet a nyári hőség.

Az asztal sarkán frissen kisült és frissen szelt kenyér. Bár a háziasszonyi rendezés száműzte az asztal centrumából, mégis e kis csillagrend központja és napja maradt. Egy csillagrendé, melyet tányérok, csészék, villák, kések és kanalak alkotnak, no

meg a kávéskanna, ami csodálatos illatot ereget, szinte-szinte türelmetlenül pöfékelve keskeny csőszáján át, hiszen meg kell várnia, míg a reggelizők végeznek a lágytojással, a pörcösen barnálló szalonnával, a selyemvékonyra vágott sonkával, no meg azzal a törköllyel, amely Alfred Texier úr kémiai tudományát dicséri: az állomásfőnök úr ugyanis ezt saját maga főzi és párolja abból a hullott gyümölcsből, ami sajnos elég bőségesen található a „szőlőhegyen" levő kertjében.

Texier állomásfőnök úr tulajdonképpen foglalkozási tudathasadásban szenved. Csak félszívvel a vasúté, az összekoccanó vagonoké, a csilingelő távíróasztalé és az asztmásan pöfékelő lokomotívoké, lelkesedése igazában a kerthez köti. Arról álmodik, hogy új gyümölcsfajtákat teremt: almaízű körtét, magnélküli szőlőt és egyéb természeti csodákat, amelyek beírják nevét nemcsak Burgundia, de egész Franciaország történetébe. Úgy látszik, Texier urat a teremtő gazdagon buzgó szellemi forrásokkal áldotta meg, mert fantáziájából telik még egy harmadik foglalatosságra is: az állomásfőnök úr politizál. Ő afféle falusi politikus, aki javarészt függetleníti magát a tényektől. Más egyebet nem is tehet, hisz értesülései javarészt légből kapottak, vagy olyan újságokból, melyek elakadtak valamely postafiókban, és csak több hetes késéssel érkeztek meg az isten háta mögé.

Nos, miközben a beretvaélesre fent kés hersenő nesszel vágja át a szalonnahéjat, és művészi tökéllyel és aprólékossággal szeleteli a sonkát, miközben mindenki a napfényes reggel boldogságában sütkérezik, Alfred Texier kifejti politikai nézeteit.

– Már azt hittem erről a Cavaignacról, hogy rendes fickó. Csak épp beült a hadügyminiszteri székbe és máris kijelentette – ha csak suba alatt is –, hogy ezt a disznó bandát sorra lecsukatja. Börtönben fog rohadni Zola úr és Clémenceau, a sok ostoba firkász: France meg Proust, együtt a börtön szalmáján azokkal a ganéj ügyvédekkel, akik hajlandók a hazaárulók szekerét tolni. Idáig minden rendben. A plébános úr nyilvánosan imádkozott Cavaignacért. És most jön a hír, hogy lefogatta Henry ezredest. Azt az embert, aki esküszóval igazolta, hogy Dreyfus hazaáruló. Mit tehet egy ilyen katona, aki megkapta

már Franciaország minden érdemérmét?! Mit tehet egy ilyen hős, aki egyedül több németet kaszabolt le, mint egy egész gyalogezred?! Itt áll az újságban: felvágta az ereit. Borotvát kért, hogy a vasárnapi misére megtisztálkodhassék rendesen. Hát most meghalt a legelső francia katona! Egész Franciaország imádkozik a lelkiüdvéért.

Claude két falat szalonna között megkérdi:

– Te is?

– Természetesen én is.

Texier mama behozza a frissen illatozó süteményt, amely tulajdonképp színtiszta gyümölcs, a tészta csak ritkás, szakadozott hálóként övezi az alma-, dió-, körte- és déligyümölcs-szeletkéket.

A családfő először megadja a tiszteletet a csodálatos táplálóknak, aztán tovább folytatja:

Az egész ország gyűjt a szerencsétlen özvegy és az árvák javára. Idáig százharmincezer frankot adtak össze. Bibesco hercegasszony egymaga ötezer frankot adott, az orleans-i herceg kétannyit. Te, mondjad csak, ki az a Paul Valéry?

– Miért?

– Ez a nyomorult három frankot küldött, és még ki is íratta nevét az újságba.

– És te?

– Húsz frankot tettem postára. Nem elég?

– Nagyon is.

– Azt tudod, hogy Faure elnök meghalt?

– Tudom. Hogyne tudnám?

– Azt is tudod, hogyan?

– Életében se nagyon érdekelt, halálában még kevésbé.

– Azt rebesgetik, az elnöki palota hátsó ajtaján engedte be a szeretőjét... dehát rosszul is mesélem: kulcsa volt ennek a szajhának. Ki-be járt a palotába. Kedve szerint. Hát jött most is, s ez a vén kopasz szamár, aki köztársasági elnöknek merte nevezni magát, valami kotyvalékot ivott, amitől állítólag a férfiúi ereje visszatért. Talán kicsit nagy volt az adag. Csak épp hozzákezdtek a szerelemhez, máris megütötte az elnök urat a guta...

– És ki az új elnök?

– Így, ahogy mondom: egy közönséges, büdös, komisz paraszt: Emile Loubet. Hát meg is kapta a magáét. Míg a St. Lazare pályaudvarról átkocsizott az Elysée palotába, megdobálták mindennel, ami csak kézügybe került. Röpült ott a rothadt paradicsom, a lóganéj és minden egyéb rondaság. Mindenki azt mondta: lemond. Csak nem lesz pofája beleülni az elnöki székbe, mikor a cilinderét kidekorálták mindenféle piszokkal... Dehogy mondott le a gazember. A Dreyfus-ügyet áttette a Semmitőszékhez. Erre aztán előkerült búvóhelyéről Zola úr is. De hát nincs még veszve Franciaország! Henry meghalt... de új bajnoka támadt a hazának: Deroulède. Egész hadsereget gyűjtött maga köré. Azt mondja – és nem is titkon, hanem mindenki füle hallatára, hogy széttapossa ezt az egész mocskos bandát. De úgy ám, hogy egyszerre végez a köztársasággal, a szocialistákkal, és visszaállítja Szent Lajos trónusát és az egyházat. Tudod-e, hogy Deroulède mögött hatszázezer fegyveres áll? Katonai alakulatokba sorozva. Tisztekkel és törzstisztekkel az élükön. Kicserélnek mindenkit, minisztertől a bakterig, főtől a lábig... itt senki nem marad a helyén: egyetlen áruló sem!

Claude nem tudja megállni: kicsit belecsíp az állomásfőnök úrba:

– És mi lesz veled? Főlesküdtél a köztársaságra! Nem mulasztottál egyetlen napot, órát, percet sem... az engedelmesek között is te voltál a legengedelmesebb. Igaz?

Az étkezési szertartás egy pillanatra megszakad.

Mama is felfigyel. És Lily is. A fiúk halkan röhögnek. Mert van ebben valami komikus, ahogy Texier papa ritkás bajuszkája remegni kezd, mint egy bogár csápjai egy váratlan riadalom kivédhetetlen csapása pillanatában.

Texier papa végre megszólal:

– Remélem, ezt nem gondolod komolyan?

Claude hátraveti magát a székben és nevetni kezd, magával ragadva az egész famíliát, amely most egy kacagó orkeszterben egyesül.

– Tréfa, tréfa... bolondoztam csupán. Csak nem veszed komolyan?

Lily még mindig kacag. Nagyon élesen. Kicsit hangosabban a kelleténél. Claude feláll:

– Elsétálok a szőlő felé. Nem, ne kísérjen el senki. Te sem Lilykém . . .

Éjszaka ismét négyszemközt a Pelléasszal.

Arra gondol, ez a teljes, tökéletes csend, ez a végtelennel ölelkező hallgatás, ez volna igazi háttere művének. Nem a város: botrányaival és zűrzavarával, a tömeggel és a szünet nélkül áradó kocsisorokkal. Valahol itt kellene lejátszani az operát, Burgundiában. Egy szellős domboldalon. A mastix szagát elfojtaná a gyümölcsillat, s a zenekar morajába, mint valami dús, fekete bársonyba, odahímeznék fényüket a szentjánosbogarak.

Pillanatig keresgél a kéziratban, aztán rátalál a második felvonásra.

Színtér: régi kút a várkastély parkjában.

Szinte kiált a közhelyért: ide bárki más csobogó, gyöngyöző fodrozó vízizenét írna. Ő nem. Hiszen ez csak jelkép: a múlté, mely ott sötétlik a kútakna mélyén, csak néha-néha vetve fel az emlékezés habját, csillámát. Aztán a zenekaron valami finom borzongás hárfázik végig: a két gyermek jön: Pelléas és Mélisande.

Pelléas szólal:

– Csodálatos víz ez. Hideg, mint a jég, nem látogatja senki. Elfelejtették. Valaha varázshatalmú vize volt: a vakokat gyógyította. – Hozzáteszi: – Hallod, hogy alszik a víz? Pihenj meg, Mélisande, a hársfa alatt . . .

– Ide fekszem inkább, erre a márványlapra. (A zenekaron mint borzongás a lázban didergő bőrön, végigsurran az izgalom.)

Mélisande ráhajol a kútra.

– Vigyázz, ne hajolj be ilyen mélyen – ijedezik Pelléas.

– Ha a kezem nem éri el a vizet, eléri a hajam! Mert a hajam hosszabb a karomnál, és hosszabb nálam.

A zene visszafojtja lélegzetét. Pelléas töri meg a csendet:

– Ugye, Golaud is egy forrásnál talált rád?

– Igen.

– És mit mondott neked?
– Talán semmit, vagy csak nem emlékszem rá.
– Megcsókolt?
– Nem.
– És miért nem?
Mélisande kislányosan hátraveti a fejét:
– Valami mozdult lenn a kútban.
– Mélisande vigyázz, az istenért!
Mélisande valami fényes tárggyal játszik, azt dobálja fel a magasba.
A víz mélye sustorogni kezd, valósággal megsűrűsödik a zene.
– Mivel játszol mondd csak? – kérdezi Pelléas.
– A gyűrűvel, amit Golaud adott.
Surranó nesz magasból a mélybe. A gyűrű a kútba esett.
Két riadt gyermek néz egymással szembe.
Aztán ráhajolnak a kútkávára. Valami csillog a víz fenekén. De hát a kút olyan mély, mint a tenger.
Valahonnan távoli-távoli harangszó.
Dél van. De itt, az ódon vár elvadult kertjében hideg van, és a lombok oly sötét árnyat vetnek, mintha örök éj borítaná a világot.
– Igen, feldobtam egészen a napig . . .
Furcsán, temetkezőn cseng a déli harang.
Pelléas megfogja a lány kezét.
– Későre jár, otthon már várnak minket. Majd visszajövünk, és megkeressük a gyűrűt . . .
– És ha Golaud megkérdezi, hol a gyűrű?
– Mondd az igazat, csak az igazat, és semmi mást.
A két fiatal indul hazafelé, de a víz mélye még mindig nem tud megnyugodni, a hullámkarikák gyűrűznek tovább, majd az elomló zenét valami keményebb muzsika váltja fel. Szaggatott, pontozott ritmusok. Változik a metrum is, aztán a szólamszövevény egyetlen vonallá szűkül. A szétnyíló függöny mögött Golaud betegágya. Zord, kemény akkordok jelzik: ez nem álomvilág. Ez a dialógus nagyon is evilágból való.
Mélisande szorgoskodik a betegágy körül.

– De hát mi történt veled?

– Az erdőszélen vadásztam. Lovam egyszerre mintha rémet látott volna. Megvadult. Tizenkét óra volt pontosan. Igen, tizenkettő. Mert messziről hallottam a déli harangszót.

Izgatott tremolók jelzik a varázslatos összefüggést: déli harangszó kísérte a jegygyűrű halálát, s a déli harangszó visszhangzik Golaud emlékezetébe is:

– Lezuhantam, a ló meg reám, mintha az egész erdő temetett volna maga alá.

A muzsika szabadabb metrumra vált. Omladozóan gyengéd hangzás kíséri Mélisande szavait:

– Vizet ne hozzak? Semmi sem fáj?

– Én vasból vagyok és vérből. – Mélisande könnyes arcára téved tekintete: – Miért sírsz?

– Én is beteg vagyok. De jobb, ha megmondom az igazat – én boldogtalan vagyok.

– Csak nem bántott valaki?

– Senki.

– A király?

– Nem, senki sem.

– Anyám?

– Nem.

– Vagy tőlem szenvedsz, engem akarsz elhagyni?

– Vigyél el... ebből a házból. Hisz érzem, nem élek már soká...

A dialógus egyre feszesebbé, egyre riasztóbbá válik. Ó, mit kellett volna idekomponálnia, ha nem is Wagner, de legalább Meyerbeer nyomdokát követi! Micsoda pörölycsapásokat és mennydörgéseket! Üstdobon és minden létező zajkeltő instrumentumon. Szólnának kürtök, harsonák. Valahol fenn a magasban vibrálna, sikoltozna a diszkant.

Az ő zenekara elcsendesül. Most nem a harsány hangszereké a szó, hanem az embereké:

– No, nézzük csak: talán Pelléas bántott? Bár ő, úgy látom, csak nagy ritkán szól hozzád...

– Ha szól is, úgy érzem, nem szeret.

– Ne haragudj rá. Zavart és furcsa lélek. Hisz fiatal még.

Az vagy te is. Ezért nem tudtad az életet itt megszokni. Igaz, a palota sötét, hideg, és csupa öregember. Bánatos a táj is, szomorúan hervadnak a fák, és a vén erdőből is száműzték a napfényt. De hidd el, a vidámság majd visszatér. No, nyújtsd a kezed ... Mintha egy rózsa szirmát tartanám a tenyeremben.

Rövid, szaggatott akkordütések, aztán a zenekarnak lélegzete szakad.

– Hol a gyűrűd? Az esküvői gyűrűd?

– Leeshetett. Akkor vesztettem el, mikor kisfiaddal, Ynioldal sétáltunk az ódon barlangban, kagylókat kerestünk. Akkor, biztosan akkor vesztettem el, és már jött is a dagály, közeledett a tenger. Mennünk kellett.

A gyanakvás, mint valami gyilkos méreg, szétárad Golaud ereiben. Ó, már nem hallgat a zenekar!

– Biztos, hogy ott vesztetted el?

– Biztos, igen.

– Akkor indulj, és keresd meg.

– Most, a sötétben?

– Most, a sötétben. Ez a gyűrű minden kincsemnél kedvesebb.

– Nem merek egyedül menni.

– Majd elkísér Pelléas.

Talán nem is mondja, gondolja csupán:

– Őt, őt kérjem meg rá? De hát biztos, hogy nem jön el.

– Menj, addig el sem alszom, míg a gyűrűt vissza nem hozod.

Éjszaka ...

Az őskertben különös, titokzatos fények rebbennek. Valahol csobog, énekel a víz, és a dalra visszhang kél a fák között. És lenn, a pázsit sűrűjében minden reszket, minden vibrál: csodálatos éjszaka ez: madarak füttyöngetnek, aztán a zene, mint a tengerapály, visszahúzódik, hogy átadja a szót a két fiatalnak.

Az erdei barlang előtt indul a zaklatott, bízvást mondhatjuk, kétértelmű dialógus (bár inkább csak Pelléas beszél). A párbeszéd felszínén jellegtelen, érdektelen szavak, de lenn a mélyben egy különös szenvedély bontja ki gazdag virágerdejét:

– Lásd, sötétben is idetaláltunk, Mélisande. Igen, sötét van,

nem világítanak a csillagok sem. De vigyázz! Beljebb veszélyes ösvények kelepcéjébe kerülhetünk... és ott, messze-messze, a barlang legmélyén: két tó... de gyere, gyere csak, látnod kell a barlangot, ha azt akarod mondani Golaudnak, hogy valóban itt veszett el a gyűrű. (Csak semmi áriázás! – simítja végig Claude a kéziratot. – Ez a vallomás, melyben egyetlenegyszer sem szerepel, hogy szeretlek, hogy az enyém vagy, s mégis érzi majd mindenki, hogy a szenvedély mintegy átvilágít minden egyes szót, mint derengő fény az ablaküveget – ez a vallomás egy oktávnyi hangterjedelemben mozog csupán. A beszéd egyértelműségével, nem kívánva az énekestől, hogy „megszakadásig" feszítse hangszálait, a zenekart viszont rákényszeríti arra, hogy puha legyen, mint a bársony, melyen az emberi szó nemes ékköve ragyog.)

– Menjünk... – sóhajt fel Mélisande – rémalakokat látok ott a sötétben.

– Ó, ne félj, három nyomorult öreg... talán az éhség űzte őket.

– Menjünk, meneküljünk. Vagy talán megyek egyedül...

– Nem, jövök veled, és majd egyszer, talán holnap, vagy később még visszajövünk.

Aztán valami tündérzene elvezeti a nézőt a kastély egyik tornyához.

Mélisande haját fésüli a toronyablakban.

A zenekar hallgat.

Pihekönnyű kis dallam, vagy tán nem is az, csak megdallamosított beszéd:

Hosszú hajam egész a torony aljáig ér...
Hosszú hajam csak téged vár, ha leszáll az éj.
Szent Mihály és Szent Dániel, Szent Dániel és Szent Raphael,
Pünkösd vasárnapján délben, épp délben születtem én.

Pelléas jön:

– Te meg mit dalolsz fenn, mint egy messze idegenből jött dalosmadár?

– Hajamat fésülöm éjszakára.

– Az ablakodból napsugárözön hull alá.

És most szerelmi kettős jön – a szerelmi kettősök minden banalitása nélkül. Duett, melyben a két hang nem egyesül, tüdőt, szívet és közönséget feszítő kadenciában.

Mélisande nem kínálja a száját, és Pelléas-Rómeó nem kúszik fel az erkélyre. A vonósok zizegése nem fonja mámorba a szíveket. Minden egyszerű és tiszta. Mélisande a toronyablak magasából a haját nyújtja csak. Az aranyfürtökben omló csodát. Ez a hajözön jelképezi a csókot, az ölelkező egyesülést, lelkek és testek találkozását. Mélisande haja köti össze a szerelmeseket, mintha egy holdsugár, vagy egy éjszaka felragyogó szivárvány lenne a híd közöttük.

– Én holnap elutazom, add hát a kezed is.

– Nem adom a kezem, ha elutazol. (A zene apró kis trillafodrokban örvénylik.)

– A kezed!

– Ha utazol, nem adom.

– A kezedet . . .

– Itt van, a tiéd.

– Nem érlek el. De a hajad idehullott hozzám. Tartom két kezem közt, tartom arcomhoz szorítva, tartom az ajkamon és körülfonom vele a nyakamat. A hajad eláraszt, s a szívemig ér . . . le, le egészen a szívemig és a tengerig, és olyan lágy, mintha nem is a te hajad volna, hanem az égből szállna alá. Olyan a hajad a kezemben, mint egy madár, egy puha, pihés madár, aki szeret engem. Idekötöm a hajad a faághoz, hogy te madár sose szabadulj többé.

A zene veszélyt jelez.

Denevérszárnyak suhannak, vagy Mélisande gerléi röppentek fel az éjszakába?

Nem! Golaud jön.

– Ez Golaud, itt bujkál valahol, és mindent kihallgatott!

– Mélisande, vigyázz! Hajad az ágak között, az ágak foglyul ejtik a hajad, vigyázz, vigyázz!

Egy madár pihegő szíve verdes a zenekarban, – vagy talán Mélisande-é?

Pár felhördülő akkord, és már itt is van Golaud:

– Vigyázz Mélisande, ha így kihajolsz, még lezuhansz. Nemsokára éjfél. A játékból elég.

Golaud magával viszi Pelléast.

Nem halljuk, mit beszélnek. A zenekar beszél helyettük.

Golaud mindent tud, és Pelléas, a gyermek, most érett férfivá. Rádöbben a csodára: szeret és viszontszeretik.

Színváltozás... A két testvér, Golaud és Pelléas már lent jár a kastély mély pincéjében.

Golaud ijesztgeti az öccsét:

– Érzed a pince poshadt szagát? Érzed, hogy száll felénk a bűze? De menjünk csak végig a falon, s ha ott kihajolsz, megcsapja arcodat a halottak szaga. Igen, hajolj csak ki, nem kell hogy félj, foglak jól. Ugye, nem látod a tó alját?

– A szakadék mélyét látom. Hogy remeg a lámpafény odalenn!

A zene is remeg. Mint a reszkető mécses lángja és mint Pelléas szíve, aki érintésnyi közelben érzi a halált.

Ide nem kell fényeffektus, vagy ügyesen elhelyezett fényszóró. A zene röpít fel bennünket a mélyből a napfényre, halálból vissza az életbe.

Pelléas élni akar.

– Ó, látszik már a tenger, érzem a friss szelet, oly üde, tiszta, mint egy kibomlott hársfavirág.

Végre Golaud-ból is kibuggyan a vallomás, mint elgennyedt sebből a fekete vér.

– Hallottam, láttam, mi játszódott le köztetek tegnap este. Igen, láttalak benneteket. Tudom, hogy ez gyerekes játék, de ne forduljon elő soha többé. Mélisande nagyon érzékeny és gyenge (egy tompa akkordmenet valóságos oszlopokat rak a szöveg boltozata alá) – most különösen vigyázni kell rá, hiszen kettőnk gyermekét várja... nos, hát megmondtam: elég legyen, mostantól kezdve kerüld!

A kép már át is úszik, mint látomás a látomásba, álomkép az álomképbe, s már előttünk Golaud kisfia, Yniold jelenete.

Apa és fia a kastély előtt, Mélisande ablaka alatt.

A zenekar egyre szűkszavúbb.

– Ritkán találkozunk, kisfiam. Szinte kerülsz,. Mindig együtt

vagy új anyáddal... Lásd, épp fejünk felett van Mélisande ablaka. Mondd csak Yniold, ugye Pelléas gyakran van együtt új mamáddal?

A kisfiú buzgón bólogat:

– Persze, mindig ott van, ha te nem vagy ott.

– De nem nagyon szeretik egymást. Biztosan veszekednek is sokat.

– Hát igen, az ajtó miatt veszekednek... mindig azért, hogy ne maradjon nyitva...

Golaud szívéből feltör a vadság:

– És melyikük mondja, hogy csukva legyen az ajtó? Beszélj!

A gyerek felsír, apja úgy szorítja.

Golaud ráförmed:

– Csend, ki ne nyisd a szád, majd kapsz ajándékot, azon megvigasztalódsz: most azt mondd meg, mit beszélnek, ha kettesben vannak?

A gyerek arcát elönti a mosoly:

– Azt mondják mindig, ha egyszer majd én is nagy leszek...

Dühödten rázza meg a fiát:

– Biztos rólam beszélnek. Hallanod kellett, hogy mit mondanak rólam!

– Hogy egyszer megnövök, és akkor olyan nagy leszek, mint te.

– Vigyázz! A fák között egy farkas suhant el! Nem félsz?

A gyerek az apjához búvik.

– Most azt mutasd meg, hogyan csókolják egymást!

A gyerek odaszorítja arcát az apjáéhoz, aztán felszisszen:

– Szúrsz, mint a tüske.

– Mondd csak, szeretnéd látni Mélisande-ot?

– Igen.

– A vállamra állsz, és beleselkedel az ablakon.

– Igen, apám.

– Látod őt? Van ott más is?

– Nincs... vagy mégis: Pelléas.

– Mi történik odabenn?

– Semmi.

– Egymáshoz közel állnak?

– Nem, kisapám (vajon jó lesz ez így: petit Père? veti fel magának a kérdést. Mer ez a riadt kisgyerek így beszélni az apjával?)

Mohón szorongatja a gyereket. – Azt mondd meg, mit csinálnak? Közelednek az ágyhoz?

– Csak néznek a lámpafénybe.

– Lehunyják a szemüket?

– Nem. Dehogy hunyják le a szemüket... de én félek, eresszen el engem apám... én kiáltok, ha nem enged el! A földre, a földre tegyél le!

A fölmorajló zene, a megsűrűsödő alkonyat, az összecsapódó függöny eltakarja Golaud-t és a fiát.

*

Hogy múlnak a napok, a reggelizőasztal sarkán kis piramissá nő a levélhalom. Claude nemigen bont fel egyetlenegyet sem. Dolgozik, és élvezi Texier mama csodálatos előadásait Burgundia babonáiról, melyekről a terjedelmes és kicsattanóan egészséges hölgy nem egy etnográfus hűvös szakértői tartózkodásával beszél, hanem azzal a mély, tántoríthatatlan meggyőződéssel, amellyel a hivő ember nyilatkozik a hit és bizonyos hitágazatok dolgairól. Tehát: a cipőt nem lehet akármilyen formációban kirakni az ajtó elé. Jaj annak, aki a lábbeli orrát illeszti a falhoz ahelyett, hogy a két takarosan egymás mellé simuló cipősarkat helyezné oda. Mint ahogy életkérdés (vagy inkább a közeli halál kérdése), hogy átléped-e a küszöböt vagy – ha csak pillanatra is – megpihensz rajta! Ha átléped – a veszedelmet léped át. Ha rálépsz – mintha koporsód deszkájára állnál. És millió bölcs tanács az első kanál levessel, a kenyérszegéssel, sóval és paprikával kapcsolatosan (Bichain vidékén néhány spanyol telepes jóvoltából igen népszerű a porrá őrölt piros méreg); és babonája, ha úgy tetszik szertartása van annak is, hogyan fekszel le a megvetett ágyba, és hogy kelsz fel – két lábad helyezed a földre, vagy csak az egyikre támaszkodol!

Claude nagyon élvezi Texier asszony mondókáját.

Texier papa ilyenkor morózusan táplálkozik. Ő a különcök közül való, akik politikai szempontból katolikusok ugyan, de bizonyos racionális okoknál fogva – istentagadók. Texier urat bosszantják a babonák és legalább annyira a felbontatlan levelek; derék hivatalnok, aki mélységesen elítéli vejét: íme, a párizsi emberek felületessége és megbízhatatlansága. A levelet fel kell bontani, a levelet iktatni kell, a leveleket el kell helyezni a megfelelő rekeszbe, és mindenekfelett: a levelekre válaszolni kell.

A családi presszió még Claude lustaságánál is erősebb.

Nekilát a levélbontásnak. Godet és Pierre Louÿs, egészen új pletykákkal fűszerezve levelez: Henry Gauthier-Villars, másnéven Willy, a zseniális írónő, Colette férje, aki egyébként mint L'Ouvreuse de Cirque d'Été, vagyis a nyári cirkusz páholynyitogatójaként írja alá cikkeit, finom nyelvöltögető glosszákban csipkedi meg Debussyt. Fra Angelico Debussynek nevezi, jelezve, hogy mesterkéltnek tartja Debussy témaválasztását A tékozló fiútól egészen a Pelléasig. Egyben nevetségesnek is, hogy éppen az a férfiú öltse fel az ódon és tömjénillatú témák szerzetescsuháját, aki egyébként nagyon is beleveti magát az életbe: nemcsak mint művész, hanem mint asszonyfaló férfiú is. És mindjárt a másik gúnynév (ugyancsak a nyári cirkusz jegyszedőjének remeke): Le Damoiseau élu. Gyengédtelen célzás a Damoiselle élue-re, méghozzá komisz szójáték formájában. Amaz a kiválasztott hölgyet jelenti, ez a kiválasztott ficsúrt.

De hát a bolondos pletykákon túl jönnek érdekes és valóban értékes híradások is. Camille Mauclair is jelentkezik (Új barát, aki csak nemrégiben csatlakozott Debussy szorosabb köréhez.): a kedves fiatalember elmondja, hogy egy Antoine nevű gázgyári tisztviselő merőben új színházi kísérleteinél segédkezik. Antoine mindenkit száműz a színpadról, akinek valami köze is van az elkopott, ezerszer diszkreditált, penészszagú hivatásos színházhoz. Egy zöldségkereskedő, egy öreg írnok, lányka a szomszéd áruházból, kiszuperált katonák, diákok és – bármily különösen hangozzék is – tanáremberek ágálnak Antoine színpadán: ők a hősök, a gaz cselszövők, a szerelmesek és a szerelmesek ellenségei, az áldozatok és a gyilkosok. Tehát mindenki,

aki a deszkákon él, mozog – egyszerű dolgos ember. Azok a díszletmunkások, világosítók, kosztümszabók is; egy másik szereposztásban beöltöznek talán a hősök és hősnők kosztümjeibe. Fél esztendeig készülnek egy-egy előadásra, és munkájuk nyomán csoda születik: drótra csavart művirág helyett igazi rózsa. Hamvas, harmatos, élő, lélegző, szirmait bontó és szirmait szemérmesen bezáró igazi virág. (Vajon nem lehetne ezt megcsinálni az operaszínpadon is?) Debussy azon melegében felel: nem, sajnos nem ... az én zenekarom klarinétosának, angolkürtösének, hegedűsének és csellistájának, trombitásának vagy hárfásának zseniálisan kell kezelnie a hangszert. Nem műkedvelő módjára. A hegedűsnek még az ötödik-hatodik pultnál sem engedélyezhető a kontárkodás! Az én zenekaromban mindenki együtt játszik mindenkivel, és mindenki önmaga nevében is játszik. Én nem érhetem be szürke műkedvelő tagokkal: nekem annyi önálló intelligenciára, szenvedélyes lélekre – és virtuózra van szükségem, ahány hangszer szól az orkeszterben.

Csodálatosképp Catulle Mendès is ír: nem volna kedve Claude-nak a Théâtre Roulette, a gördülő színház számára írni valamit? Mendès egy vándorszínházzal járja az országot: Molière-t játszik, Racine-t – és persze saját magát. De hát egy kisopera színesebbé tenné a műsort. (Claude neki is válaszol: én a széles tömegek szórakoztatására a cirkuszt tartanám legalkalmasabbnak. Cirkuszt, a műfaj ókori értelmezésében, vagy ahogy most dívik a véres párizsi utcákon. Tehát cirkusz, a vándortársulatok kiselejtezett öreg oroszlánjaival, „akiket" megfelelő éheztetés után talán rá lehetne uszítani az áldozatokra. Hogy kik legyenek az aréna mártírjai? Az embereket annyira feszíti a szereplési vágy: biztosan akadnak önkéntes jelentkezők, akik az oroszlán elé is odavetik magukat csak azért, hogy néhány pillanatig megállapodjék rajtuk a színpadi reflektor fénye, és hogy másnap az újságok megírják: X és Y csodálatosan játszotta a halálra szánt őskeresztény szerepét.)

Csak győzze a sok levelet, amit a régi és új barátok özönítenek rá. Adolphe Villette ír: a kiadó megbízásából illusztrálja Claude néhány dalát. Rollinat, a „pehelysúlyú" zeneszerző felhívja Claude figyelmét egy bizonyos Yvette Gaulbert-re, akit

igen nagy reményű énekesnőnek tartanak, s aki egyenesen arra született, hogy Claude néhány könnyedebb dalát nem csak megszólaltassa, hanem meg is szerettesse a közönséggel. (Claude most is válaszol: persze udvariasan, és szent ígéretet tesz, hogy ha Párizsba visszatér, azonnal meghallgatja a kisasszonyt.)

És egészen új, ifjontian buzgó barátok: René Peter, az író, aki olyan szenvedélyesen imádja Claude-ot, hogy nemcsak zenéjét, de szabad verseit és prózáját is megannyi remekműnek tartja. Darabot akar írni Debussyvel. Nem, nem, semmiféle operalibrettót vagy zenés játékot, ez zordan humoros, vagy kacagtatóan tragikus darab lesz: a fiatal művészek reménytelenségéről, s az öreg művészek titkos, vagy egészen nyilvánvaló szövetségéről – megölni mindazt, ami új, és életben tartani azt, ami elavult; mintha a világot a halottaknak tartanák fenn, és az élőket küldenék a temetőbe. (Claude-nak nagyon tetszik a terv. És talán hízeleg is hiúságának, hogy egy tehetséges fiatal író társszerzésre szólítja fel. Annyira komolyan veszi Peter ajánlatát, hogy még egy szövegvázlatot is küld, amiben már kész, nemegyszer frappánsan csattanó dialógusok is föllelhetők.)

Egy Vuillermoz nevű ifjú kolléga ír (ez idő tájt még zenét szerez megszállottan, s talán épp ezért nem veszi észre, hogy az eredetiség leghalványabb árnyéka nélkül; később mint zenei író tűnik fel, hasznos gyűjtőmunkájával segítve a zenetörténetet). Nos, Vuillermoz úr tulajdonképp ártatlan dolgokat ír, és mégis, mégis szíven üti Debussyt. A levél java része beszámoló, vagy inkább zenei körkép a világról. Közli, hogy Dukas befejezte a Bűvészinas című szimfonikus költeményt, Satie a Pièces froides-t, Bruneau Messidor című operáját – méghozzá Zola úr szövegkönyvére (Vuillermoz mindjárt közli Zola úr legújabb gúnynevét: „koszoslábú gigász"), de mindez érdektelen, a levélíró egy megdöbbentő adattal szolgál: 1898. június 21-én Maeterlinck Pelléasát bemutatták Londonban a Prince of Wales Theatre-ban GABRIEL FAURÉ közzenéjével.

Istenem, mit is válaszolhat?

Mondja el, hogy már az is idegesíti: a kollégák milyen buzgón, termékenyen, szinte nyakló nélkül ontják az opuszokat, s

ő már esztendők óta egy helyben topog. Csak a Pelléas, csak ez az álomvilág, amely bűvös szigetet jelent számára, a történelem, vagy inkább a történelmi botrányok véres áradatában.

Nem aprózta el az erejét.

Néhány dal, néhány odavetett vázlat, kelletlenül vállalt társadalmi szereplés, olykor egy színház, vagy gyors, lelkiismeret-furdalásos percek a törzsasztalnál, de aztán újra és újra a Pelléas. És most megelőzik. Ki tudja ilyen távolságból, hogy az a közzene milyen természetű? Talán van benne néhány dalbetét is, vagy kórus, esetleg zenekari effektus, aláhúzva valamelyik drámai fordulatot!

Nem, nem is ennek a fiatalembernek ír, hanem Godet-nak. Csak az nyugtathatja meg. Csak neki vannak Londonban olyan összeköttetései, hogy a pontos információ postafordultával megjöjjön.

Ír, és néhány nap múlva már itt is a válasz: ne aggodalmaskodjék. Ez a közzene nem több és nem kevesebb, mint amit a műfaj megkíván. Itt operáról szó sincs!

Aztán még egy levél Godet-tól.

Nem Párizsból, még csak nem is Londonból, hanem Genfből.

Furcsa írás. Godet a genfi tó partján találkozott a varázslatosan szép Noailles hercegnővel.

– Nyaral, asszonyom?

– Nem, én most itt telepszem le.

– Az istenért, csak nem hagyta el végképp Párizst? Párizs elveszti fényét ön nélkül, és – bocsásson meg a tapintatlanságért – ön is nélkülözni fogja a fényt, amit Párizs sugároz önre.

– El kellett jönnöm, kedves Godet. Olyan események zajlanak Párizsban, amiért – gyötrelmes lelkiismeret-furdalással – kissé felelősnek érzem magam. Ott vagyok minden hajnali misén. Imádkozom az Ördög-sziget foglyáért, a feleségéért, a két gyermekéért és imádkozom Zola úrért. Jaurès úrért és mindenki másért, akit tettel, szóval megbántottam, vagy aki ellen vétkeztem akár gondolatban is.

– Tehát Saulusból Paulus.

– Csakhogy nálam a villámcsapást egy botütés helyettesítette.

– Nem egészen értem, asszonyom . . .

– Hát akkor kezdem elölről. Midőn Faure elnököt temették, a Liga elhatározta, hogy a temetési ceremóniát használja fel az államcsínyre. A katonai escortot egy bizonyos Roget generális vezette. Afféle se hideg, se meleg ember. Fantáziátlan, talán még ostoba is. Ki tudja? Hiszen társaságba nem jár, nem kártyázik, és nem jár lóversenyre, szoknyák körül sem forgolódik. Otthon gyártja a gyerekeket, vagy a gyakorlótéren ordítozik. Szóval, az elnököt leeresztik a földbe. A tömeg árad vissza a város felé, persze a katonaság egy tömegben, zárt, léniával kimért sorokban. Déroulède emberei bikacsökkel, vasdoronggal, tőrös botokkal és bokszerekkel fölszerelve befurakodnak a katonák sorai közé. Aztán valaki elkiáltja magát:

– Az Elysée-be, tábornok! Gyere velünk! Elfoglaljuk a városházát, meg a rohadt fajankó Loubet elnök rezidenciáját. Éljen Franciaország, éljen a hadsereg! Vesszenek a hazaárulók!

– A tábornok fantáziátlan katonai tisztviselő: ha valamiféle írásbeli parancsot kap, tán még engedelmeskedik is. De így nem. Felemelkedik a nyeregben, aztán kardja is kirepül, és a pokoli zsivajon is átharsog a parancs: szuronyt fel! – Pillanatok alatt, mint valami óriás sündisznó, áll a gyalogos négyszög, száz- és száz szuronytüskével fenyegetve Déroulède embereit. A főcinkosokat letartóztatják, összevernek egy csomó embert. Néhányan ott halnak meg az utcán, mások a kórházban. De ezt az újságok elhallgatják. És néhány nap múlva, mintha mi sem történt volna, futtatás Auteuilben. Az úgynevezett Grand Steeple, amiről úriember nem maradhat el. Hát ez a szerencsétlen Loubet úriembernek képzelte magát, mert bizony megjelent a futtatáson. Az elnöknek vendége is van az elnöki páholyban: Tornelli grófnő, az olasz nagykövet felesége. Úgy látszik, nem lesz semmi rendbontás. Két csoport gyülekezik az elnöki páholy közelében. Az egyik fehér szegfűvel a gomblyukában: a királypártiak ligája. A másik társaság tagjai (Drumont, Déroulède és De Mun mindenre elszánt csoportja) kék búzavirággal jelölik magukat.

Csend.

A lovakat vezetik elő.

És ebben a feszült csendben – lám, a sport minden más szen-

vedélyt megelőz – egyszerre megszólal Drumont medvehangja:

– Lemondani! Loubet, takarodj az elnöki székből!

Aztán vagy száz ember kiált egyszerre (persze újabb és újabb hangok csatlakoznak hozzájuk, és a kórus már több ezer tagból áll):

– Lemondani! Panamista! Lemondani! Panamista!

Loubet ül a páholyban, s amennyire már tőle telik, udvariasan cseveg az olasz grófnővel.

Aztán valami olyasmi történik, amitől megáll a szívverés is. Fernand de Christiani báró az elnöki páholy elé ugrik, felszáguld a lépcsőkön és ráförmed az elnökre: a szóból nem értesz paraszt, hát ezt megérted biztosan!

Botjával kétszer fejbesújtja Loubet-t; s mindez úgy játszódik le, hogy kővé dermedve áll az elnöki őrség, a szomszédos páholyok közönsége; mintha egy pillanatra ez az óriási tér, s a pálya körül nyüzsgő több mint ötvenezer ember is visszatartaná a lélegzetét. Loubet hősiesen viselkedik. Az ügyeletes tiszt – megbocsáthatatlan késéssel – csak most taszigálja le a merénylőt, és sokan azt hiszik, Loubet azért nem mozdul, mert bezúzták a koponyáját, és talán már nem is él. Az elnök azonban felemelkedett ültéből – lám, mire jó a paraszti vér – int a közönségnek, hogy nem történt semmi baj, aztán a grófnőhöz fordul:

– Igazán bánt, hogy megijesztettük, asszonyom!

A fehérszegfűsök és a kék búzavirágosok futnak, mint a nyulak. Futna a báró is, de néhány emberben felülkerekedik a jobb érzés: ez gyalázat... ha az ügyeletes tiszt úr nem tud vigyázni a merénylőre, majd vigyázunk mi. A báró urat kevés híján agyonverik.

– Ezt a Párizst egyszer s mindenkorra el kell hagyni. Ez már nem a mi Párizsunk. A gyalázaté! S ez annál is súlyosabb – mondotta Noailles hercegnő –, mert ezt a gyalázatot mi szabadítottuk rá.

*

Lily Párizsba utazott. A levélírók között ugyanis szép számmal szerepelnek a hitelezők is, akiket valamiképp el kell hallgattatni: kevés pénzzel, sok ígérettel, női mosollyal, kedveskedéssel, tehát csupa olyan fizetőeszközzel, amelyhez Lily személyes jelenlétére van szükség.

Hát most valóban négyszemközt a zongorakivonattal.

A szín a kastély egy oszlopos terme.

A zene: animé et agité. Gyors tizenhatodokban tovairamló muzsika. Hullám hullámot követ föl-föl, a forte hullámtarajáig, aztán le a pianók hullámvölgyéig.

Együtt a két szerelmes.

Pelléas: – Ma este találkoznunk kell. Ugye eljössz?

Mélisande: – El.

– Apám hosszas betegség után csodálatos mód meggyógyult. Beléptem hozzá: megismert. Azt mondta: El kell utaznod.

– Tehát ma este. És hol legyek, Pelléas?

– A vakok kútjánál. Mert elutazom, többé sose látsz.

Pár egyszerű akkord pendül, mintha az ablakok mellett elsüvítő szél játszana egy lehajló faág instrumentumán.

– Én mindig látlak – mondja Mélisande – én látlak örökkön örökké.

A zene ismét nyugtalanul pezseg. A tizenhatod hullámok elindulnak megint, apály-dagály hintájukon ringatózva.

Arkel király lép be. Ő már csak Mélisande-ot találja a teremben. A zene mozgása is lelassul. A kvartolák triolákká kényelmesednek. Egy öreg ember szívverése ez, egy öreg ember lélegzetének muzsikája.

Arkel szól:

– Mióta itt élsz közöttünk, csak suttogva száll a szó és suttogva száll a sóhaj. Lám, a te arcod is riadt és aggodalmas. Mintha örökkön félnél. (A zene felgyorsul, szaporább szívveréssel kísérve az öreges vallomást.) Aki szép és fiatal, mint te, az megszépít mindent maga körül. Gyere, hogy vénülő ajkammal érintsem meg a kezedet és a szemed. Ó, csak nem félsz?

Erősen akcentuált zene mordul. Az imént még lágyan fodrozódó énekbeszédet keményen dobbanó ritmus váltja fel.

Golaud lép be. Homloka véres. Azt mondja: tüskés ág sebezte meg.

Mélisande segíteni szeretne:

– Hajtsd le kissé a fejed, uram, majd letörlöm a homlokodat.

A bosszúsan döccenő orkeszterdallam felett most kibontakozik a dráma legkegyetlenebb jelenete. Golaud ráförmed Mélisande-ra:

– Csak hagyd a homlokom. Hozzám ne érj. Menj innen! Nem szóltam hozzád. A tőröm keresem. Hallod, a tőröm!

– Künn a térdeplőn láttam . . .

– Mit reszketsz előttem? S mit bámulsz rám? Azt hiszed, valamit kiolvasol a szememből? (A zenekar már a gyilkos düh vad felhőit kavarja.) Mit bámulsz rám? Jobb volna, ha lesütnéd a szemed, hiszen tudom már minden titkodat!

Arkel közbeveti magát:

– Ebben a két szemben csak az ártatlanság tükrét láthatod.

A zene kemény akkordokkal kíséri Golaud szavait.

Így dobol az ütőér a nekivadult ember halántékán.

– Miféle ártatlan szemekről beszélsz?! Hogyne, ártatlan, bizony, mintha a szeméből zsolozsmát éneklő angyalok tekintenének ki. Azt mondom, hunyd le a szemed, ne bámulj rám, ne várd meg, hogy én zárjam le örökre.

Mélisande menekülni próbál.

A zenekarban triolák dobolnak, egyre hevesebben, félelmetesebben.

Golaud elkapja a menekülő kezét:

– De forró a bőröd! Megborzaszt a tapintásod is. – Most a hajánál fogva rántja magához Mélisande-ot: – Térdre! Le, le a földre! Ez a hosszú hajad valamire mégis csak jó (a dobpergésként kerepelő triolák forró vérhullámként halkulnak-erősödnek), most jobbra hajolsz . . . ahogy én meg a markom parancsolja, és most balra . . . És most le a földre, a lábamhoz! És most nézz rám! No, most mondd meg, vén vagyok, mi?!

Arkel felugrik a karszékből, melyhez idáig a rémület szegezte:

– Golaud! Golaud! Mit teszel, az istenért?

Az örjöngő férfi egyszeriben kifullad. Elereszti az asszonyt, s tébolyodottan néz maga elé. A zene pulzusa is kihagy, pillanatra megáll teljesen. Golaud-ból zihálva törnek elő a szavak:

– Hát cselekedj csak kedved szerint, Mélisande... öreg vagyok, és nem szeretek leskelődni senki után... várom, mit hoz a sors... legyen, ahogy a sors rendeli.

Arkel vakon tapogatózik, szánalmasan körözve a levegőben, Mélisande-ot keresi:

– Si j'étais Dieu j'aurais pitié du coeur des hommes... (Ha isten lennék, megszánnám az emberek szívét...)

Szélesen hömpölygő gyászzene, melyből mint valami felcsukló sírás, egy vergődő dallam emelkedik ki, aztán elcsitul, a háromszoros pianisszimóig. Majd még egy hatalmas kitörés: a szenvedélyek tűzhányója csak elcsitult, de újabb kitörésre készül:

És most valami furcsa közjáték.

A kis Yniold egyes-egyedül. Labdáját keresi. Elgurult egy szikladarab mögé.

Báránykák kolompja szól, és messziről egy pásztor kiáltása hallatszik. A nyájat tereli. Talán ott is van egy kis magányos bárány, olyan, mint ő: Yniold, akire már nem vigyáz senki, és most eltévedt, s a kis kolomp úgy cseng a nyakán, mint a verdeső lélekharang.

Vajon kell ez a közjáték? Szükség van rá egyáltalán? Furcsa kérdés. Most ő szegezi önmagának. De egyszer tán megkérdezik a kritikusok is. Igen: kell! Mert a dráma, vagy talán minden mű, amit emberi kéz alkot, a fény és árnyék játéka. A kiáltásé és a suttogásé. A szenvedélyé és az elernyedésé. Apály és dagály kergeti egymást. Nappal és éjszaka. Kontrasztok. Ellentétek játéka jelenti az életet, és ez jelenti a művészetet is. Golaud őrjöngő jelenete után szükség van a nyájcsengettyűre. A pasztorálra. Még ha ez végső kicsengésében szomorú is. Hisz valóban ki vigyáz a kis Ynioldra? Pelléas és Mélisande már a szenvedély örvényében. Golaud szívét a pusztítás és a pusztulás szakadéka rántja magához. A kis Yniold egyedül. Védtelenül és magányosan. Gyermeki ártatlanságában a labdáját keresi. Felette egy iszonyatos dráma keselyűi húznak el.

És utána az utolsó találkozó.

Légyott a vakok kútjánál.

Néhány súlyos akkord lépked lefelé, aztán a hangsor megszakad. Csak Pelléas szava hangzik:

– Ez hát az utolsó est... eddig játszottam csak, mint a gyermek, gyanútlanul, szédítő mélység felett. (Felriad a zenekar is, idézve a rémeket, melyek az emberi lélek kertjében bújnak meg.) Álmodtam, és most felébredtem. Olyan vagyok, mint a vak, ki a tűzvész fényében percre visszanyeri látását... késő van, és Mélisande még nincs itt. Pedig látnom kell, mert nem tudom felidézni a vonásait...

És most a sűrűsödő éjszakából nem is kiáltás, csak sóhaj kél:

– Pelléas!

– Mélisande! Gyere csak, bújj el az árnyban!

– Nem! Azt akarom, hogy lássalak!

– Gyere gyorsan. Későre jár, és mindjárt bezárják a várkapukat. Mondd, miért késtél?

– Bátyád nehezen aludt el, és ruhám is beleakadt valamibe.

A zene velük sóhajtoz, velük együtt borzong az aláereszkedő denevérszárnyú sötétben. Miféle dialógus ez? És micsoda zene? Kacagás és sírás. Két lélek újjászületése, két lélek felkészülése a halálra.

– Mióta szeretsz Mélisande?

– Mióta először meglláttalak. Ó nem; örök időktől fogva.

Most már nem a gyermek Pelléas, hanem az egyetlen pillanat alatt férfiúvá érett ember beszél:

– Hangod a tengerekről jött, a tavaszi tengeren át... hangod lágy, mint a tavaszi rét. És el se hiszem, hogy szeretsz!

Mélisande gyermekarcán tündérmosoly suhan át (talán így jobb: huncut mosoly).

– Én neked nem hazudok sohasem – csak bátyádnak.

– Nincs gyönyörűbb asszony tenálad... hol vagy? Nem hallom a lélegzeted!

Aztán a riadalom hangja:

– Zárják a kapukat. Hallom, hogy csörögnek a láncok. Nem baj, nem baj... a sors rendelte így.

De valami zörren a fák között.
Valaki ott bujkál a fák között.
A két szerelmes árnyékát megtoldja egy harmadik.
Golaud leselkedik rájuk.
Ez a halál. Hát akkor még egy utolsó csók. Pelléas szavaival:
– Akkor hát zuhanjon ránk az ég, és pusztuljunk el! A szádat add, a szádat!
Ércpörölyként zuhannak alá a kemény akkordok. Golaud lép elő a fák közül. Mélisande menekül. Pelléas öntestével fogja fel a halálos tőrdöfést.
A gyilkos a menekülő asszony után rohan.
Sebesen száguldó akkordok követik.

*

Ennek a most következő kis fejezetnek bízvást adhatnánk ilyesféle alcímet: író a válaszúton. Tehát: – regény vagy ismeretközlés? Kövessük a fantázia csábító útvesztőjét, vagy válasszuk a meredeket: tények, évszámok, adatok, dokumentumok nem éppen vonzó útvonalát? Persze felmerül egy harmadik megoldás is: egyesítsük a két ösvényt. Így, első látásra, járhatatlan út. Vagy jobbra, vagy balra! Sőt – egyes rosszalló kritikusok szerint – vagy előre, vagy hátra! Az író úgy véli, s tulajdonképp e vélekedésre alapozza egész elbeszélését, hogy e két út, e két módszer igenis összebékíthető. Persze legjobb érvelés – a példa. (Eleve elnézést kérek a felvonultatott tanúk nagyságrendjéért: óriásokkal bizonygatva olyasmit, amit e sorok írója csak liliputmérce szerint valósíthat meg). Talán kezdjük Goethe kegyelmes úr Wilhelm Meisterével: színháztörténet, erkölcstörténet, művelődéstörténet, elbűvölő regény, természetesen olümposzi színvonalon, de semmi kétség, az excellenciás úr igenis tanítani akart, sőt nevelni – innen a műfaj elnevezése: Erziehungsroman. Stendhal Rossinije sem éppen gyenge példa. Belletrisztikának talán nem a legsikeresebb, de mint kortársi információ a romantikus olasz opera indulásáról, felbecsülhetetlen értékű. Romain Rolland Händelje fölényes el-

beszélői gesztussal odadobott kisregény; mellékesen egy sor remekmű analízise és fejezetnyi zenetörténet. Thomas Mann Doktor Faustusza a világomlás sátáni erőit idézi; „háttér-zeneként" Schoenberg zeneszerzői metodikájával szolgál. Talán e szerény (nem, nagyonis szerénytelen) bevezető előkészíti az olvasót a következő lépésünkre. Közelebb kerülünk Claude Debussy íróasztalához és szemügyre vesszük néhány pillanattal előbb becsukott kéziratát. Ez bizony csak *zongorakivonat* és nem *partitúra!* Az olvasó kissé tanácstalanul fordul hozzánk: mi a lényeges különbség a zenekari kotta (partitúra) és a zongorára redukált kivonat (partition pour chant et piano) között? Válasz helyett tetézzük a kérdést újabb kérdéssel: mi a lényeges különbség Monet egy festménye és a remekműről készült fehér-fekete reprodukció között? *Nyilvánvaló, hogy a kép lényeges eleme a szín!* A fehér-fekete nyomat ezt egyszerűen elnyeli. Monet vásznán nem a rajz dominál, hanem a színfoltok ütközése vagy harmóniája. Ezt a reprodukció még csak sejtetni sem tudja. Azt hozza ki, ami nincs, vagy ha van is, lényegtelen – tudniillik a rajzot – és azt semmisíti meg, ami lényeges, vagyis a koloritot. Nos, nagyjából (igen nagy általánosítással) vonatkoztatható ez a Pelléas partitúrájára és zongorakivonatára is. A zenekari partitúra valamennyi hangszer dús, elragadó festőiségét idézi: a kivonat – fekete-fehér absztrakció csupán. A zongorakivonat hasonlít ugyan a kész remekműhöz, de nem azonos vele. Debussy opálos fényei csak a zenekari festés sugárözönében ragyognak fel; Debussy pasztelles árnyai csak az orkeszter tükrében láthatók igazán. Az olvasó talán azt hiszi, hogy Debussy a fény- és árnyhatások e megvesztegetően gazdag színvilágát valami rafinált, egzotikus (egyben gigantikus) orkeszterrel valósítja meg. Ellenkezőleg. Debussy redukálja a modern zenekart. Nem szaporítja a hangszereket, hanem az instrumentumok egyéniségét, legrejtettebb, olykor a legnyilvánvalóbb, de mellőzött mondanivalóját kutatja fel. Egyik hódolója, Maurice Emmanuel szerint: *Claude Debussy zenekara inkább különválasztja az erőket, mintsem egyesíti.* Az olvasó nyilván türelmetlenkedik már: az istenért, lássuk már azt a Debussy-zenekart!

Nem, ismerkedjünk meg előbb a kortárs, Wagner orkeszterével.

Íme, a Rajna kincse zenekara:

3 fuvola
1 kisfuvola
3 oboa
1 angolkürt
3 klarinét
1 basszusklarinét
2 fagott
1 kontrafagott
8 kürt
1 kontrabasszus tuba
3 trombita
1 basszustrombita
3 tenorharsona
1 kontrabasszus-harsona
2 pár üstdob
1 triangulum
1 pár réztányér
1 pergődob
1 harangjáték
1 gong
6 hárfa
16 elsőhegedű
16 másodhegedű
12 mélyhegedű
12 cselló
8 gordon
1 kis orgona

Richard Strauss átveszi a wagneri zenekart, itt-ott megtoldva, a zenemű „meséjének" megfelelően kereplővel, nagydobbal, szélgéppel, csattogtatóval, tam-tammal, s a jó ég tudná felsorolni, mi mindennel még.

Mahler számára még ez is kevés. A VIII. szimfóniában két vegyeskórust, gyermekkórust, nyolc szólistát, 84 vonóst, hárfákat, zongorát, cseleszt át, harmóniumot (és persze orgonát),

mandolint, gitárt, postakürtöt, nyájkolompot, kasztanyettát, üllőt és kalapácsot, különböző csengőket és igazi harangokat ír elő, nem érve be a harangjáték fémrúdjaival.

Mindezek előrebocsátása után nézzük meg a Pelléas lassan épülő partitúráját, illetve hangszerelését:

3 fuvola
2 oboa
1 angolkürt
3 klarinét
3 fagott
4 kürt
3 trombita
3 harsona
1 tuba
üstdob
kis, hangolható cintányér (cymbal)
triangulum
2 hárfa
12 elsőhegedű
12 másodhegedű
8 mélyhegedű
8 cselló
4 gordon

Az előbbiekhez képest „miniatűr zenekar", amely csak nagyon ritkán szólal meg teljes hangeffektusával. Debussy óvatosan adagolja az orkeszterzenét. Nem egyszer szordinót rakva a vonósokra (a fúvósokra nemkülönben), mintha ujját rakná a szája elé: Csendesen fiúk! A szöveg szent és sérthetetlen. Ha túlkiabáljátok, hasonlóvá lesztek a viharosan zúgó erdőhöz, mely dalosmadaraiba belefojtja a szót.

*

A reggelizőasztalon ismét levélhalom tornyosul.

Pierre Louÿs ír: beszélt Alexandre és Thadée Natansonnal, a „La Revue Blanche" szerkesztőivel. Szívesen vennék, ha Claude átvenné a zenei rovat vezetését. Louÿs tájékoztatásul

közli a kéthetenként megjelenő lap szerzői gárdáját: Paul Verlaine (Louÿs keresztet rak a név mellé, jelezve, hogy a nagy költőt, aki nemrégiben halt meg, a szerkesztőség még mindig tagjai közé sorolja), Stéphane Mallarmé, José María de Heredia, Maurice Barrès, Jean Lorrain, Pierre Louÿs, André Gide, Paul Valéry, Marcel Proust. Louÿs nem írja ugyan, de Claude tisztában van vele: a jóbarát némi keresethez akarja juttatni. Debussy azonnal válaszol: gondolkodási időt kér. A Pelléas annyira leköti, hogy képtelen más munkával foglalkozni. Talán egy későbbi időpontban: mikor már túl van a teljes orkesztráláson is.

René Peter levele bizony nem valami lélekemelő. A lóversenyügy, az elnök elleni durva támadás újra felszította a szenvedélyeket. Loubet – mint ellenfelei mondták – hűen konok paraszti természetéhez, olyan választ adott, ami dorongütésnek is beillett; a francia flotta legmodernebb cirkálóját küldte el az Ördög-szigetre. Hazahozatta Dreyfus kapitányt.

Loubet a nagy politikai gesztus mellett a személyes elégtételről sem feledkezett meg: közölte a sajtóval, hogy megjelenik a Longchamps-i versenyeken. Ilyen államfői kivonulást még nem látott a világ. A Garde Républicaine őrszemei – feltűzött szuronnyal és töltött lőfegyverrel – tízlépésnyi távolságra álltak fel egymástól. Minden jelentősebb útkereszteződésnél lovasőrszemek. Több mint hatezer katona. A közönség létszáma meghaladta a százezret. Iszonyatos tumultus. Düh, bosszúvágy, s valami érthetetlen hisztéria vett erőt a tömegen, mely lassan elfeledve ennek az ostoba polgárháborúcskának igazi indítékait, már csak pusztítani, rombolni akart, valamiképp kimozdítani a világot abból a tarthatatlan egyensúlyi állapotból, mely nem az ésszerűség, hanem a megkövült, mozdulatlanná dermedt ostobaság látszategyensúlya volt csupán. Persze verekedés, közelharc, kardlapozás ismét. De az elnök úr mégis végignézte a versenyt. Igaz, páholya körül száz gárdista állt, szuronyszegezve, mintha az elnök nem a divatos futtatás vendége lenne, hanem egy óriási csata hadvezére, akit óvni kell minden veszedelemtől, legalábbis addig, míg a diadalmas ütközet folyik. És közben újabb botrányok és ellenbotrányok. A Rennes-i tör-

vényszék, a semmítőszék határozata értelmében újra tárgyalja a Dreyfus-ügyet. És itt, a tárgyalóteremben történt valami, ami gondolkodóba ejtette a legkeményebb jobboldaliakat is, legalábbis azokat, akikben még volt hajlandóság némi ellágyulás, gorombább fogalmazás szerint: szentimentalizmus iránt. A Rennes-i bíróság elnökének utasítására bevezették az Ördögsziget foglyát. Döbbenetes találkozás. Dreyfus öt éve nem beszélt senkivel. Nem kereshette fel sem a családja, sem ügyvédje, sem ellenségei és – ha ugyan léteztek ilyenek – barátai sem. Az őrök sohasem szóltak hozzá, és neki is hallgatnia kellett az őrök jelenlétében.

Dreyfus úgyszólván elfelejtett beszélni.

Dreyfus alig értette meg a hozzá intézett szavakat.

Dreyfus már alig nevezhető embernek: egy felkiáltójel, mely az ember végtelen teherbírására figyelmeztet. Ez az öt év megölt volna egy oroszlánt és leterített volna egy elefántot. Ez az öt év megtörte volna a hősök hősét is, aki nyilván térden állva könyörgött volna, hogy öljék meg, mert nem bírja ezt az őrjítő csendet, ami kiszikkasztja az agyát, szétdúlja az idegzetét, megbénítja a szívét... Napóleonnak udvartartása volt Szent Ilona szigetén. Kamarásai, és talán szeretői. Egy eljövendő világbirodalom gyermekded terveivel játszadozott és végigröpült még egyszer a diadalmas sasok útján. Legalábbis képzeletben. Hiszen tollbamondta emlékiratait. De ez a nyomorult Dreyfus egyes-egyedül volt. Körös-körül palánk, hogy ne láthassa a tengert. Az őrök némák. És őt is némaságra kényszerítik. De azért él, talán még remél is.

És most megjelenik a Rennes-i törvényszék nagytermében, szemtől szemben a világ leghíresebb újságíróival, szemtől szemben – mert megjelennek sorra a tanúi emelvényen – azokkal a katonákkal, akik a halálnál is mélyebb verembe vetették: a némaság, az őrület, a lélektipró magány poklába.

És Dreyfus alig tud beszélni.

Csak nehezen érti meg a hozzá intézett szavakat.

Szánalmas, mint egy kis öreg madár. Feje reszket, szemeit lehunyja minduntalan, mintha valami káprázatot látna, s ő új-

ra meg újra meg akarna győződni róla: nem álomkép, hanem a valóság villódzik, kavarog körülötte.

Mit mondhat ez a szánalmas ember, akinek arcát is elfeledték, de ha emlékeznének is rá, senki sem ismerné fel, még tulajdon felesége sem. Mert ez az arc jellegtelenné vált. A szenvedés legyalult róla mindent. Nem maradt semmi más, csak a tollvonásnyi vékony száj, a feketéllő orrlyukak (egy halálfej orrnyílásai) és a cvikker, amit állandóan fognia kell, mert az orrnyereghez tapadó rugók annyira kilazultak már, hogy nem tartják biztonságosan az üvegeket.

Vajon mit mondjon ez az élő halott Mercier generális úrnak, aki az *ítélet* idején belügyminiszter volt, s aki szemérmetlenül hamisított irkafirkákkal táplálta a tüzet, mely végül is elhamvasztotta Dreyfus életét és becsületét. Mit mondjon ez az élő halott az erőtől duzzadó Mercier-nek, a frissen borotvált, napfénytől, levegőtől, vadászfáradtságtól és finom francia boroktól téglaveres úriembernek?! Kérje számon tőle az életét? Vesse rá magát és tíz körömmel hasítsa végig ezt a joviálisan vereslő ábrázatot, ami most is csak úgy sugárzik az öntudattól, önbecsüléstől és a katonai dölyftől!?

Nem, Dreyfus nem tesz semmi ilyesmit. Csak beszélni próbál, de az alig sikerül. Nagyon fáradt. Sokkal fáradtabb, mint valaha is az Ördög-szigeten. Ott mindig csökönyösen, az őrületig felfokozott akarattal kívánta az életet. Most – most szeretne meghalni. Szemben Mercier kegyelmes úrral, szemközt a több száz újságíróval, szemközt a világgal, mely az igazságot talán kideríthetí még, de arra nem képes a föld semminő hatalma, hogy visszaadja neki a pokoli éveket, melyek most már élete végéig a valóságot jelentik számára, mert mindaz, ami most zajlik körülötte – csak álom.

*

Az éjszaka megint Pelléasé.
Utolsó kép.
Betegszoba a kastélyban.

Mélisande ágya körül aggódó emberek: Arkel, az orvos, távolabb, a szoba sarkában meghúzódva: Golaud.

Az orvos a szokásos vigasztaló-megnyugtató szavakat hajtogatja:

– Oh, hát ez egy kis sérülés csupán, amit túlél még egy gyenge kis madár is...

– De hát miért is állunk ilyen gyászosan itt – fűzi tovább a szót az öreg király. Aztán gyengéden teszi hozzá: – milyen csendesen alszik a mi Mélisande-unk. És oly sápadt, mint akinek a lelke didereg.

Golaud-ból kifakad a vallomás:

– Ok nélkül öltem... Istenem, én nem akartam ölni!

Mélisande felriad:

– Nyissatok ablakot... a nagyablakot... azt hiszem, a napnyugta ideje jő – aztán Arkel kérdésére hozzáteszi: – hogy jól vagyok-e? Miért kérdi ezt atyám? Nem voltam soha jobban...

Csend. Aztán Mélisande beszél, vagy inkább csak kósza gondolatai hangosodnak meg:

– Már saját szavaimat is alig értem... nem is tudom, mit mondtam az előbb. És nem is azt mondtam, amit akarok... Mintha a szavak erősebbek volnának nálam – kinyitja a szemét: – Van itt rajtad kívül más is?

– Az orvos.

– És még?

Az öreg Arkel király valósággal kergeti a szavakat, mint aki mihamarabb túl akar lenni a nehezén:

– Ő az, ő van itt... de semmi ok az aggodalomra, nem akar már semmi rosszat. Hidd el nekem. De ha félsz, eltávozik!

Mélisande már türelmetlen:

– De hát ki az?

– A férjed.

– És miért nem jön közelebb hozzám?

A zenekar nehézkes, vonszolódó ritmussal jelzi, hogy Golaud keservesen búvik elő az árnyékból:

– Mélisande, Mélisande!

– Te vagy az! – sóhajt fel az asszony – már alig ismerlek meg... Nézz a szemembe. Nem látod benne a napsugarat?

Miért meredsz egyre a falakra? Miért? Mióta nem láttalak, soványabb lettél és öregebb . . .

Golaud nehezen uralkodik idegein (és fékezhetetlen indulatán).

Ismét vonszolódó, nehézkes ritmusok.

– Kérlek benneteket, hagyjatok magunkra – mondja Golaud – nyitva hagyom az ajtót. Valamit meg kell kérdeznem Mélisande-tól, mert másképp nem tudok meghalni.

A zenekar hangja is megforrósodik, aztán pár sietősen pendülő akkord, s a zenekar is elhallgat, mintegy jelezve a visszafojtott lélegzetet, ahogy Golaud szavait várjuk.

– Mélisande, mondd, hogy szánsz engem, mint ahogy én is szánlak téged és megbocsátasz, mint ahogy én is megbocsátok . . . Én sokat bántottalak. De most már mindent tisztán látok. És mindent értek. Most már tudom, hogy a legeslegelső napon . . . – elhallgat, mintha maga is megrettenne egy föltámadó véres árnytól – most már tudom, hogy minden az én bűnöm. De hiába, úgy szerettelek . . . De most, most, élet-halál mezsgyéjén egyet tudnom kell még! (A zenekar valósággal felüvölt. A szép szavak rácsa mögül a szenvedélyek parázsló szemű vádjai rontanak elő.) Mondd meg hát az igazat, mert halni készülök én is, és a vallomásod nélkül nem halhatok meg. Esküdj, hogy igazat mondasz!

– Esküszöm.

– Szeretted Pelléas-t?

– Szerettem . . . De hát hol van ő?

Golaud alig tudja elrejteni, hogy már reszket az indulattól és türelmetlenségtől:

– Azt kérdem, bűnös szerelemmel szeretted-e őt?! Szólj! És mondd, hogy igen.

Mélisande válasza alig hallható:

– Nekünk nem volt semmi bűnünk . . .

– Ne hazudj, mikor már küszöbön a halál!

Mélisande halványan mosolyog:

– Azt mondod, itt a halál. És ki hal meg?

Most már az orkeszter lavinaként duzzadó hangzása viszi, görgeti előre Golaud szavit:

– Hogy ki hal meg? Te, meg én. Előbb te, aztán én! És nekem most az igazság kell! Érted, az igazság! Mondd hát ki – és én mindent megbocsátok!

A válasz egyre halkabb:

– Miért kell meghalnom?

Golaud most már rikácsol:

– Az igazat, az igazat, érted? Az igazat!

Belép Arkel és az orvos.

Golaud reménytelenül mered maga elé:

– Nem tudtam meg semmit. Meg kell halnom, és semmit sem tudok.

Arkel a holtsápadt Mélisande-ot figyeli, aztán Golaud-hoz fordul:

– Mit cselekedtél megint? Megölöd őt!

– Talán már meg is öltem.

Mélisande megmozdul:

– Nagyapa, igaz, hogy közeleg a tél? Nagyon hideg van, és csupaszok az ágak... Ne, ne csukjátok be az ablakot. Hadd lássam még az utolsó napsugarat...

Arkel most megáll az ágy lábánál. Úgy beszél, mint aki egy haldokló lelket akar visszaszólítani a semmiből:

– Nem akarod látni a gyermeket?

Mélisande nem érti:

– Milyen gyermekről beszélsz?

– A tiedről. Kislány. Nézd meg csak!

– Milyen furcsa, nem tudom fölemelni a kezemet érte.

Arkel felmutatja a gyermeket.

Mélisande már alig látja:

– Ó, nem is mosolyog. És milyen kicsi. Azt hiszem, sírni fog. Hogy sajnálom szegényt.

A zenekarban halk, surranó léptek.

A kastély szolgálói – igen, nincs jobb szó rá – benyomulnak a betegszobába. Golaud rájuk förmed:

– Mi keresnivalótok itt?

Az orvos és Arkel is felfigyel, de a cselédek az ő kérdésükre sem válaszolnak.

Az orvos a betegágyhoz lép:

– Úgy látszik, elaludt...

– A szeme milyen könnyes. Mintha a lelke sírna – suttog Arkel maga elé, és széttárja karjait.

– A gyermekét keresi – mondja az orvos.

Golaud vad szívét e súlyos pillanatok sem lágyítják meg.

– Mélisande, Mélisande – mogorván a többiekhez fordul. – Hagyják el a szobát. Egyedül akarok maradni vele.

Nem mozdul egyikük sem. Arkel lehajtja fejét:

– Hallgass! Ne szóljon senki, mert most csendre vágyik az emberi lélek... mert nagy csendesség kell ahhoz, hogy elszállhasson a földről... hogy szárnyra keljen annyi szenvedés és kín után.

A szolgálólányok letérdelnek.

Az orvos bólint.

– Lám, igazuk volt. Ők megérezték a halált.

Golaud felzokog:

– S elhagyott bennünket egyetlen búcsúszó nélkül...

Arkel Golaud vállára helyezi kezét, s a nagy darab összeroskadt embert kifelé vezeti:

– Itt már nincs keresnivalónk... oly gyengéd és oly szelíd volt, félénk és hallgatag. Titok volt, mint mi mindnyájan, akik itt élünk a földön. Lásd, Golaud, most úgy fekszik a mi Mélisande-unk, mintha nem is anyja, hanem nővére lenne gyermekének... Gyere Golaud. És vigyük az újszülöttet is. Most már vele kell törődnünk.

A zenekar, mintha csendes zsolozsmát mormolna, lassan elhal, jelképezve a távolodó lelket, mely talán még itt tétovázik, itt, az élők között, de már megsuhintja szárnyát, aztán röpül a végtelenbe.

*

Lily másnap reggel érkezik.

Pénzt hoz (sajnos elég keveset) és egy könyvet, amit a Nathanson testvérek küldtek: „La Soirée avec Monsieur Teste". Paul Valéry apró írásainak gyűjteménye. Ítélkezés élők és holtak felett. A verdikteket egy képzeletbeli figura, Monsieur Teste

mondja ki. Így kezdi: *„Húsz esztendeje nincs egyetlen könyvem sem. Javarészt eltüzeltem irkafirkáimat is... Persze a nehezе csak most jön: kiválasztani azt, aminek megkegyelmezek mégis, mert holnap esetleg szükségem lehet rá..."*

Valéry könyve egyébként briliáns. Egy tévedhetetlen virtuóz játszik a francia nyelv karcsú, patinás és mégis ifjúi hangszerén. És Debussy mégis heves ellenkezést érez. Monsieur Teste nagyon szimpatikus: cinizmusa és lelkesedése, puritanizmusa és epikureusi ölelkezése az örök szépséggel. De Monsieur Teste alapelve aligha egyeztethető össze Debussy művészetfilozófiájával. Valéryt (ha úgy tetszik Monsieur Teste-et) az alkotás anatómiája érdekli. Hogyan születik a mű? Hogyan rakódik össze az alkotás atollszigete, a milliónyi ötlet, impresszió, sugallat és elhatározás finom korallsejtjeiből. Tehát: nem Leonardo a téma (Valéry egyik legszebb írása), mégcsak nem is a sziklák Madonnája, nem a hatás, nem a művészi szándék – hanem Leonardo módszere. Csak a módszer! És ez az elv, amit Debussy visszautasít, méghozzá heves ellenkezéssel: ha ő írna Leonardóról, az érzést és az embert keresné az alkotás mögött. Nem a törvényt és nem a szabályt, nem az építkezést és nem a technikát, nem a gondolkodás és a megvalósítás metodikáját, hanem az érző, szenvedő, lüktető szívet – nyelvünk még nem talált ki erre jobb szót – az embert!

Nos, a Nathanson testvérek azt szeretnék, ha ő is Monsieur Teste módjára nyilatkoznék a zeneművészet dolgairól. Ne írjon napi kritikát, de magasröptű értekezést sem, ne legyen szakszerű, de alatta se maradjon a tudománynak, hanem kerekedjék fölibe minden rövidlátó szakmaiságnak. Ugyanannyi szabadságot élvez majd, mint Paul Veléry. Arról ír, amiről és akiről óhajt. Úgy, ahogy jónak tartja. Gorombáskodhat, és égig emelhet egy szerzőt, vagy akár egy énekest, jókedve, esetleg bosszúsága szerint.

Hát ez valóban gyönyörű ajánlat, ezt meg kell ünnepelni. Monsieur Texier, aki – mint már mondottuk – bizonytalanul hintázik a vakbuzgó katolicizmus és a racionális istentagadás között, az állomásfőnök úr most éppen hitbuzgó hangulatban van, meghívják tehát a község plébánosát, az ugyancsak klerikális,

viszont aggasztóan gyenge gyomrú polgármestert és a tanítót, aki a plébániatemplom vedlett fiszharmóniumán az orgonási tisztséget tölti be. Texier mama remekel, férje nemkülönben, aki nemcsak felolvas a frissen érkezett újságokból (Lily hozta valamennyit), hanem széljegyzetekkel is ellátja a közleményeket, néha fejtetőre állítva ugyan a valóságot, de mindig a legmagasabb patriotizmus jegyében.

– Nos, mit csinál megint a zugsuszterből lett köztársasági elnök! Csak öt évre ítélteti a hazaáruló Dreyfust...

A plébános úr közbevág:

– A nyomorult protestánst!

– Zsidó az, kérem – fontoskodik a tanító –, izraelita...

– Az egyre megy – summázza a plébános úr: – nekem zsidó, protestáns egyforma börtöntöltelék!

Texier úr megcsörgeti kicsit az újságot, ily módon szerezve vissza a pillanatokra elveszített figyelmet:

– De hát Loubet mindjárt általános amnesztiát is hirdet, s Dreyfus mehet egyenesen német-zsidó rokonaihoz, Bismarckhoz meg Moltkéhoz, akik majd kifizetik számára a júdáspénzt, kereken ötmillió frankot.

Hát erre még a savószemű, gyomorbeteg polgármester is fölfigyel:

– Ötmillió frank! De hát az rettenetes nagy pénz!

Texier papának megjön az étvágya:

– És birtokot kap, a mi drága, elrabolt Elzászunkban, meg grófi címet... Állítólag ő lesz a német seregek főparancsnoka!

Hát erre a borzasztóságra enni és inni kell. A plébános úr úgy fal, hogy egy normális nyeldeklőjű ember pillanatok alatt megfulladna az óriás, alig megrágott falatoktól. De nem ő! A csettintő, már-már csuklásnak beillő kortyok, melyek egy egész pohár bort tüntetnek el egyetlen nyelésre, leviszik a megakadt falatot is, oly módon, ahogy a megáradt folyam sodorja el a fordulóban megrekedt hordalékot.

Most a tanító úr szólal meg, azzal a művelt és finomkodó akcentussal – amelyről úgy véli képzelete és nagyon gyér, úgyszólván semmis fővárosi tapasztalatai alapján, hogy ez a nyögdécselés az igazi, hamisítatlan Párizst idézi:

– És minő szép dolgokat látott odafent Párizsban, a mi bájos barátnőnk, Lily asszony?

Lily tele szájjal nevet. Valóban tele szájjal, mert a falatot még nem nyelte le teljesen:

– Ó, hát én alig láttam valamit. Claude dolgait intéztem, és higgyék el, az éppen elég. Csak bekukkantottam a Cyrano előadására, aztán barátaim elvittek a „Farkasok"-hoz.

A tanító úr csupa művelt érdeklődés:

– Az első nemde Rostand tollából cseppent ki... a másik viszont egy bizonyos Romain Rolland bűnös manipulációját takarja!

Lily már lángvörös a sok évéstől-ivástól. Már nemcsak az arca pirul, hanem a nyaka és dekoltázsa is. A megbolygatott vér foltokat rajzol a bőrére, a falánkság vörhenyes kiütéseit. Végül, két falat közt csak visszanyeri szavát:

– Mikor a színpadon azt mondják: Ezek a Gascogne-i legények... és a jó isten tudja megjegyezni a nevét... valamiféle derék francia a kapitány – akkor a közönség fele felállt, és éltette a hadsereget. A közönség másik fele viszont – fütyülni nem mert – csak ütemesen ordította: éljen a francia köztársaság!

– No, szép – mondotta a plébános, aki előtt újra cserélni kellett nemcsak a poharat, de az üveget is, mert a tiszteletére odarakott másfél literrel már réges-rég végzett – no, hát ez valóban jeles dolog, hogy a franciák éltetik a hadsereget, de elszomorító, hogy az ellenpártot még mindig nem semmisítették meg...

A tanító úr megint csak tudományoskodik:

– No és a másik darab?

A szép Madame Debussy csak megvonja a vállát, aztán ügyesen ruhája hátához nyúl, s fölpattant néhány kapcsot:

– Ó, hát ez a Rolland-darab merő badarság... és tudja, olyan zaj volt, hogy nem is igen hallottam, mit beszélnek a színpadon. De hát van ennél érdekesebb történetem is. Deroulède ellen elfogatási parancsot adtak ki. Húsz társával együtt bevette magát a villájába, és ellenáll. Fegyverrel. Egy rendőrtisztnek már nyomorékká lőtték a lábát. Egy járókelő meg úgy meg-

ijedt a lövöldözéstől, hogy egyenesen a bolondok házába szállították.

– No, szép – mondotta a plébános, aki akkor már a második üveg java részét is eltüntette abba a csodálatos gyomorba, mely este tíz óra felé már csirke- és kacsacombok, birkahússzeletek, a marha testéből kimetszett és még mindig vért verejtékező húsdarabok, burgundiai kolbászok és egy füstölt sertéscsülök temetőjévé lett. – No, szép – folytatta a plébános –, remélem a derék francia ember segítségére sietnek barátai és szövetségesei.

A savószemű, s kedvetlenül virrasztó polgármester, akit gyomorhurutja megakadályozott a kedve szerint való evésben-ivásban, némi jogtudori hangsúllyal fűzte szentenciáját a plébános szavaihoz:

– Csak az a lényeg, hogy Déroulède emberéletben ne tegyen kárt... Mert szerencsés esetben reá is vonatkozik az általános amnesztia, mint ahogy vonatkozott volna a szerencsétlen Henryre is, ha idő előtt ki nem oltja életét.

A vacsora, helyesebben az állkapcsok őrlő mozgása pillanatra megakadt: a jó étvágyú társaság egy-két kihagyott falattal adózott a mártír emlékének. Majd valaki Claude-nak szegezte a kérdést:

– Hát a mester nem mesél nekünk semmit sem? Mi itt poshadunk falun, de a mester fent él a világ tetején!

Debussy húzódozva válaszol:

– Többet ülök én az íróasztal mellett vagy a zongoránál, mint amennyit a nagyvilágban forgolódom (némi megdöbbenéssel állapítja meg, hogy pózol, szerepet játszik: a világtól visszavonult művészremete szerepét.) Így folytatja: – Aztán nem is tudom, érdekelné-e önöket.

A kis tanító tisztelettel teljesen hajladozik ültében.

– A művészetéről beszéljen mester, a műveiről! Az ihlet szent óráiról!

– Az bizony szép... – mondja a plébános, aki ha szavakkal nem is, de sóvár pillantással jelzi, hogy itt az ideje a harmadik üvegfordulónak.

Claude a gyűrűjével játszik. Szeme megakad a finom gravír-

rozáson: Lily-Loly az ő Claude-jának. (Ez a Lily-Loly most vele szemben ül és valamit mesél, de olyan harsányan, hogy beleremeg a dobhártyája. Atyaisten, hogy lehetne megmondani neki, hogy tegyen valamiféle tompítót a hangszálaira, mert ez így kibírhatatlan!) A gyűrűt visszahúzza az ujjára, aztán a kis tanítóhoz fordul:

– Valóban érdekli a munkám?

– Szenvedélyesen – mondja a tanító-orgonás, azzal a szuperpárizsi hangsúllyal, ami körülbelül ötven évvel ezelőtt volt divatos a vaudeville színpadon.

– Az bizony szép – bólogat a plébános úr is, aki ekkorára már boldog mezaliánszot kötött egy üveg vörösborral, amely nemességben ugyan elmarad az előbbiek mögött, viszont van benne valami huncut íz, amitől az embernek nevetnie kell, még ha a társaság temetésről vagy tömeghalálról beszélgetne is.

Claude hátradől, hintázik a széken.

– Hát akkor talán elmondom feledhetetlen találkozásomat Earl of Ross kegyelmes úrral, mely találkozás annál is érdekesebb, mert reggel hét órakor zajlott le, olyan időpontban tehát, mikor a párizsi ember – legalábbis a magamfajta bohém – még istenigazában alszik . . .

– Az bizony jó – mondotta a plébános, akinek ekkorra már angyalok hegedültek a fülébe.

– Mondom, reggel hét óra volt – zavart köhécseléssel teszi hozzá: – akkoriban Lily még nem szépítette meg az életemet, s így . . . hogy is mondjam . . . szóval akkori háziasszonyom jelentette be a vendéget. De hát itt nem egy vendégről volt szó, hanem mindjárt kettőről. Egy hórihorgas, sziklaarculatú, erőscsontú gentleman, kifogástalan zsakettben, cilinderrel a hóna alatt, mellette pedig valami cirkuszból szalajtott látványosság: egy ugyancsak hórihorgas férfiú, térdig érő kockás szoknyában, vállára vetve valami kendő vagy pokróc, a jó ég tudná megmondani micsoda, fején szalagos sipka és – ha hiszik, ha nem – hóna alatt egy bőrduda. No, mondom magamnak, én alkalmasint megbolondultam! Vagy a tegnap éjszakai pezsgő ment az agyamra, mert épeszű ember ilyen reggeli lázálmokkal nem küszködik. Végre a cilinderes megszólalt: – Earl of

Ross... ez nyilván bemutatkozás, hát én is felálltam az ágyban, a meglepetéstől megfeledkezve még arról is, hogy talán leléphetnék a padlóra, mondom, álltam feszes vigyázzban, és bemutatkoztam én is: – Claude Debussy. A cilinderes int a dudásnak, mire az játszani kezd. Igazán takarosan. S ami különösképpen tetszett: a duda egyik sípjából a melódia, a másik kettőből meg valami primitív kíséret hangzott. Mondom a cilinderesnek: – ez igazán nagyszerű! De miért reggel hétkor? És miért kell mindezt az ágyban végighallgatnom? – A cilinderes válaszol valamit, de nem értek belőle egyetlen szót sem. Amúgy sem vagyok valami híres az angol nyelvtudást illetően, de ez – az élő istenre esküszöm – csukott szájjal beszélt. Mintha valami kemény falatot morzsolna olyan odaadással, hogy arra sincs ideje: egy pillanatra eltátsa a száját. Mondom: sajnos, nem értem. Úgy látszik, ő sem ért engem, mert int a dudásnak, hogy kezdje elölről. Hogyne kezdené! Szemmel láthatólag nagyon örül a sikernek, és most újabb variációkkal tetézi a dudaszólót... Beszólítom a háziasszonyomat: – Talán ő szót tud érteni velük. A hölgy valóban okosabb volt nálam, mert a házmester kisfiát elszalajtotta Godet barátomért, aki tökéletesen beszél németül, olaszul, franciául és angolul...

– Az bizony szép... – mondotta a plébános, akinek akkorra már nemcsak az angyalok hegedültek, hanem maga Szent Cecília is, megtoldva az égi orkesztert egy ezerhúrú hárfával.

Szerencsére Godet otthon volt, s pár perc múlva már be is kopogtatott hozzám. Ő aztán játszi könnyedséggel lefordította Earl of Ross hozzám intézett szózatát:

– Ez a dallam, amit uraságod az imént hallott, ott szárnyalt Robert Bruce zászlói fölött, midőn Bannockburne mellett tönkreverte az angol sereget. Sőt, ő maga, Skócia legbüszkébb és legnemesebb fia, gyakorta énekelte ezt a dalt, s napját is azzal kezdte, hogy dudásaival eljátszatta néhányszor. És ez a dallam kísérte utolsó útjára a dicső emlékű IV. Jakab skót királyt, midőn elindult a floddeni csatatér felé, hogy ott hazájáért hősi halált haljon. Ez a dal lelkesítette a dunbari hősöket, sajnos nem sokáig, mert majdnem mind elvesztek a Cromwell ellen vívott csatában. Nos, most azt szeretném, ha ez a dal méltó keretet

kapna az ön – ez én volnék: Claude Debussy – géniusza jóvoltából. – Earl of Ross zsakettben, a dudás egy szál szellős szoknyácskában, én hálóingben (viszont vigyázzállásban) Godet barátom pedig egy ócska köpenyben, ami alatt ruha sincs – a kis házmestergyerek olyan kétségbeesett ábrázattal jelentkezett nála, azt hitte, élethalál-veszedelemről van szó, s fel se öltözött. Nos, én végre leszálltam az ágyról, odaültem a zongorához és csak úgy, első hallásra lejátszottam a skótok harci dalát. Earl of Ross – nem, higgyék el, semmi túlzás – féltérdre ereszkedett, s úgy rebegte – persze rettenetes franciasággal: – A dicső ősök lélegzetét érzem, s hallom szívdobogásukat. – Mivel a derék Earl színarannyal fizetett, úgy vélte, hogy ilyen nemes történelmi eseményhez nem illik a profán kezek érintette bankó, mondom: arany dukáttal fizetett, ezért néhány nap múltán már át is adtam néki az ősi skót dal kétzongorás, négykezes változatát, aminek a skót nemes jobban örült, mint gyermek a karácsonyi ajándéknak, s amit Godet barátommal vagy tízszer le kellett játszanunk egyvégtében, mert az Earl egész egyszerűen nem tudott betelni vele. Nos, alig távozott Ross örökös grófja, újabb látogató kopogtat be hozzám. Éltes amerikai hölgy, aki a tengerentúli asszonyok különös szokása szerint úgy öltözködik, mintha a legfantasztikusabb tollazatú papagájokkal óhajtaná felvenni a versenyt. Kis madárfején nagyon csinos paróka, nagyjából olyan, mint amilyent énekesnőink hordanak, mikor a Faust című opera Margitját alakítják. A hölgy szerencsére tökéletes francia. Azzal kezdi, hogy az orvosok megállapították, a legkülönösebb betegségben szenved, amit az orvostudomány valaha is följegyzett. Másnak tüdőtágulása van – neki tüdőszűkülete. Hát ez bizony sajnálatos dolog – állapítottam meg nagy búsan, majd hozzátettem –, csak arra szeretném fölhívni kedves asszonyom a figyelmét, hogy a doktor a lépcsőház másik oldalán lakik, s így a látogatás neki szól és semmi esetre sem nekem. De hát az én amerikai hölgyem csak mosolyog, és kijelenti, hogy itt szó sincs tévedésről. Ő igenis, egyenesen hozzám jött, mintegy orvosi rendelés, ha úgy tetszik orvosi recept alapján . . .

– Ez bizony szép . . . – motyogta a plébános, akit a mennyei

kórus ekkorra már derűs álomba szenderített, és így csak a szavak zenéjét foghatta fel, értelmüket aligha.

Úgy látszik, sehogy sem értjük meg egymást az amerikai papagájjal. Most már hangosan, ordítva kezdtem beszélni; az embernek az az érzése ugyanis, hogy a külföldiek így jobban értik szép anyanyelvünket. Az amerikai hölgy harsányan nevetni kezd, ugyanannyira, hogy a takaros kis paróka is megcsúszik a feje búbján: – Ó, hát maga azt hiszi, hogy én bolond vagyok... bolond vénasszony, aki egyenesen azért jött Chicagóból, hogy bosszantson egy kitűnő francia zeneszerzőt? Ó, én egyáltalán nem vagyok bolond. Az orvos ugyanis azt ajánlotta, hogy tanuljak meg valami fúvós hangszert. Ettől tágul a tüdőm, és erősödik a lélegzésem. Először egy fuvolással kísérleteztem, de ez valahogy sehogy sem ment. Gyönyörű fajmacskáim vannak, és ezek valósággal megvadultak a fuvolától. Pillanatra felötlött bennem a gondolat, hogy trombitálni tanulok. Ez ellen férjem tiltakozott, aki ugyan elhunyt időközben, de hát tilalmát így is tiszteletben tartom. És akkor barátaim – elvittek egy tánclokálba. Ez aztán csodálatos volt. Imádom a táncot. És imádom a négereket, és imádom a néger tánczenét. Ebben a lokálban hallottam először szaxofont. Isteni sugallat: meg kell tanulnom szaxofonozni. Meg is tanultam. Állítólag nagyszerűen. És akkor arra gondoltam, hogy egy szaxofondarabot íratok magamnak, egy kis remekművet, ami egyedül és kizárólag az enyém. Kivel írassam?... A legnagyobb élő zeneszerzővel! Mikor először hallottam a Faun délutánját, rögtön tudtam, hogy ön az! Ezért hát eljöttem önhöz, írjon számomra egy szaxofondarabot. Pénz nem számít. Egy dollár vagy tízezer dollár... nekem olyan rettenetesen sok van belőle, hogy néha beleborzadok, mi lesz evvel a szörnyűséges vagyonnal, ha egyszer lehunyom a szemem? – Kérdem tőle: Gyermeke nincsen? – Egy fiam meghalt, a lányom pedig megszökött valami festőművésszel. Azt sem tudom él-e, hal-e? De hát ez nem érdekes... A lényeg: valami csodálatosat írjon nekem, maestro, szebbet, mint a Faun... Ha ugyan élő ember írhat szebbet egyáltalán.

A kis tanító mohón kérdi:

– És megírta, mester?

– Még nem. De egyszer majd megírom. Mrs. Hall ellenállhatatlanul bájos, és hát előleget is adott. Márpedig a pénz még az adott szónál is jobban kötelez.

A társaság javarészt kidőlt már. A hölgyek és urak köldöküket szemlélő Buddhához hasonlatosak, akik azonban nem a fenséges gondolatok mélységeibe merülnek el, hanem az emésztés bár közönséges, de azért nem megvetendő gyönyöreibe. Csak a tanító szorgoskodik Claude körül:

– Nagy dolog lehet az, mikor szemtől szembe mondják az embernek: ön a legnagyobb élő muzsikus!

Claude elnézően mosolyog:

– Nem szabad túlságosan komolyan venni a dolgot. Fiatal ember voltam még, jóval innen a harmincon, s természetesen Reynolds American bárjának mindennapos vendége. A műsorban fellépett egy Foollit–Chocholat nevű táncospár. Csodálatos, elbűvölő emberek. Első este gratuláltam nekik: – Kedves kollégáim, maguk túltesznek minden táncprodukción, amit eddig láttam... Szerénykednek: – Ó, ez igazán semmiség, és hogyan is lehetnénk mi az ön kollégái, hiszen ön zenész, mi meg csak táncosok vagyunk – majd hozzátették: – a zene nagyon nagy dolog, uram. A zene a világon a legnagyobb csoda! – Hát ennyire szeretik a zenét? – kérdeztem, majd nekik szegeztem a kérdést: – És mi a kedvenc muzsikájuk? – Hosszú csend, aztán az egyikük megszólal: – A Carmen! – Ez igazán nagyszerű. A Carmen valóban remekmű. Most már csak az érdekelne, tudják-e, ki a szerző? – Hosszú-hosszú csend. Aztán egymással tanakodnak. Végül közerővel adják meg a választ: – Gounod... Claude rágyújt, aztán elfintorítja az arcát, mintha a cigarettafüst irritálná: – Hát ennyi a világhír, kedves uram. Aki csak és kizárólag ezt a kiismerhetetlen rossz tündért kergeti, az eléri talán a világhírt, csak a művészetet veszti el közben.

*

Éjszaka vad ölelkezés Lilyvel.
Szerelem végkimerülésig.

Túlságosan profán meghatározás? Lehet. De profán az ölelkezés is, hisz Lily szinte kényszeríti magát, hogy szenvedélyes legyen és odaadó (a dús vacsora inkább altat, mint csókra serkent), és Claude is valami kis csömört érez, amit le akar küzdeni minden erővel. Hát ezért szerelem – végkimerülésig.

Claude már hajnalban fenn van (nagyon szokatlan jelenség), és egyes-egyedül kisétál a szőlőskertek felé. – Hogy is van ez? – kezdi szőni-fonni a gondolatot: – Legyőztem Wagnert valóban? Úgy értem: kiszorítottam magamból? Megszabadultam tőle, mint beteg a rossz vértől, mikor az orvos eret vág rajta... talán igen. De azért valami maradt mégis a bűvös Leitmotívból: a sejtelmes öt hang, ami végigsimítja Mélisande arcát... az a bizonyos öt hang, ami ott lebeg a törékeny, drága lélek felett, mint valami zenéből font dicsfény. És a mord ritmus, ami Golaud jöttét jelzi. S azok a csengettyűző-harangozó akkordok, melyek Pelléas lépteit visszhangozzák... Akárhogy is: a vezérmotívum tovább él majd az én partitúrámban is. Csak szerényebben, elmosódottabban, nem magyarázón és erőszakoskodva, professzori méltósággal és egy diktátor hatalmával, aki valósággal ránk erőszakolja akaratát: így láss, így hallj, így érezz, így érzékenyülj el és ily módon öntsön el az indulat! Nem – fűzi tovább Claude a gondolatot – én nem használok ilyen kemény eszközöket, amelyek szorítanak, mint a bilincs, és kalodába zárják a hallgató szívét.

Talán egyszer számon kérik azt is – fűzi tovább a gondolatot – hogy miért helyezkedtem szembe Mozart, vagy éppen Wagner hagyományával. A verset, a költemény szárnyaló ritmusát miért rekesztettem ki teljesen alkotásomból: miért választottam prózai szöveget, francia zeneköltő létemre, tehát olyan kincsek birtokában, mint Corneille, vagy Racine?! Nehéz lesz megmagyarázni kritikusaimnak, hogy az igazi költemény ritmusa olyan penetráns, hogy a muzsikus egész egyszerűen nem tud szabadulni tőle. Gúzsba köti. Magához fűzi milliónyi idegszállal. A zenész – és ez talán gyengeségének jele – a nagy költő ritmusától nem találja meg saját ritmusát. És Wagner?!

– olvassák majd rám a kritikusok. – Hogyan magyarázzam meg majd nekik, hogy Wagner éppen azért írta, költötte vagy álmodta meg librettóit, mert így előállt a csoda: a költői és a zenei ritmus egyesült. A két hullám nem zavarta-zaklatta, hanem dúsította, növelte egymást. Talán elfogadják a választ. De hát odatódul mindjárt a másik kérdés: Miféle filozófiát rejteget ez a különös történet: Pelléas és Mélisande drámája? Erre már jóval nehezebb lesz felelni. Különösen most, a tudomány, vagy ha úgy tetszik az össztudományok közeledő évszázadában... A bölcs racionalizmus korában ez a dráma arról beszél, hogy vannak hatalmak, melyeket nem látunk, nem tapintunk, de lélegzetüket érezzük mégis. Ezek a hatalmak – úgy vagyunk velük, mint vak a látható világgal, és a mi vakságunk nem kevésbé félelmetes, mint a nyomorult világtalanoké – ezek a hatalmasságok taszítják ki a világba Mélisande-ot, és ők csalják tőrbe. Ezek a hatalmak teszik, hogy Golaud, akiről még a darab elején úgy beszélnek: derék, józan, szorgalmas és jellemes férfi – hogy ezt a Golaud-t vércsík követi mindenütt. Így érkezik, az elejtett vad vérnyomait követve. És így távozik, kezén a káini tett rettenetes vérfoltjaival. Ezek a sötét, számunkra láthatatlan erők markolják meg Pelléast: nem mehetsz, nem utazhatsz, nem menekülhetsz! A sors más játékot tartogat számodra.

*

Ezen a hajnalon szentül elhatározza, hogy a zongorakivonatot felküldi Párizsba. Annyira telítve van már saját művével, hogy javítani aligha tud a kéziraton, legfeljebb csak megcsömörlik tőle. De azért utolsó este, mielőtt a Pelléas útnak indulna, még egyszer, utoljára végigszalad a kottasorokon. Milyen furcsa – állapítja meg –, hogy a víz, a tó, a forrás majd minden képben szerepel. Persze nem a zeneköltő, hanem Maeterlinck jóvoltából. De azért ez jelkép mégis. A víz csodálatos jelenség. Felszíne tapintható, érzékelhető „test", és mégsem az, mert anyaga áttetsző, és tükre változékony: most elsimul, majd fodrozódik, hullámot vet, párát lélegzik, tükrözi a fényt, vagy

éppen elnyeli a sugarat, kimutatja, feltárja mélyét, hogy aztán a felbolygatott meder egy homokfelhővel eltakarjon mindent. Víz, víz, víz... kiismerhetetlen csoda. Lélek, lélek, lélek, kiismerhetetlen csoda. És lám, ilyen a vers, a költemény is. Felszíne kínálkozik először. De a vers felszíne alatt van egy második, egy harmadik réteg is, amit már a zeneszerzőnek kell megtalálnia. És mikor azt hiszed, hogy eljutottál a legvégső mélységekig, az igazi költő még újabb szakadékokat, újabb bányákat, s az eddiginél is káprázatosabb kincseket tartogat számodra.

Künn sóhajtozik a szél.

Az ablakon gyümölcsillat árad be, s mint valami fanyar fűszer, a közeli baromfiudvar szaga.

Keze rajta a kottapapiroson. Már nem javít, nem változtat, csak simogatja a papirost, mintha annak az áramát akarná magába ömleszteni, vagy fordítva: önnön erejét átszármaztatni a halott betűkbe.

Vajon megtalálta-e a szöveg legrejtettebb mélységeit is?

Igen, ezt a leghatározottabban tudja, érzi. És most valami diákkori emlék kezd ébredezni benne. Schumann dalait elemezték Guiraud-val. A Dichterliebét. Guiraud a legteljesebb elragadtatás hangján beszélt, s akkor ő nagy szemtelenül közbevetette: Vajon Schumann teljes mélységében megértette Heinét? Guiraud alig titkolja felháborodását:

– Hogy érti ezt? Csak nem vonja kétségbe, hogy Schumann, a zeneköltő méltó társa Heinének, a poétának?!

S akkor a diák Debussy, aki az ellentmondás szellemét képviselte a Conservatoire-ban, felvonta a vállát. – Én azt hiszem, Heine érzelmes hangját értette meg csupán. Iróniáját aligha.

Így beszélt egy diák, majd fél évszázaddal a dalok születése után. És így beszélnek majd a mindenkori diákok. Tiszteletlenül és fölényesen. Biztosan rá is azt mondják majd: félig értette csupán Maeterlinck szövegét?!

Fellapozza újra az utolsó jelenetet. Szívén átzsong még egyszer az a különös elérzékenyülés, mely meg kell hogy indítsa az eljövendő publikumot is... Mélisande szinte szemünk lát-

tára bontja ki szárnyait, s lesz kis földi boldogtalanból örökkön boldog égi lakó . . .

Becsukja a kottát. Aztán feláll, az ablakhoz lép:

– Szent meggyőződésem, hogy valamit – és nem is csekélyet – hozzátettem a költeményhez.

*

Úgy érzem, nagyon rég találkoztunk Godet úrral. Az embernek az az érzése, hogy engedett buzgóságából és már nem is ragaszkodik annyira tisztségéhez, hogy tudniillik Claude Debussy krónikása legyen. Megnyugtatásképp közölhetem, hogy Robert Godet esetében ilyesféle hanyagságról szó sem lehet. Nincs kizárva, hogy felgyülemlett benne némi neheztelés, melyet bizonyos írói merészséggel féltékenységnek is nevezhetnénk, hisz a nemrégiben már említett új barátok mellett újabb és újabb Debussy-hívők bukkannak fel. Talán elég, ha Paul Jean Toulet író nevét említjük, aki különböző új librettótervekkel kecsegteti Debussyt, többek közt egy Shakespeare-átirattal (Ahogy tetszik – As You Like It); de hát a mű nagyon nehezen születik, lévén, hogy író barátunk nem annyira írja, inkább éli regényeit: most az Indiákra utazik, majd Kanadába, végül is valahol Malájföldön köt ki, és csak a jóég tudná megmondani, mikor kerül onnan elő. Aztán Claude – Lerolle, a festő és Mauclair, a költő közvetítésével – megismerkedik Antoine-nal. A Théâtre Libre gázgyári tisztviselőből lett igazgatója nyitányt rendel Debussynél a Lear királyhoz. Debussy szabadkozik, de Antoine megnyugtatja: opuszát nem tisztviselők, fűszeressegédek és zöldségárusok játsszák majd, hanem hivatásos zenészek.

Hát igen, féltékenységre bőven van ok, de azért nyugodtan fordulhatunk Godet-hez. Ő tökéletes felvilágosítást ad: hogyan született a Pelléas, hogyan lett gondolatból – bízvást mondhatjuk – álmodozásból csodálatos valóság: remekmű.

A sok monológ után hallgassuk meg hát Godet monológját.

*

Claude már 1889-ben felfigyelt Maeterlinck munkájára. A La Princesse Maleine című darabját olvassa. A könyvet – ha jól tudom – az idősebb Barontól kapja ajándékba. Claude félénk, bizonytalan levelet meneszt Maeterlinckhez: a megzenésítés jogát kéri. A költő nem is válaszol. Rossz ómen. Maeterlinck afféle morcos nagy ember, aki a siker első lépcsőjére tette csak fel a lábát, de máris felelet nélkül hagyja a hozzá intézett leveleket. 1893 tavaszán – erre már nem emlékszem pontosan – a Flammarion-féle üzletben, vagy talán Baronnál jut a Pelléas és Mélisande egy példányához. Alig egy hónap múlva, 1893. április 17-én a Bouffes Parisiens bemutatja a Pelléas és Mélisande-ot, persze prózai darabként.

Tévedés ne essék, csak az épület örökölte az Offenbach által megszentelt nevet, a társulat, melyet Lugné-Poe igazgató vezetett, s mely a Théâtre de l'Oeuvre névre hallgatott, teljesen önálló egyesülés, semmi köze a Bouffes igazgatóságához. Barátunk levélben kér tiszteletjegyet, amit másnap kézhez is kap, és így végighallgathatja az előadást. Bármily hihetetlenül hangozzék is, az első előadás után már megszületik Mélisande öthangú arabeszkje, Golaud nehézkes lépteinek ritmusa és Pelléas hatnegyedes dallama: *„On dirait que ta voix a passé sur la mer en printemps"*. Claude tele van lelkesedéssel. Louÿs, aki elkísérte a színházba, mindent elkövet, hogy eltérítse a Maeterlinck darabtól. Azt mondja: elavult. Egy olyan misztikus-érzelmes hullám utolsó taraja, amely már elcsendesülőben van Európa-szerte. És hát próza. A legegyszerűbb, a leggyermekdedebb. Mi tagadás, én magam se voltam elragadtatva a históriától. Jóval később tudtam meg, hogy a darab megragadta Puccinit (bár terve csak terv maradt) Cyrill Scottot, Sibeliust, majd Schoenberget is. De hát ez még a jövő dolga, ne szaladjunk előre az elbeszélésben. Mondom: Louÿsnak nem tetszett a darab, így hát közvetítésre sem vállalkozott, annak ellenére, hogy Gentben született ő is, akárcsak Maeterlinck. Végül is Pierre Louÿs barátja, Henry de Regnier írta meg a levelet (fogalmam sincs róla, hogy miért kellett Debussy helyett „kérvényt" fogalmazni), melyben a költő beleegyezését kéri: járuljon hozzá, hogy Debussy megzenésítse a Pelléast. Úgy látszik,

Maeterlinck is szerette az ilyen furfangos kerülő utakat, mert ő viszont Camille Mauclaire-t kérte fel, hallgasson bele Debussy zenéjébe, és adjon szakvéleményt (Mauclaire és a zenei szakvélemény!), miféle muzsikus az a Debussy, és hogy egyáltalán érdemes-e szóbaállni vele. De hát idézzünk egy részt a belga költő leveléből:

„Maga tudja, kedves Mauclaire, hogy én sajnálatos módon nemcsak képtelen vagyok egy zenemű megítélésére, de a muzsika annyira felfoghatatlan számomra, mintha süket lennék. Magáról tudom, hogy vad zenemániákus, tegye meg hát a szívességet, hallgassa meg Debussy urat és ha úgy dönt, hogy A ZENE MEGFELELŐ, AKKOR MEGADOM A ZENÉSÍTÉS JOGÁT."

A meghallgatáson ott volt Pierre Louÿs is, s mikor az utolsó akkord is elhangzott (persze néhány jelenet volt csak készen), Debussy a kéttagú hallgatósághoz fordult:

– Nos, hogy referálnak Maeterlinck úrnak?

Mauclaire válasz helyett már szövegezte is a levelet:

„Csak az imént hallottam az egyik legszebb mesterművet, ami a zene birodalmában egyáltalán fölfedezhető. Legyen büszke, kedves Maeterlinck, és boldog is, hogy művével ilyen mestermunka ihletője lett. Engedélyét küldje azonnal!

Debussy csak egy szójátékkal egészítette ki a bírálatot. – Azt szeretném, ha művem ezt a feliratot viselné homlokán: *„Après Wagner et non d'après Wagner"*. Tehát időben Wagner után, de nem Wagner nyomdokában.

1893. május 4-én már meg is érkezik Maeterlinck levele (Regnier-nek címezve; valami egészen érthetetlen okból a két ember szinte kerülte a közvetlen érintkezést). A levélben ez áll:

„Mondja meg Debussy úrnak, hogy szívesen megadok neki minden engedélyt a Pelléas és Mélisande-ra vonatkozóan. És közölje vele azt is, hogy eleve köszönöm mindazt a fáradozást, amit szellemi gyermekem körül kifejt . . ."

Claude-ban lassan alakult ki az elhatározás, de azután – a szokott csökönyösséggel – ragaszkodott is tervéhez: meg kell látogatnia Maeterlincket Gentben.

– Ezek szerint elhatározásod végleges?

– Helyesen mondod: végleges.

Felsoroltam aggályaimat.

– Maeterlinck egész története kaotikus. Egy dráma, aminek nem tudom megállapítani a színhelyét, egy dráma, amit nem tudok semminő történelmi korban elhelyezni, és nem utolsósorban: drámai hősök, ha ugyan itt hősiességről beszélni lehet egyáltalán, akiket egy kéz mozgat eléggé látható zsinóron, s néha bizony még a kéz is megmutatkozik. És nem a sorsé. Az Maeterlinck finoman erőszakos, kulturáltan brutális keze.

Claude csak nevetett. A még el sem oltott cigarettáról rágyújtott egy másikra, aztán, mintha ördögöt akarna űzni, a képembe fújta a cigarettafüstöt:

– Nos Robert, maga, mint mindig, ezúttal is fején találta a szöget. Sokszor elmondottam már, most csak megismétlem régi, megcsontosodott ideámat: – igenis, olyan történetet keresek, amely kívül esik a feltérképezhető világon, kívül esik azokon a történeti korszakokon, melyeket az operalátogató lassan jobban ismer, mint saját világát, ismeri a Hugenottákból, az Ernaniból, a Lammermoori Luciából, az Aidából ... Engedje meg, hogy a felsorolást ne folytassam. Igenis, ilyen hősökre van szükségem, akik az álomból lépnek elő az ébrenlétbe, aztán elmosódnak, szétfoszlanak, s visszatérnek igazi hazájukba, az álomba.

Harmadnap elment a levél, és hét végére már meg is jött a válasz, Monsieur és Madame Maeterlinck örömmel várja a kiváló zeneszerzőt. A Madame, aki színésznő volt, s bár a drámában remekelt, de azért szívesen átlátogatott a zenés színpadra is, őnagysága még külön záradékot is csatolt a levélhez: jól ismeri Debussy műveit, hiszen Maeterlinck honfitársa, Ysaÿe mester Claude minden művét műsorán tartja.

Az eredeti terv szerint nekem kellett volna elkísérnem Debussyt, de utolsó percben közbejött valami, úgyhogy nem mehettem. Márpedig Claude kijelentette, hogy egyedül képtelen utazni (egy gyermek vagy egy babonás öregasszony ellenérzésével viseltetett mindenféle helyváltoztatással szemben; már Bichain is félelmetes távolságnak tűnt számára); márpedig neki tartania kell magát adott szavához, hiszen ha utolsó percben

lemondja a látogatást, talán egész terve kútba esik. Végül is Pierre Louÿs vállalta az útimarsall szerepét, s így nagy keservesen 1893. június 27-én elindultak Brüsszel, illetve Gent felé.

Sajnos nem voltam ott a találkozásnál, de bőséges beszámolók állnak rendelkezésemre Pierre Louÿs, Madame Maeterlinck és Claude jóvoltából.

Pierre Louÿs szerint mindkét *fél*, mintha valami rövidzárlat állt volna be idegzetükbe, sőt agyukba, tehát mind Maeterlinck, mind Debussy a szó szoros értelmében megnémult. Pierre beszélt először Claude nevében, aztán, bármilyen különösen hangozzék is, ő tolmácsolta Maeterlinck gondolatait is. Valóságos komédia. Látszatra. Igazában a játék lelki háttere inkább egy különös drámára, mintsem holmi vígjátékra emlékeztetett. Debussy rendkívül tisztelettel, mondhatnók így is: zavart, már-már alázatos tisztelettel nézett a „mesterre", aki a Pelléas álomvilágát átplántálta a valóságba. Maeterlinck viszont, aki egy személyben egyesítette egy jogász praxisát, egy világsikerű író eleganciáját, a jövendő diplomata óvatosságát, a nagy színész gordonkázó orgánumát, s nem utolsósorban a költő-filozófus megnyerő, szinte transzba ringató ékesszólását, Maeterlinck egyelőre gyanakodva figyelte az alig harmincéves fiatalembert, akiről könnyen feltehető, hogy az ő hátán akar felmászni az eddigelé el nem ért világsiker csúcsára. Tehát megnémultak mind a ketten, de ha nem tűnik nagyon nevetségesnek, így fejezném ki magam: megnémultak – ellenkező előjellel. Mindegy, a beszélgetés csak elindult valahogy, s ez kizárólag Pierre Louÿs finom tapintatának és ötletességének köszönhető (jóval később azt mondta, úgy érezte magát, mint egy zsakettbe bújtatott házasságközvetítő, aki megnyitja az utat a pironkodó menyasszonyjelölt és az ügyetlenül csetlő-botló kérő között; félreértés ne essék: Claude a kérő és Maeterlinck az iruló-piruló hajadon). Louÿs a darab alaphangulatára terelte a szót. Arra a különös és csodálatos atmoszférára, mely nemcsak szavakból rakódik össze, hanem a szavak közé ékelődő csend, hallgatás alkotó elemeiből is. Ennyi elég volt, hogy Maeterlinck megbeszédesedjék:

– Életünk jó részét arra használjuk fel, hogy azokat a he-

lyeket keressük, ahonnan száműzték a csendet. Mihelyt két-három ember találkozik, rögtön összefog a láthatatlan rém, a félelmetes, számonkérő hallgatás és csendesség ellen. Köztünk a legtöbben nem értik és nem engedik közelükbe a csöndet, csak egyszer-kétszer életükben: midőn a rémítő, megrendítő pillanat üt – kedvesed hal meg vagy a fiad, szülődtől búcsúzol vagy legjobb barátodtól, csak akkor zuhan rád döbbenetes erejével, mérhetetlen súlyával a csend. És akik gyakran találkoztak vele, a láthatatlan, tapinthatatlan, semminő érzékszervvel meg nem közelíthető gigásszal, csak azok tudják, milyen mélységekben pihen az élet titka, csak azok léptek közelebb Istenhez, csak azok tették meg első lépéseiket a nagy világosság felé...

Pierre Louÿs, mint a gyakorlott vívó, máris támadott újra, méghozzá olyan ügyesen, hogy Maeterlinck a támadást inkább hízelgésnek vette:

– Ön olyan csodálatos két alakot teremtett Pelléas és Mélisande-ban; vajon meg tudná-e mondani nekünk, mi a kulcsa e tündéri ifjúnak, s az élet szakadékai felett egyensúlyozó tündérleánynak?

– Nos, erre is könnyű megadni a választ. Ez a két gyermek azon csodálatos lények közül való, akik szinte kész lélekkel, talán helyesebb, ha így fejezem ki magam: kész lelki ábrázattal jönnek a világra. Mert számukra minden sietős. Minden lépés, minden gondolat, minden cselekvés. Ezeknek a csodálatos lényeknek különös csillag ragyog a homlokán, különös csillag ég a szemükben, egy láthatatlan csillag ragyog a fejük felett. Ezek azok a gyermekek, akik korán halnak meg, akiknek életpályája még a mi arasznyi létünknél is rövidebb. A kedves és korán távozó vendégek alig érik meg a húsz esztendőt, és máris elsietnek, mintha időben rájöttek volna, hogy elvétették a lakásukat, helyük nem itt van a földön, hanem valahol másutt. Amíg itt vannak közöttünk, valami láthatatlan szakadék, bánatból font sövény választja el tőlünk mindannyiokat. Ha két ilyen lélek találkozik, felismerik egymást azonnal. Az élet és a halál olyan titkaival jöttek a világra, me-

lyeket csak egymással osztanak meg. Velünk nem közlik sohasem.

Persze nem vállalok felelősséget: vajon szó szerinti, vagy kissé pongyola-e az idézet (Pierre Louÿs lelke rajta), de hitelüket megerősíti az a tény, hogy Maeterlinck ezeket a gondolatokat később papírra is vetette.

Pierre Louÿs feljegyzései, no meg az általa őrzött levelek azért értékesek számomra, mert már eleve eldöntenek egy vitát, méghozzá egy olyan természetű perlekedést, melyben később bíróságnak kellett döntenie. Nem is valami irodalmi-művészeti döntőbíróságnak, hanem a párizsi Ítélőtáblának. A megbeszélések során s Maeterlinck leveleiben félreérthetetlenül megtaláljuk a határozott, kibúvó nélküli megjegyzést: a költő jóváhagyta Debussy szövegrövidítéseit, sőt, újabb rövidítéseket is ajánlott. Igaz, hogy e baráti beszélgetések során valami olyasmi is kiderült, ami – nos, nincs jobb szó rá – szöget ütött, vagy legalábbis szálkát barátunk szuperérzékeny idegrendszerébe. Maeterlinck zeneileg olyan járatlanságról tett tanúbizonyságot, ami egyenesen megdöbbentő. Nemcsak a kortársi zenében volt „elveszett" ember (vagy legalábbis téveteg), hanem a klasszikus, vagy ha úgy tetszik: repertoár muzsikában is; értve ez alatt az unos-untig játszott operákat, szimfóniákat és baletteket.

Mivel Debussy akkorra már a Pelléas néhány zenei képét is fölvázolta – különösen a negyedik felvonás egyes jeleneteit –, természetesen leült a zongorához, s a maga utánozhatatlan „fahangján" s a tíz ujjára redukált káprázatos orkeszteren be is mutatta az elkészült részeket. Ismét csak Pierre Louÿs elbeszélésére támaszkodom, aki szerint Madame Maeterlinck hangosan (vagy talán kissé túl hangosan) lelkesedett, férje viszont – no, ne enyhítsük a dolgot – mérhetetlenül unta az egész históriát. A teljes zenei antitalentum épp oly ritkaság, mint a teljes színvakság. Nos, a nagy belga mester e csodabogarak közül való: érzéketlen, érdektelen a muzsikával szemben. Becsületére válik, hogy ő ezt nem is tagadta. Egyik levelében kijelenti, hogy úgy viszonylik a zenéhez, mint egy vak a múzeum csodáihoz. Mondom, Madame Maeterlinck túlságosan is lelkesedett,

ami férjuram viszolygását meg is sokszorozta: csak nem képzeli őnagysága komolyan, hogy a dráma szövegzenéjéhez bármilyen muzsikus, lett légyen az a zenetörténet halhatatlanjai közül való, hozzátehet bármit is?! Legfeljebb elvesz belőle! Gazdagítani aligha tudja!

Akárhogy is, az első találkozó kielégítő eredménnyel végződött. Az író megadta engedélyét, szaknyelven az autorizációt, a muzsikusnak tehát nem volt más dolga, mint nekiállni a munkának és végezni mihamarabb.

De hát nem így történt a dolog. Claude nem egészen három hónappal a genti találkozó után már az önbírálat, ne szépítsük a dolgot: a bizonytalankodás útvesztőjébe kerül. Idézek egy leveléből:

„Munkámat megsemmisítettem. Nem, ez nem az volt, amit akartam. Túlságosan hasonlít bizonyos úr – nem fontos, hogy kicsoda – művéhez, és főleg az öreg Klingsor (Wagner, a szerkesztő megjegyzése) *fantomja kísért. Így hát összetéptem az egészet, s egyéb egyéni mondatok alkímiájának vagy vegytanának felkutatására indultam. Sőt: megkíséreltem lélekben azonosulni Pelléasszal és Mélisande-dal. Igyekszem minden fátylat fellebbenteni, s bepillantani e fátylak mögé: felhasználom a zene legritkábban igénybe vett hatóeszközét, a csendet . . .*

Néhány héttel e levél után Debussy újabb változatot komponált a negyedik felvonás drámai anyagára, de később elvetette ezt is. Az újabb változatban olyan alapvető változtatásokat is eszközölt, mint Pelléas hangfekvésének módosítása. Mélyítette a szerepet. Egyre jobban kerülve a diadalmas tenoristák szokásos „szemétdombon való kukorékolását".

1893. november elsején a társaság Pierre Louÿsnál gyűlt összse, akinek zongorája ugyan nem volt, de birtokolt egy bizonyos melodeont, a harmónium, a zongora és az orgona rettenetes keresztezéséből származó korcsszülöttet. A hallgatóság – jómagamon kívül – természetesen a házigazda, Pierre Louÿs, Henry de Régnier, Camille Mauclaire és René Peter. A kompozíció igen mély hatást tett ránk, csak Claude ellenkezett: ő még mindig heves bírálattal illette saját művét. Egyes részek után megállt, maga elé meredt, aztán valami ilyesmit morgott:

– hát ez nem jó . . . ez semmi esetre sem maradhat így . . . elölről kell kezdeni az egészet!

A bámulatos az, hogy eddig elkészült és a jövőben elkészülendő változatokban bizonyos alapvonások megmaradtak. Tehát Mélisande motívuma, Golaud ritmikája és a Pelléas körül felragyogó akkordsor.

Lefelé menet Claude belém karolt. Azt hittem, szokásos aggályairól akar vallani. Hát éppen ellenkezőleg: nagyon boldog volt. Valami olyasmit mondott: nehéz életre kelteni ezeket a különös mesehősöket, akik ritkán mondják azt, amit gondolnak, s akik füllentenek is egymásnak, sokszor úgy, mint a vásott gyerekek, egyszer-egyszer mint az összeesküvők, máskor pedig valami titokzatos és magasabb hatalom unszolására hallgatva . . . Meg kell hát találni – mondotta – a kifejezés kétértelműségét, helyesebben többértelműségét . . . És milyen eszközök állnak rendelkezésére? Do, re, mi . . . különböző fekvésekben és különböző kombinációkban. – Lám, mégis boldog vagyok – kiáltott fel –, mert most már tudom, hogy miért rossz, amit írtam, s ettől már egyetlen lépés csak, hogy végre valahára leírjam a jót is.

1894 januárjában megint egy kétségbeesett levél:

„Néha sírni volna kedvem . . . lásd, az öreg Arkel azt mondja magáról, hogy olyan világhoz tartozik, mely már lényegében túl van a halálon, így hát csak azok érdeklik, akik maguk is búcsúznak az élettől . . . Micsoda fantasztikus feladat ez: mindebből zenét csinálni. Az az érzésem, ez a munkám is, mint az előbbi változatok, füstté válnak hamarosan."

1894 augusztusában, mint mondani szokás, javul a helyzet. Ezt írja:

„Istenem, itt állok, mélységesen belebonyolódva a Pelléas és Mélisande munkájába, miközben ön messze van tőlem. És hát ez bizony nem megy némi dühös dobbantások nélkül (alkalmasint a „dobbantás" itt egyértelmű a káromkodással). *Hát mindenekelőtt a jelenet Golaud és Mélisande között. Ugyanis itt indul, itt sejlik fel először az elkövetkező katasztrófa előérzete; Mélisande kezd „nem mondani igazat" Golaud-nak, viszont Golaud sem érzi magát kötelezve, hogy a teljes igaz-*

ságot fölfedje Mélisande előtt. A barlangjelenet biztosan tetszeni fog. Megkíséreltem, hogy felidézzem az éjszaka minden titokzatosságát... Aztán itt van ez a tengerparti jelenet, mely elénekli az éj bánatát a magányos holdnak, s szinte megfélemlíti a szerelmeseket... És most, írás közben fölrémlik a kellemetlen gondolat: hogy fogadja majd a közönség az én két szegény kis gyermekemet?! (Meg kell mondanom, irtózom a színházat betöltő tömegtől és az üvöltő frázisoktól, háromszínű lobogóikkal és általános szavazati jogukkal egyetemben.) Nézze csak, itt van ez az én barátom, Hartmann, a kiadó, aki a jó, közepes intelligencia kitűnő képviselője. Hát igen! Mélisande halála oly mértékben indította meg, mintha bárminő más színpadi banalitást hallott volna. No lám, ez volt az egész hatás Hartmannra. Ami pedig a többieket illeti, Franciaországban, ha egy színpadi hősnő meghal, annak feltétlen hasonlítania kell a Kaméliás hölgyre... A mindenkori haldokló hölgy megkívánja, hogy rakjuk köré a kaméliákat, egyéb virágokkal együtt; állítsuk vissza a talmi, bazári hercegnők uralmát a deszkákon. Az emberek egész egyszerűen nem hajlandók tudomásul venni, hogy egy lélek eltávozhat nagyon is csendesen, az olyan lények természete szerint, akiknek már elege van a planétánkból, a földből, s indul egy másik világ felé, ahol a csend virágai nyílnak."

Néhány nappal előbb még zeneköltői aggályok marcangolják, de 1894. augusztus 28-án keltezett levele már arról tanúskodik, hogy azon gondolkodik: hol adassa elő a művet. Egy bizonyos Montesqiou jelentkezik – nagyúri dilettáns, nagyon gazdag, de nem éppen jó hírű – a saját palotájában adatná elő az operát. Debussy gondolkodás nélkül utasítja vissza az ajánlatot: nem akar működvelők közé keveredni, nem akar a hátsó ajtón besurranni az operaműfaj történetébe, és a kegyencek sorsából sem kér: áruba bocsáthat bármit, de emberi és művészi függetlenségét soha. Jelentkezik Ysaÿe is: esetleg részleteket mutatna be Brüsszelben. Ysaÿe a várható ellenállást ügyes érvekkel próbálja leszerelni: Wagner is bemutatott részleteket remekeiből, mielőtt München, majd Bayreuth rendelkezésére állt. Debussy pillanatok alatt kész a szellemes viszontvá-

lasszal: „*Ó, hát hogy hasonlítom én össze magam Wagner Richard hangmilliomossal, akinek dús kincstára csak az amerikai dollárnábobok páncélszekrényeihez hasonlítható. Az én orkeszteremben alig lézeng néhány hangszer... Nem való az, hogy az igényes publikum elé merészkedjem...*

Hivatásom más városokba, országokba, sőt világrészekbe szólított el, és így csak 1895 márciusában hozott össze jó sorsom Debussyvel. Ne vegyék fontoskodásnak, de még a napra is emlékszem: 15-e, március idusa volt. Az utcán találkoztunk. Felém rohan, átölel, félig kacagva, félig sírva mondja: „*Pelléas est fini! De ce matin – pour être historique! A Pelléas kész! Ma reggel óta a történelemé!*

Érdekes módon Claude-ban csak most támadt fel valami bizalmatlanság Maeterlinckkel szemben. Magam sem tudom, mi üthetett belé, de valami udvarias köntörfalazással újra kéri Maeterlincktől az autorizációt. Kezemben Maeterlinck válasza (1896. október 17-én).

– *Ismételten kijelentem, hogy a Pelléas opera teljes egészében az ön tulajdona* (furcsa kijelentés egy jogász szájából, hisz ezek szerint a szövegrészekről is lemond! – A szerkesztő megjegyzése.) *Az operát ott és akkor adatja elő, ahogyan és amikor önnek jólesik.*" Aligha árulok el vele titkot, hogy Maeterlinck később szerette volna semmissé tenni ezt a levelet, de hát az írás beszél, az írással vitázni nem lehet. Egyelőre ennek a perdöntő „bizonylatnak" nem volt semmi jelentősége, mert a zongorakivonat ugyan elkészült, de a hangszerelés még nem, és ami e kérdésben legdöntőbb: sehol vállalkozó a láthatáron, aki kísérletezni merne Maeterlinck és Debussy közös alkotásával.

Közben a zenei világban olyan esemény zajlott le, mely kissé megfélemlítette Debussyt. Ez az esemény Charpentier Louise című operájának bemutatója volt. Több, mint siker. A kritikusok java része új nemzeti operáról beszélt, bár egyesek némi iróniával a nemzet fogalmát a párizsi lakosság fogalmára szűkítette. Akárhogy is, Debussyt rendkívül irritálta a bemutató, de még inkább a mű visszhangja. A Louise, ha zenedráma esetén ezt a fogalmat használhatjuk egyáltalán, a Louise maga a naturalizmus. Ahány kép, ahány taktus, dallamfordulat vagy

harmóniai ötlet, megannyi bennfentes kacsintás a párizsi publikumra: – no, erre csak ráismersz?! Hiszen ez te vagy, utcáid lármájával, gyáraid piszkos füstjével, külvárosaid nyomorával, s kispolgáraid áleleganciájával egyetemben.

Ha ez siker – s ugyan ki vonná kétségbe a viharos tapsok, újrázások, bízvást mondhatjuk tüntetések után –, akkor a Pelléast el kell temetni. Jó mélyen. Ahol csak a jövő évezred találja meg, ha ugyan megtalálják egyáltalán. Mert ez a két stílus, ez a két hang: a zene, a világ, az ember két ilyen ellentétes értelmezése nem szerepelhet egyugyanazon a napon, egyugyanazon városban, egyugyanazon publikum előtt.

De hát hallgassuk meg mindezt Claude Debussy fogalmazásában.

Íme, az 1900. február 6-án keltezett levél:

„Voltam a Charpentier-család *főpróbáján. Azt hiszem, szükség volt erre a műre, kellett, hogy előadják és hogy jó alaposan meg is tapsolják. Túlságosan is szolgálja az alacsonyrendű szépséget, az olyan művészet igényeit, melyekre sok ostoba ember hivatkozik... Mert az emberek nem nagyon szeretik az igazi szépséget. Az igazi szépség fárasztó, s nem törleszkedik egykönnyen a kis senki emberek lelkecskéjéhez. És ha sok olyan mű hangzik fel, mint a Louise, akkor teljesen kilátástalanná válik, hogy ezt a szerencsétlen publikumot kirángassuk a sárból. A Louise bemutatója után most már azt szeretném, ha a Pelléast Japánban mutatnák be, mert a történtek után rettenetes volna számomra, ha művem csodák csodájára mégis sikert aratna Párizsban."*

Szerencsére Claude sötétenlátása teljesen alaptalannak bizonyult. Pedig ez a pesszimizmus már-már tragikus méreteket öltött. Debussy a legsötétebb gondolatokkal küszködött: meg akarta semmisíteni a Pelléas teljes anyagát. És most valójában a jó szerencse, vagy ha úgy tetszik, a sors lépett közbe. André Messager, az Opéra Comique karmestere üzent Claudenak: látni, hallani szeretné a Pelléas anyagát. Claude húzódozott. De ez talán nem is elég erős kifejezés: fel volt háborodva. Az ő Pelléasa ugyanazon a színpadon jelenjék meg, amelyen a Louise? Valami gyengécske kifogással kitért a meghívás elől.

Szerencsére Messager nem volt túl érzékeny, bár az is lehet, annyira bízott Debussy zsenijében, hogy a már sértésnek beillő kifogásokon is túltette magát; most már nem üzent, személyesen kereste fel Claude-ot. A karmester elragadó csevegőnek bizonyult, s ami még ennél is fontosabb: a beszélgetés során kiderült, hogy rendkívül képzett zenész. És hát dirigálta már a Faunt (ha nem is a bemutatón, de a premierrel majdnem egyenértékű „felújítás" során). Claude eleinte kissé harapós volt, egyik cigarettát sodorta a másik után, majd valami rossz tréfával próbált kitérni a végleges válasz elől; de Messager lefegyverezte, sarokba szorította, s a csata Claude fegyverletételével zárult. A következő lépés: megbeszélés és muzsikálás hármasban. Ezen már részt vett *Albert Carré*, az Opéra Comique nemrégiben kinevezett igazgatója is. Debussy mindössze két jelenetet mutatott be: Pelléas és Mélisande toronykettősét és Mélisande halálát. Carré igazgató ott, azon nyomban kötelezettséget vállalt: az operát bemutatja, sőt a szerző és a színház kölcsönös kötelezettségét írásba is foglalja. Ennek a levélnek a megírására 1901. május 3-án került csak sor. Hogy miféle belső viták, cselszövények, támadások és ellentámadások lassították a levél, bátran mondhatjuk így: a kötelezvény megszületését, azt ma már aligha nyomozhatjuk ki, de igaz az is, hogy az ügy elhúzódásában Debussynek is szerepe volt. Az utolsó pillanatban visszariadt az igen nagyméretű Favart-teremtől, ahol az idő tájt az Opéra Comique játszott. Kisebb, intimebb színházat keresett. Szerencsére a párizsi igazgató urak között Carrén kívül – nem akadt vállalkozó. Így hát visszatért Messagerhoz, bölcsen elhallgatva, hogy a hangszerelés még távolról sincs kész, és hogy a zenekari közjátékokkal is alkalmasint baj lesz, mert – egyrészt még meg sem komponálta őket, másrészt rövidek ahhoz, hogy a színpadi változás időtartamát kitöltsék. Ez lett volna még a kisebbik baj. Jóval nagyobb – a szereposztás. Ki legyen Mélisande? A szereplők kiválasztásánál két tényezőnek volt döntő befolyása. Helyesebben két személynek. Az egyik Maeterlinck, aki természetesen feleségét, az akkor már világhírű Georgette Leblanc-t tartotta egyedül méltónak a szerepre. Messager viszont – ki tudná miféle szálak fűzték a

hölgyhöz – Mary Gardent ajánlotta a női címszerepre. Az egyik fő érv az volt, hogy Garden vitte sikerre a Louise-t is. Ez bizony nem nagyon lelkesítette Claude-ot. De nem ártotta bele magát az ügybe. Azon a véleményen volt, hogy ő megírta az operát (némi rosszmájúsággal hozzátehetnők: *majdnem* megírta már), a többi ügyes-bajos dolog a színigazgatóra, a karmesterre és egyéb felelős személyekre tartozik. Ez gyönyörű álláspont, biztos alapja a békének. De hát nem egészen így gondolkodott Maeterlinck, főleg a felesége nem. A költő azon óhaját juttatta kifejezésre, hogy szeretné meghallgatni a teljes dalművet, s ehhez még arra sincs szükség, hogy a zeneszerző ellátogasson Gentbe, mert a Maeterlinck házaspár lakást bérelt Passyban, a Rue Raynouard-on, tehát egy kis kocsikázásra, legrosszabb esetben gyalogsétára van csak szükség, hogy ismét találkozzanak. Debussy 1901 decemberében látogatott el Passyba. Erről – ha ugyan hitelesnek tekinthetjük, Madame Maeterlinck, Georgette Leblanc számol be az azóta publikált visszaemlékezéseiben:

„Debussy tehát eljött hozzánk. A zongora úgy volt elhelyezve bérelt lakásunk zenetermében, hogy a zeneszerzőnek hátat kellett fordítania, s ezzel lehetővé tette, hogy férjem dühös gesztusokkal adja tudtomra idegességét. Egyáltalán nem értett a zenéhez, Debussy játékának hosszú időtartama pedig egyenesen kétségbeejtette. Ki akart szökni a szobából. Megfogtam és visszakényszerítettem a fotelba. Pipára gyújtott, és dühösen pöfékelt. Meg kell mondanom, hogy első hallásra én magam sem fogtam fel a Pelléas minden szépségét, de Mélisande halálának előjátéka azt a mély, megrendítő benyomást tette rám, amit csak mesterműveknek köszönhetünk. Távozása előtt sor került a szereposztásra is. Kijelentettem (ne feledjük el, Maeterlinckné nyilatkozik – a szerkesztő megjegyzése), *hogy szívesen vállalnám a szerepet. Férjem bólogatott. Debussy azt mondta, ő is örülne, ha Mélisande-ot én személyesíteném meg. Nem sokkal ezután megkaptam a zongorakivonat másolatát és azonnal hozzáláttam a szerep tanulásához. Egy-két próba nálunk volt, ugyanannyi a Rue Cardinet-ban, ahol Debussy ez idő tájt lakott. Nos, ilyen előzmények után rohan be hozzám a férjem,*

lobogtatva az újságot, amelyben az áll, hogy Mélisande szerepét egy bizonyos Mary Garden énekli. Persze, ez a hir engem is megrendített, hiszen Debussy korrepetálás közben több izben megdicsért, kijelentve, hogy előadási felfogásom teljes mértékben megegyezik az övével.

Vajon igazat mond Madame Maeterlinck?

*

Egy nap már kora reggel kiverik Claude-ot az ágyból. Messager üzen: azonnal jöjjön, az ügy élet-halál fontos!

Claude magára kapkodja ruháit, a házfelügyelőt kocsiért szalasztja, s percek múltán már ott is van a karmester irodájában.

– Mi történt, az istenért?

– Egy égetően fontos kérdésem volna, Claude . . .

– Halljuk.

– Elígérte ön Mélisande szerepét Madame Maeterlincknek?

Némi habozás után:

– Azt hiszem, nem.

Messager türelmetlenül futkos fel-le a szobában:

– Lenne szíves határozottabb választ adni? Tehát odaígérte vagy sem?

– A leghatározottabban állíthatom, hogy nem! Őnagysága tett ugyan célzást arra nézve, hogy egyszer talán ő lesz majd Mélisande, és hogy nagyon szívesen foglalkozik a szereppel. Korrepetáltam vele, megállapítva, hogy művelt, finom művész, de nem történt semmi több.

– Nem lehetséges az, hogy a Maeterlinck házaspár magától értetődőnek találja: Mélisande szerepe a librettista feleségének *tulajdona?*

– Erre nem tudok válaszolni. Némi bosszúsággal állapítottam meg, hogy Maeterlinck a legteljesebb érdektelenséggel fogadja az operát, és hogy a legkülönbözőbb kifogásokkal menekül, ha muzsikálásra kerül a sor, így hát nem is esett szó a szereposztásról . . .

– És a hölgy?

Némi gondolkodás után:

– Nem, egészen biztos, hogy erről vele sem beszéltünk.

– Hát akkor rendben van – sóhajtott Messager – örömmel közlöm önnel, hogy a próbateremben az igazi Mélisande vár önre.

– Szabadna tudnom a nevét?

– Mary Garden.

– Ismerem. Verlaine-dalaimat ő szólaltatta meg. Méghozzá nem is rosszul. De hát ez egészen más. Itt nem daléneklésről van szó, hanem operáról.

– Fölöslegesen vitázunk. Mary Garden teljesen kész a szereppel. Nagyon kérem, menjen le a próbaterembe, és hallgassa meg. Korrepetítoromat, Louis Landry urat már odarendeltem.

Claude mogorván felel:

– A korrepetítor úrra semmi szükség. Én magam óhajtok foglalkozni a hölggyel.

Messager vállat von.

– Ahogy tetszik.

A próba tehát kettesben folyik. Mary Garden a toronyjelenetet választotta és az utolsó képet: Mélisande halálát. Claude maga dörmögi hozzá Golaud, Arkel és az orvos mondanivalóját. Bár nehezen tudja elnyomni magában a Louise címszereplőjével szembeni ellenkezését, lassan mégis feloldódik a görcs. Mary elragadó, s amit mind ez ideig a szemére vetettek: kissé idegenszerű kiejtését, az most előnyére válik. Ez a bájos akcentus (Mary Garden angol származású) valami furcsa felhangot ad az egész szerepnek, jelezve, hogy Mélisande egy másik világból jött, más égtáj alól, riadt vendég csupán, aki alig találja helyét az ellenséges világban.

Folyik a próba.

Mary csodálatosan énekel, és Calude zenekari ragyogással zongorázik. De nem szól egyetlen szót sem. Nem dicsér, és hibákat sem keres. Hogy végére érnek a jelenetnek, sietősen lecsapja a zongorafedelet. Kirohan a szobából. Köszönni is elfelejt.

Messager már lent várja az irodában.

– Nos, hogy tetszett?

– Itt nem lehet tetszésről, vagy nemtetszésről beszélni! Mary

az igazi Mélisande. Nem jól mondom. Az egyetlen! És ha Maeterlinck rám szabadítja a poklot, összes ördögeivel és démonaival együtt, akkor is ragaszkodom Mary Gardenhez.

Messager kesernyésen mosolyog:

– Ezek szerint némi lelkiismeret-furdalással döntött így, kedves Claude... és tisztában van vele, hogy Maeterlinck magára szabadítja a gyűlölet és bosszú valamennyi fúriáját?!

– Ez most nem érdekel, csak a mű. Kizárólag a mű! Tudja-e, hogy tíz esztendőm ment el a Pelléasszal? Mikor elkezdtem, alig voltam harminc éves, és most negyven esztendős vagyok. Ha törődném holmi perpatvarral vagy személyes természetű ostobasággal, akkor ezt a tíz évet tagadnám meg. Ezt pedig nem teszem. Pelléasnak győznie kell. Mert ez nemcsak az én személyes győzelmem, hanem egy gondolaté. Egy új stílusé. Tudja, hogy kerülöm a nagyképű kijelentéseket, de ez egy új emberi és művészi magatartás próbája. A csend lázadása az üvöltés ellen. Nehogy azt higgye, elvakult soviniszta vagyok, de ez a francia szellem fölkelése a teuton hódítók ellenében.

Messager visszaül az íróasztalhoz és száraz, majdhogynem hivatalos hangon teszi fel a kérdést:

– Tehát megállapodtunk, és közösen eldöntöttük a szereposztás legkényesebb pontját. Mélisande: Mary Garden.

– És a többi szerep?

– Nincs nagy választékom. A háziakat kell szerepeltetnem. Saját társulatom énekeseit. Tehát Pelléas: Jean Perier, Golaud: Hector Dufranne, Arkel: Félix Vieuille, Geneviève: Jeanne Gerville-Réache. Van valami kifogása?

*

Másnap sajtóközlemény és harmadnap dühös dörömbölés Debussyék ajtaján. Lily nyit ajtót, de alig nyomja meg a kilincset, az ajtószárny olyan erővel vágódik ki, hogy ha félre nem ugrik, tán még szerencsétlenül is jár.

Egy dühtől hideglelősen reszkető férfi áll a küszöbön:

– Maeterlinck vagyok.

– Örvendek. Mi óhajt?

– A férjével akarok beszélni!

– A férjem dolgozik, és a délelőtti órákban nem fogad vendéget.

– Szeretném látni, hogy engem nem fogad-e! – Már félre is taszítja Lilyt, és rohan egyenesen a zongoraszoba felé.

Szemtől szemben: Claude Debussy és Maurice Maeterlinck.

Maeterlinck kezdi:

– Amit ön csinált, az hitványság, árulás, egyben halálos ítélet, ami megöli az ön állítólagos operáját, mielőtt még világra jött volna.

Claude nehezen találja meg a hangját:

– Ön egy idegen házban van, uram. Mérsékelje magát, s beszéljen úgy, hogy szavait válaszra is méltassam.

Most valami olyasmi történik, ami a színháztörténetben talán egyedülálló. Maeterlinck, mintha elvesztette volna az eszét, toporzékolni és ordítozni kezd, de már szavak nélkül, artikulátlan hangon. Debussy megrökönyödve mered rá: az író a kabátja zsebébe nyúl, olyan vad erővel, hogy a ruhadarab felhasad keze nyomán. A zsebből egy ormótlan pisztoly kerül elő.

– És mit szólnál hozzá, barátocskám, ha keresztüllőnélek, mint egy kutyát?!

Ebben a pillanatban lépett be Lily, és az asszonyok villámgyors döntése szerint cselekedett. Rávetette magát Maeterlinckre, méghozzá olyan erővel, hogy a férfi a könyvszekrénynek tántorodott. Az ütés, amit a nehéz tölgyfabútor mért rá, magához térítette:

– Találkozunk még, ahol nem nőkkel kell csatáznom, hanem férfi áll férfival szemben.

Kitántorgott a szobából. Claude még mindig ott ült a zongora mellett, csak bámult maga elé, mint aki egy pillanatra elvesztette kapcsolatát a környező világgal.

Lily holtsápadt.

– Ez az őrült meg akart ölni . . .

– Könnyen lehet.

– Félek, hogy ez a vadember egykönnyen nem is tesz le erről a tervéről.

– Ezt kötve hiszem. De akadályokat fog gördíteni a bemu-

tató elé, s ez biztosabb fegyver, mint az élesre töltött pisztoly. Ha megöli a Pelléast, megölt engem is.

Másnap a hajnali órákban két gyászfekete úr Debussyék küszöbén. Érthetetlenül elmorzsolt bemutatkozás, aztán hanyagul odadobott névjegyek az előszobaasztalon. Majd megszólal két vésztjósló bariton:

– Nevezze meg, uram, a párbajsegédeit!

Claude-nak percekre van szüksége, míg magához tér, aztán harsányan felnevet:

– Lily, ez a belga ember valóban megbolondult! Párbajozni akar, mintha Artus király lovagi asztala mellől keltünk volna fel, és nem a Quartier Latin vagy a Montmartre füstös kávéházi asztalától. Agyrém, de azért minden esetre beszélek Godet és Pierre Louÿs barátommal.

A fiúk hatalmas hahotával fogadják a lovagi torna hírét. Pierre Louÿs, majd Régnier és sorra a régi és új barátok: René Peter, Toulet az író, Lerolle a festő, Mauclaire a színházi bennfentes, Carré a színigazgató kijelenti, hogy előbb ők vívnak meg Maeterlinckkel, és ha mindezek után életben marad, akkor „összemérheti szablyáját" a zeneköltővel.

Szerencsére Maurice Maeterlinck mellett is él egy józan ember, a felesége, aki visszatartja a költőt az újabb őrültségtől. Maeterlinck eláll a párbajtól. A párizsi pletykamalom ilyen bizarr történetté őröli a Don Quijote-i kalandot:

„Maeterlinck jókora daganattal a feje búbján, hazavánszorgott Passyba, ott szerencsétlenségére (vagy talán szerencséjére) belebotlott a ház tarka macskájába. A macska hangos miákolással szaladt elébe. Az üdvözlésre Maeterlinck egy tébolyodott ember gesztusával felelt. Előrántotta a pisztolyt, s a forgó dob valamennyi golyóját beleengedte a nyomorult négylábúba . . ."

Igaz, vagy nem igaz, ezt már senki nem tudja eldönteni. De a pletyka félelmetes ereje éppen abban rejlik, hogy szívósabb, s főleg vonzóbb a realitásnál. Az legtöbbször szürke és érdektelen. A pletyka színes és csattanója van, mint holmi ügyesen felépített dramolettnek.

Úgy látszott, fegyverszünet, vagy talán teljes békekötés követi a csúnya és nevetséges háborúsdit.

1902. január 12-én Messager összehívta a társulatot. Debussy lejátszotta a teljes operát. Az énekesek – legalábbis kezdetben – nem voltak elragadtatva a bemutatótól. Sehol egy mutatós ária. Sehol egy csillogó duett és tapsorkánba fúló finálé. Riadtan és értetlenül bámultak egymásra: – hogy lehet ezt egyáltalán előadni? Ki tudja ezeket a dallamtalan dallamokat megtanulni, s ha a betanulással boldogulnak is valahogy – persze Messager zsenije jóvoltából –, akkor is, hol akad közönség, mely ezt a kántálást elfogadja? Aztán ahogy egyre-másra peregtek a képek, s ahogy megszokták Debussy fátyolos-rekedt hangját, vagyis azt a furcsaságot, hogy a gyengéd kislányt és az öreg királyt ugyanaz az *énekes* személyesíti meg, miután mindezzel kibékültek, valamiképp, szinte varázslatszerűen, a zene hatalmába kerültek mindannyian. Mire Mélisande halálára került sor, a viharedzett komédiások könnyeztek, egyik-másik hangosan fel is zokogott.

A Pelléas megnyerte az első, döntő csatát.

Az ellenségeskedés, melyről azt hitték, elsimult véglegesen, feltámadt ismét. Maeterlinck ügyvédje közölte a színházzal és a zeneszerzővel, hogy az író perre viszi a dolgot. Carré azonnal válaszolt: a szereposztás az igazgatóság legbensőbb ügye. Milyen alapon perelne Maeterlinck úr? Szerzői jogát nem éri sérelem, honoráriuma biztosítva van, az előadás vezetését olyan kezekbe adták, hogy a színvonalas előadás, s ami egyáltalán nem lebecsülendő: a várható siker – emberi számítás szerint – egészen biztos.

Maeterlinck ügyvédje hallgat, de nem sokáig. Újabb levelet intéz Carréhoz és Messager-hez. Ez már több, mint levél. Jóval élesebb, illetve komiszabb. Maeterlinck letiltással fenyegetőzik, azt állítva, hogy Debussy olyan változtatásokat eszközölt a szövegkönyvön, amit ő soha nem engedélyezett, s olyan módon csonkította meg a drámát, hogy a nagy sikerű színdarabból kaotikus és nevetséges tákolmány lett.

Carré, és persze Debussy is, még mindig békülni akar. Felajánlják, bízzák választott bíróságra az ügyet. A döntőbíróság tagjai olyan közéleti személyiségek legyenek, akiknek pártatlansága minden gyanú felett áll.

Maeterlinck ügyvédje közli a színigazgatóval, hogy a döntőbíróságot nevetségesnek, s főleg illetéktelennek tartja. Ez az ügy – mely a jogbitorlást egyesíti a művészi hitelrontással, rendes bíróságért kiált.

Lerombolják az utolsó hidat is, amin a két *ügyfél* még közelebb juthatott volna egymáshoz.

1902. február 27-én Maeterlinck és Debussy a bíróság előtt. A legnagyobb tanácsterem is szűknek bizonyul a rekordközönség befogadására. Ahogy mondani szokás: mindenki itt van. Ez az első eset, hogy egymás mellett ülnek dreyfusardok és antidreyfusardok, de most senki se gondol a világpolitikai botrányra; a költő és a zeneköltő párbaját figyelik.

Maeterlinck ügyvédje felolvassa a vádpontokat. Ezek szerint a megcsonkított operaszöveg merénylet az író ellen, merénylet a jóízlés ellen. A költő sokáig tűrt, néhányszor tiltakozott is, de türelme most már végképp elfogyott. Letiltja a botrányosnak ígérkező előadást!

Debussy ügyvédje állt szólásra:

– Volna szíves az ügyvéd úr pontosan megjelölni, hogy hol történt értelemzavaró csonkítás?

Az ügyvéd felkészült a kérdésre. Nem rögtönzött, hanem írott listával szolgált: megcsonkították vagy kihagyták az első felvonás első jelenetét, a második felvonás negyedik jelenetét, a harmadik felvonás első jelenetét; az ötödik felvonást pedig átalakították a felismerhetetlenségig.

Feszült csend.

A hallgatóság várakozik. A figyelem úgy felizzik a teremben, mint a legizgalmasabb rémdráma végkifejletekor. Debussy ügyvédje még mindig írásai között keresgél. Végre megtalálja a dokumentumot – olvasni kezd. Egyik levelet a másik után. Valamennyit Maeterlinck írta. Megannyi beleegyezés: engedélyezi a változtatásokat, engedélyezi a szövegvariánsokat, majd a perdöntő levél: *„a Pelléas az ön tulajdona, akkor és ott adja elő, ahol akarja!"*

Maeterlinck ügyvédje most nagyon goromba eszközhöz nyúl:

– Kérem ellenőriztetni a levelek valódiságát!

Erre már fölszisszen az egész terem.

Ez a goromba fogás a hallgatóság emlékezetébe idézi a Dreyfus ügyet, Henry őrnagy úr jól-rosszul összetákolt levélhamisítványait.

Most maga Maeterlinck emelkedik szólásra. Hangja alig hallható:

– A leveleket én írtam. Elismerem . . . de . . .

A tanácselnök szavába vág:

– Az alperes ellenbizonyítékai elegendők ahhoz, hogy ítélethozatalra vonuljunk vissza.

Negyedórába se telik, a bíróság ítéletet hirdet:

Claude Debussy úr szabadon rendelkezik a Pelléas és Mélisande című opera zenei anyagával és librettójával. A perköltségek Maurice Maeterlinck urat terhelik.

*

1902. április 14-én a Figaro Maurice Maeterlinck nyílt levelét közli:

A Pelléas és Mélisande című opera bemutatása akaratom ellenére történik. A szóban forgó mű számomra úgyszólván ellenséges darabbá lett; miután megfosztottak művem mindennemű ellenőrzésétől, most csak arra szorítkozom, hogy az opera gyors és hangos bukását kívánjam.

Nem éppen ideális légkör a megfeszített figyelemmel és lobogó szenvedéllyel vezetett próbákhoz. Ezt a tüzes lelkesedést mindenekelőtt Messager képviseli. A homokzsákként emelkedő szívós ellenállást – talán külső sugalmazásra – a zenekar képviseli. A partitúrában nincs egyetlen ütem, amit merő rutinból is le lehetne játszani. A szólamok, legalábbis látszatra, rendkívül egyszerűek. De minden eltér a sablontól: a ritmus, a merészen összeszőtt hangszínek és a dinamika: a zenekari muzsikusnak „jól fekszik" a harsány forte és az állandó mezzoforte, ami majdnem azonos a kényelmes ki-be légzéssel. De itt álombeli pianissimókat kell játszani. Sóhajszerű hanghatásokat. – Ez nem megy . . . zúgolódik az átlagmuzsikus. – Ez afféle nyakatekert modernkedés. Végigjátszottunk vagy kétszáz operát. Ilyen igénye egyik zeneszerzőnek sem volt.

Aztán jön az első katasztrófa.

A Pelléas még meg se jelent a színpadon, de már ifjúi tábora és ellentábora van. A debussyánusok a Conservatoire fiataljaiból rekrutálódnak. Az antidebussyánusok a d'Indy vezette Schola Cantorumból. Persze goromba általánosítás ez, hiszen itt is, ott is akadnak lázas rajongói, és itt is, amott is található fitymáló ellenfél, aki lenézi a „dekadens" művészetet. Ezt a mesterségesen gerjesztett ellentétet sem d'Indy, sem Debussy nem táplálja. Debussy elragadtatott kritikát ír d'Indy operájáról, d'Indy viszont mint karmester műsorára tűzi Claude egyikmásik munkáját.

A Conservatoire növendékei önként jelentkeznek: segítenek a Pelléas szólammásolásában. Állják is a szavukat. A zenekari anyag olyan gyorsan elkészül, hogy a próbákat több mint egy héttel előbbre lehet hozni. Messager próbál. Debussy visszahúzódik az üres nézőtér legutolsó sorába.

Egyszerre csak felugrik:

– Az oboista nem az én szólamomat játssza! Amit ön játszik kolléga úr, teljes képtelenség!

A zenekari játékos sértődötten áll fel:

– Kérem, én tudok kottát olvasni, viszont félő, hogy aki ezt a szólamot írta . . .

Nem folytathatja, mert Messager belefojtja a szót:

– Talán valami másolási hiba . . . majd átnézzük a szólamokat. Kezdjük a második jelenetet.

Indul a második jelenet.

Teljes zűrzavar.

Alig tizenhat taktus után a próbát le kell állítani.

Messager kétségbeesetten néz Debussyre:

– Nem tudok próbálni. Azt mondja meg, mit tegyek?!

*

Hát ki segíthetett itt? – Godet némi szünetet tart az elbeszélésben, aztán így folytatja: – ha nem én, ahogy Claude mondta: a jó, öreg Godet. Három nap, három éjjel bújtam a partitúrát és a zenekari szólamokat. Sajnos, az orkeszteranyagot

teljes egészében újra kellett írni. A másolók nem vették figyelembe az ütemváltozásokat. Helytelenül írták ki a szünetjeleket. A szólamok úgy szaladtak, préselődtek egymásba, mint egy vasúti szerencsétlenség felágaskodó, egymásra zuhanó vagonjai.

Újra kellett írni az egészet.

Dolgoztam éjjel, nappal!

A próbák tehát kezdődtek elölről.

Az imént katasztrófáról beszéltünk, most viszont számoljunk be egy csodáról. A dühösen morgó muzsikusok lassan megbékülnek az újszerű muzsikával, később megszeretik, s alig néhány hét múltán már lelkesednek is érte.

Úgy látszik, minden rendbejön, mikor Albert Vizentini, a rendező jelentkezik:

– Uraim, szent meggyőződésem, hogy egy remekművet mutatunk be, csak az a baj . . .

Debussy beleroskad az igazgatói páholyülésbe:

– Már megint mi a baj, az istenért?!

– Ön több mint egy tucat változást ír elő. Ez rendben van. Megcsináljuk. De míg az én embereim tologatják a kulisszákat, azalatt a közönség sötétben ül, beszélget és unatkozik. Új és megfelelő időtartamú közzenére van szükség.

Claude sóhajt, megadja magát:

– Meglesz . . .!

*

1902. április 28-án nyilvános főpróba. *En matinée* – tehát reggel, de ez Párizsban – legalábbis akkoriban – a kora délutáni órákat jelentette.

A bejárat körül szokatlan nyüzsgés.

Fiatalemberek – senki sem tudja, kinek a megbízásából, kinek a pénzén és miféle ismeretlen személyek ösztönzésére – nyomtatott programot osztogatnak. A szöveg, nincs rá más szó: förtelmes. Szellemtelen szellemeskedés, idétlen viccelődés, olyasféle humor, amit a párizsi „felső tízezer" (Párizs ezt *kéregnek*, *croute*-nak nevezi) pár évvel, évtizeddel ezelőtt biztosan

elutasít magától. Úgy látszik, a közízlés lezüllött. Nem éppen a művészek, inkább a „politikai aréna" jóvoltából. A híres Hernani csatában az ellenfelek botütésekkel tisztelték meg egymást. Megannyi szép, harcias cselekedet. Ez a műsorpamflet jóval komiszabb, alávalóbb. A soha le nem leplezett szerző szenilis vén szamárként állítja be Arkelt, igaz viszont, hogy Golaudnak is kijut a jóból: vérszomjas szadista, aki külsejében bámulatosan emlékeztet egy, a fáról frissiben leszállt gorillára. A kis Yniold hosszú papírszalagokat varázsol elő a bégető báránykák orrából: a szalagokon végeláthatatlan költemények, amelyeket költőjük felruházott azzal a szépséggel is, hogy odavissza olvashatók, lévén, hogy semmi értelmük, akár így betűzzük, akár amúgy. Persze Mélisande gyanús előéletű hölgy, aki eltagad mindent férje elől, Pelléas viszont aranyifjú, aki olyan fészekbe tolakszik be, ahová betelepedni se nem ildomos, se nem ajánlatos. A röpirat méltó társa a Figaro előző este közölt házassági hírének:

P. Léas és Méli Zandt örök hiséget egyküdtek egymásnak.

A színház kapuját még nem nyitották ki, de az utcán már feketéllik a tömeg. Közöttük a jóbarátok kis csoportja: Paul Valéry, Mirbeau, (a „Kínok kertje" kissé botrányosan ismert szerzője), Toulet, Godet, Pierre Louÿs, Ingelbrecht, később Debussy egyik leglelkesebb, legalaposabb méltatója, Valery-Radot orvosprofesszor (életcéljául tűzte ki Debussy géniuszának szolgálatát), Louis Laloy (zeneszerző), a fiatal Vuillermoz (az előbbi fejezetben már beszéltünk róla) és persze a Conservatoire ifjú gárdája.

Fenn az irodában a nagy ütközet vezérkara: Debussy rendkívül higgadtan viselkedik. Néhány utasítást ad a koncertmesternek, meghallgatja a két hárfaművész észrevételeit, és jóváhagyja a korrektúrát, ami – ha zeneileg nem is – de játékmódban, technikában változtat valamit a szólamokon. Vizentini, a rendező magánkívül: még mindig akadozik a színpadi masinéria. Újabb közjáték taktusokért könyörög. Talán a későbbi előadások során lehetőség nyílik erre is. Messager falfehér. A színház orvosa több ízben is megvizsgálja. Pulzusa abnormisan magas, főfájása szinte csillapíthatatlan.

Carré igazgató úr, szinte izolálva magát a többiektől, megviselt naptárát nézegeti, ami úgy össze van firkálva, hogy a dátumok is eltűnnek a tintaréteg alatt. A naptár is a bemutató izgalmairól tanúskodik: először 1902. április 13-ra tűzték ki a premiert. Gyorsan elhalasztották, és áttették 23-ra. Kiderült, hogy az előadás még „romokban" hever, az időpont tehát túl korai. Újabb hirdetmény a művészbejáró fekete tábláján. Bemutató: 29-én. Néhány óra múlva: 26-án (ez szombati napra esett volna). Április 22-én visszavonhatatlanul 28-ában állapodott meg a színház igazgatósága. Egyben közölték a sajtóval azt is, hogy a nagyközönség 30-án tekintheti meg a darabot, tehát egy közömbös szerdai napon.

Jean Périer, a tenorista kopogtat be az irodába:

– Rosszul érzem magam. Szeretném, ha az orvos megnézné a torkomat és adna valami csillapítót. Azt hiszem, hőemelkedésem van.

Elő kell keríteni a doktort, aki aztán legorombítja a tenoristát, és kijelenti: lámpaláz ellen még nem találtak fel gyógyszert.

Claude beleroskad az iroda legmélyebb bőrfoteljébe: istenem, micsoda napokat élt át. Tulajdonképpen az utolsó percig, pillanatig dolgozott. Éjjel-nappal. Alvás, pihenés nélkül. Közben a levelezést sem hanyagolhatta el. Van, akinek elég egy páholyjegy. Pierre Louÿsnak már több kell: néhány udvarias sor és szerény emlékeztetés az utóbbi évtized ezernyi közös élményére. Lám, ez a kis irkafirka megtette a hatását: Pierre postafordultával válaszol: *„Számíts rám, drága Claude. Öt személyt hozok magammal, hogy megtöltsék tapssal az egész színházat. A XIX. század óta ritkán láttalak, kedves barátom, de ez semmit sem változtat a Pelléasról való véleményemen. Tehát: ott leszünk, köszönöm és jó szerencsét!*

Az utcáról felhallatszik a sűrűsödő tömeg zaja. Aztán, mint generálpauza a zenekarban, csend támad odalent: úgy látszik, kinyitották a kapukat – a mélyen tisztelt publikum betódul a színházba, a hölgyek és urak elfoglalják helyüket.

Most az ügyelő kopogtat.

Valami ostobasággal gyötri Messagert, aki egy ideig türe-

lemmel hallgatja a jóember mondókáját, aztán váratlanul (tegyük hozzá, eddigi higgadtságát, fölényét teljesen elvesztve) kitör, valósággal tombolni kezd.

– Kérem, ne jöjjenek minden szamársággal hozzám. Érthető és részletes utasításokat adtam. Ragaszkodom valamennyihez!

Az ügyelő szinte bambán mered a karmesterre.

– Kérem karnagy úr, én a tapsrendet szerettem volna megbeszélni... milyen sorrendben, hogyan jönnek ki a szereplők a függöny elé...

Messager az indulattól, az izgalomtól elveszti a hangját, csak suttog.

– Ember, tapsrend?! Maga már a diadalmenetről álmodozik, mikor a csatát még el sem kezdtük?

Végre kiürül az iroda.

Az ügyelő elfoglalja helyét a fülkében, ahonnan az egész színpadot figyelheti. Messager leballag a zenekari szakadékba, Claude meghúzódik egy páholy mélyén (nem óhajt együtt lenni senkivel: a bukást vagy a sikert jobban elviseli egyes-egyedül).

Végre elsötétül a színház, megszólal a zenekar. A nézőtéren egyelőre csend. De alig kezdődik el Golaud és Mélisande jelenete, valaki felkukorékol az első sorokban. Igen, kukorékol, mert ez emberi nevetésnek aligha nevezhető. Persze pisszegés: valaki hangosan tiltakozik az ünneprontás ellen. Fenn a színpadon tovább pereg a cselekmény, de a figyelem, az az üvegnél is törékenyebb kristályhíd, mely a művészeket és a publikumot összeköti, a figyelem elpattant: két dráma játszódik egyszerre: egy fenn, a kulisszák között és egy lenn, a félhomályos, vagy inkább sötét nézőtéren.

Messager rendületlenül dirigál tovább.

A muzsikusok is harcolnak a darabért. Az énekeseket persze sokkal jobban zavarja a csatazaj. De azért énekelnek tovább. Inkább hősiesen, mint teljes átéléssel.

Debussy az első szünetben felkeresi a karmestert. Messager sír. Hangosan zokog. A zeneszerző alig tudja megvigasztalni.

– Kérem, nyugodjék meg. Nagyszerűen szól a zenekar és az előadás is jobb, mint bármelyik próbán.

Messager nagyon halványan mosolyog:

– Ó, én nem is az előadást siratom. Pelléasért és Mélisandeért hullanak a könnyeim.

Pierre Louÿs lép hozzájuk:

– Véleményem szerint a botrányt megszervezték. A földszinti hatos páholyban ülök. Látok, hallok mindent. Előttem egy termetes asszonyság ül, aki egyébként jelen van minden főpróbán. A titokzatos személyek közül való: nem színész, nem újságíró, még csak nem is valami előkelőség – de azért bejut mindenhova. Hangos, szemtelen és ostoba. Hát most ott ül előttem. A szomszédját bökdösi: – Mit szól ehhez a képtelenséghez? No, még megvárom a következő jelenetet, aztán megyek ... De nem megy, hanem a körülötte ülőket molesztálja. Zavart kelt és derültséget. Persze ellenséges derültséget. Meggyőződésem, hogy ilyen titokzatos személy tucatszám akad a nézőtéren.

Messager lassan összeszedi magát.

– Mit tegyünk?

– Semmit és mindent. Semmit a botrányhősök ellen és mindent az előadásért. Győzni fogunk. Ha ma nem, hát holnap.

Szünet után a botrány fokozódik.

Carré már azon gondolkodik, abbahagyatja az előadást. Messager, aki az imént még sírt, mint egy megfenyített gyermek, Messager most derekasan viselkedik. – Az előadást végigdirigálom. A muzsikusok és az énekesek hűségesen kitartanak mellettem. Nem futamodunk meg!

A keserű poharat fenékig kell üríteni. Debussyt felrendelik az irodába. A cenzúrabiztos óhajt vele beszélni. A hivatalos közeg – ez az ostoba fogalmazás már hetven esztendővel ezelőtt is dívott – nagyon finom, udvarias és tájékozott férfiú.

– Szeretném megnyugtatni önt, művész úr: a botrány nem jelenti azt, hogy a következő előadásokon is lesz rendzavarás. Ez az ingyenjegy-tulajdonosok privilégiuma. Az igazi publikum drága pénzt fizet a jegyekért. Tehát megbecsüli az előadást, ami egész szép summájába került.

Claude udvariasan meghajol:

– Köszönöm uram a jóindulatát, de nyilván nem ezért hívatott, hogy részvétnyilatkozatot tegyen ...

– Egy kis csekélységről van szó . . .

Claude most már türelmetlen:

– Nagyon fáradt vagyok uram, szeretnék hazamenni és lepihenni. Ha volna szíves . . .

– Cenzúraszempontból néhány jelentéktelen sort bátorkodom kifogásolni.

Debussy indulatosan bólogat.

– Értem. Most már csak azt szeretném megkérdezni, hogy a cenzúrahivatal tanácsot ad vagy utasítást?

A hivatalos közeg részvétteljesen mosolyog.

– Észrevételeinket utasítás formájában szoktuk közölni . . .

– Akkor hát közölje velem utasításait.

– Helytelenítjük, hogy Golaud, abban a bizonyos leselkedési jelenetben azt kérdezi a kisfiától: – Mit csinálnak azok odabent. – A cenzor zavart köhécseléssel teszi hozzá: – mármint Pelléas és Mélisande nem mennek-e közel az ágyhoz?

Claude fölnevet:

– Maguk igazán csodálatos emberek. Miközben mi tárgyalunk egymással, Párizs harminc színházában és kabaréjában teljes felvonásokat mutatnak be, amelyek nem is az ágy körül, hanem az ágyban játszódnak. Ez már nem is malackodás: ez bizony pornográfia. A cenzúrahivatal kisujját se mozgatja. Talán még derül is a mulatságos jeleneteken. És most egyszerre fennakadnak ezen a csekélységen: közeledik-e Pelléas és Mélisande az ágyhoz . . . A nem látható, nem érzékelhető, csak egy bosszúszomjas férj fantáziájában szereplő fekhelyhez!

A hivatalos közeg udvariasan hajlong:

– Higgye el, uram, ha ez megkülönböztetett eljárás, akkor a remekműnek kijáró megkülönböztetés csupán.

Claude már csak a küszöbről válaszol.

– Tanácsot nem fogadok el. De a parancs előtt fejet hajtok. Tessék, húzza ki a szövegből, amit kihúzásra ítélt. Egyetlen kérésem: lehetőleg ne írjon bele a szövegbe. Azt már nem tudnám elviselni.

*

Lent barátok várják Debussyt.

Egyetlen szó sem esik a nyilvános főpróbáról, a botrányról. Egy darabig sétálnak, aztán betérnek a kávéházba.

Claude rendkívül fegyelmezetten viselkedik.

Gyors kézzel cigarettát sodor, rágyújt, aztán a füstbe bámul.

– Mostanában sokat gondolok az idő előtt, fiatalon elhunyt Carl Maria Weberre. Vagy talán nem is rá, hanem Oberon csodálatos kürtjelére, mely a jerikói harsonákhoz hasonlatosan várakat, falakat, megdönthetetlen erődöket rombolt le, a klasszikusok, vagy inkább méltatlan utódaik fellegvárait. Oberon kürtjelére új világ született. Csodálatos, gazdag mesevilág. Ma úgy mondanók: romantika. Nos, kedves barátaim, én ebben a vásári zsivajban hallani vélem Oberon kürtjelét... hogyan és miért? – magam sem tudom. Bátorított: semmivel se törődj, csak a munkáddal! Szép tanács. Ahhoz, hogy megfogadjuk, emberfeletti erőre van szükség.

*

Újabb ürömcsepp: a Conservatoire igazgatója eltiltotta növendékeit a Pelléas látogatásától.

*

Úgy látszik, néhány csepp még mindig maradt a méregpohár fenekén.

A kedves, előzékeny, könnyelmű és bohémesen bőkezű Hartmann – halott. Ahogy élt, úgy is távozott. Rettenetes könyvelést, üres páncélszekrényt és dühös örökösöket hagyva maga után. Társa, egy bizonyos Fromont úr nagyon tisztességesen viselkedett. Sürgős levéllel hívatta be Debussyt. A megbeszélés néhány percig tartott csupán, jelentősége, kicsengése jóval tovább. Fromont úr a régimódi üzletemberek fajtájából való: puritán, templombajáró, kicsit garasos, de él benne a borzongó tisztelet a művész-sámán iránt, aki isteni adomány vagy isteni büntetés jóvoltából olyan csodákat visz véghez, ami a józan ember számára felfoghatatlan.

Persze tiszteli Claude Debussyt is. Bár nem egészen érti, hogy miért kell szétrombolni és újra kezdeni mindazt, amit Gounod, Thomas és Halévy oly kitűnően megcsinált.

A beszélgetés valahogy így folyt le:

Sajnálatos dolgot kell közölnöm önnel, Debussy úr. Társam halálával kapcsolatosan felmerült a könyvrevízió szükségessége. Én abból indultam ki, hogy ön a jövő embere. Éppen azért írjuk le mindazt, ami a múltban történt – az ön nagyon tetemes előlegeire gondolok –, és fektessünk fel egy új könyvelést, ami csak a jövőre épül. Én boldogan állnám ezt a magam részéről, de barátom utódja, Hartmann tábornok, bizony ragaszkodik ahhoz, hogy a könyvelést azonnal tegyük tisztába, vagyis rendezzük az ön kontóját...

Claude először alig érti, miről van szó, de percek múltán olyan leckében részesül, amit a legtudatlanabb fiatalembernek is meg kell értenie.

General Hartmann érkezik.

A nyugállományú tábornok fegyvert nem hord már, de azért olyan csörömpöléssel nyit be az irodába, mintha nem is egy szál tábornok, hanem teljes lovassvadron érkezne.

Katonás sarokcsattintás, csontropogtató kézfogás, aztán a tábornok rátelepszik az egyik székre olyan mozdulattal, mintha harci paripájára pattanna rá.

Nem tölti az időt fölösleges előcsatározással, a tábornok azonnal beveti teljes tüzérségét, sőt: valóságos szuronyrohamot intéz a szerencsétlen zeneszerző ellen.

– Ön tehát Claude Debussy.

– Az vagyok, tábornok úr.

– Nos, én egyik számadó tisztemmel átvizsgáltattam a könyvelést és megdöbbenéssel állapítottam meg, hogy szerencsétlen emlékezetű unokaöcsém nyakló nélkül folyósította az előlegeket anélkül, hogy erre bárminő fedezet mutatkozott volna. A fedezet természetesen az ön munkája. Hát ön, barátocskám, nagyon keveset, vagy inkább semmit sem produkált. Az önnel kötött szerződés klauzulájaként az alábbi megjegyzést találtam: a megállapodás felbontható bármelyik fél kérésére. Én hát élek

ezzel a lehetőséggel, kedves barátom, s felbontom a Hartmann–Debussy megállapodást.

Claude nem tiltakozik, beleegyezően bólint:

– Intézkedjék, uram, legjobb belátása szerint.

– Ezt természetesen megteszem az ön jóváhagyása nélkül is. De hát itt nem erről van szó. A mérleg az ön számára egyenesen katasztrofális. Ön közel tizenkétezer frankkal tartozik cégünknek. Én a szerződést felbontom és visszakövetelem a tizenkétezer frankot. Először így, mintegy barátilag. Ha ez nem vezet eredményre, peresítem a követelést.

*

Fromont-ról, az áhítatos puritánról kiderül, hogy van azért benne vállalkozási hajlandóság is. Másnap felkeresi Debussyt a lakásán.

– Néhány jogot vásárolnék öntől, Debussy úr. Persze nem a felszámolás alatt álló Hartmann–Fromont cég részére, hanem az új kiadó számára, melynek egyedüli tulajdonosa leszek.

Claude visszaretten még a lehetőségétől is, hogy tárgyaljon, birkózzék, vitázzon és egyezkedjék egy üzletemberrel. Barátai segítségét kéri, akik végül is megkötik a megállapodást Frömont úrral. A pénz, amit a kiadó ad, elegendő ahhoz, hogy Hartmann tábornokot kártalanítsák.

Dehát a Pelléas-csata még távolról sem ért véget.

Sőt: most kezdődik igazán.

A botrány nem az ellenségnek használt, hanem a színháznak. A habitüék, akiket talán nem is furdal olyan nagyon a kíváncsiság, már ami a zenét, a művészi értéket illeti, a bennfentesek jegyet váltanak abban a reményben, hogy a nyilvános főpróba botránya megismétlődik. Ilyesmire még alig volt példa az operák történetében: sorállás az Opéra Comique pénztára előtt.

Micsoda gyönyörűség egy pénztáros számára.

– Nem, kedves uram, a holnapi előadásra semmi esetre sem adhatok jegyet. Nincs. Hihetetlen? Pedig így van. Nincs, sőt a jövő heti előadást is kiárusítottuk már!

– Mégis, mikor számíthatok egy páholyra?
– A hó végén.
– Akkor hát szíveskedjék egy páholyt előjegyezni!
– A nevét kérem, uram.
– Ó, én csak közvetítő vagyok. A páholyra d'Uzés hercegnő tart igényt.

Tehát lezajlik az igazi premier. Botrány és különösebben kirobbanó siker nélkül. De a második előadáson már meghangosodik a taps, a harmadik-ötödik előadáson pedig megérkezik a várva várt, hőn óhajtott vendég: a siker.

A zeneszerzőt még mindig újabb- és újabb meglepetések érik. Messager közli, hogy egy korábbi szerződése a Covent Gardenbe szólítja. És hiába minden kérlelés, könyörgés, a londoniak nem tágítanak. Át kell adni a vezénylőpálcát Henry Bussernek, az Opéra Comique kórusigazgatójának.

Debussy 1902 májusában levelet meneszt Londonba, Messager-val beszélget, persze csak írásban:

„Drága Barátom!

Mióta elutazott, kihalt és sivár az életem, mint egy utca, amit elkerülnek a járókelők. Hiába: Busser elkerülhetetlenül belépett az előadásba (múlt csütörtökön), erre Périer úgy énekelt, mintha hangja az esernyőjéből jönne. Pénteken már nagyszerű ház, tisztelettudó közönség. Busser olyan ábrázattal érkezik, mint az a bizonyos úr, aki forró fürdő helyett egy kádra való hideg vizet kapott, és semmi kedve az egészhez. Az est végül is jól sikerült, de maga nagyon-nagyon hiányzott. Megmagyarázom: ön valóban felébresztette Pelléast. És gyöngéden ébresztette fel papirosálmából, megtalálva azt a belső ritmust, mely az írott betűt meghangosítja. A Pelléas hatása megkétszereződött attól az emóciótól, mely önből áradt, s ami minden mondatot, taktust, frázist oda helyezett, ahová való. Ez olyan képesség, kedves Messager, amit nem lehet a legszorgosabb tanulással sem elsajátítani. Ezzel születni kell.

Az ön Claude Debussyje."

Május végén újabb levél:

„Kedves Messager Barátom!

Tegnap hetedszer ment fel a függöny, hetedszer játszották a Pelléast. Sokan kiszorultak a színházból. Ezt magyarázza úgy, ahogy akarja. Sajnos, Périer mindörökre náthás. Csak Mary Garden változatlan. Több, mint nagyszerű énekes színésznő. Megvalósítója annak, amiről álmodni mertem csupán. Ő valóban Mélisande. És most már Mélisande alakja az én képzeletemben örökre összeforrott Garden kisasszonnyal..."

Újabb levél, melynek csak a lényegét közöljük: a *tizenharmadik előadáson bevétel 7798 frank.* (A szerkesztő megjegyzése: *1913 januárjában zajlott le a Pelléas századik, ünnepi előadása. A bevétel: 9744 frank.)*

Levél 1902. június 13-as kelettel:

„Lám, én vagyok Claude Debussy! Bizony, én magam... (c'est moi), és mégsem vagyok különösképp büszke. Csak fáradt. Olyan fáradt, ami már a neuraszténiához hasonló, ahhoz a luxusbetegséghez, amelyben sose hittem. Mégis meg kell mondanom, hogy az utóbbi hónapok túlterheltsége, izgalma és munkája erősebbnek bizonyult, mint én. Jó volna, ha a Pelléas előadássorozatát befejeznénk. Legfőbb ideje! Az Opéra Comique művészei már úgy bánnak Pelléasommal, mint valami repertoároperával. Az énekesek improvizálnak, a zenekar pedig a szó szoros értelmében elnehezült. Ez valami titokzatos és érthetetlen folyamat, amit képtelen vagyok megmagyarázni. Talán ideje volna már, hogy a közönség újra a Dame blancheért lelkesedjék. (Boieldieu operája: A fehér asszony. A szerkesztő megjegyzése.) *Pihentessük kissé Pelléast."*

Biztos, hogy ehhez a neuraszténiás fáradtsághoz bizonyos külső tényezők is hozzájárultak. Nem lehet az az énekesi improvizáció olyan veszélyes, és a zenekar fáradtsága sem. Viszont elkedvetlenítik az olyan cikkecskék, vagy inkább mérgeskígyóharapások, mint Jean Lorrain cikke a Figaróban:

Claude Debussy úr egy új vallás főpapja lett. Fölszentelése

a Favart teremben történt. Újraszentelése nap mint nap ismétlődik a Pelléas előadásain. Ez már nem a színház, hanem egy szentély atmoszférája. Ebben a debussyánus templomban csak beavatottakat látsz, akik ünnepélyes, sőt áhítatos ábrázattal járnak-kelnek, a beavatottak szemhunyorításával és megértő bólintásával üdvözölve egymást. Az előcsarnokban, a folyosókon, a páholyokban és lent a nézőtéren csupa kiválasztott: megannyi keresztre feszített Messiás . . . a sápadt arcokból túlvilági tekintet lobog felénk . . .

*

Vajon igazat ír Lorrain?

A karikatúrában mindig van valami igazság. Koncentráltan, eltúlozva, sokszor a düh, irigység, az ellenszenv előjeleivel, de mindig valamiféle torz igazmondás jegyében.

*

A „kiválasztottak" kérdésében meginterjúvoltuk a sokszor emlegetett Valéry-Radot professzort is.

– Mi akkor megszállottak voltunk valóban – mondotta a professzor –, úgyhogy súlyos csapásként ért bennünket az Opéra Comique döntése (valószínűleg Debussy kérésére): egy, esetleg két évre szünetelteti a Pelléas előadásait. Barátaimmal elhatároztuk, hogy nem mondunk le a Pelléasról, így aztán kiránduló csoportokat szerveztünk: átkeltünk a Csatornán, s Pelléasunkat a Covent Gardenben hallgattuk meg. Persze előfordult velünk olyasmi is – akkor éppen Brüsszelbe szerveztünk „társasutazást", hogy a helyszínen értesültünk a műsorváltozásról: az egyik szereplő megbetegedése miatt nem a Pelléast, hanem a Manont játszották. Minden költségünk és fáradságunk kárba veszett. Mi mást tehettünk, egy hétig a belga fővárosban táboroztunk, mindaddig, míg a Pelléas és Mélisande meg nem szólalt. (Az előbbi kissé rekedten.) Csodálatos, lázas, rajongó, gyönyörűséges bolond esztendők. Elhatároztuk, hogy Debussy szülőhelyén, St. Germain-en-Laye-ban nemcsak emlék-

oszlopot emelünk, hanem gyűjtést indítunk, megteremtjük a franciák Bayreuth-ját. Az ünnepi csarnokot, melyben csak Debussy műveket játszanak. Meg kell mondanom; zsebünkből még egy emlékoszlopra sem tellett. Claude szülőházát végül is egy angol társaság jelölte meg. Mi legfeljebb csak virágokkal díszíthettük a nagyon szerény kis márványtáblácskát. Persze rettenetesen felháborított bennünket Theodor Dubois, a Conservatoire igazgatójának döntése: anatémával sújtotta Debussy remekét. Majd minden nap kapott egy-egy illetlen szövegű levelet, melyben figyelmeztettük, hogy nevét felszegezik majd a zenetörténet szégyentáblájára. Dubois úr enyhítette döntését: csak a zeneszerző-növendékeket tiltotta el az Opéra Comique látogatásától. Nagyon sanyarú kis győzelem, de azért több a semminél. Igaz, hogy a zeneszerző-növendékek eddig is fütyültek a direktor úrra, és ezután még inkább, de az öregúrnak csak meg kellett hátrálnia . . .

– Emlékszik-e professzor úr néhány kiemelkedő debussyánus nevére?

– Hogyne emlékeznék! Itt van mindjárt Roger Ducasse. Akkoriban, mint nagyon vékonypénzű kis legényke, az egyik zenekarban játszott. Talán timpanista volt, de az is lehet, hogy nagybőgős. A zenekar nem játszott minden nap, de még csak minden héten sem. Roger Ducasse szerencsétlenségére az egyik zenekari koncert ütközött a Pelléas dátumával. Mit tegyen: Mulassza el a Pelléast?! Vagy mulassza el a koncertet? Ez a drága, lelkes fiú szerzett maga helyett egy másik timpanistát, persze komoly pénzért: az ilyen napidíj 10 és 15 frank között ingadozott, ő maga pedig boldogan rohant fel a karzatra, ahol ülőhely híján csak egy lépcső jutott neki, de azért végiglelkesedte, végigtapsolta az egész előadást. Léon Paul Fargus nem jutott be az előadásra, mert 50 centimes hiányzott az állójegy árából. Ott állt hát szegény fiú a kijáratnál, és sorra kérdezte a távozókat – Garden ma is elragadó volt? Périer nem volt rekedt? És hogy reagált a közönség?

– Ezek szerint ön személyesen ismerte az összes Debussy-rajongót? . . .

– Természetesen. A legmegrendítőbb Jean Riviere műked-

velő muzsikus és Alain Fournier sikeres író története. Mikor ez a história lejátszódott, évtizeddel voltunk túl nemcsak a premieren, de a londoni, brüsszeli, New York-i bemutatón is. Úgy gondolom, 1912–1913 körül járhattunk. A két fiatal legényke katonaköteles korba lépett. Előbb Rivière vonult be – akkor Fournier tájékoztatta barátját a Pelléas előadások minden mozzanatáról: tapsról, füttyről, elismerő és goromba kritikákról, énekesekről, zenekarról és persze a karmesterről; majd szerepük megcserélődött: Fournier vonult be, és Rivière került „szabadlábra". Most ő küldözte a lelkendező leveleket. Aligha gondolták szegény fiúk, hogy ez a levélváltás egyszer tragikusra fordul. Fournier kint az első világháború lövészárkában, Rivière otthon, Párizsban. Ő hétről hétre informálja frontkatona barátját Debussy munkájáról, egészségi állapotáról, mindinkább gyérülő koncertjeiről. Fournier a fedezék pislogó mécsesénél szövegezi válaszait. Leírja, hogy egyetlen vigasza a Pelléas partitúrája, amit ide is magával hozott. Itt nincs zenekar, nincs színpad és nincsenek énekesek, de a partitúra, ez a minden vezérkönyvek között legcsodálatosabb, pótolja a szereplőket is. A zene, Pelléas és Mélisande szenvedélye, a fojtott zengés, ahogy Debussy orkesztere énekel, az betölti a szennyes, bűzös, félelmetes fedezéket is. Aztán elmaradtak a levelek. Rideg, szűkszavú, nyomtatott levelezőlap érkezett csupán. A szokásos sablon: Monsieur... (név és rangjelzés) elesett a hazáért. A nevet és a rangjelzést kézzel írta be valaki: Alain Fournier közlegény.

Alig két évvel később Rivière is kikerült a frontra. Mustárgázmérgezéssel jött haza. Huszonötéves korában vették fel a Conservatoire-ba, harminc éves korában végzett. Ezt írta be a Conservatoire emlékkönyvébe: „Vezércsillagom – Debussy!"

Valéry-Radot professzor így fejezi be az interjút:

– És hadd emlékezzem meg az ifjú Robert Kempről. Mint zeneszerző nem sokra vitte, de mint karmester később befutott. Az ő szép nyilatkozata fejezi ki legjobban az akkori ifjúság művészeti közérzetét:

„Valamennyien Wagner foglyai voltunk. Szinte boldogan nyögtük a súlyos láncokat, de Pelléas ráébresztett bennünket

rabszolgasorsunk sanyarúságára. Felragyogott előttünk a szabadulás lehetősége. Minden csodálatosan új ebben az imádnivaló partitúrában. Új nagypénteki varázslat ez. Zenei tavasz! Érthetetlen, hogy akad még francia muzsikus, aki ezt nem érzi át, pedig fel kell ismernie mindenkinek, hogy Pelléas a mi hangunk, a mi sajátos francia idiómánk."

*

Vajon mit mond a napi sajtó?
Mond valamit egyáltalán?

Hogyne mondana. Csak némi húzódozás után, mint az a bizonyos óvatos harmadik, aki csak akkor ártja bele magát a küzdelembe, mikor eldőlt már, hogy a harcolók közül melyikhez pártolt a győzelem. Vajon a debussysták győznek-e (ezeket tudós nagyképűséggel *vertikalistáknak* nevezték), vagy az anti-debussyánusok (az ő nevük természetesen: *horizontalisták).* Hát a harc elég ingadozó, mondhatnók váltakozó szerencsével folyik. Egyes sajtóorgánumok előre is szaladnak kicsit, s megszólalnak azok a bűvigék, amiket az utolsó száz esztendőben (és majd az utána következő évszázadban) annyiszor mondanak el. Debussy tehát *dekadens, morbid, ártalmas, nihilista,* zenéje alig több, mint az ajtónyikorgás, vagy az a szörnyűséges zaj, amit öreg bútorok hoznak létre, mikor ide-oda tologatják őket a roskatag parkettán. Egyesek szerint ez olyan opera, amely egyáltalán nem igényel énekeseket. Hiszen a Pelléasban nem énekel senki, csak suttog, nyögdécsel, torkát köszörüli, kellemetlenkedik a nagyszerű szövegkönyv, de mindenekelőtt a közönség rovására. Másképpen vélekedik a *La Liberté,* a *La Petite République,* a *La Presse,* a *Le Matin* és mindenki csodálatára, vagy inkább megrendülésére: a *Figaro.* Az a lap tehát, mely nemrég apró tűszúrásokkal, vagy inkább szúnyogcsípésekkel bosszantotta a zeneszerzőt. A Figaro zenekritikusa, Herry Bauer írása nyitja meg az elismerő, sőt: lelkes bírálatok sorozatát. Bauer szerint *ez a zene maga az ifjúság, a tisztaság, az érzékenység. Művészi hatása intenzív, telistele eredetiséggel.* Gustave Bret, a La Presse zenekritikusa

tovább megy: *ez a zene hódít, sohasem válik egyhangúvá, mert a zeneszerző inspirációja nem gyengül pillanatra sem.* Saint Croix (La Petite République) *„Ez szöveg és zene csodálatos összeforrása: minden szó és minden hangjegy megannyi testvér. Elválaszthatatlanok.* Carraud a La Liberté hasábjain így nyilatkozik: *Ezek olyan csodálatos harmóniák, hogy ellenállnak minden analízisnek. Lepereg róluk minden ilyesféle kísérlet. Monsieur Debussy zenéje érzéki hatásban messze maga mögött hagyja Wagnert. Vele csak Mozart helyezhető egy színvonalra.*

Persze d'Indy is meghallgatja az előadást, de a dohányzóban hiába faggatják. Nem nyilatkozik. Hogy pontosabban fejezzük ki magunkat: barátságtalanul nem nyilatkozik. Aztán megy, leül az íróasztalához – és elragadtatással ír a Pelléasról. Bölcs ember. Tudja jól, hogy a Pelléas ereje csak egy elsöprő hullám energiájához hasonlítható. Ne szállj vele szembe, inkább ússz együtt az áradattal.

Csak Catulle Mendès rendíthetetlen.

Imponálóan szilárd. Haragjában és bosszúságában. Azt írja: *Boldogan vártam e különös találkozó eredményét, midőn költő és zeneszerző egyazon rangot képviseli. Ebből biztosan valami csoda születik. E nagy várakozás után a csalódás csak megsokszorozódott. Hát nem született csoda . . . a zene majdnem fölöslegesnek tűnik: szükségtelen súlytöbblet, mely kárára van a szövegköltéménynek.*

*

A napi sajtó szalmalángfüstje hamar eloszlik. Aztán néhány perc, nehány esztendő, s a rohanó idő már nem kritikusai, inkább bírái elé állítja a művet. Ezt a bíróságot – utókornak hívják.

Romain Rolland szerint (Morgen, Berlin: *a Pelléas és Mélisande egyike annak a három-négy kiemelkedő teljesítménynek, amivel a francia muzsika a zenetörténet egyetemes kincstárához hozzájárult.*

Aztán, sok évvel a bemutató után, Maurice Emmanuel nyilatkozik:

„Jean-Jacques Rousseau szinte megjósolja a Pelléas és Mélisande eljövetelét: – a francia recitatívónak alkalmazkodnia kell nyelvünk egyszerűségéhez és tisztaságához – mondja egyik szép írásában. – Nem szabad túlságosan nagy intervallumokban mozognia, mint ahogy a hangnak kerülnie kell a túlzott magasságot és az erőltetett mélységet. Kerüljük a vad kitöréseket és a sikoltozást. A recitatívó ne emlékeztessen a dalra. A zene üteme ne kalandozzék el az élő beszéd ritmusától! Íme, a nagy Rousseau előrevetíti mindazt, amit Claude Debussy megvalósított. De úgy látszik, az elkövetkező Messiásra még más Keresztelő Szent Jánosok is utalnak. Mozart 1778-ban Benda dialógusairól ír a Médeia és az Ariadne auf Naxos című opera meghallgatása után; ezt írja édesapjának: Ön nyilván tudja, hogy itt nincs éneklés, csak deklamáció. Néha még ez is elhallgat – a szavakat csak elmondják, miközben a zene játszik tovább. Nos, a hatás óriási!

Pelléas nagyon közel jár Wolfgang Amadeus Mozart úr ideáljához."

Wilfrid Mellerst már több évtized választja el a bemutatótól:

„A mese a középkori misztériumjátékokra utal és ehhez simul az énekszólam is, mely a középkori plainsongra emlékeztet (cantus plénus – ütemvonal és hangérték nélkül lejegyzett, egyszólamú templomi ének: gregorián). *Ez a középkori hang átível a reneszánsz stílusába, s szinte kínálja a rokonságot, ha ez bármily távoli is, a sok évszázad előtti Claude le Jeunenel. A múlttal való kapcsolat mutatkozik a gyakori kvart és kvint párhuzamokban. Ez a középkori többszólamúság az »organum« technikájára emlékeztet."*

*

Csodálatos mű ez. Az óriás hegycsúcsok közül való, amelyhez számtalan ösvény vezet, amely számtalan irányból közelíthető meg. Van, aki Rousseau és Mozart szemszögéből szemléli,

mások a középkor és a reneszánsz lépcsőin haladnak a csúcs felé, ez az érzéki hatást emeli ki, egy másik méltatója a mérsékletet, sőt, az objektivitást tartja legfőbb erényének. Persze hatalmas kötetet tenne ki, ha csak kivonatolnánk a Pelléas-irodalmat, de azért – bármennyire szorongat bennünket a terjedelem, mondhatnók így is: a szerénység, amely ellen már több ízben vétettünk – Edward Lockspeiser meglepő Pelléas-értelmezését mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. *Ő a Pelléas szövegkönyvét egy különös irodalmi család tagjaként kezeli. Szerinte Maeterlinck édestestvére Virginia Woolf. Franz Kafka és végső fokon Sigmund Freud is. Tehát: a titokzatos, láthatatlan, megfoghatatlan és mégis jelenlevő erők nem démonok, jótét vagy rossz szellemek, nem Wagner normái, még csak nem is Homérosz földre ereszkedő istenei: ezek a titokzatos erők bennünk rejlenek. Rettenetes mélységben, valósággal elföldelve tudatunk legmélyebb rétegei alá. A zene – Claude Debussy zseniális zenéje – nem a külső történetet mondja el, hanem a mélység bujkáló, embertelen (vagy nagyon is emberi) hatalmait szabadítja fel.*

Az egyik szemlélő vakító fényt lát, a másik titokzatos árnyakat, ez a félelmetes gleccserekben gyönyörködik, amaz a hegyi pázsitok kék-zöld koloritjában, ez elkalandozik és kerülő utakra tér; vissza Mozartig, Bachig, sőt a katedrálisok gregoriánjáig, amaz nekivág egyenesen a csúcsnak, s a kortársakat hívja segítségül – Freudot, Kafkát és mind a többieket.

*

És egy legutolsó fejezet a Pelléashoz, amely kielégíti az erkölcsi elégtétel iránt érzett szomjúságunkat.

Lily megáll a küszöbön, de az ajtót nyitva hagyja, mintegy jelezve; valaki kint áll az előszobában, s ő nem akarja megsérteni, becsukva előtte az ajtót.

– Nem tudom, jól értettem-e a nevét: Hartmann; és azt mondja, tábornok.

Debussy felugrik az íróasztal mellől, és a vendég elébe siet:

– Fáradjon beljebb, tábornok úr.

A generális kevésbé csörömpöl, a sarokcsattintás és a csonttörő kézfogás is gyengédebb, de modora a régi:

– Nem szeretem a sok köntörfalazást... arra gondoltam, bolondság máról holnapra felrúgni egy ilyen régi barátságot. Azt hiszem, istenben boldogult unokaöcsém önnek igen jó embere volt...

– Több annál, tábornok úr!

– A magamfajta öreg katona nem nagyon ért ezekhez a művészeti dolgokhoz. De rájöttem, hogy kissé elhamarkodva döntöttünk...

Claude jóízűen nevet:

– Ön döntött, drága uram, én csak engedelmeskedtem.

– Nos, arról volna szó, hogy felújítom a társasviszonyt Fromont úrral és esetleg... még magam sem tudom az ügy üzleti formáját – esetleg együttesen vásárolnánk meg a Pelléas jogát.

– Sajnos, felfogásunk ezúttal sem egyező. Én hosszas, nagyon nehéz küzdelem után eljutottam odáig, hogy nincsenek már gyötrő anyagi gondjaim. Szegény ember maradtam, de megélek valahogy. Egyelőre a Pelléas jogát fenntartom magamnak. Persze van más érdeklődő is, nemcsak ön, tábornok úr. Nem adom. Sem önnek, sem másnak. Végtelenül sajnálom, hogy fölöslegesen fárasztotta magát.

*

1905-ben, három évvel a premier után drámai találkozás Maurice Maeterlinck-kel.

Színhely a Durand zeneműkiadó irodája.

Szereplők: a költő, Monsieur Durand és Claude Debussy.

Durand: Remélem, nem érinti az urakat kellemetlenül, hogy egy időben kérettem magamhoz mindkettőjüket...

Maeterlinck: (Valamit dohog magában, anélkül hogy artikulált hangot ejtene ki.)

Debussy: Legjobb tudomásom szerint Maeterlinck úr kibékült Carré igazgató úrral és Messager úrral is, hiszen felesége őnagysága fellép az Opéra Comique-ben...

Maeterlinck: (Mormol valamit, de még mindig nem óhajt megszólalni.)

Debussy: ... így hát semmi akadálya, hogy mi is elfelejtsük a régi haragot. Szívesen elismerem, hogy bizonyos mértékig hibás vagyok én is, viszont Maeterlinck úrnak is tisztában kell lennie azzal, hogy indulatai kissé messze ragadták.

Maeterlinck: (Bólint, és morog valamit.)

Durand: Eljött ugyanis az ünnepélyes pillanat, mikor mindkettőjüknek láttamozniok kell a Pelléas és Mélisande-ra vonatkozó szerződést. Az erkölcsi dicsőségen kívül végre eljött az anyagi siker ideje is. Kérem tehát, szignálják az okmányt ...

Maeterlinck: (Int, hogy Debussyé az elsőség.)

Debussy: (Némajátékkal jelzi, hogy ő csak Maeterlinck aláírása után írja alá az okmányt.)

Durand: (Szemmel láthatóan elveszti türelmét.) Drága barátaim, önök annyit gorombáskodtak egymással, hogy most már itt az ideje: ne csak udvariaskodjanak, hanem legyenek némi szeretettel, vagy talán vonzalommal is egymás iránt. Az évtized legnagyobb sikere fűződik az önök nevéhez. Ez pedig olyan tűz, amelyen a legnagyobb harag is elolvad. Fogjanak kezet egymással.

(Óvatos kézfogás, mintha mindketten attól tartanának, hogy a másik valami fegyvert rejteget a markában, aztán megtörténik az aláírás; Durand íróasztala fiókjába helyezi el a frissen aláírt szerződést, és szinte ugyanazzal a mozdulattal két pénzköteget tol ügyfelei elé. Aztán, úgy látszik, valami különös ötlet deríti fel. Mosolyog, majd hangosan felnevet.)

Durand: Mondja csak, Monsieur Maeterlinck, meghallgatta már közös operájukat?

Maeterlinck: (Némán rázza a fejét.)

Durand: Azt hiszem, most már eljött az ideje, hogy meghallgassa!

Maeterlinck: (Rendkívüli precizitással számolja meg a bankjegyeket, majd ugyanilyen gondossággal vissza-

csúsztatja a pénzt a borítékba, s a csomagot úgy helyezi el belső zsebébe, mintha nem is pénzről volna szó, hanem valami gyönyörűséges ereklyéről, aminek ott a helye a szíve fölött.)

Durand: Nos, küldessek önnek két jegyet?

Maeterlinck mélyen meghajol, kézfogás helyett csak egy üdvözlő gesztussal búcsúzik a jelenlevőktől és végre meg is szólal: – Szükségtelen.

EMMA

Biztosan elfeledték már d'Uzés hercegnőt, s nyilván a palotát is, ahol a vezérkar gyülekezett; ma így mondanók: a főkolomposok, akik a Dreyfus elleni hadjáratot vezették. Nos, frissítsük fel emlékezetünket: az Eiffel-toronytól indulunk el, hídon, majd egy szép parkon haladunk át és már ott is vagyunk a Trocadérónál; fordulat jobbra – végig az Avenue Kléberen, egészen az Étoile-ig... most balra fordulunk: Avenue de Bois de Boulogne! Gyalogosan kissé fárasztó lenne a séta, de konflis mindig akad. Ez költséges utazás ugyan, de ezúttal kötelező: gyalogosan nem érkezhetsz a d'Uzés rezidencia elé – az ajtónállók keresztülnéznének rajtad, és be sem engednének a palotába, amelynek márvány előcsarnoka megdermeszti a legvadabb forradalmár vérét is; ez maga a hűvös előkelőség, a finom csend, ami ellenáll minden hangoskodásnak. Némi túlzással: ez maga a megaláztatás mindazok számára, akik nem palotában látták meg a napvilágot, akiknek sorsuk, hogy mindig csak gyalogosok maradjanak, kivéve az ilyen előkelő és kivételes ünnepeket, mikor merő kényszerből még a nyomorult gyalogutas is hintóba száll – igaz, hogy közben riadtan nézi az órát, mely könyörtelenül méri a kilométereket. A márványcsarnokból kétágú lépcső vezet fel a ballusztrádhoz, ahol maga a háziasszony várja vendégeit. D'Uzés hercegnő már fél kilenckor elfoglalja helyét (az ügyes komornyik pihepárnát helyez a márvány karfára, hogy őméltósága lekönyökölhessen), és itt várakozik egészen fél tízig, mert a bennfentesek csak ilyenkor érkeznek, de néhány ügyefogyott „vidéki" komolyan veszi a nyomtatott meghívót, mely pontosan és félreérthetetlenül fél kilenc órára szól. Legutóbbi látogatásunk óta néhány év telt el, s a hercegnő merőben új vendégsereget toborzott. Az egyik társaságbeli úr ta-

pintatlan kérdéseire így válaszolt: Tavaly még a XIX. századot fogadtam – ma már a XX.-at. Ez a talányos felelet azt jelezte, hogy a párbajhősök, a karddal, puskával politizáló fenegyerekek, a vadászkompánia komisz tagjai (persze a vadászat nemcsak vadra, hanem főképp emberekre irányult) lassan elmaradoztak, s helyettük a szellemi élet előkelőségei jelentek meg az első emeleti fogadótermekben, a második emeleti dohányzóban és a tágas zeneteremben, mely ugyancsak a második emeleten terpeszkedett. A hercegnő a vendéglátás apró kis szertartásain is változtatott. Közelebbről: beszüntette a fölös költekezést, a gasztronómiának mindazon fényűzését, melyre a vendégek már nem tartottak igényt, s amely amúgy is nagyon költségessé tette a vendégfogadást. A büféasztalokon apró, kerek kis sütemények, melyek alig nagyobbak, mint az édes pogácsát díszítő dió- vagy mandulaszelet. Az italokat is takarékos, vagy fejezzük ki magunkat szebben: puritán kezek adagolják. Tehát: nincs pezsgő és nincs aranyfényű óbor, csak egy bizonyos timsósan savanykás ital, amit a háziasszony így konferál: Saját termésünk, kedves barátaim, s valaha a legelőkelőbb italok egyike volt, hiszen istenben boldogult XIV. és XV. Lajos király mindig tartott belőle néhány hordót, mondván: kitisztítja a gyomrot, mint cirokseprő az elhanyagolt udvart. A vendégek tiltakozás nélkül ropogtatták a mogyorót, és szenvedő arccal nyakalták a vörösbort, annál is inkább, mert a századelőn – az arisztokrácia körében – kezdett divatossá válni a csontos, bájtalan, keszeg testalkat, tehát pontosan ellentéte annak a szépségideálnak, amelyet Rubens honosított meg, s amely nagyon is megkívánta a gazdag étkezést és mindazokat a finomságokat, melyek a telt idomokat nemcsak életre hívják, hanem meg is őrzik. Ez az az időszak volt, mikor Párizs anglomániába esett: a hölgyek teniszeztek, az urak kerékpároztak, amikor bizonyos japán testedzők megtanították az előkelő férfiakat a birkózás, cselvetés és öklözés mindazon fogásaira, melyek fölöslegessé tették a fegyvert, hiszen puszta öklükkel is megvédelmezhették magukat a legveszedelmesebb ellenféllel szemben is. Igen, ez volt az a korszak, mikor az angol nyelv a maga elmosódó, bizonytalan hangzataival meghódította a gall szellem főváro-

sát is, s a hölgyek és urak – ha nem is tanultak meg angolul – igyekeztek oly lagymatagon és petyhüdt ajkakkal beszélni, ahogy brit vendégeik künn az ügetőn vagy egy színházi előadás szünetében, egy-egy nagy estélyen vagy férfitársaságban, egy távoli vadásztanyán.

Kilenc óra . . .

Vendég még alig lézeng a termekben.

Az első és második emelet lépcsőfordulóján két frakkos úr szemlélődik. Az egyik nyilvánvalóan idegen, a másik párizsi bennfentes, aki csak a vendég kedvéért érkezett ily „modortalanul" korán. A párizsi úr Gauthier Villars, közismertebb nevén: Willy. Ő mutatja be az idegennek a lassan szállingózó vendégeket:

– No, figyeljen csak, az állatsereglet tagjai szépen sorra felvonulnak, s hamarosan telt házunk lesz, ami feltétlenül a szellem győzelme a nyers ösztönök és közönséges hajlamok felett – hiszen itt sem inni-, sem ennivaló nincs: csak egymásban gyönyörködhetünk, s a boldog önérzet kárpótolhat csupán a sovány lakomáért, az önérzet: mi bebocsáttatást nyertünk a palotába ugyanakkor, mikor ezrek rekedtek a falakon kívül, ambíciózus polgárok, akik szívesen áldoznának nemcsak pénzt, de talán még vért is, hogy nevük ott szerepeljen az előkelőségek névsorában. Nos, az első vendég, kedves barátom, Cystria hercegnő. Azt hiszem, görög, de nincs kizárva az sem, hogy albán. Rettenetesen gazdag, s azok közül a vének közül való, akik már így születtek: öregen, ráncosan és gyomorfájdalmaktól gyötörve. A hölgy nagy zenebarát. De csak azokat a klasszikus remekműveket kedveli, melyektől a köznapi ember főfájást kap és álomkórt . . . Legyen türelemmel néhány pillanatig, mert ahol a hercegnő megjelenik, ott fel kell tűnnie Greffhule grófnőnek is, aki mindenben utánozza kissé töpörödött mintaképét. Ha a hercegnőnél vonósnégyes muzsikál, akkor a grófnő felbérel egy kvintettet. Ha amaz zenekari koncertet ad, ő egy teljes operaelőadással lepi meg vendégeit. És nagyon bőkezű. A nagy adakozók közül való, akik reménytelenül szórják szét pénzüket, reménytelenül, mert milliós vagyonuk kamatját se tudják elkölteni, s néha meglátogatja őket a nyomasztó lidércnyomás vagy

lázálom, mely kincseiket gyötrelmes súlyként odahalmozza a mellükre, s ez a súly egyre gyarapszik, egyre nő, mind magasabbra tornyosulva, míg csak meg nem fojtja a mesebeli vagyon boldogtalan tulajdonosát! Íme, mint mondottam: a grófnő már itt is van, s nyomában egy mesébeillő férfiú, aki szocialista ugyan, de azért már hivatalt viselt miniszter, dühére mindazoknak, akik gyűlölik a forradalmárokat, s bosszúságára minden forradalmárnak, aki még nem nyerte el valamelyik miniszter bársonyszékét. Ez az úr Millerand, akit hajdani elvtársai csak piszkos csirkefogónak, vagy rossz szagú árulónak neveznek. Most vigyázzunk, mert egy nagyon bájos hölgy lépked fölfelé a márványlépcsőn. Mary Garden ... Az utóbbi esztendők legsikeresebb énekesnője. Hírlik, hogy Claude Debussy úr – akinek egyébként a hölgy minden sikerét köszönheti – a derék Claude megkörnyékezte a kisasszonyt. Méghozzá kissé erőszakosan. A hölgy visszautasította a szerelmi ajánlatot, ami távolról sem jelentette azt, hogy Mélisande szerepéről lemondjon, még csak a koncertszereplésekről sem, amelyeken nem egyszer maga a jeles zeneszerző kísérte ... Azt hiszem, a következő vendéget nem kell külön bemutatnom: Symon tisztelendő úr, a Notre-Dame apátplébánosa. Amint látja, lehajtott fővel jön, két kezét összekulcsolva, mint azon vezeklők, akik keresztényi megadással tűrik mindazon korbácsütéseket, melyeket nemcsak a durva tömegnek, hanem az isteni kegyelemnek is köszönhetnek, mely ily módon tisztítja meg testüket-lelküket a földi salaktól. Symon apát úr és még vagy százezer katolikus pap most vette át Dreyfus szerepét. Ők az üldözöttek, ők a megalázottak, őket űzi-hajtja egy gonosz kormányzat: a sátán földi megbízottai. Az apátplébános úr maga a szenvedő egyház, melytől most elragadják nemcsak a földi javait, hanem az iskolákat, kollégiumokat, ilyen és amolyan vallási szemináriumokat, főiskolákat és néhány száz olyan elemi tanintézetet, melyben a katekizmus megelőzi a földrajzot, a számtant és a helyesírást, sőt: a szülők iránti tiszteletet is, lévén, hogy a szent hit hasonlóan az égből hulló mannához, mely még mindennapi kenyerünknél is fontosabb ... és most jól figyeljen, kedves barátom, mert egy nevezetes hölgy, Madame Colette érkezik!

Az idegenből jött vendég arca megrándul:

– Csak nem mond róla is rosszat? Hiszen úgy tudom, őnagysága az ön felesége...

– Volt. Csak volt a feleségem. És én általában az összes hajdani hölgyekről rosszat mondok. Ha nem tenném, beléjük szeretnék újra, s a francia kormányzat nem engedélyezi a háremeket!

– Tehát Madame Colette... majdnem minden írását olvastam. Tehetség. Az igazi tehetségek közül való, akiket nem szabad csiszolni, mert nyerseségükben rejlik igazi szépségük.

– Lehet, hogy önnek igaza van – folytatja Willy – de én mégis úgy vélekedem, hogy gyermekcipőben járó századunk a múlt századi nagyságok utánzatával szolgál csupán. Emlékszik George Sandra? Micsoda lángoló érzékiség, minő vad romantika! És milyen csodálatos egység élet és életmű között: úgy írt, ahogy élt. És úgy élt, ahogy manapság már csak regényhősök élnek. Colette a drága Sandnak huszadik századi másolata csupán. És mint minden másolat: fakóbb, színtelenebb, mint az eredeti. Sajnos, a hölgyet nem szidhatom tovább, mert ismét új vendég érkezik. Másolat ez is. Mondhatnám: lángeszű másolat. De azért az eredetit jobban szeretem. A kecskeszakállas úr, aki egy virgonc ifjú frisseségével nyargal fel a lépcsőn: Anatole France. Én az eredetit, Benjamin Constant-t jobban szeretem. A derék Benjamin politikát csinált. France csak mímeli, mintha politikát csinálna. Voltaképp karrierjét egyengeti, mely egy becsvágyó ember számára egyet jelent a végtelennel... A drága Benjamin mögött Madame Staël állt, aki egymaga többet ért a Napóleon ellen vívott csatában, mint öt lovashadosztály. France mögött csak egy öreg barátnőt látunk, aki hálósapkáról gondoskodik és vattával bélelt háziköntösről, aki pedánsan vezeti a háztartási naplót, s lassan, de biztosan kiirt France úrból minden férfiasságot... Ó, ez is utánzat csupán: Monsieur Bardac. Milliomos. De azért nem Rothschild, aki háborúkat kevert és milliós haszonnal kötött békét. Rothschild úrban volt valami ördögi, ami még az angyaloknak is imponált. Bardac csak milliomos. Nem több és nem kevesebb. Senki sem haragszik rá a kelleténél jobban, viszont a sze-

retetből se jut számára valami kiváltságos osztályrész. Rothschild úr izraelita, s vagyonát egy főpap buzgóságával, mondhatnám vallási rajongásával kezelte. Bardac csak francia. A legritkább franciák közül való; képzelet és rajongás nélkül. Egyetlen szép vonása a felesége: Emma. Be fogom önnek mutatni, kedvesem, de mielőtt szemtől szembe találkozna vele, nézze meg jól, alaposan. Ha a közelébe kerül, úgyis elveszti objektivitását. A hölgy ugyanis varázsló. Nemére való tekintettel boszorkánynak is nevezhetnénk. Szép? Több annál. Minden más női arc jelentéktelenné válik mellette. Pedig negyvenéves. Egyesek szerint negyvenhárom. Míg másokat életük harmadik vagy negyedik évtizede teljesen fölemészt, őt széppé tette, kívánatossá és hódítóvá. Bardac bankár büszkén feszít mellette, mint holmi istállótulajdonos, aki percig sem feledi, hogy egy nemes paripát nemcsak birtokolni kell, hanem vigyázni is rá. Azt mondják, Fauré úr a jeles zeneszerző a La bonne chansont, élete főművét, neki ajándékozta. De nem maradt meg a puszta művészi ajánlásnál. Mindjárt felajánlotta önmagát is. Egész életét. Hírnevével és szerény, de nem jelentéktelen vagyonával együtt. Emma asszony egy zárt zeneestély keretében elénekelte a dalt – a hölgy ugyanis túl az amatőr képességeken, kitűnő muzsikus, meggyőző előadóművész – de Bardac urat nem óhajtotta cserbenhagyni. Az új házasságból nem lett semmi. Emma megmaradt Madame Bardacnak. De ami ilyenkor törvényszerűen bekövetkezik: a szerelmes rajongásból keserű gyűlölet lett. Fauré nem tudta megbocsátani, hogy kikosarazták. E pillanattól kezdve haragudott Monsieur Bardacra, gyűlölte Madame Bardacot, és epés megjegyzésekkel kísérte annak a Koechlin nevű fiatalembernek pályafutását, aki Emmához csatlakozott – állítólag csak mint zongorakísérő, de azért ezt férfiak és nők viszonylatában nagyon nehéz hitelt érdemlően bebizonyítani. Egy fiatal férfi, s egy szépasszony gyakori együttléte ahhoz az érzékeny egyensúlyi állapothoz hasonló, melyet a kémiából ismerünk: a különböző nedvek tökéletesen lekötik egymást, s biztosítják a vegyület mozdulatlan egyensúlyát. Aztán elég egy csepp idegen anyag, mely váratlanul a folyadékba hull, s az iménti csend, nyugalom s áttetsző egyensúly helyét

vad vihar, kavargás és bizonyos lappangó anyagok kicsapódása váltja fel. Lehet, hogy Madame Emma és Monsieur Koechlin között az egyensúly valóban tökéletes volt. Persze nem hiszek benne. Emma kihívóan nőies. Úgy értem ezt, hogy azok közül az asszonyok közül való, akik a legroskatagabb, legvénebb férfiút is színvallásra kényszerítik: gyűlölj vagy imádj, de közömbös nem lehetsz mellettem ...

Willy most rányugtatta kezét a vendég karjára:

– És most érkezik az est hőse: Claude Debussy úr, felesége őnagyságával, született Lily Texier-vel. A férfiú egy perzsa herceghez hasonlít vagy egy asszír királyhoz, akit a hivők bika- és asszonyáldozattal tiszteltek meg. A feleségéről nincs mit mondanom. Csinos. Kissé túltáplált, de még így is szemrevaló. Úgy hiszem, Debussy úr életének legnagyobb tévedése a felesége: az ilyen vidéki hölgyeket a szeretőnkké tesszük, de nem vesszük el őket feleségül. Az az érzésem, Claude úr tiltakozik is már a teher ellen, mint az a türelmetlen utas, aki már régen cipel egy súlyos bőröndöt, s alig várja, hogy valamiképp megszabaduljon tőle. A férfiak általában rendkívül éleslátóak, mikor a melléjük rendelt asszonyról van szó. A legcsekélyebb hibát is észreveszik, és soha nem hallottam még, hogy egy férfi ezt a csekély hibát meg is bocsátotta volna. Ugyanezek az urak teljesen vakok önmagukkal szemben. Claude úr negyvenhárom-negyvennégy éves, korához képest túlságosan elnehezedett. Járása már nem egy fiatalemberé. Testtartása sem, s az a rettenetes gyanúm, hogy ezek a külsőséges megnyilvánulások a szellem, vagy ha úgy tetszik: a lélek elváltozását jelzik. Debussy a forradalmár, mint általában a forradalmárok, beérkezett, s ami ezzel egyet jelent: megtagadja a forradalmat. Jó polgár. Rangja van, sőt: méltósága is. 1903-ban beválasztják a Római díj zsürijébe. Vajon mit mondott volna néhány évvel ezelőtt, ha értesítik erről a kitüntetésről? Nyilván valami ilyesmit: pokolba a Római díjjal, pokolba a zsüritagokkal! Hallani sem akarok erről az egész disznóságról ... Most szépen elfogadta a kitüntető bizalmat, s már ő is ott ül a harapós jurorok között, osztogatja a kegyelmet vagy a zord ítéleteket, néhány ifjút a mennybe meneszt, és másokat a pokolba taszít. Nagyon jól em-

lékszem én azokra a kávéházi szócsatákra, melyeknek a derék Claude egyik hőse volt! Minő ékesszólással fejtegette elítélő, sőt megvető véleményét a római halottasházról, a Villa Mediciről, melyet úgy von be az ostobaság és tehetetlenség, mint a korhadt nedves falat a penész. No lám, most tagja a zsürinek. Már nem gyűlöli a Medici villát, és már elhiszi, hogy a díjazottak a halhatatlanság előszobájába nyernek bebocsáttatást. És alig fél évvel e szánalmas komédia után elnyeri a becsületrend lovagkeresztjét. Claude Debussy... már nem az avult harmóniák és tiszteletre méltóan megrokkant formák engesztelhetetlen ellensége, már nem akar társadalmon kívül élni, és nem keresi a művész és a pusztába vonult próféta dicsőséges magányát... szép ügyesen gomblyukába tűzi a piros rozettát, és ott ül a dísztribünön, ha a francia állam valami nemzeti ünnepség alkalmával összehívja a haza kiválóságait. Ma már úgy beszélnek róla: ügyes ember. Talpraesett férfiú. A huszadik század méltó fia. Egy zeneszerző hogyan védheti ki a zenekritika dühös kígyómarásait? Nagyon egyszerű a megoldás: a zeneszerző maga is fölcsap zenekritikusnak. Debussy úr a Revue Blanche-ban kezdi (a lap majdnem négyszemközt jelent meg, csak a beavatottak olvasták), aztán átkerül a Gil Blashoz. Ez már nem sóhivatali közlöny. Ez már nem a bennfentesek játékszere. A Gil Blas magával a Figaróval veszi fel a versenyt, s e küzdelemben nem is marad mindig alul. Ez a rovat már nemcsak rang, hanem hatalom is. Most már ott láthatja a nevét a Revue Musicale-ban és a Musica című folyóiratban. Ó, hova lett a hajdani harcos szellem?! Bársonykézzel simogatja meg Massenet, d'Indy és Gounod mester fürtjeit. Ez a hang már az okos óvatosságból születik. Dicsérlek, hogy te is dicsérj! A múltkoriban egy komisz újságíró kollégánk sarokba szorította Claude-ot. Azt mondja: hogyan lehetséges az, hogy ön minden cifraságot, gomblyukba való rozettát, nyárspolgároknak való rangfokozatot elfogad? Nem gondolja, hogy ez összeegyeztethetetlen a legnagyobb ranggal: az igazi művész dicsőségével?! – És mit gondol, mit válaszolt a mi Claude-unk? Így felelt: – A szüleimnek sohasem volt különös örömük belőlem... hát a kedvükért. Végre, negyvenéves koromban bol-

doggá tettem őket... Nos, ez hát a családi idill. Claude Debussy mint mama-papa kedvence. Szánalmasnak nevezném a dolgot, ha nem volna arcpirító, ha nem volna szégyenteljes. Most már csak az van hátra, hogy a Pelléas szerzője visszakanyarodjék a múlt századhoz, s megkomponálja mindazt a zagyvaságot, amit Meyerbeer, Halévy és Thomas elmulasztott megkomponálni.

Az idegen most szembefordul Willyvel:

– Önnek valóban ilyen rossz véleménye van Claude Debussyről?

Willy zavartan mosolyog.

– Nem éppen róla van rossz véleményem, inkább a századról, erről a rettenetes korszakról,melyet valaha majd a hamisítás évszázadának neveznek... mert minden hamis: a hit és a hitetlenség... a forradalom és az ellenforradalom... hamisak a zsenik és hamisak a dilettánsok. Őszinteségünket vesztettük el. Nemcsak a szerelemben és a rokonszenvben, hanem a gyűlöletben is. Mindörökre eltűnt Zola brutalitása, Renan szent hite a hitetlenségben. Hol van Berlioz monumentális falánksága, ez a rettenetes étvágy, mely sosem tudott betelni a hírnév, a dicsőség lakomájával? Hol van egy Bonaparte? És hol vannak a névtelen franciák, akik szuronyhegyükön a gall dicsőséget hordozták meg szerte a világon, irigységet és lelkesedést keltve a föld valamennyi népében?

Az idegen nem figyel már Willy tirádáira:

– Bemutatna Debussy úrnak?

– Azt hiszem, helyesebb lesz, ha a háziasszony végzi el ezt a szertartást.

– Akkor hát gyerünk, keressük meg a hercegnőt.

A zeneteremben találnak rá. Claude a zongoránál ül, a zongorára támaszkodva – Madame Bardac. A vendég színészies túlzással hajlong a zeneszerző előtt:

– Voltaképp ön miatt jöttem Párizsba...

– Ez igazán kitüntető. Szabad a nevét uram?

– Gabriel d'Annunzio.

*

A házikoncertet a zeneszerző zongoraszólójával kezdték. Új kompozícióit, az Estampes-sorozatot játszotta. Tehát: a Pagodákat, a Granadai éjt, s a csodálatos remekművet: Kert az esőben.

Hogyan játszott?

Érjük be az író lelkendezésével, azokkal a szuperlatívuszokkal, melyekkel a mindenkori életrajzírók mindenkori hősüket kitüntetik?

Debussy esetében ezekre a regényes közhelyekre nincs szükség. Dokumentumokat őrzünk – többek közt egy pianolafölvételt – melyek konzerválták számunkra Debussy zongorajátékát. (A pianola bízvást nevezhető kísértetzongorának. A gépezetet s a mechanizmust mozgató lyukszalagot beszerelik a zongorába; mikor a masinát megindítják, a billentyűk mozogni kezdenek, mintha egy szellemkéz muzsikálna rajtuk.) Csodálatos, és – kevés túlzással – félelmetes élmény. A több mint hatvan évvel ezelőtt rögzített zenei kép egyszeriben megelevenedik. Igen, Debussy zongorázik, olyan sejtelmes pianókat szólaltatva meg a hangszeren, ami a hárfa lágyságával és az aprócska ezüstharangok csengettyűzésével versenyez. Egy szólam kiemelkedik a harmóniafolyondárból, s oly tisztán, emberi hangon énekel, hogy az az érzésünk, a közvetítő hangszer eltűnt teljesen: a játékos közvetlenül szól hozzánk, „lélektől lélekig". Maradt egy hanglemez is: Debussy Mary Garden szólóját kíséri, Mélisande toronyjelenetét. Dehát ezt a lemezt összekarcolta az idő, az elmúlt évtizedek pora szinte kitöltötte a hangárkokat. A pianolafelvétel azonban érintetlen. E technikai remeklés jóvoltából elképzelhetjük, hogyan idézte fel Claude Debussy közel hetven esztendővel ezelőtt d'Uzés hercegnő palotájában a Pagodák egzotikus színeit, a Granadai éjszaka gitárpengetését és a monoton kopogást, ahogy az esőcseppek dobolnak a sárguló, őszi faleveleken, a kerti asztal rozsdás pléhlapján, az ablak vízvetőjén, a háztetőn – és a szíveken, melyeket meglátogatott az ősz, esőcseppkopogtatással kérve bebocsáttatást.

Azután Madame Bardac énekszámai következtek.

A Fêtes galantes új sorozatát, három Verlaine-dalt énekelt: a Les Ingénus-t, a Le Faune-t és a Colloque sentimentalt.

El tudja képzelni az olvasó, hogy miféle csoda születik olyankor, mikor maga a zeneszerző kísér, olyan távlatokat nyitva meg a hallgató előtt, aminőket sem a szöveg, sem a zene, de még az énekes sem nyithat meg sohasem? El tudják képzelni, micsoda izzás születik, az elektromos áramnak micsoda kerengése és kicsapódása, mikor egy *férfi* szolgáltat kíséretet egy *bölgy*nek, akit talán most pillantott meg először – annak ellenére, hogy számtalanszor találkozott már vele, de most látott meg először igazi női mivoltában, hódítón, elragadóan, érintésnyi közelben és mégis mesés távolságban . . . ? El tudják képzelni azt a zenei mirákulumot, ami itt, ebben a pillanatban született, olyan bensőségesen és ellenállhatatlanul, mintha a hallgatóság ott sem lenne, mintha csók forrasztaná össze az énekesnőt és a muzsikust, vagy ennél is több: megsemmisítő ölelkezés, mely nemcsak a test, hanem a lélek nászát is jelenti?

Vajon a közönség észrevette-e, hogy a dal most már egy alig leplezett szenvedélyes dialógust ébreszt?

– *Gondolsz égi mámorunkra, szerelmem?*
– *Mi köze hozzá, minek érdekeljen?*
– *Arcom álmodban ma is megjelent?*
– *Feldobog szíved a nevemre? – Nem!*

Igen, így szólt a dal. Kissé kötekedve, majdnem ellenségesen. Ahogy kihűlt szeretők szoktak egymással beszélni. De ebben a különös muzsikálásban mindennek az ellenkezője is benne hangzott: igenis, meg akarlak találni, és nem elfeledni. Igenis, álmomban megjelenik a képed, és mostantól fogva ébren is álmodni fogok, hogy arcod ne tűnjön el előlem pillanatra sem.

Különös, szenvedélyes zenélés ez, ami meglepetés volt az énekes és a kísérő zeneszerző számára is. Emma és Claude ismeretsége nem új keletű. Debussy, aki úgy látszik anyagi gondjaitól sohasem szabadult, vállalta a Bardac gyerekek zongoratanítását. Szerény házitanár, aki odajárt a Bardac-palotába. Persze a Pelléas világsikere után a tanár úr helyzete teljességgel megváltozott: már nem házitanító, hanem híresség, aki szenzációja lehet egy estélynek. Hát Bardacék meg is hívták, persze feleségestől, majd minden estélyükre.

Találkoztak is elég gyakran.

De most látták meg egymást először.

A közös házikoncertnek viharos sikere volt, és Claude máskor biztosan örül is az ünneplésnek, most menekült. Intett Lilynek, hogy induljanak. Magyarázatul csak ennyit mondott:

– Fáradt vagyok. Ideje, hogy hazamenjünk.

Lily aggodalma őszinte.

– Csak nincs valami bajod?

Claude a fantáziadús emberek gyorsaságával felel.

– A gyomromat érzem... Ilyenkor nem tudom elviselni az embereket.

*

Sehogy se tud elaludni.

A közös fekhely, a dupla ágy már rég a múlté. Egyedül van. Az öreg, gödrös díványon forgolódik, amit a zongoraszobába rakatott be; indokolás csak ennyi:

– Éjszaka sokszor eszembe jut valami, aztán reggelre elfeledem, mert nem akarlak zavarni álmodban... a lámpagyújtásra biztosan felébrednél.

Lily elfogadja a kifogást, mint ahogy elfogadja azt is, hogy napok, hetek múlnak, és nincs közöttük semmi közeledés.

Egyszer, egyetlenegyszer kérdezi meg a férfit.

– Lehet, hogy már nem szeretsz?

Claude magához vonja, aztán valósággal belelovallja magát a szerelembe.

Ízetlen csók és gyönyörtelen ölelkezés.

Utána rossz szájíz.

Olyan, mint a gyomorrontás. Csömör.

És újabb napok, hetek, egyedül forgolódik a rossz díványon. Faggatja magát: szerelmes vagy? Vagy csak megbolondultál, mint azok a férfiak, akik reszketnek az öregedéstől, s akik azt hiszik, az új szerelem visszaadja majd ifjúságunkat?! Tulajdonképp miért nem szereti már Lilyt? Aztán egy még gonoszabb kérdés: szeretted egyáltalán valaha? Nem a szép, erős test vonzott csupán, mely olyan hálásan reagált minden ölelkezésre, mint ahogy a mesterhegedű követi a nagy játékos, a nagy

művész akaratát? Vajon ez a teljes igazság? Nem szereted már? Nincs itt valami rosszabb, valami gonoszabb dolog – talán gyűlölöd is?... Nem, ezt még gondolni sem szabad... Talán utadban van. Az volna jó, ha reggel arra ébrednél, hogy Lily elment, itthagyva valami csacska búcsúlevelet, amely feloldana minden rossz gondolat vagy – lelkiismeret-furdalás alól. Ha elmenne... De hát hogy is mehetne el? Össze vagytok kötözve. Milliónyi emlékkel, közös gonddal, kínlódással; nemcsak a csókok, ölelések fonnak össze benneteket, hanem az apró adósságok, a hétköznapi kellemetlenségek, kölcsönök, amelyeket nehezen fizettetek vissza, vagy... sehogysem. Hogy lehet ezt szétszakítani? Egyik percről a másikra? És hogyan is tehetnéd meg, hiszen akiért megcselekednéd mindezt, az még nem tud semmiről... Emma. Tisztában vagy vele? Nagyvilági hölgy, akinek életéhez hozzátartozik az ilyesféle játék. Azt mondják, így fogócskázott Fauréval is, de te még azt sem mondhatod, hogy játszott veled. Hiszen soha nem esett köztetek egyetlen szó sem. Semmi célzás. Semmi bátorítás. Tulajdonképp magaddal sem vagy tisztában. Lángolsz, vagy csak unalmadban játszol a tűzzel?

Másnap levélben menti ki magát: nem megy tanítani Bardacékhoz.

Harmadnap levél Emmától. Három szó mindössze: csak nem beteg?

Azonnal válaszol:

– Félek, hogy igen.

A hét végén nem bírja tovább, elmegy Bardacékhoz. Szokása ellenére, kora délelőtt kopogtat be hozzájuk. A portás alig akarja beengedni. Claude nem erőlteti a dolgot. Névjegyet küld fel.

– Itt vagyok. Beszélhetek önnel?

Perc múltán maga Emma siet le a portásfülkébe.

– Baj van?

– Semmi...

– A gyerekek még iskolában vannak.

Claude szemrebbenés nélkül füllent.

– Úgy látszik, elnéztem az órát.

– Nem történt semmi. Fáradjon fel hozzám.

– Nem zavarom?

A választ már meg sem várja. Lépked fölfelé a lépcsőn. Szorosan Emma mellett.

A háziasszony a dohányzóba invitálja.

– Megkínálhatom valamivel?

– Köszönöm. Ha megengedi, rágyújtok egy cigarettára. Nagyon ideges vagyok, és ilyenkor csak a cigaretta segít...

Emma közelhajol, úgy kérdezi:

– Valami oka biztosan van, hogy ilyen szokatlan időben...

Claude közbevág.

– Igen, valami történt, ami megmásíthatatlan és jóvátehetetlen.

Emma mosolyog.

– Nagy szavak, kedves barátom... remélem, nem velem vagy velünk kapcsolatos.

– Claude zavarba jön:

– Nem szeretném magánügyeimmel fárasztani, csak annyit szeretnék mondani: a gyermekek tanítását abba kell hagynom.

– Azonnal? Nem várja meg, míg egy helyettest találok?

– Sajnos, nem várhatok pillanatig sem: holnap utazunk Bichainbe...

– Utazunk? Tehát a feleségével?

– Igen. A feleségemmel.

Emma feláll, jelezve, hogy a kihallgatásnak vége:

– Akkor hát jó utat kívánok és nagyon kellemes pihenést. – Némi szünet után: Valami megmásíthatatlan, tehát drámai eseményről beszélt. Boldog volnék, ha bizalmába avatna: mi történt voltaképpen?

– Semmi. Higgye el, nem fontos. Az ember néha nagy dolgot csinál semmiségből. Aztán rájön, hogy hóbort volt az egész.

– Hát akkor isten vele. Megvallom, hiányozni fog – némi gondolkodás után teszi hozzá – nekünk.

Emma nyújtja a kezét. Claude ráhajol és megcsókolja. Az áram újra végigcikázik a testén. Úgy, mint akkor este. Muzsikálás közben.

– Nekem is hiányozni fog, asszonyom... már indul az

ajtó felé, s a küszöbön fejezi be a mondatot: – nagyon fog hiányozni . . .

Most egyszerre átforrósodik a hangja, valami különös bátorság önti el: – Talán ezért is megyek el – életében először szólítja Bardacnét keresztnevén: – ezért kell elmennem, Emma!

*

Hát újra Bichain.

Nagy éjszakai csendesség, olykor dús vacsorák, amelyek valósággal elernyesztik. Eddig csak kifogásnak használta, de most érzi valóban: a gyomra fáj. Áthívatják az orvost, aki rendkívül megtisztelőnek találja, hogy a Becsületrend lovagja, a világhírű zeneszerző az ő tanácsát kéri. Erre a bizalomra méltónak kell lennie. Tehát minden gyógyszert felír, amit csak megőrzött emlékezetében a rég kifakult egyetemi emlékekből, de mivel attól fél, hogy ezzel még nem mutatta meg teljes tudományát, előveszi a régi receptkönyvet is, melyet hivatali elődje, a nyugalomba vonult öreg körorvos hagyományozott reá. A szobát tehát elönti a különböző gyomorcseppek, lázcsökkentő szirupok s egyéb mixtúrák illata, s a szagok szövedékéből mintegy kiemelkedik vezérszólamként az ánizs aromája, s ez éppen elegendő ahhoz, hogy Claude-ot elöntse gyermekkorának, elsüllyedt ifjúságának emlékezete: ilyesmit adott a mama, s a szépkeblű nagynéni, ha bármi baja volt. Igen, ott van ismét a tengerparton, a nagynéni illatos budoárjában. A ruhapróbát lesi, meg a szép, erős női testet, mely már akkor is kigyújtotta férfiúi fantáziáját. Érzékei emlékeznek: a nyitott ablakon beárad a rózsakertek illata, aztán koromszag: az express rohan el a ház előtt, és most hallja tisztán a nagy sétány fúvószenekarának napfényes, vidám hangzuhatagát, és mindezt az egész látomást, rózsaillatot és vasárnapi zenét átöleli a tenger sós, nyers szaga. Ahogy lehunyja a szemét, látomás erejével elevenedik meg előtte a dagály hullámjátéka és a sirályok, aztán a lomhán tovaúszó felhők, s a napfény, mely a felhőrétegen át is életet serkentő forrósággal sugározza be a kerteket, a délidőben kiürült sétányt, a pálmasort és a kis padlásszobát, ahol a boldog

nyári vakációkat töltötte. De a ruhapróba emléke mindennél erősebb. Aztán emlékezete valami furcsa játékot űz vele: a vásári fotográfusok használják azt a különös kulisszát, mely lóháton feszítő dragonyost vagy királynői palástban páváskodó hölgyet ábrázol. Az arc helyén üres nyílás. A páciens szép engedelmesen odailleszti az arcát. A többi a gyorsfényképész dolga. A kész fotográfia a falusi legénykét főtiszti pompában, a leánykát udvarhölgyi ragyogásban ábrázolja. Hát valami ilyesmi történik most Claude emlékezetében is. Látja tisztán az Arosa házat, az intim női szalont, a csipkés alsóneműt, s dús fodrokból, pihekönnyű selymekből kiemelkedő női testet. De az arc villámgyorsan változik. Már Vasnier asszony két bűvölő szeme mosolyog rá, aztán gyors váltással – Emma. Milyen furcsa, érthetetlen tünemény: egy kézcsókig jutott el mindössze, és már úgy idézi fel az asszonyt, mintha az övé volna testestüllelkestül. Igen, őt látja. Ő vetkezik az Arosa-házban, ő szorítja magához, az ő illatát szívja be, de a környezet, az emlékezés színpada – változatlan: tengerszag, vasárnapi zenekar, rózsaillat, s az a különös, lüktető zaj, mintha egy óriási szív dobogna a közelben, hogy aztán felzaklatott pulzussal tovarohanjon – hallja a reggeli expressz dobogását, s érzi a füstszagot is.

De a látomás középpontjában: Emma.

Közben dolgozik szorgalmasan. A „Fêtes galantes" második sorozatának korrektúrájával bíbelődik, de egyelőre nem küldi el Durand-nak a kéziratot. Még mindig csiszol, változtat a dalokon, annak az estének a jegyében, amelyen a ciklus először megszólalt. Ahogy Emma énekelte a dalokat, s ahogy ő „felrakta" a kíséret színeit, puhábban és tündöklőbben, mint az alkotás s az írásbeli rögzítés pillanatában.

De hát nem ez a fő mű: a La Mer partitúráján dolgozik. Vajon miféle élményből táplálkozik ez a szimfonikus mű? Hiszen mindössze két alkalommal utazott a tengeren: át a Csatornán. Rövid kis utazás. És jószerencséje folytán izgalommentes is. Se vihar, se vad hullámzás; mintha egy szelíd, nagy tavon hajókáztak volna. Nem, ebből biztosan nem születik zenekari költemény! Tehát még mindig a gyermekkor, az ifjúság énekel. A reggeli csoda, ahogy a felkelő nap lángba borítja a tengert,

előbb kis csóvát gyújtva csupán, aztán egy gigászi tűzvész vörös aranyával szórva be a vizek végtelenségét. Igen, ez még mindig a gyermekkor és az ifjúság emléke: hullámjáték . . . monotónia és változatosság. Mindig ugyanaz, és mindig más. Mert nincsen két egyforma hullámtaraj, s a víz is mindig más szögben csap fel, ahogy a móló fehérre kopott köveibe ütközik. Jól emlékszik még az óceáni szél zenéjére. Ó, ez egészen más, mint a városé vagy a falué: amott a zsalugáterek és faredőnyök reszketnek hideglelősen, emitt a fák előbb leveleikkel, aztán az ágak, s végül a törzs hajladozásával védekeznek a szélvihar brutális ölelése ellen. Igen, ez a városi és falusi szél. De a tenger szele egészen más. Pályája, játszótere a végtelen. Ég és víz között cikázik féktelen óriásként, aki szilaj rikkantásaival, harsány kacagásával vagy vad üvöltésével betölt eget, földet, megrendítve az egész világot.

Az új kompozíció vigasz Bichainért.

Mert most már idegesíti minden: Texier állomásfőnök úr és a felesége. Az emberré növekedett kamaszok. Talán ők a legkevésbé. Van egy közös játékuk: sárkányt eregetnek. Jó mulatság. S valahogy benne van a fogoly őrök drámája is. A sárkány hiába közelíti meg a felhőket, a zsinór csak ideköti a földhöz. Repülés, de véges repülés csupán. Szabadság, de a házőrző eb szabadsága csak, hiszen a zsinór, a lánc csak korlátolt szabadságot engedélyez. Egyszer elvágja a papírsárkány spárgáját. A fiúk döbbenten néznek rá. Egy-egy tízfrankost dug mindegyik markába: – ne meséljétek el otthon. Csak emlékezzetek rá: egy foglyot kiengedtünk börtönéből.

Az éjszaka most is a munkáé. „A tenger" körvonalai kirajzolódnak már előtte: három tétel, ha úgy tetszik, három felvonás. A zenekar gazdagabb, mint a Pelléasé. Az első tételben (Hajnaltól délig a tengeren) három fuvola, két oboa, egy angolkürt, két klarinét, három fagott, négy kürt, három trombita, három harsona, tuba, három üstdob (á, h, d hangolással), hangolt cintányér (cymbal), nagydob, két hárfa és vonós kvintett. A második tétel (Hullámok játéka) még némi erősítést is kap: a zenei együttes triangulummal és harangjátékkal bővül. A harmadik rész (A szél és a tenger párbeszéde) nagyjából azo-

nos hangszerelésű, a fagottokat erősíti meg egy kontrabasszussal, s az ütőhangszerek együttese is változatosabb. De hát nem ez a lényeg. Claude szenvedélyesen keresi az új hangot. Úgy érzi, a kortársak mindenütt a nyomában, az Egy faun délutánja visszhangjaként tíz és száz ifjonti Faun fuvolázik a zeneélet berkeiben. Mint ahogy utánozzák a Nocturnes-öket is, és a Pelléas énekszólamai, harmóniai rendje, szigorú ökonómiája, valóság és álom között lebegő drámaisága újabb és újabb utánzatokat bátorít. Hogyan is hívják a Pelléas híveit? Vertikalistáknak. És az ellenfeleket? Horizontalistáknak. Ez a furcsa, tudálékos elnevezés sokkal mélyebben ragadt meg emlékezetében, mint ahogy barátai vagy bizalmasai hitték. Az ő stílusa tehát – mindig vertikális. Érthető emberi nyelvre lefordítva: mindig a függélyes, a harmóniai összefüggések jegyében. Az ellenfél – legalábbis harci elnevezésük szerint – a vízszintest, a szólamrajzot, az egymás mellett futó, hullámzó, egymás ellen feszülő vagy egymással összesimuló szólamrajzot tartja fontosnak. Nos, mi volna, ha a vertikális összefüggések mellett ezúttal aprólékosabban, nagyobb odaadással rajzolná meg a szólamindákat is, egyesítve a harmóniai gazdagságot, a színek gazdagságát a rajz bőségével – és finomságával? Mi volna, ha cserbenhagyná követőit és utánzóit, és valami új hangot pendítene meg? Ha új emberként jelennék meg a világ előtt, hűen ahhoz az alaptörvényhez, amellyel negyedszázad előtt nekivágott a pályának?... Ez az alaptörvény valahogyan így hangzik: ne utánozz senkit, még önmagadat sem!

*

Lassan, vontatottan halad a munka. És egyre kínosabb a bichaini tartózkodás. Claude irtózik minden durvaságtól, de irtózik a hazugságtól is. Nem tud mímelni semmit: sem a gyűlöletet, sem a szerelmet. Valósággal kerüli Lilyt, de úgy, hogy ez már a Texier szülőknek is feltűnik.

Először a mama veszi elő Lilyt:

– Haragban vagytok?

– Ó dehogy, mama...

– Néha az az érzésem, ez az ember már nem szeret téged (már csak így: ez az ember! a nők villámgyors ráérzése jegyében: a mama tudja, hogy Claude már nem a fia, vagy a veje, már csak „az az ember", aki bajt és szomorúságot hoz a házba).

Szerencsére Durand ír. Azonnal beszélnie kell Claude-dal. Fölmerül az ötlet, hogy Durand látogatja meg Claude-dot Bichainban, de egy másik tárgyalás miatt el kell vetniök ezt a gondolatot. 1904 júniusában Claude felutazik Párizsba.

Azzal a szent elhatározással utazik, hogy elkerüli Emmát. Az ilyen fogadalom csak akkor sikerül, ha elhatározásunkat az a legbensőbb, legmélyebb Én is támogatja, aki ritkán szólal meg, de ha meghangosodik, akkor elsöpör maga elől minden gátat. Hát ez a legbensőbb Én úgy irányította Claude lépteit, hogy már harmadnap összetalálkozott Emmával.

Az utcán.

Claude esküdni mert volna rá, hogy véletlenül, de hát ez afféle irányított véletlen volt csupán, mert barátunk abban a körzetben barangolt, ahol a hölgyek bevásárlásaikat és barátnőikkel megbeszélt randevúikat bonyolítják le. Akárhogy is, a találkozás és az udvarias üdvözlés elkerülhetetlen. A szöveg merő sablon:

– Huzamosabb időre jött?

– Nem tudom magam sem.

– Hallom, nagy szimfonikus művön dolgozik.

– Már több, mint egy esztendeje... de újra meg újra kezdem, mert szeretném, ha a mű azt fejezné ki, amit valóban gondolok...

– És nem fél attól, hogy a nyílt beszéd megrémíti és elriasztja az embereket?

– Nem. Hiszen én csak azt akarom kimondani, amit mindnyájan gondolunk, de keveseknek adatik meg a bátorság, hogy nyílt vallomással könnyítsenek a lelkükön...

Emma nyújtja a kezét.

– Sajnos, mennem kell. Nem kísérne el egy darabon?

Együtt sétálnak tovább.

Claude hallgat.

Az asszony töri meg a csendet.

– Elárulná, hogy milyen vallomásra készül? Talán így szelídebb a kérdés: milyen zenei vallomásra?

Csend.

Claude hosszú szünet után felel:

– Egy zenekari művet komponálok, melynek címe „A tenger". Nem akarok tájképet festegetni, és semmi kedvem programszimfóniához, amihez aztán naiv szöveget csatolnak, s az olvasó boldogan követheti a gyermekded mesét: – Aha, tehát most hajóra szállunk... megszólal a hajókürt, indulás. Egy hölgy tengeribetegséget kap, egy férfi vigasztalja és bátorítja... Ebédharang, és szórakoztató zene a fedélzeten... Szeretném az ilyesféle szamárságot messze elkerülni. Számomra a tenger egyet jelent a végtelennel. Tehát azzal a csodával, amit mi emberek megsejtünk, de elképzelni nem tudunk, mert véges pályát futunk meg, és képességeink is végesek. Nos, szeretném, ha hallgatóim megéreznék, hogy a hullámra új hullám tolul, s arra még újabb és még hatalmasabb hullámtarajok, hogy e csodálatos és örök játék mögött valami gigászi erő lakozik, mely lenyűgöz mindnyájunkat végtelen mozdulatlanságával és határtalan mozgásával; mélységével, mely felfoghatatlan számunkra és a magassággal, mely ott feszül fölöttünk; olyan távlatokkal, melyekbe beleszédül a legtisztább emberi szellem is. Szeretném, ha ez a mű a szabadságot jelképezné, melyet a természet újra meg újra felkínál nekünk, s amelyet nem merünk elfogadni, mert ostoba kicsinyességünkben béklyóinkhoz ragaszkodunk, s nem a korlátlan szabadsághoz. Szeretném, ha a tenger megmutatná, hogy az élet voltaképpen milyen kegyetlen, hogy a természet mily kevéssé törődik a mi kis ostoba törvényeinkkel, fenntartásainkkal, aggodalmainkkal és gyermekded félelmünkkel... mert a tenger, a természet, a végtelen csak önnön szabályaira hallgat, s ez egyet jelent a kegyetlen szépséggel, a születés és elmúlás iszonyatos ritmusával, a szenvedéllyel, mely úgy röpít bennünket, mint ahogy a tengeri szél kapja fel a habot, s viszi, röpíti magával, valóságos dicsfényt rajzolva a hullámtarajok fölé. Szeretném, ha A tenger bizonyos mértékig leszámolás volna önmagammal: érzékenykedéssel, szentimentalizmus-

sal, leszámolás a fölös romantikával, melyet még mindig nem tudtunk kiirtani magunkból! Jó lenne, ha ez az új zenekari művem az ember, vagy mondjuk így: az új huszadik századi ember tiszta látását képviselné: ahogy ráeszmélünk ábrándjaink halálára, s megbékélünk a gondolattal, hogy az élet így szép, a maga kegyetlenségével, közönyével, parttalan hullámverésével egyetemben, és hogyha élni akarunk, akkor erre a zenére kell hallgatnunk, mely nem kicsinyes, ósdi szabályoknak engedelmeskedik, hanem a végtelen hívásnak, mely összeolvaszt életet és halált, gyűlöletet és szerelmet, napfényt és vihart, boldogságot és boldogtalanságot... De ezt a zenét meg is kell hallanunk, mert aki süket fülekkel elmegy mellette, az csak látszatra élő – valójában halott.

Különös séta ez: lépéseik olyan összehangoltak, mintha esztendők óta járnának egymás mellett.

Végül is Emma szólal meg.

– És maga hallja ezt a zenét?

– Igen, hallom. És meg is fejtettem a tengerzene értelmét.

– Én is szeretném ismerni a rejtvényt.

Megállnak, aztán Claude szembefordul az asszonnyal.

– A rejtvény egyetlen szó: szeretem.

*

Másnap egysoros levél: „Délután kettőkor a Notre-Dame-ban várom – Emma".

Ott van már egy órakor. És percenként nézi az óráját. Mintha a mutatók gonosz játékot űznének vele: mozdulatlanok. Füléhez szorítja az órát: jár, egyenletes ketyegéssel, közömbösen, nem törődve azzal, hogy az időnek most más ritmusa van Claude számára, mint élete bármely pillanatában.

Végre megjön az asszony.

Nem szól egyetlen szót sem. Int: kint kocsi várakozik.

Egymás mellett a bérkocsi bőrszagú, fülledt fészkében.

– Hova megyünk? – kérdezi Claude.

– Csendes helyre, ahol nyugodtan beszélgethetünk.

A csendes hely: Pourville. Villanegyed. Itt csupa előkelőség

lakik. De csak tavasszal és kora ősszel; a nyári hőségben a lakók a hegyek közé vonulnak vagy le a tengerhez. Tourville halott város. A vaskapukon lánc és lakat. Az ablakok leeresztett redőnyszemhéjukkal alszanak.

Aztán kulcs csikordul, kavicsút ropog a talpuk alatt, bejárati ajtó csikorog: a hall, akár egy kripta, olyan hideg – de fent, az emeleten már barátságosabb.

Az asszony még mindig nem szól egyetlen szót sem.

Aztán közelebb lép, és a száját kínálja.

– Mióta szeretsz?

– Tudod jól. A koncert . . .

– Én azóta, mióta megismertelek.

– Nem bátorítottál . . .

– Nem is akartalak bátorítani. Asszony vagyok. És a gyerekeim . . .

– Akkor hát mi legyen velünk?

Emma mosolyog, de azzal a furcsa mosollyal, amelynek hangneme alig különbözik a sírástól.

– Cselekedj úgy, ahogy a tenger tanácsolja. A szél, a vihar, a végtelen.

Két érett ember; mindegyik túl a negyvenen – és most úgy ölelkeznek, mint holmi kezdők, akik most ismerkednek csak a szerelem varázsával. Igen, ez valóban a tenger – zuhanás tengermélységbe, röpülés hullámhegyre fel, a felhők közé! Vad dallam, ami a vérerek húrozatán hárfázik és alig hallható fűszálmuzsika – pihenő testek zenéje.

*

Persze az asszony praktikusabb:

– Mi legyen velünk? Gondolkoztál már ezen?

Claude cigarettát sodor. Rágyújt, aztán a kifújt füsttel együtt mondja:

– Összeházasodunk.

– Nekem férjem, neked feleséged van. Hogy képzeled ezt?

– Te elválsz a férjedtől, én elválok a feleségemtől, és azután összeházasodunk.

– Te tudod a lánykori nevemet?

– Semmit sem tudok rólad. Csak azt, hogy szeretlek, és hogy a tengerzúgás nekem ígért . . .

– Nem is érdekel a lánynevem?

– Minden érdekel, ami veled kapcsolatos.

– Engem Emma Moyse-nak hívnak . . .

– Miért fontos ez?

– Az utóbbi évek tanúsága szerint ez nagyon is fontos a franciáknak. Talán lefordítom neked a nevemet: én Mózes lánya, vagy ha úgy tetszik – az ő ivadéka vagyok!

– Te a tenger lánya vagy. A végtelenség lánya. A hullámé, mely elönt és felemel, újjáteremt, mint a végtelen hullámverés.

Néhány hét múlva átadja kiadójának a „Fêtes Galantes" második gyűjteményét. Az ajánlásra nyomatékosan felhívja a nyomdász figyelmét: el ne vétsen egyetlen betűt sem:

„Pour remercier le mois de juin 1904 A.L.P.M." (Tehát: köszönet 1904 júniusáért: *„A la petite mienne"* – vagyis: az én kicsimnek.)

*

Vissza Bichainbe.

Rettenetes találkozás. Lily beteg. A kis vidéki doktor – aki az elődjétől örökölt receptkönyvet már réges-rég kimerítette – tanácstalanul topog az ágy körül.

– Voltaképp semmi komoly tünet . . . láz nincs, a pulzus is egyenletes, és őnagysága mégis rosszul van.

Claude türelmetlen.

– Nem gondolja, hogy a beteget fel kellene szállítani Párizsba?

A falusi doktor felemeli mind a két kezét, mint a legyőzött katona, aki kényre-kedvre megadja magát az ellenségnek.

– Hát igen, azt hiszem, ez volna a legjobb.

A doktor után csapódik az ajtó. Claude leül a betegágy szélére.

– Nem idegesség ez? Ne érts félre: az is komoly betegség... De akkor semmi értelme, hogy egy falusi felcserrel kísérletezz!

Lily befúrja fejét a párnába. Hallgat. Aztán egyszerre felül az ágyban, és valósággal rámereszti tekintetét a férfira:

– Az én betegségem te vagy! Elvesztettelek. Tudom, ostobának gondolsz, és biztosan igazad van... műveletlen vagyok. De azért mégis szerethetnél. Mikor összekerültünk, akkor se voltam okosabb. Csak hát elmúlt... Valami végképpen elmúlt, ami visszahozhatatlan. Azt hiszem, megöregedtem...

– Még mindig fiatal vagy és szép.

– Lehet. De nem a te számodra. Mintha nem is élnél velem. Mintha nem is lennél velünk. Csak kóválygosz a házban, mint egy kísértet...

– Dolgozom...

– Máskor is dolgoztál. Azt mondtad mindig: együtt írjuk a Pelléast... dolgoztál valóban reggeltől estig. De velem pihentél. Én csak téged idézlek: tőlem gyúlt ki a fantáziád. Egyszer meg azt mondtad, hogy én vagyok Mélisande, aki ártatlanul és tudattalanul imbolyog, mint egy alvajáró a halálos szakadék felett...

– Igen, emlékezem, de most nem erről van szó: meg kell gyógyulnod.

– Szeress, akkor meggyógyulok.

*

Fullasztó, gyilkos nyár.

Az öregek ott lebzselnek a betegágy körül. Minden szavukból szemrehányás csendül. Mindegy, hogy mit mondanak: – Jó estét... szép időnk van... föltámadt a szél... Mindegy, hogy mit mondanak, a szavaknak színe és visszája van. Színük közömbös. A szó visszája számonkérés: Miért nem csinálsz valamit? Miért nem segítesz ezen az asszonyon? Miért lopod a napot irkafirkával, ahelyett hogy orvost szereznél?!

Sürgönyöz Valéry-Radotnak: jöjjön azonnal, vagy küldjön maga helyett egy orvoskollégát. Valéry-Radot – úgy hisszük, ez a legtalálóbb kifejezés – postafordultával érkezik. Megy

egyenesen a betegszobába. Kiküld mindenkit. Négyszemközt akar beszélni Lilyvel.

Négy évtizeddel később mondta csak el az intim beszélgetést.

– Én orvos vagyok, asszonyom. Közvetlenül a gyóntatópap után következem. Mindent mondjon el őszintén.

– Claude el fog hagyni . . .

– Félő, hogy ez nem orvosi kérdés. Szívesen szolgálok tanáccsal, de az önök dolgában – legalábbis azt hiszem – nem gyógyszerre van szükség . . .

– Magának igaza van, doktor. De azért ez orvosi kérdés is. Claude gyermeket szeretett volna. Tudja, milyenek a férfiak: arról álmodozott, hogy fia lesz . . .

– Maga még nagyon fiatal. Ne adja fel a reményt.

– Én már feladtam. Nekem valami bajom van, amiről szégyelltem beszélni.

– Az orvos előtt nincs szégyenkezés.

– Nekem már nem jó a szerelem. Fájdalmat okoz . . .

– Várjon csak, kedvesem. A szavakat jól meg kell fontolni. Tehát: kellemetlenség – vagy fájdalom?

– Fájdalom. Néha kibírhatatlan.

Valéry-Radot feláll, előveszi a recepkönyvét, aztán mást gondol, és a füzetet visszacsúsztatja a belső zsebébe.

– Holnap felmegyünk Párizsba. Mind a hárman. Alapos vizsgálatra van szükség.

Lily visszahanyatlik a párnákra.

– Várjunk még egy hétig, doktor. Nem akarom megijeszteni a szüleimet, és talán elmúlik az egész.

*

Claude egész éjjel virraszt.

Valakivel beszélnie kellene. Helyesebben kellene valaki, aki előtt kiöntheti a szívét. Godet? Kérlelhetetlen puritán. Pierre Louÿs? Messze sodorta az élet. A siker. A nagyvilág, amiről olyan megvetően tud beszélni, és amit oly szenvedélyesen szeret. Egy gondolat makacsul visszatér: mi volna, ha a szüleinek

írna? Elveti a gondolatot. Senki más nem jut eszébe, hát ír Messager-nek: *„Drága barátom! Ami életem utóbbi hónapjait illeti, azok olyan különösek, hogy leírni, megfogalmazni aligha tudom. Sajnos, a részletekről nem informálhatom. Zavarba jönnék én is, ön is. Ezt egyszer, talán négyszemközt elmondhatom, de csak valami ital mellett. Józanul aligha... Persze dolgozom. Nem úgy, ahogy szeretnék. A munkához túlságosan nyugtalan vagyok, és néha az az érzésem, olyan magasságokra vágyom, amelyek elérhetetlenek. Haladok, aztán újra csak visszaesem. Fájdalmat okozok másoknak és magamnak. Néha az az érzésem, összezúzódtam, mint aki magasból a mélybe hull. Mindennek sokféle oka van. A legfőbbről egyelőre nem beszélhetek. Talán egyszer elég bátor leszek hozzá. Keserves dolog az, mikor az ember sajnál másokat és sajnálja önmagát is. Most sokszor visszasírom azokat a régmúlt napokat, amelyek még látták a fiatal Claude Debussyt, aki vidáman dolgozott a Pelléason... dolgozott, múlt időben, mert – ezt csak bizalmasan mondom magának – azt a régi Claude-ot nem találom többé. Nos, hát ez az én legfőbb nyomorúságom.*

Sokszor gondol önre hű barátja, Debussy"

*

Persze Durand-nak, a kiadónak egészen más hangon ír.

„Kedves barátom! Még mindig nem döntöttem el A tenger egyes tételeinek a címét. A múltkor ezt írtam: – 1. Hajnaltól délig a tengeren – 2. Hullámok játéka – 3. A szél és a tenger párbeszéde.

De hát van itt egy másik variáns is:

1. A szép tenger, a Sanguinaires szigeteknél

II. Hullámok játéka (változatlan)

III. A szél táncoltatja a tengert

Nos, melyik tetszik jobban? Én azt hiszem, az első címsornál maradok.

Üdvözli Claude."

Ez a levél Bichain-ből íródott.

A következő már Dieppe-ből.

A párizsi útból végül is nem lett semmi. Lily a szüleinél maradt. Claude egy társasággal átlátogatott Dieppe-be, és – ha kis időre is – ott is ragadt.

Újabb levél Durand-nak:

„Kedves Barátom! Szerettem volna A tengert *itt befejezni. De hát nem megy. Hol vagyok még a hangszerelés befejezésétől?! Ennek a zenekarnak hullámzónak kell lennie és hatalmasnak, változatosnak és lenyűgözőnek, mint a tenger. (Utóbbi nevében elnézést kérek.)*

C. D.”

Aztán újabb levél:

„Dear Sir! Úgy látszik, megbetegedtem, mert az orvos tanácsára kininen élek. Azt hiszem, már túl vagyok a nátha nehezén, de azért a munka nehezebben megy. Türelmet kérek. Ne szidjon nagyon, amiért néhány napig még megváratom A tenger *kéziratával. Egész egyszerűen beszüntettem az alvást; bár beszüntethetném az időt is, mely rettenetesen roban.*

C. D.”

Alig néhány nap múlva:

„Drága Barátom! Igazán kedves öntől, hogy nem írt fenyegető leveleket.

A láz újra elővett. Feküdnöm kellett ismét. Közben a második rész végét teljesen átkomponáltam . . .

Még néhány nap, és készen vagyok.

C. D.”

És hét végén az utolsó levél:

„Kedves Barátom! Szombaton megyek, viszem a teljes kéziratot. Remélem, mindjárt át tudom adni a másolóknak, aztán néhány napig pihenni szeretnék. Ne emelje égnek a kezét, és ne szidalmazza a tengert és A tengert.

Ha kipihentem magam, azonnal nekilátok A tenger *négykezes átiratának.*

Higgye el, minden tőlem telhetőt elkövetek, hogy kielégítsem mérhetetlen kiadói étvágyát. Az ön örökre lekötelezett híve:

Claude Debussy."

*

Ha tapasztalatból nem is, de hírből bizonyára ismerik azt a rettenetes erőfeszítést, mely egy alkoholistának jut osztályrészül, ha le akar szokni az italról. Egy hét önmegtartóztatás: nagyszerű sportteljesítmény. Egy hónap: rettenetes vergődés. És egy negyedév?! Már egy fejezet a mártírok legendáiból. Mikor valaki ehhez a csodálatos fordulóponthoz elér, akkor úgy érzi, most már igazán megjutalmazhatja magát. De vajon mivel? Természetesen alkohollal. És negyedévi önmegtartóztatás után hősünk oly alaposan leissza magát, hogy kezdheti a mártíromságot elölről. Hát valahogy így van a szerelmes is, aki különböző családi meggondolásoktól, társadalmi parancsolatoktól és főleg a botrány félelmétől vezetve, megtagadja magától a boldogságot. A találkozást. Ki-ki definiálja a maga vérmérséklete szerint: megtagadja magától a lázat, a mámort. A teljes feloldódást, a boldog szerelem részegségét. Igen, ez megy egy hétig, egy hónapig, aztán vergődve, vonszolódva egy negyedévig is, de akkor vége. A szomjúság olyan kínzó, hogy valamiképp oltani kell.

Vissza Párizsba.

Aztán egyetlen sor Emmához:

„Látni akarlak! Nem tudok élni nélküled!"

A válasz sem sokkal bőbeszédűbb:

„Várlak Tourville-ben."

Csodálatos találkozás.

Emma gondoskodott egy kis villáról, amely megbúvik egy óriás őspark mélyén. Évtizede nem lakja senki. Szobák, vagy inkább termek, ünnepélyesek, mint holmi színpad, melyen XIV. Lajos udvaroncai, udvarhölgyei játszották gondosan koreogra-

fált pasztoráljaikat. Ha valaki összeverné a tenyerét, a visszhangos termek meg is sokszoroznák a zajt, s a tenyércsattintásból valóságos sortűz kerekedne. Ha valaki sorra felgyújtaná a gázlángokat, a falakon megelevenednének a családi arcmások; megrebbenne a sok fagyott mosoly, s talán kiolvadnának a megfagyott könnyek.

De hát nem üt zajt senki sem.

És a gázlángokat sem gyújtják meg.

Fönn, a manzárdon van egy szoba, helyesebben az egyetlen, amelyet gyengéd kezek a modern ember igénye szerint rendeztek be. Valaki elvitte az ódon bútorokat, leszedte a poros, molyos függönyöket, az ágyat, amelynek vén deszkáiban a szúpercegés jelezte, hogy az elmúlás jelen van, s nem tágít mellőled legboldogabb perceidben sem, ugyanaz a valaki a vérszínű, de kissé kopott, nemes szőnyeget egy kedves, modern holmival cserélte fel, mely aranysárga ragyogásával mintegy besugározta a fészket, mint a napfény, melynek elhisszük, még télen is, hogy a verőfény fölmelegíti a hideg szíveket. De hát itt nincs rá szükség, hogy a fagyot feloldják. Ez bolond, féktelen, őrjöngő szerelem. Alkoholisták, akik végre italhoz jutottak. Szerelmesek, akik nem tudnak betelni egymással. Mert ez nemcsak ölelkezés. Ez nemcsak kigyúló kéj és elhanyatló, boldog ernyedtség. Beszélgetnek. Az első asszony Claude életében, akivel valóban meg tudja osztani gondjait. Most nem anyagi gondokról van szó, és még csak nem is az érvényesülés, a siker, mondjuk így: a győzelem gondjairól. Az ember, a művész gyötrelmes válságáról tesz vallomást. Olyan őszintén és olyan leplezetlenül, ahogy nem tette még soha életében. Sem barátnak, sem szeretőnek, sem kollégának, sem családtagnak. Senkinek. És most egyszerre árad belőle a szó. A vallomás. És valaki hallgatja, aki nem csak játssza a figyelmet (és a mély megértést), mint egy igényes, nehéz szerepet, amit minden asszonynak végig kell játszania, ha egy művésszel, vagy gondolkodó fővel kötötte össze életét. Nem. Emma nem szerepet játszik. Emma átéli az ő gondjait. Kérdésekkel segíti, gyors, okos válaszokat ad; a feleleteket úgy fogalmazza meg, ahogy Claude sohasem tudta volna. Mert a magunk dolgában mindig bizonytalankodunk. A zse-

ni – ritka jelenség. De az olyan géniusz, aki gyorsan és helyesen tud dönteni egy-egy válságos pillanatban – az még a lángelmék között is ritkaság.

Hát itt most eldöntenek mindent.

Emma saját vagyona különböző befektetések és vállalkozások révén teljesen összeolvadt a Bardac vagyonnal. Ezt szétválasztani, szétbontani csak nagyon nehezen lehet. Esztendők múlnak majd, mire pereskedéssel, közelharccal, alkudozással és ügyeskedéssel ehhez a summához hozzájut. Ha ugyan hozzájut egyáltalán. Aztán van itt egy óriási örökség: az öreg, nőtlen nagybácsi hagyatéka, ami egyszer majd Emmára száll. Talán a közeljövőben. Hiszen a nagybácsi közel a nyolcvanhoz; a vagyont bankkörökben két-három millióra becsülik. De hát ez is egy óriási kérdőjel. Az öregúr a régi gárdából való, olyan ember tehát, aki előtt a családi élet, a házasság, a gyermekek – megannyi szentség. Nincs kizárva, hogy egy botrányos válóper esetén megsemmisíti a végrendeletét. Újat szövegez. És Emmát kirekeszti a családi vagyonból.

Claude cigarettát sodor, és csak akkor szólal meg, mikor már túl van a cigaretta felén.

– Félsz?

– Félek, igen.

– Mitől? A gondoktól?

– Igen, a gondoktól.

– Én, mióta az eszemet tudom, sosem éltem gond nélkül. De azért megvoltam valahogy. Nyomorult adósságok között vergődve megírtam a Faunt és megírtam a Pelléast. Hát gondjaim lesznek ismét. Nem érdekel.

– Lilyvel kell tisztáznod a dolgot. A legelső, hogy róla gondoskodj. Semmije sincs. Mint ahogy neked sem volt semmid. Nem teheted ki az utcára. Ha megtennéd, később meggyűlölnél engem is. És meggyűlölnéd magadat is.

– Mit tegyek?

– Beszélj vele. Tisztességesen. Ahogy megérdemli egy ember, aki egy évtizedet töltött veled.

– És te, te mikor beszélsz a férjeddel?

– Még ma.

– És megmondasz neki mindent?
– Mindent.
– Nem félsz?
– Mikor Fauré megkérte a kezemet, azt is megmondtam neki . . .
– Ó, az nagy különbség Emma, Faurét elutasítottad. De engem . . .
– Ezzel most ne törődj. Hogy áll a munkád?
– „A tenger"-t átadtam Durand-nak, aztán visszavontam. Még lesz vele néhány napi munkám.
– Helyes. De ez a munka ne kössön Párizshoz. Légy közelebb a tengerhez. Én Jersey szigetére gondoltam . . .
– Gondoltál?
Az asszony nevet:
– Ha gondolok valamit, mindjárt intézkedem is. Már van szállodaszobád, vasút- és hajójegyed. Csak el kell utaznod. És persze: dolgoznod is kell. Hiszen a műre nemcsak a kiadó vár, hanem a közönség is.
Jersey . . .
Levél megy, és levél érkezik minden áldott nap. Olykor kettő is. Emma hűségesen beszámol minden percről és persze a „családi ügyről" is, melynek most már a végére kell járnia. Bardac tud mindent. Talán ez a pontosabb fogalmazás: Bardac már tudott mindent, mire Emma odaállt a vallomással. A férj, úgy látszik, olvasta a Karenina Annát, mert úgy viselkedik, mint Tolsztoj megcsontosodott és komiszságában is imponáló családfője: Bardac nem válik, Bardac nem ad lehetőséget a házasságtörő asszonynak, hogy a megunt boldogságot új boldogsággal cserélje fel. Bardac ragaszkodik az eskü szentségéhez, s mivel bankár, tehát a pénz tudósa és szerelmese, mindjárt kijelenti azt is, hogy a közös vagyont a gyermekek tulajdonának tekinti, tehát nem folyósít egyetlen fillért sem, s ha erre pörrel kényszerítenék, elmegy a legfelsőbb semmítőszékig. A bűnöst, a bűnöket meg kell büntetni.

*

Ha valaki a legnehezebb tudományt választaná hivatásául, s felcsapna a szerelem anatómusának, földerítve minden finom erecskét, idegszálat és hajszálerecskét, melyek végül is a szerelem vérkeringését táplálják, azt hiszem, mindig újabb és újabb csodákra találna. Soha nem látott, soha nem hallott anatómiai titkokra, melyek ámulatba ejtik a bonckés leghivatottabb tudósait is.

Egy ilyen levél után – normális józan ésszel – azt hinné az ember, hogy a szerelem, mely mind ez ideig nyílegyenes lángoszlopban tört fel az ég felé, most egyszeriben hajladozni kezd, füstpárába burkolózik, lehanyatlik a földre, hogy végül is, némi vergődés után, kihunyjon mindörökre. De hát épp az ellenkező történt. Claude, aki lelke mélyén kissé didergett arra a gondolatra, hogy most már ő is belép a hízásnak induló gazdagok paradicsomába, a bársonnyal és keleti szőnyegekkel bélelt fészekbe, amelyet légmentesen zárnak el a világtól, s ahová nem jut be, mert még a kulcslyukak is biztosítva vannak – semminő hétköznapi gond, anyagi kellemetlenség, a külvilág bárminő ellenséges riadója, de még sóhajtása sem, Claude csodálatosképp megnyugodott. Nem, Claude nem volt Murger bohémjei közül való, akik már-már kéjesen élvezik a szegénység gyötrelmeit; nem, Claude szerette a finom holmikat, szerette (a tékozlásig) az esztelen költekezést, de idegenkedett a polgár zsíros jómódjától is. A gazdagság kappanhájától, mely megbénítja az érzékeket, a gondolatot, a szívet, tán még a szerelmet is.

Hát most nagyon jól mulatott Emma levelén.

Kedve szerint azonnal felrohan Párizsba, megmondja neki: ez az igazi öröm. Ez az igazi megifjodás – hiszen kezdhet mindent elölről. Úgy, mint ifjú korában. Élhet olyan felelőtlenül és bolondosan, ahogyan a húszévesek.

Nem mehet Párizsba, de lelkendező levelet ír, s egy új kompozíciót küld Durand-nak. Címe: L'Isle joyeuse. A boldogság szigete. A „téma" egy csodálatos Watteau-kép: L'Embarquement pour Cytheré. Útrakelés Cytherébe. Biztos, hogy a briliáns műben benne ragyog Watteau festészetének elragadó életöröme, mint ahogy nyilvánvaló, hogy a zongoraszólam „bőrfelülete" alatt egy nagy zenekari mű vérkeringése lüktet. (Ber-

nardo Molinari később meg is hangszerelte Debussy engedélyével.) De a Boldogság szigetének igazi tartalma a lángoló, elragadtatott, ég és föld között lebegő szerelem.

*

Újra Párizsban.

Emma már rég túlesett a nehezén.

Harcol, de a legfőbb dolgot mégis tisztázta Bardac-kal: a férfi nem tarthatja vissza semminő eszközzel, sem a válás megtagadásával, sem a vagyoni zárlattal.

És ő még mindig itt vergődik ebben a rettenetes csapdában. Mert Lily valóban beteg. Valéry-Radot egy nőgyógyász professzorral vizsgáltatta meg, s az egyértelműen közölte: egyelőre tartózkodnia kell a házasélettől. Egy későbbi időpontban talán műtétre is sor kerül.

Mit tegyen?

Az embertelen komiszság távol áll tőle, és a szerencsétlen asszony ezt meg sem érdemelné. Ez az a pillanat, mikor egy ember, aki úgy érzi, hogy „tilosban járt", elveszti biztonságát.

Soha nem került arra sor, hogy ő elszámoljon az idejével: ide megyek, ezt csinálom, majd ekkorra, majd akkorra hazatérek. Csak vette a kalapját, és ment.

Most megáll a küszöbön: habozik, visszafordul, belép a hálószobába:

– Hogy vagy?

Lily fáradtan mosolyog:

– Sokkal jobban. Mióta a professzornál jártam, megnyugodtam kicsit.

– Hát csak vigyázz magadra!

– Hová mégy?

És most követi el élete első, valóban gyermekes ostobaságát.

– Sétálok egyet, aztán majd jövök vissza.

Míg lefelé lépked a lépcsőn, valóságos kétségbeesés fogja el: – Miért mondott ilyen képtelenséget? Miért mondta, hogy sétálni megy? Hiszen Tourville-be készül, s tudja isten, mikor kerül haza. Menjen vissza? Nem teheti. Őrültség. Most valami

kétségbeesett gondolat nyiladozik benne: talán ne menjen el Tourville-be? De hát az is lehetetlen. Emma várja. Nem tudja értesíteni semmiképp. Az egyetlen megoldás: mindent bevall Emmának. Ostobaságot csinált, s ezért az ostobaságért fizetnie kell. Tehát csak épp megcsókolja az asszonyt, s máris indul vissza Párizsba.

– Igen, ez a helyes megoldás.

A kerti út kavicsa ropog a talpa alatt.

Benyit a villába, sebesen fel a lépcsőn, a manzárdszoba üres. Ez még sohasem fordult elő. Emma gyűlöli a pontatlanságot. Valami történhetett. Talán – Bardac? Vagy a gyerekekkel van baj? Mindegy, most már várnia kell.

Így múlik el egy óra. Jó két órája várakozik már, mikor lent csikordul az ajtó, aztán a lépcsőn jól ismert sarokkopogás, és Emma a karjaiba veti magát.

– Az istenért, csak nincs valami baj?

Emma ragyog:

– Baj? Épp ellenkezőleg: a legnagyobb boldogság, ami embert érhet egyáltalán. Az orvostól jövök . . .

Claude toporzékol már a türelmetlenségtől:

– Miért voltál az orvosnál, és mit mondott?

Emma beleveti magát a karosszékbe:

– Azt mondta, gyermekünk lesz. Érted, fel tudod fogni ésszel, mert nekem néhány órára volt szükségem hozzá – gyermekünk lesz. Claude Debussy fia – szelíd mosollyal teszi hozzá – vagy Claude Debussy lánya. Ugye, az sem lesz baj?

*

Soha nem maradtak még ilyen sokáig együtt.

És soha nem rohant még el így felettük az idő.

Claude, mikor magához tér a tervezgetés és a szerelem mámorából, egyszerre rádöbben, hogy teljesen elfeledkezett Lilyről, mint ahogy elfeledkezett az ostoba búcsúszavakról is: – Lemegyek kicsit sétálni.

Egyszerre kiveri a verejték.

Persze Emma azonnal észreveszi:

– Mi van veled?

Pár összefüggéstelen szót dadog maga elé, aztán villámgyorsan öltözni kezd.

– Emma drágám, mennem kell. Mennem kell azonnal!

– De hát mi történt, mi van veled?

– Lilynek azt mondtam, lemegyek sétálni... Este van... És a szerencsétlen megőrül az izgalomtól, hova lettem, mi történt velem.

Emma, szemernyi sértődöttséggel a hangjában, ráhagyja:

– Hát akkor menj, szívem. Persze rég tisztázni kellett volna a dolgot a feleségeddel. De hát ez nem az az időpont, mikor ilyesmit megvitathatnánk.

– Haragszol?

Emma kényszeredetten felel:

– Nem. Egyáltalán nem. De most ne magyarázkodjunk. Öltözz és menj.

*

Az a szó: sejtés, nagyon halvány fogalmazás csupán. Ez több, mint sejtés – érzi, sőt tudja határozottan, hogy otthon valami nagy baj vár rá. Ha most megkérdezné valaki: mit érez, vagy mitől tart, egyetlen szó tolulna az ajkára: félek.

A kocsisnak már nem is meri mondani: siessen, mert négyöt ízben már megkísérelte, de csak gorombaságot kapott válaszul.

Végre otthon.

A kapualjban csődület.

Megy egyenesen a házmesterhez:

– Valami történt?

Az szép komótosan felel, mint a rossz kis epizódszínész, aki végre főszerephez jutott, és most élvezi minden szó, hangsúly és szünet ízét:

– Hát igen, nagy baj történt uram. A legnagyobb, ami ebben a házban történt valaha is, pedig jó negyven esztendeje csukom, nyitom a kaput.

Claude már didereg az idegességtől:

– Mi történt, és kivel?

A házfelügyelő most kihúzza magát, olyasféle mozdulattal, ahogy a gyászházaknál viselkedik az ember, midőn a részvétet össze akarja kapcsolni a pillanat méltóságával:

– Hát a művész úr tisztelt felesége pisztollyal szíven lőtte magát.

Kettesével ugrik egyik lépcsőről a másikra, rohan fel lélekszakadva. Kíváncsiak minden ajtó előtt. A lépcsőfordulókon. Most nem törődik semmivel.

Az ajtó tárva-nyitva.

A hálószobában fanyar, savanyú lőporszag. A paplanon kis vértócsa. Alig több, mint mikor valaki megszúrja az ujja hegyét. Lily eszméletén van, de a rettenetes testi-lelki ütés mintha megzavarta volna az elméjét. Valamit suttog, de Claude nem ért egyetlen szót sem. A két asszonyhoz fordul – sose látta őket, de nyilván valamelyik szomszédos lakásból valók – s valami nevetséges, egyben tragikus beidegzettséggel megemeli a kalapját:

– Nevem Claude Debussy. Hívtak már orvost?

A két asszony csak bámészkodik rá. Karzati közönség, mely most egyszerre a proszcéniumpáholy közelségéből nézi a véres drámát.

– Orvost? Még nem hívtunk senkit... És nekünk amúgy sincs orvos ismerősünk.

Claude agyában valami félelmetes üresség támad: mit is kell most tennie? Úgy érzi, órák telnek el, mire a név és az arc felbukkan emlékezetében: Valéry-Radot. Közel lakik. Egy ugrással már odaát is van, s szerencséjére az orvost otthon találja.

Néhány perc múlva már meg is vizsgálja Lilyt.

Ráhajol a betegre, aztán fölemelkedik, gondterhelten fordul Claude felé:

– A szív – azt hiszem – sértetlen. A pulzáció nem egyenletes.

– Mit tegyünk?

– Kocsit hozat, kedves Claude... Addig én itt a házban összeszedek néhány embert, akik a beteget matraccal együtt le tudják vinni a kocsihoz.

– A matrac nem fér be a konflisba . . .

Valéry-Radot bólogat:

– Igaza van . . .

– De hát nem hagyhatjuk így! – veti közbe az egyik szomszédasszony.

Az orvos végül is feltalálja magát:

– Átszaladok Desjardins professzor klinikájára. Hozok betegszállítókat.

*

Lily a betegszállító kocsiban elveszti eszméletét. Így legalább nem hallja a kórházírnok barátságtalan kérdéseit.

Ma így mondanók: felvételi iroda. Akkoriban csak kis zug műtő és a kórházi raktár között, amelyben egyetlen egy szál öregember trónolt. Dohányszagú és szúrósan indulatos (mint a korán kelő emberek általában, akik haragszanak az egész világra, helyesebben mindazokra, akiknek a késői ébredés csodálatos ajándéka megadatott; most persze kétszeresen dühös az álmos-borostás öregúr – hiszen éppen menni készült, és most itt marasztalják az utolsó pillanatban).

– Neve?

– Claude Debussy.

– A beteg nevét kérdem!

– Madame Claude Debussy, született Lily Texier.

– Kora?

– Megbocsát uram, de itt élet-halál forog kockán . . . talán az adatokat később is bemondhatnám.

A dohányszagú öregember kérlelhetetlen.

– Azt kérdeztem: kora?!

– Nem is tudom . . . 31 vagy 32 . . .

A borostás most már végképp dühbe gurul:

– Amit én itt leírok, az okmányértékű állami bejegyzés. Tehát vagylagosságnak helye nincs. Hány éves a beteg?

Megadja magát:

– Harminckettő.

– Panasz?

– Öngyilkosság.

A dohányszagú öregember kijavítja.

– Öngyilkossági kísérlet – majd hozzáteszi: – mivel?

Claude tanácstalanul néz rá.

– Nem értem a kérdést.

– Azt kérdem, milyen eszközzel követték el az öngyilkosságot? Marólúg, gáz . . .

Claude holtfáradt. Nehezen mondja ki.

– A feleségem revolverrel magára lőtt.

A dohányszagú ember most fölemelkedik, mint holmi haragos próféta, aki előtt egyszeriben megnyílik a titok, kigyúl és fellobog, mint Mózes előtt a csipkebokor:

– Uram, miért töltjük itt feleslegesen az időt? Ha lőtt sebről van szó, azonnal értesíteni kell a rendőrséget . . .

– Ne tegye.

– De még mennyire megteszem! Ez szigorú előírás, és ebből nem engedhetek akkor sem, ha maga a köztársasági elnök járul elém (igen, így mondja: járul elém! Már nem írnok, már nem keshedt öregember, hanem maga a bíró, aki előtt a bűnös alázatosan térdet hajt). Így folytatja: – Tartózkodjék a közelben, uram. Mert ha a feleségét nem tudják kihallgatni, önt veszik elő.

Hát igen. A közelben marad.

Az irodának elkeresztelt zugolytól alig hat lépés a műtő előszobája.

Itt újabb megpróbáltatás: benn már folyik az operáció; Claude-ot csak az ügyeletes fogadja.

Debussy riadtan kérdi:

– Életben marad?

– Erre egyértelműen nem válaszolhatok. A beteget megvizsgáltuk. Szerencsére nincs leromlott állapotban, a szívműködés is kielégítő. Bizonyos vérkeringési zavarokat észleltünk, de remélhetőleg ez nincs befolyással a sebre és a golyó eltávolítása után kívánatos sejtképződésre.

Az előszobában felbukkan a dohányszagú öregúr.

– Itt vannak a rendőrségről.

– Szükség van rám?

– Azt hiszem.

Elég kellemetlen kihallgatás – hármasban. Tulajdonképpen el kellene tanácsolnia az írnokot, de nincs hozzá ereje. Meg furcsa volna nagyon, ha az öreget saját irodájából utasítaná ki. Hát így hármasban: a tüskés öregember, a nagyon fáradt, beesett arcú rendőrtiszt és Claude Debussy.

A tiszt (vizes szemű, unatkozó férfiú) Claude-ra emeli tekintetét.

– Nekünk tulajdonképp egyvalamit kell tisztáznunk, de azt egyértelműen és kétségbevonhatatlanul: nem gyilkossági kísérlet, hanem öngyilkosság történt . . .

Claude a hisztériás emberek túlzott fantáziájával úgy érzi, a professzor kése az ő mellkasát szabdalja: a szíve fáj és a bordái. Mintha valami óriási súly ráhengeredne és összeroppantaná.

A rendőrtiszt megismétli mondókáját.

Claude csüggedten néz rá:

– Uram, én az öngyilkossági kísérlet idején nem tartózkodtam otthon. Csak a jelenlévő szomszédok elbeszéléséből rekonstruáltam a drámát. Az egyik asszony revolverlövést hallott – különös módon azonnal felismerte a lőfegyver dörrenését – beszaladt a másik szomszédasszonyért, aztán föllármázták a házat, és együttes erővel feltörték az ajtót.

– Búcsúlevél? – kérdezi unottan a rendőrtiszt.

– Állítólag a feleségem a postaszekrénybe bedobatott egy levelet . . .

– Milyen címre?

– Azt nem tudom.

– A küldönc se tudja?

Zavarba jön:

– Talán tudja, de hát ez most nem fontos . . .

A dohányszagú írnok figyel. Ez talán nem is elég erős szó: lesben áll, ugrásra készen. Claude-ot az ájulás környékezi.

– Valószínű, hogy a levél egy olyan címre ment el, ahol én több ízben tartózkodtam, a városon kívül, mert az utcai zaj, már mint Párizsé, nagyon zavar munkámban.

A rendőrtiszt egykedvűen jegyez.

– Az öngyilkossági kísérlet sérültjének férje – Claude-hoz fordul: – ismételje csak meg a nevét, igen, értem: Claude Debussy a városon kívül tartózkodott. Az asszony búcsúlevelet intézett hozzá, amelyet... – a tiszt kissé gondolkozik, mert röstelli fennhangon kimondani a gyanakvó szót, de aztán némi gondolkodás után folytatja – fent jelzett feltehetően a levelet nem kapta meg, így az öngyilkossági kísérlet teljesen váratlanul érte.

Claude feláll.

– Úgy hiszem, most már nincs szükség reám...

– Egyetlen kérdés még.

– Tessék.

– Nem volt önök között hangos jelenet, civódás?

Claude idáig fegyelmezte magát, de most egyszerre kirobban belőle az egész nap rettenetes feszültsége. Kirúgja maga alól a széket, és nagyon élesen, nagyon indulatosan, remegő hangon válaszol.

– Ön összetéveszt bennünket a házmesterfülke lakóival... Ismétlem, nincs több közölnivalóm, nagyon kérem, ne tartson fel: a feleségemet operálják... még azt sem tudom, életben marad-e?

*

Ez a nap, úgy látszik, a sorozatos ostobaságok napja.

Lily már egy kórteremben fekszik, túl van a veszélyen. Megkönnyebbülés. De ez csak pillanatig tart. Utána valami különös pánik fogja el. Szüksége van valakire, akivel szót válthat, aki – ha tanácsot nem is ád – legalább meghallgatja az ő nyomorúságos gondjait. Kihez is forduljon? Godet... Nem! Godet szóba se jöhet. Pierre Louÿs... Ő igen. Nagyvilági ember.

Pár sort firkant egy darab papirosra, nagy nehezen talál egy embert, aki elviszi a levelet. Félóra múltán már vissza is jön a válasszal:

– Vendégeim vannak. Kora reggel jövök.

Furcsa válasz, de több a semminél.

Pierre Louÿs már reggel hétkor ott van a kórházban. Elég

fagyosan hallgatja végig a történetet. Aztán feláll, zsebéből egy újságot vesz elő, és átadja Claude-nak. Az újságcikk – nincs más szó rá, förtelmes. A rendőrtiszt indiszkréciójából kifolyóan a Figaro egy munkatársa értesült Debussyék családi drámájáról. Még éjszaka végignyargalta Claude valamennyi szomszédját. És ebből az éjszakai nyomozásból egy rettenetes híradás kerekedett ki, amit aztán átvettek a vidéki lapok is, persze tetézve az újabb és újabb botrányos értesülésekkel. Az újságcikk lényege: a Debussy házaspár éppen Bichainbe készült, Madame Debussy családjának látogatására. Július 14-ike megható ünnep vidéken, hiszen itt a Bastille lerombolásának és a dicsőséges francia forradalomnak még élő és lelkesítő hagyománya van. Önagysága csomagolt, midőn Debussy úr kínzó fejfájásra hivatkozva „néhány percre lement sétálni". – A néhány percből óra, az órából egy egész nap lett. Madame Debussy kétségbeesetten kereste férjét az összes barátoknál és ismerősöknél. Ekkor egy névtelen levél érkezett, melyben lelepleződött a zeneszerző „rövid sétájának" titka. A névtelenlevél-író pontosan közölte, hogy férjuram hol található, milyen utcában, milyen szám alatt, s természetesen az ismeretlen levelező megnevezte a személyt is, akivel Claude Debussy úr találkozik. Madame Debussy ekkor búcsúlevelet menesztett a névtelen levélben megadott címre, majd bezárkózott a lakásba, és kétségbeesésében öngyilkosságot kísérelt meg.

Debussy végigolvassa az újságot, aztán a lapot ledobja a földre.

– Otrombaság . . .

Pierre Louÿs szeme sarkába illeszti a monokliját (hiába, nagyvilági ember, lépést tart a felső tízezer divatjával):

– A fogalmazás talán otromba. Ízléstelen. De hát most nem fogalmazási kérdésekről van szó. Azt szeretném tudni, hogy a cikk tartalmilag megfelel-e a valóságnak?

– Igen.

– Tehát Lily kétségbeesésében fogott fegyvert.

– Igen.

– Akkor nem értem, hogy miért hívattál engem? Természetesen – remélem, hogy ezen nem csodálkozol – Lily mellé ál-

lok. Veled volt jóban, rosszban. Ez méltatlan eljárás. Méltatlan az ő hűségéhez, és méltatlan a te művészi és emberi rangodhoz.

– Hallgass meg.

– Bocsáss meg, nem tehetem. Tudom, van ezernyi olyan részlet, ami sose fog kitudódni és ami melletted szól. De mindez nem változtat a lényegen... Valaki majdnem megölte magát azért, mert egy másik ember csak a saját örömével törődik, a saját vágyaival, és kutyába vesz mindenki mást.

– Louÿs, te így ismersz engem valóban? Ilyennek ismersz...?

– Ne lovagoljunk szavakon. Más dolog az, hogy milyennek ismertelek – bár a múltban is voltak némi aggályaim veled kapcsolatosan, és más az is, hogy milyennek ismerlek most.

Claude megfordul, és indul a betegszoba felé. Csak úgy, mentében, a küszöbről szól még vissza:

– Akkor hát útjaink elválnak – megáll, mint aki maga is tudja, hogy nagyon súlyos szót mond ki: – mindörökre.

Még Messager-vel és egy új keletű baráttal, Laloy-val kísérletezik. Itt, mintegy zárójelben közöljük csak, Louis Laloy tizenkét évvel fiatalabb Debussynél; újságíró, zenetudós, később a Conservatoire tanára, az opera főtitkára, s alig két évvel a Debussy-botrány után könyvet ír a Mesterről. Hozzá kell tennünk, az elismerés, vagy inkább az elragadtatás hangján. De hát ez idő tájt alig harmincéves még. Érthető, hogy távol tartja magát a botránytól. Messager-nál már súlyosabban esik a latba, hogy befutott ember, és hogy fölfelé ívelő pályája elválaszthatatlan a Pelléas világsikerétől. De hát hallgat ő is. Még azt sem mondhatjuk, hogy jóindulatúan hallgat, mert magántársaságokban élesen kikel Debussy ellen.

És ekkor következik be az az ostobaság, aminek jelzésével iménti fejezetünket elkezdtük.

Claude Debussy – aki majd negyed évszázada alig tart kapcsolatot a szülői házzal, most egyszerre az apjára gondol. Mégiscsak férfiember. Tapasztalt. Közel hetvenéves. Sok mindent látott a világból, és ha el is könnyelműsködte az életét – mégis az apja. Most már több mint két évtizede nincs vele semmi baj. Szépen körmölget az irodában, egyik aktát gyártja a másik után. Neki most épp az ilyen emberre van szüksége, akit nem ragad

el túlságosan a fantáziája, aki úgy látja a dolgokat, ahogy azok valóban léteznek, s nem úgy, ahogy létezniök kellene.

Tehát ír a szüleinek.

A válaszra természetesen várnia kell, de hiszen van dolga elég. Ha csak az újságokat futja át, illetve a cikkeket, melyek az ő nyomorúságos históriájával foglalkoznak, máris oda a nap fele. Csak most eszmél rá, milyen mérhetetlenül gyűlölik. Milyen rettenetes bűnt követett el, hogy megírta a Faunt, és hogy nevét odarótta a francia zenetörténetbe – a Pelléasszal, a Nocturnes-ökkel, a Verlaine-dalokkal és a Quartett-tel. Milyen engesztelhetetlenül gyűlölik mindazok, akik benne ragadtak a múlt századból örökölt és teljesen megromlott romantika szirupjában. A vádpontok így szólnak (legalábbis a bulvárlapok firkászai szerint): eltaszított magától egy szegény asszony, hogy beleülhessen a fantasztikus, krőzusi Bardac-vagyonba. Amott pedig elszakít egy másik asszonyt derék férjétől és két gyermekétől. (Azt persze elhallgatják, hogy a lány hamarosan férjhez megy, a fiú pedig hovatovább katonaköteles.) Igen, látszólag ezek a vádpontok. De az újságcikkek ostorcsapásai, alattomos tőrdöfései és dühödt szitkai a művésznek szólnak elsősorban. A modern művésznek, aki bátorságával rápirít mindazokra, akik nem elég bátrak. A gyűlölet voltaképpen nem a „szerelmi kalandor"-nak szól, hanem a muzsikusnak, aki kitépte magát a múlt öleléséből, levagdosta magáról azt a milliónyi indát, gyökeret, kúszónövényt, hínárt, amivel a csodálatos tizennyolcadik század és a diadalmas tizenkilencedik húzza-vonja magához a művészt, lehetetlenné téve számára, hogy arra menjen, amerre kedve, tehetsége és – ez a leggyűlöletesebb – zsenije vezérli.

Hát van olvasnivalója bőven.

Aztán nap mint nap bent van Lilynél.

Milyen furcsa, tragikus dolog, hogy az ember csak búcsúzóban ismeri meg a másikat. A szerelem már kihűlt. Véglegesen. A szerelem már Emmához köti. De a becsülés, ennek a másik megsebzett embernek e becsülése, csak most nyiladozik igazán.

Lily már nem hangos. Lily arcát, nyakát már nem önti el a

nagyétkűek vérhulláma. Lily olyan egyszerű, mint egy falat kenyér. Azt mondja:

– Nagyon szerettelek Claude, és szeretlek most is. Szeretni foglak halálomig. De azért tudom, hogy neked valaki másra van szükséged, és hogy neked gyerek kell. Mindig arra vágytál. Nem állok az utadba. Ha felépülök, elválunk. Én majd lemegyek Bichainba, s talán egyszer-egyszer fellátogatok Párizsba is.

Most szeretnők – ezt az író mondja az olvasónak – ha az alábbi kis párbeszédet jól emlékezetükbe vésnék, mert még ebből is vádpontokat faragtak Claude Debussy ellen.

– Miért akarsz elköltözni Párizsból?

– Fáradt vagyok, és azt hiszem, nagyon megöregedtem.

– Hogy mondhatsz ilyet, Lily?

– Én már mindent mondhatok. Aki egyszer kezet fogott a halállal, annak már mindent szabad.

– Te nagyon szép vagy, és a te életed még nem fejeződött be, téged mindig észrevettek a férfiak, és észre is fognak venni.

Idáig jutottak el a beszélgetésben, amikor nyílt az ajtó, új vendég érkezett. Debussy édesapja.

Ennyi hát az előzmény: egy kis, ártatlan, udvarias párbeszéd és egy váratlan látogató. Hát ebből aztán még cifrább botrány kerekedett – ha ugyan ez lehetséges –, mint az előbbi históriából.

*

Lily természetesen elmesélte látogatóinak (felvonult Claude egész baráti köre – az egy Godet kivételével), hogy Claude milyen kedves volt hozzá. Azt mondta: ő még mindig szép, még mindig megakad rajta a férfiak szeme. Ebből a társaság azt hámozta ki, hogy Claude egész egyszerűen prostituálni akarja a feleségét. Igen, a férfiak szeme megakad rajta... Ma az egyik férfié, holnap a másiké, aztán a tizediké és később a századiké! Mi más ez, mint aljas, gonosz tanács: nekem már nem kellesz, menj ki az utcára. Ez nem került be egyetlen újságba sem, de bekerült a párizsi társasélet vérkeringésébe. Fer-

tőzésként. Méregként, mely aztán végigságuld a város óriási testének minden erecskéjén. Ez ellen nem lehet védekezni, mert senki sem mondja ki hangosan. A pletyka suttogva jár. Soha utol nem éred. És persze az ilyen gonosz hírverés a sajtót, nyomtatott betűt is elkerüli.

Hát ez volt az egyik botrány.

A másik még ennél is szennyesebb.

Mary Garden (nemrég még légies Mélisande és durcás szerelmes, aki hír szerint visszautasította Claude közeledését), a szép szőke Mary állítólag kétszáz frankot helyezett a beteg éjjeliszekrényére, mondván: némi anyagi támogatás jól jön olyasvalakinek, akit a férje lelkiismeretlenül elhagyott.

Nos, ez a kétszáz frank – senki sem látta, Lily sem, csak az adakozó – szőrén-szálán eltűnt. A vád egyértelmű: Debussy apja, aki mintegy kéretlenül belátogatott a beteghez, zsebre tette az adományt. Magyarán: ellopta. A gonosz pletyka tovább kígyózik, újabb és újabb sárkányfogakat növesztve. Az újabb variáns így szól: Lily közvetlen öngyilkossága előtt az egyik szomszédasszonytól kétszáz frankot kért kölcsön. Mivel tudta, hogy a szomszéd belátogat hozzá, a kétszáz frankot kikészítette az éjjeliszekrényre. Nos, ennek a kétszáz franknak lába kelt.

*

Küldönc; pár kusza sort hozott Lilytől:

– „Belázasodtam. Kérlek, látogass meg."

Persze indul azonnal.

Lily úgy tesz, mintha félrebeszélne. Valójában csak elengedi magát. Mint a médium, aki átadja magát idegen erők hatalmának. Médium ő is: az úgynevezett jóbarátok sugallatait közvetíti.

– Sokat gondolkoztam, Claude, a kettőnk dolgán. Nem magam miatt teszem – teérted. Nem adhatlak oda. Őrültség. Ott férj, két gyerek ... És magadra zúdítod az egész világot. Idáig csak ellenségeid voltak. Most ennél is rosszabbat kapsz: megvetést. És egy hónap, talán egy év ... s kilobban ez az úgynevezett szerelem ... Mi lesz veled? Nem mondom azt, hogy

várok rád. Ilyesmi csak a regényekben van. Ez ostobaság. Ha egyszer elmentél, hozzám nem jöhetsz vissza soha többé.

– Értem. De hát nyilván nem ezért hívattál. Jobban vagy már?

– Nem, nem vagyok jobban. Forog, hullámzik körülöttem az egész világ. Ha csak egy percig nyitva tartom a szemem, már karikák meg lángocskák ugrálnak előttem.

– Bemegyek a professzorhoz.

– Elkéstél. A barátaim már voltak bent nála. És a barátaim azt üzenik, hogy ne legyen gondod a kórházra és a professzorra: ők elintéznek mindent.

– Már nincs mit elintézniök.

– De lehet, hogy nekem még itt kell feküdnöm egy hónapig.

– Majd elintézem azt is.

– Szükségtelen. Mondom, hogy a barátaim elintéznek mindent, jóelőre.

– És erre te kérted őket?

Lily megpróbál felülni az ágyon, aztán visszahanyatlik.

– Én nem mondtam nekik semmit. Én csak annyit mondtam, hogy te most elég nagy bajba kerültél . . . az új kiadó, meg hogy nehezen készülsz el a zenekari műveddel . . . Erre aztán valósággal letorkoltak: nincs szükség a te pénzedre. – Bűnbánóan teszi hozzá: Volt aki azt mondta; rád sincs szükség.

– Köszönöm.

– Most megsértettelek?

– Nem. Én komolyan mondtam: köszönöm. A lelkiismeretemet nyugtatod meg. Hidd el, nemcsak te szenvedsz . . . Ami pedig az előlegezett tiszteletdíjat és kórházi költséget illeti – erre nem tartok igényt. Mondd meg a barátaidnak, illetve az én hajdani barátaimnak, hogy nincs szükségem egyetlen fillérjükre sem. Aki átadta a pénzt, az kérje is vissza. Ehhez ragaszkodom.

Lily nem beszél, csak sóhajt:

– Ha várasz egy kicsit, találkozol velük.

– Ezt ne kívánd tőlem.

*

Levelet ír Laloy-nak.

„Valami nagy bűnt követtem el, valamiért tartozom az életnek – és most fizetnem kell . . .”

Nem szereti az érzelmeskedést. Ha ő ilyen sorokat vet papírra, akkor valóban összeomlott benne valami.

Aztán újabb levél:

„Egyedül vagyok, rettenetesen egyedül. Barátaim elhagytak mind. Aztán még csodálkoznak, ha ok nélkül nevetni kezdek (micsoda cinikus fráter! – mondják rólam a bennfentesek) igen, bahotázni van kedvem, hogy ne lássák: sírni szeretnék!”

A régi lakást Lilynek hagyja, ő átköltözik az Avenue Alphand-ra. Ez lakásnak aligha nevezhető: albérleti szoba. Nem jobb, nem rosszabb, mint ahol elkezdte az életét, miután elmenekült a Villa Medici „etruszk” sírjából. Magával vitte a zongoráját, kéziratait és néhány emléktárgyat.

Mindennap együtt Emmával.

Az asszony abból a ritka fajtából való, akik egyesítik a nőies gyengédséget a gyakorlati ember józanságával. Mindjárt első alkalommal megkérdi:

– Mi az igazság ebből az ocsmány lopási históriából?

– Tudsz róla?

– Az még nem volna baj. De tud róla az egész város. Sőt, a családom is . . .

– Férjed?

– Meg a gyerekeim. És a milliomos nagybácsi . . .

– Szemedbe mondták?

– A nagybátyám elhívatott, de nem úgy, mint valami öreg rokon, hanem mint a legfelsőbb ítélőtábla elnöke. Azt mondja: – Tudod, mi a következménye ennek a gyalázatnak? – Nem tudom, mi a következmény, és nem tudom, mi a gyalázat! – A gyalázat ott kezdődött, amikor felrúgtad a házasságodat és összeadtad magad ezzel az emberrel . . . a muzsikussal, aki körül nagyon komisz hírek terjengenek . . . – Persze közbevágtam: – Az a rossz hírű muzsikus az én férjem lesz! Tudja mit, bácsikám, öntsünk tiszta vizet a pohárba: az a bizonyos muzsikus az én gyermekem apja! – Az öreg, közel a nyolcvanhoz, fölugrott, mint akit tűszúrás ért: – Gyereket szülsz neki? Ez több,

mint bűn, ez cédaság! – Ne gondold, hogy elvesztettem a nyugalmamat és a türelmemet. Végighallgattam az öreget. Aztán így feleltem: – Mindezt azon a jogon mondja el, hogy ön a leendő örökhagyó és én az örökös. Nem tartok igényt egyetlen fillérjére sem. Viszont visszautasítok mindenféle sértő szót, vagy akár gondolatot is, amivel Claude Debussyt illetni merik. Ő az enyém, és én mindhalálig az övé vagyok.

*

Másnap újra bent Lilynél.

Mintha kicserélték volna. Az orvosok engedélyeztek néhány percnyi sétát. Háromszor-négyszer végigmérik a folyosót karonfogva. Lily kezdi:

– Bocsáss meg...

– Csak neked van megbocsátani valód.

– A múltkor ostoba voltam. Megmondom úgy, ahogy van: ellened hecceltek. Néha az az érzésem, attól félnek, hogy a botrány ellaposodik, és végül el is hallgat. Ezért dobálnak újabb meg újabb venyigét a tűzre. Én nem akarok veled haragot. Én azt akarom, és ebbe bizonyára te is beleegyezel, hogy továbbra is használhassam a nevedet: Madame Claude Debussy – Lily Texier. Ha kijövök a kórházból... De meg se várd: add be a válópert. Ígérem, csak azt teszem, ami mindkettőnknek jó.

*

Valóban, október 1.: az első válóperi tárgyalás.

Október 15. – *A tenger* bemutató előadása a Lamoureux-koncertek keretében.

Október 30. – megszületett Claude és Emma gyermeke (így is hívják: Claude-Emma Debussy), akit születése pillanatától kezdve csak Chou-Chou-nak becéznek.

November 15. – a szerelmesek átköltöznek az Avenue du Bois de Boulogne 80-ba. Nem túlságosan fényűző lakás, de igazi otthon.

Emma, mint a paradicsomot védelmező lángpallosú angyal,

elűz mindenkit, aki Claude-nak akár csak pillanatnyi kellemetlenséget szerezhet. Erős, kemény, rendíthetetlen – kifelé. Gyengéd, megértő – nem, nincs benne semmi túlzás – már-már alázatos, ha az ő Claude-járól van szó. Munkájáról . . . és pihenéséről.

Mert Debussyt ez az utolsó fél esztendő megtörte kicsit. Magányos lett és kiábrándult.

Valami malícia, valamiféle csípős-szúrós humor (bár ez inkább nevezhető kedélytelenségnek, mint kedélynek) mindig is parázslott benne, de most egyszerre felszikrázott, lobogott és majdhogynem elöntötte egész lényét. Mindenre volt valami fanyar megjegyzése. Nemcsak az ellenségekre – a csekély számú megmaradt barátra is. Idáig tárva-nyitva volt szíve-lelke minden iránt, ami új, ami meglepő, ami modernségével még az ő bátor szívét is megremegtette. Mintha bezárkózna kissé az új jelenségek elől. Ő maga mondja: Csak annyi zenét hallgatok – mármint *más* muzsikusok zenéjét –, amennyit óhatatlanul meg kell hallgatnom. Még így is rettenetes nagy gond újra és újra megtalálnom magam. Nem a tegnapi Debussyt – hanem a mait. A legújabbat. Mert csak addig élek, ameddig meg tudok újulni . . .

Keserű lett, és bár sohasem volt hivő, de most félő, hogy megtalálta a teljes negációt, a hitetlenséget:

– Semmi sincs felettünk. Még az ég sem. Csak űr, űr, rettenetes üresség.

Mind gyakrabban érzi (főleg reggelente), hogy nehezére esik kikelni az ágyból. Valósággal ösztökélnie kell önmagát: no, kelj fel, ne add meg magad, ne feküdj a halál elébe . . . jön az úgyis.

Kis, apró hastáji fájdalmak.

Az orvos, Valéry-Radot csak legyint.

– Vasból van . . . nem lesz kutyabaja sem. Az ilyen burgundiai fajzatokat fejszével faragja az úristen és a legkeményebb tölgyfából. Ezeknek még a villámcsapás sem árt.

Debussy, bármily kényszeredetten is, együtt nevet az orvossal és Emmával. Néha haragszik a jókedvű, derűlátó, fiatal or-

vosra. – Lám, nem veszi komolyan a betegségemet... – Máskor meg örül. – Nem lehet az a baj olyan komoly, ha a doktorka egy vállrándítással elintézi.

*

Való igaz, ez a betegség akkor jelentkezik, ha valami újabb sértés, vagy inkább ökölcsapás éri.

Pedig abból kijut bőségesen. Bardac, a férj kijelenti: nem válik. Aztán újabb fordulat: nem válik ugyan, de bizonyos „tartásdíjat" folyósít az asszonynak. A tartásdíj itt annyit jelent, hogy Emma visszakapja saját vagyonának kamatait. Akadozva, nagy zökkenőkkel. De ez még hagyján – Bardac végül is meggondolja magát, és egész egyszerűen beszünteti az apanázst. Csodálatosképp a napilapok, kis, tiszavirág-életű folyóiratocskák, képes újságok és a nagy sajtóorgánumok pletykarovatai még mindig azt hangoztatják: Claude „érdekházasságot" kötött, s a milliók csak úgy ömlenek a tarsolyába.

Ez ellen nem lehet tenni semmit.

Mint ahogy nincs gazdája annak a kósza mendemondának sem, ami hol száz, hol kétszáz eltűnt frankról fecseg.

Pedig Claude egyszer elővette az apját. Szegény öreg nagyon kényszeredett képet vágott, mikor fia – igaz némi köntörfalazás után – az eltűnt pénzre terelte a szót. Az öreg Debussy csak állt, kifordította mind a két tenyerét, mintegy jelezve, hogy az ő kezéhez nem tapad semmiféle idegen pénz.

– Kisfiam... nagyon röstellem, hogy ilyesmi egyáltalán az eszedbe jut. Ez csak úgy lehetséges, hogy valamelyik gavallér barátod amit az egyik kezével adott, azt a másikkal visszacsente...

Könnyen lehet, hogy így volt.

De most már aligha tud a végére járni. Súlyosabb gondok emésztik. Chou-Chou-t természetesen adoptálta, ami azt jelenti, a kislány az ő nevét vette fel, de a kicsike mégiscsak törvénytelen gyereknek számít. Tehát ostrom Bardac gőgje, sértődöttsége és nem utolsó sorban zsugorisága ellen. Úgy látszik, nem

használ semmiféle érv. Nem hatja meg az sem, hogy egy újszülött sorsa van a kezében. Kemény, komisz és kérlelhetetlen. Claude-ot elfogja valami bizonytalanság: lehetséges, hogy ez is szerelem? Ahogy egy számjegy elé plusz vagy mínusz jel illeszthető, talán van plusz és mínusz szerelem is . . . ? Talán ez az utóbbi torz érzés fűti az elhagyott férjet is?

Emma a szemébe nevet.

– Csacsiság. Huszonhét évvel ezelőtt kötöttem vele házasságot. Nem egy férfi meg egy nő kötött házasságot, hanem két vagyon. Tizenhat esztendős voltam mindössze. Bardac meglett ember volt, akinek már nincsenek illúziói a szerelemről. Így kezdtük, és azóta huszonhat esztendő telt el. Bardacnak futó kalandjai voltak és tartós liaisonjai . . . ez semmi több, csak bosszúálló komiszság.

*

Még szerencse, hogy Claude olykor ellátogat a nyomorékká vert Baronhoz. A kisember sorozatra való Hokusait szerzett egy árverésen. A különböző gyűjtők, alkuszok, ügynökök és árverési hiénák nem ismerték Hokusai mester rangját. Így Baron fillérekért jutott a remekművekhez. Hát most néhány fillérnyi haszonnal kínálja Claude-nak.

Az üzletet egykönnyen megkötik, mondhatnám percek alatt. Baron több, mint könyvkereskedő: alázatos, rajongó barát.

– Valami nagyon bánthatja mester. Még sosem láttam ilyen rosszkedvűnek.

Claude nagyon tartózkodó és az utóbbi időben betegesen szófukar. De most csak kibuggyan belőle a panasz:

– Valóban nagyon sok bajom van, barátocskám. Lelki baj, testi baj és mindehhez még anyagi bajok is.

A kisember olyan gyengéden csomagolja Hokusai metszeteit, mint ahogyan a jó anya gondoskodik kisdedéről. Aztán munka közben odaveti:

– Talán egy jó ügyvédre volna szüksége?

Claude egy darabig gondolkozik, majd rácsodálkozik Baronra.

– Valóban, itt már csak egy jó ügyvéd segít . . .

*

Így jutnak el a Clemenceau-irodába.

Ahogy az ügyvéd bontogatja a papirosokat és ezzel együtt az érveket és ellenérveket, mindazt a jogszabályt, ami Emma mellett szól és mindazon törvénycikkelyeket, amelyek ellene argumentálnak, valahogy leegyszerűsödik az egész ügy. Nyilvánvalóvá lesz, mondjuk így: áttetszővé, mint mikor egy üveglapról letisztítják a szennyet, s a fény ismét áttűz az ablakon.

Végre valóban jó kézbe került – hogy jogászi nyelven fejezzük ki magunkat – az Emma Moyse contra Bardac ügy. Már nincsenek újra meg újra elhalasztott találkozások, be nem tartott határidők és kuszán megfogalmazott levelek (Emma érdekében és Emma ellen) – a Clemenceau-iroda szigorú és pedáns. Bardac akárhogy próbál kibújni a szorításból – Clemenceau-ék könyörtelenek. De még így is majd három évbe telik, míg megtörik Bardac ellenállását. Az ügy anyagi részét azonban rövid idő alatt tető alá hozzák. Mint mondani szokás: nem százszázalékosan ugyan, csupán a jogos követelés egyharmada erejéig, de a gondtalan, nyugodt élet mégiscsak biztosítottnak látszik.

*

És mi van Lilyvel?

Elkeseredetten, kétségbeesve, bosszút forralva szakadt el Claude-tól? Az állítólagos jóbarátok mindent, vagy legalábbis sok mindent elkövettek, hogy a két ember így, háborúzva váljék el egymástól. És csodálatos módon a szakítás után nem maradt sem harag, sem bosszú, sem gyűlölet – de való igaz, hogy unott közöny sem.

Talán adjuk át a szót Valéry-Radot orvosprofesszornak, aki kezelte Claude-ot, a kis Chou-Chou-t, Emmát és Lily Texier-t is. Valéry-Radot (most már mondjuk ki a teljes nevét: Pasteur

Valéry-Radot – a doktor ugyanis később feleségül vette a nagy Pasteur leányát, és hogy a család neve fennmaradjon – fiúörökös híján felvette az emberiség nagy jótevőjének keresztnevét is) egészen különös adatokkal szolgál Lily Texier későbbi életére vonatkozóan.

„Lily, aki több mint tizenöt évvel túlélte néhai férjét, sokszor beszélt nekem a válás időszakáról és az elkövetkező esztendőkről. Lily elmondotta, hogy a kórházból való kijövetele után, kifejezetten Claude kérésére, majd mindennap találkozott férjével. Nemcsak kávéházban, vendéglőben, hanem a lakásán is. Ezek a beszélgetések nagyon intimek voltak, és nem zavarta hangulatukat semminő veszekedés, szemrehányás vagy bármiféle hangoskodó vita. Claude gyengéd volt, figyelmes és nagyon megértő. Kérte Lilyt, hogy ha bármiféle gondja van, azonnal forduljon hozzá. Ez még a Clémenceau-irodával való kapcsolat előtt történt, tehát olyan időben, mikor Claude dolgai – enyhén szólva – meglehetősen rendezetlenek voltak. A találkozások később sem szűntek meg. Lilyben nyoma sem volt a gyűlöletnek. Mindenütt Madame Claude Debussynek nevezte magát, és mindig hangsúlyozta: nagyon büszke rá, hogy a század legnagyobb *muzsikusához tartozott*... Az igeidővel később valami furcsa, szinte-szinte megmagyarázhatatlan játék, vagy nevezzük így: varáció következett be. Lily később már nem azt mondta, hogy Claude Debussyhez *tartozott,* hanem hogy Claude Debussyhez *tartozik.* Tehát: ő a zeneszerző igazi felesége. Ő az, akinek oldalán Claude valóban megtalálta legjobb, legtisztább önmagát. Ez még nem több annál, mint amit elvárhatunk egy elhagyott asszonytól, aki, ha reálisan nem is, de legalább a költészet, vagy ha úgy tetszik az ideák világában meg akarja védeni jogait. Hovatovább egy egész legendát szőtt maga köré – bár sohasem volt módunkban meggyőződni arról, hogy mennyi ebből a legenda és mennyi a valóság –, eszerint később is találkoztak, mindig a legnagyobb gyengédség és megértés jegyében. Ha ezeket a találkozásokat egy mindhalálig szerelmes asszony képzelete szülte is, ezek még nem haladják túl egy normális idegzet elvárható reagálását. 1918, tehát Debussy halála után Lily rajongása, főleg képzelete már túlrepítette a szeren-

csétlen asszonyt a realitás határain. 1925-ben, tehát hét esztendővel Debussy halála után Lily jegyet váltott a Pelléas felújításához. Nem egy, hanem két jegyet. Az egyik ülés üres maradt mellette. Bizalmasai megkérdezték: A partner miért nem jött el? – ujját az ajkai elé emelte: – Eljött... itt ül mellettem. Claude mindig velem van, éjjel-nappal. Álmomban és ébren. És most értésemre adta, hogy a reprízen itt akar lenni. Tudják, hogy van ez: ő parancsol, és én engedelmeskedem.

*

Jócskán túllendültünk ismét a kronológián.

Hol járunk már! Valóban túl életen és halálon. Pedig a naptár egyelőre 1905. november 15-ét jelez. Bemutató. Chevillard karnagy a „La Mer"-t mutatja be a Lamoureux-hangversenyek publikumának.

Debussy – jóval később és csak négyszemközt Laloy-val, így nyilatkozott a karmesterről: *„Voltaképp nem a legjobb interpretátort választottam, hanem a legkevésbé rosszat a sok rossz közül..."*

Chevillard, hőscincéri bajszával, csodálatosan szabott frakkjával és a szagos szappanok reklámjairól ismert mosolyával, valóban meghódította a publikumot, ha egyik-másik alaposan betanult és kopottságig gyakorolt műsorszámát adhatta elő: „Az órák táncá"-t, a „Római karnevál"-t vagy a „Faust" balettzenéjét. De most nem számított az asszonybűvölő mosoly, a férfias, öklelésre felkészült bajusz és a derékban keskenyedő frakk sem. Ezt a partitúrát – nem vezényelni, de még elolvasni is nehezére esett. Micsoda furcsa új hangzások ezek? Látszólagos egyszerűség. Sőt: hangnemi egyértelműség. A papiros, az írás szerint. De aztán megszólal az egész és olyan új, hogy az ember alig akar hinni a fülének. A Faunnal már megbarátkoztunk – mondja Chevillard. Műsorszám. Akár a „Kleine Nachtmusik". Lenyeltük a Pelléast is. Műsoropera. Ha nem is olyan mértékben, mint a Carmen vagy a Traviata, de legalább annyira, mint a Fidelio vagy a Trisztán. Én most megint merőben újat hoz ez a kiismerhetetlen, örökkön gyötrődő és persze minket is gyötrő,

újabb és újabb válságok között hányódó, bőrét cserélő, nyugvást, megállást, lélegzetvételt nem tűrő Claude Debussy. Hadat üzent a szimfóniának. Ez a három vázlat – ő legalábbis így nevezi A tenger három tételét – félreérthetetlenül a klasszikus szimfónia feltámasztása. Az első tétel három jól kivésett, félreismerhetetlen témára épül. A középső tétel scherzo, a finálé . . . hát ezt bizony nehéz volna valamiféle formába önteni . . . de talán ez a legjobb meghatározás: fantázia. Itt-ott fel is csillan az első tétel emlékezete . . .

A derék Chevillard izzad, míg a vezérkönyvvel birkózik. Mert az emberek szeretik gondolataikat kész formába önteni. Értékelést illetőleg akkor vagyunk a legbiztosabbak, ha egy lexikon már előlegezi értékítéletünket. Gondolataink pedig akkor a legbátrabbak, ha az imént említett kész forma határt szab bátorságunknak. De hát mit csináljon a mi szerencsétlen hőscincérünk, mikor itt nem segít se lexikon, se zenetörténetből örökölt norma; saját elménkre, saját szívünkre, tetszésünkre, lelkesedésünkre vagy ellenkezésünkre kell hagyatkoznunk. A rémült Chevillard olyan keményen és olyan nehézkesen dirigál, mintha a remekmű nem a rózsaszín gyönyörben ébredő tengert és a fekete hullámokkal harsonázó óceánt idézné, mintha nem a déli verőfényről énekelne és a finom hullámjátékról, mely magasba dobja a delfineket, mintha nem egy költői poémát interpretálna, hanem valamiféle tengeri csatadalt, mely Nelsont állítja elénk – és Trafalgart. Micsoda kín a zeneszerzőnek.

Micsoda izzadó kétségbeesés a karmesternek.

És micsoda felháborodás a szakemberek, a kritikusok, a kollégák és mindazok részéről, akik joggal vagy jogtalanul úgy érzik: nemcsak jártasak a zene dolgaiban, hanem egyenesen felelősek a francia zene jövőjéért. Igen, itt nem ellenkezésről van szó, hanem félreérthetetlen felháborodásról: ha valaki „kitalál" egy stílust, akkor ragaszkodjék is ehhez az irányzathoz. Nincs joga ledobni magáról, mint egy megunt köpenyt. Debussy elkötelezte magát, kevés túlzással: odaláncolta magát egy bizonyos festői irányzathoz – most pedig (bár ecsetjét elég mélyen bemártogatja a paletta aranyló, vöröslő és zöldellő tócsáiba) a festőiségen túl valamiféle új klasszicizmust pendít. Aki egyszer hátat

fordított a szent tizenhetedik–tizennyolcadik századnak, az ne mímelje, hogy a klasszikusokra emeli tekintetét.

Lalo, aki már régen felzárkózott Catulle Mendèshez – már ami Debussy ócsárlását illeti – Lalo kijelenti, hogy *nem érzi, nem látja, nem hallja a tengert.* Ennek a zenének semmi köze az óceánok orkesztéréhez. Majd hozzáteszi: *„Mikor ezt a muzsikát hallgatom, az az érzésem, hogy nem a természet néz velem farkasszemet, csak a természet gyenge reprodukciója."*

(A közönségnek még három évig kellett várnia, míg valóban megismerhette Debussy nagy alkotását. Az egyik Colonne-hangversenyen maga a szerző dirigálta A tengert. A publikum „kajánul figyelő" része nem kis csodálkozással állapította meg, hogy Claude alig tesz többet, mint amennyi az ütem jelzéséhez óhatatlanul szükséges. A mű ennek ellenére megrendítő szépségben bontakozott ki a hallgatóság előtt. – Hogy lehet ez? – kérdezték a laikusok és a szakértők. A felelet igen egyszerű: Debussy a próbák során, tehát intim együttlétben a zenészekkel, a közönség teljes kizárásával, a legapróbb részletekig átadta intencióit zenész munkatársainak. A próbákon szuggesztív volt. Lenyűgöző, ellenállhatatlan. Úgy játszott az orkeszteren, mint a zongorán. Minden billentyűütésnek, minden frázisnak különös ragyogást adva. A koncert légkörében Debussy mintha vesztett volna hőfokából; de csodák-csodájára a zenekar nem! Ellenkezőleg! Most adta vissza mindazt a szépséget, amit a próbák során oly tékozló bőségben kapott.)

A párizsi sikert nemsokára követte a londoni premier.

A Times – már ami a hetyke vállonveregetést illeti, alig-alig maradt el a párizsi kollégák mögött.

„Mint Debussy többi »érett« művében, ezúttal is úgy irtózik a dallamtól, mint ahogy Alberich megtartóztatja magát a szerelem dolgában: hogy ez a két dolog valamiképpen összefügg-e egymással, aligha tudjuk meg valaha is. Ha valaki mégis élvezni akarja ezt a zenét, akkor ajánljuk a műélvezés viktoriánus stílusát. Ezt a teljesen passzív, minden értelmet nélkülöző befogadást, ami oly jellemző volt istenben boldogult királynőnk középső korszakára. Nos, ameddig meg tudjuk állni, kerüljük el az álmot, s így, félig alva, félig ébren, befogadhatjuk azokat a

különös hangzásokat, amelyek betörnek a fülünkbe, természetesen csak akkor, ha eszünk ágába sem jut, hogy a zene valamiféle konstrukcióját vagy logikus kifejlődését kérjük számon. Debussy úr mestere a színezésnek, és kell, hogy legyen valamiféle komoly oka, amiért elhagyja mindazokat az elemeket, amelyek hajdan és még a közelmúltban is a zene lényegét tették... De azért nem hiábavaló végighallgatni ezt a muzsikát. Hallatára feltámad bennünk az éhség és a szomjúság mindazon zenei remekművek (mint pl. a Debussy-művet követő Befejezetlen szimfónia), mindazon zenei csodák után, amelyek Claude Debussy úr érkezése, vagy »beérkezése« előtt íródtak."

*

És az angol közönség?

A londoni publikum a hangversenyélet egészen különös tenyészete. A derék brit zenebarátoknak mindig kell egy külföldről jött bálvány, akiért rajonganak és akit gyűlölnek. Így hajtottak térdet néhai Georg Friedrich Händel előtt (és így dobálták meg sárral), így istenítették Félix Mendelssohn-Bartholdyt, és nevezték őt az önálló, angol talajból nőtt zene „fojtogatójának". És most így áll a mi Claude Debussynk a londoniak rajongásának és konzervatív haragjának kettős forgószelében. Ma így mondanók: botrányos siker; örjöngő fiatalokkal és páholyajtókat csattogtató öregekkel. Ifjú leányok és férfiak, akik valósággal megrohanják a pódiumot, hogy valamiféle emléktárgyat szerezzenek „A tenger" felejthetetlen bemutatójáról, és magasgalléros előkelőségek, akik csapkodják a zsöllyék billenő ülőkéjét, és dobogva hagyják el a színházat, mintegy ellentapssal bizonyítva, hogy Anglia nem enged a maga pedáns, konokul maradi ízléséből.

Igen, kettős roham...

De egy bizonyos hőfokon túl hiába fecskendeznek vizet a mindjobban elharapódzó tűzre: bekövetkezik a csoda, és valamiképpen a vízből – ha tűz nem is – de izzó gőzfelhő keletkezik. Hát így növeszti a nemtetszés is a tapsokat, így lesz a fanyar-komisz megjegyzésekből – elragadtatás.

A Pelléast újra műsorra kell tűzni.

És most nem Mary Garden és nem Messager, nem egy törékeny fiatal művésznő személyes varázsa és nem egy izzóan lelkesült karmester teljesítménye győz. A siker – egyedül és kizárólag a zeneszerzőé. Persze ez szép találkozás lenne a publikummal: hajlongás a bársonyfüggöny előtt, összekarolva a primadonnával és a tenoristával, újra meg újra megjelenve, most már egyes-egyedül, győzve egy különös város kellős közepén, mely nehezen adja meg magát, de aztán jobban lelkesül az olaszoknál, sőt a spanyoloknál is.

A diadalmas repríz – sajnálatos módon – nem így sikerült.

Claude már öltözik, méghozzá jó korán: órája néhány percet mutat négy után, mikor valami különös nyilallást érez, ami olyan heves, olyan kíméletlen, hogy egy percre le kell ülnie. Utána – mint ő mondta szomorú mosollyal – utána teljes fegyverszünet. Csodálatos érzés, mikor egy komisz fájdalom elmúlik. Nincs jobb szó rá: újjászületés. Boldogan nyújtózik, visszalép a tükörhöz, borotválkozni kezd. Aztán a kés megremeg a kezében, a fájdalom most már olyan erővel hasít belé, hogy megtántorodik. Valahogy visszatámolyog a fekhelye felé, végigterül a párnán. A csengőzsinór mellette. Meghúzza kétszer, háromszor is: nincs válasz.

A roham nem szűnik.

A fájdalom előbb csak lüktetett, szorítva és elernyedve, de most valami tompa, félelmetes sziklává tömörült, ami ráhengeredik a szívére.

Mindegy, valahogy fel kell tápászkodnia: indul az ajtó felé. Félúton megbotlik, térdreesik, aztán elterül a földön.

Szerencséjére valaki kopog.

Alig tud beszélni, de azért kinyögi valahogyan:

– Ki az?

Kintről egy drága, ismerős hang:

– Godet!

Valahogy kiszakadnak belőle a szavak:

– Robert, rosszul vagyok. Törd be az ajtót!

De a jó barát svájci, tehát rendszerető és óvatos. Elrohan a szobapincérért, aki aztán kulccsal nyitja ki az ajtót. Fölemelik a

fekvő embert, visszafektetik az ágyba. Ez a kis mozgás is pokoli fájdalmat okoz. Csak annyit mond:

– Orvost! – aztán valahogy befordul a fal felé, hogy elrejtse megkínzott, eltorzult arcát Godet előtt.

Robert percek alatt kerít orvost, aki végigtapogatja a beteget.

– Volt már a gyomrával baja?

– Igen.

– És a beleivel?

– Igen.

– Úgy látom, a hamutartó tele van cigarettavégekkel. Azonnal abba kell hagynia a dohányzást. Nem holnap és nem holnapután. Most. A panasz gócpontját kitapintottam. Ez itt van a colon sigmoideumban. Heves gyulladás. Egyelőre nem tehetünk mást: morfint adok, per os. Ha nem elegendő – injekció formájában.

*

A repríz tehát lezajlik nélküle.

Csak az újságokat olvassa, és Godet elbeszéléséből értesült az ünneplésről.

Emma érte jön. Együtt utaznak vissza Franciaországba.

Az új kis fészek, Emma gyengédsége jóvoltából, mind kedvesebb, mind hívogatóbb, és Claude mégsem boldog. Ránehezedik a félelem: mikor tér vissza a fájdalom? Megpróbálkozik a lehetetlennel. Három napig nem dohányzik. Aztán olyan nikotinszomjúság vesz rajta erőt, hogy megtántorodik, mintha ökölcsapás érte volna. Rágyújt. Elszédül. El kell hívniuk háziorvosukat.

Valéry-Radot azonnal kitalálja, miről van szó:

– Rágyújtott?

– Igen, doktor...

– Ha ennyire nem bírja az önmegtartóztatást, hát gyújtson rá. De csak módjával. Érje be napi öt-hat cigarettával.

Ez még a dohányzási tilalomnál is rosszabb. Reszket, hogy

mikor gyújthat már rá, és alig szívta el a cigarettát, már számlálja a perceket: mikor szívhatja be a füstöt újra.

Rosszullét és jó közérzet, aprócska, alig diagnosztizálható nikotinmérgezés és alattomosan lappangó hastáji fájdalmak között ingadozva-gyötrődve is tartja magát munkarendjéhez.

1906 januárjában elkezdi az Images pour orchestre című kompozícióját. Ez is sorozat. A középső rész: Ibéria. És ez a középső rész is ciklust alkot: Spanyol utcákon és utakon – Az éjszaka illatai – Ünnepnap reggelén. Elkezdi a „Gyermekkuckó"-t. Aprócska zongoraművek. Majd a kis Chou-Chou játssza őket, ha egyszer megnő és már eléri a zongorát (Azt mondják Debussyre, hogy anglomán. Vagyis túlságosan rajong a brit szigetek lakóiért. Lehet. Ez a lelkendezés benne van Párizs levegőjében. És Claude különösen hálás Londonnak, ahol – ha betegen is, kínlódva is – de megfürödhetett a siker, a dicsőség verőfényében. Hát ezt az anglomániát bizonyítja a Gyermekkuckó szövege is. A sorozat címlapján angol szavak: Children's corner. Az egyes darabok címe is angol: Doctor Gradus ad Parnassum, Jimbo's Lullaby, Serenade for the Doll, The Snow is Dancing, The Little Shepherd, Golliwog's Cake-walk. Debussy egyik angol méltatója megállapítja, hogy a hat címben két hiba van, ami nyilván a zeneszerző hiányos angol tudásából származik. A híres elefántot, „akinek" altatódalát halljuk, nem *Jimbó*nak hívták, hanem *Jumbó*nak. A szerenád pedig, amit a baba ad, nem *for* the Doll, hanem *of* the Doll. Ezt jónéhányan közölték is Debussyvel. Makacs ember volt. Ragaszkodott sajtóhibáihoz is.)

Új dalokba fog, zongorakompozícióival foglalkozik, és valósággal gyötri magát a vajúdó, de soha meg nem született operákkal. Gabriel Mourey a Trisztán-mesét dolgozta fel számára. Félreértés ne essék: az új variáns nem Wagner, hanem Bédier kis remekművén alapszik. Debussy 1907. augusztus 23-án lelkendező levelet meneszt Durand-nak. A borítékban két kottasor. Fölötte ajánlás: *„Egyike annak a 363 témának, ami a* Roman de Tristanban *megszólal."* A levélben közli azt is, hogy közelebbit még nem mondhat új tervéről, de annyi biztos, hogy

a történet inkább Artúr király kerekasztal-legendáihoz hasonlít majd, mint Wagner túlfűtött, vérbő szerelmi drámájához.

Aztán elejti ezt a témát.

Victor Ségalen Orphée-roi című „ellendrámájával" kísérletezik. Ahogy Bédier Trisztánja antipólusa Wagnerének, úgy Ségalen Orpheus királya valóságos kihívás, mondjuk így: odavetett kesztyű, mely néhai Gluck lovag lábai elé hull.

Újabb levél Durand-nak:

„Gluck Orpheusza egy szentimentális metszete csupán az igazi legendának. Mert Orpheusz nem férfi, még csak nem is emberi lény, aki él és meghal. Orpheusz az örök vágy: meghallani a hallanivalót és hallatni mindazt másokkal, ami belülről kikívánkozik. Orpheusz a hangzás, a zene szimbóluma. Ez óriás hatalomé, mely uralkodik a világon." (Az egyik Debussy életrajzíró szerint Ségalen szövegkönyve fennmaradt, és 1921-ben, tehát három évvel Debussy halála után publikálták is. A zenéből semmi sem maradt. A fent említett műtörténész szerint a mű kórusopera lett volna, a XV., XVI. század madrigál operái mintájára.)

A „Comme il vous plaira" (Shakespeare: Ahogy tetszik) tervét már említettük. A szövegkönyvet Toulet-től várta. Úgy látszik, a soha be nem fejezett librettó sok fölös munkát követelt Debussytől. Egy levél arról tanúskodik, hogy Claude már jócskán túljutott a vázlatokon, és egyes jelenetek zenedramaturgiai megoldását – mindig a zenéből indulva ki és alig-alig a drámai anyagból – jó alaposan meg is vitatta az íróval. A zenének – nyoma veszett. Debussy nyilván megsemmisítette, mert mániája volt: ne maradjon utána semmi befejezetlen, vázlatos, mondhatnók: „nem tökéletes"; az állítólagosan *impresszionista* muzsikus e festői stílus lényegét vetette el: a gyors, röptiben való alkotást; helyette az aprólékos műgondnak, a rendkívül finom ötvösművészi csiszolásnak adva elsőséget.

Egy pillanatra felragyog előtte A velencei kalmár gondolata, de aztán elveti ezt is.

Jóval alaposabban foglalkozik Edgar Allan Poe novellájával. A cím francia fordításban: Le Diable dans le beffroi; magyarul: Ördög a toronyban.

Íme egy levél, a Poe-novella lényegéről:

„Van ebben a novellában valami, ami megfogja az embert, tudniillik a valóság és a fantázia szerencsés kombinációja. Poe elbeszélésében az ördög inkább az irónia és a komiszkodás mestere, mintsem az ősgonoszé, ahogy ezt a „veres bohócot" általában feltüntetik. Le akarom rombolni a tévhitet, melyet az ördögről mint a rossz megtestesítőjéről alakítottak ki. Ő nem a gazságot képviseli, hanem az örök ellentmondást."

A későbbi levelekben (1906–1911) Debussy leírja azt is, hogy az ördög javarészt fütyörészget csak a cselekmény során, a tömeg viszont olyan kórusszólamokat kap, amelyek folyékonyabbá és egyénibbé teszik a karénekesek mondókáját, mint akár a Mesterdalnokok, akár a Borisz partitúrájában.

1908 júniusában már közli a kiadóval, hogy a kisopera testvérpárját akarja megírni. Ez is egy Poe-novellából íródna. Címe: La Chûte de la Maison Usher (az Usher-ház pusztulása):

„Az utóbbi napokat kemény munkában töltöttem: az Usher-házzal foglalkozom. Higgye el, vannak olyan pillanataim, mikor az az érzésem, hogy a regénybeli ház vesz körül, és hogy Roderick Usher nővére bármely pillanatban benyithat hozzám. Ha így történne, nem is volnék meglepve."

Nemsokára újabb levél:

„Alig néhány perce fejeztem be a szerencsétlen Roderick hosszú monológját. Azt hiszem, ez megrikatja a köveket is. Sikerült a ház dohos hangulatát is megjelenítenem az oboa legmélyebb hangjaival, melyek összeolvadnak a hegedűkkel. De hát nem beszélek többet a dologról. Azt hiszem, egy nagy ügyet sikerült elcsípnem."

Alig egy évvel később:

„Egész életem az Usher-házé. Idegeim megfeszülnek, mint a hegedű felhangolt húrjai."

A mű nem készült el soha.

Beteg volt, elkínzott, s ahogy az évek múltak, a gondosság, a csiszolás és újraalkotás valóságos idegbajként hatalmasodott el rajta.

Jóval később – már pusztít, gyilkol, országokat dönt romba az első világháború – újra nyilatkozik fájdalmasan dédelgetett

szellemi gyermekéről. Ezt a Godet-hoz intézett levelet már az alig fűtött, háborús ínségtől sújtott lakásban írja:

„Otthonom furcsamód emlékeztet az Usher-házra. Ámbár lelkemben nem tanyáznak Roderick kínjai, sem különös lelkesedése Carl Maria von Weber Utolsó keringője iránt, de azért egyek vagyunk a szuperérzékenységben. Olyan dolgokat tudnék elmondani magának (furcsa francia fogalmazás), *amitől kihullana a szakálla* ... (Mi így mondanók: amitől tátva maradna a szája.)

A levelet csak az Usher-házra való célzás miatt idéztük. Hogy mitől maradt tátva szegény Godet-nak a szája (vagy Debussy szavai szerint mitől kellett volna kihullania a szakállának), azt majd elmondjuk később. Most csak annyit: a sok vázlat – vázlat maradt. Durand szerint Debussy egy és más töredéket felhasznált később, befejezett, publikált munkáiban.

*

Úgy látszik, a betegség megtorpant. Bár az is lehet, hogy valóban az orvosi beavatkozás segített. Ma már nehezen dönthető el, hogy mit tett a természet és mit az orvosok. Való igaz azonban, hogy a Claude felett elzúgó botrány már-már csendesülőben volt, mikor Henry Bataille színpadra lépett La Femme nue (A meztelen asszony) című darabjával. Ez afféle kulcsdráma. Az író megváltoztatta ugyan a neveket, de nem volt nehéz ráismerni Monsieur és Madame Bardacra, Monsieur és Madame Debussyre és még jó néhány társaságbeli figurára, akik az életben is, a színpadon is körüllejtették a főhősöket.

Ez bizony botrány a javából.

Valamennyi história feltámadt újra: az eltűnt 200 frank, a Lilynek tanácsolt prostitúció, és persze a pénz, a pénz és harmadsorban is a pénz, mely – állítólag – ennek a szerelmi kavarodásnak tengelyét alkotta.

Botrány, méghozzá a legrosszabb időben.

Közvetlenül a tárgyalás előtt, amelynek során végre kimondják majd a Bardac házaspár válását. A színpad keltette légkör

aligha alkalmas egy barátságosan lebonyolított törvényszéki találkozás számára.

Claude – Emma tiltakozása ellenére – felkeresi ügyvédjét, Clemenceau-t (félreértés ne essék, itt Albertről van szó, mert Georges, a „Tigris" akkoriban már miniszteri tárcát, sőt, miniszterelnöki bársonyszéket szerez). Az ügyvéd körülbelül olyan megnyugtatással szolgál, mint mikor az orvos csitítja a beteget: majd elmúlik . . . Holnapra el is felejted a lázat és a fájdalmakat. Fő a nyugalom. A jó idegzet minden gyógyszernél és orvosi tanácsnál többet ér. Hát valahogy így beszél Albert Clemenceau is.

– Igaza van, kedves Claude, a botrány valóban elviselhetetlen, különösen az olyan érzékeny ember számára, mint ön. De higgye el, az emberek mohón felkapnak valamit, aztán amilyen gyorsan megragadták, olyan gyorsan el is ejtik. A maga ügyét elfelejtik hamarosan. Emlékszik ugye a Dreyfus-ügyre? Ostoba kérdés, hogyne emlékeznék . . . Emma asszony meg különösen. (Gyengédtelen célzás Emma származására, mely indokolttá teszi, hogy különös érdeklődést tanúsít nemcsak Dreyfus, hanem egy egész hitfelekezet drámája iránt.) Nos, ki foglalkozik már a kis kapitánnyal, akit csak nemrégiben neveztek ki őrnagynak, a Becsületrend lovagjának, s kilátásba helyezték számára, hogy soronkívül megkapja az alezredesi rozettákat is . . . Ki emlékszik már rá? Ki foglalkozik vele? Nem is olyan rég ott voltam a semmítőszék ünnepi tárgyalótermében. A legfelsőbb bíróság 48 ítélőbírája jelent meg, veres bársonnyal bélelt fekete palástban. Élükön a francia igazságszolgáltatás legfőbb őre: Ballott-Beaupré Chefpresident. Higgye el, több ember volt a bírói emelvényen, mint lent az auditóriumban. A végső ítélethirdetés közel másfél óráig tartott. Visszakérődztek mindent, amit már egyszer lenyeltek. Elhadarták a régi neveket, és ledarálták az unos-untig ismert gazságokat; ránk vigyorgott ismét Esterházy ocsmány arca, és leperegtek újra a könnyek, amelyeket azok hullattak, akiknek java része már nincs is életben, mert a hosszúra nyúlt dráma során szépen átszenderültek a jobbik világba – tehát átéltünk mindent újra, és – ne botránkozzék meg – unatkoztunk. Látja, ez minden tragé-

dia visszája. Sikoltozás, halálhörgés, gyűlölet, bosszú, megtorlás és kínhalál után a letargia jön. Elveszítjük érdeklődésünket a nagy ügy iránt. Mert bizonyos fokon túl az emberi izgalom se fokozható. A húrt felhangolhatod magasabbra, még magasabbra, legmagasabbra, aztán a húr elpattan. Vége. Nos, nyugodjék meg, így lesz a maguk dolgával is. Megunják. Még akkor is, ha Bataille mester megkísérli újra és újra felszítani a pletykaéhes szenvedélyeket.

(Kötelességünk itt rámutatni a kiváló ügyvéd tévedésére. „A meztelen nő" olyan nagy port vert fel, hogy nem egészen egy évvel a párizsi bemutató után, 1909. február 19-én már a budapesti Magyar Színház is játssza, Adorján Andor fordításában. Clemenceau joggal érvelhet, ez a botrány gyors terjedését bizonyítja csak, de nem fennmaradását. Nos, le kell hűtenünk Clemenceau mester reményeit: 1916-ban és 1924-ben már vetítették Bataille drámájának olasz filmváltozatát. 1927-ben a „kulcsdrámát" vászonra vitték a franciák is; s talán nem érdektelen, ha elmondjuk, hogy a színdarabot a mi Korda Sándorunk is megfilmesítette Don Juan magánélete címen, a főszerepben Douglas Fairbanks-szel.)

*

Istenem, hogyne szeretné az angolokat. 1908–1909-ben a Faunt dirigálja a Queen's Hallban, majd a Nocturnes-öket, s végre meg is hallgathatja a londoniak parádés Pelléas előadását.

Siker – a legmagasabb hőfokon.

Hogy lehet mindezt átélni cigaretta nélkül? Füstöl megint éjjel-nappal. Gyufára alig van szüksége. Egyik cigarettáról gyújt a másikra.

Aztán 1909 tavaszán egy látogató jelentkezik, aki – bízvást mondhatjuk – tüzet önt Claude ereibe. A vendég egyszer már felbukkant Debussy életében, de ahogy jött, úgy el is tűnt káprázatként, amiről az ember nem is tudja biztosan: realitás volt-e, vagy valami álomkép csupán. D'Annunzio – mert ő a vendég – most teljes valóságában mutatkozik. Ez az ember olyan rút, hogy a csúnyaság elliptikáján elérkezik már oda, ahol

a szépséggé nemesedett torzulás kezdődik. Teljesen kopasz. Ez nem holmi hajtövekkel vagy egyéb pontocskákkal tarkított kopaszság: ez a márvány csupaszsága. Tökéletes. A ritkás szemöldök alól egy condottiere vad szeme sugárzik ránk. Ez a kalandor, a játékos, a színész, a költő, a már-már önimádó elmebeteg és az erőszakos ágens pillantása.

– Emlékszik rám?! kérdezi, s ebben a két szóban már benne remeg egy nagy szenvedély, bátran mondhatjuk: egy nagy szerelem vibrátója.

Claude kissé bizonytalan:

– Igen, hogyne . . .

– Gabriele D'Annunzio vagyok!

Claude agyán átszáguldanak a gondolatok: igen. Gabriele D'Annunzio . . . Tulajdonképpen testvérek és sorstársak. Mindkettejük hírét a botrány emelte magasra. Csak hát másféle előjellel. Claude irtózik mindattól, amit a nagy nyilvánosság, a reklám szélesre tárt kapuja, az újság „fejcíme" jelent. Akarata ellenére lett botrányosan ismert híresség. D'Annunzio egyenesen keresi a szenzációt, jöjjön az ünneplés vagy szitok formájában. Mindenki tudja róla, hogy tizenhat éves korában már teljesen kész, érett költőként jelentkezett. Nemigen kellett senkinek. Vagy ha kellett is; csak a legfinnyásabb ízlésű poéta doctusoknak. A fiatalember saját halála hírét kelti, és önnön gyászjelentését küldi meg az összes újságoknak. Ebben elparentálja az idő előtt sírbatért géniuszt, aki alig tizenhat esztendős korában már odavéste nevét Leopardi és Carducci neve mellé. A koholt gyászjelentés meg is jelent. És a szerkesztő urak fiókjából előkerültek a beporosodott kéziratok, amelyek több hónapja, talán esztendeje feküdtek tetszhalottként. Ahány lap, annyi columna, amit Gabriele d'Annunziónak szenteltek. A fiatalember később csodálatosmód feltámadt, learatta a botrányos sikert, és ezután már nem is lépkedett: száguldott, kihagyva a fölös lépcsőfokokat, a Parnasszus, a hírnév felé. Jött a világraszóló szerelem és a világraszóló szakítás, előbb egy „rangbeli" hölggyel, Maria Hardouin di Gallese hercegnővel, majd a század talán legkiemelkedőbb színésznőjével, Eleonore Duséval.

Hát a botrányhős most itt áll Claude előtt. Rámereszti hip-

notikus tekintetét, és már beszél is azzal a csodálatos franciasággal, amivel csak az olaszok bírnak: a gall deklamáció olasz áriába ível, a felágaskodó mondatvégek már-már koloratúraként csengettyűznek, és persze lendület és megállíthatatlan folyamatosság, egy szabadon rögtönzött vers vagy inkább lángeszűen improvizált dal tüzével-erejével:

– Most itt élek, mesterem, Párizsban, elszakadva az édes anyakebeltől, melyet számomra Itália jelent. Elszakadva, nem a tribunusok Rómájától, hanem a császárokétól, akik az emberiséget a legmegrendítőbb művészettel ajándékozták meg: a kéj és a kegyetlenség artisztikumával. Itt élek Párizsban, persze sosem feledve a dalt, ami Velence szent és szennyes vizei fölött borong, és sosem feledve az asszonyokat, akik nemcsak csókjaikat adták nekem, hanem a könnyeiket is, s ha kívántam volna – meg kell vallanom, ez a kívánság nagyon csábító – áldozták volna vérüket is. De hát el kellett jönnöm Itáliából, mert nem tudom elviselni, hogy Mazzini és Dante népét holmi postamesterek, professzori talárba bújtatott fajankók, tolvaj miniszterek és pókhasú bankárok kormányozzák. Nem tudom elviselni a penészszagú hétköznapot, amely lassan letörli a naptárakról az ünnepek piros színét is, eltörölve a húsvétot, karácsonyt, pünkösdöt, az istenadta vasárnapot, örökuralomra emelve a hétköznapok csatornaszagát. Nem tudom elviselni hazámat, az én Itáliámat, mely aljas szövetségre lép a németekkel, s az aljasok közt is a legaljasabbakkal – a Habsburg hatalommal. Bennem lángol a remény, hogy a latinok végül is megtalálják egymást, mi, akik együtt vittük a fascest, a vesszőnyalábba rejtett római fejszét, a szent szerszámot, mely utat vágott az ősrengetegben, a híres teuton erdőben, hogy megalapozza Európát. Igen, mi olaszok, franciák, spanyolok a világ nemzői vagyunk, és szent hitem, hogy rendeltetésünk újra magasra emelni a fascest, a rőzseköteget és a fejszét – ahol kell, csak vesszőcsapással nevelve, ahol úgy szükségeltetik, ott fejszével irtva a gazt, a barbárságot, a germán páncélba öltözött halált. Nos, ez hozott hát elsősorban Franciaországba. Testvéreket keresek és szövetségeseket, akik velem együtt megtanítják Európát arra a másik életformára, ami valaha a mienk volt, amit – talán éppen

a germán járom alatt – elfeledtünk teljesen. Éljünk veszélyesebben. Éljünk hősiesebben. Éljünk úgy, ahogy antik eleink éltek, csak egyik lábbal érintve a földet, másikkal már az istenekhez vezető utat próbálva. Ne nyavalyogjunk ósdi törvényekkel, babonákkal, hittel és analfabéta hitetlenséggel. Ha kell, legyünk kegyetlenek. Ha kell, ontsunk vért. Ha kell, hozzunk tűzvészt az emberiségre. De latin módra: egyik kezünkben a csóva, másikban a mag, amiből majd a boldog, szebb élet kalásza szökken szárba. És ez az élet, a mi szent Danténkat idézve: Vita nuova, ne az emberiség aljához mérje jövőnket, hanem a legszebbekhez, a legelőkelőbbekhez, a legbátrabbakhoz. És ha kell: a legkegyetlenebbekhez. A Colosseumot nem nyállal ragasztották össze, hanem vérrel és könnyekkel. A San Pietro nem álszenteskedő imákból emelkedett az ég felé: a nagy műveket ostor és kemény parancs teremti . . .

Mindezt egyálltában mondja el, és Claude-nak az az érzése: valami természeti csoda folytán, lélegzetvétel nélkül.

A házigazda végül is hellyel kínálja vendégét.

– Feleségem nincs itthon. Így hát én vagyok a házigazda és a háziasszony. Mivel kínálhatom meg, kedves barátom?

– Jelenlétével, mesterem. Egy szövegkölteményen dolgozom, mely összeforrasztja modern létünk két gyújtópontját: Adoniszt és Jézust, Hellászt és a keresztet, a vér bátorságát és a szív gyengédségét. Ezt a drámai költeményt szeretném felajánlani önnek. Rosszul mondom: a drámát úgy írtam, hogy minden leírt szó, minden papírra vetett betű önre emlékeztetett. Az ön vonzásában, az ön igézetében írtam, így szólítva önt az ihlet, a szülés nehéz vergődésében: Claude de France, Claude Roi . . . Tehát: Franciaország Claude-ja, Claude az igazi királya Franciaországnak.

Debussy irtózik a hízelgéstől. De hát ez több mint hízelgés, ez egy megszállott ember eksztázisa. Ha nem akar ellenséget faragni belőle, legjobb, ha barátjává fogadja.

– Mikor kapom a kéziratot?

– Talán egy hét, talán egy év múlva. Nem én írom, hanem a világszellem, mely tollamat irányítja. Hogy ez való igaz, arra elég bizonyíték ez is: franciául írom, nem anyanyelvemen . . .

És még csak nem is a modern francia nyelv kissé unott, elkoptatott és füstízű, koromszagú fordulatai szerint. Az ófrancia nyelvet hívom segítségül, azt az idiómát tehát, mely a hősök Galliájában született – fehér liliomok, vérző rózsák, magukat áldozó hősök és angyalokkal ölelkező asszonyok között.

*

Durand elküldi legújabb kiadványát: D'Indy Zeneszerzéstanát. A 25. oldalon ez áll: *„A hármas ritmusban a három személyű Isten jegye mutatkozik meg."* Alig néhány sorral odébb: *„A művészeti alkotásban a léleknek hét képessége működik: a képzelet, a szív, a szellem, az értelem, az emlékezet, az akarat és a lelkiismeret... A művészekben mindenekelőtt legyen meg a hit: hit Istenben, hit a művészetben, mert a hit ösztökéli az embert megismerésre, s a megismerés útján arra, hogy mind magasabbra emelkedjék, minden emberi lény végső célja felé, mely nem más, mint az Isten... A művész gyakorolja a reményt. Hisz nem vár semmit a jelentől, mert küldetése: a jövőt szolgálni... A művész lelkét szállja meg a felséges szeretet, mert a nagy, isteni, könyörületes szeretet minden teremtésalkotás alapelve..."*

Claude csüggedten ejti ki kezéből a könyvet.

Modern ember: ellensége a túlzásoknak, a frázisoknak, a vonzó és mégis üres szerepjátszásnak. Ingerülten állapítja meg: ez nem zeneszerzéstan, ez népszerű, felhígított teológia...

Pár nap múlva kezébe kerül Romain Rolland nyilatkozata: *„A világosság D'Indy értelmének jellemző bélyege. Benne nincs semmi homály. Gondolkodása és művészete oly világos, akárcsak tekintete, mely örök fiatalságát biztosítja. Szüksége van arra, hogy ítéljen, elrendezzen, osztályozzon és summázzon. Nincs nála franciább szellem a világon!"*

Claude odaadja Romain Rolland cikkét Emmának.

– Olvasd el, aztán mondd meg, mit gondolsz...

Perc múltán visszakapja a folyóiratot. Emma keserűen jegyzi meg:

– Milyen furcsa, hogy egy olasz ember azt mondja rád,

Franciaországé vagy, vagy inkább így: te vagy Franciaország. És Rolland, aki látta, végigélte küzdelmeidet: elfeledkezik rólad. Pedig aligha hiszem, hogy szocialista létére a Szentháromság zeneszerzéstana hódította meg.

*

Lily ír:

„Rosszat álmodtam rólad. Csak nem vagy beteg? Láthatlak?"

Harmadnap találkoznak.

Lily szebb, mint valaha. Mintha a bánat lehántott volna róla mindent, ami köznapi. Lefogyott, s a sápadt kis arcból megnőtt, kitágult szempár tekint Claude-ra:

– Én tudom, hogy beteg vagy.

– Múló dolog... Te hogy élsz?

– Sokat vagyok együtt a barátaimmal. Messager minden héten küld színházjegyet, Mary Garden is, sokszor Pierre Louÿséknál vacsorázom. Nem hagynak el.

– Van még pénzed? Vagy elfogyott már, amit küldtem?

– Nem. Takarékoskodom.

Milyen kár, hogy szerelmes asszonyokkal nem lehet a barátságot fenntartani. Szívesen volna együtt Lilyvel. Egy héten egyszer, vagy talán többször is... És valami különös, bolond gondolat kezd benne nyiladozni: Emma túlságosan felfokozott. Abban a szférában él, ahol ő, a muzsikus. Imádja Chou-Chou-t. Már-már vallásos rajongással. Ahogy csak keleti emberek tudnak lángolni. De nem tudja, hogy milyen hőfokú legyen a tej, amit a kicsi fogyaszt. És sokszor édességgel tömi a gyereket, ahelyett hogy már most rendre, bizonyos fokú fegyelemre és önmegtartóztatásra nevelné. Chou-Chou puha és szertelen emberek puha és szertelen gyermeke lesz. Lily kordában tartaná a kicsit. Ahogy falun látta. Némi szigorral és okos, paraszti szeretettel. Igen, Bichainben biztosan így nevelték a gyermekeket.

Hát most ülnek egymással szemben.

Lilyben még mindig ott parázslik a szerelem. Elég volna, ha tenyerét ráhelyezné a kezére: a parázs fellángolna máris. Claude kihűlt. Teljesen. A beteg emberek kettős öntudatával

figyeli a világot; tudomásul veszi, mi történik körülötte, de egy másik énje arra az alig érezhető karcoló kis fájdalomra figyel, ami ott munkál valahol a belsejében. Vajon lehetséges-e, hogy az embert is kikezdi a szú, mint a roskadt bútorokat, öreg templomokat s a régi dómok szentjeit, akiket fából remekelt mesterük, a halandóságnak adva át azt is, amit a halhatatlanságnak szántak? Hát igen, hallgatja, figyeli Lilyt, de figyel arra a nyomorult szúpercegésre is, ami teste korhadását jelzi.

– Mikor látlak?

Az asszony fázósan szorosabbra fogja magán a kabátot:

– Majd jelentkezem . . .

– Írhatsz bármikor. Emma tud a levélről és tud arról is, hogy találkozunk.

Lily lehajtja a fejét, nem felel. Aztán már surran is a kávéházi asztalok között, sziluettje még átlibben a nagy tükörablak előtt, majd eltűnik végképp.

*

Gyakori vendég a Debussy-házban egy bizonyos de Falla nevű fiatalember. Harmincesztendős, de Claude (veszedelmesen közeledve az ötvenhez) valahogy ifjonti önmagát látja benne. Nyugtalanságát. Büszke, már-már kihívó önbecsülését, ami mögött egy félénk ifjú bizonytalansága rejtezik. Talán életrevalóbb, mint ő. Gyorsabb, könnyedebb, s jó néhány hőfokkal lelkesebb is. Ez nemcsak az életkorukból adódó különbség. Még csak nem is az égtájak differenciája: Claude párizsi, De Falla a spanyol ég alól jött. Talán inkább az évszázadé: Debussy most érzi csak, milyen súlyokkal, milyen terheléssel húzza-vonja vissza a XIX. század, amelyben született, s amelyben harmincnyolc esztendejét élte le. De Falla már a XX. századé.

Ezen a délelőttön Claude új művéről, az Ibériáról beszélnek.

– Mikor járt Spanyolországban, mester?

Claude felvonja a vállát, nevet:

– Soha! Félő, hogy már nem is jutok el Spanyolországba.

– Ez lehetetlen . . .

– Pedig higgye el, ez így van. Én azok közül a franciák közül való vagyok, akik nem szeretik az utazást. Mi nagyon jól érezzük magunkat Franciaországban. Nem úgy, mint a németek, akiket gyötör a hazai unalom, sem olyanok, mint az angolok, akik mindenütt üzletet és hódítást szimatolnak, aztán merő szégyenkezésből, mert restellik maguk is haszonleső természetüket, e felfedező utakat turisztikának becézik. Nekünk párizsiaknak a hajdani városkapuk között itt van az egész világ: egzotikum és elmélyült tudomány, könnyű erkölcsű nők és a Sacre Coeur de Sion keresztény vesztaszüzei, kocsmáink vannak és múzeumaink, ünnepségeket rendezünk és vad tivornyákat, Napóleon gloire-jára emlékezünk és a forradalmakra, amelyek kétségbe vonták a császári gloire-t. Minek utazzam? A gondviselés megtagadta tőlem a világjárók kalandvágyát, és adott helyette fantáziát. Nos, én az íróasztalom mellett ülve barangolok Cordobában és Toledóban, Madridban és Barcelonában, itt a Bois de Boulogne tövéből figyelem a tüzes spanyol táncosokat és tisztán hallom a kasztanyettát...

Rámosolyog de Fallára, és elébe rakja a dohányos dobozt. A vendég felcsippent egy cigarettára valót, aztán megkérdi:

– De honnan vette a spanyol motívumokat?

– Ej, ne legyen már maga is olyan tudálékos! Honnan vettem? A jó ég tudja. Az utcán hallottam vagy a kávéházban, valaki fütyörészett lenn a parkban, de az sincs kizárva, hogy lent, Bichainben, egy spanyol szomszéd zümmögte az orra alatt. Egyébként közlöm önnel, hogy spanyol népzenémmel csak önnél van ilyen sikerem. Kritikusaim a fejemre olvassák, hogy mint újságíró, Monsieur Croche álruhájában és a derék férfiú álorcája mögül elég komisz dolgokat mondtam a folkloristákra. Megtagadtam tőlük a szent zenei birodalom polgárjogát. No lám – mondja számos ellenségem –, most beléptem én is a folkloristák táborába. Persze hiába mondom el, hogy én az élősdiek ellen léptem fel, akik oly módon csavarják ki a népzenét, mint háziasszony az érett citromot. Csak a leve kell neki. Csak az íze. De a citromhéjat elhajítja messzire. Hát így a népzene haszonélvezői is. Semmit sem értenek abból, ami a citrom héjában van. Semmit sem értenek az egyszerű emberek

életéből, vágyaiból, öröméből, haragjából, szerelméből és halálából. Pedig járják a falvakat, a tanyák gyalogösvényeit koptatják, faggatják az öregasszonyokat, leitatják a vénembereket. Nem – mint már mondottam –, én nem jártam Spanyolországban, de gyakran látogatok el a Louvre-ba. Egyes-egyedül. Szeretem a csendet, szeretek négyszemközt lenni a remekművekkel. Hát most felfedeztem magányos sétáim során – Velazquez-t, és vele együtt a spanyol ember gyógyíthatatlan magányosságát. Ezt a vastag ciklopszkövekből összerótt börtönfalat, amelyen vasrács a hit és bilincs a büszkeség, ezt a falat nem lehet áttörni, csak valami vad, őrült eksztázissal, mely még a sziklánál is erősebb. A spanyol tánc nemcsak vigalom, hanem – szabadulás is. Nemcsak a szenvedéllyel telített test önfeledt tánca, hanem – vitustánc is: látomás, emberáldozat, mely alatt sötét szenvedélyek fűtik a máglyát. Hát így fedeztem én fel Ibériát. Az egyik sarkát legalábbis. Aztán megismertem Goyát és egy bizonyos Mirandát, majd a modern Ibériát – Zuloagát. Íme, a szigorúsághoz irónia társult. És az iróniában mindig van valami feloldódás. Kitekintés a sötétből – a napfényre. A zárt spanyol udvarokban – bár kevés napfény éri őket – kibomlik néhány virág: a padkán gubbasztó öregek mellett gyengéd, fiatal arcok mosolyognak. Mert a vén Spanyolország mellett van egy ifjú Spanyolország is. És én eljutottam ide is az Ibéria komponálása során.

*

De Falla számtalanszor találkozott Debussyvel, s ezek az összejövetelek jelentősen befolyásolták zeneszerzői arculatának kialakulását.

Talán itt kell megemlítenünk, hogy Virgil Thompson angol muzikológus „Music Right and Left" című írása szerint Bartók Béla 1909-ben Párizsban tartózkodott, és ott összeismerkedett a Conservatoire egyik magyar származású professzorával, Isidor Philipp zongoraművésszel. Philipp felajánlotta, hogy Bartókot bemutatja Claude Debussynek.

A beszélgetés így zajlott le:

Isidor Philipp: Kivel szeretne megismerkedni Párizs jelentős muzsikusai közül?

Bartók Béla: Természetesen Debussyvel.

Isidor Philipp: Nem tudja róla, hogy embergyűlölő? Biztosan goromba lenne magához is. Azt akarja, hogy Debussy megsértse?

Bartók Béla: Igen.

E kis beszélgetéshez a felejthetetlen magyar zenetudós, Major Ervin Debussy egy nyilatkozatát fűzi hozzá:

„Összeférhetetlen vagyok a huszadik századdal. Óránként tíz udvariatlanságot követek el . . ."

Úgy látszik, ez az összeférhetetlenség okozta, hogy a két ember sohasem találkozott. Pedig kerülgették egymást. Bartók ott volt Debussy budapesti hangversenyén. Hallotta a Children's cornert, az Estampes-ot – Debussy előadásában; hallgatta a Fêtes galantes, a Proses lyriques dalait – Rose Feart interpretálásában, Claude Debussy zongorakíséretével. Bartóknak csak be kellett volna nyitnia a művészszobába. Nem tette. Nem büszkeségből – szerénységből. Lehet, attól félt, hogy a „goromba" ember részéről, aki tíz udvariatlanságot követ el óránként, visszautasításban részesül.

Az olvasó, mint már annyiszor, türelmetlenül ráncolja a homlokát: tulajdonképpen hogyan kerül ide ez a história? Egyelőre Párizsban vagyunk, és nem Budapesten. Debussyről beszélünk, és nem Bartók Béláról. Ha két hajó elmegy egymás mellett a tengeren és még csak zászlójelekkel sem köszönti egymást, akkor aligha beszélhetünk arról, hogy a két hajó sorsa között valamiféle összefüggés is felfedezhető. Az olvasónak igaza van, helyesebben igaza volna, ha ez a két hajó tényleg jelváltás nélkül suhant volna el egymás mellett. De hát nem egészen így történt.

Történetünk folyamán elérkeztünk az 1908–1909-es esztendőkhöz. Valamelyik szenzációhajhászó újságíró űrlapokat küldött szét a zenei világba (a lap címe: Revue du Temps Présent; az újságíró: Maurice Leclercq). A kérdőíven ilyesféle pontok szerepelnek:

Mi a véleménye Debussyről?

Debussyt egy iskola fejének tartja-e?

Debussy képességei alkalmasak-e arra, hogy egy új iskolát teremtsen?

Mit gondol: Claude Debussy eredeti és maradandó alkotó szellem, vagy csak tűnő jelenség?

Természetesen a válaszok tucatjai vagy százai érkeztek be Leclercq-hez, amiből aztán a szemfüles újságíró egy egész könyvet kerekített. A szerénytelenség az újságíróé, és nem Claude Debussyé, aki a könyvhöz egyetlen mondattal járult hozzá:

„Manapság nincsenek iskolák. A mai zeneszerzőnek legfőbb gondja, hogy elkerüljön minden kívülről jött befolyást."

A könyv természetesen újabb vihart kavart Debussy körül. Úgyannyira, hogy megszólalt az egyik legmérvadóbb tekintély, Romain Rolland is – Jean-Cristoph álnéven:

„Én általában nem szeretem az önök modern francia muzsikáját, és különösképpen nem vagyok az önök Debussyjének bolondja. De azt mégsem értem, hogy akkor, amikor önök oly szegények nagy művészekben, vajon miért marakodnak a legnagyobb körül, aki önöknek egyáltalán adatott? Ami pedig a zenei iskola létezését illeti, és hogy ez mennyit ér, erről csak ennyit: minden nagy alkotó művész iskolát teremt annak ellenére, hogy végeredményében minden iskola káros. Ezek szerint az volna a legjobb, ha egyáltalán nem lennének nagy művészeink?!"

Mi tagadás, Leclercq kérdése és Romain Rolland válasza – nem kielégítő. A kérdés ildomtalan, a válasz végső kicsengése pedig valami ilyesmi: – Jó, jó, egy Gluck vagy Rameau, Lully vagy Mehul nem születik minden bokorban. Most *csak* egy Debussyt adott számotokra a gondviselés. Örüljetek ennek is. Főleg becsüljétek meg!

Ebbe a kérdés-felelet játékba szól bele a mi Bartók Bélánk, majd harminc évvel később. De bölcsen, higgadtan és messzehangzóan (a La Revue Internationale de Musique: francia nyelvű belga folyóiratban):

„Kodály és én a Kelet és Nyugat szintézisét akartuk megteremteni. Úgy gondoltuk, hogy alkalmasak vagyunk e feladat elvégzésére, részint népünk származása, részint hazánk föld-

rajzi helyzete folytán, amely egyben Kelet előretolt őrhelye és Nyugat védőbástyája. De Debussy – kinek zenéje épp akkortájt érkezett el hozzánk – volt az, aki a követendő utat is kijelölte számunkra. Ezt magában véve is érdekes jelenségnek kell mondanunk, ha visszagondolunk arra, hogy még a francia muzsikusok jelentékeny része is Wagner tekintélyének nyűge alatt görbedt abban az időben.

Debussy nagy szolgálatot tett a zene egyetemes fejlődésének azzal, hogy a világ minden zenészében újraébresztette a harmóniák és azok lehetőségei iránti fogékonyságot. Ez a tette épp oly jelentős, mint Beethovené, aki műveiben kinyilatkoztatta számunkra a fejlődés elvét magukban hordozó formák belső értelmét, és mint Baché, aki megmutatta számunkra az ellenpontnak önmagán túlmutató jelentőségét.

Nos, a kérdés, amelyet szüntelenül újra és újra fölteszek magamnak, a következő: lehetséges-e, hogy e három zeneköltőóriás (tudniillik Bach, Beethoven és Debussy – A szerk.) *művészetéből szintézist alkossunk, élő szintézist, amely korunkat tükrözi."*

Hát ez bizony szebb, több és maradandóbb, mint mindazok nyilatkozatai, akik 1908–1909 fordulóján az iromba kérdéseket fölvetették, s e kérdésekre – ha nem is gorombán – de enyhén csipkelődve feleltek.

*

Kodály Zoltánunk csak tíz évi késéssel felel Leclercq mester kérdéseire. (Emléksorok Claude Debussy halálára, Nyugat, 1918.) Mindjárt elöljáróban mondjuk el, hogy jókora bátorság kellett ahhoz, hogy bárki is az első világháború legvéresebb időszakában, méghozzá a császári és királyi monarchia kellős közepén, közelebbről: Budapesten, az „ellenséges" francia nemzet egy reprezentánsáról emlékezzék meg: a legteljesebb elismerés hangján, s ami egész különös csengést ad a nyilatkozatnak: szembehelyezkedve a hivatalos álláspontlal, mintegy a művészet virágnyelvén mondva el, hogy szabadulnunk kell a német hegemóniától. Nemcsak írásban, szóban, filozófiában,

dallamban, hanem a politika, vagy ami még ennél is több: a történelem aspektusában.

De hát ne magyarázgassuk Kodály Zoltánt. Szóljon hozzánk ő maga:

„Mint a középkorban a latin nyelv egyeduralmát lassan kikezdték az egymás után megszólaló nemzeti irodalmak, úgy a német zene kénytelen lesz helyet engedni maga mellett másféle kifejezésmódoknak is. A XIX. században kialakult nemzeti próbálkozások még a németség árnyékában maradtak.

Valami lényegében mást talán csak Berlioz és vele Liszt kezdett. Debussyvel a francia zene második felszabadító kísérlete indult meg.

Feltűnő értetlenséggel állnak vele szemben azok, akiknek a francia lélekkel semmi kapcsolatuk nincs. Talán segített volna ezen az akadályon a háború előtt fokozódó nemzetközi érintkezés. De úgyis: mindig lesznek idegen számára nehezebben hozzáférhető művészek. A franciák maguk Racine-hoz hasonlítják ebben Debussyt.

... Aki ennyire a maga útján jár, nem egyhamar talál tetszésre, és lehet, hogy Debussy zenéje még soká, vagy mindig a keveseké lesz. De hatása már ma általános és jótékony. Lehet, hogy kevesebb kész értéket hagyott hátra, mint ösztönzést. Talán minden művénél több és nagyobb nevelő hatása. Az ő iránytűje tisztultabb, magasabb rendű művészet felé mutat. Most, rajta keresztül kezdjük érteni, mit dicsértek Mozarton, mikor olyan nyomatékkal emlegették ízlését. Mintha csak azóta ennek a szónak értelme veszett volna. Mintha most, annyi torz lárma után, Debussy műveiből megint a latin vonalú szépség első félénk sugarai áradnának.

A szabadság és szépség felé visz az út, amelyen elindult. És itt nem fontos, hogy az új világból mekkora darab az övé. Határa nem nagy, a néhány legnagyobbak birodalmához nem is fogható. De költő a maga világában, és ennél több senki sem lehet."

Mintha a bartóki lelkesedést kissé tompítaná.

Fenntartásokkal él, s határokat szab Debussy világának.

Összehasonlít: lásd az összevetést a „legnagyobbakkal".

De ez még mindig jóval teljesebb és átfogóbb kép, mint amit a francia kortársak irigységükben vagy tompaságukban, sértődöttségükben és mérhetetlen, szégyenletes elfogultságukban kialakítottak róla.

Kodály nyilatkozata visszafogott. A zenetudósé. De a zeneköltő Kodály magasabbra hangolja az elismerés húrjait. 1907–ben zongoraművet komponál: *Méditation sur un motif de Claude Debussy.*

*

És most hadd idézzen az író olyan forrásból, aminek semmi köze a publikált cikkekhez, nyomtatásban megjelent könyvekhez, ezerszer katalogizált, dokumentált, hitelesített nyilatkozatokhoz.

A forrás: egy élmény. Helyesebben egy élménysorozat. Az író kereken húsz esztendővel ezelőtt, tehát az 1950-es években, majd mindennap együtt volt zeneművészetünk felejthetetlen pedagógusával, Weiner Leóval. Mondhatnám, közös munkán dolgoztunk. Szerény életrajzát írtam, s ez a jelző se nem odavetett, se nem felületes, ez valóban szerény életrajz volt, mert harcolnom kellett az öreg mesterrel minden szóért, minden adatért; könyörögtem, hogy nyilatkozzék pályatársairól, barátairól – no persze ellenségeiről is – és zenéről, zenéről, s harmadszor is zenéről, mert százszor is úgy nyilatkozott: az ő élete a zene. Öröme is a zene. Csalódásai is a zenéhez fűződnek. És tulajdonképpen egyetlen, igazi és életre szóló szerelme is a zenéhez köti. Mikor megkérdeztem, ki a kedvence a modernek közül, furcsán nyilatkozott: *az* a Bizet, aki a Carment írta (az *ő* jellegzetes legyintésével jelezte, hogy Bizet egyetlen más műve sem érdekli), majd lelkesülten egészítette ki a nyilatkozatát – és Debussy! – Persze nekiszegeztem a kérdést: – Válogatás nélkül? – Hosszan gondolkozott: – A legutolsó művek már nem olyan világosak számomra, de minden más művét szeretem, beleértve Debussy egész zongoratermését, kamarazenéjét, a csodálatos Faunt, az elemi erejű Tengert és a halhatatlan Pelléast. Furcsa, mások mindig azt mondják, hogy vele kezdődik

az új zene. Én másképp látom: vele végződik az európai muzsikának az a csodálatos virágkora, amelynek szivárványíve Bach és Händel szülőföldjéről indul, s az ív vége – Debussy. Műveiben még hallom azt a logikát, ami az európai zenére oly jellemző. A mondattani folyamatosságot, ahogy az egyik szó a másikba, egyik gondolat a következő gondolatba, egy frázis az utána felcsendülő frázisba kapcsolódik. Őt még elemezni tudom, s ami nálam a leglényegesebb – mondotta Weiner Leó – őt még tanítani is tudom. De vele aztán vége valaminek, amire nincs szó, nincs magyarázat, nincs zeneesztétikai, zenetörténeti fogalom. Én úgy érzem, őt sokkal több szál fűzi Bachhoz, vagy César Franckhoz, Mozarthoz, bármily furcsán hangozzék is: Brahmshoz (Lisztről és Chopinről nem is beszélve), mint Stravinskyhoz vagy Honeggerhez. Debussy számomra egy két évszázadon át ragyogó aranykor – alkonyata. Igen, olyan színekben ragyog is, mint a naplemente – leírhatatlan, ezer árnyalatú színpompában, a zenei festészet egyedülálló csodájaként...

– A modern és legmodernebb muzsikusok mégis esküsznek rá, professzor úr.

Válasz helyett leemelte összhangzatkönyvét a polcról:

„... Ha Debussy különös egészhangú skálája nem kapcsolódik a mi hétfokú hangrendszerünkhöz, akkor nála már nem lehet sem hangnemről, sem funkcióról, sem modulációról szó – ez már egyik formája az atonalitásnak, a hangnemnélküliségnek."

Az öregúr becsukta a könyvet, és visszahelyezte a polcra.

– Hát igen, atonalitás... Ez már másféle anyag, ezzel már nem foglalkozom...

Ekkor hallottam életemben először ezt a szóképletet, igaz, hogy azóta ezerszer is.

– Ez nem az én világom – mondotta Weiner, aztán valami más témára terelte a szót.

*

Úgy látszik, a francia kritika hasonló hangokat pengetett: a kritikus urak szerint az 1905 után írt művek már nem azonosak,

még csak nem is határosak a zenetörténet „szentesített" normáival.

Pedig ezekben az években írja a Trois Chansons de Charles d'Orleans-t (zenekar nélkül, a cappella), most látnak napvilágot a Trois Ballades de François Villon csodálatos lapjai (a fogadtatás több mint ellenséges: gúnyolódó, fölényeskedő, ne szépítsük a szót: ostoba).

Ő maga is megcsömörlik nemcsak a bírálatoktól, saját remekeitől is.

Így ír Durand-nak:

„Ma megkaptam a Villon-balladákat. A nyomdai munka tökéletes. Ámbár szerettem volna, ha a pergamen kissé sárgultabb... de hát mit töröm ilyesmin a fejemet: eljön az idő, mikor ez a szép nyomtatvány megfakul, elsárgul, és erre a sorsra jut zeném is. A kiadáshoz minden esetre gratulálok."

Megjelennek a zenekarra írt Images darabjai: a „szomorú" Gigue, az Ibéria és a Rondes de Printemps – Tavaszi rondó? vagy talán a Tavasz forgószele? Az ajánlás Emmáé. Mint ahogy neki ajánlja a csellóra és zongorára írt szonátát, a fuvolára, brácsára és hárfára írt kis remekművet, s jóval később a hegedű-zongora szonátát. Emmáé a Tristan l'Hermite dalok, mint ahogy neki dedikálja a Trois Chansons de France-ot is.

A Rondóban ismét a népdal csendül, s talán ekkor szólal meg fantáziájában először a „La Plus que lente...", a keringő, mely több, mint vallomás: csendes, visszafojtott férfisírás, egy emberé, akinek hiába hazudnak orvosok, és hiába hazudik maga Emma is, egy gondolatot nem tud eloszlatni egyikük sem. Claude sokszor megáll a kis Chou-Chou mellett, és kezét rá helyezi a kisgyerek fürtjeire:

– Mi lesz veled – aztán suttogva teszi hozzá –, ha én már nem leszek.

*

Közben nem tétlenkedik a Clemenceau-iroda sem. 1908 decemberében a bíróság kimondja a Bardac pár házasságának felbontását. Bardac ügyvédje ügyesen kihasználja Claude és Em-

ma zilált idegállapotát: Claude „igazi" szülőket akart adni Chou-Chou-nak, véget akart vetni az újabb és újabb vadhajtásokkal riogató pletykának, de főleg szét akarta tépni azt a torz, de mégis létező kapcsolatot, mely őt, Emmával együtt Bardachoz fűzte. Aki türelmetlen, akinek idegei felmondják a szolgálatot, az mindig vesztesen áll fel a kártyaasztaltól.

Nem kivétel Emma és Claude sem.

Bardacék kíméletlenül megzsarolják őket.

Emma jelentős magánvagyonából alig marad valami. Még örülhet, hogy ékszereit megmentheti, pedig ezek úgy hozzátartoznak, mint ruhái vagy fehérneműi.

Mindegy. Egy tisztázatlan ügy tisztázódott, egy ajtó, ami mögül bármely pillanatban valami rémség léphet elő, egy ajtó bezárult mindörökre.

Kis, zártkörű vacsora Reynoldsnál. Fönn, egy emeleti különszobában. Jelen vannak: Robert Godet, Georges Clemenceau, Albert Clemenceau, most már valóban Madame és Monsieur Debussy, Laloy és egy szál öreg pincér, aki terít, felszolgál, házigazda módjára kínálgatja a fogásokat, aztán csendesen visszahúzódik a faburkolatú különterem egyik zugába, és hallgat. Van mit.

Egy ember beszél, aki hamarosan világtörténelmet csinál.

A beszélő, vagy inkább a szónok: Georges Clemenceau.

– Mindenekelőtt gratulációim az ifjú párnak. Kivételesen szerencsés emberek, akik egy harapós, komisz férj jóvoltából – tudjuk, Bardac úr az istennek se akarta beadni a derekát – második ifjúságukat és nászheteiket élvezhetik. A frigy csodálatos. A lángész házasságot köt a szépséggel. Minden ellenkező híreszteléssel szemben – nem a vagyonnal, nem a pénzzel, hanem a gyémántnál is értékesebb női bájjal. Azt hiszem, kedves barátaim, hogy ennyi enyelgés és kedveskedés az én részemről nemcsak elegendő, hanem már túlzás is. Talán beszéljünk inkább a világról, amelybe a mi új házasaink belépnek. Bizakodjunk benne, hogy ez a békesség korszaka lesz. Mondjuk francia túlzással: az örök békéé, mely Augustus vagy Marcus Aurelius aranykorát hozza az emberiségnek. Bízzunk benne, ámbár az ég alján riasztó felhőcskék gyülekeznek. Alig arasz-

nyi kis fellegek, de a természet kiismerhetetlen, s lehet, hogy e kis ködpamacsok perc múltán már itt vannak a fejünk felett, és olyan vihart zúdítanak a nyakunkba, amiről gyermeki naivitásunkkal nem is álmodunk. Hát az egyik felhőcske, Európa kiirthatatalan rákdaganata: a Habsburg-monarchia. Addig gyötri tótjait, lengyeleit, orosz, magyar, szlovén, szerb, török, horvát, román, olasz alattvalóit, hogy azok egyszer csak ránontanak, és széttépik a vén bestiát. Mi a francia álláspont? Tépjék szét. Tapsolunk hozzá. Most ez a roskadt, beteg öregember arra készül, hogy megszállja Boszniát. Tapsolunk hozzá: egyetlenegy szem hiányzott a láncból, ami már elviselhetetlenné teszi a nyomorult vazallusok életét. Hát ez lesz az utolsó láncszem: a boszniai okkupáció. Utána felrobban az egész Balkán. A vén szenilis császár mögött ott sunyít a felbujtó: a mi hőn szeretett porosz Vilmosunk. Ez a csirkefogó tolja előre az öreg Ferenc Józsefet, mintegy kipróbálandó, hogy meddig feszíthető Európa türelme. Belemegyünk-e az újabb gazságba? Lenyeljük-e a legfrissebb rablókalandot? Ha igen, akkor Vilmosunk előlép: gyarmatot akar Afrikában, és gyarmatot akar Ázsiában. Még nem tudja, kibe marjon bele: Oroszországba vagy Franciaországba? Kis államokat fenyegessen, mint Hollandia, Belgium, Dánia? Vagy verekedjék meg Angliával a tengeren? Még nem határozott. De már felkészült az új háborúra. Tőlünk nem fél. Azt mondja: Sedannál levizsgáztunk. Az angolokat rajongva tiszteli, s egy sértett szerelmes indulatával gyűlöli. Azt mondja: kalmár népség... mi németek pedig katonák vagyunk. Azt mondom – Clemenceau egy intéssel újabb italt rendelt magának –, meg kell verekednünk Németországgal. Ha nem holnap, hát holnapután. Két év, öt év, de a háború itt van a nyakunkon. És most megmondom: nem azért álltam ki a Dreyfus-ügyben, mert gyűlölöm a katonákat. Azért harcoltam, mert a rossz katonákat gyűlölöm. Tehát új hadseregre van szükségünk. A tábornokok ne okirathamisítással foglalkozzanak, hanem hadtudománnyal. A csapattisztek ne a hölgyek szívét rabolják Párizs sétányain, hanem tanuljanak, tanulják meg, hogy Franciaország tűzben és vasban lett Franciaországgá. És újra fel kell nevelnünk két-három-ötmillió névtelen katonát, akik a szol-

gálati szabályzattal együtt megtanulják azt is: Franciaországban olyan jó élni, hogy ezért a csodálatos életért meghalni is érdemes.

Taps.

Mintha Clemenceau egy tömeggyűlésen beszélt volna.

Claude émelygést érez: kicsit sok volt számára az utóbbi hetek, hónapok zűrzavara. Ügyvédek, kíváncsiskodó bírák, okmányok, papirosok, megannyi ügyeskedés, ami számára több, mint teher – gyötrelem. Hát most a gyomra émelyeg. Nyugtatja magát: nem, ez még nem fájdalom, ez csak afféle rossz közérzet, amiből a túlérzékeny ember mindjárt betegséget csinál.

A társaság meghangosodik: az öreg pincér ugyanis szorgalmasan töltögeti a poharakat. Claude előtt érintetlen a tányér, és érintetlen a borospohár.

Emma hozzáhajol:

– Rosszul érzed magad?

– Nem, egyáltalán nem... Csak nagyon elgondolkoztatott Clemenceau különös pohárköszöntője.

Emma bólogat:

– Istenem, politikus. Ha esküvőre hívják vagy temetésre, neki egyre megy: ő csak politikáról beszél.

Claude homloka előrehanyatlik:

– De hát ez több, mint politika. Háború. Ez jóslat. És nem is tisztességes jóslat. Mert az beszél a jövőről, aki csinálja, aki formálja a jövendőt. Hát mondja azt, hogy nem lesz háború, mert nem akarom, hogy háború legyen. Mert úgy alakítom a politikát, hogy nem is lesz háború.

Emma csitítja:

– Ne idegeskedj, Claude – aztán mosolyogva teszi hozzá: – Hiszen ez az esküvői vacsoránk.

*

Emberevő?

Barátságtalan és goromba?

Valóban az, de nem az életben elszenvedett apró sérelmek

miatt. Már rég megtanulta, fütyülni kell a kritikára, sőt eljutott odáig, hogy már a fellengzően dicsérő jelzőknek sem örül.

Hát nem ezért ingerült. Még csak labilis egészségi állapota miatt sem. A „Clemenceau-beszéd" emléke gyötri, riogatja, megzavarja még legmélyebb álmában is.

Fölriad.

Gyűrűsujjával megkocogtatja a poharat.

– Emma?

– Mi van drágám?

– Félek.

*

Az orvos nem segít.

De Durand igen.

Pár nap múltán, nyilván Emma „inspirációjára", behívja Debussyt.

– Konyak? – kérdi a kiadó.

– Nem, köszönöm, már rég nem élek vele.

– Kávé?

Szomorúan ingatja a fejét:

– Már azt sem nagyon szabad.

Durand kissé erőlteti a vidámságot:

– Drága barátom, magának semmit sem szabad, amit nem kíván különösképpen. Bezzeg a cigarettára sohasem mondja, hogy tilos.

Már tolja is a cigarettás dobozt vendége elé, de az ragaszkodik a maga sodorta cigarettához.

Durand kezdi a párbeszédet:

– Megjött az újságanyag Angliából. Az összes kritika, amit a Debussy-koncertekről és a Pelléasról írtak.

Claude csak a tekintetével kérdez, és Durand már olvassa is a bírálatokat. Néhány értetlen (nem utolsósorban szakszerűtlen) kritikán kívül csupa elismerés, rajongás, szuperlatívusz, hozsanna, s a sok remek írás között egy egész különös karcolat, amelyet két arckép díszít. Az egyik Dante Gabriel Rossettié – a másik a mi Claude-unk arcmása. Fantasztikus hasonlatosság.

Ikertestvérek? – kérdezi az újságíró. Majd mindjárt felel is saját kérdésére: több ennél – reinkarnáció.

Claude is megnézi a két arcképet, aztán felhúzza a vállát:

– Nos, bennem már újjászületett Rossetti... Vajon kiben fogok újjászületni én?

Durand elengedi füle mellett a keserű megjegyzést.

– Mindezt csak azért mutatom meg magának, mert századunkban a lelkesedésből üzlet lesz. A remek angol kritikák jóvoltából Debussy-kiadványaim forgalma megtízszereződött Londonban. A kisebb – mondjuk így: könnyebb – zongoraművek iránt megszázszorozódott az érdeklődés. És mit gondol, minek köszönhetjük mindezt?

Claude kedvetlenül vonja meg a vállát.

– Mit tudom én – aztán keserű nevetéssel teszi hozzá –, talán a tehetségemnek. Ámbár ezt francia kritikusaim mindinkább kétségbe vonják.

– Hadd feleljek én – vág közbe Durand. – A siker az ön személyes jelenlétének köszönhető. Maga kitűnően megtanult dirigálni, kedves Claude, és megszokta azt is, hogy leüljön a zongorához a nagy nyilvánosság szemeláttára. Pedig ettől úgy irtózott, mintha arra kényszerítették volna, hogy családi életet éljen az igen tisztelt publikum előtt. Szóval: a siker a zeneszerzőé – elsősorban. De másodsorban – a karmester – zongoraművészé, aki valósággal elvarázsolta az angol publikumot.

Claude kedvetlenül ráncolja homlokát:

– Mit akar tőlem?

– Voltaképp semmit. Csak felvetek egy gondolatot: mi volna, ha ellátogatna a kétfejű sas fővárosaiba: Bécsbe és Budapestre? aztán egy kiruccanás Olaszországba, s végül Moszkva... Szentpétervár!

– Nagyon fáradt vagyok.

– Ez a hipochonder fáradtsága. Aki állandóan önmagával foglalkozik, s végül halálosan megunja önmagát.

– Nem vagyok hipochonder.

– Valóban azt hiszi, hogy beteg?

– Tudom.

– Az orvosok mást mondanak.

– Mindegy... ezen ne vitatkozzunk. Röviden: nem utazom.

– Aztán itt van egy nagyon előkelő meghívás: Münchenbe. Francia zenei fesztivált akarnak rendezni. Öné a vezérszólam.

– A németekért sem rajongok, de a bajorokat aztán végképp nem állom.

– Kár... Igazán kár.

*

De Emma nem hagyja ennyiben a dolgot. Madame Debussy, aki felfokozott, mint egy művész, könnyűkezű, mint azok a kissé megkopott milliomosok általában, akik nem tudnak beletörődni a szegénységbe, Emma mindezzel együtt – praktikus is: első gondolata, kitépni Claude-ot ebből a mindinkább sűrűsödő melankóliából. Aztán itt van mindjárt a másik érv is: Durand komoly összeget ígért a körutazásért. Amit egy asszony nagyon akar, annak a férj csak nagyon ritkán tud ellenállni. Claude sem kivétel. Alig egy héttel a Durand-nál tett látogatás után, megjelenik ismét a kiadónál:

– Kérem, készítse elő a szerződéseket: majd bejövök és aláírom.

Durand-nak a szeme se rebben:

– A kész szerződések már várják önt, csak alá kell írnia őket.

*

Az első állomás: Bécs.

Claude mélyet lélegzik, s mikor az ünnepélyes fogadtatás után végighever a szállodai ágyon, szinte magát biztatgatja: végül is ez Mozart, Haydn, Beethoven, Schubert és Brahms városa... Ha Durand nem küld, akkor a magam jószántából is el kellett volna jönnöm. Így alszik el. A varázsneveket suttogja maga elé: – Mozart, Haydn, Beethoven... Brahms.

Megtanulja hamarosan, hogy itt bizony erősnek kell lennie. A Bécsi Filharmonikusok ugyanis minden, már-már keleties udvariasságuk ellenére, tudtára adják, hogy ezt a muzsikát ők

nemigen tartják muzsikának. Korrekt, hibátlan módon lejátszszák a legkomplikáltabb passzázsokat, mint ahogy tévedhetetlenül megszólaltatják a legnehezebben kihámozható ritmusképleteket is, de csak úgy és annyi lelkesedéssel, mint a Hoffmann meséinek éneklő bábuja; Claude, némi szorongással várja, hogy mikor jár le a csodagépezet.

Az első próba után visszavonja A tengert és a Nocturnes-öket. A Faunt játsszák, az Ibériát és a Kis Suite-et, amely nem is egészen a sajátja: Henry Busser hangszerelte a négykezes zongoradarab alapján.

Nem mindennapi feladat. Próba közben derül ki, hogy a Faunt Richard Strauss bemutatta már azon a koncerten, mely saját művének, a Simfonia domesticának is premierje volt.

Rettenetes konkurrencia.

Strauss nemcsak zeneszerzőnek virtuóz, de dirigensnek is. Most hát meg kell győzni a bécsi muzsikusokat, hogy a Faun nem kápráztató, láthatatlan kötélen egyensúlyozó artistaprodukció, hanem költészet: egy francia ember költői álma a világ csodáiról, a természet örök ihletéséről, s a szerelemről, mely olyan tompa, elmosódó színekben jelenik meg, mint az örökre elsüllyedt Pompeji és Herculaneum antik villáinak freskói.

Kemény harc.

Azért, hogy a bécsi muzsikusok lemondjanak a vonóhúzás keménységéről, a fúvós hangszerek intonálásának harcias érdességéről, hogy lemondjanak mindarról, ami a beethoveni zenekarból heroikusan, pompázóan és diadalmasan áthangzik tudatukba.

Száz évvel ezelőtt még szégyen lett volna, hogy egy bécsi muzsikus nem tud franciául. Ha hibásan is, vétve a francia nyelv fonetikai törvényei ellen – de úgy látszik, az elmúlt száz év során mindez feledésbe merült.

Tolmácsra van szükség.

Mint később Debussy némi malíciával mesélte, a tolmácsolás körülbelül ilyen stílusban zajlott:

– A mélyen tisztelt zeneszerző, karmester, professzor úr arra kéri az igen tisztelt professzor-művész-doktor urat, hogy a fúvószólónál kissé gyengédebben fújjon a hangszerbe, természete-

sen csak akkor, ha ez az elképzelés egyezik az igen tisztelt fuvolaművész-professzor-doktor úr felfogásával.

Persze Claude erre hamarosan ráunt; megint csak őt idézem:

– Leginkább gesztikulálással segítettem magamon, ami bámulatosan hasonlóvá tett az olasz bábjátékok Polichinellójához. Később ezt megtoldottam újabb fogásokkal, úgyhogy eljutottam a legkiválóbb balett-táncosok nyaktörő mutatványáig.

A különböző tolmácsok jóvoltából eljutott hozzá az a bécsi vélekedés, mely szerint egy született franciától, igazi gascogne-itól (a jó ég tudná megmondani, miért hitték róla, hogy Cyrano rokona) több kedvességet, hajlékonyságot, sőt: humort vártak volna.

E perctől kezdve Claude megváltoztatta magatartását. Nem követelt, még csak nem is kért, hanem kikedveskedte a kívánatos effektusokat a magas galléros, szűk zsakettbe préselt öreg bécsi filharmonikusoktól.

Végül is a Faun leírhatatlan sikert aratott. A Kis Suite olyannyira megmozgatta a bécsi zenetanárok fantáziáját, hogy százával hozatták meg zongorakottáját Durand-tól, az Ibéria pedig végképp megalapozta renoméját: a bécsiek – akik ez idő tájt még mindig a keringő révületében éltek (igaz, Strauss aranydevizája Lehár papírpénzére devalválódott), de tánc iránti rajongásuk semmit sem csökkent, nos, a bécsi keringőrajongók elégtétellel állapították meg – a kis francia ért a jó, ropogós ritmushoz is. Taps jár neki!

Aztán fényes bankett.

Többrendbeli szónoklatokkal.

Javarészt németül.

Egy francia nyelvű szónoklat aztán lerombolt mindent, amit idáig a bécsiek Debussy tiszteletére felépítettek. A szónok így nyilatkozott:

– *„A kitűnő francia zeneszerző legfőbb és legfontosabb cselekedete az, hogy a dallamot végképp száműzte a zenéből..."*

Debussy szót kért, de a felviharzó taps elhallgattatta.

Karácsonytájt – Budapesten.

Csalódás. Ő valami szittya-tatár ázsiai városra számított, s itt egy takaros, modern, gondozott metropolis fogadta, ahol nem

volt szüksége tolmácsra, mert egész sor muzsikus, újságíró, költő, zeneszerző, énekes sietett a segítségére: jól beszéltek franciául valamennyien. Kiderült az is, hogy Budapesten az urak nagyon tájékozottak. Jó néhány Debussy-művet játszottak már a magyar fővárosban. Főleg zongoraműveket és kamarazenét. De ismerték itt az egész zenei látóhatárt: az új oroszokat, németeket, franciákat és természetesen azt az óriási operaáradatot, amely Olaszország felől áramlott.

A hangverseny emlékezetes volt a muzsikusok számára, de meg kell mondanunk, a rendezés nem volt szerencsés. A hangversenyt a Vigadóban tartották meg, mely bálteremnek talán jó volt, de hangversenyteremnek aligha. Ez az óriási hodály elnyelt minden hangot, nem beszélve arról a kínos tüneményről, hogy olykor-olykor meg is visszhangosította a muzsikát, olyan effektusokkal fűszerezve a zenét, amit Debussy munkája egyáltalán nem igényelt.

Műsoron – mint már mondottuk – a Quartett, a Children's corner és néhány dal volt.

Januárban már Torinóban találjuk, ahol vegyes műsort dirigált:

„Ibéria
Egy faun délutánja
Children's corner – Caplet zenekari átírásában
Chabrier: Gvendoline – nyitány
Roger Ducasse: Sarabande
Dukas: Nyitány és egy felvonás az Ariane et Barbe Bleu című operából."

A koncertturnét abba kellett hagynia. Elfáradt, s megint elővették azok az apró fájdalmak, amelyek végül is összeálltak, mint aprócska egysejtűekből a korallsziget. Összeálltak súlyos sziklává, mely szívére, agyára nehezedett.

Hazafelé menet az expresszvonaton, hálófülkéjében olvassa az utánaküldött leveleket. A Metropolitan igazgatója, Gatti-Casazza megismétli egy korábbi ajánlatát: operát, esetleg *operákat* kér a New York-i színház számára. Jelentkezett egy Maud Allen nevű angol táncosnő is, aki még Claude londoni tartózkodása idején felvetette egy „egyiptomi balett" ötletét.

A táncjátéknak megvan már a címe is: Khamma. De ezen kívül aztán nincs is belőle egy hangjegy vagy koreográfiai ötlet sem (itt zárójelben jegyezzük meg, hogy a partitúra végül is elkészült Koechlin segítségével, de csak 1924-ben; Claude már nem élt, s Allen kisasszony már túl volt azon a koron, amikor egy táncosnő balettfőszerepet alakíthat).

De hát a legfőbb levél és Claude számára a legizgalmasabb – d'Annunzióé volt:

„Drága barátom, jól tudja – hiszen közöltem önnel személyesen –, hogy én már réges-régóta ismerem és szeretem önt. Valaha egy kis firenzei társaságba jártam, ahol néhány szigorú ízlésű és rendkívül kulturált művész valóságos kultuszt csinált az ön műveiből, lelkendezve mindazokért a reformokért, amiket ön megpendített. Szenvedtem akkor is, és szenvedek most is, amiért nem értek a zenéhez elegendőképpen, annyira, hogy drámai műveimhez megkomponálhassam a muzsikát is. Persze enyhült kétségbeesésem, mióta önt megismertem. A mű – amiről már beszéltünk – hamarosan befejezést nyer. Most már önben reménykedem. A kérdés: szereti-e a költészetemet? Kérem, azonnal feleljen. Nem tudok várni tovább!"

Még a vonaton megfogalmazza válaszát:

„Levele útközben ért utol. Bocsásson meg, hogy nem tudtam azonnal megírni és tolmácsolni levele feletti örömömet. Kijelenthetem, az önnel való közös munka már eleve azt a lázas állapotot idézte fel, mely nálam az alkotás közeledtét jelzi."

*

A kérdés magától értetődő: hogyan lett az első, fanyalgó találkozásokból ilyen szenvedélyes egymásratalálás?

Úgy hisszük, leghelyesebb, ha a „krónikáshoz" fordulunk – Godet barátunkat kérdezzük meg. A derék svájci férfiú némi húzódozás után (nehezére esik olyasmit mondani, ami árnyat vethet Claude portréjára), mondom, egy kis tétovázás után ilyesféle magyarázattal szolgál:

– Mikor az ember nagyon fáradt, a gyengébb, ártatlanabb izgatószerek már nemigen tudják izzásba hozni. A fáradtság nemcsak a végtagokat béklyózza meg, hanem a szellemet, a fantáziát is. Ilyenkor erősebb, töményebb, komiszabb szeszekre van szükség. Hát ez volt Claude számára D'Annunzio. Izgatószer. A folytonos nyüzsgés, lángolás, szereplés, dühös kifakadás, térdrerogyó szerelmi vallomás doppingja; mindaz, ami izzóvá teszi a levegőt, s ami arra készteti a munkatársat, hogy az is valami délszakian forró számumot lélegezzék be. D'Annunzio felgyújtotta Claude képzeletét. Előbb csak viharos tirádáival, melyeket gyorspostával küldött az úton levő Debussy után, aztán a villamos feszültséget még fokozta a személyes találkozások során. Mindenekelőtt – ez volt első közös párizsi programjuk – meglátogatták a világhírű Ida Rubinsteint, akiről voltaképp senki sem tudta – s ez nagyon izgalmas dolog egy nagyváros életében, ahol mindenkinek megvan a maga „rekesze" –, hogy ki is igazában. Ahhoz nem fért kétség; a Gyagilev balett *előkelő* tagja. Ez az előkelőség mindenekelőtt abban nyilvánult, hogy ellentétben a többi tagokkal, akik szolgai módon követték Gyagilev ostorcsapásként pattogó parancsait, Ida szembeszállt a „nagymesterrel", sőt, még némiképp ironizált is a főnök külseje és testsúlya felett, olykor még olyan célzásokat is engedélyezett magának, amelyek kétségtelenné tették, hogy tisztában van Gyagilev eltévelyedéseivel, melyek őt a szerelmi élet különös zsákutcáiba vezették. Ida tehát a világhírű Ballet Russe tagja, bár köztudomású, hogy nem nagyon jó táncos. Mit tud hát? Ida Rubinstein megáll a színpad közepén (hangsúlyozom: megáll, s nem mozog), de olyan királynői tartással, egy élő szobor olyan érzéki varázsával, aminek nem tud ellenállni senki sem. Aztán ez a halványarany szobor megmozdul, helyesebben: megvonaglik, s a kis rebbenés végigcikázik az egész nézőtéren. Majd fölemeli két karját, s a fémszobor átalakul antik amforává: a két kéz a fej felett összekulcsolódik – szépsége egy görög vázáé, különös ritmusa a tiszta zenéé, mely íme látható, tapintható testté sűrűsödött. Ida Rubinstein hallatlanul gazdag. Miből? Nehezen kibogozható rejtély. Egy férj vagy többrendbeli férjek, egy szerető vagy a szeretők hosszú sora ha-

gyományozta rá? Való igaz, hogy még Párizsban is (ahol nemcsak a bankárok és az ügyvédek kétkedők, hanem a legegyszerűbb nyárspolgár is), még a francia fővárosban is többszörös milliomosnak tartják. A balett tagjai oroszok. Ő nem. Ő oroszországi zsidó. Nemzetközi lény. Már csak nyelvkincse folytán is, hiszen ugyanúgy beszél oroszul mint franciául, franciául mint németül, németül mint angolul; s egyes „hízelgők" szerint beszél héberül és persze folyékonyan pörgeti azt a különös habarcsnyelvet is, amit általában jiddisnek neveznek. Azt kérdezik: vajon szép-e Ida Rubinstein? Ó, a szépség nagyon elkoptatott fogalom. Az operabalettben akad közülük harminc. De az Opéra Comique-ban is legalább tíz. Az operettszínházakban száz és száz. Hát Ida nem ezek közül való. Különös, mint egy elefántcsontból kifaragott kámea. Izgalmas, majdnem félelmetes – mint egy fekete párduc. Okos, mint az olyan asszonyok, akik általában nagy vagyon felett rendelkeznek, s így a pénz, az arany komisz reflektorfényénél jó alaposan megismerik az embereket.

Megkérdezzük Godet urat:

– Mindez személyes benyomás? Találkozott Ida Rubinsteinnel?

– Természetesen. Több ízben is. Claude-ot és Gabriele-t elkísértem Ida Rubinstein palotájába. Olyan körülmények, főleg olyan külsőségek között élt, mint egy keleti fejedelem. Rengeteg szolga és rengeteg szolgálólány. Míg az ember fellépkedett a lépcsőkön, fel az emeleti szobákhoz, ahol őnagysága a vendégeit fogadta, valóságos szőnyegpázsiton kellett átgázolnia; olyan indiai, kínai és perzsa szőnyegcsodákon, amelyek minden négyzetcentiméterjéhez hetek, hónapok, talán esztendők keserves munkája, verejtéke tapadt. A fogadószobában félhomály. Csak a négy sarokban égett egy-egy ámpolna, a keleti templomokra emlékeztetve és a rossz hírű házakra, amelyek légkörét inkább a sötétség jellemzi, mintsem a józan világítás.

Ida elragadó volt, már csak azért is, mert ő volt az egyetlen nő a társaságban. A többiek mind férfiak. Bakst a kosztümtervező, Fokin a koreográfus, és persze mi hárman: D'Annunzio, Debussy és jómagam. A háziasszony és az urak (Claude-ot és

magamat leszámítva) elég komoly mennyiségű italt fogyasztottak. Meg kell mondanom: semmi jelét nem láttam rajtuk – részegségről nem is lehet beszélni – még a kapatosságnak sem.

A háziasszony pár kedveskedő szó után rátért a lényegre:

– Már tárgyaltam a Châtelet színház igazgatóságával. Kibérelem az egész épületet. Ott tartjuk majd a próbákat is...

Valaki ellenkezni próbált, de Ida azonnal leintette.

– Tudom, tudom... jelenleg a Metropolitan béreli a színházat. Annál jobb. Míg a New York-iak elfoglalják az épületet – mi elkészülünk a darabbal.

Nincs megjegyzése senkinek.

Csak Claude nyugtalankodik.

– Még a szövegkönyvet sem ismerem. – Nevet, de ez a vidámság elég kesernyésre sikerül. – Még a mű végleges címét sem.

D'Annunzio nem kéreti magát. Már olvas is, azon a dallamosan behízelgő, majd harciasan felcsattanó hangon, amely dikcióját egy tenoráriához teszi hasonlatossá.

– A cím tehát: Le Martyre de Saint Sébastien... Szent Sebestyén mártíromsága. Bár mondhatnók így is: áhítatos történet az Úr atlétájáról. Az első kép – mert a művet öt jelenésre osztottam – az első felvonás a *liliomok udvarában* játszódik. Római palota. Az árkádok oszlopsora mögött kert. A kertben hófehér, illatozó, kábítóan pompázó liliomok. Itt, a csodálatos kertben ragyog majd fel a vízió: a pásztor megjelenik, és jelt ad Sebestyénnek, az erő, a fegyver, a vérontás emberének, figyelmeztetve őt, hogy e perctől kezdve az Ő katonája. Jézusé. A római palota oszlopsora most kegyetlen célt szolgál. Marcust és Marcellust, két hitvalló keresztényt, a márványoszlopokhoz kötözték: előttük kőoltár: kiömlő vérüket idecsorgatják majd az Olümposz isteneinek tiszteletére. Marcus és Marcellus – ikertestvérek. Szívük is egyformán ver. Ajkuk is egyformán alakítja a szót, és lelkük is egyugyanazon dalt zengeti: szólítva a dicsőséges halált, mely nem a pusztulást hozza, hanem a megváltást.

Sebestyén, az íjászok vezére adja meg majd a jelt, amire a numídiai nyilazók felemelik fegyverüket, s ő adja meg a jelt arra is, hogy a halál nesztelenül, füttyentve, mint a támadó mér-

ges kígyó, nyílvesszőként marjon bele a mártírokba. A jel azonban elmarad. Sebestyén fellövi nyilát a magasba, de az nem hull vissza sohasem: az égiek megértették és elfogadták a különös áldozatot. És most megrázó dolog történik: Isten atlétája, Sebestyén, eksztatikus táncba kezd. Az oltáron ott parázslik az áldozati tűz, s íme az íjász egy ugrással az oltáron terem. Igen, a parázson táncol. Mezítelen talpát nem égeti a tűz, nem sebzi fel a parázs – a szent cselekedet kedves a Jó Pásztornak, és segít is a hit bajnokának. Itt a két mártír énekével össze kell fornia a kórusnak és a zenekarnak. A *test* áldozatát így követi a *szellem* áldozata, a zene s az elragadtatott tánc misztériuma.

Ez nem lehet operazene.

És balett sem.

Ez a modern mezbe (s ugyanakkor antik köntösbe) öltöztetett átlényegülés. Az emberállatból – Isten báránya lett. A gyilkos dühből – keresztényi áldozat. A hivalkodó, modern zenéből – imádság. Ó, nem alázatos térdencsúszás, hanem büszke hitvallomás: egy vagyok veled! Te lejöttél hozzánk, hogy magadra vedd az ember szenvedéseit. Én pedig felrepülök hozzád, mint a sebesen suhanó nyíl vagy mint a fénysugár, hogy örökre egyesüljek veled.

És már zeng is a hivők kórusa:

Üdvözlégy fénysugár
Világnak fényessége
Szent kereszt ékessége
Üdv hát győzelmi pálma,
Rügyezz életnek fája!
Hivők reménysége.

A második felvonás a varázslók barlangjába vezet. Címe: La Chambre magique. Varázslók, csillagjósok, az alvilági hatalmak szövetségesei buzgólkodnak a lombikok, teleszkópok, varázsgömbök körül. A „gonoszok" egy fiatal lány kivégzésére készülnek. A lányt Sebestyén térítette meg. A halálra szánt áldozat egy régi-régi dalt énekel. Valaha virágéneknek szánták, sze-

relmes vallomásnak, hírnöknek. Most is az – csakhogy ez a boldogság nem e világból való.

A barlang titkos ajtaja kinyílik: Isten bajnoka, Sebestyén lép be. Itt nem hangozhat el egyetlen szó sem, mert semminő szöveg sem képes arra, hogy két világ harcát felidézze. A kereszt győz a pogány hit felett; ezt csak zene fejezheti ki – és az anyagi valósággá vált muzsika: az emberi test.

A harmadik felvonás címe: La Concile des faux dieux – Hamis istenek tanácsa. Augustus udvarában vagyunk. Cézár kegyelmet kínál Sebestyénnek, de az íjász visszautasítja. A pogányok, az udvar énekesei Apolló-himnuszra zendítenek, de Sebestyén szava csendet parancsol: az Úr kálváriáját mondja el. A kereszt súlya alatt megroskadó isten útját, aki a feszülettel a világ minden szenvedését a vállára vette.

Augustus udvara mintha félrehallaná az egész történetet: ők nem a Názáreti halálát hallják-látják, hanem Adoniszét, akivel az ifjúság, a szépség, az örökkön tartó szerelem szállt sírba:

Il est mort le bel Adonis.
Pleurez, pleurez.
Il se meurt, le bel Adonis!
Pleurez, pleurez.

Ó már halott, a szép Adonis,
Sirassátok csak, sirjatok.
Megöletett a szép Adonis,
Sirassátok csak, sirjatok.

A mélybe száll és ott kopog,
Hol Hades utasra vár.
A fáklyákat oltsátok el
És sirjatok . . . ez a halál.

A kórus Erószt hívja. A fáklyatartót, aki lángjával a pislogó mécsest gyújtja fel a nászágyak felett. Erósz most a föld felé fordítja fáklyáját: nem a szerelem lángját lobbantja fel, csak a szövétnekét, mely Adoniszt kíséri utolsó útjára.

A negyedik kép: Le Laurier blessé – Megsebzett borostyán. Ez a mártíromság drámája. A lázadót, a kereszt atlétáját – cézári parancsra – saját íjászai nyilazzák halálra.

A mártír nem kér kegyelmet:

„Azt mondom néktek... és mondom újra meg újra..., aki mélyebben sebez, az mélyebben szeret is, ki mélyebb sebet üt, az közelebb visz az üdvösséghez."

És az utolsó fejezet: egyetlen alleluja. A szent előtt megnyílik a paradicsom: két feszület ragyog fel: az egyik az Üdvözítőé, a másik Sebestyéné; keresztre feszítették őt is – ha úgy élt, hát haljon is hite szerint.

*

Véleményt nehéz kicsikarni Godet-ből.

– Milyen hát a mű? Sikerültnek vagy sikertelennek tartja?

Godet óvatos:

– Talán leghelyesebb, ha mindenekelőtt a szövegkönyvről beszélek. D'Annunzio szívesen hivatkozott egy bizonyos Veronica Gambara nevű hölgyre, aki kereken négyszáz esztendővel ezelőtt élt, s állítólag az ő elméjében fogant meg először Szent Sebestyén mártíromságának drámája, vagy ha úgy tetszik, misztériumjátéka. Mivel bizalmatlan voltam D'Annunzio mester minden állításával szemben, utánanéztem Gambara őnagyságának, s legnagyobb csodálkozásomra meg is találtam, méghozzá a régi olasz irodalom előkelőségei között. Már az „előkelő" szó ceremoniális értelmében, és nem művészi rangfokozatként. A hölgy X. Giberto felesége: a fejedelmi férj halála után a kis Corrreggio városállam fejedelemasszonya. Daloskönyvet írt valóban. De misztériumjátékot soha. Ez csak afféle címke, amit D'Annunzio mester úgy ragasztott rá elmeszüleményére, mint ahogy a hencegő utazók díszítik bőröndjeiket távoli városok és híres szállodák bélyegeivel. – Én úgy hiszem – mondotta Robert Godet –, hogy ez a Szent Sebestyén mártíromsága nem annyira Gambara fejedelemasszony gondolata alapján íródott, inkább Richard Wagner ihletésére. Pogány Parsifal. Tegyük hozzá: kegyetlen, vérengző, vagy legalábbis mazochista Parsi-

Debussy: (Kissé irritáltan) Nem tudom, miről beszél uram.

Olasz úr: Torino műsorra tűzte a Pelléast. A karnagy néhány nappal vagy inkább néhány órával a bemutató előtt ágynak esett. Katasztrófa. Rengeteg költség, rengeteg munka, felfokozott érdeklődés városszerte – és a karnagy beteg. Sürgöny Milánóba: felkérik Toscaninit. Válaszsürgöny: nem ismeri a partitúrát. Újabb fohászkodás: vállalja el. Életében először és bizonyára utoljára vállalkozik rögtönzésre. Kereken 24 órája van. Este érkezik. Bezárkózik a szállodai szobába, és hajnalig olvassa a partitúrát. Megreggelizik, aztán folytatja a munkát ebédidőig. Sovány löncs, lefekszik aludni. Este megjelenik a karmesteri dobogón, és kotta nélkül dirigálja az előadást. Az emberek őrjöngenek, uram. Higgye el, ilyen Pelléas-előadás sose volt még, és talán soha nem is lesz. Ez az este olyan volt, mintha a mű ott született volna a szemünk láttára. Ez már nem is interprétálás: alkotás.

– Ez történt a páholyban – folytatja Godet. Aztán előadás után találkozó az igazgatói irodában. Debussy és Toscanini. Egymás karjába hullottak, mint a szerelmesek. Átölelve tartották egymást sokáig. Az én Claude barátom mindjárt nekiszegezte Toscanininek a kérdést:

– Való igaz, hogy Verdi 80 éves volt, mikor a Falstaffot írta?

– Igaz, kedves barátom.

– Akkor olyan titka lehetett, mint Faust doktornak. Az ördöggel cimborált.

Toscanini harsányan nevet:

– A múzsával, drága barátom, a múzsával! Hiszen tudja, ez a szép asszony a legcsapodárabb szerető. Akkoriban vele volt viszonya. Mostanában viszont önnel csókolózik.

Claude leszegte a fejét:

– Milyen különös, hogy az olaszok mégis Puccinit szeretik jobban.

*

Aztán nagy keservesen elkezdődnek a próbák a Châtelet színházban. D'Annunzio üvöltözött, lelkesedett, a földhöz verte magát, kigyúlt, mint egy égő fáklya, összegörnyedt, mintha Szent Sebestyén nyilai átjárták volna őt is, és ezt cselekedte mindaddig, míg a színházi emberek szép ügyes-óvatosan ki nem tessékelték a színházból.

1911. május 16-án, alig öt nappal a sajtóbemutató előtt Párizs érseke az ország katolikusaihoz fordult. Az olasz költő és a francia zeneszerző művét vallásgyalázónak minősítette, s felhívta mind a leendő közönség, mint az előadással foglalatoskodó színészek, zenészek, táncosok és színpadi munkások figyelmét arra, hogy aki akár látogatásával, akár munkájával támogatja ezt a színpadi gyalázatot, az a katolikus klérussal fordul szembe. A Szent Sebestyén mártíriuma – mondotta az érsek – egyenesen támadás a keresztény hit és a keresztény ember vallásos öntudata ellen.

D'Annunzio azonnal válaszolt:

„Párizs hercegérseke – nyilván a hibás tájékoztatás alapján dekrétumban támadja meg művünket, amely mind ez ideig ismeretlen előtte, s amely két olyan művész alkotása, akik az évek folyamán tanújelét adták annak a megmásíthatatlan elhatározásuknak, hogy a művészet legkomolyabb megnyilatkozásaira törekszenek. Anélkül, hogy kétségbevonnánk vagy akár megtagadnánk az érsek úr iránti tiszteletünket, mégis szeretnők kifejezésre juttatni sajnálkozásunkat azon elbánással kapcsolatosan, amelyet nem érdemeltünk meg, és szeretnők leszögezni mind a magunk, mind munkatársaink becsületére hivatkozva, hogy ez a mű mélységesen vallásos, s nemcsak lírai megdicsőítése, nemcsak tisztelete Krisztus atlétájának, hanem tiszteletadás mindazoknak, akik héroszai a keresztnek."

1911. május 18-án Debussy is nyilatkozik az egyik színházi lapnak (Comedia).

„El tudja képzelni ön, hogy műveim nem tartalmaznak olyasmit, amelyet én holmi vallásos példaadásnak neveznék? Vagy talán úgy látja jónak, ha a művészt egyenesen megbilincselik? Hát nem nyilvánvaló dolog az, hogy egy ember, aki az élet minden megnyilvánulásában bizonyos misztikumot vél felfedez-

fal. Persze földereng a szent íjász alakja mögöt Anatole France Thais-ának emléke is, Flaubert-ről nem is beszélve, aki a Szent Antal megkísértésével adott némi útbaigazítást az olasz költőnek . . .

– A zene, Godet úr . . . minket a zene érdekel elsősorban, sőt kizárólag.

– A zene csodálatos. A végletek csodája ez. A naivságig egyszerű, máskor meg olyan komplikált, mint vajúdó, boldogtalan századunk. Rettenetes iramban íródott. Hajszolva, kergetve, mert D'Annunzio alig várta már, hogy színpadon lássa művét, nem is szólva Ida Rubinsteinről, aki ezúttal felül akarta múlni önmagát. A költő és a táncosnő nemcsak Debussyt szorongatta, hanem Caplet urat is, aki a hangszerelési munkában segédkezett. De nyakára jártak a Châtelet igazgatójának is, aki már elbújt a kellékraktár vagy a süllyesztőkamra mélyén, ha Ida Rubinsteint vagy D'Annunziót jelentették. Meg kell mondanom, valami haszna mégis volt a Châtelet igazgatójával kötött ismeretségnek.

Levél – méghozzá csőpostán (némi magyarázat a mai olvasó számára: ezeket a sürgönyöket nem a szokványos postai járművek vitték ki, hanem egy pneumatikus berendezésű, tehát légnyomásra működő csőrendszer).

A levélben csak ennyi: ma este Aida. Dirigál – Arturo Toscanini. Radames – Enrico Caruso. Az igazgatói páholyba várom . . .

Persze ott voltunk pontosan.

Ezúttal Claude-ot sem kellett nógatni. Feladta remetemogorvaságát. A páholyban végül is Monsieur és Madame Debussy foglalt helyet, jómagam és egy olasz férfiú, aki kiválóan beszélt franciául. Megpróbálom rögzíteni a páholyban lezajlott beszélgetést.

Olasz úr: (Debussyhez) Ismeri Toscaninit?

Debussy: Csak híréből.

Olasz úr: Önnek igen nagy tisztelője.

Debussy: (Még mindig nem enged fel mogorvaságából) Köszönöm.

Olasz úr: Ismeri a torinói esetet?

ni, hogy az ilyen művész vonzódik a vallásos témához? Nincs szándékomban holmi hitvallással szolgálni. Ámbár én nem vagyok gyakorló katolikus, se az, amit hivőnek neveznek, ennek ellenére nem jelentett számomra különös erőfeszítést felemelkedni azokba a misztikus magasságakba, amelyeket a költő drámája kínál. Meg kell nyugtatnom önt (és az illetékeseket), hogy én úgy írtam muzsikámat, mintha az egyház kért volna fel rá. Az eredmény: dekoratív zene, egy rendkívül nemes szöveg szolgálatában, melyet hangok és ritmusok elevenítenek meg: az utolsó jelenetben pedig, midőn a szent az égbe emelkedik, meggyőződésem, hogy én kifejeztem mindazon érzelmeket, melyek eltöltötték gondolatvilágomat a mennybemenetel elképzelésekor. Sikerült-e? Ez már nem tartozik rám. Csak még annyit: a mi hitünk már nem azonos a régi idők hitével. Hogy ez a hit, melyet zeném kifejez, ortodox-e vagy sem? Erre a kérdésre nem tudok felelni. De ez az én hitem. Sajátom. Amit a legteljesebb őszinteséggel énekeltem meg."

Mindez csekély vigaszt jelentett Astruc úr számára, aki az egész produkció gazdája, főrendezője – és céltáblája volt. A sajtó (persze a katolikus sajtóra gondolok) nyilai, dárdái, jelképes értelemben: puskalövései őt érték, a szerencsétlent. A premier katolikus páholybérlői lemondták a páholyokat.

Ennek ellenére a főpróbára (1911. május 21.) az összes előkelőségek bejelentették magukat. Miniszterek és főszerkesztők. Muzsikusok, s az a megnevezhetetlen és összetételében elemezhetetlen „társaság", mely végső fokon dönt a sikerről vagy a bukásról, mert valami titokzatos módon, aránylag kis létszáma ellenére is, egy egész város, esetleg egy egész ország közvéleményét alakítja ki.

Tulajdonképpen minden rendben.

Kis, finom botrány – a klérus részéről.

Egy még halványabb, de annál különösebb botrány, amiről alig öt évvel a Dreyfus-per végkifejlete után nem is volt illő beszélni: Szent Sebestyént, a hit atlétáját egy zsidó művésznő alakítja.

Belső, a színfalak között mormogó-suttogó-sziszegő botrányocska maga a francia szövegkönyv, amit egyes szereplők

olyan mértékben értettek csak meg, mint amilyen mérce szerint értik egymást a latin nyelvcsalád tagjai: olasz a spanyolt vagy spanyol a franciát. D'Annunzio franciául írt és mégsem franciául.

A kíváncsiság még újabb és újabb botrányokat szimatolt. Az oroszokat, Fokint, Bakstot és Ida Rubinsteint beengedték a francia színpadra. Ez valami barbár ceremónia lesz. Vérrel, emberáldozattal és szadista túlzásokkal.

A fényesen induló főpróba végül is nagyon csendesen zajlott le. Előtte való napon Franciaország hadügyminisztere egy repülőgép kipróbálása közben lezuhant, és szörnyethalt. Országos gyász. Hivatalos személy, akinek bárminő kapcsolata volt az államhatalommal, „hivatalból" távol maradt.

De hát a próbából amúgy sem volt sok öröm.

Itt a főhangsúly a színpadon a kosztümökön és Fokin csodálatos koreográfiáján volt. És a színkompozíción, mely – normális körülmények között – el kellett hogy kápráztassa a nézőket. A kórust azonban szétdobálták. Éppen a festői színfoltok szolgálatában. Összekeveredtek a szólamok, de oly módon, hogy nem erősítették, hanem nagymértékben zavarták egymást. A kórusok nemes szépsége – elveszett. A prózai szöveg sem érvényesült, úgyhogy előállt az a különös helyzet: a Szent Sebestyén mártíromsága mint balett-dráma megbukott, a Szent Sebestyén mártíromsága mint zenemű nemcsak sikert aratott, de feltűnést is: hiszen Debussy ismét megújította magát. Elindult egy modern klasszicizmus felé, mely a színhatásokon túl mindjobban hangsúlyozza a zene tüneményes biztonsággal megvont rajzát is: ez a muzsika néhol olyan puritánságra, dísztelen szűkszavúságra törekedett, ami már nem is a jelenhez, inkább a holnaphoz vagy a holnaputánhoz szólt.

Milyen volt a visszhang?

Mikor az emberek nem értenek valamit, pillanatra se jut eszükbe, hogy talán az ő felfogóképességükben van a hiba. Hát így történt ez esetben is. A hivatásos bírálók bíráltak, a hivatásos bajkeverők felkavarták mindazt a rosszat, amit az utolsó tíz esztendőben elmondottak Debussyről – a fiatalok pedig ott várták a mestert a művészbejáratnál.

Megéljenezték.

Pedig biztos, hogy a művet nem foghatták fel egyszeri hallásra. Különösen akkor, mikor az interpretálás sem volt mintaszerű. A szándékot éljenezték. Egy közel ötven esztendős művész hallatlan bátorságát, hogy kilépve eddigi sikereinek bűvköréből, ismét újat próbál. Sosem fáradva el a küzdelemben – hogy önmaga fölé emelkedjék.

*

Az ember vakon jár a jelenségek erdejében. Évek, talán évtizedek múlnak el, mire megérti, mi is zajlott körülötte; mi volt a személyek, jelenségek, fölvillanó arcok, kirobbanó szenvedélyek és – bármilyen különösen hangozzék – a szürke napi hírek mögött, amelyeket akkoriban, mint mondani szokás, azon melegében nem értettünk meg, vagy éppen, mintegy hátat fordítva a valóságnak – félreértettünk. Ugyan ki gondolta volna – folytatta vallomását Robert Godet – hogy a légi katasztrófa mögött, amilyen akkor is és azután is történt jó néhány, az égő, füstölgő repülőgéproncsok mögött, a világhatalmak nekigyürközése, felkészülése, mondjuk csak ki bátran: fegyverkezési őrülete rejlett. 1911-et írt a történelem, 1911 tavaszát jelezte a naptár, tehát jó három esztendő választott el bennünket a világégéstől, de a gyújtóanyagot már szorgalmasan gyűjtögették, ahogy mondani szokás, az illetékesek. 1911 májusában őfelsége az angol király részt vett a porosz udvar esküvői ceremóniáján, s kezet csókolt a császári nyoszolyából származó fiatalasszonynak, sok szerencsét, békét és boldogságot kívánva az ifjú párnak és az egész boldog országnak, mely üdvrivalgással vette körül a menyegzőt. Az öreg Ferenc József, ha kissé rokkantan is, s mind gyakrabban hivatkozva akadozó memóriájára (a legegyszerűbb üdvözlést is nyomtatott betűs szövegből olvasta fel), de azért csak fogadta a cár atyuskát, a spanyol királyt, az olasz trónörököst, a walesi herceget, a román anyakirálynőt, tudván tudva, hogy néhány hónap vagy néhány esztendő múltán ezek a jámborul mosolygó felségek és felséges asszonyok rárontanak majd, tíz körömmel tépve ki zsákmányukat a monarchia tes-

téből. Az égő repülőgéproncs mögött száz és száz más repülőgép sorakozott. Bombákkal, géppuskával fölszerelve. És a repülőgépek mögött több százezer ágyú. És az ágyúk mögött millió és millió önműködő Lebel puska, jutott belőle Oroszországnak, Szerbiának, Montenegrónak és még jó néhány országnak, mely a világmérkőzésre készült. És a sok millió Lebel puska mögött már épültek az óriási erődítmények, olyan költségvetéssel, amit a jámbor francia polgár fel sem tudott fogni ésszel. Verdun – ötvenmillió frank... A tervek szerint. De aztán kiderült, hogy százmillió is kevés, és mire a nehézágyúkat beszerelték a betonágyazatukba, mire a földalatti liftek simán és zökkenőmentesen hozták-vitték a féltonnás ágyúlövedékeket, mire feltöltötték az erődök gabonaraktárait és fagyasztotthús-kamráit, mire véglegesen elkészült az óriási őrlőmalom, malom mely eleven húst, vért, csontot, emberi életet őröl majd, mire mindez tökéletesnek és elpusztíthatatlannak bizonyult, a költségvetés láthatárán feltűnt egy új szám, egy kilencnullás számjegy: milliárd... megriasztva még a felelős miniszereket is. Szerencsére a polgár minderről semmit sem tudott. Babusgatta, melengette a harisnyaszárat, melyben aranyfrankjait rejtegette és a takarékkönyvet, amely – úgy mondták legalábbis – még az aranynál is többet ér.

Igen, fogalmunk sem volt, micsoda aknák, mélységek, szörnyűségek között jártunk boldog alvajáróként, nem tudva, hogy a tetőgerincen sétálva elég a szellő taszítása is, hogy az ember a mélybe bukjon.

Az úgynevezett szellemi élet harcai alig vagy egyáltalán nem csendesedtek.

1912.

Botrány a hangversenyteremben: megszületik Schönberg Pierrot lunaire-je, Alban Berg kompozíciója: Cartes postales.

1913.

A botrány fokozódik. Stravinsky – Le Sacre du Printemps. És sorra jelentkeznek az új mesterek: Milhaud, Honegger. És messziről, mondhatnók a világ túlsó végéből áthangzik az új zeneköltők muzsikája: Bartók, Kodály, Prokofjev – és újra meg újra: Stravinsky!

És micsoda vad küzdelem az irodalom porondján! A francia író mindig az világirodalom nevében szól; harc a hagyományos regény és az új regény között, mely szétbomlasztja mindazokat a kereteket, amelyeket Balzac, Flaubert vagy éppen Zola alkotott. Harc a régi dráma és az új dráma között, mely semmisnek mondja mindazokat a színpadi törvényeket, amelyeket lángelmék (Hugo) és mesteremberek (Scribe – Dumas) teremtettek. Élet-halál-küzdelem – ó, szégyen még kimondani is: a régi és új festők között, szégyen, mert ebben a küzdelemben már Monet, Renoir, Pissarro stílusa képviseli az antikvitást; már nyakunkon a sok új legény: Matisse és Picasso, vagy a még náluk is „vadabbak", akik a művészet végső célját a művészet megsemmisítésében keresik. Bizony, küzdelem folyik még a pehelykönnyű muzsika világában is. Elavult a mézédes keringő, bazárholmivá degradálódott a polka, lenéző fintort vált ki az operett, mert új meg új ritmusok közelednek: távoli néger dobok visszhangja. Furcsa, egzotikus táncok visszfénye egy újfajta képzőművészet is: néger maszkok, törzsi tabuk, halálfélelmet vicsorgó afrikai álarcok testvéreként.

Ugyan ki figyelne egy lezuhant repülőgép füstölgő, kormos roncsaira?

Ki venné észre e játékaréna játékosan vérző bikái és játékosan vagdalkozó torreádorai között, hogy Európa-szerte emelik a katonaköteles időt. Hogy Európa-szerte új és új laktanyákat építenek, hogy a kiképzőtereken olyan lövegekkel próbálkoznak, melyek nem ölnek azonnal: gázzal fojtják meg áldozataikat.

A mi életünk – folytatta Robert Godet az emlékezést, Debussyre, Laloyra, s néhány hozzájuk csatlakozó fiatal művészre utalva – lényegesen megváltozott a Szent Sebestyén bemutatója óta. Claude először D'Annunzio, aztán Ida Rubinstein, s végül a Ballet Russe bűvkörébe került. Mondottam már: különös, számomra érthetetlen társaság. Mindenekelőtt Gyagilev. Nagy, potrohos ember, az a típus, aki hiába áztatja, gőzöli magát török fürdőben és finn szaunában, hiába rak magára könnyű francia illatszereket és mézesen vastag orosz parfümöt, csak érződik rajta valami izzadságszag, verejték, mintha hosszú, meg-

erőltető gyaloglás vagy éppen futkosás után zuhant volna bele a felnyikorgó karosszékbe. Mindenki tudja róla: homoszexuális. A büszke fajtából való, aki nyíltan él együtt férfiszeretőjével. Jelentéktelen arc. Mondhatnám: elnagyoltan kifaragott orosz parasztfej. De micsoda test! Szoborszépség! Az izmok lágyan (és mégis férfiasan) hullámzanak a bőr alatt. Ez a test nem ismer semminő erőfeszítést. Ez az atléta nem jár: szárnyal. Nem ugrik, hanem legyőzi a földi nehézkedés törvényét. Ez a fiatalember a testi szépség inkarnációja. Ahogy ül. Ahogy kezefejét az álla alá helyezi. Ahogy meghajol és fölegyenesedik. Ahogy elfordul, lábát megvetve, mintegy megcsavarva derekát, emberi testből formálva ki a mór oszlopok finoman hornyolt csavarvonalát. Gyagilev az úr, és Nizsinszkij az alázatos vagy inkább porig alázott szolga. Éveknek, évtizedeknek kellett elmúlnia, mire megismertem igazi kapcsolatukat. Egy svájci orvosbarátom bocsátotta rendelkezésemre az akkor már idegszanatóriumban ápolt Nizsinszkij naplójegyzeteit.

„Gyagilev szörnyű ember. Nem szeretem a szörnyű embereket, de őket sem akarom bántani. Nem akarom, hogy megöljék őket; ők sasok. Megfosztják a kis madarakat életüktől, és éppen ezért az embereknek mindig óvakodniuk kell tőlük. Nem az én hivatásom, hogy bírájuk legyek, hanem istené. Én kimondom az igazságot, és ezzel már ítélek is. Gyagilev rossz ember, és fiúkat szeret. Meg kell állítani az ilyesfajta férfiakat, fel kell tartóztatni őket, és elzárni előlük minden utat, hogy ne folytathassák gonosz cselekedeteiket. Én nem szeretem az antikrisztust, mert nem isten, és számára nem is kérek örök életet."

Így beszél majd egyszer később, felszabadultan és monomániájához láncoltan ez a szerencsétlen táncos géniusz. De most még rabszolga. Ott ül Gyagilev lábainál. Nem, ez nem jelképes beszéd. Ott ül valóban. Egy puffot húzott a karosszék mellé, s ott gubbaszt lehajtott fővel, álmodozva vagy talán mély álomban, mint aki csak testileg van jelen, de lélekben teljesen kirekeszti magát az együttesből.

Gyagilev beszél.

– Arra gondoltam, kedves Claude, hogy írhatna számunkra

egy szép, gazdag és újszerű táncjátékot. Várjon csak... Valami egészen modern elképzelés foglalkoztatja a fantáziámat. Sport. Vívás? Nem: közhely! Minden ringy-rongy operában viaskodnak, csattogtatják a kardokat, térdre rogynak, és meghalnak olyan ügyetlenül, mintha nem is emberek, hanem kócbábuk produkálnák magukat. Várjon... Ez jó ötlet... Én szeretek klasszikus formákban gondolkozni. Tehát: Nauszikaa – és a lányok. Nauszikaa – és a labda. Megvan! Ahogy a lányok játszanak a labdával – de csavarunk egyet a témán... Modern változat: tenisz! Próbáljuk csak továbbfejleszteni a gondolatot. Egy elrepülő teniszlabda, ami felbolygatja a fiatalok életét, mert a labda keresése közben rájönnek arra is, hogy nemcsak sport létezik. Kemény, erős ütések, dobbantó láb és ügyesen hajladozó derék... a test nemcsak a sportot szolgálja, hanem valami mást is... Ért engem?

Claude bizonytalanul vonja meg a vállát:

– Én egész sor tervet adtam át önnek, kedves barátom. Azok közül nem felel meg egyik sem?

Gyagilev szuszogva kihúzza az íróasztal fiókját:

– No, nézzük csak... tehát: Masques et Bergamasques... L'Éternelle Avenue... Fêtes Galantes... Le Palais de Silence... Gyagilev térdét veregeti a jegyzetfüzettel. Gondolkodik, s ami nála ezzel egyet jelent, zsebkendőjével verejtékező homlokát szárítgatja, majd nagysokára megszólal: – Megbocsát, kedves Claude, de ezek hagyományos témák, hagyományos koreográfiát követelnek, tehát hagyományos táncművészetet...

Az alvó Nizsinszkij most felpattan a párnáról. Hadarva, szinte lázasan beszél:

– Én már látom az egészet. Látok minden mozdulatot. Látom a világítást is. És a fákat. És a gyepes teniszpályát. Két lány és egy fiú. Melyiket szereti kettőjük közül? Nem tudom. Hiszen ő se tudja. Ide-oda röpköd a két lány között, ahogy a labda pattog a háló fölött, a két teniszütő csapásai nyomán. Aztán a labda messze száll. Keresik a fák között. A bokrokban. Előbb még őket láttuk, most hosszúra nyúlt árnyékukat, amit a lámpák vetítenek a teniszpályára. Előbb emberek táncol-

tak, most árnyékuk. Előbb igazi emberek – Nizsinszkij feláll, és szomorúan félrebillenti a fejét –, most már az emberek emléke csupán. Ezek a lelkek elváltak testüktől. Már csak lelkek: árnyékok. De egy gonosz szomszéd visszadobja az elveszett labdát. Az árnyékoknak vissza kell térniök, testet kell ölteniük. Megelevenednek. Emberek ismét – tehát a játéknak vége.

Gyagilev végigméri a fiatalembert.

– És ezt komolyan gondolod?

– Halálos komolyan.

– Tehát ne Fokin csinálja a koreográfiát, hanem te?!

A szavak nem bántóak, de a bujkáló komisz hangsúly igen. Ez a hangsúly így bontja ki az iménti mondatot: – Te kis nyomorult, hát te akarsz Fokin helyére lépni?! Te csak az én kezem intése vagy, csak az én gondolatom vagy inkább parancsom megtestesülése . . .

Claude közbeszól:

– Én kitűnőnek találom a gondolatot.

Gyagilev, mint valami hólyag, amit egy gyors, biztos döfés kipukkasztott, Gyagilev visszaomlik a karosszékbe.

– Valóban úgy gondolja, hogy ez jó?

Claude bólint:

– Meggyőződésem.

Nizsinszkij játékosan billegeti magát: két kitárt karjával a repülő madarat utánozza, majd egy ugrással felszáll (igen: repül, és nem ugrik), majd egy pörgő mozdulattal visszatelepszik a puffra.

– Megcsinálom, és jobb lesz, mintha Fokin csinálta volna. Én ehhez jobban értek, mint ön. (Ez már Gyagilevnek szólt. A meggyötört és megalázott fiatalember még nem meri kimondani azt, amit néhány esztendő múlva majd papírra vet: „*Gyagilev jól érti a módját, hogyan kell becsapni az embereket. Nem szereti, ha impresszáriónak nevezik, mert az impresszáriókat általában tolvajnak tartják. Gyagilev azt akarja, hogy a művészet pártfogójának nevezzék, és be akar vonulni a történelembe. Gyagilev azt hiszi, hogy senki sem lát keresztül rajta. Festi a haját, hogy fiatalnak lássék. Pedig ősz, öreg és un-*

doritó. Láttam a fekete festéket Gyagilev párnáin. Ez a maszat teljesen bepiszkolta az ágyneműjét. Gyűlölöm a mocskos fehérneműt, és gyűlölöm Gyagilev hamis fogait. Utálatos vénasszony. Sárgabőrű. Jézus, bocsáss meg. Nekem is, neki is, hisz mindnyájan bűnösök vagyunk előtted.)

A rögtönzött és gyorsan elcsendesülő párharcot újabb és újabb viták követték. Gyagilev ragaszkodott ugyan Fokin koreográfiájához, viszont Nizsinszkijre, a táncosra feltétlenül szüksége volt. A leigázott kisember fellázadt, de most már véglegesen.

– Csak akkor táncolok, ha a koreográfiát is én csinálom.

– Nem vagyok kíváncsi egy tapasztalatlan fiatalember tanácsaira. Parancsolni szoktam, és nem tanácskozni . . .

– Nem tudom, értesült-e már a szomorú hírről – villantotta ki Nizsinszkij hófehér fogait –, hogy egy súlyos betegség szimptómáit fedeztem fel magamon . . . Nem hajlik a térdem. És a derekamban szaggató fájdalmakat érzek. Nem tudok táncolni. Sőt: nem is akarok táncolni.

A kövér ember felpuffadt a dühtől:

– Akkor mint szerződésszegőt le fogom csukatni, érti?!

A fiatalember harsányan nevet.

– Ó, drága barátom, ön ezt egyszer Barcelonában meg is tette velem. De ez nem Spanyolország, ez Párizs, Ön kiteszi magát annak, hogy tisztelőim megverik, sőt meg is nyúzzák . . . (A megalázott homlok mögött már ott zakatol a későbbi idegbetegség rettenetes vallomása: *„Egy lengyel gróf mutatott be Gyagilevnek, aki megkért, hogy látogassam meg szállásán, a Hotel Európában. Túlságosan magabiztos hangja nem tetszett nekem, de mentem, futottam a szerencsém után, hiszen Gyagilevtől függött a jövőm, az életem, sőt a családomé is. Mindegy. Megtaláltam a szállodában, és megengedtem neki, hogy szeressen. Reszkettem, mint a falevél. Gyűlöltem, de tettettem magam, mert tudtam, hogy másképpen én és anyám éhenhalunk. Az embernek élnie kell, és közömbös volt számomra, hogy milyen fajta áldozatot hozok. Színleltem, mintha nem lennék fáradt és nem tört volna meg ez a szörnyűség. Ha Gyagilev el-*

kedvetlenedik – nekem végem. Színleltem. Később Gyagilev védelmében is. Mert nem akartam, hogy leleplezzék és börtönbe juttassák.

*

Claude végül is megírta a zenét, mely engem valósággal ámulatba ejtett – folytatta Robert Godet –, mert olyan muzsikát írt, ami tele volt csípős humorral, fiatalos hányavetiséggel és olyan akkordokkal, hogy a jámbor polgárnak égnek állt a haja tőle. Claude győzött: ismét megújította magát. A Faun pogány himnusza, a Pelléas álomtájakon suhanó mesedrámája, A tenger gigászi festménye, a Szent Sebestyén misztériumjátéka, az Ibéria „fűszeres" zenéje után megint csak új arculattal jelentkezett. A XX. század embere valóban a XX. század zenei nyelvén beszélt. Kicsit keményen, mintha önmagának akarna ellentmondani, önmagának, a pasztellszínek, az egymásba mosódó formák, a felhőként tovahömpölygő muzsikák zeneköltőjének. Mint a komisz kortársak mondották: ez a zene kissé szálkás. Vigyázni kell, meg ne akadjon az ember torkán ...

De nemcsak Claude győzött (főleg az ifjak és legifjabbak táborában), hanem Nizsinszkij is. Végül is az ő koreográfiája került színre, s ő táncolta a főszerepet is: a fiút, akit két lány szeret, a fiatalembert, aki egy labdát kerget, talán a szerelmet, talán elvesztett illúzióit – talán magát a boldogságot.

A Jeux bemutatója a Théâtre des Champs Elysées-ben játszódott le 1913. május 15-én. És alig néhány nap múltán, május 29-én újabb Debussy–Nizsinszkij bemutató: Egy faun délutánja. Ez utóbbi előadás a Ballet Russe leghangosabb botrányait is felülmúlta. Nizsinszkij nem Mallarmé félig álom, félig valóság Faunját jelenítette meg, aki nem is nők, hanem asszony-fantomok után veti magát – Nizsinszkij a leláncolt, leigázott férfit alakította, akit száz lánccal, béklyóval kötöznek a földhöz, egészen addig, míg a Faun ráébred önnön erejére, széttépi a köréje font hálót, egyetlen ugrással az élet, a valóság, az igazi vágyak és igazi gyönyörök kertjében terem; a mozdulat, ahogy Nizsinszkij Faunja álomittasan felébredt, nyújtózott, aztán egy ugrással

a színpad közepére pattant, az egy acélizmú ragadozó csodálatos röppályája volt. A közönség fölszisszent. Mintha késszúrás érte volna az embereket. Egy hisztériás asszony felsikoltott. Valaki letorkolta, s ezt a közbeszólást vihar követte, ami csak erősödött, ahogy Nizsinszkij kibontotta a Faun – általa megfogalmazott – gondolatát. Ez a gondolat – maga az érzékiség. A gyötrelmes, hasító, égető szerelemvágy. A vonagló test zenéje, mely társat keres. Az erotika muzsikája, mely át- meg átjárja, tüzes tűkkel égeti, csalánkorbáccsal vesszőzi a felajzott, kielégítetlen férfitestet.

Ordítás.

Mintha az egész színházterem egyetlen kitátott száj lenne, gigászi szájpadlás és feneketlen torok, amiből dől a kacagás, dühkitörés, bravózás, szitkozódás ezerszólamú fugatója.

Sokan produkció közben hagyják el a színházat.

Debussy is.

A leghatározottabban visszautasította Nizsinszkij produkcióját. Az álomképet nem lehet lefordítani vérbő valóságra. A Faun nem lehet egy elgyötört orosz muzsik, aki valahol a távolban meglátja az üdvözítő szabadságot. Egy hozzám intézett levélben – mondja Robert Godet – kifejtette, hogy Mallarmét és Debussyt nem szabad összeházasítani Dalcroze-zal, még ha e mozdulatokat egy táncos félisten fokozza is fel a legmagasabb, legizzóbb hőfokig.

Rodin el volt ragadtatva a táncprodukciótól. (Nizsinszkij később azzal vádolta meg, hogy nem saját ízlésére hallgatott, hanem behódolt Gyagilevnek, aki valósággal rimánkodott a jó kritikáért. Mi mindenre képes az emberi gyűlölet! Nizsinszkij még a jó kritikát sem fogadta el, ha az Gyagilevtől indult ki.)

Lehet, hogy Rodint befolyásolta valaki. De ugyan kire hallgatott Paul Claudel?

„Ó, az a Faun délutánja! Micsoda szépség, micsoda öröm tűnt itt fel számomra ezen az elhagyatott tisztáson, bent a szűzi erdőben, a túláradó medence közelében, egy zölddel bevont téglafal alatt, ahol a hold csillámlott a levelek között, mint a zenekarból felcsillanó cintányér. Nizsinszkij járása olyan volt, mint a tigrisé. Nem egyik állásból a másikba vitte át ezt a lus-

ta terhet, a testet, hanem valami elasztikus kapcsolata volt a súllyal, mint sasnak a levegővel. Ez az izmokból és idegekből font szervezet, ez a test, mely nem fatörzs vagy szobor, hanem a mozgás mindenre képes szerve, ez a test megbabonázta azokat is, akik érzéketlenek a babonával szemben. Nizsinszkij egyszerre vad és alázatos. Még ültében is táncolni látszik, mint ama különösen érzékeny, szíjára függesztett régi-régi hintók . . ."

*

Micsoda lázas tevékenység!

Claude ismét tollat ragad. Ezúttal az S. I. M. (Société Internationale de Musicologie) lapjában, a Revue Musicale lapjain jelentkezik. Szorgalmasan ír. Pártok és pártoskodók, stílusok – és mindennemű modorosságok fölé emelkedve. A toll, mely valaha nyílvessző is volt a kezében vagy tüske, amit egykönnyen mások körme alá vert, a toll megszelídült. Legalábbis a francia muzsika irányában. Claude elnézőbb lett. Elmúlt ötven éves. Annyi harcot látott, s oly sok méltatlan marakodást. Lángelmékkel találkozott, és oly sok lángelmétől kellett örökre elbúcsúznia. Megenyhült hát kollégáival szemben. De meg kell mondanom azt is – folytatta Robert Godet – hogy harciassá vált azonnal, ha német muzsikusokról esett szó. Ki táplálta benne ezt a mind görcsösebb, mint türelmetlenebb ellenkezést? Talán a találkozások Clemenceau-val, aki egy megszállott mániákus dühével ismételte: „Ceterum censeo Garmaniam esse delendam . . ." (És végül kijelentem: Németországnak el kell pusztulnia!) De talán mindez együttvéve sem lett volna elegendő, ha a francia közvéleményt nem injekciózzák újra meg újra a gyűlölködés százféle szérumával. A lapokban mindig volt valami hír: a németek Afrikában kegyetlenkedtek . . . A németek távol-keleti, ázsiai birtokaikon irtottak ki egész törzseket . . . Vilmos császár itt sértette meg a francia önérzetet, meg amott . . . A poroszok befúrják magukat Franciaország tuniszi és marókkói birtokaiba . . . Németország fegyverkezik a tengeren, a szárazföldön, a levegőben, a víz alatt! Igen, a tengerek alatt, hogy nyílt kiállás helyett orvul marhasson bele áldozataiba.

Ki tudná magát kivonni a propaganda, a záporozó gyűlölet hatása alól?

Claude alig két esztendő múltán így írja le a nevét: Claude Debussy, musicien français – francia muzsikus. Tehát nem Wagner tanítványa és nem Richard Straussé. Elveti Schönberget és tiltakozik mindazon stílusfordulatok ellen, amelyek a germán szellemet visszhangozzák. Musicien français: Rameau tanítványa és Racine-é. Flaubert-től tanulta a kérlelhetetlenül pontos szerkesztést, és Voltaire-től a szűkszavúságot. Renoir-tól tanult ízlést, és a régi-régi francia piktoroktól: Claude Lorraine-től, Poussintől, Watteau-tól, Fragonard-tól és mindazoktól, akik elvetették a germán nagyzolást és mindig hűségesek maradtak a francia kultúra kertjéhez, mely világos, ápolt, áttekinthető, s nem arra készült, hogy megrettentse az embereket, hanem hogy hívogatóan befogadja őket.

Musicien français.

Francia muzsikus.

És ahogy szállnak, múlnak felette az évek, egyre inkább francia ember is. Francia polgár. Otthon ülő. Bezárkózó. A szépséges, vad, elragadó és kicsit veszedelmes orosz kaland után, amely már-már visszarántotta régi féktelen életébe, e különös intermezzo után visszabújik ismét az otthon falai közé. Néha megzavarják ugyan, de hamarosan úrrá lesz a kis közjátékokon is. Talán elsőnek hadd említem meg Artur Hartmannt (nem tévesztendő össze Georges Hartmann-nal, a kiadóval, akinek pora már rég elvegyült a földdel). Ez a fiatalember egyenesen New Yorkból jött, és ahogy az amerikaiak általában, ő is minden bejelentés, levelezés, ajánlás nélkül kopogtatott be a Debussy-házba.

Emma fogadta és Chou-Chou.

– A férjem dolgozik . . .

Csilingelő gyermekvisszhang:

– Apuka dolgozik.

Hartmann, aki egy könnyűsúlyú bokszoló és egy álmodozó zenepoéta egyéniségének ötvözetéből született, derűsen félretolta Emmát és a kislányt.

– Én valami olyasmit mutatok a mesternek, amit feltétlenül

örömmel fogad! – s ezzel már át is gázolt az előszobán, a kis szalonon, és be is kopogtatott a szentély ajtaján.

Bentről dühös hang:

– Ki az?

– Vendég New Yorkból.

– Sajnos, most nem fogadhatok senkit...

– De engem igen – mondotta Hartmann, hóna alatt a hegedűvel, ami e derűs óriás kezében inkább valami sportszerszámnak vagy fegyvernek látszott, mintsem instrumentumnak.

Claude felállt, elfogadta az idegen férfias, kissé túlságosan is férfias kézszorítását, és kénytelen-kelletlen hellyel kínálta vendégét.

Az már beszélt is, egy lelkes igehirdető, vagy inkább egy cirkuszi kikiáltó biztonságával:

– Ön nem ír hegedűkompozíciókat. Ez nagy hiba. Mondhatnám: végzetes hiba, mert az amerikai közönség még nem emelkedett olyan magasra, hogy a híres zongoravirtuózok rabja legyen. Kemény, kopogó hangszer az, ami valósággal elriasztja a műveletlen embereket. De a hegedűt, azt szeretik. Mert az nem kattog, kopog, hanem énekel. És hát ki ne szeretné a dalt? Létezik olyan ember? Nem, ilyen nem létezik a föld kerekén. A dal előtt kinyílnak a szívek. És persze a hegedű előtt is. Hát én átírtam hegedűre az ön szép dalát: Il pleure dans mon coeur... Ugye nem baj, hogy nem kértem hozzá előzetes engedélyt? De mindenütt játszom Amerikában. Fantasztikus sikerrel. És most elhatároztam – természetesen csak akkor, ha elnyerem az ön szívélyes beleegyezését, hogy átírok egész sor Verlaine-dalt, néhányat a Baudelaire-dalok közül, sőt gondoltam arra is, hogy keresek a Pelléasban is olyan helyet, amely eltűrné a hegedűzongora adaptációt.

Claude először dühösen morog, majdhogynem kidobja a hegedűre hangszerelő bokszbajnokot, de aztán megenyhül, mosolyogni kezd, végül buzgón magyaráz: mit kellene átírni, hogyan, milyen mesterfogásokkal, miképp lehet egyeztetni a hegedűszólam faktúráját az énekes zene különös stílusával. A rosszul induló találkozásból csaknem barátság lett. Talán az is lett volna, ha Debussyt nem kényszeríti magányosságra egyre rom-

ló, egyre hanyatló egészsége. Ámbár hősiesen küzdött, s szinte tudomásul sem vette a megújuló fájdalomrohamokat. Szívélyesen fogadta a hűségesen jelentkező de Fallát és Stravinskyt. Az orosz zeneszerző volt az egyetlen örökség, ami Ballet Russe-korszakából is megmaradt. Claude rajongott a Tűzmadárért, de féltette is Stravinskyt, hogy a németek hálójába kerül, és ez az eredeti szellem behódol Schönberg iskolájának. (Stravinsky később, jóval később nevetve mondta el nekem, hogy mestere, Rimszkij-Korszakov ezzel a jó tanáccsal bocsátotta világcsavargó útjára: *„Debussyre aztán vigyázzon, ne hódoljon be neki túlságosan, mert többé nem szabadul a hatásától."*

Stravinsky tehát gyakran jött, és elég gyakran játszottak négykezest: Claude és az orosz vendég. Pazarul zongorázott mind a kettő. Félelmetes biztonsággal és olyan szellemesen, mint mikor két ragyogó elme találkozik, s nemhogy elnyomnák, inkább újabb és újabb sziporkára, mondhatnám bravúrokra késztetik egymást.

Őrzöm Claude egyik levelét, melyben Stravinskyról nyilatkozik: *„Csodálatos egy fickó ez! Azt mondja: az én Tűzmadaram, az* én *Petruskám, mint ahogy egy gyerek mondja: az* én *csigám, az* én *karikám. És így is van: elkényeztetett gyermek, aki néha ujjával a zene orrába turkál. Fiatal vadember, aki rikító nyakkendőket hord, kezet csókol az asszonyoknak, miközben lábukra tapos. Öregem, félek, hogy kibírhatatlan lesz, ha egyszer felette is eljár az idő, s nem fog elviselni semmi más zenét, csak a sajátját. De most egyedülálló jelenség. Ismétlem: egyedülálló és hasonlíthatatlan."*

Az ilyen derűs, boldogító intermezzók után még jobban visszahúzódott magányába. Gyors egymásutánban veszítette el apját – és a mamát. Debussy gyűlölte az érzelmeskedést, és betege volt a hazudozásnak. Nem mímelte tehát soha, hogy különösképpen ragaszkodik vagy vonzódik a családjához. Esztendőben egyszer, ha látta őket, és ezek a találkozások sem voltak nagyon kellemesek. De most szíven ütötte mégis: először az öreg „kontár", aztán az elhízott, nyomorúságosan lélegző, asztmatikusan köhécselő mama. Mintha az a nagy kör, az a rettenetes abroncs, amit a magány vont körülötte, most lett volna csak teljes. El-

ment az a két ember is, aki őrizte gyerekkorát. Őrizte annak a kisfiúnak emlékét, aki a tengerparton álmodozott, s aki dühösrongyos kis forradalmárként állított be a Conservatoire-ba. Elment az utolsó két tanú, akik emlékeztek az orosz utazásra, akikkel még beszélhetett Nagyezsdáról és egy bolondos, ifjúi szerelemről, amiből semmi, semmi sem maradt meg, csak egy halványuló név: Szonya.

Elment az öreg, akit vénségére még lopással is megvádoltak; s aki a maga gyengeségében, sikertelenségében olyan volt, mint egy nagy gyerek, akit sarokba állítottak, mert rossz fát tett a tűzre, s akit a gonosz tanító, merő feledékenységből, ott felejtett a sarokban örökre. Meghalt a mama, aki annyiszor sziszegte a fülébe: viperamagzatot neveltem fel, s aki a végén megenyhült (bár sosem hallgatta meg fia muzsikáját), megenyhült az újsághírek, a nagybetűs címsorok és díszhimnuszok olvasása során.

Istenem, hányan mentek el az életéből. Sokan haragosan, gyűlölködve, sokan a szeretet, sőt a szerelem tündérmosolyával az ajkukon. És velük ment az ifjúság. És velük tűnt el az ezer csapdával és ezer szépséggel hívogató férfikor. Hol van Mélisande fáradt, lemondó mosolya? Vajon meg tudná-e írni még egyszer a csodálatos toronyjelenetet? Az aranyzuhatagként omló haj gyengéd zenéjét?

Nem, soha többé.

A PRELŰDÖK

Mióta is írom ezt a könyvet? Tíz esztendeje? Vagy talán mindig is ezt az egy életregényt írtam, mióta tollat fogok a kezemben egyáltalán? Lehetséges, hogy Claude Debussy sápadt, feketeszakállas asszír profilja derengett fel előttem már akkor is, mikor Liszt Ferenc életének fő útjain, mellékösvényein, zsákutcáiban, kaptatóin és pokolraszálló lejtőin bolyongtam? Talán az ő eljövetelét sejtettem meg, mikor Offenbach buffonériáit vetettem papírra, felvázolva a színpadot: az összeomlásba, pusztulásba rohanó, kánkán ritmusban rángatózó, pénz és kéj után lihegő, csodákat teremtő és ingoványba süllyedő Párizst? Igen, ez könnyen lehetséges . . . Már elhiszem azt is, hogy csak ujjgyakorlatként, kézügyesítő etűdként bajlódtam a XVIII. századdal, s afféle Fingerfertigkeit-Übung a sok próbálkozás is, hogy a zenéből kifacsarjam az értelmező-láttató szavakat, hogy a szimfóniák mögött felfedezzem a drámát, olykor egy egész ország vagy földrész tragédiáját . . . És mindezt csak azért, hogy végül megmintázzam őt, aki ott mereng az erdei fenyéren, átadva magát a boldog álomnak és a riasztó ébredésnek, amely Mallarmé Faunjának osztályrésze. A sok előkészület csak arra szolgált, hogy felidézzem az antiromantikus romantikust, aki Mélisande aranyhajából fon harmóniákat és mély kutak vizéből emeli ki a csodaitalt, mely édes, mint az aszú és sós, mint a könny. Harminc év kellett hozzá vagy negyven esztendő, hogy elérkezzem A tenger zeneköltőjéhez?! De pontatlan számadat ez is: fél évszázada tapogatom ki a formákat, a homlok dudorait és a száj nemes vonalát, a nőiesen finom és férfiasan kegyetlen kezeket, az erős, hódító állat és a minden illatra érzékeny orrcimpákat, tehát mindazt, amiből Claude Debussy testi valósága összetevődik. És fél évszázada, vagy inkább hat év-

tizede hallgatom a zenét, mely illatokat hoz Spanyolországból mint valami óceánok felett zúgó szél, mely a Gangesz nehéz lélegzetét sodorja magával és a csendet, mely a haldokló indus templomok között tanyázik ... Jó hat évtizede hallgatom a muzsika száraz kacagását, ahogy bohócokat idéz fel és tótágast álló artistákat, népünnepélyt és tűzijátékot, Sebestyén vérét és pattogó teniszlabdát, távolba vesző vitorlákat és újra meg újra az antik szépséget, teli erővel és egyszerűséggel, telve márványszépséggel, mely hideg, mint a kő, de a nap izzásában felizzik és élővé lesz és áttetszővé és emberivé és magasztossá és istenivé, mint ahogy minden szépség azzá válik, amely olyan emberi, hogy már túlhaladja az emberi mértéket. Igen, hat évtizede élünk együtt. Ha a tükör előtt állok és borotválkozom, néha az az érzésem – ott áll mögöttem. Ha valamelyik hanglemezét felteszem a gépre, a lemez indító surrogásában az ő malíciózus suttogását hallom: hogyan, mindez életben maradt még? Több mint fél évszázaddal halálom után? Nem nevetséges mindez? Nem szánalmas?... Hiszen azóta új zenét írtatok, ha szabad így kifejeznem magam: új és új bort töltöttetek a kihűlt pohárba, amelyen nem érződik már az én ajkam melege ... Hallgattok még rám, és szerettek is? Kedveltem a pózt, a játékot, mely arra szolgált, hogy eltakarja gyöngédségemet, mert az emberi szeretetből sosem volt elég. Az emberi szeretetből, melyet mi, bűnös férfiak az asszonyok szerelmes odaadásában találunk meg. Mindig szomjaztam a szerelmet. Halálomig. Az utolsó pillanatig. Pedig szerettem a nyers tréfákat. Sokan azt mondták, goromba vagyok. Higgyék el, a gorombáskodás nem volt őszinte. Csak elutasítottam mindenkit, akiről éreztem, hogy érdekeit hozza el csupán és kíváncsiságát. Igényét, hogy valamiképp beleügyeskedje magát a történelembe. Velem. Általam. Az én vállamra állva, mint azok a gyümölcstolvaj kölykök, akik így kúsznak fel, hogy megkaparintsák az érett cseresznyét. Nos – mondja, míg a lemez bemelegszik, s a tű végül is belezökken a hangbarázdába – nos, ön velem foglalkozik, felidézi életemet, és beleszól olyasmibe is, amit titkoltam mindenki előtt, sőt: titkoltam magam előtt is. Most gorombáskodnom kellene önnel is, mint ahogy annyi emberrel gorombáskodtam ... Óránként

húsz vagy száz neveletlenséget követtem el, hát most meg kellene ráznom önt is, hogy hagyjon végre békét. A halál ez egyetlen kincsét hagyja nekem: a mozdulatlan békét. A vacuum, a légüres tér csendjét. A teljes feledést. Az akarat megsemmisülését. Az akaratét, akár jóra irányul, akár rosszra, szeretetre vagy gyűlöletre, a múltra vagy az eljövendőre... Igen, meg kellene szidnom önt, s elővenni mindazt a modortalanságot, amelynek metodikáját oly jól kitanultam. De hát nem tudok haragudni önre. És megmondom azt is, miért! Ön szeretettel közeledik felém. Semmi mást nem érzek, csak szeretetet. És tudja, ez az egyetlen dolog, ami mindennél erősebb. Erősebb a gyűlöletnél, erősebb a közönynél. És erősebb a halálnál. De hát nem zavarom tovább: végül is szólaljon meg a gramofonlemez. Hiszen azt akarom: a zenémet szeressék. A zenémet, aminek odaadtam mindent. Én nem voltam hűséges – csak a zenéhez. És gyengéd sem voltam igazán – csak a zenéhez. Nem szerettem eléggé sem apámat, sem anyámat. Az asszonyokat sem, akik éltek értem és meg akartak halni miattam. Csak a zenét szerettem, szenvedélyesen, az őrülésig. És tudja meg: kegyetlen voltam a muzsikához. Az igazi szerelmesek kegyetlenségével. Mert a zene ott zsongott körülöttem. És bennem. És a bútorokban. És a fénytörő ablaküvegen. És a tovagördülő gumirádlisok elegáns suhanásában. Chou-Chou kacagásában. És a dühös horkanásban, ahogy anyám rámförmedt. Zene volt a falevelekben, míg kéjesen nyújtóztak a reggel fényzuhatagában, és zene volt a levelekben, amelyeket az ősz letarolt, csörgő gyékényszőnyeget terítve az emberek lába alá. Én mindenben a zenét hallottam: mikor betakart az álom, és persze ébredéskor, ahogy elmerültem a fürdővízben, és ahogy a dörzstörülköző megforrósodott a hátamon. Zene, zene, zene... De nem engedtem valamennyit megszületni. Csak a legjobbat, a legkülönbet. Mondhatnám azt is: a legerőszakosabbat, aminek világra jöttével szemben már tehetetlen voltam magam is. De halálra ítéltem milliónyi hangot. Milliárd hangot. És dallamokat. És harmóniákat, ritmusokat. És ezer olyan csodát, amit ajándékba kaptam – más úgy mondaná: az istentől, én azt mondom: önnön tehetségemtől. Halálra ítéltem őket. A dallamokat, a har-

móniákat, a ritmusokat és az ajándékba kapott csodákat. Mint a kegyetlen spártai szülő, aki letaszítja a nyomorékot a halálszikláról. Csak annak adtam életet – ami tökéletes, megtámadhatatlan... Legalábbis én úgy hittem, hogy az. És nem azért voltam ilyen finnyás, válogatós, meg kell ismételnem a szót: kegyetlen, mert a sikert kerestem. A szeretet volt számomra fontos. Hogy szeressenek, akik ismernek, és szeressenek majd azok is, akik nem ismertek sohasem. Hát ezért állok ön mögött. S a tűvel együtt, mely most belezökken, aztán belesimul a hangvájatba, megpróbálok beleköltözni én is a zenébe, ami én vagyok és mégsem én, hiszen az élet-halál törvényei nem kímélik a személyt, de ezt a testetlen valamit, a léleknek ezt a finom permetét, mely végül is muzsikává sűrűsödik, ezt igenis megkímélik.

*

Aztán forogni kezdett a lemez, a tűkarcolás nesze visszavonult a zene elől. Lassan meghangosodott a muzsika, kibomlott, szétterült a szobában, mint valami csodavirág vagy a hindu varázslók mangófája, szétterült, ágakat és leveleket eresztve: Nocturne... A szél kergeti, kócolja a felhőket, s valahol felsír egy hajókürt, egy kis sárga, vergődő hajócska rekedt harsonája, ahogy bukdácsol, siklik, örvényt kerül és partot keres, elsuranva Párizs hídjai alatt.

*

De hátravan még a bocsánatkérés.

Mármint az író bocsánatkérése.

Hiszen mindez csak bevezető volt. Szerény kísérlet arra nézve, hogy az olvasó elhiggye: ennyi év és évtized után már alig tudom megkülönböztetni az írót a modelltől. A valóságot az alkotói álomtól. Néha úgy érzem, nem az írógép kopog és nem a papír telik meg fekete betűkkel, hanem hallom, amint valaki diktál, messziről, nagyon messziről: a tér és az idő felmérhetetlen távlatából.

És ilyenkor úgy érzem, jogom van hozzá, hogy első személyben beszéljek. Hiszen meggyőződésem, hogy ő mondja tollba mindazt, amit én, alázatos és tiszteletteljes utód, az ő suttogó szavai nyomán írásba foglalok.

*

1913. május. Durand eláraszt munkával. Azt hiszem, attól fél, hogy túlságosan sokat foglalkozom testi panaszaimmal, és hogy zeneszerzőből – pityergő vénasszonnyá válok. Azt mondja: foglalkozzam Chopin műveivel. Persze dühösen ráförmedek: úgy ismerem, mint a tenyeremet. Nincs mit foglalkoznom vele! – Rám mosolyog, mint egy szirén, vagy mint azok a hölgyek, akik a mellékutcákban sétálnak, s akik csodálatos, eleddig ismeretlen kéjeket kínálnak. Már nem is mosolyog. Vigyorog. De meg kell mondanom, nagyon kedvesen.

– Arra gondoltam kedves Claude, hogy Chopin összkiadást csinálunk.

Ráförmedek:

– És nekem mi közöm ehhez?

– Ó, la-la . . . Hát magától várom a revíziót. Ellenőrizni kell a dinamikai jeleket; ha jónak látja, be is jelölhet egy és mást, persze sok baj van a tempójelzésekkel is . . . Apropó: mit szólna hozzá, ha metronómjelekről is gondoskodnánk? Tudja, Chopint annyira összenyálazták és annyiféle sziruppal leöntötték, hogy ideje volna az egzakt utasításnak: ilyen és ilyen metronómjelzéssel játszd, se gyorsabban, se lassabban. Aztán ki kell gyomlálni a szigorúan vett szöveghibákat . . .

– Én?! És ezt én csináljam?

– Miért ne? Egy mester, akit ön szeret. Egy mester, akit nem adhatok valamiféle mesterember kezébe. Ez a feladat önre vár.

– Több óhaja nincs? – Most már igazán dühös vagyok. Kedvem szerint rá is csapnék az asztalra. De úgy látszik, ennek semmi hatása az én kedves Durand barátomra. Azt mondja:

– És arra gondoltam, az ön kezébe adom a Bach-szólószonátákat is. Egyelőre csak ezt. Aztán majd jön a Wohltemperier-

tes Klavier, az angol és francia szvitek... Ez persze már távolabbi terv: önre bíznám az orgonaműveket is. És valamelyik oratóriumot. Tetszés szerint. Már mint az ön kedve és tetszése szerint.

– Hát talán így, e kettőt együtt: Chopint és Bachot – elvállalom. De hát tudja jól, hogy van egy sürgősebb munkám is, ami most megelőz minden mást...

– Tudom. A Préludes-ök.

– Igen. Saját Préludes-jeim. Elkészültem a második sorozattal is, és most szeretném a két füzetet együtt, egyidejűleg átböngészni. Jó alaposan. Kidobni minden felesleges szót, hangot.

– Rendben van. A sorrendet maga határozza meg, Claude. Nézze át a Préludes-öket, adja át a hangjegymetszőnek, aztán szépen nekilátunk a lipcsei kántor úrnak és a Varsóból jött fiatalembernek.

Május hó vége. Igazán szép munka ez. Valósággal végigszántom saját művemet. Rá kell jönnöm, hogy van egy bizonyosfajta zeneszerző, aki kirándulást tesz ugyan az operaszínpadra, és szívesen kísérletezik a szimfonikus formákkal, no meg a dallal, a vonósnégyessel, a különböző hangszerkombinációkkal, de a legvégső, a legbizalmasabb vallomást végül is a zongorával közli. Ah, ostobaság: a zongora által közli. Kivel? Azt nem tudom. Valami ideális közönséggel, válogatott publikummal, mely elfér egy kis szobában is, s amely úgy reagál a zenére, mint fűzfa lombja a legkönnyedebb szél érintésére. Ilyen zongoravallomásokba temetkezett Chopin – és nemegyszer Schumann. Vagy hogy a súlyosabb, mondhatnám: titáni méretekre gondoljunk – ilyen bensőséges zongoralíra, zongoraköltészet, zongoragyónás a Wohltemperiertes Klavier és a harminckét Beethoven zongoraszonáta is. Én, Claude Debussy musicien français... én is hozzájuk tartozom. A huszonnégy Préludes-öt naplónak szántam. Mérlegnek, amelyen lemérem a magam világát. Mit láttam, mit éreztem, mit szerettem, mit tanultam – és mit felejtettem el. Nem mások előtt akarok védőbeszédet tartani a magam peres ügyében. Önmagamat védelmezem önmagam előtt. Sokan azt mondják: utánzóim utánzója lettem. De hallottam

már olyasmit is, hogy plagizálok. Raveltől és Stravinskytól. Persze mondhatnám azt is, hogy egy évszázad levegőjét szívom velük. Azt a füstöt szippantom be, amit ők. És ugyanazokat a gyötrő zajokat hallom, amiket ők, és persze néhány kóbor macskaként nyivákoló melódiát is. Mondhatnám, hogy ha Párizsban kitalálnak egy szót vagy szóficamot, szóeltévelyedést, azt néhány nap múlva használja a miniszter és a hordár, a Comédie igazgatója és az utcaseprő ... Mondhatnám, de nem mondom. Inkább átolvasom újra Préludes-jeimet, és fölmérem azt a világot, amit magamévá tettem, és amit drága örökségként tovább adok a hálás vagy hálátlan utókornak.

Nos, vegyük sorra.

Danseuses de Delphes

Tehát: Delphi táncosnői. A csodálatos asszonyok, akik a jóslóláng körül kerengenek. Kimérten és méltóságteljesen. Oly egységes mozdulatokkal, amit nem magyarázhat meg a kemény és könyörtelen torna. Ez az egység a szívükből származik. Szűztiszta lelkükből. A hitből, mely nem ismer születést és elmúlást: ez a sziklaszilárd hit a változatlannal és örökkévalóval fonódott össze, oly tapadón és oly gyengéden, ahogy a kúszónövény fut föl a síkos alabástrom oszlopokra.

Valami hasonlót mond *Paul Veléry* is:

Oszlopok, oh, tele
Orsók orkesztere
Mind hallgat, összecseng
Egy szólamban – a csend.

Dalunk zeng, az egek
Terhét hordozva.
Bölcs dal, s egyetlenegy,
A szemnek szólaló.

Nézd tiszta himnuszunkat
A teljes zengzetet,
Mit sejlő anyagunk ad,
A fényben reszketeg.

(Somlyó György fordítása)

Voiles.

Távolban fehérlő vitorlák . . .

Vissza-visszatérő gyerekkorom. Az Arosa-villa. Rózsamezők és tenger. Az ég alján aprócska hajók. Finomak, kecsesek, törékenyek, mint nesztelenül, lábujjhegyen tipegő lányok, akikre annyi veszedelem vár, s akik azért olyan bátrak, mert tudatlanok.

Vitorlák: gyermekkorom.

A parton ülő vágyakozás. Egy gyermek, egy sértett kisfiú haragja és nehezen rejtett szerelme.

Vitorlák: a végtelenség.

Egy óriás lélegzése. Egy gigászi mellkasé, mely ha csak sóhajt is, hajókat kerget távolba – vagy a halálba. Gyönyörűséges kikötőkbe, vagy le, le a mélybe, ahol a tengerészre vérszívó szörnyek várnak.

Vitorlák. A parton ülő a végtelenbe mered: a hajó alig nagyobb, mint a hullámtaraj, s a vitorlát is alig tudod megkülönböztetni a felcsapó, hófehér habtól. Fejed fölött szél susog, aztán egy fölemelkedő hullámhegy eltakarja a távoli csónakot is . . .

*

1913. június. Sajnos, utaznom kell megint. Hágába és Amszterdamba. Ez Durand rémuralmának köszönhető, aki úgy bánik velem, mint egy ostoba kölyökkel. Persze tettetem magam, hogy nem látok át a szitán. Durand ezt Emmával főzte ki: így bizonyítják, hogy makkegészséges vagyok.

A hollandok végtelenül kedvesek. Persze nem franciák, tehát kissé nehézkesek, mondhatnám ólomlábúak. Mindegy. Mégiscsak ők hozták össze ezt a tündéri „Móric-házat" (gondolom, ez a Móric egy hajdani fejedelem vagy herceg lehetett), s e szerény, majd azt mondom polgári falak között – Rembrandt és Vermeer . . . megannyi csoda. Mindkettőjüket meg kellene zenésíteni. De hát erre nincs is szükség. Rembrandt úgy énekel, mint Beethoven. És Vermeer, mintha Rameau-t és Couperint hallanám.

Zongoráztam a derék hágaiaknak és dirigáltam is. Átlátogattunk Amszterdamba, majd vissza Hágába, aztán ki a tengerhez. Itt hidegebb az óceán, mint mifelénk, barátságtalanabb is. De uram, micsoda felhők. Itt még a kontárból is festő lesz, festőművész, úgy kínálkozik, kelleti magát a táj.

Vissza Párizsba. Vissza menedékemhez, a prelűdökhöz.

Le vent dans la plaine.

Vajon melyik gyermek nem olvasott vagy hallott – a meszsziről-semmiből hazatért nagybácsiktól, kétkedéssel és gyanakvással fogadott másod és harmad unokafivérektől fantasztikusabbnál fantasztikusabb történeteket a tájfunról, mely a menynyekből összeszűkülő óriási zsákot bocsát a vizekre és földre, aztán ebbe a pokoli koldustarisznyába beledobál hajókat és embereket, hidakat és háztetőket, talán házastól, kitépve még a sziklákat is a földből, amihez a kalyibát háncskötéllel és ezernyi istránggal odakötözték. Nos, a burgundiai tájon az ég-föld között táncoló gigásznak csak aprócska gyermekei ficánkolnak. Hüvelyknyi vagy arasznyi szélpörgettyűk. Előbb a port kavarják fel csupán, de aztán belevadulva a játékba, megtekerik a fákat is, s olykor-olykor a nyomorult paraszt feje fölül elviszik a zsupfödelet. De hát mindezzel együtt: ez játék csupán. A szél csak megborzongatja, megcsiklandozza a rétet, ezt a nagy, lomha, mozdulatlan óriást, aki hanyattfekszik a nap alatt, és csak mulat a bolond, hencegő kis porpamacsokon. Ahogy a falu meg a tanya mosolyog, mikor bolondos, cirkuszi kóficok tanyát vernek az alvégen, és garast koldulnak szánalmas mutatványaikért.

1913. december. No, az én impresszárióm kótyagos, felelőtlen bolond. Ebben az ítéletidőben utaztat Moszkvába és Szentpétervárra. Emmát viszem magammal, és persze hálókocsin utazunk, de hát szörnyűséges az út így is. Gyötrődöm a szűk vasúti fekhelyen, undorodom a langyos víztől, amit szomjúságom enyhítésére raknak elém, beteg vagyok a hússzeletektől s a különböző kotyvalékoktól, amiket főzelék címén tálalnak.

Istenem, mi keresnivalóm van Moszkvában és Szentpétervárott? Lám, milyen hálátlan az ember! Ha semmi másért, már csak azért is el kellett jönnöm, hogy még egyszer lássam a vá-

rost, ahol még De Bussy voltam. Ügyefogyott kamasz, aki arról álmodik, hogy meghódítja a világot. Ha öntelt volnék és ostoba, persze azt mondanám: a kamasz álmai beteljesedtek. De hát nem vagyok se öntelt, sem ostoba. A kamasz álmai nem teljesedhettek be, mert mire a publikum megszokta hanghordozásomat, mire a közönség megbocsátotta arcátlanul eredeti mivoltomat, addigra valami új szókincset kerestem és találtam, ami megint csak érthetetlen volt az átlagember számára.

No, mindegy. Most már benne vagyunk ebben az őrültségben, hát álljuk a kalandot becsülettel.

Emma leszól a felső függőágyból:

– Jó volna, ha már leoltanád a lámpát.

– Nem vagyok álmos, szívem.

– Majd a vonatzakatolás elaltat.

– De én nem akarok aludni! (Hogy mondjam meg neki, hogy egy szakadék legszélén járok, s tudom, lezuhanhatok bármely pillanatban. Ott lent aztán vár az álom. Hosszú, reménytelen, dermesztő és halálos. Hát nem akarok aludni. Újra csak szerelmetes gyermekeimhez: a prelűdökhöz menekülök.)

Les sons et les parfums tournent dans l'air du soir.

Ó, nem kell elővennem a könyvet, én Baudelaire-t kívülről tudom. Pedig nem tanultam meg egyetlen versét sem, mert lusta voltam és aluszékony, ha – mint egykori tanáraim mondták – memorizálni kellett valamit. Az én időmben ugyanis kis versikébe foglalták az összhangzattant, a megengedett és tiltott dallamlépéseket, a zene formáját és – ők állítólag tudták, hogy ez mit jelent – a zene tartalmát is. Egyetlen versikét sem tanultam meg, és a szabályokat is csak azért, hogy ha mód van rá, oldalba rúgjam valamennyit. Baudelaire-t tehát nem magoltam be, a Baudelaire-versek rám ragadtak. Mert tőle nemcsak költészetet tanultunk, hanem az élet eleink előtt elképzelhetetlen lehetőségeit is. Hogy a bűntől nem irtózni kell – hanem belekóstolni. A bűn motor, ami felzúg, felpörög, mint a gőz vagy a benzingáz hajtotta tengely, és megforgat, a végtelenbe repít: csak az féljen e szörnyűséges utazástól, aki nem bízik magában eléggé, s nincs meggyőződve róla, hogy egyszer földet is ér. Megáll a talpán. Biztosan és rendíthetetlenül. Baudelaire-

től bátorságot tanultunk és elszánt akaratot: keresd a szépséget, de ott, ahol még nem kereste senki. Keresd a csók, a szesz, a mámor ízeit, de olyan ízeket, amelyek nem érintették még az ostobaságtól és önimádattól felpuffadt polgárok nyelvehegyét. Ne szánd magad, és ne sajnálkozz önnön sorsod felett, hogy művésznek születtél és nem aranyait csörgető bankárnak. Légy büszke rá, hogy a letaszított arkangyalok közül való vagy, akiknek le kellett bukniuk isten trónusa mellől, hogy itt, az ajkadig érő sárban légy költő: albatrosz madár. Mondom: nem kell elővennem Baudelaire könyvét, tudom én minden sorát kívülről is.

Ha langyos őszi est kéjén szemem lezárul
És szívemig szívom keblednek hév szagát
Elém boldog sziget tárja dús évszakát,
Hol izzó nap tüzén egyhangú, halk sugár hull.
. . . . . .
Zöld tamariszk liget lebe a légbe gyűl
S e kósza, rezge szag, mely megfeszíti cimpám
S a matrózok dala lelkemben elvegyül.

(Tóth Árpád fordítása)

Baudelaire nyomán írtam ezt a prelűdöt?

Nem, semmi esetre sem!

De Baudelaire nélkül nem írtam volna meg sohasem. Ezt a különös, dallamszirmoktól összeállt csokrot, ezt a testetlen testet, ezt az illatozó megfoghatatlan alkatot, mely hol a hajladozó pálmafa derekát, hol egy szerelemben hajladozó nő testét idézi, melyet úgy fog körül az éjszaka parfümje, mint ahogy a csókok érik, gyújtogatják a hús-vérből való Aphrodité testét.

– Nem alszol még, Claude?

– Alszom már, kedves, csak égetem a lámpát, mert irtózom a kriptasötéttől.

Fönn egyenletes lélegzés jelzi, hogy Emma ismét elaludt.

No, nézzük csak; mit találok zenés naplóm következő oldalán?

*

Les collines d'Anacapri. Ó, erre a képre nagyon jól emlékszem. Nagyezsda nem érte be Capri látványosságaival (különc volt kissé, mindig olyasmit keresett, ami mások elől rejtve volt), s így jutottunk el Anacapri dombjaira; álltunk az ezüstkék vizek felett, melyek látták az első görög telepeseket s a hódító rómait, aki úgy jött, mint botnyelvű és durva kezű tehénhajcsár (persze a pásztorbot mellett ott a kard is), s aki úgy végezte, ahogy a megcsömörlött kéjencek fejezik be az életüket: Tiberius és Néró módjára. Igen, ott álltunk fenn, a legmagasabb dombon, hallgattuk a vízhordó szamarak csengettyűjét és valami lágy dallamot, amit racionalizmusra hajlamos agyunk egy éneklő olasz parasztnak azonosított, pedig lehet, hogy a dombok énekeltek és a tenger, meg a romok, melyek emlékeznek még a nagy lakomákra, melyeket Tiberius adott kegyenceinek és ellenségeinek.

*

Csodálatos koncert Moszkvában.

Persze a „nagy számok": a Faun, A tenger, a Felhők. Szünet előtt és szünet után zongorázom magam is.

Valaki benyit a művészszobába.

Bizonytalan korú asszony. Lehet harmincöt esztendős – vagy ötven. Szép – vagy csúnya? Magam sem tudom. Elszürkült arc, amiről valami tétovaság, félénkség (és talán sikertelenség) letörölt minden nőies finomságot.

Nyújtja a kezét.

– Megismer, Buszik?

Egy pillanat alatt visszapörög bennem az elmúlt néhány évtized. Nyújtom a kezem.

– Szonya . . . Szonya von Meck.

Boldogan mosolyog.

– Megismert?

Ilyenkor hazudni illik.

Azonnal.

Szonya elpirul, s a vérhullámmal együtt visszatér valami eltűnt ifjúságából. Több, mint szép: bájos. Az elérzékenyülés visz-

szaadja szeme tüzét, ajkának kislányos remegését, s azt a feledhetetlen csengettyűhangot, aminek varázsát csak az ifjú szerelmesek ismerik:

– Ó Petruska, drága Buszik – zavartan pirongatja meg magát –, talán nem is szabadna így szólítanom, hiszen ön világhírű ember...

Két tenyerem közé rejtem Szonya kezét.

– A Mama? Mi van az édesanyjával...?

A fény egyszerre eltűnik Szonya arcáról.

– Ó, mama meghalt.

– Szegényke. Kiváló ember volt. Minden mást elfelejtettem vele kapcsolatosan, csak azt nem, hogy jó volt hozzám, s hogy olykor-olykor kitüntetett rokonszenvével. Soká betegeskedett?

– Nagyon soká. És higgye el, nem a teste volt beteg, hanem a lelke. A fiúk tönkretették, koldusbotra juttatták, aztán cserbenhagyták... Én maradtam egyetlen támasza...

– Persze, maga férjhez ment, Szonya.

– Igen. Három gyermekem van. Nagyon szeretem őket. De valahogy mindig felbukkan előttem szegény mama arca, nem járok-e egyszer én is úgy, ahogy ő, a drága...

– Erre nem szabad gondolni.

Szonya kislányosan meghajtja a térdét, kezet nyújt, s a szemébe még egyszer visszatér a régi-régi csillogás:

– Maga csodálatosan zongorázik – darabig gondolkodik, aztán kimondja nagy keservesen – Monsieur Debussy!

Kijavítom:

– Nem, nem, maga csak mondja így: Petruska és Buszik!

– Köszönöm, Petruska.

Megy az ajtó felé, keze a kilincsen, de aztán visszafordul.

– Csókoljon meg. Az arcomat és a homlokomat. Én pedig szeretném megáldani magát.

– Megérdemlem?

– Igen. Megérdemli. Maga az én élő regényem. Ha nem tudok aludni, kiszínezem a történetet: mi lett volna, ha összeházasodunk? Csodálatos elbeszélés ez, higgye el. Újra és újra elölről kezdem. És a régi regény mindig másképpen alakul. Mindegy. Ez az én menedékem. Mióta Anya nincs már – té-

továzik, mintha mondani akarna valamit még, de úgy látszik nem találja a szavakat. Hát csak nyújtja a kezét.

– A jó isten áldja meg magát, Petruska.

*

Éjszakai olvasmány:

Des pas sur la neige.

Miféle bolond látomás ez?

Szonyát látom. Egyedül. A fiúk cserbenhagyták, és elhagyta a mama is. A hóban lépked. Úgy látszik, láthatatlan szárnya van, mert csizmája alig hagy nyomot. Ő mormolja maga elé a fáradt verssorokat, vagy az én fantáziám lódult meg?

Csöndes a hó, az éj hava ez már, tudom.
Hullj, ez istentelen nehéz életet född el,
Halk szirmahullató relytélyes liliom.

(Richepin – Garai Gábor fordítása)

*

Ma estély Szasszonov külügyminiszternél.

Nagy parádé. A vendégek között ott van az orosz fővárosba akkreditált francia, angol, belga, olasz és amerikai nagykövet. Szasszonov kitüntetően kedves. Szorongatja a kezemet, és valóságos pohárköszöntőt mond, éltetve Franciaországot és a két nemzet megbonthatatlan barátságát.

Hazafelé a vonat minden állomáson vesztegel. Több órás késés. Kérdem a kalauzt:

– Mi történt? Idefelé nagyon jól utaztunk.

A kalauz hibásan, akadozva, de azért franciául felel:

– Katonák uram, katonák . . .

– Téli hadgyakorlat?

Felvonja a vállát, nem felel.

*

Hálókocsi, s ami ezzel legalábbis számomra egyet jelent: álmatlanság.

Még a prelűdökhöz sincs türelmem.

Sebesen lapozom át az oldalakat:

Ce qu'a vu le vent d'Ouest.

Igen, jó volna tudni, mit lát a nyugati szél? Vagy nem is így: mit hoz a szél nyugatról? Jajt és sirámot? Vért és fegyvereket? Mit hozol, nyugati szél?! Ahogy elzúgsz a csillagok alatt... Ahogy fölkapod a felhőket, mint kamasz az elejtett labdát... Mit énekelsz, nyugati szél: altatódalt, katonanótát? Csitítasz bennünket, vagy fölkavarod a világot? Szikrából parazsat, parázsból lángot, lángból tűzvészt csiholsz?

No, forgassuk tovább a lapokat.

La fille aux cheveux de lin.

Régi-régi versike ez is. Leconte de Lisle poémája a tündérlányról, aki a lucerna közt hever, szájában fűszál, lenhaja körül az ártatlanság és a báj dicsfénye. Lám, a múltkor elbúcsúztam Mélisande-tól: most itt van újra. Álmodozó dallammal üzen, amin átdereng a régi költemény; négy sorára emlékezem csupán:

Sur la luzerne en fleures assise
Qui chante dès le frais matin?
C, est la fille aux cheveux de lin,
La belle aux lèvres de cerises...

*

Drága, cseresznyeajkú kicsi lányok... Mi lesz belőletek, ha a kertre rátelepszik gonosz mostohaként az Ősz? Ha küldi kegyetlen cinkosát, s az elsősompolyog a boszorka ködszoknyája mögül? Mi lesz veletek kicsikéim, ha megjön a Tél?! Bandukoltok a hóban, alig hagyva mélyebb nyomot, mint a felrebbenő madár szárnya vagy a falevélé, amit ily későn szüretelt le a fagyhalál...

*

1914. március, Brüsszel. Koncert és fogadás őfelsége Albert belga királynál. Eljött. Ysaÿe is. Valamiért haragudtunk egymásra . . . Miért is? Már nem tudom pontosan.

Aztán belémdöf az emlékezés: Gaby!

Ysaÿe elémsiet.

– Drága barátom!

Átöleljük egymást.

Eltol magától, jobban szemügyre vesz.

– Hála istennek, jó színben van, Claude.

Elönt a keserűség: hazudik, hazudik . . .! Valamit már hallott a betegségemről és most vigasztal. Mintha nem tudnám, mi a bajom, mintha nem ismerném a Rémet, aki üldöz esztendők óta. A Rémet, aki beköltözött a testembe, az agyamba, az álmomba, az ébrenlét nyomorúságos óráiba, a sejtjeimbe, a vérembe, a kottafejekbe, amiket a papírra vetek.

Valahogy megemberelem magam.

– Látom, nálad sincs baj, Eugène . . .

Fagyos kézfogás.

Megtaláltam egy embert, és elvesztettem újra.

Aztán leülök a zongorához . . .

A királyi pár közvetlenül mellettem. Magam sem tudom, mit játszom: nézem a királyt. Gondterhelt arc. Petyhüdt száj. Szeme körül fekete holdudvar.

Mit játsszam?

A kezem vezet, nem valami belső parancs: Children's Corner . . . Az elefántbébi altatója . . . [Chou-Chou kilenc éves . . . És olyan kicsi és olyan törékeny! Nem, én már nem érem meg, hogy felnőjön. Emmára marad minden gond. Múlt héten elzálogosított egy nyakláncot. És egy gyűrűt . . . Megkérdem: nem keresek eleget? Azt mondja: eleget ahhoz, hogy szolidan éljünk. De én azt akarom, úgy élj, mint egy király . . .!]

Taps, tapsol őfelsége is. De én látom, hogy nagyon fáradt.

Játszanom kell tovább. Amíg a király fel nem áll (jelezve, hogy a „házi", illetve „udvari" koncertnek vége), nem mozdulhatok én sem.

Tehát: Hommage à Rameau . . .

Vajon megértik-e, hogy egy francia muzsikus kibontotta ha-

zája trikolórját? Hommage à Rameau, tisztelet a szabatos francia fogalmazásnak; és tisztelet Voltaire-nek, aki nem ismert más tekintélyt, csak a kristálytiszta gondolat autoritását; és tisztelet Rameau-nak, aki maga a Rend, szabatos, méltóságteljes, játékos, parasztian egyszerű és rejtélyesen komplikált – csakúgy, mint mi franciák: vidáman tudunk élni, de meghalni is, káromkodva, köpködve, az úristent is lecibálva az égből, de azért hetykén és magabiztosan!

Hát: Hommage à Rameau!

Vagy: Vive la France!

*

Impresszárióm fáradhatatlan.

És azt hiszi, én is az vagyok.

Most végigkerget Európán. Úticél: Róma. Római nagykövetünk kedves tréfát eszelt ki: szállásom a Villa Mediciben. Ismét az „etruszk kripta". A zöld fal penészszínű most is. De új arcképek kerültek az ebédlő falára. Elég nehéz kisilabizálni a neveket:

1884 –Debussy
1885 – Leroux
1886 – Savard

Aztán egyre sivárabb névsor: Silver, Letorey, Mouquet, D'Ollone, Levadé, Malherbe, Laparra, Pech, Dallois, *Dumas!* (Nem, semminő tévedés: *Dumas,* egyugyanazon tőről, mint az idősebb és ifjabb Alexandre!) Micsoda hívságos, ostoba névsor: az „etruszk sír" zöld penésze; a feledés, a közöny, az unalom megette valamennyit.

Néhány vigasztaló kivétel:

Charpantier, Florent Schmitt, Rabaud – és nincs tovább.

*

Aztán koncert és újra koncert.

És siker. Olaszos. Túláradó, mértéktelen. Kalapot-kesztyűt-legyezőt-virágot dobáló siker.

Vacsora a Villa Mediciben.

Tiszteletemre.

Valóban az én tiszteletemre csupán?

Nem, nem: az urak a fejem fölött, az én bőrömre politizálnak. A tudományos akadémia elnöke felköszönti Franciaországot; áldást kérve a latin népek barátságára (mintha ezt hallottam volna már valahol), aztán – ugyan ki érti a tudósok gondolatbukfenceit – felidézi a hajdani légiókat, melyek diadalmasan emelték magasba az örök Impérium jelvényét Itáliában, Galliában, Hispániában – és Britanniában. Hát ez világos beszéd: olasz, francia–spanyol–angol szövetség a félelmetes óriás: Germánia ellen.

*

Koncert és újra koncert.

Dirigálok, zongorázom, díszvacsorákat koplalok végig: szigorú diétára fogtak orvosaim.

És bankett után vissza a Prelűdökhöz.

Sérénade interrompue

Gitárpengetés . . . suttyomban, ahogy a bátortalan, talán nem is szívesen látott imádó „hangicsál". De aztán csak belejön a kéretlen trubadúr: hohó, valamit tudok én is! Van itt tűz, vadul kalimpáló szív és szívet dobogtató ritmus! Így az éji zenét adó szerelmes. És az imádott, no meg a családja? – Itt jó lesz, ha futsz, fiú. Most még csak virágcseréppel hajigálnak, de könnyen előkerülhet a gyikleső is, abból pedig emberhalál lesz.

*

1914. április 8.

Ma meglátogatott D'Annunzio.

Mintha kicserélték volna. Katonásan pattog. Vezényel. Olyan öblös hangon, hogy figyelmeztetnem kell: ha megöregedtem is – hallószervem teljesen ép. Semmi szükség a harsány vezényszavakra.

Halkan ordít.

Akár hiszik, akár nem: ilyesmi is lehetséges. Azt susogja – de úgy ám, hogy minden szótag sziszeg, füttyent, mint a kilőtt nyílvessző –: a helyzet megérett, az emberiségnek döntenie kell!

– Miről?

– Európa sorsáról. A leigázott népek vissza akarják nyerni szabadságukat; a megszégyenített Itáliának és Franciaországnak vissza kell nyernie becsületét.

– Háború?

– Nem nevezném annak.

– Beszéljen világosabban: háború?!

– Operáció. A kelevényt fel kell nyitni. Ha nem: szepszisben pusztul el a világ.

*

Gabriele kalauzol Rómában.

Szóáradatától nem látom a várost. Persze ő sohasem mondja így: Róma; számára Urbs... Mint ahogy sosem beszél a Colosseum romjairól vagy a Forum romkertjéről, számára mindez élő, szavajárása szerint: virtuális valóság. Annál is több: a jövő magva, a jövő értelme, egy heroikus jövendő célja és magyarázata.

Gabriele folyamatosan beszél, én meg hallgatom a zenét, ami benn, valahol az agyamban, az idegeimben (ez tetszene d'Indynek), a szívemben énekel.

La cathédrale englotuie

Elsüllyedt városok üzennek a hullámsírból. Elsüllyedt népek és elsüllyedt harangok. Az örökre elsüllyedt császár, szemgödrében tengeri moszat, fogai helyén kagylók, koponyájában hüllőhideg polip; a császár trónol korállsziklává változott trónusán, püspökei állnak körülötte és miniszterek, az udvar bölcsei és bolondjai; csontvázok csupán – a hús a halak eledele.

A mélységben bujkáló tengeri áramlat megkongatja a harangokat.

Vajon mit szólnak a csontváz bölcsek, a szkelet püspökök, és mit mond a király?

– Háború! – mondja, és a mélyvízi halak glóriát táncolnak koponyája körül.

– Háború! – felelnek a csontvázak és a főmagiszter.

Ó, hallom is tisztán a harangszót. Tompán, rekedten verdesnek a bronzkolosszusok, de azért kihallik a partra is.

És éjszaka mintha Jónás cethala emelkedne ki az örvényből, a holt város, az elsüllyedt katedrális aranytornyai, szélkakasai és vízvetői felragyognának a holdsugárban.

Mázsás harangok kongatják: Háború, háború! Riadt sirálycsapatok húznak el a távolba: viszik a rémhírt – háború!

D'Annunzio hangja szétrebbenti a zenét:

– És ha most nem ragadjuk torkon az alkalmat, akkor sosem! Érti: sosem! A Habsburg térdei roskadoznak már. Elaggott, és megérett a halálra. Kegyelmezzünk meg neki – és öljük meg! Számára isteni kegyelem a szép halál.

*

Fecsegés.

Magamat korholom: felesleges ringy-rongy köntöst aggatok egyik legkedvesebb munkámra, az Elsüllyedt katedrálisra. Fölösleges, mert valótlan. Mikor a mű megszületett, se vér, se háború nem járt az eszemben. Valamelyik költő barátom mesélte a régi breton legendát Ys városáról, melyet a tenger magához ragadott és elnyelt kereken ezerötszáz esztendővel ezelőtt. Azóta is – szép, csendes, csillagfényes, holdas éjszakákon – felhallatszik a harangszó, a zsolozsma, a vékonyan csengettyűző lélekharang. Mint barátaim mondják, ez afféle irodalmi befolyás. Nem a táj ragadott meg, hanem egy mese a tájról. Nem a tenger – hanem a tenger balladája. Igen, így fordítják az ember ellen a saját szavait. Mindig háborúskodtam az irodalmár művészek ellen, akik holmi filozófiát, regényt vagy szellemeskedő elbeszélést akarnak zenévé párolni. Miután jónéhány kirohanást intéztem az efféle literary gentlemanek ellen, most végül én is a finomkodó précieuse-ök táborához csatlakoztam. Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy szeszélyes vagyok és derék polgártársaim szerint megbízhatatlan. Amire tegnap esküdtem, azt ma utálom. Várjanak csak: a példa minden magyarázatnál meggyőzőbb. Tegnap valamiképpen leráztam magamról Gabrielét, és egyedül vágtam neki a városnak.

Na, semmi ijedelem... nem gyalogoltam egy lépést sem. Találtam egy vén konflist, bakján egy még vénebb kocsissal, s kettejük előtt a legvénebb, legrozogább lovacskával, s így kocsikáztunk keresztül-kasul a városon. Persze felmentem a Villa Medicibe is. Nagyon előkelő intézmény lett ebből. Nemcsak igazgatója van és igazgatóhelyettese, hanem titkára és főkönyvtárosa is (ez azt a gyanút kelti bennem, hogy valahol lappang egy könyvtáros és egy alkönyvtáros is). Azt mondja ez a főkönyvtáros úr:

– Érdekelné-e, kedves mester, egy különleges relikvia?

– Ezt látatlanul aligha tudnám megmondani.

– Nos, az a Dante Gabriel Rossetti-kötet, amelynek margóján az ön bejegyzései olvashatók.

Kis melegséget érzek a szívem körül.

– Nyilván a Damoiselle élue-ről van szó!

Lelkesen helyesel:

– Igen, igen... ez az! A könyvrongálók ritkán jegyzik be nevüket, de ön úgy látszik meg akarta örökíteni találkozását a nagy témával és költővel. Oda is firkantotta: 1887. január 5. Claude Debussy.

A könyvet kikaptam a kezéből. Első pillantásom ezekre a sorokra esett:

És ő, az irgalmas mutatja nékünk majd az utat
Az Úr felé, kit térden imád az üdvözületek serege.
Ezernyi ezer sorban az alázatosan lehorgadt fejek
És ezer sorban a gyémántfényben égő glóriák
És az angyalok égi serege zeng éneket, s szól a dal
Csendes pengésű gitáron és égi citerákon;
Oh halld szívem mélyéből jövő esdeklésem, Krisztus urunk.

Nem, biztos, hogy ma nem tudnám megzenésíteni ezeket a fellengző, nincs jobb szó rá: felcicomázott sorokat. De akkor biztosan hittem bennük. Nem a hivő ember hitével, hanem a művészével. Aki csak a szépségben hisz. Az istent is csak a szépség jelképeként fogadja el. Dante Gabriel Rossetti távol van már tőlem. De örökkön velem Shakespeare és – ne neves-

senek ki érte – Dickens. A Szentivánéji álmot szeretem. Egy gigász mulatságát, a szobrászét, aki mindeddig márványkoloncokat faragott, s íme, most elefántcsont figurinókat remekel. Emma a legkülönbözőbb olvasmányokat rakja elém. Már fel sem tudom sorolni a neveket: Ramuz, Proust, Larbaud, Roger Martin du Gard, Giraudoux, Barrès, Bourget és persze – Anatole France. Belelapozok a sok könyvbe, és újra meg újra visszatérek az én Shakespeare-emhez. A kis himpellért, a gézengúz csavargót, a tündérvilág bohócát, Puckot szeretném megragadni. Méltóan (félek, hogy méltatlanul) a shakespeare-i igéhez:

Vagy én csalódom szemre-főre, vagy
A csintalan gonosz manó te vagy.
Kit a nép Robin pajtásnak nevez;
Ki pórleánynak rémülést szerez;
Malmot megindít, tejfölt megszedi;
Nőt lelkefogytáig köpülteti,
Higgadni a sört meg nem engedi,
Tévútra csal vándort, s kineveti.
De ki Hobgoblin, édes Puck neven
Szólít, segíted, dolga jól megyen:
Nem az vagy-é?

(Arany János fordítása)

Hát nem csoda, hogy tudom Puck koma minden sorát. Imádom. Jól hallom száraz nevetését, jól látom torz és mégis kedves fintorát. Igen, hozzá térek vissza újra meg újra, mint azok a csélcsap gavallérok, bulvár-Don Juanok, akik öregségükre megtanulják, hogy legjobb mégiscsak egy tűzhely mellett melegedni, legjobb az ismert ízű csók és az ezerszer kipróbált ölelés. Hát így térek én vissza Stratford on Avon nagy fiához, s ami nálam ezzel egyet jelent, őt is besorolom prelűdjeim panteonjába. Ez a derék angol mester (megintcsak angolomániával vádolnak majd) szinte kézen vezeti a másik brit cimborát: Pickwick urat, aki büszkén jegyzi neve mellé a P. C. T. É. Ö. A. betűket, mint ezt nemes Smiggers Joseph főtitkár is tanúsítja, vagyis azt, hogy ő a Pickwick Club Tagja És Örökös Alelnöke.

Igaz, ez később némi módosításra szorul, hiszen Pickwick úr most már jóval büszkébb rövidítést csippenthet a neve mellé: P. C. T. É. V. E. A Pickwick Club Tagja És Vezér Elnöke!

Vajon miért foglalkozom én ezzel a butácska nyárspolgárral?!

Mi közöm hozzá, körút csavargójának, éjjeli lokálok szorgalmas vendégének, megtestesítője mindazon bűnöknek, amit a polgár pontosan úgy gyűlöl, miként az ördög – nagyokat tüsszentve – a szenteltvizet!

Higgyék el, méltatlanra nem pazaroltam prelűdjeim egyetlen lapját sem. Pickwick úr számomra korunk Don Quijotéját jelenti és a mellette csetlő-botló Weller Sam – a modern idők Sancho Panzáját. Ó, hogy kedvelem álomlovag Pickwickemet, aki ökölharcba keveredik London legdurvább kocsisával, aki végighallgatja a leghajmeresztőbb kísértettörténeteket, aki végiglakja Anglia legdrágább és legpiszkosabb vendégfogadóit, aki igenis kiáll az örök Dulcineáért, és aki végül (a naiv és elkoptatott jelkép, a szélmalmok helyett) harcra kél az adósok börtöne intézménnyel, önnön húsát, vérét, egészségét, sőt: büszkeségét áldozva a nyomorultak és kisemmizettek igazáért. Fölötte mindig ott zeng-zúg az angol himnusz. Mert azért ő hisz Angliában. Ő hiszi, hogy a brit nép – választott nép. S le kell dönteni mindazokat a börtönöket és bűzös fogadókat, gyermekkínzó gyárakat és embernyomorító menhelyeket, melyek elrútítják a drága Albion arculatát. Hát szóljon csak a God Save the King! Ugye megérdemli a drága Pickwick és a mulya Weller Samuel, hogy megjelenjenek prelűdjeim lapjain. És ha ezzel el is játszom talán az utókor megbecsülését, de most, mintegy négyszemközt lelkiismeretemmel, be kell vallanom azt is, hogy nemcsak Shakespeare és Dickens gyakorolt rám fantasztikus hatást, hanem a varieté is. Így mondják elegánsan és nagyvárosiasan. De hát beszéljünk csak őszintén: imádom a cirkuszt. Bohócaival, bolondos artistáival, az egykerekű biciklivel, s a dobpergéssel, mely jelzi, hogy most jön a nagy attrakció, elefántjaival és elhízott lovacskáival, a frakkos igazgatóval és a bárgyú szolgákkal, akik az állatok szemetét seprik össze. Hát a cirkusznak két nagyon fontos lapot szántam az Emlékkönyvben, pre-

lűdjeim között. Az első lap: General Lavine. A cirkuszvilágban így nevezik: excentrikus. Ez a generális egy személy – és mégis kettő. A tábornok úr ugyanis egy kis bábot egyensúlyoz a jobb kezén. Ez a báb vele táncol, kérdéseire hasbeszélő választ ad, és való igaz, hogy ők ketten oly jól mulatnak és olyan jól megértik egymást, szinte észre sem veszik a feldübörgő tapsot, mely butácska párbeszédüket és mókáikat kíséri. Ez hát az egyik lap... A másik: Minstrels! Műfaj, ami lassan kimegy a divatból. De én még emlékszem rá gyerekkoromból, s ha valahol látok egy plakátot, amely Minstrel-játékot hirdet, hát elmegyek a hatodik határba, vagy amint mondani szokás, a világ végére. Tehát: a fehér ember feketére mázolja arcát. Ajkát fehér festékkel húzza ki: vastag legyen és fülig érő, mint az igazi néger komédiásoké. Jó játék ez. Elorozzuk a négerek táncait. Ritmusukat. A fanyar, olykor fájdalmas néger humort. Elorozzuk arcszínüket, táncaik bátorságát, már-már emberfeletti, diabolikus lendületét... És mindezek után beléjük rúgunk. Az imádat és az utálat bizarr ellenpontja ez. Kontrapunkt, aminek még nem írták le szabályait, tehát élő, virulens, mint minden olyan tünemény, amit a tudósok még nem fejtettek meg, nem bogoztak ki – de a jelenség mégis létezik hatalmasan, félelmetesen és egyre jobban növekedve. Legyen hát egy oldal a kis panteonban a Minstrel-show-é, az álnégereké, akik bekormozták az arcukat, és az igaziaké, akiknek a korom mindörökre odatapadt ábrázatukhoz.

*

1914. május 5. Levél Emmától. Azonnal menjek haza. Chou-Chou gyengélkedik. Az orvos hegyi levegőt ajánl. Nem, nincs baj a tüdejével. A gyerek általában gyengébb, mint iskolatársai. Vasborral gyötrik szegényt meg csukamájolajjal. A gyerek vágyakozik az apja után és imádkozik minden este: Apu holnap reggel már legyen itt. Emma ideges és aggodalmaskodik. De azért van valami jó hír is: André Caplet vállalja a „Játékdoboz" hangszerelését. Ezt a kis mesebalettet négykezes változatban vetettem csak papírra, a hangszereléshez már nem volt sem

kedvem, se türelmem. Hát így nagyon jó lesz. Caplet-nek majd elmagyarázom, hogyan gondolom az egészet, és ő megcsinálja remekül. Ügyes fickó, és azt hiszem, jó barát.

*

Ismét a hálókocsiban.

Útban Párizs felé.

Egyedül.

A síntoldásokon csattogó kerekek egyre gyorsuló daktilusait hallgatom. És az unalmas, egyhangú ritmusokba belefűződik a gyötrelmes gondolat: Chou-Chou nem elég erős. Nem elég fejlett. Öreg, fáradt szülők gyermeke. Akik elég erősek voltak még a szerelemhez, de ahhoz már gyengék, hogy új sarjadékot hozzanak a világra.

A kalauz kopogtat be hozzám.

– Nem parancsol valamit uraságod?

– Egy kis ásványvizet kérnék. A gyógyszereimet elfelejtettem bevenni.

A kalauz tarkójára nyomja a vasutassapkát:

– Legjobb a gyógyszerről elfeledkezni, uram. Az én nagyapám kilencvenkét éves és még életében sem vett be gyógyszert. Bort annál inkább. Meg pipafüstöt.

– Hát jó. Hozzon egy kis bort. És ha lehet, egy francia újságot.

– Bort hozok uram, de francia újságom nincs. De hát elmondom én a híreket . . .

– No, halljuk!

– Hát, kérem tisztelettel, a szép Cailloux-né lepuffantotta Calmette főszerkesztő urat, a Figaro főemberét, merthogy az újságíró belegázolt a becsületébe. A többit már úgyis tudja uraságod. Vilmos császár meglátogatta Ferenc Ferdinándot. Miklós cár ellátogatott a román királyhoz, az angol király Párizsban, a francia köztársasági elnök Londonban . . . Szóval az angol király Párizsban, a francia köztársasági elnök Londonban . . . Szóval utazgálnak, addig keverik-kavarják a dolgot, míg a végén valami nagy baj lesz . . .

Ijedten kérdem:

– Háború?

– Ugyan már . . . ki akar itt háborúskodni? Senki. Higgye el uram, senki.

A kalauz hozza a bort.

Nem ízlik. Kiöntöm.

Lekattintom a villanyt. Sötétség és újra felgyorsuló daktilusok.

Ha az isten hazasegít, megmondom Durand-nak, hogy kamaraműveket akarok írni. Hegedűre, aztán csellóra és kedvenc hangszereimre: fuvolára, brácsára és hárfára. Egyelőre ennyi elég, aztán majd folytatom. És beleszerettem Czerny úrba, illetve az etűdökbe. Ez kicsit sport, kicsit művészet. Én a balettnél mindig jobban szerettem azokat a gyakorlatokat, amiket a balett-tündérek és a baletthéroszok végeznek bent a próbateremben, megkapaszkodva a termet szegélyező vízszintes rúdba, mint ahogy gyermekkorunkban kapaszkodtunk az úszómedence korlátjába. Hát ezek az etűdök is a próbatermi ügyeskedésekhez hasonlók. Már bennük van a művészi produkció ígérete, de csak halványan, szerényen, mintegy kopogtatva az ajtón, ami mögött a szentély, az egyedül üdvözítő igaz szépség lakozik.

A sínek és a kerekek daktilusát hallgatom.

Először dallam simul a kattogáshoz, aztán egy vers. Az én drága Baudelaire-emé.

Halál, vén kapitány! Vigy útlan útjainkra!
Oh, vén halál! Menjünk, úgy untat ez a táj!
A tenger és az ég fekete, mint a tinta,
Szívünk csupa sugár és szívünk egyre fáj.

Öntsd edző mérgedet bús hiveid szívébe,
Parázslik az agyunk, s a szél viharra fúj,
Merits az örvénybe, mindegy, pokol-e, ég-e,
Az ismeretlen kell, a csoda és az új!

(Tóth Árpád fordítása)

Hazudott. Biztos, hogy Baudelaire hazudott. Nem hívta igazában a vén kapitányt, csak játszott a gondolattal, mint lehetetlennel, mert halálunk elképzelhetetlen számunkra ... Félelmünk, rettenetes magányunk tiltakozik a szörnyűséges gondolat ellen: elmúlás!

Bezzeg én nem hívlak, vén kapitány, még tréfásan, bolondosan, játékosan vagy gyötrődve sem. Élni akarok. Ezzel a nyomorult lüktetéssel az oldalamban. Ezzel a lassan terjedő görcscsel, ami lopakszik egyre följebb, egyre följebb, és egyszer majd eléri a szívemet. Nem hívlak, vén kapitány, hisz az élet olyan csodálatos. Még szeretném látni a La puerta del Vinót, amit egy képeslap nyomán zenésítettem meg és illesztettem bele legdrágább élményeim múzeumába, a prelűdökbe. Még látni szeretném a pompás kaput, mely az Alhambrába visz, az Ezeregyéjszaka csodái közé. Porfír oszlopok, törékeny, karcsú ívek, sok szólamban csobogó szökőkutak világába. Megénekeltem, de nem láttam sohasem. Most meg akarom nézni. És a teraszt is, mely rám vár valahol a messzi Indiákon, Durbarban. Csak olvastam róla. Már nem is tudom, hol, de a képre emlékszem pontosan. A csodálatos teraszra, a fehér márványlapokkal bevont teraszra. Most csend van, csak a holdsugár aranyozza be a térdektől és alázatos kúszástól kifényesedett köveket. Igen, megénekeltem Indiát, de látni nem láttam soha. Hát, vén kapitány, értem ne jöjj, én még nem szállok hajóra, engem nem untat ez a táj, az én egem nem tintafekete és az én óceánom sem az.

Élni szeretnék.

Ezzel a kis fájdalommal az oldalamban.

Azt sem bánom, ha a fájdalom élesebb, ha több gyógyszert kell szednem, és az injekciós tűre, melyre eddig csak 8-10 napban egyszer fanyalodtam, ha az injekciós tűre nap mint nap sor kerül.

Kapitány, még oly sok mindent be kell fejeznem. És még többet kellene elkezdenem. Lásd, a Szent Sebestyént milyen gyorsan megírtam, mert megtanultam, hogy a fejtörésnél, tapogatózásnál, finnyáskodó válogatásnál a lendület jóval többet ér. Úszni akarsz? Ugorj a vízbe! Vesd bele magad úgy, hogy

a kezdet, az indulás merő gyönyörűség legyen. Kapitány, hidd el, megtanultam ezt is. De adj még néhány esztendőt, hogy élhessek is új tudásommal.

*

Ismét Párizs.

Emma azt mondja, valamennyien felmegyünk az Alpokba. Godet már intézkedett is, hogy valahol a Genfi-tó felett egy kis házat kapjunk bérbe. És akkor visszük a szakácsnőt és a szobalányt is. Felvitetjük a zongorámat. Biztos, hogy új életet kezdek. Esküszöm, jobban vagyok, ha csak elgondolom, milyen örömök várnak rám odafenn.

*

Emma ragaszkodik hozzá, hogy egy este menjek le a barátaimhoz.

Reynoldsnál gyűlnek össze.

Üsse kő, nem vitázom az asszonnyal, bár semmi kedvem ma este férfitársaságban vacsorázni.

1914. június 28. Hát ez igazán nem nevezhető kedélyes vacsorázásnak. Eljött Caplet, Laloy, Godet (néhány ismeretlen, aki bemutatkozott ugyan, de fogalmam sincs, miféle neveket morzsoltak a fogaik közt), és eljött Clemenceau is.

Kérdi: mit szólunk a mai eseményekhez?

Senki nem tud semmiféle eseményről.

Clemenceau harsányan nevet (bár ez a nevetés rikácsolásnak is beillik): Szóval, önök nem olvasnak újságot?

Godet szellemeskedik:

– Dehogynem, csak mindenki szakmája szerint. A zenész elolvassa a zenekritikát, a pénzember megnézi a tőzsdei árfolyamokat, a széplélek elolvassa a tárcát, a politikus a vezércikket, és az életrevaló, praktikus ember az apróhirdetést.

Csend.

Godet szellemességének nincs visszhangja.

Clemenceau hosszú szünet után szólal meg.

– Ma Szarajevóban egy Princip Gavrilo nevű diák megölte az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösét...

Az asztaltársaság hallgat. És ez a hallgatás nem megrendülés vagy tragikus előérzet. Ez a tudatlanság hallgatása. Fogalmunk sincs róla, hogy miért kell ilyen halálosan komolyan venni egy szerb diák és egy osztrák főherceg – no, minek is nevezzem – halálos összetűzését...

Én ki is mondom:

– Ha minden Balkán-botrányért félárbocra engedjük a lobogónkat, akkor egyéb dolgunk se lesz, mint a zászlókötelet húzgálni. Annyit olvastunk már bosnyákokról, szerbekről, szlovénekről, horvátokról, hogy gyomorrontásunk van tőlük. Balkán-ügy, törjék rajta a fejüket a balkáni politikusok.

Clemenceau feláll, mintha meg akarná adni az illő tiszteletet egy félelmetes eseménynek, ami íme ólomlábain bevonult ide is, egy párizsi kávéházba. Clemenceau feláll, úgy beszél.

– Ez nem Balkán-kaland, uraim, ez történelem. Őfelsége az osztrák császár meg kell hogy ragadja ezt a lehetőséget: háború Szerbia ellen. A derék császár azt hiszi, hogy nyúlra vadászik. De a bokorból föltápászkodik majd egy medve: Oroszország, és ha Oroszország mozdul, akkor Németország se marad veszteg. És ha Németország kardot ránt...

Az asztal egyik névtelen vendége felpattan.

– Akkor Franciaország se tétovázhat. A Boche-t meg kell ölni!

*

Ma beszéltem ismét Durand-dal.

A prelűdöktől el van ragadtatva. Nem mintha most látná először, hiszen mindkét sorozat megjelent már, most csak újabb kiadásról van szó. De hát így, együtt valóban imponáló sorozat.

Hál' istennek, egyetlen szót sem szól Szerbiáról, a Monarchiáról, a meggyilkolt trónörökösről, sem arról a megkergült diákról, aki nem érte be a fenséges férj halálával, leterítette mindjárt az asszonyt is... Nem, Durand csak zenéről beszél,

aztán addig kedveskedik, mókázik, végül csak odakényszerít a zongorához.

– Szép, szép ez a huszonnégy prelűd, de még szebb lenne, ha legalább egyet lejátszana közülük.

Istenem, melyiket is játsszam? Huszonnégy fejezet az életemből... De mondhatnám így is: huszonnégy önarckép. Claude Debussy a cirkuszi bohóság bolondja, Claude Debussy, a karszékben utazó vándor, aki képzeletben távol-keleti oszlopsorok között pihen vagy az Alhambra hűs szökőkútjai tövében, Claude Debussy, amint éppen Baudelaire-t, Shakespeare-t, Dickenst olvassa, a musicien français, aki a távoli vitorlákat szemléli vagy a ködbe merülő tájat.

Már határoztam is: a Tűzijátékot játszom.

Nem írtam ki a darab homlokára (mint ahogy egyetlen darabnak sem írtam ki a címét, a végére biggyesztettem csupán), hogy ez az önarckép – tiszteletadás Liszt Ferencnek. Valahogy így: Feux d'Artifice, ou Hommage à François Liszt... Mert hát neki szántam, a „ferencrendi cigánynak", kire egy gonosz kritikus azt merte volt mondani: zenéjét a virtuóz vére táplálja! Micsoda félreértés, a botfül minő félrehallása! Hiszen épp ellenkezőleg: bőségesen buzgó művészvére töltötte meg a leghidegebb virtuozitást is, mert nála nincs futam, üres zongorakoloratúra, nincs káprázta tó trilla és vadul száguldó oktávmenet, nincsenek tartalmatlan arpeggiók és a laikust szédítő glissandók... Csak zene, zene, zene! Liszt az életről énekel, hiszen mindig a forgatagban élt. És az igazak nyelvén – hiszen a kontárok ellen küzdött egy életen át.

A Tűzijátékot játszom.

Durand szeme felcsillan, mikor meghallja a Marseillaise visszhangját. Nevet és csodálkozik, ahogy a zene girlandjai kinyílnak a levegőben, csillagot szórnak és millió sziporkát, s velem együtt lelkesedik, ahogy a puffogó rakétazene durrog, s mögé odaképzeli július 14. ünnepségének minden szépségét, a milliós tömeget, a félénken félrehúzódó előkelőségeket, a sivító-kacagó gyerekekkel s a bokrok között szerelmeskedő párokkal egyetemben.

Durand átölel.

– Ez remekmű, kedves Claude.

Kissé sértődötten kérdem:

– És a többi?

– Remekmű mind a huszonnégy!

Mindvégig bíztam benne, hogy a hálókocsi ellenőrének lesz igaza (ugyan ki akar háborúzni!?), és nem a tigrisképű Clemenceau-nak. Úgy látszik, a politikus mégis jobban ért a politikához: félelmetesen néz ki az égbolt Európa felett.

1914. július 23. Osztrák ultimátum Szerbiának.

1914. július 25. Az osztrák követség elhagyja Belgrádot. Részletes mozgósítás a monarchiában.

1914. július 26. Oroszország mozgósít.

1914. július 28. A Monarchia hadat üzen Szerbiának.

1914. július 30. Németország mozgósít.

1914. július 30. Belgium mozgósít.

1914. augusztus 2. Az oroszok átlépik a német határt. És ugyanezen az éjszakán egy Villain nevű ember agyonlövi Jaurès-t. Nem ismertem Jaurès-t, csak emlékszem rá, hogyan viselkedett a Dreyfus-ügyben. Megvallom, akkor nem volt túlságosan rokonszenves számomra. Mindig a munkásokról és a dolgos emberekről, a jövőről, a szocializmusról, az emberi jogokról szónokolt, mikor Franciaország térdig, majd nyakig járt az ingoványban. Most másképpen látom őt. Becsületes volt és puritán. Lám, nemcsak beszélni tudott, hanem meghalni is Franciaországért, amelynek nevében sokan ölni akarnak. Ő a tragikusabb szerepet választotta: megölette magát Franciaországért.

1914. augusztus 3. Német hadüzenet Franciaországnak.

1914. augusztus 3. Wilson amerikai elnök felajánlja: közvetít a háborúskodó felek között.

1914. augusztus 4. A német csapatok elözönlik a semleges Belgiumot.

És most már nem írok dátumokat. Fáradt vagyok és kétségbeesett. Brüsszelben német csapatok; elpusztították Leuwent. Lángokban a Katedrális, a csodálatos városháza, lángokban az öt-hatszáz éves patríciusházak. A menekülők közé odagéppuskáznak a németek. Az országutat végigseprik a nehézágyúk.

Sok-sok gyerek meghalt, sok-sok asszony, fiatal diák és öreg, akik már menekülni se tudtak, ott pusztultak az égő házakban.

Ide már nem kell dátum, mert hiába írnék napot, órát, percet, itt az idő fogalma megbomlik. Egy kínokkal, rémülettel és halállal teli perc maga az örökkévalóság. És minek is firtatnám, hogy hány órakor szakadt rá a halál Liège-re vagy Namurre... A romba döntött házak falán, ha megragadtak egyáltalán, ott függnek holtan a faliórák, jelezve és tanúsítva a mennyei bíró és ügyész előtt, hogy mikor, mely órában és percben történt a gyilkosság.

Nincs dátum.

És nem tudom megjelölni az órákat, perceket sem.

A németek felperzseltek egy apácakolostort, mert az apácák a Vöröskeresztjelvény kifüggesztése nélkül sebesült belga katonákat ápoltak. Az apácák megpróbálták kihurcolni ápoltjaikat az égő zárdaépületből, de a németek zártűz alatt tartották a kaput. Senki sem menekült. Ott pusztultak a katonák, és ott pusztultak az apácák is. A németek kötelezik a belga munkásokat, hogy buzgón dolgozzanak a gyárakban. Főleg a hadiüzemekben. Aki megtagadja a munkát, főbe lövik. Aki lassabban dolgozik az előírásnál – főbe lövik. Aki megpróbálja megrongálni a gépeket vagy magát a gyárépületet, azt családjával együtt lövik főbe. Ha valaki elmenekül a német igazságszolgáltatás elől – a túszokat lövik főbe. Egy szökevényért – egy túsz. Ha ez nem elég, akkor tíz – egyért. És ha a renitens belga bűnözők még mindig nem hódolnak be a porosz csizmának – akkor százat egyért.

Ma Belgium javarészét elöntötte az ár. A belgák tulajdon hazájukra szabadították az árvizet. Gátakat robbantanak és víztárlókból szabadítják ki a halált. Rengeteg a belga áldozat, de a német is.

*

Ma hozzákezdtem az etűdök komponálásához.

Nagyon hideg, nagyon kemény muzsikát akartam komponálni, de nem sikerült. Az érzelmek odabújnak, odasettenkednek a kottasorok közé. Hiába csitítom a zongorát: csak kerepelj,

mint a lámák lélektelen kereplője. Csak kattogj, mint az ágyúkerekek és a szekerek a kövezeten. Mindhiába. Zongorám érez, sóhajtoz, indulatosan kitör, dübörgő hangkolosszusokat mozgat... Zenét írok, igazi zenét, hiába csapom be magam, mondván: ez az etűd a terceknek szól, amaz a kvartoknak, ez az oktávoknak, a kromatikus skálának, szextfogásoknak és az akkordtörésnek... Nem, ez nem sikerül, és nem is sikerülhet! Ki ír ma szívtelen zenét? Ki írhat lélektelen kopogást, zongorás morzejeleket, melyek a holdról, vagy más boldog csillagról hoznak üzenetet. Ha most nem érzel, akkor nem érzéstelen vagy, hanem embertelen.

*

Egy „Heroikus altatót" írtam őfelsége a belga király és a belga katonák tiszteletére. Rájuk csak nem mondhatja a német bitorló (igen, egy ország földjét, vizét, kenyerét – és kiontott vérét bitorolja), hogy a belgák támadták meg őt, mint ahogy nem mondhatja Luxemburgra sem, amelyet ugyancsak elözönlöttek a német hadosztályok. A maroknyi belga hadsereg hazáját védi, otthonát. Hát ez az altató nekik szól: adjon az isten békességet a nehéz küzdelem zaklatott szüneteiben. Adjon boldog álmot a katonáknak, akik szuronyhegyükkel a halált tartják távol tőlünk, és adjon a halottaknak boldog békességet. És aludjatok ti is, kicsinyek, akik ott topogtok fázósan és éhesen a tábortüzek mellett, és árnyékotok ott suhan el a vonuló ágyúk és a vonuló hadoszlopok között, aludjatok jól, gyermekeim, és álmodjatok szépet egy eljövendő világról, mely nem engedi meg, hogy srapnellel lőjenek az iskolák és óvodák menekültjei közé. Aludj jól, és álmodj szépet, világ, derekas és emberséges emberek világa, akik meghalnak, ha kell, de a gyilkos zsarnokot nem engedik be falaink közé.

*

Ma egy újságíró meginterjúvolta Albert belga királyt.

– Felséged tisztában volt vele, hogy előbb-utóbb szemben találja magát a német hadsereggel?

– Vilmos császár a német vezérkari főnök, Moltke jelenlétében megfenyegetett – *a háború elkerülhetetlen,* majd hozzátette: *cette fois il faut en finir* ... ezúttal alaposan végére járunk a dolognak ... – nem sok kétséget hagyott afelől, hogy a végzés *életre-halálra* megy. Én még mindig békés hanggal próbálkoztam: – mi végtére is semlegesek vagyunk. – Soha nem felejtem el azt a jellegzetes mozdulatot, amellyel tudtomra adta, hogy a ringy-rongy békeokmány arra való csak, hogy kettészakítsák. De nem érte be némajátékkal, hozzá is tette: *ahol a fegyverek beszélnek, ott fabatkát sem ér az össze-vissza firkált, lepecsételt és aláírt papiros.*

*

1914. szeptember 3. A németek először nehézágyúkkal lövik Reims-et (vajon maradt-e valami a katedrálisból?), aztán rohammal beveszik a várost. Hajnalban átkeltek a Marne folyón. Ma Durand egy személykocsit küldött értünk: azonnal el kell hagynunk a várost.

A sofőrt kérdem:

– Miért, csak nem forog Párizs veszélyben?

A sofőr, idősebb, rokkant ember, csak vonogatja a vállát.

– Itt vannak Chalons-nál. Párizs külvárosait már ágyúzzák. A környéken oly sok a polgári sebesült, hogy nincs annyi kórházi ágy a világon, ami ezeket mind befogadja.

– De hát a Belvárost csak nem ágyúzzák?

– Miért ne? Az ágyúgolyónak nincs se szeme, se szive. Oda esik, ahová lőtték. Ha vaktában pufogtatják, annál rosszabb.

Chartres-ig megyünk. De itt olyan sok a menekült, hogy mennünk kell tovább. Valaki azt mondja: igyekezzünk a spanyol határ felé. Ott teljes a biztonság. Emma már hajlana a tanácsra, de én nem. Nem tudok elszakadni Párizstól. Egy faluban kötünk ki. Várunk.

1914. szeptember 13. Megjött az első párizsi újság. Egy biciklis gyerek hozta. Elolvastam a főcímet, és 100 frankot adtam a gyereknek. A főcím ugyanis így hangzott: *a marne-i csatában megállítottuk az ellenséget és visszavonulásra kényszerítettük.*

Most már jönnek az újságok.

Micsoda hőskölteménye! Milyen csoda! Joffre átkarolta a német szárnyat: a boche menekül! Galieni tábornok autótaxikkal vitette ki a frontra Párizs helyőrségét. A taxisoknak vissza kellett volna fordulniok az utolsó fuvar után. De nem akart visszamenni senki: adjatok szuronyt és puskát! Harcolni akarunk mi is!

*

1914. szeptember 27. Visszaköltöztünk Párizsba. Chou-Chounak jót tett a falusi levegő. Emmának is; de én, megrögzött városlakó, úgy szenvedtem falun, mint egy meghajszolt és istállójából kivert állat.

Karácsonyi éneket komponálok a gyerekeknek, akiknek már nincs födém a fejük felett.

Különös karácsonyi ének ez: könyörgés az apákért és fivérekért, a szerelmesekért, akik harcolnak miértünk; és fohászkodás istenhez, hogy büntesse meg azokat, akik a pusztulást ránk zúdították.

*

Különös hír, elbújtatva néhány hirdetés közé:

„Ma önként jelentkezett katonai szolgálattételre Dreyfus alezredes és Walsin-Esterházy közlegény."

Az volna szép, ha egyugyanazon csapattesthez osztanák be őket. De hát ilyesmi csak a regényekben fordul elő. A valóság – szerencsére – nem ismer ilyen olcsó dramaturgiai fogásokat.

*

Ma rosszul lettem az utcán.

Elestem, s úgy látszik erősen megütöttem magam, mert elvesztettem az eszméletemet.

*

1914. Karácsony. Megjött Godet. Fantasztikus méretű és tartalmú csomagot hozott Svájcból. Képzeljék el: tejport hozott, csokoládét, cukrot, kakaót, kávét, lisztet, marmeládot és tizenkét tucat gyertyát. (Párizsban ugyanis nemcsak az élelmiszerrel van baj, hanem a világítással is.) Félóránként kialszanak a lámpák.

Csodálatos karácsony volt.

Felejthetetlen.

Emma énekelt, és Chou-Chou zongorázott.

Emma a karácsonyi dalt szólaltatta meg, Chou-Chou pedig a Children's Cornerből játszott.

Nem apai és férji elfogultság, de Emma szebben énekel, mint valaha, és Chou-Chou tündérien zongorázik. Csodálatos: éppoly lámpalázas, mint én voltam gyermekkoromban.

*

Rosszul lettem megint.

Vallery-Radot közölte velem, hogy nem tud gondoskodni gyógyszerellátásomról, be kell vonulnom a kórházba.

Csak ott bent adta tudtomra: meg kell operálni!

*

Azt hiszem, a németek elvesztették a háborút.

Csak a vesztes fél lehet ilyen esztelenül kegyetlen. Csak akinek minden mindegy, az rombolhatja le maga mögött a visszavonulás legeslegutolsó hídjait is.

A német tengeralattjárók elsüllyesztették a Falaba gőzöst. Figyelmeztetés nélkül. Anélkül, hogy a személyszállító gőzös egyetlen utasát is kimentették volna.

Aztán elsüllyesztik a Gulflight óceánjárót, majd a Lusitániát. 1198 utas pusztult el. Tiltakozás világszerte. A válasz: elsüllyesztik az Arabic gőzöst is. Több mint ezer halott.

Így csak a sarokba szorított farkas harcol.

De vajon számíthat-e az ilyen ellenfél kíméletre, elnézésre vagy éppen irgalomra, ha egyszer legyőzik?

Túlestem az operáción.

Azt mondják, nagyszerűen sikerült.

A beteg részt eltávolították, így a szervezet teljesen ép. Vallery-Radot szerint: erőteljes és hibátlan.

Most hiszek nekik, mert valóban új ember lett belőlem.

Jövő héten hazamegyek.

Emma Chou-Chou-t a tengerpartra küldte, egy nevelőnő kíséretében, de ő maga Párizsban maradt. Egész nap itt van nálam. Nagyon sápadt és nagyon sovány. Most töltötte be ötvenharmadik életévét, de olyan tiszta és kedves az arca, mint egy fiatal lányé.

Érdekes, rábeszél, maradjak még bent a kórházban.

– De Emma drága, alig várom már, hogy otthon legyek!

Néz rám, mosolyog:

– Itt jobb kezekben vagy, drágám. Otthon csak én ápollak, itt melletted vannak Párizs legkiválóbb orvosai.

– Haza akarok menni, Emma!

Néhány nap múltán haza is megyünk, és most már értem, miért húzódozott, miért halogatta a hazatérésemet.

Nincs szén. Alig van gáz. A villanyvilágítás akadozik.

Emmát nagyon megkínozta a háború.

Nagy fia (a Bardac házasságból) és veje egy napon vonult be katonának.

Kikísérte őket a pályaudvarra. Már nem lobogózzák fel a vonatokat. És zenekar sincs. Rossz kávéval kínálják a katonákat, s útravalóul két doboz konzervet meg komiszkenyeret kapnak. A várótermek fűtetlenek. Vacogó családtagok búcsúznak a vacogó katonáktól.

Félelmetes tél. Germánia ege van felettünk, ami havat zúdít az éhező, fagyoskodó városra. A hó persze elolvad. Ez a szerencsénk, mert senki sincs, aki a havat elsöpörje.

Emma hősiesen játssza a Gracchusok anyját, aki íme egyszerre két férfit ad a hazának és a mocskos, vizes lövészároknak. Nagyon rosszul játssza a szerepét. Tegnap ágynak esett, belázasodott, pedig nincs meghűlve, s az orvos nem talált semmiféle szervi bajt. Ez a láz vagy inkább hideglelés az elgyötört ide-

geké. Chou-Chou odabújt az ágy végébe. Istenem, olyanok vagyunk már, mint a megfélemlített állatok: összebúvunk, testünkkel melengetjük egymást.

Ma én mentem le tüzelőért.

Hosszú-hosszú sorban állnak az emberek. Mire én lementem, több mint százan előttem. Hiába, várakozni kell, türelmesen. Két kis kosarat vittem. Füles kosarat, amibe hajdanán a gyümölcsöt raktuk. Ennyi fát kapunk és szenet. Ebből is, abból is marokravalót.

Valaki megáll mellettem. Egyenruhában. Nemigen értek a rendfokozatokhoz, azt hiszem, főhadnagy. Megszólít.

– Ugye, ön Claude Debussy?

Nem tudom, miért szégyenkezem, de alig tudom kimondani saját nevemet.

– Igen, én Claude Debussy voltam.

– Volt?

– Ma már csak egy fázós öregember vagyok.

A tiszt szalutál, aztán megy tovább. Látom, a sor elejéhez igyekszik. Talán le is megy a pinceboltba. Perc múltán egy asszony jön ki az üzletből és futva közeledik. Hozzám lép, és azt mondja: ő a boltosné. Férje kinn a fronton. És most hallja, hogy én itt állok a sorban. Ezt nem engedheti. Menjek csak haza, majd ő segít rajtam.

Segít, valóban, mert estefelé másodmagával érkezik. Valami öregember kíséri, akiből nem nézném ki, hogy a legcsekélyebb súlyt is meg tudja emelni. Az öreg zsákot cipel, amit színültig raktak szénnel és fával. És nem is akármilyen szénnel. Préselt kockák, amik úgy égnek, mint a zsír, s olyan fényesek, mint a karbunkulus.

– Köszönöm asszonyom – meghajlok, kezet akarok csókolni. Valósággal megrémül.

– Mindenem tele van szénporral. Reggeltől estig dolgozunk az apósommal, és higgye el, boldog vagyok, hogy segíthettem. Jövő héten jövünk újra.

A vaskályhában duruzsol a tűz. A kályhatetőn forr a teavíz, és én, istenemre, boldog vagyok. Persze jól esik a kályhameleg, és jól esik a forró tea is, de nem ezért, nem *csak* ezért. Az a

névtelen katonatiszt tett boldoggá, meg ez az asszony, aki emlékszik még a régi-régi boldog napokra. Pelléas... Egy faun délutánja... Most már nem vagyok egészen biztos benne: valóság volt-e vagy álom.

Forr a teavíz.

Istenem, milyen ügyetlen vagyok: majdnem kiejtettem kezemből a fazekat.

*

Satie levelezőlapot írt a frontról.

Káplár. És már kitüntetést is kapott. Gonosz dolgokat beszélt rólam a hátam mögött, de ezt most el kell feledni. Satie, a nagy komédiás, az örök bohóc most veszedelmes színjátékot játszik. A legfélelmetesebb partnerrel, akinek fegyvere ezer, s aki ellen számunkra úgyszólván semminő fegyver nem adatott. Ez bizony iszonyatos dialógus – párbeszéd a halállal.

Ma odaültem az íróasztalhoz, azzal a szent elhatározással, hogy dolgozom.

Bármily csodálatos is, a munka nagyon jól ment.

Megtaláltam egy régi vázlatomat. Akkoriban úgy volt, hogy folytatjuk Pierre Louÿsszal a Chansons de Bilitist. Ez a második ciklus már nem állt volna dalokból: vers, közzene és pantomim... Legalábbis ez volt az elképzelés. Aztán nem lett belőle semmi. Vagy a semminél is rosszabb. 1901-ben egyetlen zártkörű estet rendeztünk, mi tagadás, sikertelenül. Hát most elővettem ezt az elvetélt zenét. Kissé átdolgozom, megformálom, és hat négykezes zongoradarabot gyúrok belőle. A cím: Six epigraphes antiques. Hat kis zongoraművecske. Kis utazás Hellásztól – Egyiptomig. A madárfüttyös, tavaszi szélben bókoló erdők istenétől, Pántól – a névtelen halottig, akit egy titokzatos sír rejt, s akiről már nem tudja senki, ki volt. Talán az ifjúság. Vagy a szerelem. Az is lehet, hogy maga a boldogság, mely összetört, cserepeire hullott, mint egy szép, antik váza, amire rásújt az ostoba erőszak, a gonosz brutalitás.

Vajon Pierre Louÿs merre jár?

Gondol-e rám? Én sokszor felidézem sápadt, apadt arcát,

s a szép estéket (vagy inkább éjszakákat és hajnalokat), amelyeket együtt töltöttünk. Boldogan lejátszanám neki a régen fogant és újjászületett művet, hadd idézzem emlékezetébe bolondul szép ifjúságunkat. Talán fölmelegedne az ő szíve is, hallván a lassan, méltóságteljesen hajladozó, kígyózó kromatikát, a régi elporladt hajdani táncosok zenei jelképét, a táncosokét, akik földre szólították az isteneket: a gyönyör, az ekszta-tikus szépség és a termékenység isteneit.

Senki sem tudott úgy lelkesedni, mint Pierre Louys. Godet sem. Talán még Emma sem... Louys ínyenc volt és szakember. Hidegen ítélő kritikus és lelkendező barát. Milyen kár, hogy elvesztettem őt is. Most hogy élvezné a merész kvinteket, a dobok távoli szívdobbanásait és a sípot, mely nemcsak Pánt hívja, hanem azt a másikat is, aki egy fülledt, nyári délutánon szerelmes álomból szerelmes valóságra ébredt – idézi Faunomat, a felejthetetlent, aki életem jelképe talán.

*

Micsoda boldogság: tavasz van.

Hamarosan indulunk Dieppe-be.

A tenger megnyugtat majd. Különösen most, hogy visszanyertem munkakedvemet. Készen vagyok a Chopin-valcerek és polonaise-ek revíziójával.

Köszönőlevelet kaptam a belga királytól. Őfelsége (vagy valamelyik bizalmasa) fölfedezte, hogy a heroikus altatódalban egy régi-régi brabanti dallam szólal meg: azoknak a derekas embereknek a melódiája, akik szembeszegültek a francia királylyal, a spanyol zsarnokokkal és talán magával az ördöggel is, csakhogy megőrizzék szabadságunkat.

Aláírtam a megállapodást a Société Musicale Indépendante titkárával: ez idén bemutatjuk mind a három szonátámat. Már kijelöltük a hangszerjátékosokat is: a hegedűszonátát én játszom Poulet-val, a fuvola-brácsa-hárfa szonátát Manouvrier, Jarecki és Janec.

Istenem, adj erőt, hogy végig tudjam játszani a szonátát. A sorozatot Emmának ajánlom. Nagyon örül neki. Különösen

a hárfásnak. Bár azt mondta, a régi verziót jobban szerette. Abban brácsa helyett oboa szerepelt. Majd gondolkozom a dolgon – lehet, hogy Emmának van igaza.

*

Ma írtam Durand-nak: *„Nagyon élvezem a szabadságot és a nyaralást. Én, Párizs szerelmese, most úgy gondolok a városra, mint valami börtönre, ahol ahhoz sincs jogunk, hogy gondolkozzunk, és ahol még a falaknak is füle van* (úgy látszik Debussy nem minden kritika nélkül fogadta a hadigazdálkodást és a könyörtelen, már-már brutális hurráhazafiságot. – A szerkesztő megjegyzése). *Én most mindent papírra vetek, ami csak eszembe jut. Dolgozom, mint egy vadember. Félek, hogy talán túlságosan is vadul."*

„Hiába no, a függönynek fel kell gördülnie és már látom a bőröndöket, amelyektől úgy félek, mint valami szerencsétlen megriadt vén macska."

Pár nappal később:

„Kedves barátom, hál'istennek még maradok. Újra dolgozom, de higgye el, nem annyira a magam kedvére, hanem azért – bármily csekélységet teremtek is –, hogy megmutassam: hiába áll velünk szemben harmincmillió német, a francia szellemet nem lehet megtörni."

*

De most már haza kell mennünk valóban.

Csellószonátámat augusztusban mutatjuk be, de lehet, hogy a premier eltolódik szeptemberre. Mindegy, otthon kell lennem.

Amitől reszkettem: komisz, kegyetlen valóság.

Újabb operáció. Könyörögtem az orvosnak, mondja meg őszintén: érdemes?

Azt felelte: ez kényszerűség. Nincs alternatíva. Ha nem operáltatom meg magam, akkor odadobom az életemet a kínnak, a szenvedésnek, a halálnál is rosszabb gyötrelemnek.

Hát jöjjön, aminek jönnie kell.

*

Csodálatos állat az ember.

Mindent kibír.

Pedig milyen félelmetes, ahogy az ember körül mind szűkebbre, mind nyomorúságosabbra korlátozódik a világ. Már nem érdekel a háború, és már nem olvasom a harctéri jelentéseket sem. De azért egy kis cikk az újság legutolsó oldalán, elrejtve közömbös közlemények és jelentések közé, mégiscsak szíven ütött: a hajót, amely a kiváló spanyol zeneszerzőt, Granadost hozta Amerikából, a hajót egy német tengeralattjáró elsüllyesztette.

Vajon Granados kinek volt az ellensége?

És akarta-e a háborút?

Ártott-e a németeknek?

Nem, nem és nem! Bárhogy szeretnék megbékélni a világgal, az emberekkel, még ellenségeimmel is, de azt az embertelenséget nem tudom megbocsátani. Nekem nem adatott meg egy Krisztus szíve. Én csak egy nyomorult, beteg sínylődő ember vagyok.

Mi lesz belőlem, ha ez az egy húr, ez az egyetlen érzés marad bennem érintetlenül: a gyűlölet.

*

1916. nyár. Le Moulleau-Arcachonban vagyunk.

„Kedves Durand, drága Jacques barátom!

Itt vagyunk Arcachonban, de ez a kedves hely sem segít, és ez sem bátorít fel arra, hogy mesterművet alkossak. Pár jegyzetet vetettem papírra, később talán használni tudom.

Szállodában lakunk.

Sosem szerettem a szállodákat és most kellemetlenebbnek találom, mint valaha. Még a falak is ellenségesek, nem beszélve a szállodaszoba-kalickáról, ami számozva van, és én gyűlölöm, ha engem megszámoznak.

Egy bizonyos X. Y. meglátogatott (a név nem fontos és nem is kívánatos), nyomorult cselló-zongora szonátámról beszélt, de úgy, hogy kétségeim támadtak a felől, kellett-e, érdemes volt-e megírni ezt az opuszt. Ez a kis incidens rettenetesen felkavart.

Ezek után már egyáltalán nem leszek meglepve, ha zeném a legteljesebb értetlenséggel találkozik... Ez félelmetes. Vajon miért nem tanultam üveg- vagy gyémántcsiszolást, mint a néhai Spinoza?!"

A prelűdök elé nem írtam ajánlást.

Minek?

Legfeljebb önmagamnak ajánlhattam volna. De az etűdöket Chopin emlékének szentelem. Valamelyik nap kezembe került Chopin egy régi-régi életrajza. Nem is életrajz: szerelmi vallomás – Chopinhez. Liszt Ferenc írta. Olvasom – és elszégyellem magam. Lám, ez a tüdőbeteg ember, akit egyik szállodából a másikba kergettek a fogadósok (mallorcai utazására gondolok), s aki után nemcsak az ágyat, de a szobát is fertőtlenítették, ez a roncs nem vesztette el alkotókedvét pillanatra sem.

Hát én?

Én ehhez nem vagyok elég erős.

*

Már Olaszország is harcol és Amerika is.

D'Annunziótól kaptam levelet. Gabriele bevonult, lelkesen katonáskodik, és esküvel ígéri a győzelmet. Megint a régi hóbort: Claude királynak szólít és Claude de France-nak.

Buzdít, hogy dolgozzam!

Milyen boldogan tenném. Inkább arra buzdítana, hogy éljek, mert még az is nehezemre esik.

*

1917. július 22. Saint-Jean de Luz.

„Drága Durand barátom! Gyötrelmesen fáradt vagyok. Úgy látszik, az operáció nem sikerült. A betegség együtt jár valami különös irtózással. Ez a munka utálata. Vannak reggelek, amikor herkulesi erőfeszítésembe kerül, hogy felkeljek és felöltözzem. Nem is tudom, miben reménykedem – forradalom vagy földrengés – de hát így nem bírom tovább. Keserves élet ez.

Harcolnom kell a betegség ellen és önmagam ellen. Már undorodom mind a kettőtől."

*

A muzsikusok istene mégiscsak megsegített.

Dolgozom. A nagy kórusmű címe: Ode à la France: Óda Franciaországhoz.

Igen: csodálatos, térdhajtás és hálahimnusz. Micsoda nép ez! Micsoda erő, elszántság és férfias kitartás! Ez az óda nem Pascalhoz íródik – és nem Rabelais-hoz, nem Corneille, Racine, Molière Franciaországához. Most nem köszöntöm Rameau-t és Couperin-t. És nincsen szavam a nagy mesterekhez. Ez az óda nem Balzac és Flaubert, Baudelaire és Verlaine, Renoir és Monet Franciaországához íródik. A névtelen kis embereknek küldöm, a katonának, aki fagyott kezeiben tartja a puskát. Az asszonyoknak, akik most a gyárakban verejtékeznek, férjük, fiuk, szerelmesük helyett. A francia parasztnak küldöm, a görnyedt, agyonhajszolt parasztnak, aki vet, arat és kenyeret ad.

A szöveget Laloy írja.

Nagyszerű szöveg. Ezért megy jól a munka.

Most félreteszem kicsit az új kompozíciót, mert nyilvános hangversenyre készülök. (Soha többé nem vette kézbe; a művet Marius-François Gaillard fejezte be, a hangszerelés teljes egészében Gaillardé. – A szerkesztő megjegyzése.)

*

1917. május 5. Gaston Poulet barátommal lejátszottuk a hegedű-zongora szonátát (Salle Gaveau).

Nagyon fárasztó volt. A közönség tombolt. Milyen különös: a hajlongás nehezemre esett. A zongorázás nem.

Szünetben egy André Saurès nevű úr keresett fel. Azt mondja, most fejezte be Voici l'Homme, Íme az ember című könyvét, s ahogy a mai hangversenyt hallgatta, úgy érezte, a legfontosabb fejezetet csak most tudná megírni igazában.

Mosolyogni próbáltam:

– Csak nem én lennék a modell?

– De bizony ön, uram ... Ön, aki megajándékoz bennünket a zene csodájával, mely egyben a szeretet csodatétele is, hiszen körülöttünk ég a világ. És mindenki azt súgja, ordítja, parancsolja: ölj! E pokol kellős közepén ön muzsikál ... mint valami Szent Ferenc, vagy még annál is bátrabb keresztény, hiszen ön nem a halakat és madarakat próbálja a zene szövetségébe vonni, hanem az embereket, akik a halaknál, sőt a köveknél is siketebbek.

(Ezt a találkozást egyébként Saurès is elmondja. Idézzük vissza emlékezésének néhány sorát: *„Debussy arcszíne olyan volt, mint az olvadozó viasz, vagy még inkább, mint a hamu. Szemében nem valami lázas csillogás élt, hanem egy csendes tó tompa visszfénye. Még csak keserűség sem érezhető szomorú mosolyából ... Húsos nehéz keze – nagyon hasonlatos a papok kezéhez – mintegy csüngött a karjáról, ahogy karja is élettelenül csüngött vállából és nehéz feje beteg testéről. Ahogy leült a zongorához, szemei a reszkető szempillák alatt lassan végigpásztázták a közönséget annak az embernek pillantásával, aki látni akar ugyan, de nem óhajtja, hogy őt is figyeljék.)*

*

1918. Újév. Alig hagyom el az ágyat. Ma írtam Durand-nak: *„Az élet elviselhetetlen, és Claude Debussy, mivel nem ír több zenét, nem látja semmi értelmét, hogy létezzen egyáltalán. Nincs semmi hobbym, hiszen soha nem érdekelt semmi más, csak a zene. Semmi sem bántana, ha muzsikálni tudnék még. De hát minek? Egy üres homlokot tapogatni, préselni – ez rettenetes és bizony nem valami tiszteletreméltó dolog."*

*

Azok az emberek, akiket szeretünk és akik minket szeretnek, nem mindig tapintatosak. Mondhatnám, a ragaszkodó szeretet és a rajongó szerelem inkább kíméletlen, mintsem kíméletes.

Ma Durand elküldte nekem a legfrissebb kottáit. A francia muzsika új termését. Mert zene születik a vérözönben és tűz-

vészben is. Igen, a muzsikus együttérző lény, sír és nevet a többiekkel – de a muzsikus érzéstelen lény is, mert alkotni tud a világpusztulás közepette is.

Hát nézzük csak – Ravel: Trio és Sonatina; Milhaud: Sarcasmes; Fauré: Szonáta hegedűre és zongorára... És megint csak Ravel: Couperin sírja. Aztán újra és újra: Milhaud. Szorgalmas ember. De szorgalmas az én Stravinsky barátom is... csak én nem vagyok szorgalmas. Hajdanán meg kellett ölnöm, el kellett pusztítanom a fölösleges zenét, le kellett taszítanom a kicsit bicegő ritmusokat, sántító dallamokat és szűk mellkasú melódiákat... Most megkegyelmeznék valamennyinek. Hogy becézném a nyomorultakat, a betegeket, a félig sikerülteket, az elvetélteket!... De hát üres az agyam, és üres a szívem is.

*

Tegnap még panaszkodtam: nem hagyhatom el a szobát.

Ma újabb parancs: nem hagyhatom el az ágyat.

Ha mosolyogni tudnék egyáltalán, akkor most mosolyognék.

Nincs szükség a tilalomra, hiszen úgy sem tudom elhagyni az ágyat.

Erőm elhagy. És elhagyott a reménység is. Mert elpusztult minden szervem, de a fülem, az ép maradt. Olyan éles a hallásom, mint a rókának. Felfog minden suttogást. Hallom, amint az orvos – nem is betegágyam mellett, hanem a szomszéd szobában – azt suttogja Emmának: – Rádiumbesugárzást ajánlanék, csak hát a kórházba való beszállítás némi nehézséget okoz.

Jól hallom Emma válaszát.

– De hát nem járásképtelen.

– Holnap vagy holnapután az lesz.

– Operáció?

Ezt hallom legjobban: a csendet. A doktor nyilván egy gesztussal felelt, talán legyintett, vagy tehetetlenségét jelezve kitordította a két tenyerét.

Hát legjobb is, ha hagynak meghalni.

A család és az orvosok hiába titkolóznak, a kórházi ápolónők kegyetlenek, mert azok nem azt mondják: Monsieur X és Ma-

dame Y, hanem hogy vidd be a tálat a „gyomorbetegnek", add be az injekciót a „szívesnek" . . . és aztán hallottam, mikor csak úgy odadobták a szót egymásnak, mint rutinos játékos a labdát.

– Adj morfint a rákbetegnek . . .

Ez én voltam, Claude Debussy.

*

Megint ágyúzzák Párizst.

Egy ház összeomlott közvetlen közelünkben, és egy templom (Saint Gervaise) rászakadt a hivőkre. Nem szabadna vasárnap háborúzni. A fegyvereknek nyugodniok kellene a megszentelt napon. Meghalt a pap, a ministráns gyerekek és sok-sok öregasszony, aki még bízott istenben, az igazságban és az ünnep szentségében.

*

Ma szép levelet kaptam az Institut-től. Az Akadémia kandidátusa vagyok – és egy szokatlan, „nem hivatalos" fordulat: *„de hát ez több, mint Candidatura: nem állítunk ellenjelöltet önnel szemben"*. Milyen kár, hogy Mama már nem él.

EPILÓGUS

1918. március 25-én este tíz órakor halt meg.

Laloy így számol be a temetésről:

„Lázálomként nehezedik rám a látomás: a koporsó közvetlen a zongora mellett és a gyászoló muzsikusok – egyenruhában. Az ajtó nyílt és csukódott, ahogy jöttek a gyászolók: már nem is maradt hely a virágok számára.

A művelődésügyi miniszter vezette a gyászmenetet.

Mellettem Camille Chevillard és Gabriel Pierné, a két nagy zenekar karmesterei.

Az ég csupa felhő.

Valahonnan morajlás hallatszik. Vajon vihar közeleg vagy bomba robbant valahol?

Az utcák üresek, csak a hadsereg teherautói vonulnak egyremásra . . . A járókelők egymást kérdezik: vajon kit temetnek?

A válasz:

Il parait que c'était un musicien . . . (úgy látszik, valami muzsikus lehetett.)"

*

A gyászkíséret harminc-negyven emberből állhatott csupán, de ez a kis csapat is harmadára, negyedére apadt, mire elérték a Père-Lachaise temetőt.

Csak a miniszter beszélt. Alig néhány mondatot. Az egész olyan volt, mint egy fronttemetés. Beszéd közben jól hallatszott a süvítés, ahogy a nehéz lövedékek végigszántják az eget, aztán a becsapódás (mintha gigászi ököl csapott volna a földre), majd a robbanás.

A legbátrabb ember is megremegett: a láthatatlan ellenség kíméletlenül pusztította a várost.

*

Később, Claude Debussy végakarata szerint, a koporsót átvitték Passyba.

Egy évvel később Chou-Chou követte édesapját. Tizennégy éves volt. Emma 1934-ben halt meg. Közös sírkövükre ezt vésték:

CLAUDE DEBUSSY
1862–1918
Felesége és leánya itt van vele.

*

Az ostromlott Párizsban alig vették észre, hogy Claude Debussy mindörökre eltávozott.

Csak 1932 júniusában leplezték le emlékművét a Bois de Boulogne sarkán, a Boulevard Lannesen. Nem messze a zeneköltő utolsó lakásától. Az emlékművet a Martel fivérek alkották, s mint az már lenni szokott, szöges ellentétben mindazzal, amit Claude Debussy egy életen át hirdetett. Ez az emlékmű nem volt szerény, sem egyszerű, szűkszavúnak sem volt nevezhető és ízlésesnek sem. A szobrászok egy portikuszt emeltek, közepén egy hét méter magas dombormű: Debussy szellemének allegóriája. Balra-jobbra a kilenc múzsa két küldöttje. De rajta van ezen az emlékművön a halálra nyilazott Szent Sebestyén, Mélisande vára, a Faun menekülő nimfái és emlékeztető az elsüllyedt katedrálisra, a tengerre, szirénekre, keleti látomásokra és mindazokra a muzsikusokra és művészekre, akik szerepet játszottak életében és életművében: Nizsinszkijtől Messager-ig, Mary Gardentől Chaussonig, Gabriel Piernétől Godet-ig és Ysaÿe-ig. De hát megjelent ezen az emlékművön a tánc, az inspiráció, a harmónia, és a dallam allegóriája is, és hogy az emlékezés teljes legyen: kőbe vésték Debussy főműveinek címét és

mindazon francia és idegen városok nevét is, melyek valamiképp jogot formálnak ahhoz, hogy bekapcsolódjanak a nagy mester ünneplésébe.

Egy évvel később, 1933. június 9-én emlékművet lepleznek le Saint-Germain-en-Laye-ben, Debussy szülővárosában is.

Az avatóünnepségen Rameau és Debussy zenéjét játszották. Megszólaltatták Szent Sebestyén fanfárjait és a dallamokat, melyekkel Claude Debussy koszorúzta Charles d'Orléans verseit.

A szónok nemcsak Szent Sebestyén mártíriumáról emlékezett meg, hanem Claude de France mártíriumáról is.

*

Az olvasó megkérdi: és mi lett az asszonyokkal?

Lily egy évvel élte túl Emmát.

Rávésték az ő sírkövére is: Madame Debussy.

Gaby megérte még a második világháborút (hiszen erről szóltunk már), de soha többé nem látták másként, csak magányosan. Nem tűrt férfit maga mellett. Asszonyt is alig. Társa egy vedlett, öreg kutya volt, s ehhez úgy ragaszkodott, hogy csak úgy szegődött el (némi szépítő túlzással társalkodónőnek, valójában szolgálónak), ha vele együtt megtűrték a kutyáját is.

Nem hivalkodott hajdani szeretőjével, akit immáron nemcsak a halál ölelt magához, hanem a halhatatlanság is. De őrzött mindhalálig egy különös ereklyét: palettát, melyen csonttá száradt már a festék. Ez ott maradt nyomorúságos kis hagyatékában. Állítólag barátságuk idején Debussy titokban, szemérmesen elrejtve kísérleteit legjobb barátai előtt is, festegetni próbált.

És nála volt, Gabynál, a Faun délutánjának eredeti kézirata is. Cselédként kereste kenyerét, és voltak műgyűjtő milliomosok, akik vagyont adtak volna a kéziratért. Soha nem vált meg tőle. Aztán egyszer elment Cortot egyik koncertjére. A művész csak Debussyt játszott.

A szegényesen öltözött Gaby felkereste a művészt a hangverseny szünetében.

– Tudja, hogy én ki vagyok?

Cortot zavartan tért ki a kérdés elől.

– Elnézést kérek. E pillanatban nem tudom, hová tegyem ...

– Én Gaby vagyok. Claude Gabyja.

A művész felpattant, és magához ölelte az idős asszonyt.

– Ó, ez életem egyik legszebb ajándéka.

– Holnap keressen fel, mert ennél szebb ajándékot tartogatok az ön számára: a Faun délutánjának kéziratát. Legyen a magáé. Ha meghalok, ez is a szemétdombra kerül – velem együtt. Pedig ennek meg kell maradnia, amíg áll a világ. Ezt Claude nekem írta, velem írta és általam ... És ezt már nem veheti el tőlem senki.

*

És a muzsikus utókor?

Hogyan emlékeznek meg róla az elkövetkező évek, évtizedek zeneköltői, zenetudósai és előadóművészei?

*

Alig két évvel halála után muzsikából font koszorút helyeznek sírjára; antológiát, melynek komponistái: Paul Dukas, Albert Roussel, G. Francesco Malipiero, Eugène Goossens, Bartók Béla, Florent Schmitt, Igor Stravinsky, Maurice Ravel, Manuel de Falla, Erik Satie.

Bartók a *Tombeau de Debussy* című remekművet komponálta, amelyet később az *„Improvizációk magyar parasztdalokra"* című sorozat hetedik darabjaként közölt („Beli fiam, beli").

A Debussy-hagyaték mind szélesebb körben terjed; mesterművei – közönségsikerek. A Satie köré gyülekező baráti kör, előbb csupa muzsikus: Auric, Durey, Honegger, Milhaud, Poulenc, Germaine Tailleferre, majd más művészetek képviselői: *Picasso és Braque (képzőművész), Blaise Cendrars, Apollinaire, Cocteau* (írók és költők) szembefordulnak Debussy szellemével. A Hatok (Les Six), mert így nevezték magukat, puhának, múlt századinak ítélték Claude de France-ot; úgy vélték, még min-

dig ezer szállal tapad a romantikához, amit Satie egyenesen megvetett; ez volt egyetlen programpontjuk: lázadás egy halott ellen, tiltakozás a csodálatos szellemi örökség ellen, ami – legalábbis látszatra – nyomasztó teher csupán, és amitől előbbutóbb szabadulni kell. Ez az örök forradalom hozzátartozik a zenetörténethez. Az óriás elől (a halott még inkább, mint az élő) nehezen elviselhető. Csak az elmúlt évszázadokban – szemérmes, szégyenlős „biedermeier" idők – ezt nem volt illő kimondani. Most igen. Ha nem is olyan gorombán, mint ahogy Aragon búcsúztatja Anatole France-ot: *„Menjen hát füstbe most ő is, aki bekrepált az általános megdicsőülés közepette! Az emberből alig marad valami, de vele kapcsolatban még elképzelni is felháborító, hogy akárhogy is, de volt. Néha az egész emberi szennyet letörlő radírról álmodom.*

(Bajomi Lázár Endre fordítása)

Nem, ilyen kíméletlen támadásra sosem került sor, de a siker, az elismerés (hivatalos és nemhivatalos) mintha apadóban volna. Új mesterek, új mesterművek, s velük együtt új szellemi horizont születik.

Aztán a halhatatlan művek: a Faun, A tenger, a Pelléas, a Noktürnök, a tündöklő gyöngysor, a prelűdsorozat felragyog újra. Olyan tiszta, tündöklő sugárzással, amit csak az idő adhat meg, a távlat, szinte függetlenül a tudomány és a kritika állásfoglalásától.

Debussy klasszikussá vált.

És itt valami új fogalmazásra van szükség, ahogy Péterfy Jenő átfogalmazta a tragikum elméletét (és gyakorlatát). Így kell újraalkotnunk a „klasszikus" jelző jelentését, jelentőségét is. Igen, Debussy klasszikussá lett, nem azért, mert búcsúzó műveiben az impresszionisztikusan remegő foltok, hangszertömbök helyett mindinkább a tisztán kirajzolt líneák műves, elmélyült mestereként jelentkezik és még csak azért sem, mert az utolsó szonáták formaépítkezésében Rameau-ig nyúl vissza. Debussy klasszikus, mert örökértékűt alkotott, életműve szilárdan *„megvetette lábát"* a koncertdobogón. Bach és Mozart, Schubert és Berlioz, Liszt és Wagner, Muszorgszkij és César Franck szomszédságában. Igen, klasszikus, mert nemcsak szűkebb szellemi

körének és történelmi korának kifejezője, nemcsak Monet és Renoir festészetét tükrözi, nemcsak Baudelaire–Verlaine–Rimbaud–Mallarmé költészetét visszhangozza, nemcsak a Faun lázadását képviseli a wagneri filozófiával szemben, az örök erdő, a megistenült tenger, a magányosan búsongó Pán, a Pelléasi szerelem, vagy a Lenhajú lány (és a Gyermekkuckó) s a zene pogány érzékisége nevében, hanem mindezeken túl mond még valami mást is, ami definiálhatatlan, időtlen és halhatatlan.

A pillanatnyi elhidegülést, ami a Hatoktól indult ki, buzgó, sőt szenvedélyes érdeklődés váltja fel.

Egyre-másra szólalnak meg a hajdani barátok, munkatársak: *Jacques Durand, Paul-Jean Toulet, André Messager, Robert Godet, Pierre Louÿs, Gabriele D'Annunzio, André Caplet, Emma Debussy, Pasteur Valléry-Radot* nyilvánosságra hozza, vagy legalábbis a kutatás számára hozzáférhetővé teszi Debussyvel folytatott levelezését; egyre-másra jelennek meg az életrajzok (a regényes vázlattól, anekdotától a tudományos tanulmányig): *Louis Laloy, Edward Lockspeiser, Oscar Thompson, Leon Vallas, Vladimir Jankelevitch, André Antoine, Alfred Bruneau, Alfred Cortot, Ernst Decsy, Jacques Durand, Gatti Cassazza, Robert Godet, D. E. Ingelbrecht, C. Koechlin, E. Newman, W. Niemann, René Peter, H. Prunières, Romain Rolland, A. Ferment, Mathilde Verlaine, Paul Vidal, E. Vuillermoz, E. Ysaÿe* tollából.

Persze ez csak rögtönzött összeállítás: inkább forrásaimra utal, mintsem – akárcsak megközelítően is – a teljes Debussy-irodalomra.

*

Debussy tehát klasszikussá lett, egy olyan mérce szerint, amit a közönség állít fel – és az előadóművészet jelesei.

Hogyan – kérdi az olvasó – ilyen lépték, ilyen mérce is létezik?

Igenis, létezik!

A publikumigény nemcsak tapsban nyilatkozik meg. Ez több ennél is parancsolóbb. A publikum légkört tud teremteni, feszültséget, valami csodálatos kontaktust, ami a művészt repíti,

felfokozza – ezt nem az író mondja, hanem a hajdani gyakorló muzsikus – boldoggá teszi; a muzsikálás nem „pódiummunka" többé, hanem tevékeny boldogság – művész és közönség közös szereplése. Nos, ez a találkozás – Debussy jegyében – mind gyakoribbá lett: hívta a művészt, egy zenei hagyaték jegyében, mely modern és klasszikus, melyen még „alig száradt meg a tinta", mégis múlt, jelen – és jövő foglalata.

Kik jelentkeznek a közönség hívására?

Íme, Debussy interpretátorainak rögtönzött (bizonnyal hiányos) listája. Csupa olyan művész, aki rögzítette (lemezre játszotta) produkcióját. (Rövidítések: „z" zongora, „h" hegedű, „é" énekes, „g" gordonkás, „k" karmester, „f" fuvolás, „a" arpa, hárfa, „v" vonósnégyes, „z+z" négykezes; elnézést a naiv túlzásért: Toscanini mellé is kiírtuk – karmester; ez sajnos csak így, egységesen oldható meg.)

Ančerl (k), Ansermet (k), Baker (f), Banda (g), Barbirolli (k), Bartók (z), Beecham (k), Bernstein (k), Boulez (k), Bruchollerie (z), Casadesus (z), Casals (g), Cluytens (k), Copland (z), Cortot (z), S. Costa (z), Derveaux (k), Desormière (k), Dichler G és I. (z+z), Doráti (k), Farrel (é), Ferencsik (k), Férier (z), Fine Arts (v), Fischer Annie (z), Fischer Dieskau (é), Fournet (k), Gieseking (z), Grumiaux (h), Gueden (é), Heifetz (h), Horovitz (z), Iturbi (z), Jámbor Á. (z), Juillard (v), Karajan (k), Levant (z), Loewenguth (v), Los Angeles (é), Maazel (k), Menuhin (h), Molinari (k), Monteux (k), Nicolet (f), Ojsztrah (h), Ormándy (k), Pedrotti (k), Pennario (z), Pommier (z), Rampal (a), Reiner (k), Richter (z), Rosztropovics (g), Rubinstein (z), Sebők (z), Silvestri (k), Solymos (z), Souzay (é), Starker (g), Stern (h), Stokowski (k), Stuyvesant (v), Széll (k), Szigeti (h), Tanyejev (v), Tátrai (v), Teyte (é), Thibaud (h), Toscanini (k), Tusa (z), Vallin (é), Vlach (v), Waldbauer-Kerpely (v), Bruno Walter (k), Zak (z), Zecchi (k).

*

Milyen Debussy életművének magyar visszhangja?

1905. december 13-án a Kemény–Schiffer kvartett bemutatja Debussy Vonósnégyesét. 1906 januárjában megszólal a „Faun

délutánja". Teljes elutasítás a sajtó, és félő, kevés meggyőződés az előadók részéről.

1913. május 3-án az Operaház bemutatja A tékozló fiút. A fordító Hevesi Sándor. Szereplők: Medek Anna, Székelyhidy Ferenc, Szemere Árpád. A darab mindössze négy előadást ér meg. A kritikus (nem nevezi meg magát) Gounod, Delibes, Massenet hűséges és tehetséges tanítványaként üdvözli a szerzőt. A Faun délutánját Nizsinszkij is közvetíti; az Orosz Balett budapesti vendégjátéka során a Debussy-zenére írt pantomimban remekel (1912. december 30., 1913. január 6.). A táncos komoly sikert arat – Debussyt ezúttal sem veszik észre.

1925. november 26-án bemutatják a Pelléas és Mélisande-ot.

Pelléas: Gábor József.

Mélisande: Marschalkó Rózsi.

A többi szerepben: Vencell Béla, Szemere Árpád, Szende Ferenc, Budanovics Mária, Márkus-Szoyer Ilona.

A névtelen kritikus ezúttal kegyetlenebb, mint A tékozló fiú bemutatójakor:

„Debussy a vérszegénység és az okkultizmus zeneszerzője; a mű talánnyal kezdődik – és talánnyal végződik . . . !"

*

Halvány kis sugaracskák, aligha világítják be Debussy világának akár egy szegletét is.

Debussy igazi, méltó interpretálása a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes munkájával kezdődött. 1935-ben fiatal író- és újságírójelöltként alkalmam volt Waldbauerrel villáminterjút készíteni (Ünnep, 1935. október). Elmondta, hogy élményt jelentett számára a Debussy-művel való ismerkedés, majd a nemzetközi siker: Romain Rolland zenetörténeti előadássorozatán a Debussy-fejezetet többek közt ők illusztrálták.

Tóth Aladár (Pesti Napló, 1934. november 23.) így számol be erről a „történeti jelentőségű" találkozásról:

„Pár évvel ezelőtt felkerestem a nagy francia zeneszerző özvegyét, Madame Debussyt. Mikor megtudta, hogy magyar vagyok, egy szekrénykén álló fényképhez vezetett:

– *Ismeri ezeket az urakat?* – kérdezte.

A fénykép a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes tagjait ábrázolta.

– *Tudja-e – folytatta Debussy özvegye –, hogy az uram gyakran mondotta: legszebben ezek a fiatal magyarok játszották az én kvartettemet. Képzelje el – folytatta Madame Debussy –, egy francia zeneszerző, akit akkor még Párizsban sem ismertek igazán, ellátogat egy idegen, még híréből is alig ismert országba* (1910. december – A szerkesztő megjegyzése), *és ott a legtökéletesebb, legmegértőbb interpretálásban hallja a saját kompozícióját!"*

*

Ez már igazi találkozás a nagy francia mester és Magyarország között. Ezt csak kiteljesítik Kodály Zoltán remekművű miniatúrái, amelyeket egy-egy Debussy-műnek vagy az egész életműnek szentelt.

„Kodálynak hazaérkezése után (ti. Párizsból) első dolga volt fegyvertársát, Bartók Bélát megismertetni Debussy zenéjével. Bartók ettől kezdve maga is lelkes követőjévé vált Debussy zongoramuzsikájának."

(Ujfalussy József, Muzsika, 1972. december)

Kodály Zoltán zenéjében nemcsak tovább él-remeg a Debussy zene visszhangja: – *Il pleut dans la ville* –, hanem ott vibrál a Debussy halála felett érzett gyász is; az *Épitaphe* (Sírfelirat) vizsgálata során arra a következtetésre jutunk, hogy *„a mű egésze, címe, zenei anyaga, keletkezésének körülményei – feltevésünk szerint – arra vallanak, hogy szerzője eredetileg Debussy emlékének szánta."*

(Ujfalussy József, Muzsika, 1972. december)

*

Aztán sorra a felejthetetlen élmények, amiket csak áhítattal lehet felidézni és szerető elfogultsággal, ahogy az ember tűnő ifjúságát s a magyar zene csodálatos aranykorát szólongatja . . .

Bartók Béla és Waldbauer Imre Debussy hegedű-zongora

szonátáját játssza! A zongora ezúttal nem a „domesztikált" kalapácshangszer, hanem kristályharang, ami a harmóniák tisztaságával már-már jeges tökélyével üzen, és ebben a zenei közegben zeng-énekel a hegedű: hangszer és művész (mű és partner egyaránt erre kényszeríti) megszázszorozza magát (1934. január 12).

Sosem fakul el a Cortot hangverseny emléke sem (1934. november 20.); Children's Corner – ne nevessenek ki – *franciául.* Igen, ez valójában Chou-Chou otthonában hangzott fel, a Bois de Boulogne közvetlen közelében. Gyengéden, szinte visszafogott lélegzettel, s olyan humorral, amit beárnyékol a keserű felismerés: vajon megérem-e, hogy tulajdon lányom játssza e kis zenei mesekönyvet?

1934 decemberében – pénz és belépőjegy híján – csak belopakodva a hangversenyre, végighallgattam mégis a felejthetetlen maestro, Sergio Failoni koncertjét: Rossini, César Franck – és Debussy: Ibéria.

Tűzijáték, amit egy olasz ember gyújt meg, de a rakéták, a tűzcsóvát vető szerkezetek francia kézből valók.

Igen, most már elmondhattuk: Claude nem üres zenetörténeti absztrakció, hanem élő zene. Életünk része. Valóság.

1936. március 5-én bemutatják a La Boîte à joujoux-t (Játékdoboz). A színpadon: *Szalay Karola, Bordy Bella, Ottrubay Melinda, Klier Nelly, Harangozó Gyula, Hidas Hedvig, Kőszeghy Ferenc, a zenekar élén: ifj. Roubal Vilmos.*

És a levegőben, az idegekben, az összemosolygó arcokon – Debussy üzenete. Vidámság, gall humor, az önfeledt játék szeretete, egy olyan mester tollából, akit akkor már megjelölt és kiválasztott a halál.

1937 februárjában (nagyon jobbra tolódtunk már; inkább Pfitzner vagy Richard Strauss volt aktuális, mintsem Claude de France) Janine Weill Debussy-ciklust rendez az Akadémián; igaz, a kisterem telik meg csupán, de csak felhangzik a három koncert során az egész zongoratermés – a prelűdök, etűdök, az Images, Estampes és még mennyi minden szépség!

A nürnbergi Parteitag-on már szól az emberfarkasok kórusa, a fegyvergyárak már ontják a közeljövőre konzervált halált, ké-

szül a máglya: embereknek, könyveknek, testeknek és eszméknek egyaránt... Weill kisasszony tündérvilágot idéz: Watteau, Fragonard kertjeit, Baudelaire mámorát és a modern, autódudás, fényreklámos Párizst... Az Eiffelt és a Louvre-ot, a rossz hírű mellékutcákat és a lámpakoszorús körutakat. Sírni kell és ámulni: mindez megadatott nekünk Debussy jóvoltából, az európai istenek alkonyán.

Mindenre nem emlékszem, hogy is emlékezhetném. Jegyzetek, papirosok, napló és egyéb segítség nélkül. De azt tudom, hogy 1938 februárjában egy ifjú karmester, Somogyi László eldirigálta még a Faun délutánját.

Talán ez volt Európa utolsó, kényszeredett, sírásba hajló mosolya.

Igen, a Faun felébredt, de borzongva nézett körül a tájon. A csalitban nem a nagy Pán muzsikált, hanem Mors Imperator, aki nem antik kalandot, hanem Danse Macabre-ot ígért.

*

A többi már itt van, érintésnyi közelben.

1945 után megszólal az egész Debussy-oeuvre. De 1963. május 18-ig kell várnunk, míg az Operaházba visszatér a Pelléas. A feledhetetlen repríz végre felragyogtatja Debussy palettájának gyöngyházszín fényeit, dallamainak, harmóniáinak belső tüzét. Karmester: Ferencsik János; szereplők: Házy Erzsébet – Sándor Judit, Palcsó Sándor – Kozma Lajos, Melis György – Faragó András, Bódy József – Ütő Endre, Komlóssy Erzsébet – Szabó Anita, Nádas Tibor – Galsai Ervin, Hankiss Ilona.

*

És még egy Debussy-repríz: 1957. december 13. A tékozló fiú, a *Vasas Központi Együttes* előadásában. Amatőrök. Szívük egész forróságával idézik Claude Debussy szellemét. *András Béla* dirigál. A tékozló fiú: *Vince János,* anya – *Tatay Erzsébet,* apa – *Simon Ferenc.* Erzsébetről, Újpestről, Cinkotáról, Budafokról járnak be a szereplők és muzsikusok; egyetlen pró-

bán sincs mulasztás. Ez több, mint fegyelem: az egyszerű, dolgos emberek birtokba veszik Debussy örökét.

*

A magyar Debussy-irodalom jelentős: Bartók Béla nekrológja az Esztendőben, Kodály Zoltán tanulmánya a Nyugatban, Szabolcsi Bence Zenetörténetének idevágó fejezete, Molnár Antal tanulmánya, Fábián László két könyve (Debussy művészete; Debussy élete, kora és művészete), Bartha Dénes Pelléas tanulmánya, Tóth Aladár olykor tanulmánnyá szélesedő hangversenybírálatai – és végül, de nem utolsósorban Ujfalussy József Debussy-könyve teszi teljessé a zeneköltőről szóló információkat.

*

A legutóbbi magyar nyelvű Debussy-könyv nyilván az enyém. Sok év munkája, öröme, erőfeszítése és fölfedezői gyönyörűsége köt hozzá. Talán ezért bocsátom ki a kezemből oly nehezen. Az is lehet, a hajóácshoz vagyok hasonló, aki még a vízrebocsátás szent pillanatában is úgy érzi: valamit még tökéletesíteni kellene a kormányon, a vitorlázaton, az árbocon, a bordákon és a horgonyon. Azért állok hát ilyen riadtan és büszkén, reménykedve és kétkedőn a parton.

Most már mindegy.

Jó szelet, drága hajóm.

És Neptunus őrző kezeit, hiszen kincseket viszel, amiket én csak kölcsönbe kaptam. Valamennyi Claude Debussyé, aki már fenn, égi erdők tisztásán hallgatja a pánsíp szavát, amire majd az álomittas Faun is felneszel.

Ajánlom ezt a könyvet a tiszta szavú versmondó, a tiszta szívű barát, Kelen Dóra emlékének. Legyen ez írás hordozója a szeretetnek, amit ő érzett a gall szellem, a francia műveltség iránt.

1973. december 13.

Gál György Sándor

Tartalom

Gyermekkor	5
A Conservatoire	57
A Villa Medici	125
Válaszúton	195
Egy faun délutánja	255
Pelléas és Mélisande	303
Emma	423
A Prelűdök	539
Epilógus	587

56.-

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

EGY FAUN DÉLUTÁNJA

Claude Debussy életregénye

Debussy regénye ez és egy örvénylő koré, mely életre hívta Claude Debussy zenéjét: a *Pelléas* szinte suttogva elmondott drámájának, *A tenger* gigászi természetképének, a *Faun délutánja* antik-modern álmának muzsikáját. Gál György Sándor új könyve zenetörténet és regény, történelem és jellemrajz: egy különös, bonyolult, ellentmondásos alkotószellem képe, egy léleké, mely szerelemből szerelembe, válságból válságba hányódik, aki kegyetlenségig szigorú önmagához, s csak akkor ad felmentést magának, ha valóban remekművet alkotott.

Debussy keményen és szépítés nélkül kivésett arcéle mögött egy csodálatos kor rajzolódik ki: Monet és Baudelaire, Renoir és Mallarmé, Zola, France, Rolland, Clémenceau, Dreyfus, D'Annunzio, Jaurès évszázada és a vérözöné, melyet az első világháború zúdított az emberiségre.

Gál György Sándor a muzsikus szakember biztonságával elemzi Debussy korszakos remekműveit, de rávilágít az alkotások emberi forrásaira is: szenvedélyre és csalódásra, szerelemre és haragos indulatra, elénk állítva a világpolgárt és a szenvedélyes franciát, aki a gall szellem tündérkertjét akarta újjáteremteni.

A modern zene regénye ez és a modern művészé, aki az egyre hangosabb gépkorszak robaja közepette is arról énekel, amiről a klasszikusok: a bonyolult, kifürkészhetetlen csodáról: az emberről.

56,–

GÁL GYÖRGY SÁNDOR

KÁNKÁN

A Kánkán kikötővárosok matrózkocsmáiból indult el diadalútjára. Először Marseille-t és Toulon-t vette be rohammal, aztán a fővárost, Párizst. Kánkán zengett a báltermekben és a kültelki mulatságokon, a főurak palotáiban és a kispolgár szerény szalonjában. Végül megjelent a színpadon is, rikoltozva, egy bacchanália vad bakugrásaival rémisztgetve és gyönyörködtetve a publikumot. Offenbach Orfeuszában nyeri el végső „udvarképes" formáját. S e pillanattól kezdve a Kánkán több, mint holmi szilaj, fékevesztett tánc. Különös jelképe a Második Császárságnak, az aranyborjú körül örvénylő körtáncnak, e különös birodalomnak, melynek falait - alighogy felemelték – máris a korrupció, a kegyetlen önkényuralom és a pénz titkos erői repesztették szét. III. Napóleon Párizsa fölött ott zúg hát a Kánkán. Magával sodró, őrjöngő, extatikus tánc. Ritmusában a Danse Macabre feszültsége. Egy birodalom zenéje ez, mely táncolva, rikoltozva, pezsgős poharat emelve a magasba indul el Sedan, az összeomlás felé. A Kánkán regénye nemcsak Offenbach életét mondja el, hanem egy egész történelmi korszakét is.

ZENEMŰKIADÓ